

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FAABORG BY'S HISTORIE

1229-1750

AAGE FASMER BLOMBERG

FAABORG BY'S HISTORIE

UDGIVET AF
FAABORG BYHISTORISKE ARKIV

I
1229-1750

FAABORG 1955

OMSLAG: PARTI AF TORVET OG KLOKKETAARNET
TEGNET AF KUNSTMALER HANS RASMUSSEN

KLICHEER: UNIGRAFIA, ODENSE

SATS: HÅNDSATS, CICERO GARAMOND

TRYK: KARL STYRBÆKS BOGTRYKKERI
FAABORG

FORORD

PAA årsmødet i Faaborg byhistoriske Arkiv, foråret 1946, rettedes der en opfordring til arkivets bestyrelse om at påtage sig den opgave at få udarbejdet en ny Faaborg by's historie til afløsning af Schrøders bog af 1866, der længe havde været udsolgt.

Med velvillig garanti fra Faaborg byråds side for forfatterhonoraret rettede bestyrelsen henvendelse til lektor *Aage Fasmer Blomberg*, om udarbejdelse af et sådant værk på grundlag af arkivmateriale, og denne påtog sig arbejdet, der nu er fuldført.

Bestyrelsen benytter denne lejlighed til at rette en hjertelig tak til lektor Blomberg herfor og for det store arbejde, der er gjort for at løse opgaven.

Når det nu også er lykkedes at få værket trykt, skyldes det den meget store hjælp, der er ydet os fra mange sider, både i og udenfor Faaborg, og det er os i den anledning en meget kær pligt at bringe vor bedste tak herfor til:

Direktør, konsul G. Bremmer, Aalborg, direktør H. Brønner, tapetfabriken »Fiona«, Faaborg, Faaborg Andels Svineslagteri, Faaborg Byraad, Faaborg Spare- og Laanekasse, Fyns Stifts Kommunefond, Odense, Fyns Stifts Sparekasse, Odense, De fynske Købstæders Brandforsikring af 1850, Odense, skibsreder H. Svenningsen, København, Sydfyns Diskontobank, Faaborg, Sydfyns Sparekasse, Faaborg.

Faaborg i oktober 1955.

P. A. V.

Hans Brandt.

DENNE bog er ikke den første skildring af Faaborg gennem tiderne. Tre forfattere har tidligere helt eller delvis behandlet byens historie. Den første er byfoged Stephan Jørgensen, der i 1816 udsendte »Efterretninger om Faaborg Kjøbstad«. Et halvt århundrede efter udgav den historisk interesserede købmand August Schrøder »Meddelelser om Faaborg Kjøbstad«, og endelig kom i 1877 lokalhistorikeren, lærer S. Jørgensens bog »Efterretninger om Faaborg Kjøbstad«.

Senere har andre syslet med byens historie, og her fortjener navnlig 4 mænd at nævnes for den interesse, de nærede for deres by og dens historiske minder: Dommer Hvass, civilingeniør Christiansen, kæmner Juel og sparekassedirektør H. C. Jørgensen. Deres samlinger findes nu i Faaborg byhistoriske arkiv.

Ved udarbejdelsen af »Faaborg by's historie« har jeg benyttet dommer Hvass' afskrifter fra Det kgl. Bibliotek og ingeniør Christiansens arbejder med helligåndsklosteret.

Det har været min hensigt at give et så alsidigt billede som muligt af livet i byen siden dens grundlæggelse som købstad, særlig har jeg dog lagt vægt på at vise dens tilknytning til hertugdømmerne og på skildringen af dens handel og søfart. Jeg har fundet det naturligt at standse min skildring af byens historie ved 1. verdenskrig. Byens skibsflåde eksisterede da ikke længere, ingen nye virksomheder af betydning blev grundlagt, byen stod efter 1914 i stampe. Det er vanskeligt at skrive om personer og begivenheder, der ligger nær op til ens egen tid, særlig når det gælder et lille samfund, og den lokalhistoriske kolorit, der spiller en rolle ved skildringen af de sidste 40 år, vil vanskeligt kunne gengives af en, der ikke er opvokset i miljøet. I stedet har man foretrukket at give en kronologisk oversigt over begivenheder i byens liv 1914-1939.

Under udarbejdelsen har jeg fra flere sider mødt interesse og fået gode råd. Jeg retter en tak til landsarkivet for Fyn, rigsarkivet, nationalmuseet og Odense centralbibliotek for al imødekommenhed og velvilje. For hjælp og bistand takker jeg dr. phil. Anders Bjerrum, professor, dr. phil. Aksel E. Christensen, lektor, dr. phil. Hans H. Fussing og mag. art. H. Langberg. Med taknemlighed mindes jeg de gode råd, jeg modtog af museumsdirektør, mag. art. Otto Andrup og museumsinspektør, mag. art. Chr. Axel Jensen. Museumsdirektør, cand. mag. Svend Larsen har været så elskværdig at gennemlæse manuskriptet til 1750, arkivar, mag. art. Anne Riising har ydet en værdifuld og en meget kærkommen hjælp under korrekturlæsningen, dem begge er jeg megen tak skyldig. Jeg takker ligeledes min hustru for al besvær med at maskinskrive bogen.

Sidst takker jeg styrelsen for Faaborg byhistoriske arkiv, der i 1947 viste mig den tillid at overdrage mig at skrive byens historie. Da man ønskede en grundig og solid gennemgang af det foreliggende utrykte materiale, har arbejdet taget længere tid end beregnet, og det er også blevet større end tiltænkt; for den forståelse og interesse for arbejdet som styrelsen: Afdøde sparekassedirektør H. C. Jørgensen, overlæge R. E. Christensen og cand. pharm. H. Brandt samt byrådets repræsentant folketingsmand, redaktør Ditlevsen har vist mig, er jeg dem meget taknemlig.

Størst tak skylder jeg dog byarkivets formand og daglige leder cand. pharm. H. Brandt; thi uden hans initiativ, ildhu og evne til at klare den økonomiske side af sagen, havde denne bog aldrig set lyset.

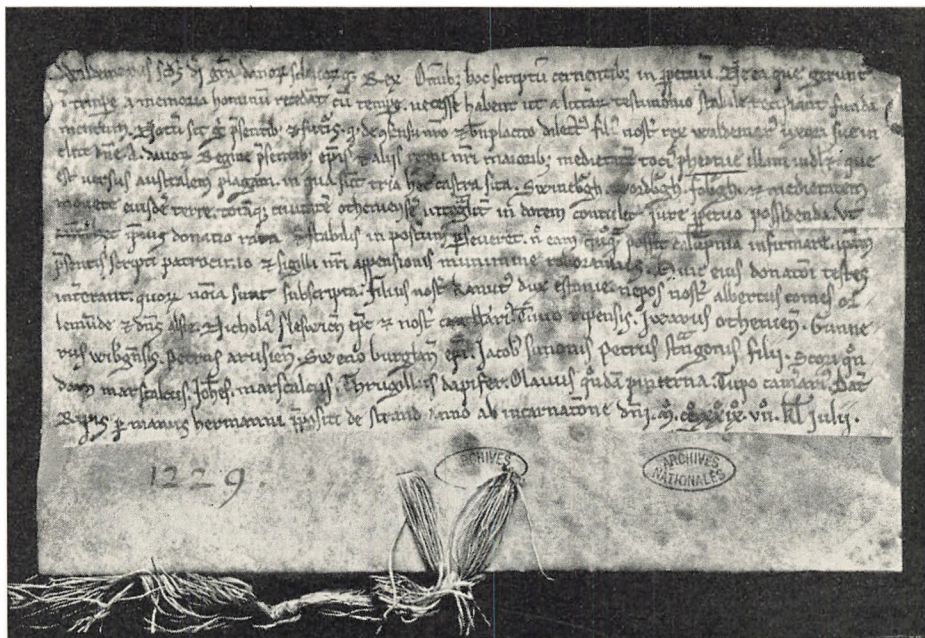
Gartnerboligen, Langesø i oktober 1955.

Aage Fasmer Blomberg.

FRA VALDEMARSTIDEN TIL REFORMATIONENS INDFØRELSE

*O*prindelse og navn. Året 1157 sætter skel i Danmarks historie. Årtiers krig og strid mellem de forskellige grene af kongeætten havde fået landsmand til at bære våben mod landsmand. Medens borgerkrigen rasede, gjorde sørøvere havet usikkert for de fredelige købmænd. Vendernes plyndringer på vore sydlige strande fordrev bonden fra kyststrækningerne, der kom til at ligge øde hen. Men med Valdemar I grundlagdes en kongemagt, der ved samarbejde med stormænd og kirke skabte tryghed for borger og bonde og fremmede handel og landbrug. I forening med den sachsiske hertug Henrik Løve underlagde kong Valdemar sig dele af Venden. Tyske bønder slog sig ned i landet mellem Elben og Oder, og den række byer, der anlagdes langs den tyske Østersøkyst med det 1143 grundlagte Lübeck som den førende, åbnede store muligheder for danske bønder. I de nye tyske byer var behovet for brødkorn stort, og danske bønder fik nu lejlighed til at afhænde deres overskudskorn til gode priser.

Med liv og lyst gik bønderne i lag med det brydsomme arbejde at rydde skov og opdyrke overdrev og almindingsjord. En stigende aktivitet gjorde sig gældende ved de danske kyster. Bønderne førte deres korn over Østersøen og forsynede sig i de nordtyske byer med jern og salt. Nye handelsforbindelser knyttedes mellem byerne og de danske øer. Det mægtige sildefiskeri i Øresund og Skånemarkedets stigende betydning lokkede fremmede købmænd til landet, ikke blot til Øresund og Skånemarkedet; en livlig handel blomstrede op. Nye handelspladser grundlagdes særligt i den sydlige del af landet, hvor en række købstæder den dag i dag er det håndgribelige vidnesbyrd derom. I modsætning til de gamle havnebyer, der hagede sig fast til åmundinger eller lå i bunden af dybe fjorde, fandt Valdemarstidens

Valdemar Sejrs morgengavebrev 1229.

nyanlagte købstæder deres plads langs med kyster og fjorde, ofte ud til det åbne hav.¹⁾ Strandkøbinger kaldes disse byer, der ofte har udviklet sig af et fiskerleje eller er opstået i læ af en borg. Vordingborg og Kalundborg er vidnesbyrd om det sidste, og på Fyen finder vi ikke mindre end tre af disse byer, nemlig Nyborg, Svendborg og Faaborg. De fleste af de fynske byer ligger ved vigtige overfartssteder undtagen Faaborg. Dens beliggenhed gav imidlertid gode muligheder for handel på de udenfor liggende småøer og på de nordtyske og slævigske byer.²⁾

Hvornår Faaborg er anlagt, er man ikke klar over. Det er umuligt med bestemthed at udtale sig herom. Vi må nøjes med at fastslå, at den nævnes første gang i et dokument fra 1229. Det er udstedt af Valdemar Sejr, skrevet på latin og dateret Ribe 25. juni 1229. Det er et morgengavebrev til dronning Eleonore, der var en portugisisk prinsesse og netop i de dage holdt bryllup med kong Valdemars og dronning Dagmars søn, den unge kong Valdemar. I gavebrevet skænker kongen hende den sydlige halvdel af Fyen med borgene Svendburgh, Vordburgh og Foburgh, halvdelen af mønten på dette land og købstaden Odense.³⁾

Den unge dronning døde allerede to år efter, og godset må igen være faldet tilbage til kongen; thi byen nævnes i det mærkelige håndskrift, der kaldes »Kong Valdemars jordebog«. I indtægtslisten, der er en opgørelse af de kongelige indtægter i mark penge,* af købstæder og herreder, står Faaborg angivet til 10 mark; hvis det er byskat, der er tale om, svarer det til 80 ploves jord, og byen må da have haft 560 indbyggere.⁴⁾ Faaborg må imidlertid have været købstad tidligere; i dens privilegier omtales nemlig et privilegium fra Valdemar Sej, og det er vel rimeligt at antage, at den har fået købstadsrettigheder i begyndelsen af det 13. århundrede.

En del af vore købstæder er opstået på grunde, der helt eller delvis tilhørte kongen.⁵⁾ Dette er også tilfældet for Faaborgs vedkommende, og den nævnes derfor sammen med en række af vore ældste købstæder i Kongeleve** i »Kong Valdemars jordebog«. Store dele af Sallinge herred med det rige Horneland og de vildtrige øer syd for Faaborg hørte i middelalderen til kongegodset. Til Patrimoniet d. v. s. fædrearven hørte Diernisse og Svanninge i Faaborgs umiddelbare nærhed, og Horne med sit tilliggende vurderedes til 30 mark guld.⁶⁾

De købstæder, der i Valdemarstiden blev grundlagt i den sydlige del af landet, er formentlig blevet anlagt af kongen. De lå alle ud til kysten, og fra gammel tid havde kongen rettighed over alle havne; han havde dels en vis interesse i at kontrollere, hvem der for ind og ud af havnen, dels havde han tidligt krævet afgift af de varer, der førtes til og fra landet.⁷⁾ Det var som omtalt det stærke handelsopsving ved forbindelsen med de nordtyske byer, der gav stødet til disse købstæders anlæg, og når kongen grundlagde Faaborg, skyldes det sikkert, at der fra dette sted var knyttet handelsforbindelser med østersøbyerne.

I tidens løb har man på forskellig måde tydet navnet Faaborg. Her skal ikke gennemgås alle de fortolkningsforsøg, der er gjort, men blot nævnes, at Pontoppidan har forklaret navnet som »De fås borg«, ⁸⁾ medens Stephan Jørgensen mener, navnet betyder »Fion-borg«, d. v. s. Fyns borg.⁹⁾ Den ældste skrivemåde er Foburgh, og Johannes Steenstrup har gjort opmærksom på, at borge ofte fik navn efter et dyr, og som eksempel anfører han Duborg ved Flensborg, Hønborg og Svinborg; han formoder, at disse borge

*) 3 mark penge = 1 mk. sølv, 1 mk. sølv opr. 216,24 gr. sølv, 8 mk. sølv = 1 mk. guld.

**) Hvad ingen anden kunne påvise en ejendoms- eller hævdret til, var konunglev, overladt som ejendom til kongen.

har navnet efter det dyrebillede, der som vejrfloj var anbragt på borgens eller tårnets top.¹⁰⁾ I vore dage er de to sprogforskere Johannes Brøndum-Nielsen og Marius Kristensen uafhængig af hinanden kommet til det resultat, at navnet bør tolkes af et gammelt dansk ord *fói = ræv eller af gammel dansk *fóa = hunræv. Faaborg skulle således betyde ræveborg. At de sydfynske borge Svendborg og Faaborg har fået navn efter skovdyrene vildsvin og ræv eller har taget disse dyr til fløjmærke, er ikke mærkeligt. Landsbynavnene i Sydfyn vidner netop om, at dette land er en forholdsvis sent opdyrket skovegn, hvor disse dyr må have været ganske almindelige.¹¹⁾ Faaborg er anlagt i bunden af en vig på en landtunge, der mod sydvest afgrænses af vigen. Mod øst og nord var byen også omgivet af vand, her lå det såkaldte »Sund«, der havde udløb til vigen. Følgelig var byen på tre sider omgivet af vand, og Sundet skal i middelalderen have gået langt ind i landet. Horneland har næsten været en ø. Skibe, der kom ude fra fjorden, har kunnet sejle ind i Sundet, hvor man har fundet nedrammede pæle samt et skibsanker.¹²⁾

Befæstning. I Valdemarstiden færdedes købmanden i fred på havet, og bonden levede i tryghed på kysten, men man havde ikke glemt den foregående tids plyndringer og overfald. Kongerne og stormændene arbejdede utrætteligt på at beskytte landets havne og kyster ved borge og vagttårne, særlig i den sydlige del af landet. På den stejle klint ved Dyreborg har der stået et vagttårn, der beskyttede det smalle farvand mellem Bjørnø og Horneland, og endnu findes der murbrokker på stedet. På Hornelands højderyg står rundkirken, hvis solide mure og øvre stokværk fortæller, at den også var beregnet til forsvar. Her lå desuden en kongsgård, det nuværende Hvedholm.

Til beskyttelse af fiskerlejet og havnen ved fjorden er der formentlig bygget en borg, omkring hvilken der har samlet sig en bebyggelse, men af borgen, der måske har ligget ud mod Sundet, er intet spor. Så sent som i 1377 nævnes »castrum Foborg«.¹³⁾ Af den middelalderlige befæstning er kun Vesterport bevaret. I byens ældste segl ses »en over bølger stående, med rundbuet port forsynet, tindet mur, hvorover en glat korsprydet trekantgavl, flankeret af to fløj bærende tværtage«; måske udtryk for byens befæstning i middelalderen. Seglet stammer fra tiden ca. 1300-1350, og det ældste bevarede eksempel på dets anvendelse er et dokument fra 1524.^{13a)} Hvor gammel denne befæstning er, ved man ikke, men allerede i 12. århundrede

Vestergade med Vesterport ca. 1875

hedder det, at de danske byer var indhegnet af planker, og de fleste har vel også i den følgende tid søgt at skærme sig mod overrumpling og vold ved hjælp af volde og grave. Borgerne har været glade for retten til at befæste byen. Bevidstheden om at være værnet af vold og grav gav tryghed i sinde. Byernes ret til befæstning blev udtrykkelig fastslået i Valdemar Eriksens håndfæstning af 1326.¹⁴⁾ Faaborg har særlig været befæstet med en vold mod vest, nord og øst; mod syd gik havet helt ind til den stejle klint; om der her har været en befæstning, er usikkert. Oven på volden har der sikkert stået et palisadeværk »byssens planker«, som det betragtedes som

en grov forbrydelse »at stige over«. ¹⁵⁾ Palisadeværket kunne nemlig på den måde let blive beskadiget, og overstigningen straffedes da også med en bøde på 40 mk. til kongen og 40 mk. til byen. Borgerne havde altid brug for planker og tømmer, ofte faldt de for fristelsen til at forsyne sig af »bysens planker«, hvad man selvfølgelig ikke så gennem fingre med. Det var ganske rimeligt, at byen fik del i disse bøder, da det var borgerne, der betalte anlægget af og vedligeholdelsen af fæstningsværkerne. ¹⁶⁾ Volden var ikke det eneste værn. Byen forsvarede yderligere af en grav, der lå foran volden. På Faaborgs nordside bevarede graven helt op i det 18. århundrede.

Al indkørsel til byen skete gennem porte i volden. Af disse middelalderlige porte er kun få bevarede, blandt dem er Faaborgs statelige Vesterport, der formentlig stammer fra det 15. århundrede. Man må imidlertid ikke lade sig forlede til at tro, at byen på grund af sin murede port har været omgivet af mure med tårne og tinder, som man kan se det i Visby og i mange tyske byer fra middelalderen.

Selv om byen var omgivet af palisader og jordvolde, kunne portene være opført af grundmur. Vi må tænke os, at Vesterport, der har tre hvælvinger og er hovedindgangen til byen, på siderne har været dækket af byens jordvolde. Ved udgravningen ved Vesterport så man tydeligt spor af en voldgrav og levninger af en træbro, der havde ført over graven. ¹⁷⁾ Det kan ikke angives med nøjagtighed, hvor volden har gået; formodentlig er den fra Vesterport gået i sydøstlig eller sydlig retning mod stranden, og nord for Vesterport har den fulgt Grønnegade hen til Bøjestræde, men hvordan volden har gået på østsiden er ganske usikkert. ¹⁸⁾ Foruden den bevarede Vesterport har byen haft flere andre porte, der nævnes således senere både Nørreport, Østerport, Strandporten og Jomfruporten, heraf nævnes de to første omkring 1600 ¹⁹⁾, medens de to sidste først nævnes sammen med Holkeporten i slutningen af det 17. århundrede; formentlig har byen i middelalderen kun haft de tre porte: Vesterport, Nørreport og Østerport, heraf har Nørreport stået i Klostergade lidt udenfor Klerkegade, medens Østerport var udfør det nuværende nr. 51 i Østergade. ²⁰⁾

Torv og stræde. Medens de bygninger, der i middelalderen var boliger for byens købmænd og håndværkere, forlængst er gået til grunde, har den gamle byplan holdt sig. Næsten alle vore gamle byer har en udpræget hovedgade, en landevejsgade, der ofte kaldes Algade eller Kongensgade, det sidste brug-

Bøjestræde med Klokketaarnet ca. 1870

tes endnu i Faaborg i 17. århundrede. Om denne gade har den første bebyggelse grupperet sig. Adelvejen har gennem Vesterport fortsat sig med Vestergade, der går over i Grønnegade. Sidstnævnte gades navn benyttedes i middelalderen om en gade, der endnu ikke er udbygget; den lå som regel i udkanten af bebyggelsen, og husene lå endnu mellem træer og haver. At Grønnegade allerede har været til i middelalderen, fremgår af et dokument udstedt i 1470 af borgmester og råd, hvori de skøder en jord i nordre Grønnegade.²¹⁾ De gader, der har navn efter verdenshjørnerne som Vestergade og Østergade, hører til de ældste; alligevel må man vist søge Faaborgs ældste bebyggelse på strækningen fra den nuværende Holkegade og til Jomfrulågen, Torvegade, som denne strækning kaldes i 1572. Gennem Korsgade stod den i forbindelse med Vestergade; Korsgade var betegnelsen for en gade, der løb på tværs af hovedårenerne.

Adelgade eller Torvegade fortsætter i Østergade, der sikkert har ført ned

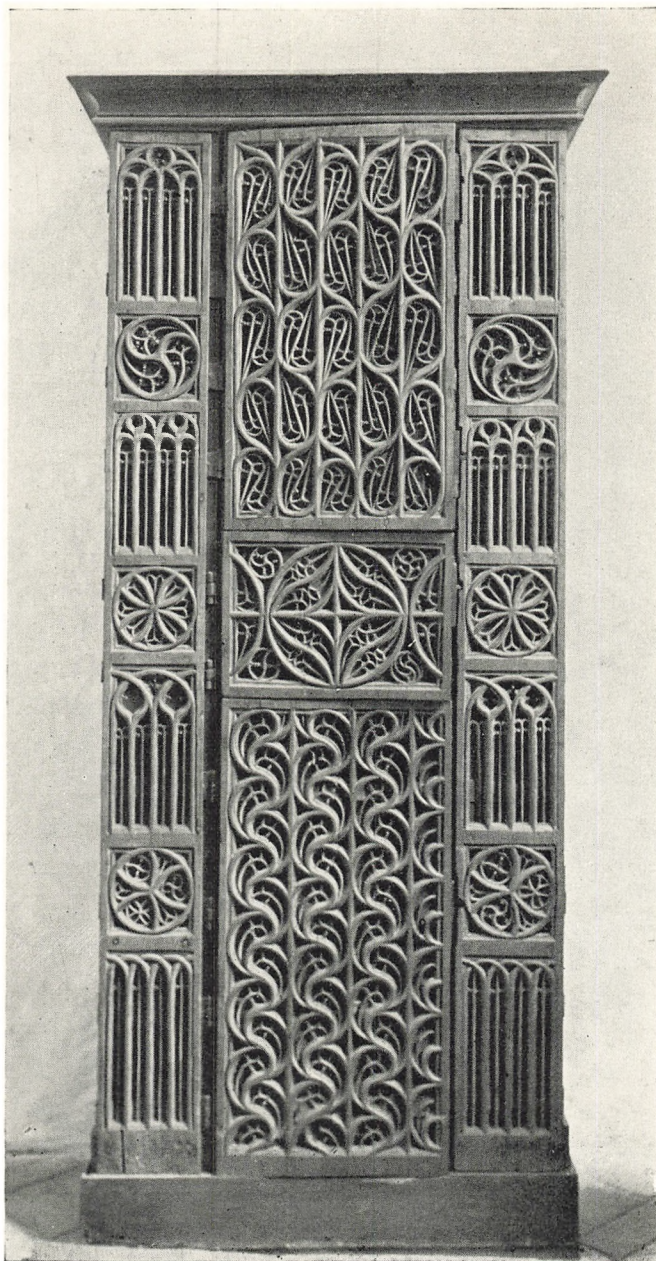
til byens havn og skibsbro; thi meget tyder på, at byens ældste skibsbro må have ligget her ved Sundets udløb i fjorden. Ved udgravning i midten af forrige århundrede stødte man på rester af bolværk og bro; foruden egeplanker og pæle fandt man selve broen, hvoraf ca. 40 læs store sten blev fremdraget, medens de øvrige lå for dybt til at kunne graves op. En sådan direkte forbindelse mellem torv og skibsbro er almindelig i en strandkøbing, og skibene har i Sundet fundet en rolig og sikker havn.²³⁾

Torvet er en udvidelse af Torvegade. Det er byens højeste punkt, 7 meter over havet; det var centrum for byens handelsliv og alene ved sin beliggenhed kernen i den gamle bebyggelse. På torvet herskede torvefreden, d.v.s. at kongen gjorde torvet ukrænkeligt og ved hårde straffe over urostifterne søgte at værne de handlende. Alle byer kæmpede for at få torveret; thi udnyttelsen af torvehandelen var det alt afgørende for borgerne. Til torvet kom bønderne med deres produkter og sikrede derved byen en regelmæssig levnedsmiddelforsyning, og her kunne de købe de produkter, de ikke selv havde.²⁴⁾

På torvet lå formentlig rådhuset. Vi ved ikke, når Faaborg har fået det første rådhus, men den havde et allerede ved middelalderens slutning; i et dokument fra 1500 tales nemlig om en sammenkomst på vort rådhus,²⁵⁾ og 1513 tales der om en mur østen op til vort rådhus.²⁶⁾

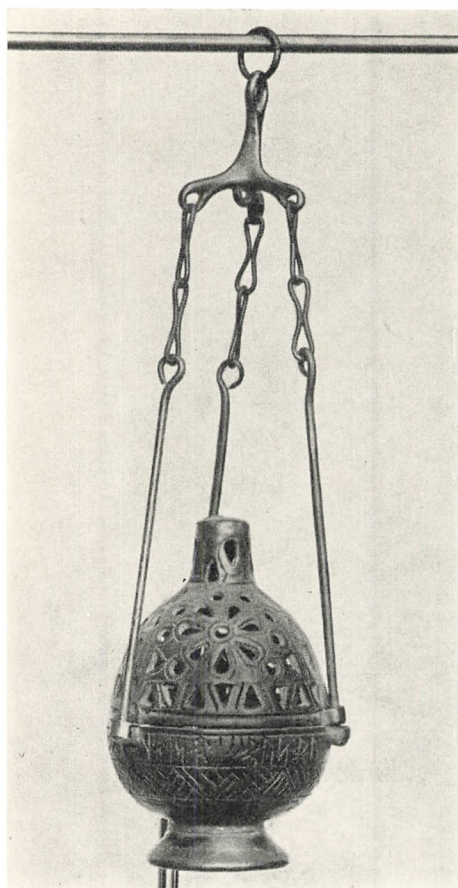
St. Nikolaj kirke. Sydøst for torvet lå byens kirke, og ofte ses i vore gamle byer torv og kirke ligge side om side, således som det har været tilfældet i Faaborg. Af den oprindelige kirke er i vore dage kun tårnet tilbage, Faaborgs berømte Klokketårn, som utallige gange er blevet foreviget og derved kendt over hele landet. Kirken lå omtrent midt på landtangen. Fra alle sider ser man tårnet rase op over de lave huse, og langt ude på havet ses Klokketårnet, byens vartegn, der siden middelalderen har været et kendingsmærke for de søfarende og forkyndt hundreder af skippere, der kom fra fjerne lande, at nu var hjemmet nær.

Sognekirken var indviet til St. Nikolaj, de søfarendes helgen, ligesom så mange andre kirker i vore havnebyer. Tårnet er tidligere blevet kaldt St. Anna kirketårn, så kirken har muligvis været indviet både til St. Nikolaj og St. Anna.²⁷⁾ Om den nu forsvundne kirkebygning er vi uden egentlig viden, da den blev nedrevet efter reformationens sejr. Den er blevet opført af mursten i senromansk stil sikkert i første halvdel af det 13. århundrede,

*Sengotisk kirkeskab, ca. 1500. Fra den nedbrudte Sct. Nikolaj kirke
i Faaborg.*

og til denne kirkes vestparti er tårnet så blevet føjet engang i anden halvdel af det 15. århundrede; det er bygget af munkesten, og murene er ca. 1 m tykke og 19 m høje. Ydersiden af kirkens vestgavl, der ses inde i tårnet, er prydet med 3 rundbuede blindinger og tandsnit. Resterne af den nu for-

Røgelseskar fra Faaborg Kirke (Nationalmuseet).

svundne kirkes vestgavl er udnyttet som stræbepiller for tårnet, i hvis østside de ses tydeligt forlængede i murflugten, mens stræbepillerne på tårnets vestside er anbragt på murhjørnerne. Det nederste rum i tårnet, der er dækket af en krydshvælvning, har været kirkens forhal; adgangen hertil var gennem en spidsbuet dør på vestsiden, og gennem en lignende, nu tilmuret dør på østsiden kom man ind i kirken. Mod syd og mod nord har der været et fladbuet vindue. Tårnet så helt anderledes ud i middelalderen end i vore dage; dengang afsluttedes det af fire gavle. Tårnet har været benyttet som vagttårn; ikke mindre end 101 trin fører op til vægtergangen, hvorfra der er en vid udsigt over byen, fjorden med øerne, langt ud over Horneland og mod nord til landet bag byen. Af kirkens inventar er kun lidet bevaret, og det findes i vore dage i den nuværende

kirke, den tidligere helligåndskirke, der efter reformationen blev sognekirke. Det sengotiske kirkeskab fra ca. 1500 er sikkert det skab, der nævnes i kongebrevet af 4. juli 1539. Det er lavet af svære planker, der holdes sammen af brede tætsiddende jernbånd, indvendig er det delt i flere rum. Øverst har været gemmested for kirkens kostbarheder, og dette rum er beskyttet af et stærkt smedet gitter; ved et lodret skillerum er dette øverste rum delt i to; til højre har monstransen haft sin plads. Skabets forside er dækket af en

egetræsplade i gennembrudt arbejde. Formentlig er skabet udgået fra et billedskærerværksted på Sydvestfyn, og det er sikkert samme mand, der er mester både for dette og for Nr. Brobyskabet (nu i Nationalmuseet).²⁸⁾ Den romanske granitfont i den nuværende kirke har måske også hørt hjemme i St. Nikolaj, skønt den ikke nævnes i det omtalte kongebrev, den har muligvis været brugt, til træfonten kom i brug 1687-90. Indtil ca. 1917 stod den som vandtrug ved pumpen i den gård, der nu er byens alderdomshjem. Den er atter kommet til ære og værdighed. Den stammer fra tiden omkring 1200. Fodstykket er hugget efter en tegning, som kunstmaler Knippel har udført efter en anden romansk font i Nationalmuseet.²⁹⁾ Endelig må det gamle røgelseskar også henføres til det inventar, der kom fra St. Nikolaj i 1539. Det har følgende indskrift: »Magistær iakobus ruffus fabær mi fecid gud si(hne)«. Det er således udført af Jacob Røg omkring 1250, han var da smed i Svendborg. 1811 skænkede cancelliråd Tholstrup det til Nationalmuseet.

Som i alle katolske kirker må der i Faaborg kirke have været andre altre foruden hovedaltret. Således skænkede Eiler Rønnov til Hvidkilde i 1551 30 ørter byg til latinskolen af »Olmerore«, der fra gammel tid havde været lagt til Vor Frue Alter;³⁰⁾ vi ved, at Mosegård i Diernisse sogn i 1486 var henlagt til Vor Frue Alter,³¹⁾ og det er formodentlig også til dette alter, at rigshovmester Poul Laksmand til Sandholt gav gods i 1502 »fore messer och Guds Thienneste«. Gaven var tre gårde, hvoraf den ene hed Kædebygård og lå i Brandsby på Langeland.³²⁾ I 1533 fik byfogeden Per Smidt, der var værge for Vor Frue Alter, et tingsvidne på bytinget, at Hans Smidt og Hans Hansen for 32 år siden havde skødet et bosted til Alteret.³³⁾ Til dette lå også Skovsgård i Diernisse samt to små boliger, kaldet Ellegårde.³⁴⁾

Præstegård. Vi kender en af de præster, hvem det har påhvilet at gøre tjeneste ved et af kirkens altre, det er Kjeld Perssen, der i 1506 nævnes i et dokument som altarist i Faaborg;³⁵⁾ han er imidlertid ikke den første gejstlige ved St. Nikolaj kirke, vi kender navnet på. Den første af byens sognepræster, hvis navn er overleveret, er Henrik Hansen, der nævnes i et dokument fra 1430.³⁶⁾ I tiden derefter må byen have fået sin præstegård; for i 1464 fremstod »beskeden mand« Hans Kræmer, borger og bymand i Faaborg, og vedstod, at hans fader Niels Kræmer havde skænket den daværende sognepræst hr. Marcus en jord, som lå østen næst St. Nikolaj kirke-

Feltens Rist 1930.

gård, til præstegård på det vilkår, at der skulle bedes for hans og hans venners sjæle til evig tid; nu bekræfter Hans Kræmer faderens gave og skøder jorden til den nuværende sognepræst Mads Jeppesen.³⁷⁾ En præstegård kom dog ikke til at ligge her til evig tid, således som Niels og Hans Kræmer havde tænkt sig, men i århundreder lå dog præstegården her, indtil den gik op i luer ved den store brand i 1672.³⁸⁾ Byens præsteresidens lå dengang på hjørnet af Østergade og Jomfrustræde,³⁹⁾ og når der i 1464 er tale om en jord østen for St. Nikolaj kirkegård, der gik ud til Jomfrustræde, er det vist ikke letsindigt at antage, at her har præstegården ligget siden midten af 15. århundrede. I det samme århundrede opnåede kirken, at man anerkendte en begrænset skattefrihed for præstegårde. Om kirkens gods vides ikke meget; det kan dog nævnes, at byen i 1513 skødede til kirken »den mur mellem begge ender, som ligger østen op til vort rådhus«, samt jorden muren står på.⁴⁰⁾

Helligkilder. Faaborg har også haft sine hellige kilder. Mest kendt er Helligkorskilde øst for byen. I en præsteindberetning fra 1623 fortælles, at der

her var et kapel; »did søgte kranke og syge, ofrede og gav skænk og gave til den afgud, kasted stok og krykke, gik sunde og karske hjem igen, og derhos en kilde; der badede de og toede sig hvide, herlige og favre.«⁴¹⁾ I tingbøgerne i 17. århundrede omtales ofte jord ved Helligkors kapel. Stedet blev i 1916 påvist af dommer Hvass. Ejeren af Carolinelund, Svendborgvej 74, havde ved rensning af et sumpet sted fundet en stensætning om en brønd; samme sted havde man tidligere fundet et guldkors; ved udgravningen fandtes der svage spor af et fundament, måske til kapellet, og der kan vist ikke være tvivl om, at her har Helligkors kilde været.⁴²⁾ Foruden denne kilde nævnes St. Olufs kilde; den ligger udenfor byen på Odensevej i Svanninge sogn, her oprettedes i 1889 en mineralvandsfabrik.

Bymarken. Mange af vore gamle købstæder er opstået af landsbyer, og de havde følgelig et stort jordtilliggende; de nyere strandkøbinge fra Valdemarstiden forsynedes også af kongerne med en bymark. Ifølge Kong Valdemars jordebog har der, som tidligere omtalt, til Faaborg hørt 80 ploves jord,⁴⁴⁾ desuden havde borgerne lov til at lade deres kvæg græsse på Diernisse, Svanninge og Horne marker, hvor de også måtte hente brænde og ris til gærder. Disse rettigheder synes at være givet byen af Valdemar Sejr, og de bekræftes ved Erik Menveds privilegier af 1288 og 1313.⁴⁵⁾ Dog synes Christoffer II at have frataget byen retten til brændeved og gjærdsel, idet han i sit privilegium af 1325, hvor han bekræfter byens tidligere rettigheder og friheder, udtrykkelig undtager »vore skove, som omgiver den nævnte by på alle sider.«⁴⁶⁾

Siden kongen har kunnet give Faaborg disse rettigheder, må vel de omtalte landsbyer på dette tidspunkt have været i kongens eje. Da kongen derfor i slutningen af middelalderen afhændede krongodset til private jordbesiddere, viste det sig i længden ikke muligt for byen at opretholde denne græsningsret.

Bymarken, der lå udenom byen, minder på mange måder om landsbymarken, dels ved yderst ude at have fælleden, medens den øvrige jord, der dyrkedes med korn, var delt i vange og agre; tæt inde ved byen uden for porte og volde lå humle- og kålhaverne. Bymarken spillede en stor rolle i byens økonomiske liv, ikke blot i middelalderen, men helt op i det 19. århundrede; ganske vist var borgernes hovednæringsveje handel og håndværk, men man må ikke glemme, at middelalderens borger foruden at være køb-

mand og håndværker også var bonde og derfor i bymarken havde et solidt grundlag for sin eksistens, fordi den forsynede ham med brød, kød og øl, og således gjorde ham delvis selvforsynende med hensyn til levnedsmidler.

Helligåndshus og -kloster. Den sociale forsorg, som staten i vore dage tager sig af, påhvilede i middelalderen den katolske kirke eller henvistes til privat godgørenhed. Særlig omsorg vistest fattige og syge, for hvem der fandtes en del hospitaler, særlig i byerne. Mange steder havde man St. Jørgensgårde, hospitaler for de stakkels spedalske. Af hensyn til smittefaren lå disse gårde altid udenfor byens mure, og byens styrelse havde lov til at tvinge de syge til at opholde sig i hospitalet. Om Faaborg har haft en St. Jørgensgård, ved vi ikke; der er i hvertfald ikke bevaret nogen efterretning herom, men byen havde et Helligåndshus, et hospital, hvor man både optog syge og fattige. Disse Helligåndshuse hørte vist oprindeligt til Helligåndordenen, men på det tidspunkt, da huset i Faaborg virkede, var forbindelsen med ordenen ophævet, og Helligåndshuset var nærmest en verdslig stiftelse. Det nævnes første gang i 1396, da Niels Friis skødede en gård dertil,⁴⁷⁾ og nogle år senere i 1399 gav Erik af Pommeren det noget af »sin tiende og rettighed«.⁴⁸⁾ Endnu findes et dokument, hvorved borgmester og råd i 1408 skøder et møllested norden for Faaborg ved byens dam til Helligåndsklosteret,⁴⁹⁾ men da der på dette tidspunkt ikke var noget kloster, må det være Helligåndshuset. Møllestedet er Langs mølle, der senere ejedes af klosteret. Endnu nævnes som Helligåndshusets ejendom en gård i Ulbølle,⁵⁰⁾ og nogle år før i 1406 skødede Jens Pedersen Panter i Løgismose og Eiler Rantzau samt »von Sletus advocatus Voborgensis« gods til Helligåndshuset.⁵¹⁾ Sidste gang det nævnes, er i 1418, da det fik skøde på en jord ved Stejlebjerg, nordvest for byen;⁵²⁾ det er dog sandsynligt, at den jord i nordre Grønnegade, som borgmester og råd skødede fra sig i 1470, var til Helligåndshuset. Vi ved ikke, hvor Helligåndshuset har ligget; måske på det sted, hvor klosteret senere kom til at ligge. Det nævnes som karakteristisk for alle helligåndshuse og helligåndsklostre, at de lå i udkanten af byen og ved rindende vand.⁵³⁾

Mærkeligt nok varede det længe, inden et kloster grundlagdes. Ingen af tiggermunkeordnerne, Franciscanerne eller Dominicanerne, synes at have haft den fjerneste lyst til at slå sig ned i Faaborg. Det var først i sidste fjerdedel af det 15. århundrede, at et klostersonfund kom til at virke her. Det

var Helligåndsordenen, der da kom til byen og byggede kloster og kirke mellem byen og Sundet.

Ordenen var gammel; den opstod i korstogstiden i Sydfrankrig, hvor Gui af Montpellier mellem 1170 og 1180 stiftede et hospital, som han gav navn efter den Helligånd.⁵⁴⁾ Særlig pave Innocens III tog sig af ordenen og oprettede 1204 hospitalet St. Spirito i Rom, der nu blev ordenens hovedkloster. Han udstyrede den med store afladsprivilegier; til gengæld fik han stor indflydelse og søgte at centralisere ledelsen af ordenen, der bredte sig ud over hele Europa og tilsidst omfattede 150 klostre. Den store udbredelse vanskeliggjorde imidlertid den centralisation, som Innocens III havde ønsket, i stedet inddeltes ordenen derfor i provinser; i spidsen for hver provins stod et kapitel, og magten gled lidt efter lidt over til provinsens øverste prior. I spidsen for hele ordenen stod en stormester. Helligåndsordenens hospitalsvirksomhed har skaffet den indpas alle vegne; dens barmhjertighedsgerninger berømmes; i dens hospitaler »blev hungrige vederkvægede, fattige fik klæder og syge det nødvendige, og de mere trængende større trøst«.

Til Danmark kom ordenen temmelig sent. 1438 var der blevet oprettet et Helligåndshus i Aalborg, der 20 år senere omdannedes til et Helligåndshospital. 1470 fik Nakskov sit kloster, og 1474 oprettedes det københavnske. 1478 anlagdes klosteret i Faaborg. I alt blev der seks klostre i provinsen Dacia; foruden de allerede nævnte anlagdes klostre i Malmø og Randers. Når man tænker på de mange tiggermunkeklostre, der anlagdes i de danske købstæder, synes seks klostre et ringe antal. At der ikke blev flere, skyldes, at disse klostre krævede store kapitaler, ikke blot til selve klosteranlægget, men også til brødrenes og ikke mindst til de syges og gales underhold. Det er ikke sandsynligt, at bisperne har været særlig glade for disse klostre, som de ikke havde noget at sige over, og det må have været bittert for præsterne ved byens sognekirker at se, at klostrenes store afladsprivilegier drog menigheden til sig og formindskede sognekirkens og præsternes indtægter.

Var der således ikke mange klostre i provinsen Dacia, blev de til gengæld oprettet i løbet af kort tid, indenfor et tidsrum af ca. 40 år. Æren herfor tilkommer en fynbo, der på den tid, hvor de danske klostre blev anlagt, opholdt sig i Rom, knyttet til hovedklosteret St. Spirito, prior og ved sin død pavelig indsamler i Norden. Det var Jens Mathiesen af den adelige slægt Brun. Hans fader hed Mads Brun og var vistnok foged på Hinds-

gavl, hvor Jens Mathiesen fødtes. Gennem sin moder havde han tilknytning til Faaborgeggen, idet hun var datter af ridderen Pagh til Diernisse.

I 1622 fik den lærde oldgransker Ole Worm udvirket et kongebrev om, at landets præster skulle hjælpe ham i studiet af Danmarks oldtidsmindesmærker ved at indsende oplysninger om alle antikviteter og mærkværdigheder, der fandtes i sognene. Disse indberetninger, der er bevarede, er af overordentlig betydning for lokalhistorikeren og giver på mange måder oplysninger, som han kan udnytte. Den daværende præst i Faaborg har ved den lejlighed fortalt følgende om Helligåndsklosterets grundlæggelse.⁵⁵⁾ Bag altertavlen i klosterkirken i Faaborg ses klosterets stiftelses historie afmalet, hvoraf det fremgår, at en kardinal kom til Faaborg og forlangte, at et kloster skulle bygges der; det var borgmester og råd villige til, hvis klosteret ville bære 1/3 af byens skatter. Imidlertid havde en fisker fundet et dødt barn i havet, han bragte det til kardinalen, som lagde sin hånd på det og gjorde det levende. Dette gjorde et så dybt indtryk på rådet og de tilstedeværende, at de gav guld, sølv, agre, fægang og fiskevand til klosteret.

Således fortæller den Faaborgpræst på Christian IV's tid, men kilderne fortæller noget andet og afslører det uhistoriske i den overleverede beretning.

Stiftelsesdokumenterne fortæller hverken om den fremmede kardinals besøg i det lille Faaborg eller opruller en så dramatisk handling, men viser, hvorledes nogle fromme mennesker på Fyn står bag det nye klostresamfund »tilskyndet dertil af from ydmyghed og af ønsket om at gøre en god forretning, idet de ombyttede jordisk med himmelsk, forgængeligt med evigt.«⁵⁶⁾

Stifterne er ridderen Frederik Barsebek til Elvedgård på Nordfyn og hans hustru Beke Henriksdatter Krummedige, Klaus Krumstrup til Bondemosegård og Anders Jepsen til Langholm i Langaa sogn af slægten Grubendal.⁵⁷⁾ Frederik Barsebek og hans hustru havde i flere år omgåedes med tanken om at stifte et kloster, og den 10. september 1477 skænkede de sammen med Anders Jepsen og Klaus Krumstrup nogle gårde og grunde i Faaborg med deres tilliggende til gudstjeneste og til at fundere og stifte en helligåndskirke og hospital for »fattige, syge, fremmede, elendige, pilgrimme og andre, som ej kunne gange fra hus til hus efter deres føde«.⁵⁸⁾

Der er meget, der tyder på, at provisoren ved Helligåndshuset i Odense, Hans Olsen, ved sin forbindelse med stifterne har fået dem til netop at grundlægge et helligåndskloster, og da de to af stifterne boede i og tæt ved

Faaborg, kom klosteret ganske naturligt til at ligge der. På det tidspunkt, da klosteret blev stiftet, havde Hans Olsen allerede erhvervet sig en grund i Odense og opført nogle bygninger der; dem var han imidlertid villig til at give til det nye kloster mod at blive dets prior.⁵⁹⁾ Hans Olsen må have været en ærgerrig og magtkær mand; hans mål var også at få ordenens nye kloster i Nakskov lagt ind under klosteret i Faaborg. Således tegnede alt vel, men endnu var ikke alle hindringer ryddet af vejen, Hans Olsen var ikke medlem af Helligåndsordenen, derfor ilede han til Rom for at opnå pavelig bekræftelse af klostrene og blive optaget i ordenen.

Hvad sagde nu borgerne til at få et kloster i byen? Når kirker, klostre og gejstlige personer fik ejendomme i en købstad, kunne det let føre til, at byens indtægter formindskedes, idet de ofte med held forsøgte at blive fri for skatterne, hvad der gik ud over de enkelte borgere, hvis forpligtelser og byrder blev større; også kronens indtægter blev forringet på grund af kirkens skattefrihed. Netop i det 15. århundrede opnåede den gejstlige skattefrihed for den købstadgård, han boede i, og det samme gjaldt som nævnt også sognepræstens gård. Derfor var borgerne og kongen ikke altid lige begejstrede, når byens gårde og grunde kom i gejstlig besiddelse, dette fremgår med al tydelighed af byretterne og mange kongebreve; vi træffer da også bestemmelser om, at byens jorder og faste ejendomme ikke må sælges eller pantsættes til udenbys mænd, og når en ejendom skulle afhændes, skulle den først tilbydes borgerne. Hvis en borger ville lade sig klostergive »og haver hus og jord, da skal han det først lovbyde til tinge og sælge det til en borger eller bymand og give sig siden udi klosteret med pendinge og løsøre og ikke med jordegods, om nogen vil købe det«.⁶⁰⁾

Et gavebrev udstedt af borgmester og råd og menige almue viser, at man i Faaborg har set med velvilje på den nye klosterstiftelse og også ydet sin part for at give den en håndsækning. Man fritog nemlig klosteret for at svare skat til byen af de gårde og grunde, stifterne havde lagt til grund for dets oprettelse, og motiverede begunstigelsen med, at det skete for »Guds tjenes øgelses skyld«.⁶¹⁾ Det er dog muligt, at begunstigelsen var afhængig af, at kongen ville give byen et lignende afslag i skatten,⁶²⁾ og det siges udtrykkeligt, at denne skattefrihed ikke gælder de gårde og grunde, som i fremtiden vil blive givet til klosteret. Borgmester og råd beder tilsidst kongen og biskoppen i Odense Karl Rønnov stadfæste klosterets oprettelse. De har brug for det, fordi »at nærmere er på tre eller fire mil intet kloster eller af-

lad, som vi kunne nyde daglig til vor sjæls salighed«; som man ser, synes man i Faaborg mere at have fæstet sig ved helligåndens ordenens store afladsprivilegium end ved klosterets betydning for syge og gamle.

Mens dette foregik, var den smidige Hans Olsen i Rom, hvor stormesteren den 9. marts 1478 optog klosteret i ordenen.⁶³⁾ Den 12. marts blev Hans Olsen medlem af ordenen og udnævnt til prior for klostrene i Faaborg og Nakskov, og to dage efter opnåede han pavelig stadfæstelse;⁶⁴⁾ samme dag udgik fra det pavelige kancelli en ordre til abbeden i Holme kloster om at stadfæste oprettelsen af et helligåndskloster i Faaborg og dets forening med klosteret i Nakskov.⁶⁵⁾ Hospitalis Sancti Spiritus in oppido Foburgh var en kendsgerning. Hans Olsen ilede hjem til Faaborg; han havde grund til at være glad, målet var nået, og hjemme ventede ham mange opgaver. Han skulle ikke blot organisere det nye samfund, men også sørge for de nødvendige bygninger; der var nok at tage fat på.

Et af de ejendommeligste gadenavne i Faaborg er Feltens Rist. Det er en blind gade, der munder ud i den gamle kirkegård. De færreste, der i vore dage passerer den lille idylliske gade, tænker på, at navnet hentyder til den gamle skik at anbringe en rist af jern i en ramme af træ i stien til kirkegården; på den måde forhindredes det, at byens svin trængte ind på kirkegården og rodede i jorden; svinene kunne ikke komme over risten, da klovene smuttede ned mellem tremmerne.⁶⁶⁾ Feltens Rist har ikke alle dage været en blind vej. Et gammelt dokument giver oplysning herom. Det er udstedt d. 29. juli 1506 af helligåndsklosterets prior, og konventsbrødrene forpligter sig til at udlægge en gade til byen, da borgmester, råd og menige mand har undt »os ind at tage den gade, som løber frem for fornævnte den helligåndens kirkegård til fornævnte klostres forbedring«.⁶⁷⁾

Det er formentlig ikke urigtigt at antage, at den gamle gade, der indtages og i 1506 lægges under klosteret, er forbindelsen mellem Feltens Rist og det nuværende Hospitalsstræde eller Klosterstræde, som det hed på Resens tid. At adgangen til klosteret er blevet forandret efter 1506, fremgår af et andet dokument, udstedt af Christian III d. 30. marts 1549 til en borger i Faaborg ved navn Niels Hammer; han får til ejendom »en hospitalets stenhus og jord i Faaborg, liggende næst norden Per Hansens gård og sønden op til den indgang, som var til klosteret«.⁶⁸⁾ I stedet for den gamle gade udlagde klosteret en ny; det er sikkert det nuværende Kirkestrædes sydlige halvdel; den nordlige del af strædet var i flere århundreder fremefter kirke-

Helligåndskirkens nordside ca. 1920.

gård. Formentlig har Grønnegade været klosterets sydgrænse, hvad der synes at bekræftes af nogle fund fra c. 1900. Ved forandring af en ejendom på nordsiden af Grønnegade ud for Kapellanstræde fandt man to murede kanaler, der, efter hvad der fortælles, var af munkesten; de har antageligt tilhørt klosteret, men hvilket formål de havde, er ukendt.⁶⁹⁾ Alle de danske helligåndsklostre er opstået i tilknytning til et tidligere helligåndshus, og det ligger derfor nær at slutte, at dette også gælder for klosteret i Faaborg. Som tidligere omtalt var her et helligåndshus, som dog ikke omtales nærmere efter 1418. Det nævnes ikke i klosterets stiftelsesdokument, men i brevet af 9. marts 1478, hvor klosteret optages i ordenen, hedder det, »cui ecclesie et hospitali noviter edificandis«, d. v. s. ved opførelsen på ny af dette hospital og kirke, hvad der kunne tyde på, at Helligåndshuset stadig var en realitet; dette synes også bekræftet på anden måde. Og selvom bygningen ikke nævnes efter 1418, behøver den jo ikke at være nedbrudt i 1478.

En af klosterets stiftere var den tidligere omtalte Anders Jepsen af slægten Grubendal. I stiftelsesbrevet kaldes han Anders Jepsen i Faaborg. Han må i 1477 have været en gammel mand »nær støvets år«; hans fader væbneren Jep Nielsen til Langholm blev dræbt i 1425, og allerede i faderens

levetid havde Anders Jepsen Brangstrup med mølle i pant. På skiftet efter sin hustru, der døde d. 14. maj 1473 måtte han afstå Broholm til sin svigersøn Johan Fikkesen; han ejede endnu Langholm.⁷⁰⁾ Man fristes til at antage, at han på den tid som enkemand og til års har givet sig ind i Faaborg Helligåndshus. Han nævnes atter i et dokument af 21. december 1478 som Anders Jepsen i Helligåndsklosteret i Faaborg; i dette dokument erkender han af hr. Axel Lavesen Brock at have modtaget to gårde i Allesø som betaling for en gård i Leerbjærg.⁷¹⁾ Da nu prioren Hans Olsen ikke godt kan være kommet hjem fra Rom før sommeren 1478, synes det usandsynligt, at klosteret allerede har været færdigt i december samme år; det er sikkert ikke for dristigt at mene, at det gamle Helligåndshus har været bolig, mens byggeriet stod på. Til slut må nævnes, at ridderen Engelbrekt Albertsen Bydelsbak til Torbenfeldt på Sjælland d. 3. september 1479 i et skøde til Claus Bryske meddeler, at hans søn Albert havde skænket »den helligens hus i Faaborg« 200 mk. danske for sit »lejersted«.⁷²⁾ Hans moder Mette Pedersdatter var i et tidligere ægteskab stammomder til Hardenbergerne på Hvedholm, så han har været kendt med Helligåndshuset i Faaborg før 1479. Pengene kan han jo godt have givet, mens han levede; det forekommer usandsynligt, at han skulle have valgt sit »lejersted« i et klostersondagsfund, der var under opførelse, men ikke hans grav blev på et areal under det gamle Helligåndshus?

Byggeriet kan tidligst være begyndt 1479. Det år har man et gavebrev fra borgmester og råd på et stykke jord til klosteret; det blev givet til en tegllade.⁷³⁾ Stenene til klosteret og kirken er blevet brændt på stedet. I 1915 fandt man øst for byen på det nuværende jernbaneterræn en gammel teglovn, og det menes, at her er stenene til Helligåndskirken blevet brændt.⁷⁴⁾ Allerførst har man taget fat på koret og de nærmest tilstødende klosterbygninger, og så er man gået i gang med nordre sideskib, idet man byggede østgavlen og dele af nordmuren. Koret, nordmuren med trappetårnet og vel også de nu nedrevne klosterbygninger blev opført i munkeskifte (2 løbere-1 binder).⁷⁵⁾ Koret består af to fag og apsis. Af hensyn til den tilstødende klosterfløj var der ingen vinduer i korets nordmur. Derimod findes ca. 5 m. fra gulvet 4 nu tilmurede fladbuede åbninger, den ene har fladbuede stik, der viser, at den må have været dør til en trappe, som har ført ned i koret. Klosterets østfløj må således have haft to stokværk; de var begge hvælvede, og fra det nederste var der ligeledes en dør til koret. Afslutningen af koret mod øst er tresidet, men på grund af sammenbygningen med klosterets østfløj har

Helligåndskirkens indre ca. 1920

det nordøstlige hjørne fået en ejendommelig form; forholdet mellem koret og denne østfløj er aldrig blevet nøjere undersøgt, og fuld klarhed herover vil man formodentlig først få ved en systematisk undersøgelse og gravning. Foruden disse åbninger ses i vinklen mellem koret og nordre sideskib spor af hvælvinger, der fortæller, at her har et stenhus stødt op til kirken; det har haft to hvælvede stokværk, hvorfra døre har ført ind til nordre sideskibs østmur, dette sideskib må oprindeligt være planlagt i to stokværk. Mærkelig er stræbepillen på korets nordmur; den sidder ikke ud for den indvendige gjordbue, men er af ret betydelig skævhed. Det er vel ikke rester af en nedbrudt mur, som man har anvendt som stræbepille? Den synes at være parallel med den fortanding til en østgående mur, som findes på stræbepillen ved apsis' nordøsthjørne. Denne skævhed ved sammenbygningen af østfløj og kor er påfaldende.

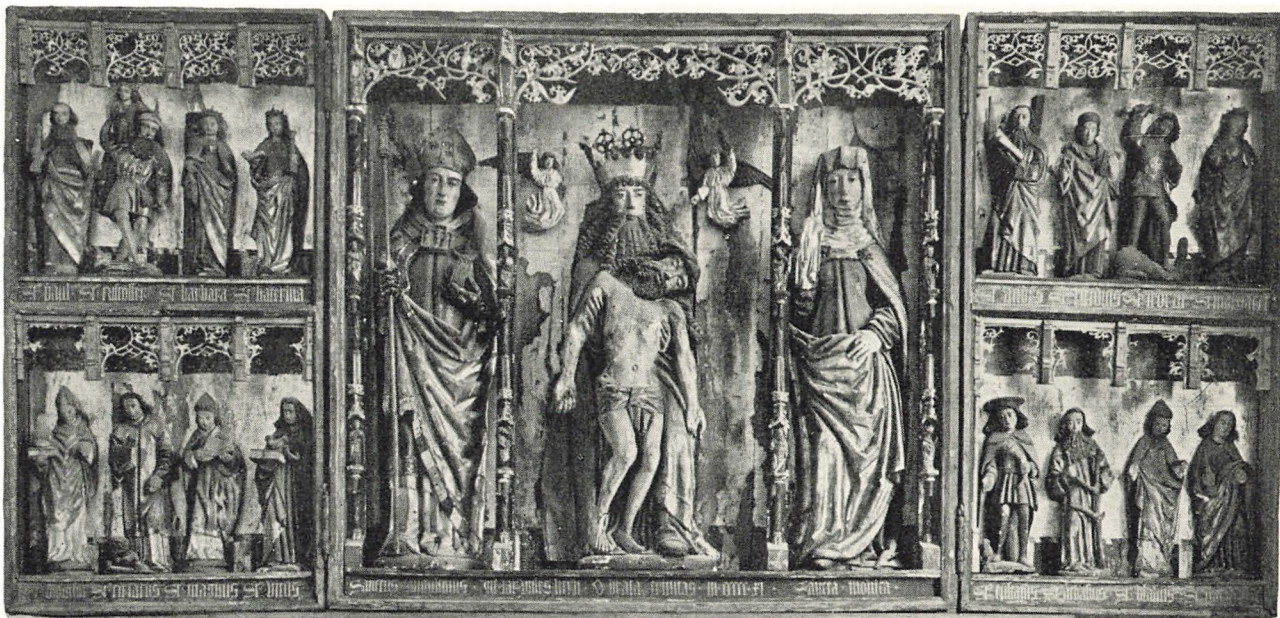
Formentlig har klosteranlægget været firefløjet. Der har været en vestfløj, hvad der fremgår af et adkomstdokument fra 1629; da fæstede Maren Nielsdatter, sl. Mads Pedersens af Gråbrødre hospital i Odense en jord, „som

det gamle stenhus tilforn påstod, liggende norden og vesten op til kirken.⁷⁶⁾ Her kan vist kun være tale om klosterets vestfløj.

Da man var kommet så vidt med byggeriet, må den grund, der var skænket til opførelse af de nødvendige bygninger, ikke have været stor nok; klosterbygningerne var blevet anseeligere, end man først havde tænkt sig dem; men da kom byen atter klosteret til hjælp og skænkede nogle jorder vest for dette, hvor kirken kom til at ligge.⁷⁷⁾ Man kunne nu trøstigt tage fat på at bygge det øvrige skib, hvad der skete efter en ny og mere storlået plan. I modsætning til de tidligere nævnte bygninger opførtes resten af skibet i et regelmæssigt polsk skifte (1 løber - 1 binder). Skibet er tredelt og har fire hvælvingsfag, arkadebuerne hviler på ottekantede piller. Hovedskibet er delt i tre stokværk; nederst de høje spidsbuede arkader, dernæst triforiegalleriet og øverst vinduesstokværket, men åbningerne i overkirken er nu tilmurede. Sideskibene fik et stokværk; nordre sideskib var dog oprindeligt tænkt opført i to stokværk. I nordre sideskibs nordmur er der en spidsbuet dør, formentlig har der gennem den været adgang fra klosterets vestfløj. Kirken var ikke overhælvvet, endnu i 1588 nævnes kun tre hvælvinger.⁷⁸⁾ Udvendig prydedes kirken, der har stået med røde sten, med kamtakkede gavle og blændinger. Kirken har formodentlig først stået færdig et godt stykke ind i det 16. århundrede. Der er så stor lighed mellem Helligåndskirken og St. Nikolai kirke i Middelfart, at der formentlig er tale om samme bygmester;⁷⁹⁾ kirkens gavle er lokalt fynske.⁸⁰⁾

Kirkens plantype, det tredelte skib og det lange eenskibede kor, blev almindelig i middelalderens slutning, hvor man i modsætning til tidligere tænkte på at skaffe plads til de verdslige, medens munkene opholdt sig i koret. Dette har oprindeligt været lysere end nu, da apsisvinduerne er tilmurede. Fra klosterfløjene har klosterets folk haft let adgang til kor og skib. Foruden højalteret har der også været sidealtre i kirken.

Om Helligåndskirkens indre udsmykning ved vi, at højaltertavlen er fra 1511.⁸¹⁾ Det angives på plattysk i en indskrift forneden »Int-iar-unses-hern-beata-trinitas-M-CCCC-XI«. Når man lukkede de maledede fløje tilbage, så man i det tredelte skab i midten Gudfader holdende Christi afsjælede legeme og til venstre Augustinus og til højre hans moder, den hellige Monica; helligåndsbrødrene fulgte augustinerreglen, derfor er det meget naturligt, at der var en fremstilling af ham. På de to fløje ses 16 mindre helgenfigurer, hvoraf de 14 er de såkaldte »nødhjælpere«, d. v. s. helgener, som kunne på-

Højaltertavlen fra 1511. Nationalmuseet

kaldes i alskens nød og elende, noget, der jo nok var brug for i et helligåndskloster. Når de udskårne fløje lukkedes til, så man altertavlens malerier, først i otte felter Christi lidelseshistorie, og når de ydre fløje også lukkedes, sås fire kirkefædre i deres prægtige dragter, alle forsynede med bomærke og våben. Heraf kender man de to, nemlig klosterets abbed Peder Nielsen og Fyns biskop Jens Andersen Beldenak, de to øvrige har formodentligt også været lokale gejstlige, og alle fire må sikkert betragtes som dem, der har skænket altertavlen. I kirken findes desuden en del forskellige gotiske træskærerarbejder fra begyndelsen af det 16. århundrede, muligvis hørende til andre altertavler; der er også nogle sengotiske krucifikser, om hvilke det gælder ligesom om højaltertavlen, at de er lybsk træskærerarbejde. Foruden højaltertavlen har der som nødvendigt inventar i en klosterkirke været korstolene i koret. Der er nu 25 sæder, men tre på nordsiden og to på sydsiden er moderne, oprindeligt har der altså været ti på hver side. De har nok været umalede. Det fortælles i 1838, at »indtil for et decennium siden havde de båret på skillevæggen mellem hver stol dels ansigter, dels andre, endog ob-scøne dele af det menneskelige legeme, hvilke nu opbevares i et skab, som en ypperlig parodi på munkenes kunstsands og religiøsitet.«⁸²⁾ På de østlige endestykker er udskårne relieffer med fremstilling af St. Georg med dragen og Johannes Døberen blandt andre.

Skønt mangan adelsmand sikkert har fundet sit sidste hvilested i kirken, er alle gravstene fra tiden før reformationen forsvundet. Dog har vi en meddelelse om en enkelt af disse sten; en historisk interesseret fynsk adelsmand Jørgen Kaas til Gelskov har efterladt sig et dokument fra 1606 »Fynske Antikviteter«, hvori han blandt andet fortæller om de gravsten, han har set i fynske kirker. Heri nævner han fra Helligåndskirken i Faaborg en ligsten over en af sine forfædre Erik Madsen Bølle og hustru Anne Sivertsdatter Blaa. Ægteparret hørte hjemme på Lolland, hvor Erik Madsen Bølle endnu levede 1492; når de blev begravede i Helligåndskirken, er det formodentlig, fordi Erik Madsen Bølle ejede Nakkebølle.⁸³⁾ De øvrige ting i kirken fra middelalderen er overført fra St. Nikolaj Kirke.

Helligåndshospitalet i Faaborg kom til at virke fra dets oprettelse i 1477 til reformationen i 1536. Det lededes af en prior, og i ovennævnte tidsrum var der ialt fem.⁸⁴⁾ Den første var Hans Olsen, der må være død omkring 1487. Hans efterfølger er Jep Andersen 1487-96, dernæst nævnes Hans Jacobsen Brun 1496-1506 og Peder Nielsen 1506-28, han har muligvis

Prior Peder Nielsen og Biskop Jens Andersen. Nationalmuseet.

studeret i Rostock og nævnes i 1499 som præst i Helligåndsklosteret. Den sidste prior er Niels Boesen 1528-35. Både priorens og klosterets segl kendes; priorseglet havde som omskrift »S. prioratus ordinis s(an)c(t)i sp(iritu)s in fo(borgh)« og var prydet med et dobbeltkors og en due. Hospitalsseglet havde som omskrift: »S. hospitalis ordinis sancti spiritus in fo(borgh)« og var også forsynet med dobbeltkors og due. Dobbeltkorset var fælles mærke for ordenen, og duen er tegnet for den Helligånd. Inden for ordenen fandtes foruden lægbrødrene præsterne, der fulgte augustinerreglen, medens lægbrødrene og søstre vistnok fulgte den gamle helligåndsregel. I løbet af det 15. århundrede blev præstebroderens indflydelse større og større, og det blev almindeligt, at ordenens stormester og ligeledes de enkelte klostres priorer valgtes af præsterne, noget der allerede må have været fuldt gennemført, da klosteret i Faaborg blev grundlagt. Herved trådte lægbrødrene

mere og mere i anden række, og ved ordensmødet i Faaborg 1499 deltog kun præster, og de blev da også for fremtiden erklæret for de eneste stemmeberettigede både ved valg af vikar og provincialkapitel. Prioren skulle vælges af kapitlet senest en måned efter den tidligere priors død, og ved valget måtte man kun tage hensyn til kandidatens fortjenester.

Når den nye prior var valgt, måtte han aflægge følgende ed:

»Jeg sværger at lede hospitalets anliggender med trofasthed, til Guds ære og husets nytte. Med Guds hjælp skal jeg selv drage omsorg for dem og sørge for, at det samme sker fra andres side. Hospitalets almisser og andre indkomster vil jeg bruge til deres oprindelige hovedøjemed, nemlig til at underholde de fattige og syge, de fremmede og brødrene. Jeg vil ikke svigagtig drage noget derfra eller overgive det til noget andet hus eller noget andet menneske.«

Nu manglede den nyvalgte prior kun at sende bud til Rom for at få moderklosterets bekræftelse af valget. Prioren havde den øverste administrative ledelse af klosteret og dets ejendomme, han havde forsædet i kapitlerne, hvad enten det drejede sig om de ugentlige kapitler, der nærmest var af religiøs art, eller om de administrative kapitler, der holdtes hvert fjerdingår. Det var også prioren, der havde den egentlige straffemyndighed over efterladende eller trodsige brødre. Hvis prioren viste sig uværdig til den stilling, han var valgt til, kunne han afsættes.

Alle kunne optages i ordenen, men forud for optagelsen gik et år som novice; når denne prøvetid var overstået, måtte den, der stadig ønskede optagelse, knæle ned for prioren og afgive følgende løfte:

»Jeg tilbyder mig og giver mig til Gud, Jomfru Marie og den Helligånd og vore herrer, de syge, for at være deres tjener alle mit livs dage. Jeg lover kyskhed, som jeg med Guds hjælp skal overholde, at leve uden ejendom, at være lydige mod dig og dine efterfølgere og tro at vogte de fattiges ejendom. Så sandt hjælpe mig Gud og det hellige Evangelium.«

Løftet indeholder de almindelige tre munkeløfter samt det for ordenen karakteristiske »at tjene de fattige og syge alle sit livs dage«. Når løftet var afgivet, hævdede prioren den nye broder op og gav ham fredskysset og lovede ham andel i ordenens gode gerninger, ikke blot for ham selv, men også for hans forfædre. Af denne verdens goder kunne man kun byde ham »brød, vand og en ydmyg klædedragt«. Enhver prior kunne optage nye brødre i ordenen. Hvordan denne »ydmyge klædedragt« så ud, ved man ikke,

men det særlige kendetegn for en broder i ordenen var et hvidt dobbeltkors af lærred, der var syet på venstre side af kappen. Søstrenes dragt var en blå kjole med sort kappe og hvidt hovedtøj. Det var som sagt prioren, der havde den straffende myndighed; han måtte, som reglerne viser, gribe ind, når der var strid inden for klosterets mure. Hvis en broder slog en tjener ihjel, mistede han sin ordensdragt, og i så alvorligt tilfælde var det paven, der bestemte straffen. Hvis tjenerne ikke kunne forliges, skændtes eller slog hverandre, så skulle de føres nøgne gennem klosteret og hospitalet. De blev desuden pisket, kastet ud af klosteret og mistede deres løn. Der var strenge straffe for drukkenskab, og selvfølgelig måtte ingen forlade klosteret uden priorens samtykke; ulydighed mod prioren eller ordensreglen blev strængt straffet; særlig hårdt for man frem mod dem, der overtrådte kyskhedsløftet; den første gang, man forså sig, idømtes et års fængsel, anden gang to år og tredje gang fængsel på livstid. Ingen broder måtte besidde særeje, overtræderen heraf blev som en bandlyst begravet i uindviet jord.

Om det liv, der førtes inden for klosterets mure, ved vi intet, og også vor viden om klosterbygningerne er såre nødtørftig, men heldigvis er klosterets bygninger i Aalborg bevarede, og derfra har vi sikre efterretninger om livet inden for murene. Klosterets vigtigste opgave var at tage sig af de syge, og ved klosterets stiftelse blev det jo også fremhævet, at det var beregnet for »fattige syge, elendig pilegrimme og andre, som ej kunne gange fra hus til hus efter deres føde«. Vi har fra klosteret et eksempel på, hvordan man tog sig af en »elendig pilegrim«; da den syge Jens Pedersen i 1522 agtede at foretage en pilgrimsfærd til St. Jacob i Compostella i Spanien for at genvinde sit helbred, gav prior Peder Nielsen ham en anbefalingskrivelse med.⁸⁵⁾

En af klosterets bygninger må have været sygestue for fattige syge og vanføre mennesker. Hvor mange der har været plads til, er det vanskeligt at udtale sig om, men der har sikkert været plads til flere i Faaborg end i Nakskovklosteret, der jo var underlagt klosteret i Faaborg, og der ved vi, at de havde plads til 10 syge. Efter den skik, der har hersket i middelalderlige hospitalet, har sengene stået i lange rækker; de kunne dog også være indrettede som lukkede alkover. Selve sygesalens udseende har vist været ens overalt, den var som regel et stort, hvælvet rum, undertiden ved søjlerækker delt i flere skibe. Der var i den ene ende et kapel, sådan som vi kender det fra Johanniterklosterets sygestue i Odense. Der har sikkert hørt en badstue til klosteret, hvor de syge blev vasket. Hvor der har været søstre i klosteret,

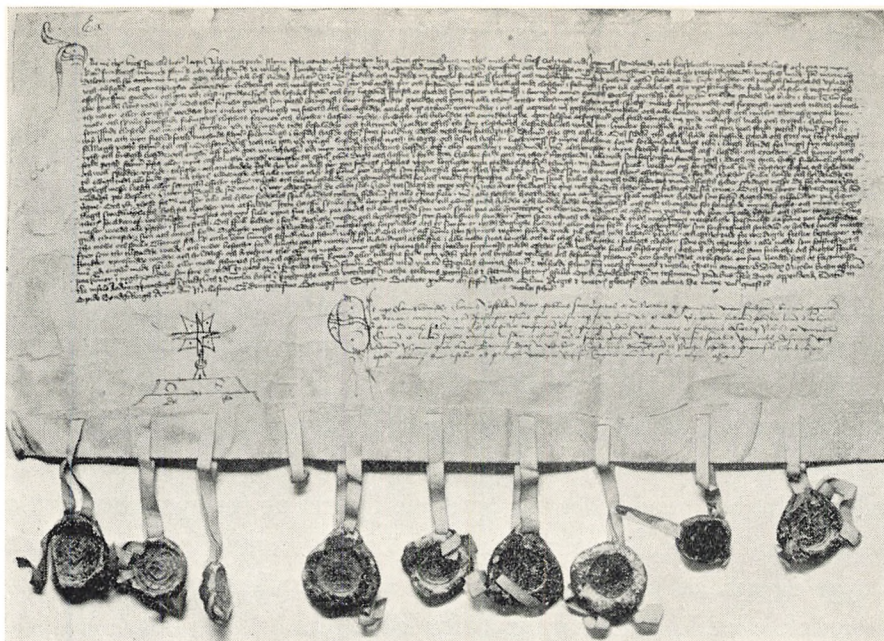
var det særlig dem, der tog sig af syge- og fattigplejen, og det var dem, der vaskede og vedligeholdte klosterets linned; man forudsatte ganske vist, at mænd passede mænd, og kvinder blev passet af kvinder, men det har sikkert været vanskeligt at gennemføre i de danske klostre; i det pavebrev, der i 1478 stadfæster klosteret i Faaborg, nævnes, at boliger skal rejses, »til brug for nogle brødre og søstre«. Når madklokken ringede, skulle brødrene begive sig ind i sygesalen for at betjene »vore herrer, de syge«, og først når det var sket, kunne de selv spise. Foruden de syge og vanføre har der været andre i klosteret. Mange mennesker, som på grund af alder var uarbejdsdygtige, søgte til klosteret, der altså var en slags alderdomshjem. Og der var ved siden af dem en del mennesker, der frivillig på visse betingelser og mod gaver gav sig ind i klosteret eller lod sig indskrive i klosterets broderskab. De, der indgav sig i klosteret, måtte dog ikke gå byens borgere i næringsen. I »Kong Hans's bylov« siges det udtrykkeligt, at de, der er indgivet i helligåndshus, må ikke købe til forprang; den, der gør det, skal skatte med byen.⁸⁶⁾

Det er tidligere nævnt, at der blandt disse indgivne sikkert var en af klosterets stiftere Peder Jensen Grubendal, der gentagne gange nævnes som værende »i helligåndshospitalet«. Prioren Peder Nielsen optog hr. Peder Madsen i Odense i klosterets broderskab, og i 1515 gav Just Urne gods til klosteret på det vilkår, at man skulle optage ham, hans hustru og forældre i den Helligåndsbroderskab og »gøre begængelse over dem, når de døde«.⁸⁷⁾ Foruden sygestuen må der have været huse til søstre og brødrene. Efter ordenens regler skulle brødrene sove sammen i en fælles sovesal, dormitoriet, men i slutningen af 15. århundrede, da de danske helligåndsklostre grundlagdes, var man gået over til celledsystemet, og det synes også at have været i brug her i landet. Fælles for alle brødrene var spisesalen, refectoriet; man spiste kun to gange om dagen, og kød var efter reglerne en sjælden vare, kun søndag, tirsdag og torsdag var køddage, og de kirkelige fastetider blev strengt overholdt. Lægbrødrene sad ved et bord og præsterne ved et andet, thi »den hellige Aands førsterang skulle iagttages«. Ofte har klosteret haft gæster til måltiderne, vejfarende gejstlige eller adelige, der her søgte herberge, det kunne ofte være kostbart for klosteret, og der var derfor en bestemmelse om, at ingen fremmed måtte opholde sig i klosteret mere end otte dage. En almindelig pligt til at yde gæsteri synes således at være anerkendt. Måltiderne skulle foregå i sømmelig tavshed, medens brødrene underholdtes ved højtlesning.

Et af klosterets vigtigste rum har været det, hvori brødrene samledes til kapitel, det var her, de ugentlige møder holdtes, hvor man drøftede klosterets anliggender og straffede dem, der i ugens løb havde forset sig.

Man har haft nok at tage vare på foruden at pleje de syge og gamle. Den jord, der lå til klosteret, skulle også passes. Faaborg klosteret havde to store abildhaver, og man har vel også dyrket lægeplanter og deraf tilberedt lægemidler til de syge.⁸⁸⁾ Nogen læge er der aldrig nævnt i forbindelse med de danske klostre. Det var præsternes opgave at bringe de syge og fattige religionens trøst, og deres virksomhed har selvfølgelig først og fremmest været knyttet til kirken. Der var derfor også en intim forbindelse mellem klosteret og kirken, som omtalt var der døre fra klosterfløjene til kor og sideskib. I kirken skulle der altid brænde lys. Her læstes messer for de dodes sjæle, her prædikedes for brødrene i koret og for byens borgere, der samlede sig i skibet. Klosteret har ikke blot øvet indflydelse ved at tage sig af syge og gamle, men også præsternes åndelige virksomhed har bidraget til at vække kærlighed og sympati for klosteret.

En forudsætning for, at klosteret kunne løse sin opgave, var en rigelig strøm af gaver, og den udeblev heller ikke. Anders Madsen skænkede en gård på Ærø i Tranderup sogn og by mod, at der holdtes nogle messer. Jørgen Lauritsen »af wafn« gav 1502 en gård i Aastrup, og præsten hr. Jep Madsen Løy til Herringe skødede til klosteret en gård i Ulbølle.⁸⁹⁾ Særlig synes det at have nydt den fynske adels bevågenhed. Eggert Krumstrup til Vennemosegård og Otto Henriksen Hvide skødede hver en gård, og Just Urne gav både i 1515 og i 1520 gods til klosteret, nemlig en gård i Havendrup i Hellerup sogn og en gård i Haagendrup.⁹⁰⁾ Foruden med jordegods betænkte klosteret også med naturalier og med rede penge. Domprovsten i Odense Hans Urne gav i sit testamente klosteret en ørte korn og 6 sider flæsk, medens Maren Friis, enke efter Claus Urne til Hindemae, efterlod det en okse og en ungarsk gylden.⁹¹⁾ Slægten Urne synes særlig at have følt sig knyttet til klosteret. Den største gave, klosteret nogen sinde modtog, så længe det eksisterede, skyldtes præsten Peter Sture, der havde en evig vikarie ved kirken i Lysabild på Als. Han skænkede i 1486 Helligåndsklosteret af sin fædrearv fem gårde i Lysabild. Under navn af Stures vikariat skulle der i klosteret læses en daglig messe, hver søndag for den hellige Trefoldighed, hver mandag for de afdøde, hver tirsdag for St. Anna, hver onsdag for alle helgener, om torsdagen for Christi legeme, fredag for de fem

Peder Stures gavebrev til Helligåndsklosteret 1487. Rigsarkivet.

sår, hveranden fredag for Helligkors og lørdag for den hellige Jomfru. I hver af disse messer skulle holdes de troendes fællesbøn for alle kristne sjæle, endvidere skulle der i koret holdes vigliegudstjeneste for giverens faders og moders, begge deres forældres, velgørende menneskers og hans egen sjæl. Fire gange om året, nemlig tirsdag aften ved alle kvatomber og hver tamper onsdag sjælemesser samme sted, i alle tilfælde med deltagelse af alle præsterne. Det var meget detaljerede bestemmelser, og giveren må have forudset, at efterladenhed måske ville vise sig med tiden; derfor indsattes en bestemmelse om, at hvis gudstjenesten forsømtes, havde Stureslægten ret til at beslaglægge landgilden, indtil klosteret efter bispens opfattelse havde gjort forsømmelsen god igen. Det var i sandhed en kostelig gave, og priorren skyndte sig da også med på Sønderherreds ting på Als at tage tingsvidne på gaven.⁹²⁾

Fra kongefamiliens side viste man Helligåndsklosteret stor venlighed, og ved siden af Jens Mathiesen Brun står Christian I som ordenens velynder i Danmark. Medens vi ikke har noget vidnesbyrd om, at Christian I specielt har interesseret sig for klosteret i Faaborg, har sønnen, kong Hans, ikke

alene taget det under sin beskyttelse, men også undt klosteret alle 40 mark sager og »derforneden« at oppebære over deres gods og tjenere.⁹³⁾ Flere gange mageskiftede klosteret og kongen gods; i 1509 afstod det til kongen 5 gårde i Lysabild på Als, en gård i Tranderup på Ærø og 3 gårde i Baag herred i Turup, Køng og Køngs Højrup mod at få 17 gårde i Horne sogn. Nogle år senere skødede man til kong Hans gods i Nyborg len i Svindinge sogn, i Lamdrup, i Gudbjerg, i Øksendrup og Lakkendrup samt i Gudme mod Faaborg mølle, hvad formentlig vil sige Bymøllen, Horne kirke og 10 mark årlig rente, som klosteret plejede at give til Faaborg, alt skulle blive i klosterets eje til evig tid mod en evig gudstjeneste for Kong Hans.⁹⁴⁾ Også Christian II betænkte klosteret; i foråret 1520 gav han det byens sognekirke, når den daværende sognepræst Hans Lauridsen døde, mod to årlige »begængelser for kongens forældres sjæle«.⁹⁵⁾

De her nævnte skøder og dokumenter giver ganske interessante oplysninger om klosterets jordegods; de fortæller os, hvor på Fyn godset var beliggende, og viser os, hvordan klosteret ved magelæg bortbyttede fjernere liggende gods mod gods, der lå mere bekvemt. Foruden de tidligere nævnte magelæg med kong Hans, kan nævnes magelæg med Diernisse præstegård, hvor klosteret fik nogle jorder, som lå til Diernisse kirke, mod vederlag i andet gods. De nyerhvervede jorder lagdes ind under klosterets gård i Katterød.⁹⁶⁾ På grund af jordernes stadige omlægning er det vanskeligt at påvise størrelsen og den nøjagtige beliggenhed af klosterets besiddelser; der er nemlig ikke blot tale om stadige magelæg, men også om køb og salg. Otto Skinkel til Skovsgård solgte klosteret en gård i Turup, og af Markvard Rønnov til Hvidkilde købtes en gård i Diernisse og en gård i Køng. Til gården i Turup lå eng, ager, skov, mark og fiskevand, og den årlige landgilde var 3 ørtug byg, en skp. smør, en skilling groth, et lam, 2 gæs og 4 høns.⁹⁷⁾

Det er tidligere omtalt, at Faaborg by gav klosteret nogle jordstykker mod vest, og også ved anden lejlighed skænkede byen klosteret jord, således i 1507 i Skrivertoften, der lå øst for klosteret, desuden fik det andre jordstykker øst for byen i Borreskovs Mark og Bulgers toft samt Lammehaven nord for Langs mølle.⁹⁸⁾ Selvom byen så med venlighed på klosteret, kunne der dog også komme en kurre på tråden, således synes der i begyndelsen af det 16. århundrede at have været strid om fiskeretten i Sundet. Den mølle, Langs mølle, der i 1402 var skænket til Helligåndshuset, var kommet i klosterets eje. Møllen lå nordvest for byen mellem Sundet og Bydammen;

denne ejendomsret til møllen synes klosteret at have fortolket til også at gælde fiskeretten i Sundet, men man mødte modstand fra byen, der i 1501 ved kæmneren Jens Lyckesen og 11 andre dannemænd tog lovhævd på, at kun kongen og byen havde ejendomsret til Sundet og holmen i dette, og at det havde været sådan i 100 år.⁹⁹⁾ Den så attråede fiskeret i Sundet opnåede klosteret endelig, da kong Hans i 1511 ved mageskifte overlod det møllen østen for byen, hvormed fulgte den halve fiskeret i Sundet; det er sikkert fra denne tid, det revers stammer, der er udstedt af prior Peder Nielsen, og hvori han lover ikke at krænke Faaborgs indbygges fri fiskevand i Sundet hverken med hensyn til fiskeri eller tagskær, »men de det bruge frit og kvit med os og vi med dem nu herefter«, og »klosterets møllestrøm skal være fri og uhindret«.¹⁰⁰⁾

Foruden at lede og ordne det daglige arbejde inden for klosterets mure og varetage administrationen af jordegodset hørte også tilsynet med Helligåndsklosteret i Nakskov under prioren. Særlig fremhæves prioren Jep Andersen som Nakskovstiftelsens store velgører. En art filial havde man også i Helligåndshuset i Odense, der siden Hans Olsens tid stadig styredes af Faaborgklosterets prior. Det lå øst for bytinget, der hvor nu Fisketorvet ligger. Traditionen vil vide, at Priorgården, der indtil 1897 lå på hjørnet af Vestergade og Staalstræde, skal have tilhørt Faaborgklosteret og været benyttet af prioren under hans ophold i Odense; herom vides dog intet sikkert.¹⁰¹⁾

Helligåndsklosteret havde også forpligtelser over for moderklosteret i Rom, blandt andet økonomiske. Alle klostrene i Danmark måtte yde en afgift til Rom, ialt betaltes årlig 26 rhingylden. Ordenens største kloster i Danmark, Aalborgklosteret betalte 12 rhingylden, medens klosteret i Faaborg i prior Jep Andersens tid 1486-96 betalte 8 rhingylden, hvad der er et vidnesbyrd om, at der i klosterets velmagtsdage må have ligget et ganske betydeligt jordegods til det. Brødrenes, de syges og gamles ophold og pleje har slugt anseelige pengesummer, og hertil kommer det store byggeri, som har strakt sig et godt stykke ind i det 16 århundrede; intet under, at det undertiden har knebet med at udrede den årlige afgift; dette var man selvfølgelig ikke glad for i Rom, og da afgiften for flere klostre, deriblandt Faaborg i 1489 ikke var blevet betalt for flere år, skrev stormesteren til vikaren for provinsen Dacia, Aalborgprioren, bebrejdede ham dette og anmodede ham om at indsende de skyldige afgifter inden Allehelgensdag.¹⁰²⁾ Det må imidlertid ikke have hjulpet; afgifterne synes i de følgende år at være indgået ret uregel-

mæssigt, og tilsidst greb stormesteren ind og ophævede de danske klostres frie valgret, afsatte den valgte vikar og udnævnte en prior fra Sachsen-Lauenburg til vikar for provinsen Dacia for tre år; blandt de klostre, han særlig skulle tage sig af, var Faaborgklosteret; han skulle tilholde priorerne at indbetale de årlige afgifter og reformere klostrene, og tilladelsen til at uddele aflad sattes foreløbig ud af kraft.¹⁰³⁾ Det hele varede dog ikke mere end et års tid. Året efter fik prioren tilladelse til at prædike aflad i Odense stift, og i 1517 betalte prioren Peder Nielsen afgiften for de forløbne fem år; afgiften blev da nedsat til 2 rhingylde af klosteret i Faaborg og af dets filial i Nakskov, og denne nedsættelse var endnu gældende i 1520, da man betalte for 3 år.¹⁰⁴⁾ Overfor angrebene fra Rom stod de danske klostre sammen, men ellers var det så som så med enigheden, og konkurrencen mellem dem, blandt andet om vikarstillingen, førte til moderklosterets stadige indgriben. Netop for at udjævne striden mellem priorerne i København og Aalborg, der begge ville være vikarer, enedes man om at afholde et møde i Faaborg.

Mødet fandt sted den 11. juni 1499. Det har sikkert været en stor dag, ikke blot for klosteret, men også for de gode borgere; priorerne fra alle landets helligåndsklostre var den sommerdag i byen, og hver af dem mødte med to præstebrødre. Med stolthed har prioren Hans Jakobsen Brun kunnet vise dem det nye kloster, selve kirken har endnu ikke været færdig. Mødet blev sikkert afholdt i kapitelsalen.

Det første, mødet tog fat på, var at ende striden mellem Aalborg og København, og som i vore dage endte forhandlingerne med et kompromis. De to priorer skulle begge være vikarer for de tre nordiske lande, provinsen Dacia, de fik lov at kalde sig ved »vi«, medens de andre priorer måtte nøjes med »jeg«. Dermed var rangspørgsmålet løst. Når noget vigtigt skulle afgøres, der angik hele ordenen, skulle de være enige derom. Når den ene døde, skulle den anden være enevikar til sin død. Når stillingen som vikar endelig blev ledig, skulle priorerne og nogle præstebrødre samles der, hvor den sidst levende havde været prior, og her skulle de foretage valget af den nye vikar, der så i Rom skulle søge stadfæstelse hos stormesteren. Udgifterne ved hans rejse til Rom skulle bæres af klostrene i forhold til deres ydeevne. Vikaren fik ret til at visitere de enkelte klostre, muligvis en gang årlig, og han skulle da forvisse sig om, at ordensreglerne blev overholdt, og at man tog sig omhyggeligt af de syge, samt indbetalte afgifterne til Rom. Som vi har set af det foregående, kom det i alt fald til

at skorte på dette punkt. Medens man tidligere ikke havde haft noget provinsialkapitel i Danmark, blev et sådant nu oprettet. Priorerne skulle samles hvert år mandag efter Trinitatis. Ved den lejlighed skulle navnene på de afdøde brødre og velgørere nævnes og nedskrives, og der skulle holdes en højtidelig sjælemesse for dem. Kapitlet fik strafferet over ulydige brødre, priorerne skulle tage dem med til mødet, og de kunne straffes med 1 års fængsel eller sendes til andre klostre. Ordensreglen om, at ingen måtte drikke sig fuld, blev her indskærpet og var en betingelse for deltagelse i bryllup og barkedåb, gæstebud og drikkelag. Man slog ned paa de brødre, der strejfede rundt uden tilladelse; ingen måtte fra nu af modtage nogen broder fra et andet kloster, uden han havde anbefalingskrivelse fra sin prior. De omstrejfende brødre skulle pågribes og holdes i fængsel, til næste kapitel blev afholdt. Ordenens ledende mænd, der var samlet i Faaborg, har tydeligt med deres bestemmelser søgt at genoprette klostertugten, der synes at være kommet i forfald indenfor ordenen, ligesom indenfor andre ordner i senkatolicismens dage. Indenfor kirken var der dog til dens sidste stund i Danmark fromme mænd, der søgte at reformere og afskaffe misbrug. De må have været stærkt repræsenteret på Faaborgmødet; de har også søgt at imødegå den kritik, der rejstes mod ordenen, at en stor del af de fattiges penge anvendtes til kostbart byggeri, derfor vedtoges det, at ingen måtte til skade for sit kloster indlade sig på kostbare reparationer af gamle kirker eller opføre nye. Man havde også et åbent øje for, at selv blandt priorerne kunne der være brådne kar; derfor fastsloges det, at ingen måtte vælges til prior, uden der forud var gået et års prøvetid og efter aflæggelse af klosterløfterne, desuden skulle de nyvalgte priorer for fremtiden love at overholde disse regler, der året efter blev godkendt af stormesteren.¹⁰⁵⁾ Der er intet, der tyder på, at Helligåndsklosteret ikke fremdeles mødtes med stor sympati og hengivenhed. Den fynske adel synes stadig at have værdsat klostret, endnu i 1515 ønskede Just Urne, at hans, hans hustrus, faders og moders navne tegnedes i munkenes bønnebøger,¹⁰⁶⁾ og endnu i 1520erne satte man pris på at blive optaget i broderskabet og derved blive »lodtagne i alle de gode gerninger, der gøres i den helligåndsorten, så viden som kristendommen er.«

Byens privilegier. På mange måder havde kongen indtægt af byerne; han søgte derfor at beskytte dem og støtte dem i deres bestræbelser for at hævde deres

rettigheder. Kongen gav derfor love, der greb ind i byernes anliggender. Disse love blev ofte givet i form af privilegier, der som regel stadfæstede gældende bestemmelser i byen eller gav den enkelte by specielle forrettigheder. Privilegiet har været betragtet som en gunstbevisning, og man må formode, at byen har måttet betale derfor. Som regel gjaldt privilegiet kun i kongens levetid; når derfor den nye konge var valgt, gjaldt det om at få de gamle privilegier bekræftede af den nye konge og om muligt at få dem udvidet.¹⁰⁷⁾ Faaborg har som alle andre byer haft sine privilegier og adkomstbreve, men de originale pergamentsbreve er næsten alle gået tabt. Efter kgl. befaling måtte borgmester Jørgen Jakobsen i 1747 udlåne dem til justitsråd Jonas Ramus, og siden vendte de aldrig tilbage til byen og er sporløst forsvundet; det drejede sig om en snes dokumenter. Heldigvis havde man i 1648 indsendt en oversættelse af dem til kancelliet, og desuden blev de afskrevet i 1750'erne.¹⁰⁸⁾

Det første privilegium, man kender, blev udstedt af kong Abel den 13. juli 1251 under et ophold på den gamle fynske kongeborg Hagenskov, det nuværende Frederiksgave. Brevet var af stor betydning for byens købmænd, da det gav dem toldfrihed overalt i kongeriget Danmark og hertugdømmet Slesvig, navnlig det sidste har været værdifuldt for købmændene, da Faaborg fra gammel tid synes at have stået i livlig handelsforbindelse med Slesvig.¹⁰⁹⁾ Dette var en overordentlig vigtig frihed, thi tolden var i middelalderen ikke en afgift for varens indførsel i landet, men den betaltes for indførsel til og udførsel fra de enkelte byer. Den var følgelig til meget besvær for købmændenes besøg i andre byer; kongerne begyndte derfor allerede i 13. århundrede at fritage byerne for denne afgift, men endnu på kong Abels tid var det kun få byer, der nød denne frihed. Da privilegiet er udstedt på Hagenskov, ligger det nær at tænke sig, at byens borgere selv har talt deres sag for kongen; en sådan toldfrihed blev ofte givet for at ophjælpe de små byer,¹¹⁰⁾ og den blev da også fornyet i den følgende tid, således af hertug Erik 1269, Erik Menved 1288 og Kristoffer II 1325;¹¹¹⁾ den gjaldt dog vist ikke på Skaanemarkedet, og i Erik af Pommerns privilegium af 1413 nævnes det udtrykkeligt, at toldfriheden ikke gælder for dette marked.¹¹²⁾

Handel. Købmændene i Faaborg kunne også behøve al den hjælp, de kunne få af kongen, thi det kneb i høj grad at få noget at leve af; de mange nye

købstæder nåede kun en beskedent størrelse, den fremgang for handelen, der gjorde sig gældende i Østersøområdet i 13. og 14. århundrede kom kun i ringe grad de danske købstæder til gode; det var de tyske Østersøbyer med Lübeck i spidsen, der løb af med den store fortjeneste; selv eksporten af den skånske sild gik hurtigt over til de kapitalstærke lybske købmænd. De danske købmænd måtte købe varerne af de tyske og dermed forsyne byens borgere og det nærmeste opland. På Skåneøret holdtes hvert år i høsttiden det store marked, hvortil de tyske købmænd stævnedes, og her har der været nem lejlighed for de danske købmænd til at forsyne sig med varer. Ved Skanør var der en »Fynbokirke«, hvad der viser, at fynske købmænd er kommet regelmæssigt til dette internationale marked. Det var handelen med importvarer, der havde størst betydning for købmanden; han købte varer som salt, jern, beg, tjære, øl, vin og krydderier, de kunne sælges til byhåndværkerne og til borgerne i byen, til herremænd, gejstlige og bønder. Derimod fik han lidet at gøre med landets eksportvarer. De danske producenter, hvad enten det var herremænd eller bønder, foretrak rigtignok den direkte handel med de tyske købmænd fremfor at bruge de hjemlige købmænd som mellemmand.¹¹³⁾ Dette stred ganske vist mod den stapelret, man søgte at gennemføre for hver købstad. Den skulle være den eneste ladeplads for hele oplandet, hvad der i virkeligheden var uigennemførligt, når man tænker på de danske kyster; hele middelalderen og en stor del af de følgende århundreder kæmpede Faaborg mod de »ulovlige havne« langs kysten til Svendborg og Assens, det hjalp kun lidet, at dronning Margrethe i 1396 forbød alle de »ulovlige havne«, der havde været »af Arilds tid«.¹¹⁴⁾ Man tolererede også gennem hele middelalderen producenternes handel med deres egne varer, det var en gammel ret, at det, en mand selv avlede, måtte han også udføre, og ligeledes måtte han indføre, hvad han skulle bruge til sin egen husførelse; hvis han derimod tog en andens varer med sig hjem, havde han gjort sig skyldig i landprang, godset blev konfiskeret og han idømtes en bøde. Alt dette bidrog i høj grad til at indskrænke købmændenes handelsmuligheder, der yderligere kom i fare, da hansekøbmændene fandt på at have repræsentanter i købstæderne; de kaldtes gæster og fik overladt varepartier, som de solgte på torvet i småpartier sommeren igennem; ved vinterens frembrud rejste de hjem. Det næste skridt i udviklingen blev, at gæsten blev vinteren over i byen, han kaldtes da en ligger, særlig i 15. århundrede var deres antal i byerne stigende.¹¹⁵⁾

Nogen egentlig handelslovgivning i Danmark har der næppe været tale om før i 15. årh. I den henseende kom Erik af Pommerns berømte forordning af 1422 til at få stor betydning; sammen med Chr. I's forordning af 1475 danner den skel i dansk handelshistorie, og med dem begynder en ny tid for købmanden. Målbevidst søger kongen at skyde den danske købmand ind som mellemed mellem producent og hansekøbmand og mellem forbruger og de tyske købmænd og således sikre de danske købmænd mellemhandleravancen. Forordningen indleder med at sige, at »den bjergning og købmandsskab, som burde være i købstæderne, den har nu andre mænd på landet, bønder, vornede og forprangere, som har fuldt at håndtere al købmandsskab, som er klæde, humle, stål, sardug, lærred« o. s. v., og enhver »farer og vandrer til nye fiskerlejer i landet og køber der, hvad dem lyster, og gør stort forkøb både på sild, kvæg og alle slags købmandsskab.« Nu skal alle næringer reguleres, »hver håndværker skal ernære sig ved sit håndværk, men de borgere og bymænd, der ikke er håndværkere, skal ernære sig med købmandsskab, med brygning og sådan købmands håndtering«. Købstadens gamle stapelret fastslås; thi »at øve landkøb, håndtering og forprang« andre steder end i købstæderne blev forbudt, samt på markeder og torv, »som af alder har været«. Særlig havde kongen et godt øje til de tyske liggere og gæster. Allerede tidligere var det forbudt gæsterne at udsælge varerne i små portioner og opkøbe visse landbrugsprodukter på torvet, nu bestemtes, at de kun måtte handle med byernes borgere; en borger skulle nemlig være part i enhver handel, der blev sluttet i byen, og for at forhindre, at denne bestemmelse blev omgået, blev det forbudt borgerne at modtage »gæstepenge« og handle for deres regning. Med undtagelse af massevarer som træ, korn, kul og ferske sild måtte de fremmede købmænd kun handle gennem deres værters »herberg« og kun en gros. Alle liggere blev forbudt; de skulle rejse hjem inden St. Andreas dag d. v. s. den 30. november, og så måtte de ikke komme igen før første åbent vande. De tyske købmænd, der blev i landet, skulle indtræde i de danske købmandsgilder og tage borgerskab og svare skat til byen og kongen.

Mange tyske købmænd benyttede sig heraf, og det betød for byerne en tilførsel af kapital. Resultatet blev fremgang for byerne; hertil bidrog dog også fremkomsten af nye eksportvarer, hvoraf særlig eksporten af fedestude må fremhæves; købmændene i Faaborg måtte ikke udføre studene fra deres egen by, de skulle føres over Assens.

Gilder. Allerede tidligt i middelalderen opstod der sammenslutninger af borgere. En sådan sammenslutning af de bedste borgere i byen kaldtes et gilde, det var sammenslutninger til gensidig hjælp og understøttelse. De var som regel nøje knyttet til kirken og havde en skytshelgen, mange havde f. eks. Knud den Hellige eller Knud Lavard til skytshelgen. De spillede en betydningsfuld rolle i byernes liv og øvede indflydelse på købstadsstyrelsen. På grund af det stærke sammenhold indenfor gildet indtog medlemmerne ofte en privilegeret stilling. Brødrene skulle hjælpe hinanden, når nød og ulykke var på færde, men især skulle man hjælpe hinanden på tinge og i kamp. Gildet var således på mange måder for den enkelte et effektivt forsikrings-selskab. Faaborg har også haft et sådant gilde i middelalderen, mærkeligt nok ikke indviet til St. Knud, men det var et Marie- eller Vor Frue-gilde. Det nævnes første gang 1377, da en Nicolaus Petri kaldet Ellyng af Faaborg testamenterer to boder og et stykke jord til Vor Frue lav mod, at der ugentlig holdtes en messe for ham, og hans navn blev indskrevet i gildets skrå og bønnebøger.¹¹⁶⁾ En smuk gave fik gildet, da Grete Eggers, sl. Esge Jensens enke ved sin død skænkede det sin gård Mosegård i Diernisse sogn. Hendes nærmeste arving var søstersønnen »beskeden mand« Eggert Nielsen, der bekræftede gaven. Til tak herfor gav Mikkel Smit ham på lavets vegne til evindeligt eje tre stykker jord og et stykke eng i »Sivvæ Mathie« på Diernisse mark. Det ene stykke på Strudebjerg 3 skp. land, 2. stk. »Ruthegab« er 5 skp. 1 fj., og på »Møllæhøghen« $\frac{1}{2}$ ørtug land, og dertil af Mosegårds skov til sin egen husbygning og ildebrand frit at hugge og ej til »uplæghe«, alt tilhørende Vor Frue lav, og det måtte ikke pantsættes eller afhændes til andre end til lavet.¹¹⁷⁾

Det er muligvis den samme jord, som 30 år senere i 1460 af Hans Eggerts formentlig Eggert Nielsens søn på Vor Frue lavs vegne skødes til Jep Suder i Faaborg, nemlig 4 stykker jord på Diernisse mark, de to på »Møllehøy«, et på »Strudebjerg« og et inden »Rudegab« samt 4 læs eng i »Syvvæ mathie«, det meddeles, at ovennævnte jord har Hans Eggerts afhændet til gildet.¹¹⁸⁾ Vor Frue lav lånte også penge til brødre, der var i trang, således udstedtes i 1460 et tingsvidne om, at Jesse Smed, borger i Faaborg, havde pantsat til gildet en mark sølvs jord af den målbundne jord på Diernisse mark.¹¹⁹⁾ Det er tidligere omtalt, at der i St. Nikolaj kirke var et Vor Frue alter, og til dette alter var selvfølgelig Vor Frue lav knyttet; ofte var nemlig grundlæggelsen af et alter og omsorgen for den dertil knyttede guds-

Claus Rønnows ligsten i St. Hans kirke i Odense.

tjeneste baggrunden for et gildes opståen.¹²⁰⁾ Forbindelsen mellem alter og gilde fremgår af et interessant dokument af 1486. Det viser, at lavet har vanskeligheder med at hævde sin ret til Mosegård. Borgmester Thorkild Jensen af Faaborg indfandt sig en januardag nævnte år ved et sognestævne på Diernisse kirkegård og bad om et sognevidne, hvorledes Claus Rønnow til Hvidkilde havde fået Mosegård i værn og forsvar, efterdi gården henhørte til Vor Frue alter i Faaborg, og borgmester, råd og Vor Frue lav har altid haft den i forsvar og gæsteri, siden den kom til Vor Frue alter. 8 sognemænd trådte da frem og vidnede, at Botild Nad, som var Niels Nads ægte hustru, var en tid gået til Mads Andersen (af slægten Bølle) i Nakkebølle

og ville have, at han skulle tage den i forsvar, men da han ikke vovede det mod borgmester, råd og Vor Frue alter, da var hun gået til Hvidkilde en føje tid efter, at Claus Rønnov var begyndt at bygge der, og hun tog husbondhold af ham, og siden da har hr. Claus og hans tjenere gæstet Mosegård og sat i og af, hvem der havde lyst. Således »vandt« sognemændene, men de erklærede desuden, at før hr. Claus fik husbondhold, havde borgmestre, råd og Vor Frue alter altid haft forsvaret, og siden har Claus Rønnov haft den i forsvar med vold imod deres »påakning«. ¹²¹⁾ Hvorfor Bothild Nad søgte andet husbondhold, ved vi ikke, men når Vor Frue lav tager sagen op nævnte år, skyldes det nok, at Claus Rønnov da døde. Formodentlig har lavet haft mere jord end det her nævnte; når rådmand Anders Christensen således i 1645 får skøde på en ejendomsstof vesten for Faaborg, der kaldes Vor Frue toft, er det vist ikke for dristigt at mene, at den enten har tilhørt Vor Frue lav eller alter. ¹²²⁾ Der var selvfølgelig folk i Faaborg, der var medlemmer af andre byers gilder, således var sognepræsten i Faaborg Mads Jepsen og mester Anders Broberg, der døde som munk i Faaborg 1530, medlem af det i Odense 1435 oprettede gilde, det »elendige« (udlændige) lav, der nærmest var en sammenslutning af fornemme, delvis tyskfødte borgere. ¹²³⁾ At gilderne havde et så stærkt religiøst præg, blev af afgørende betydning for dem, da reformationen kom; som alt andet knyttet til den katolske kirke overlevede de ikke dennes fald, og deres gods tilfaldt kongen. Oprindeligt var gilderne for alle byens borgere, men i slutningen af det 15. århundrede deler de gamle gilder sig i købmandsgilder og håndværkerlav. Baggrunden for denne deling er den mere og mere gennemførte arbejdsdeling, der ved middelalderens slutning har delt bybefolkningen i skarpt adskilte klasser, håndværkerstanden og købmandsstanden.

Håndværk. Helt op i det 19. århundrede har Faaborgs egentlige befolkning været håndværkere, de har udgjort grundstammen; de har snart sluttet sig sammen i lav, og målet blev meget tidlig for de enkelte lav at få eneret for lavets medlemmer på vedkommende næringsvej; dette krav har i begyndelsen mødt modstand, men i 15. århundrede blev det almindelig anerkendt. Vi ved ikke noget om de middelalderlige lav i Faaborg, men man kan sikkert gå ud fra, at der har været lav for smede og skræddere og ganske sikkert et skomagerlav. Skomagerne var de hyppigst forekommende håndværkere i byerne i middelalderen. Når håndværkerne organiserede sig

i lav, tog de de gamle gilder som forbilleder. De fik deres oldermænd og skræer. Oldermændene skulle påse, at det udførte arbejde var tilfredsstillende og overvåge uddannelsen indenfor faget. Læretiden skulle afsluttes med en svendeprøve, og svenden skulle for at blive mester gøre sit mesterstykke. I det 15. århundrede søgte regeringen at hjælpe byens håndværkere ved at forbyde håndværk på landet, særlig skrædder- og skomagerhåndværket, dog undtoges håndværkere, der boede for »gode mænds døre«; man måtte tage et vist hensyn til adelen. Efterhånden som lavstvangen gennemførtes, fik det offentlige større indsigt med lavene. Det at udøve et fag, som var monopoliseret, opfattedes efterhånden som et embede, og en embedsmand blev derfor betegnelsen for en håndværker. Det var rådet i byen, der førte tilsyn med lavene; det gav tilladelse til at oprette lav og stadfæstede lavsskræerne, hvad der er sket i Faaborg i 15. århundrede ved privilegium af kong Hans. Det stadfæstede valget af oldermænd, og rådet skulle repræsenteres i lavsforsamlingen og kunne fastsætte maksimalprisen. Som følge af lavets monopol blev det efterhånden skik, at ingen, der udøvede et håndværk, kunne blive medlem af rådet, hvad selvfølgelig i høj grad fremmede den sociale forskel mellem håndværkere og købmænd.

Torvehandel. Håndværkernes produktion spillede en betydningsfuld rolle i byens handelsliv. Deres varer solgtes først og fremmest på byens torv. Da kong Hans i 1484 stadfæstede Faaborgs privilegier, undte han dem også at holde torvedag om fredagen, og de, der da ønskede at købe og sælge, fik samme frihed, som de handlende havde i andre fynske byer; han bød derfor alle, der boede omkring Faaborg, at søge til torvs der om fredagen.¹²⁴⁾ Den dag har der været liv på torvet og i de tilstødende gader. Bønderne er kommet til bys med deres produkter, og håndværkerne har fremstillet deres varer i boderne på torvet eller »Algaden«. Når det ringede tilottesang fra St. Nicolai tårn, er handelen begyndt, torvefanen blev stukket ud, og den betød, at kun byens egne borgere måtte handle med de tilstrømmende bønder; byens borgere havde nemlig forlængst opdaget, at den fri torvehandel gjorde et indgreb i deres næring, og snart indførtes en række torveregler, hvori man søgte at sikre en del af handelen for byens egne, samt de nødvendige levningsmidler og råstoffer til byens værksteder. Dette forsøg på at sikre byens borgere forkøbsretten på torvet blev udtrykkelig fastslået ved Erik af Pommerns forordning. Først klokken 10 fik de fremmede købmænd

lejlighed til at handle, så blev torvefanen taget ind, og handelen var fri og kunne fortsætte indtil solnedgang.

Kongen og Hertugen. Lige fra byen blev grundlagt, har den stået under kongen, og dens ældste privilegier skyldes, som vi har set, kongerne Valdemar Sejr og Abel. Stridighederne i kongefamilien efter Valdemar Sejrs død kom snart til at gribe ind i byens skæbne. Det af hertug Erik af Slesvig udstedte privilegium af 1269 viser, at hertugen da var byens herre, at byen fra at være kongens by var blevet hertugens. Kampen mellem kongeslægten og hertugslægten var foreløbig endt med et forlig i 1262, hvorved hertug Erik fik alt kongegodset i Slesvig og dertil Als og Faaborg.¹²⁵⁾ Hertug Erik har været i uforstyrret besiddelse af Faaborg til sin død 1272. Han efterlod sig en enke og to umyndige sønner.¹²⁶⁾

Kongen, Erik Glipping, besatte straks Slesvig, og formodentlig er Faaborg da også kommet under kronen, hvad den endnu er i foråret 1288, da kong Erik herved bekræfter dens privilegier, men allerede samme efterår udsteder hertug Valdemar et privilegium for byen. Efter mordet på Erik Glipping i 1286 havde regeringen søgt udsoning med hertugen og gjort ham til rigets formynder, og hans besiddelse af Faaborg synes at have været en af de indrømmelser, man gav ham.¹²⁷⁾ Snart blussede striden op igen, og ved et nyt forlig i 1297 må Faaborg atter være kommet i kongens besiddelse, beviset herpå er formentlig Erik Menveds privilegium udstedt 1297 i Odense.¹²⁸⁾ Fra nu af blev byen ved kronen, indtil kongen ved slutningen af sin regeringstid pantsatte hele Fyn til de holstenske grever Johan og Gert, de fik lov til at oppebære alt, hvad kongen havde haft ret til.¹²⁹⁾ Det meste af Fyn og formentlig Faaborg har været i holstenernes besiddelse indtil 1350.

Kongens foged og byfoged. Hovedsmand og lensmand. Så langt tilbage, vi kan komme med vore købstæders historie, synes kongen at have haft en repræsentant i byen, der tog sig af hans interesser; i vor ældste stadsret, den fra Slesvig, kaldes han exactor, i de senere stadsretter nyder han navnet advocatus; det er den embedsmand, vi kender fra valdemarstiden under navnet ombudsmand, senere kaldes han foged, kongens foged. Han synes på alle områder at have haft den øverste magt, og det har bl.a. været hans opgave at oppebære skatterne til kongen.¹³⁰⁾ Denne lokaladministration måtte Valde-

mar Atterdag genoprette som så meget andet, da han 1340 blev konge. Den blev knyttet til de mange borge, der havde rejst sig rundt om i landet, da holstenerne var herrer. På disse borge anbragte han capitanei, d. v. s. slots-høvedsmænd, der i modsætning til Valdemarstidens ombudsmænd også havde militær magt, idet der på borgen lå væbnede svende.¹³¹⁾ Disse slots-høvedsmænd og deres væbnede svende var et solidt grundlag for Valde-mar Atterdags stærke kongemagt.

Til disse stillinger anvendte han fortrinsvis tyske riddere, der var mere afhængige af ham end de hjemlige stormænd. En af Valdemar Atterdags mest betroede mænd var Evert Moltke, som i året 1377 sad som høvedsmand på Faaborg slot; han var allerede i Valdemars levetid medlem af rigsrådet, og da han efter kongens død i 1375 støttede Margrethe og hendes søn mod den meklenburgske hertugs krav på kronen, belønnedes han med udnæv-nelsen til marsk.¹³²⁾ Også som godsejer var han knyttet til Fyn; han ejede Næsbyhoved slot, som han afhændede til kongen, han havde jordegods på Sydøstfyn i Øxendrup, Svindinge og sad inde med hovedgården Tange; ved sin død i 1380 havde han endvidere pantebrev på Lykkesholm.

Evert Moltke var tysker, og det var vel også den »Vonsletus«, der som »ad-vocatus Voborgensis« skænkede gods til Helligåndshuset i Faaborg 1406;¹³³⁾ da var ellers de kongelige fogeder ved at blive fortrængt af byfogederne, en sådan nævnes i Faaborg allerede i 1430, det er Niels Hord.¹³⁴⁾

Byfogeden blev i løbet af det 15. århundrede kronens repræsentant og overtog mere og mere den kongelige fogeds navn, medens de egentlige højhedsrettigheder gik over til slotshøvedsmanden eller lensmanden, som han kaldtes i det 15. århundrede.¹³⁵⁾ Han var næsten altid adelig, og lens-mandsstillingerne var stærkt eftertragtede, da de gav gode indtæger, ja, i mange tilfælde så store indtægter, at man var villig til at låne kongerne penge mod pant i et len, så kunne det i hvert fald ikke tages fra en, førend lånet var tilbagebetalt. Pantsættelse af købstæder var derfor ret almindeligt i 15. århundrede; også Faaborg blev pantsat af kongen, det skete i 1439; da fik Niels Eriksen Banner byen med Lyø i pant for 600 mk. i hans og hans hustrus levetid, og deres arvinger skulle løses for samme sum.¹³⁶⁾ Da han døde, var kongen ikke i stand til at indløse byen, og Christian I gav da 1452 Peder Hogenskind brev på Faaborg, Faaborg mølle, d. v. s. By-møllen, og Lyø, så længe han og hans hustru, Cecilie Bernikesdatter Skin-ke til Dallund og Langesø, levede, for 1000 mk., med ret til at indløse

pantet fra Niels Banner.¹³⁷⁾ Faaborg blev senere indløst af kronen; i kong Hans' tid lå den ligesom de øvrige købstæder under kongens fadebur, og dette var også tilfældet ved Christian II's forjagelse i 1523.¹³⁸⁾ At Faaborg har foretrukket at stå under kongen, er der ingen tvivl om.

Skat og Tynge. Helt fra den ældste tid har købstæderne betalt skat til kongen. Den ældste skat, borgerne har ydet, er midsommergælden, det var den afgift, man betalte for kongens beskyttelse, den havde nærmest karakter af en kopskat, idet hver mand udredede så og så meget i midsommergæld, og den opkrævedes af fogeden hos de enkelte borgere. Denne skat forsvandt imidlertid i løbet af 15. århundrede og afløstes af byskatten, der blev kongens visse indtægt af byerne.¹³⁹⁾ Man mener, at den stammer fra Tyskland. I begyndelsen betaltes den både i naturalier og penge, men i 16. århundrede gennemførtes det sidste. Den forfaldt Mortensdag. Dens opkrævning foregik på en helt anden måde end midsommergældens. Den enkelte borgers skattepligt afløstes af en pligt for byen til årligt at indbetale en vis sum penge; for Faaborgs vedkommende ved vi, at skatten på kong Hans' tid beløb sig til 60 mk.¹⁴⁰⁾ Det var rådets opgave at tilvejebringe beløbet, og det skete ved, at skatten lignedes på borgerne; som regel foretoges ligningen af rådet, men i begyndelsen af 16. århundrede overgik ligningen til nogle borgere, der kaldtes kæmnere. I Faaborg hører vi i 1501 om kæmneren Jens Lyckesen.¹⁴¹⁾ Borgerne har sikkert ofte været utilfredse med rådets ligning, og Christoffer af Bayerns byret fastsætter også en bøde på 40 mk. til kongen samt udstødelse af rådet for den, der lægger »nogen ydermere skat på, end Gud haver undt hannem evne til«, i sandhed en gavnlig bestemmelse.¹⁴²⁾

I ligningen blev der både taget hensyn til rørlig og urørlig formue. Grundejerne havde pligt til at betale byskat, selv om de ikke brugte deres ejendom, men når de lejede den ud, måtte lejereren betale byskatten. Byskatten på rørligt gods var en formueskat, borgerne opgav selv deres formue, og de har sikkert ikke været anderledes end folk i vore dage. De almindelige skatter til kongen som inne, stud og leding har sikkert også skullet betales i købstæderne, men er tidligt bortfaldet. Ofte måtte kongen udskrive ekstraskatter, særlig i kong Hans' tid var de hyppige, og efter hans død klagede rigsrådet over, at menige købstadsmænd ere så forarmet, at de ej formå at give deres årlige rente.«.¹⁴³⁾ Sådanne ekstraskatter kaldtes ofte

»Overskat«, de sættes altid i forhold til byskatten. Borgmester Peder Bulger fik i 1513 en kvittering på 50 mark »overskat af Faaborg by, som nu til St. Mortensdag næst forleden skulle være udgivet«. ¹⁴⁴⁾ Desuden havde kongen en række uvisse indtægter som sagefald, torvørtugen, gæstes kud o.s.v.

Kongen kunne også pålægge borgerne forskellige arbejder og kørsel for staten, de såkaldte ægter, og når kongen rejste rundt i landet, var ikke blot bønderne, men også købstæderne forpligtede til at befordre ham. ¹⁴⁵⁾ Også militære pligter påhvilede borgerne, således krævedes fra 1396, at købstæderne skulle udruste skibe. I det 15. århundrede måtte de stille mandskab til krigstjeneste; byen bestemte selv, hvilke folk der skulle møde, de skulle være udrustet med harnisk og væрге og desuden være forsynede med proviant; udgifterne herved kunne hver by få dækket ved opkrævning af en afgift. Om de militære krav, der i middelalderen blev stillet til Faaborg, ved vi intet. Første gang, vi hører herom, er i begyndelsen af det 16. århundrede, da kong Hans udbød folk fra købstæderne i anledning af Knud Alfsens oprør i Norge; Faaborg måtte da stille 6 mand. ¹⁴⁶⁾ Ved en anden lejlighed måtte byen stille 2 mand i Halmstad, da kongen frygtede angreb af Sten Sture; de skulle møde Valborgsdag med harnisk og andet væрге, kost og spisning. ¹⁴⁷⁾ Ret enestående er en befaling fra 1519 om at stille ryttere til tjeneste i Christian II's felttog mod Sverige. Købstadsmænd gjorde ellers tjeneste til fods, men denne gang ønskede kongen let rytteri. Faaborg måtte stille 3 ryttere, ridende skytter, hver med en hest så god som 20 mk. ¹⁴⁸⁾

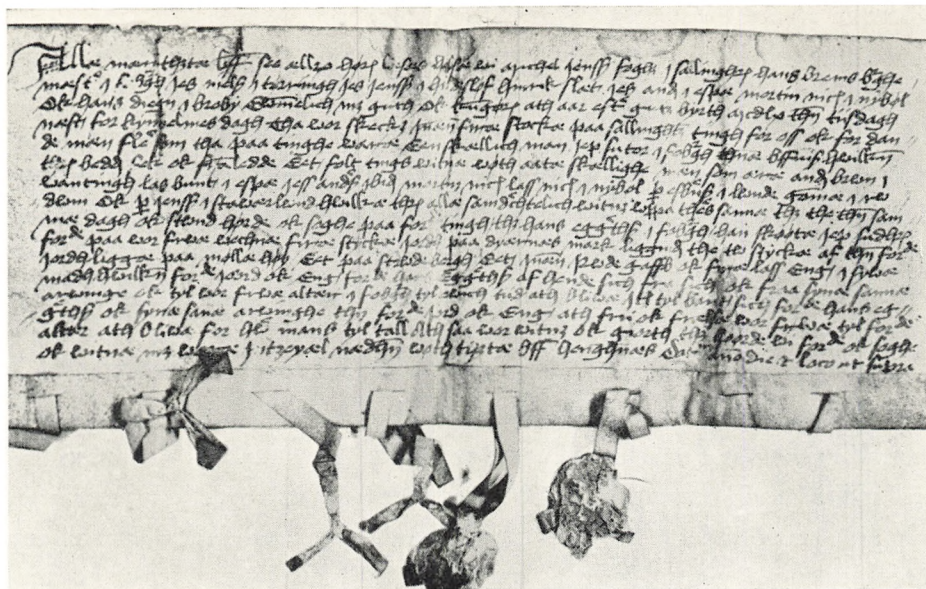
Borgmester og råd. Byen var kongens, og hans repræsentant, fogeden, var mellemedet mellem kongen og borgerne, der allerede tidligt i middelalderen valgte et særligt bystyre; medlemmerne af det kaldtes oldermænd eller med det latinske navn *senatores*, der senere fortrængtes af rådet, en ny institution, der må være opstået i vore købstæder under indflydelse fra de tyske Hansebyer. Byernes styrelse var stærkt aristokratisk, idet rådet, der vist oprindeligt var valgt af borgerne, i løbet af det 15. århundrede supplerede sig selv; dette medførte også, at rådmandsstillingen, der først havde været på åremål, nu blev livsvarig. De første rådmænd, vi kender fra Faaborg, er Peter Jensen kaldet Bulger og Tyge Struck, der 1418 bevidnede salg af et jordstykke. ¹⁴⁹⁾

Oprindeligt havde rådet ingen formand, men efter tysk forbillede indførtes en sådan i løbet af 14. århundrede. En borgmester nævnes første gang

i Slesvig 1342 og i Faaborg 1418, det er Esge Jensen, der kaldes »proconsul«, den latinske betegnelse for borgmester.¹⁵⁰⁾ 1430 nævnes Eiler Tykkesen eller Fykkesen, der er vidne ved et skøde til Vor Frue lav.¹⁵¹⁾ Borgmesteren valgtes blandt rådmændene, dog synes borgerne at have haft nogen indflydelse på valget, hvad der fremgår af Erik af Pommerns forordning af 1422, hvori det hedder, at borgerne ikke må afsætte borgmestrene; der var som regel to borgmestre. Senere forbeholdt kongerne sig ret til at indog afsætte dem. Borgmestre og rådmænd udgjorde magistraten, det var dem, der ved middelalderens slutning styrede byen. En betingelse for at være rådmand var en vis velstand, da bestillingen var ulønnet. Ifølge Erik af Pommerns købstadsforordning måtte borgmestre og rådmænd ikke tages af »embedsmændene«, men blandt andre borgere og købmænd, hvad der som nævnt indførte en skarp sondring mellem købmændene og håndværkerne. Den kraftige tyske indvandring til købstæderne i det 15. årh., førte til et forbud i kong Hans's håndfæstning mod, at fremmede blev borgmestre, rådmænd, toldere, kæmnere, byskrivere eller byfogeder.

Ved middelalderens slutning var rådets magt over de menige borgere meget betydelig, selvom rådet ved enkelte lejligheder har hørt den »menige almue«. Rådmændene og borgmestrene var ulønnede, men de blev i løbet af det 15. årh. fritaget for byskatten, desuden havde de en række sportler, samt jord i bymarken.¹⁵²⁾ Det var imidlertid ikke blot borgernes indflydelse, der tog af, rådets stigende magt skete også på bekostning af den kongelige foged; særlig indførelsen af byskatten, der pålignedes og opkrævedes af rådet, svækkede fogedens stilling, thi hidtil havde de kongelige skatter ligget under ham. På mange andre måder greb rådet ind i slutningen af middelalderen, det fik f. eks. i høj grad myndighed i alle sager, der angik borgernes næring, og desuden kontrol over de umyndiges midler.

Fra det 15. årh. kender vi navnene på nogle af de mænd, der som borgmestre og rådmænd styrede Faaborg og tog sig af byens ve og vel; således nævnes i 1479 Alexander Perssøn som rådmand; han var vidne på Faaborg byting, da Henrik Stage skødede en gård til Claus Bryske på samme vilkår, som han fik den af »Alexander« formentlig Alexander Perssøn;¹⁵³⁾ han er endnu rådmand i 1482, da han erklærer, at han ikke har afhændet det fredløsmål mellem Peyther Metzmaier og ham til nogen anden end Jørgen Rud til Vedbygård.¹⁵⁴⁾ Som vidne nævnes ved samme lejlighed rådmanden Niels Bondesen, der allerede nævnes som rådmand i 1464.¹⁵⁵⁾ Der er en

Hans Eggertsens skøde til Vor Frue lav 29.1.1460.

Holstensbus godsarkiv.

slægt, der synes at have spillet en ret betydelig rolle i byen ved middelalderens slutning, det er slægten Bulger; allerede 1418 nævnes som rådmænd Petrus Jensen, »dictus« Bulger;¹⁵⁶⁾ da Vor Frue lav 1430 overlod nogle jorder og enge til Eggert Nielsen, nævnes som vidne rådmænd Jens Bulgersen, formentlig foregåendes søn.¹⁵⁷⁾ 1464 forekommer Jep Bulger som rådmænd,¹⁵⁸⁾ og det er vel også ham, der er borgmester i 1479.¹⁵⁹⁾ En Jens Bulger er rådmænd i 1486,¹⁶⁰⁾ og han er vel identisk med den Jes Bulger, der nævnes som borgmester i 1494¹⁶¹⁾ og endnu nævnes som sådan i 1500.¹⁶²⁾ Samtidig nævnes Peder Bulger som borger,¹⁶³⁾ og han er 1513 borgmester.¹⁶⁴⁾ Slægtskabsforholdet mellem dem er imidlertid ganske usikkert, men de hører uden tvivl til samme slægt, og det gør vel også den Hans Bulger i Lydinge, der nævnes i 1497;¹⁶⁵⁾ slægten synes at have været ret udbredt på Sydvestfyn ved middelalderens slutning. I 1460 fik »skellig mand Jep Sutor i Foburgh«, der optrådte på Vor Frue lavs vegne, et vidnesbyrd på Sallinge herredsting, at Hans Eggertsen i Faaborg havde skødet ham nogle jorder og enge;¹⁶⁶⁾ han er sikkert den samme som rådmænd Jep Suder, der nævnes i 1464.¹⁶⁷⁾

Kæmner. Allerede i slutningen af 15. årh. dukker byens bestillingsmænd op. 1501 forekommer en kæmner i byen. Navnet er en gengivelse af det plattyske kemener eller en oversættelse af det latinske ord camerarius. Han havde bl. a. tilsyn med de offentlige bygninger og var oprindelig medlem af rådet, men i løbet af det 15. årh. gik stillingen over til at blive et borgerligt ombud,¹⁶⁸⁾ og sådan er formentlig stillingen i 1501, da Jens Lyckesen som kæmner på byens vegne tager et lovhævd.¹⁶⁹⁾ Vi kender ellers ikke andre bestillingsmænd fra middelalderen, men Faaborg har sikkert da haft både bysvende og vægttere.

Byting og rådstueret. Fra ældgammel tid var landet inddelt i herreder, og til herredstinget var den ældste kendte retsorden knyttet. Her på herredstinget mødte de frie mænd og afgjorde trætter og stridigheder efter sædvane-regler, der oprindelig blev mundtlig overleveret, men i Valdemarstiden blev nedskrevet og nu findes i vore gamle landskabslove. Efter at købstæderne var opstået, blev de imidlertid meget hurtigt udskilt af herredet; hver købstad bestræbte sig for at danne en egen retskreds med et eget ting og sin egen retsorden, således som vi træffer det i bytinget og stadsretten.¹⁷⁰⁾

At købstaden danner et særligt retsområde, er så karakteristisk, at man hår defineret en købstad »som en fra det omliggende herred udskilt retskreds, hvis beboere hovedsagelig lever af handel og håndværk, hvis skattevæsen er ordnet på en fra landet afvigende måde, og hvis kommunalforvaltning, der delvis hviler på kongelige privilegier, er rigere udviklet end herredets.«¹⁷¹⁾ Ligesom herredet er inddelt i fjerdinge, synes dette også at være tilfældet for købstadens vedkommende. I kong Hans' stadsret siges udtrykkeligt, at i hver by skal der være »4 fjerdingsmænd eller flere om behov gøres«. ¹⁷²⁾ Faaborg har formentlig fra gammel tid været inddelt i 4 fjerdinge, hvad der havde betydning ved valget af kommunale tillidsmænd, men vi ved intet herom. Bytinget er sikkert ikke opstået uden kongens tilladelse, og kongens foged har tidligt spillet en rolle på bytinget, han skulle kontrollere straffesagernes gang, og at de idømte bøder virkelig blev betalt. Den dømmende magt lå hos borgerne, men snart er det fogeden, der fører forsædet, o. 1400 nævnes han først i bytingsvidnerne. Efterhånden som rådets magt blev større i løbet af 15. århundrede, trådte det i stedet for borgerskabet, og fogeden og rådet førte da i forening forsædet på tinge. Byfogeden kunne efterhånden ikke hævde sig overfor rådet, der også mange

steder fik lov at vælge ham, dog skulle kongen stadfæste valget. Vi ved selvfølgelig ikke, hvor gammelt bytinget i Faaborg er, det nævnes første gang i 1430, og byfogeden er da som før nævnt Niels Hord.¹⁷³⁾

Tingtiden var fast bestemt, lovlige ting kunne kun afholdes på de dertil fastsatte dage. Tingdagen var i Faaborg i 1430 onsdagen, og det var tilfældet i de følgende århundreder; der var tingdag een gang om ugen. Tinget holdtes i nærheden af torvet under åben himmel; i et skøde fra 1570 omtales en gård på Torvegade, der med den østre ende vender ud mod rådhuset og med den vestre ud mod bytinget,¹⁷⁴⁾ og sikkert har bytinget altid ligget her. På bytinget har der været en firkantet plads indrammet af sten, over stenene lagdes planker, det er tingstokkene eller de fire »stokke«, hvorpå de sad, der ledede forhandlingerne på tinge, udenom stod så de tilstedeværende borgere. Siden det 14. årh. er der blevet udfærdiget vidnesbyrd om, hvad der var foregået på tinget; disse tingsvidner blev senere affattet af en særlig skriver, en sådan byskriver er første gang nævnt i 1533, det er Hans Hansen.¹⁷⁵⁾ Efterhånden fik købstæderne et segl, hvormed tingsvidnerne kunne besegles; at dette ikke misbrugtes, skulle byfogeden og nogle af borgerne udvalgte mænd påse, i Faaborg kaldtes de i det 17. årh. beseglingsmændene.

Ved siden af bytinget fungerede rådstueretten, der formentlig er opstået efterhånden, som rådet har fået stigende betydning i byens liv. Denne ret beklædtes af rådet og bevidnede retshandler, der var indgået for rådet, dømte i sager vedrørende overtrædelser af kommunale vedtægter, f. eks. skulle håndværkerne svare for rådet, hvis de ikke holdt deres gader og stræder rene.¹⁷⁶⁾ Kong Hans gav i 1493 Faaborg et privilegium, hvorefter det fremgår, at borgmestre, råd og menigmand i Faaborg havde klaget til kongen over, at de stævnedes udenbys til herredsting »og anden steds og ej må nyde at pleje ret for deres borgmester og råd, således som man må i andre købstæder«. Kongen tilsteder dem derfor at nyde sådanne »privilegier«, som borgmester og råd nyder i Odense. Da dette privilegium kun taler om borgmester og råds dømmende myndighed, må det vel forstås sådan, at Faaborg først i det år fik rådstueret.¹⁷⁷⁾

Efter hvilke love dømtes på bytinget? Inden for byen gjaldt andre retsregler end i herredet. Disse for byen særlige retter kaldes stadsretter. Når købstæderne fik en anden rettergang end det øvrige land, skyldes det trangen til hurtigere og strengere rettergang. Det er imidlertid ikke hver købstad i middelalderen, der fik sin særlige stadsret, det gælder kun få af vore

købstæder. Det sædvanlige var, at en af de vigtigste købstæder i en landsdel fik en særlig stadsret, der så efterhånden blev gældende ret i alle landsdelens købstæder. På Fyn har derfor ganske naturligt de andre byer fået Odenses privilegier, hvad der for Faaborgs vedkommende er sket i 1493,¹⁷⁸⁾ det betød for borgmestre og råd en mere udstrakt administrativ og dømmende myndighed. Ingen borger i Faaborg måtte stævnes til andet ting end bytinget, med mindre han blev grebet på fersk gerning udenfor byens jurisdiktion. Stadsretterne indeholder bestemmelser om borgernes privatretslige forhold, navnlig om arv, desuden en række strafferetlige bestemmelser; den, som i Faaborg dræbte en mand, skulle miste sit liv, og den, som gjorde sår, skulle miste sin hånd. Selvfølgelig findes også bestemmelser vedrørende næringslivet, særlig regler for gæsternes ophold og handel, og der skelnes nøje mellem udenbys mænd og byens borgere.

Faaborg ca. 1500. Ved middelalderens slutning har Faaborg ligget lunt og godt bag sine volde og grave. For den rejsende, der gennem den statelige Vesterport kom ind i byen, har den næppe frembudt noget imponerende syn. Bortset fra St. Nicolaj kirke, Helligåndskirken og klosterets stenbygninger, har der sikkert ikke været nævneværdige stenhuse i byen. I købstadslovene finder vi ingen bestemmelser om byggemåden i købstæderne. Det var dog en gylden regel, at ingen måtte bygge sin nabo »for nær«. Det passede man også nøje på at overholde, idet der i skellet mellem ejendommene fandtes »Tagdrypsslipper«, smalle gyder, der skyldtes kravet om, at dråbefaldet fra taget skulle ligge indenfor den enkelte borgers egen grund, uden gene for naboen. Langs gaden lå solide velbyggede bindingsværksgårde og små boder. Byens aneligste gårde med porte og døre ud til gaden har sikkert ligget ved torvet, på den gamle Algade; her boede i senere tid og vel også dengang byens største købmænd; her på torvet var der liv og røre på ting- og torvedage, og på rådhuset har borgmestre og rådmænd holdt til. Gårdene har i langt de fleste tilfælde været enetages og sikkert alle forsynede med stråtag; i købmandsgårdene har der sikkert været bod ud til gaden. Grundene var lange og smalle, og gårdene havde som regel lange sidelænger. At færdes på gaderne har ikke været let, de var som regel dækkede af brofjæle eller pikket stenbro ofte fuld af huller. Det var hver borgers pligt at holde sit gadestykke i orden. Mudder og snavs og små møddinger har sat sit præg på gadelivet, og lugten har været fæl. Christian II opfordrede

ivrigt folk til at holde snavset væk fra gaderne. Kvæget dreves på fælleden, og hundene og svinene boltrede sig af hjertens lyst på gaden. I Bydammen, den inderste vig af sundet, blev byens kreaturer vandet.

Vi kan ikke med nøjagtighed sige, hvor mange indbyggere købstæderne havde i begyndelsen af 16. århundrede, men da Faaborg på den tid betalte gennemsnitlig 50 mk. i byskat,¹⁷⁹⁾ mener man, at den har haft ca. 800 - 900 indbyggere. Disse bestod først og fremmest af borgerne, det var nemlig ikke alle, der boede i byen, der var borgere. Oprindeligt var det alle, der havde eget hus og toft, men senere var det udøvelsen af borgerlig næring, der blev det afgørende, og enhver, der ville drive borgerlig næring, måtte erhverve »borgerskab«, hvad enten han var indvandret eller af byens egne børn. Det var oprindeligt fogeden, der udstedte borgerskabet, men også på dette område fortrængtes han i løbet af middelalderen af rådet. Den mand, der blev optaget i borgerskabet, måtte aflægge sin borgered og betale en afgift, der kaldtes »bylagh«. De egentlige borgere bestod af købmændene og de langt talrigere håndværkere. Under dem stod daglejere og tyende. Desuden har der sikkert været en del tiggere, og de socialt ringest stillede var rakkeren eller natmanden og de prostituerede, der formentlig har holdt til i »Jomfrulågen«.¹⁸⁰⁾ Til de egentlige borgere regnedes ikke adelige og gejstlige, med mindre de drev borgerlig næring; deres skattefrihed søgte de selvfølgelig trods byens modstand at gøre gældende, og fra 14. årh. måtte man anerkende en vis skattefrihed for eks. for præstegårdenes vedkommende, ligesom adelen opnåede at have den købstadgård skattefri, som den selv boede; af adelige og gejstlige gårde, der lejedes ud, skulle der betales skat.

Adelen. I Faaborg har adelen i slutningen af middelalderen ejet gårde og grunde. Det er sandsynligt, at det ikke har været tilfældet før 14. årh.; før den tid var jordegodset i den del af Fyn krongods. Hele Horneland og vidtstrakte områder i Sallinge herred hørte fra gammel tid til kronen, og det samme gjaldt øerne udenfor Faaborg. Sådan blev det imidlertid ikke ved at være. I opløsningstiden i 1. halvdel af 14. årh., da Fyn var pantsat til grev Gert, gled en stor del af dette krongods over på adelens hænder, ofte til adelige slægter, der som grev Gerts høvedsmænd på de fynske borge havde sat sig fast i landet. Det er også mænd af disse holstenske slægter, der besad gårde i Faaborg. Hennike Stage købte af rådmand Alexander Perssøn en gård, som han i 1479 skødede til Claus Bryske. Den lå mellem Jeppe

Bruns gård og Per Skyttes gård.¹⁸¹⁾ Samme Hennike Stage faldt ved Hemmingstedt 1500. Den Claus Bryske, der købte gården, var rigsråd, lensmand på Næsbyhoved og ejer af Margård og Flintholm, han var gift med Grete Engelbrechtsdatter Bydelsbak til Hvedholm og fik efter sin svigermoder part i Løgismose i 1475, og fra den tid stammer vel hans forbindelse med Faaborg; her boede han i året 1500, og også hans sønner havde tilknytning til byen og dens omegn. Gert Bryske levede i 1496 i Faaborg, han bevidnede da Markvard Rønnovs gavebrev til Helligåndsklosteret, nogle år efter døde han. Broderen Carl Bryske til Flintholm købte 1506 Katterød af Povl Stigsen Hvide.¹⁸²⁾ Eggert Kranstorp, der nævnes som boende i Faaborg, er sikkert også adelig. Den kendte rigshofmester fra kong Hans' tid Povl Laxmand ejede ved sin død i 1502 en gård i byen, han havde Nielstrup ved Svendborg og parter i Arreskov og Sandholdt. Efter sin død blev han dømt for forbindelse med svenskerne, og kongen beslaglagde hans gods, deriblandt gården i Faaborg.¹⁸³⁾

Det er tidligere omtalt, at borgerne med uvilje så gejstlige erhverve grundstykker og ejendomme i byen, og det var heller ikke med stor glæde, at man så flere og flere gårde komme på adelens hænder; utilfredsheden hermed var stor og da kong Hans i sommeren 1492 opholdt sig på Fyn, opsøgte han af borgmesteren og nogle borgere, der bittert klagede over, at adel og gejstlighed købte og pantede borgernes gårde og jorder og derved også formindskede kronens skat. Resultatet blev, at kong Hans under et ophold i Svendborg d. 16. aug. samme år udstedte et brev om, at han havde undt borgere og menighed i Faaborg, at præster og adel skulle svare af de jorder i Faaborg, således som kongen tidligere havde bestemt for Svendborgs vedkommende, hvorved gejstlighedens og adelens skattepligt blev indskærpet.¹⁸⁴⁾

Christian II's købstadspolitik. Den politik til fordel for de danske købstæder, som Erik af Pommern og kong Hans havde ført, blev i endnu større målestok fortsat af Christian II. Købstæderne fik monopol på al handel. Alle markeder ude på landet blev forbudt, ingen kræmmere, skræddere og skomagere måtte løbe om på landet, alle skulle føre deres varer til købstæderne og sælge dem der, en bestemmelse, der i lige grad ramte gejstlighed, adel og bondestand. Dette monopol kunne kun glæde købmændene, der i århundreder havde følt sig generet af adelens og bøndernes direkte handel med de fremmede købmænd. I landsloven af 1521 befalede kongen, at in-

gen, hverken bønder eller købstadmænd, må sejle til Hansestæderne, som de plejede at gøre, men »korn med alt andet købmandsgods« skulle de »indføre udi Øresund til København, Malmø, Landskrone og Helsingør og 'der sælge vore borgere og undersætter, ihvem det købe vil for penninge«. Herefter dags medførte den direkte handel med de nordtyske byer konfiskation af godset og en bøde på 40 mk. Bestemmelsen har sikkert vakt forfærdelse i Faaborg og andre byer, der fra gammel tid var vant til at drive handel over Østersøen med Hansestæderne. Stemningen har ikke været god. Uroligheder fandt sted rundt om i købstæderne, siden 1501 havde riget bortset fra kortvarige våbenstilstande været i krig med Sverige. Skattetrykket var hårdt og udskrivningen til hæren byrdefuld. Nu kom hertil nye ekstraskatter både i 1521 og i 1522, tolden og accisen forhøjedes; sidstnævnte afgift havde kongen indført i 1516, den betaltes af dansk øl, som bryggedes i købstæderne, og af fremmed øl og vin, som indførtes. I alle købstæder ansattes cisemestre, og alt indkøb af fremmede drikkevarer skulle ske med cisemesteren som mellemmand, og borgerne skulle for ham angive, hvor meget øl de ville brygge.¹⁸⁵⁾ Henrik Kremmere nævnes i 1521 som cisemester i Faaborg.¹⁸⁶⁾ Endnu en ny byrde lagde Christian II på købstæderne; de lanseknægte, som han samlede til et felttog mod Gustav Vasa i Sverige, blev indkvarteret i købstæderne; på Fyn lå således i 1523 grev Erik af Hoya med sine lanseknægte. Da derfor de jyske rigsrådets forbindelse med hertug Frederik af Gottorp var en kendsgerning, og huldskab og troskab blev ham opsagt på Viborg ting d. 20. januar 1523, stoled kongen ikke på borgere og bønder; han forlod Jylland d. 10. februar og drog til København. På Fyn var der uro i befolkningen; befalingsmanden på Nyborg slot, Jakob Hardenberg, skrev 28. marts til hertug Frederik, at »både bønder og købstadmænd bede daglig til Gud, at hertugen var her i landet«, og nogle dage senere drog tre borgere fra hver købstad på Fyn over til Jylland for at opsøge hertugen, de traf ham i Vejle, hvor de straks svor ham huldskab og troskab.¹⁸⁷⁾

Faaborg på Frederik I's tid. Christian II's fordrivelse betød en ændring i den politiske og sociale udvikling. Den stærke kongemagt var forbi, herrestænderne dominerede, kongemagtens svaghed svækkede borger- og handelsstand. Købstæderne, der i den forløbne tid var blevet kongens egne byer, kom atter i lensmændenes hænder. Allerede året efter at Frederik I var

kommet på tronen, gled Faaborg igen fra kronen. Byen forlenedes til høvedsmanden på Nyborg slot Jakob Hardenberg. 24. november 1524 udstedte Frederik I fra Ribe et forleningsbrev til ham på Faaborg by ad gratiam mod at give årlig deraf 20 gyld. i mønt.¹⁸⁸⁾

Jakob Hardenberg, der i den følgende tid kom til at spille en rolle i Faaborgs historie, tilhørte en tysk adelsslægt, der sandsynligvis er kommet ind her i landet med de holstenske grever og i 15. årh. ved ægteskab knyttedes til Hvedholm og snart rådede over betydeligt jordegods på det sydvestlige Fyn. Som ejer af Hvedholm, Sandholt, Arreskov og efter reformationen Holme kloster havde han en stor del af jordegodset i Faaborgs nærmeste omegn, og det var naturligt for ham at blive forlenet med Faaborg.

Den stadige frygt for Christian II tvang Frederik I til idelige rustninger, og skattetrykket og indkvarteringsbyrden blev ikke mindre. I anledning af Søren Norbys opstand i Skåne blev hundreder af landsknægte fordelt blandt købstæderne i forhold til deres størrelse.¹⁸⁹⁾ Og da det rygtedes i 1530, at Christian II rustede i Nederlandene, udskreves en almindelig landehjælp, hvoraf Faaborgs part blev 200 mk.¹⁹⁰⁾

Reformationen. I Frederik I's regeringstid brød reformationen igennem her i landet, ikke ved en pludselig revolution, men takket være kongens klogskab og tolerance, trængte den frem skridt for skridt, indtil målet var nået. Arnestederne for den lutherske bevægelse i Danmark blev Haderslev, Viborg og Malmø. Den fynske biskop Jens Andersen Beldenak bekæmpede kraftigt lutherdommen, og i Odense havde den gamle kirkes tilhængere magten. I 1530 opgav bispens imidlertid sin stilling, og hans efterfølger Knud Henriksen Gyldenstjerne lagde den ingen hindringer i vejen, tværtimod vandt reformationen i de følgende år stærkt frem på Fyn, hvor Jørgen Sadolin, som Knud Gyldenstjernes »Medhjælper i Ordet«, ivrigt virkede for den i Odense. Det var særlig borgerstanden, der blev grebet af den nye lære og kraftigt angreb kirkens rigdomme, som man dagligt havde for øje i byerne. I mange byer vendte borgerne sig mod munkene, særlig tiggermunkene, og da Luthers lære nåede Faaborg, gik det da også ud over Helligåndsklosteret.

Hvorfra kom nu reformationsbevægelsen til Faaborg? Det er meget nærliggende at tænke sig, den kom fra Sønderjylland. Fra gammel tid var der over havet en livlig forbindelse mellem Faaborg og de slesvigske byer. Un-

Jakob Hardenbergs ligsten i St. Hans kirke i Odense.

der beskyttelse af hertug Christian trængte Luthers lære allerede i 1520erne frem i Nordslesvig, og i Haderslev oprettede hertugen en skole til uddannelse af evangeliske præster. Der er således herfra udgået en stærk påvirkning i luthersk ånd, der ikke blot må have gjort sig gældende i Faaborg, men også i Assens.

Helligåndsklosterets Opløsning. I disse vanskelige år var som før nævnt Peder Nielsen og Niels Boesen Helligåndsklosterets ledere. Som mange andre indenfor klostergejstligheden blev Peder Nielsen grebet af reformationsrøret, og derfor fratrådte han som prior.¹⁹¹⁾ Når han 14 år senere nævnes som forstander for Gråbrødre hospital i Odense, står det sikkert i forbindelse med, at Helligåndsklosteret da overgik til Gråbrødre hospital.¹⁹²⁾ Under de urolige forhold søgte prior Niels Boesen at få Christian II's gavebrev på sognekirken og ejendomme i Faaborg bekræftet, hvad der også lykkedes for ham. 5. sept. 1528 fik klosteret lov at tage kirken til sig, når sognepræsten hr. Hans Lauridsen døde;¹⁹³⁾ det er uvist, om klosteret kom i besiddelse af kirken, inden borgerkrigen brød løs. Det var i den 11. time, Niels Boesen fik gennemført dette. Året efter blev Helligåndsklosteret i Malmø verdsliggjort, og 1530 kom turen til Aalborgs og Københavns helligåndsklostre. Overalt i byerne ønskede man selv at forestå det sociale arbejde, og borgerskabet i Faaborg henvendte sig da også i 1530 til kongen for at få klosteret overdraget; de påstod, at nogle af klosterets præster ønskede at forlade det, klosteret havde overflødige bygninger og gårde i byen, hvoraf der ikke gaves skat, og som var byen til besvær. I et brev af 19. februar 1530 imødekom Frederik I borgernes ønsker. For at de syge og fattige bedre kunne »oppeholdes« befalede han, at der i klosteret skulle være en god prior, som skulle prædike Guds ord og vide de fattige menneskers gavn. Desuden skulle byens borgmester og råd beskikke en gudfrygtig mand af borgerskabet, der sammen med prioren skulle tage sig af de fattige og sørge for, at de fik, hvad de skulle have, og tillige have indseende med udgifter til bygninger m. m.; en gang om året skulle han og prioren i lensmandens nærværelse gøre regnskab for borgmester og råd. Der skulle ligge 27 borgergårde til klosteret, og det skulle derfor undersøges, om det ville være mere fordelagtigt for klosteret, om nogle af disse klostergrunde igen blev bebygget med borgergårde; de forfaldne huse i klosteret skulle nedrives.¹⁹⁴⁾

Det er imidlertid et spørgsmål, om dette kongebrev blev gennemført; in-

tet tyder på, at klosterets præster ville forlade det, og halvandet år efter kan klosteret stadig opretholde konvent,¹⁹⁵⁾ thi da undte prior og konvent Jakob Hardenberg for livstid husbonndhold, forsvar og al anden herlighed over alt deres kloster og alle de vordnede tjenere og gods, der ligger til klosteret, købstadgods såvel som landgods. Det synes, som om klosteret har søgt beskyttelse hos den mægtige adelsmand, der 1524 var blevet forlenet med byen, og som klosteret havde været i forbindelse med allerede i 1522.¹⁹⁶⁾ Den 13. april 1532 stadfæstede kongen klosteret brev på det vilkår, at Jakob Hardenberg skulle lade prioren og brødrene uhindret nyde deres årlige landgilde, rente og rettighed af godset.¹⁹⁷⁾ Det kan ikke have været længe, Jakob Hardenberg havde forsvaret af godset, thi inden sin død havde Frederik I overdraget det til en anden herremand i Faaborgs nærhed, Anders Emmiksen til Steensgård.¹⁹⁸⁾ Efter den tid må Niels Boesen ligesom sin for-gænger være gået over til Luthers lære, thi tre år efter var han sognepræst i Diernisse.¹⁹⁹⁾

Grevens Fejde. Den 10. april 1533 døde Frederik I på Gottorp slot. Om sommeren samledes rigsrådet i København for at vælge en af den afdøde konges sønner. Da de lutherske og katolske rigsråder ikke kunne enes om kongevalget, udsattes dette til næste år. Rigsrådets politik strandede på borgerstandens handlekraft. Malmøborgmesteren Jørgen Kock og Københavns borgmester Ambrosius Bogbinder sluttede forbund med Lübeck. Målet var dristigt: at knuse rigsrådets og adelens magt og rejse borger og bonde til kamp for den fangne Christian II. Forbundets militære leder blev grev Christoffer af Oldenburg, efter hvem borgerkrigen fik navnet Grevens Fejde. I juni 1534 var han herre over Danmark øst for Storebælt. Den 9. juli hyl-dede en del af den fynske adel i Hjallesø kirke Frederik I's ældste søn, her-tug Christian, der nogle dage forinden var blevet hyldet i Ry kirke af den jyske adel. Den mand, der havde Helligåndsklosteret i Faaborg i forsvar, Anders Emmiksen, blev sendt til hertugen med den »store og flittige bøn«, at han ville sende sine krigsfolk til hest og til fods ind i Fyn. Få dage efter rejste borgere og bønder sig. I Svendborg, Odense og Assens tog man Christian II's parti, plyndrede bispens borg Ørkel ved Svendborg og tvang bispegården i Odense til overgivelse. De kongelige borge Næsbyhoved og Hagenskov blev taget, førstnævnte tilligemed Ørkel nedbrændte. Vi hører intet om Faaborg, men stemningen blandt borgerne her var ikke anderle-

des end i de omtalte fynske byer. Det er sandsynligt, at borgerne har taget del i plyndringen af de sydfynske herregårde. Snart kom grevens folk derover, og i august 1534 svor fynboerne greven troskab på Christian II's vegne. Lübeck sluttede forbund med hertug Albrecht af Mecklenburg, der var gift med Christian II's søsterdatter. Han skulle være »gubernator« i Danmark, så længe Christian II levede, og derefter konge. Imens var det lykkedes Christian III's feltherre Johan Rantzau at slå den jyske opstand ned, og inden udgangen af 1534 var Christian III herre over Vestdanmark. I marts 1535 gik Johan Rantzau med to - tre tusind mand fra Als over til Helnæs, herfra ilede han mod Middelfart for at sikre sig overgangen til Jylland. Grev Christoffers tropper drog sig sammen ved Assens, men blev den 20. marts slået ved Faverskovs Banker. Kongens tropper gav sig til at belejre Assens, hvor resten af grev Christoffers folk havde søgt tilflugt; befolkningen måtte hylde Christian III, og påskeaften 1535 underskrev borgmester Laurids Knudsen og rådmændene Hans Simensen, Mads Hansen og Lage Olsen samt borgeren Esbern Kræmmer på Faaborg Bys vegne en troskabsrevers til Christian III,²⁰⁰ og blandt præsterne, der svor troskab, nævnes Peder Knudsen, forstander for hospitalet i Faaborg, og den tidligere prior i Helligåndsklosteret Niels Boesen, der nu var sognepræst i Diernisse.²⁰¹

De grevelige tropper fik forstærkninger fra Sjælland, og snart var Faaborg, Odense og Svendborg atter i deres besiddelse. I Faaborg samledes i maj måned det grevelige fodfolk, der ad søvejen fik små forstærkninger fra Lübeck, også en del af rytteriet under greven af Hoya sendtes til byen. Snart efter udbrød der mytteri blandt mandskabet, og en af grev Christoffers anførere Bastian von Jessen, der ville straffe de urolige hoveder, måtte flygte til Svendborg, hvor han blev myrdet. I den grevelige lejr i Faaborg mødtes i juni hertug Albrecht af Mecklenburg og den fra det stockholmske blodbad kendte svenske ærkebiskop Gustav Trolle, der var blevet biskop over Fyn. Han var grev Christoffers befalingsmand på øen og tog nu øverste befaling over hæren. I et krigsråd besluttede han og greven af Hoya at angribe Christian III's lejr ved Assens; ved at antænde et hus skulle man give den grevelige besætning i Assens tegn til udfald. De havde imidlertid et vidne til deres samtale, nemlig præsten Hans Madsen i Svanninge; ham havde man taget til fange, da man plyndrede Jakob Hardenbergs gård, Sandholt; Jakob Madsen ville nemlig ikke fortælle, hvor det gods var skjult, som herremanden havde betroet ham; efter at være blevet pint ved at blive op-

hængt i tommelfingrene, og ved at der blev anbragt glohede æg under hans arme, var han blevet indelukket i et skab i den stue, hvor Gustav Trolle og greven af Hoya forhandlede. Jørgensen-Kistrup har fremsat den hypotese, at forhandlingerne er foregået i klosterets gård Klingenberg.²⁰²⁾ Gårdens have gik ned til Sundet, og ad den vej mener han, Hans Madsen flygtede. Det lykkedes ham nemlig natten efter forhandlingerne at få strikkerne løst og derefter flygte ned til stranden; her fandt han en båd, og ved hjælp af en humlestige fik han båden roet over til Horneland, herfra ilede han med opbydelse af sine sidste kræfter til Johan Rantzaus lejr for Assens og røbede de greveliges plan. Den 11. juni 1535 slog Johan Rantzau fuldstændigt de grevelige ved Øksnebjerg, og dermed var Fyn vundet for Christian III. Assens blev taget med storm, og ad søvejen kom flygtninge fra Assens og Faaborg til Sjælland. Faaborg blev efter slaget ved Øksnebjerg besat af kongens tropper, og formodentlig mistede den ved den lejlighed sin befæstning, ligesom mange huse skal være afbrændt. Fire lybske skibe, der efter slaget ved Øksnebjerg plyndrede øerne syd for Faaborg, blev sænket ved Bjørnø af Peder Skrams skibe. Helligåndsklosteret blev i den følgende tid brugt som asyl for adelige, hvem borgerkrigen havde fordrevet fra deres gårde. Det gjaldt blandt andet fru Kirsten Tidemand, der var gift med Knud Ottesen Hvide til Rødkilde. Christian III bad Johan Rantzau sikre hende »en ærlig bolig og værelse« i Faaborg kloster, både til hende selv og hendes folk, indtil Rødkilde var genopbygget. Hvis der ikke var plads i Faaborg, skulle han anbringe hende i et andet kloster i Odense eller andetsteds.²⁰³⁾ Nogle uger efter sejren ved Øksnebjerg kom Christian III til Fyn, hvor han af hensyn til troppernes sold så sig nødsaget til at udskrive en sølvskat. Odense måtte betale 2000 lod, Svendborg, Bogense og Kerteminde hver 600 lod, Assens, Middelfart, Nyborg og Faaborg 200 lod sølv hver.²⁰⁴⁾ Den 3. juli 1535 måtte udsendinge fra Faaborg som fra de øvrige købstæder og fra herrederne hylde Christian III i Odense, og nogle dage efter hjalp skibe fra Faaborg til med at føre den kongelige hær over til Korsør fra Nyborg.²⁰⁵⁾ Snart indesluttedes København, og efter en langvarig belejring overgav byen sig den 29. juli 1536. Ved holstenernes hjælp var Christian III endelig blevet herre i Danmark. En rigsdag mødtes i København bestående af rigsråd og adel, repræsentanter for alle landets købstæder samt en herredsfoged med to bønder fra hvert herred. Reformationen indførtes, og magten deltes mellem konge og adel.

BYENS STYRELSE

Borgmester og råd. Den egentlige styrelse af byen tilkom rådet, og grundlaget for dets ret hertil var endnu de middelalderlige stadsretter samt Kolding-recessen af 1558. Stadig gjaldt også regelen om, at håndværkere ikke måtte sidde i rådet, så længe de udøvede deres håndværk. Valgbare var således som regel kun købmændene. I Faaborg nævnes i 1593 som rådmand Niels Pedersen guldsmed,¹⁾ uden man dog deraf tør slutte, at han har været guldsmed, snarere fortæller det os, at hans fader eller en af hans forfædre har været guldsmed. Hvorledes rådmændene blev valgt, ved vi ikke, men de blev valgt af rådet. Den, der blev valgt, kunne ikke købe sig fri for bestillingen. Valget gjaldt for livstid, men rådmanden kunne dog blive afsat på grund af »svaghed, alder, armod af hans egen forsømmelse og ugudelighed forårsaget eller uvittighed eller og beskyldes for ufittighed, utroskab eller andet sådant«, men en afsættelsesret tilkom alene kongen. Der var ingen fast regel om rådets størrelse, man kunne godt lade en plads stå tom, og når der så var flere ledige pladser på een gang udnævne flere rådmænd. Sædvanligvis har der i Faaborg været seks rådmænd, således bestod rådet i 1598 af seks medlemmer, men i 1617 var der dog 7.²⁾ Når rådmanden var valgt, måtte han aflægge en ed, hvorved han forpligter sig til ikke i nogen sag at lade sig påvirke »af vold, magt, frændskab, venskab, gunst eller gave, had, avind eller nid, men aleneste vil have Gud og retfærdighed for øje og dømme retfærdeligen efter lov og ret og hjælpe hver til rette såvel den fattige som den rige, den ædle som den uædle, såvel den udlændske mand som den indlandske«. Hverken før eller efter dommen måtte han modtage »Gift, skænk, guld, sølv, penninges værd«.³⁾ Det var borgmesteren, der modtog eden og indsatte den nye rådmand; først da var han at betragte som øvrighedsperson. Ved strenge straffe søgte man at værne om rådets og

de enkelte medlemmers anseelse; at fremsætte ærekrænkende beskyldninger mod en rådmænd var ikke billigt, man skulle betale tre gange så meget som for den samme forseelse mod en almindelig borger. Den, der overfusede en rådmænd med »vred hu eller ukvemsord«, straffedes med en tredobbelt 40 marks bøde. Hvis man angreb en rådmænd og sårede ham, gjaldt det ens hals og hovedlod. Det var derfor en alvorlig sag, da rådmændene Jørgen Hansen og Hans Nielsen Bjørnø i sommeren 1596 klagede til borgmester og råd over, at de var blevet overfaldet med hug og skældsord af Rasmus Andersen Bjørnø. Han havde beskyldt de to rådmænd for, at de sammen med rodemestrene drak alt op, hvad de fik ind hos borgerne i skat og tyngge. Desværre får vi intet at vide om sagens udfald.⁴⁾ Det var på det strengeste forbudt borgerne at gøre »samling eller opløb« uden rådets tiladelse; hovedmanden fik livsstraf og deltagerne bøder. Havde man noget at klage over, måtte man henvende sig til rådet. Rådmandsstillingen var et hædershverv, det var en »tyngge«, og rådmanden fik derfor hverken løn af kongen eller af byen; nogle indtægter kastede bestillingen dog af sig. Således fik rådet i Faaborg de borgerskabspenge, som man betalte for at få borgerskab, samt sportler ved skiftebehandling og andel i accisen,⁵⁾ men det er kun små summer, det drejer sig om. Langt vigtigere for rådmændene var det, at de var fritaget for en del skatter, først og fremmest byskatten, og andre borgerlige byrder.

Rådets formand var borgmesteren. Han var den egentlige styrer af byen og udgik sædvanligvis af rådet; men vi ved intet om, hvordan han valgtes. Oprindelig har borgerne været med til at vælge ham, men allerede i slutningen af middelalderen var det blevet skik og brug, at kongen stadfæstede borgmestervalget og efterhånden fik borgernes og rådets valg af borgmester mindre betydning; i stedet udnævntes han af kongen, eller lensmanden fik en kgl. ordre om »at skikke« en til borgmester. Inden han tiltrådte bestillingen, måtte han aflægge borgmestereden. Han blev som regel indsat af lensmanden og taget i ed af ham, således som det skete med borgmester Hans Knudsen. Da han i 1592 blev borgmester, mødte han den 7. sept. på Nyborg slot, hvor han i lensmandens Laurids Brockenhuus' nærværelse aflagde følgende borgmestered: »Gud give mig sin helligånd samme mit kald at forestå Gud til ære og menneskene til velbehagelighed.«⁶⁾

Kongen kunne selvfølgelig også afsætte en borgmester, han havde indsat; det kunne ske, hvis denne misrøgtede sit embede, eller hvis hans fær-

den i byen vakte anstød, thi han »burde være menigheden til et godt eksempel og ikke til forargelse«. Heller ikke borgmesteren fik nogen løn, dog var der »fra umindelige tider« tillagt ham »fire køers græs fri i Svaninge byes Sebjergs mark«. ⁷⁾ Kongen søgte at hjælpe på bestillingen ved at give borgmestrene forskellige begunstigelser. Borgmester Svend Troelsen havde således kronens tiende af Veringe sogn, det var 4 pund korn. I 1588 gav kongen ham lov til at udføre 20 øksne og 20 heste toldfrit hvert år, fordi han »for sin bestillings skyld må forsømme sin egen næring meget«. ⁸⁾ Svend Troelsen må være død inden 2. juli 1589. ⁹⁾ Som hans efterfølger blev »beskikket« Hans Holst, der ansøgte om at få kronens tiende af Veringe sogn efter Svend Troelsen for at få noget »til sin underholdning«, for at han ikke helt skal komme til agters, da han formedelst sit embede altid må være til stede i byen og derfor må forsømme sin udenlandske handel. Kongen imødekom hans begæring indtil videre. Også borgmester Hans Knudsen fik hjælp af kongen, således opnåede han i 1594 på livstid kronens og kirkens tiender i Heden sogn, nemlig 4½ pund rug, 5 pund byg og 1½ pund havre samt ret til foreløbig at oppebære 2 pund korn årlig »af loftet på Nyborg slot«. ¹⁰⁾ Også byen kunne vise forståelse for, at borgmesterbestillingen kunne hindre en mand i helt og fuldt at passe sin næring; netop fordi han var »betynget med byens bestilling«, overdrog rådet i 1593 Hans Knudsen to små haver på Stejlebjerg, og to år senere bevilgede man ham nok en have på Stejlebjerg, der tilhørte byen, og som han skulle nyde »for årlig skyld og leje«. ¹¹⁾

En ændring i styrelsen af vore byer indtraf ved Christian IV's købstadforordning af 7. april 1619, der er blevet kaldt »det første blivende brud på kontinuiteten i det danske bystyre«. ¹²⁾ I forordningen fastslås, at byernes handel mange steder hindres ved, at enkelte magistratsmedlemmer tilegner sig »den gantske næring« og regerer almuen efter »eget tykke«. Det bestemmes derfor, at når en øvrighedsperson dør, skal lensmanden enten sammen med borgmester og råd indvælge en ny rådmænd eller også »selver alene på de steder, sådant hidindtil sædvanlig været haver«; det vil i realiteten sige, at rådmandsudnævnelsen i den følgende tid efterhånden gled over til lensmanden eller kongen selv. Udviklingen var ikke heldig for købstæderne; i mange tilfælde var rådmændene i den følgende tid folk, der havde været i lensmandens eller andre adelsmænds tjeneste, bestemmelsen bidrog derfor til at undergrave byernes selvstændighed. Christian IV ind-

førte også en nummerering af rådmændene; for hvert år skulle de rykke en plads op, medens borgmesteren blev yngste rådmand. Ordningen var ikke særlig praktisk, og den har ikke været i brug i Faaborg. Forordningen fastslog, at rådet som tidligere var fri for årlig skat og vagthold, men al anden udgift og tyngde skulle det deltage i »på det de fattige borgere ikke skulle dermed alene belades«.

Samtidig indførte forordningen bestillingen som overformynder. Der skulle være to i hver købstad, to fornemme borgere, som var »temmelig til alder og ved formue«, de skulle have tilsyn med alle værger og opsyn med ungdommen, »hvorledes de opfødes«, og med forældrene, »hvortil de deres børn holder«. Overformynderne skulle fungere mindst i fire år, og hvis de ikke kunne varetage bestillingen »formedelst alderdom, armod, drik eller uforstand«, skulle de afsættes af lensmanden, der skulle tilsætte en ny med samtykke af borgmester og råd.

Flere købstæder flottede sig med to borgmestre; det har også været tilfældet for Faaborgs vedkommende, dog kan vi ikke konstatere det for hele perioden. I 1550'erne nævnes borgmestrene Laurids Knudsen og Jørgen Bulger. Under visitatsen 1591 omtaler Jacob Madsen borgmester Jens Støvle, »den anden var ikke hjemme«; den anden var borgmester Hans Holst. Endnu i begyndelsen af det 17. årh. havde byen to borgmestre, men fra 1617 kun en.¹³⁾

Borgmestrenes og rådets arbejde foregik blandt andet på rådstuemøderne, på bytinget og i rådstueretten. Rådstuemøderne og rådstueretten afholdtes på rådhuset i rådstuen, hvor man også opbevarede byens arkiv og klenodier. De fandtes i en sort jernbunden kiste, som borgmester Laurids Knudsen lod anskaffe for 3 rdl.¹⁴⁾ Rådet mødtes som regel en gang om ugen, borgmesteren førte forsædet. I rådstuebogen anføres hans navn først, og så følger rådmændene efter anciennitet. Alt blev her afgjort efter fælles forhandling, men vi ved intet om, på hvilken måde beslutningerne blev fattet. Det var rådmændene forbudt at give meddelelse om rådets forhandlinger. Hvad der bestemtes, får vi underretning om i rådstuebøgerne; Faaborgs ældste, den såkaldte bysbog, begynder den 7. september 1592 med meddelelse fra borgmester Laurids Knudsen, at han den dag har aflagt sin borgmestered for lensmanden i Nyborg. Han meddeler os desuden, at i denne bog skal findes indtegnet det fornemste, som »udi min tid« sker for rådet og samtykkes af menigheden.

Bursprog. Borgmester og råds virksomhed var først og fremmest af administrativ art; utallige var de sager, som rådet måtte tage sig af, først og fremmest at der var ro og orden i byen, og at borgerne overholdt de kongelige forordninger og de af rådet udstedte bestemmelser, der forkyndtes på rådstuen for det forsamlede borgerskab. Sådanne kommunale bestemmelser eller vedtægter kaldtes i datiden for »bursprog«. Så snart de var forkyndt borgerskabet, blev de indskrevet i rådstuebogen. Når borgmester Hans Knudsen i 1595 forbød al udførsel til Tyskland og andetsteds af får og lam og indskærpede borgerne, at de herefterdags ikke måtte »indtage« tyskeres eller andre fremmedes varer i deres huse »at sælge borgerne til forprang«, ¹⁵⁾ greb man ind i byens handelsliv og søgte at værne dens købmænd mod de fremmedes land- og forprang. Der blev derfor fastsat strenge straffe for dem, der overtrådte disse bestemmelser, der i almindelighed var blevet samtykt af »menige almue«. Som regel blev ved land- og forprang varerne konfiskeret og gerningsmanden idømt en bøde på 20 mk. til kongen og byen. Overordentlig hyppige er en række bestemmelser vedrørende køb og salg af fisk. Ingen måtte bære fisk om i byen og falbyde ved dørene; den ulykkelige, der blev grebet på fersk gerning, måtte af med 18 sk. eller en tønne øl til byen, og ville eller kunne han ikke det, da var straffen halsjern og vand og brød. Salget af fisk skulle foregå ved skibsbroen, men køberen måtte på ingen måde gå i bådene, nej, han skulle blive oppe på broen og der modtage fisken. Det kunne være fristende for skipperne, der lå med deres både ved skibsbroen, at kaste ballasten i havnen eller foran broen, men det kunne man selvfølgelig ikke have; den skulle kastes i dybet. ¹⁶⁾ Rådet vågede også over, at de varer, der falbødes i byen, både kvalitetsmæssig og kvantitetsmæssig var tilfredsstillende, og det førte kontrol med priserne. Det tog sig også af den offentlige sikkerhed, hvad der nok havde alle brave og agtværdige borgeres sympati; rådmand Laurids Knudsen fik da også i 1558 borgernes støtte, da han onsdag efter fastelavns søndag forespurgte borgmester, råd og »menig Faaborgs indbyggere«, om de ville tilstede alt det skyderi, der fandt sted »inden Faaborgs porte«, da det var meget farligt og fordærligt. Det blev straks forbudt at bruge »rør indenfor portene«, enten det var nat eller dag, gerningsmandens hals skulle være »i kongens unåde«. ¹⁷⁾ Brand-, renovations- og sundhedsvæsenet påhvilede det ligeledes rådet at føre tilsyn med, og det pålagdes blandt andet hver af byens fire roder at sørge for at holde de offentlige

brønne »ved magt med tømmer«. ¹⁸⁾ En af rådets vigtigste opgaver var selvfølgelig tilsynet med byens finansvæsen samt at medvirke ved den årlige skattemåling. Udadtill repræsenteredes byen ganske naturligt af borgmester og råd.

Rådstuemøde. Der er i det foregående gentagne gange talt om »menigheden« d. v. s. borgerskabet, der dog trods rådets temmelig enerådende styre havde en mulighed for at lade sin røst høre. Det blev i løbet af det 16. århundrede almindeligt at sammenkalde borgerne til rådstuemøde, om hvilket der i Faaborg brugtes den mærkelige benævnelse »almint aften varidt rådstefne«. Borgerskabet er sikkert blevet »varet« ved trommeslag i gaderne. 1593 udbetales 2 mk. 1 sk. til rådmand Mikkel Jørgensen, der havde ladet byens tromme reparere i Lübeck. ¹⁹⁾ Det var rådet, der bestemte, når borgerne skulle høres, det skete regelmæssigt ved hyldinger. Da Christian IV i 1580 skulle hylde i Odense på Fynbo landsting, udvalgte menigheden som byens repræsentanter borgmester Hans Madsen, rådmændene Jens Støvle og Svend Troelsen samt 4 borgere. 1610 blev Christian IV's søn »Den udvalgte prins« hyldet som tronfølger i Odense, og atter var det menigheden, der udvalgte de befuldmægtigede, borgmestrene Mads Holst og Niels Madsen, rådmændene Mikkel Jørgensen og Hans Nielsen, byfogeden Anders Borre samt 3 borgere. ²⁰⁾ Som vi har set, søgte man også borgernes samtykke ved vedtagelsen af byens vider og vedtægter. Som regel fulgte borgerne rådet, kun i den nærmeste tid efter Grevens Fejde synes der at have været en vis modsætning mellem rådet og borgerne; 1561 og de følgende år fandt regeringen sig derfor foranlediget til at indskærpe borgerne lydighed over for borgmester og råd. ²¹⁾ Størst indflydelse havde borgerne dog på byens finansvæsen; det blev efterhånden skik og brug at kalde borgerne til rådstuen ved den årlige fremlæggelse af byens regnskab, sådan var i hvert fald skik og brug i Faaborg fra 1592.

Borgerudvalg. I stedet for at forhandle med hele »menigheden« rådslog rådet ofte med et borgerudvalg. Et sådant udvalg på 24 mand var almindeligt i den vestlige del af Danmark i 16. århundrede. Det findes også i Faaborg, dog er antallet formentlig på grund af byens størrelse mindre end i de jyske købstæder. I Faaborg tales der om de 16 mand, både købmænd og håndværkere. Undertiden forekommer et 8 mands udvalg, og ved en enkelt lejlighed omtales både et 8 og et 16 mands udvalg. ²²⁾

De 16 mand er valgt af »menigheden«, der er fire for hver rode. Torsdag d. 30. maj 1594 blev af »rådhuset« udnævnt 16 mænd »at sige på byens gavn og bedste«. De »samtykkede«, at når kornet var afhøstet af Borge-skovs mark, da skulle huslejen udlægges for den bysjord, som er »opbrat«. Samtidig »samtykte« de også om »lammekød, sundtag* at skære og andre de gamle vider og vilkår«. De har således i alt fald været i funktion een gang årligt. Ved en anden lejlighed hedder det, at de 16 mænd blev udmeldt »at sige på betienter«. Det er også dem, der vælger taxereborgerne samt de årlige kæmnere.²³⁾

Taxereborgere. I 1592 nævnes taxereborgere i Faaborg; de har vel i forbindelse med rådet foretaget skatteligningen. I Christian IV's forordning af 7. april 1619 gives en række bestemmelser vedrørende dem. Borgerskabet skal hvert år d. 3. januar blandt byens »gode, forstandige borgere« udvælge nogle taxereborgere; de skulle have boet i byen så lang tid, at man kunne sige, de kendte byens forhold. Når de var blevet valgt, skulle de den første søgnedag i februar ligne byens skatter sammen med de forrige års kæmnere. Taxereborgerne skulle selv svare samme skat som forrige år, med mindre deres økonomiske forhold havde ændret sig; hvis dette var tilfældet, skulle lensmanden udnævne to borgere, der skulle taxere dem. Fjorten dage efter skulle borgerne gøres bekendt med ligningen; hvis der fremkom klager, skulle de afgøres af lensmanden, borgmesteren og to af lensmanden udvalgte rådmænd, der så tilsammen skulle gennemgå taksten og undersøge, om klagerne var grundede.

Kæmnerne. Som tidligere nævnt blev kæmnerne i Faaborg beskikket af de 16 mænd; de tiltrådte bestillingen samme dag, som det foregående års regnskab blev offentliggjort. De fungerede et år. I Faaborg var der to kæmnere; valget af dem behøvede ikke at være eenstemmigt; da de 16 mænd i 1626 »samtykte« Hans Hansen Foged og Rasmus Poulsen, var de alle enige herom, »undtagen Niels Mikkelsen og Mads Hansen rimsnyder gjorde nogen ringe modstand derimod.«²⁴⁾ Kæmnerhvervet var i det 16. årh. blevet et borgerligt ombud, det har sikkert ikke været populært, men man kunne købe sig fri mod et passende vederlag. Embedet i Faaborg var ulønnet, og

*) Rørskæret i „Sundet“.

da kærnerne ofte selv måtte afholde en mængde udgifter, var det ikke alle borgere, der kunne bruges; man måtte søge kærnerne blandt byens mere velhavende personer. Bestillingen var byrdefuld, og man ser da heller aldrig, at nogen bliver genvalgt. Kæmnernes vigtigste bestilling var at føre byens regnskab, desuden optrådte de i mange sager på byens vegne og havde tilsynet med byens jord og bygninger. Når deres embedstid var udløbet, skulle de aflægge regnskab for deres embedsførelse, men dermed var deres arbejde ikke forbi; oftest havde de penge til gode hos byen, og dem skulle de nu have igen. Efter 1619 skulle de også året efter deres afgang ligne sammen med taxereborgerne. Ved forordningen 1619 fastsloges, at kærnerne skulle tages blandt de fornemste borgere. Hvert år d. 2. januar skulle kærnerne udnævnes af borgmester og råd, men i Faaborg vedblev de 16 mænd at vælge dem. Samme dag, de nye kærner blev beskikket, skulle »de gamle« møde med deres regnskaber, og inden 14 dages forløb skulle de være gennemset af lensmanden, to rådmænd og nogle borgere.

Rodemestre. Kærnerne havde intet at gøre med opkrævningen af skatten, det var rodemestrenes bestilling. Faaborg var i 1590'erne inddelt i 4 roder: østre, vestre, søndre og nordre rode; hvor gammel denne rodeinddeling er, ved man ikke, men den går sikkert nok tilbage til middelalderen; indenfor hver rode, var der en rodemester, så Faaborg havde ialt fire, der af kærnerne fik seddel på, hvad der skulle opkræves af hver rode; senere gjorde de regnskab på rådstuen for de inddrevne penge.²⁵⁾ Medens det ikke er ualmindeligt senere at træffe tidligere kærner som rådmænd, er det langt sjældnere for rodemestrenes vedkommende.

Byskriver. Foruden taxereborgerne, kærnerne og rodemestre var der en række bestillingsmænd, som varetog flere forskellige hverv. Bestillingsmændene var lønnede og undergivet rådet; der var en byskriver, nogle vægttere og nogle bysvende. Som tidligere nævnt forekommer en byskriver første gang i Faaborg under Grevens Fejde. Det var hans bestilling at varetage alle byens skriftlige udfærdigelser, han skulle derfor føre register over byens breve, over byens del af sagesfaldet, men først og sidst påhvilede det ham at føre protokollerne til rådhus og tinge. Det var magistraten, der udnævnte ham, og ligesom borgmester og rådmænd måtte han aflægge troskabsed til kongen og desuden til byen. Ved forordningen 7/4 1619 fastsloges det dog,

at bestillingsmændene skulle ansættes og afskediges af rådet og taxeborgerne, ligesom disse skulle fastsætte lønnen. Forordningen gav også en rettesnor for udnævnelserne, idet det hedder, at »ligesom ingen for rigdom, medhold, slægt og svogerskabs skyld skulle til nogen bestilling navn gives, så skulle ikke heller nogen for ringe anseende må forbigåes, om de er dygtige og sig ikke mod vores den augsburgske konfession modvillig stiller og af fridsomt og godt gemyt er«. Der krævedes ingen uddannelse af byskriveren, men han måtte selvfølgelig kunne læse og skrive; når man i flere små byer på Fyn i 16. årh. ofte brugte den latinske skolemester eller en hører til den bestilling, så skyldes det formentlig vanskeligheder med at finde en dertil egnet mand blandt borgerne; men da det blev forbudt i 1561, måtte man tage byskriveren blandt de næringsdrivende borgere, vel som regel en, hvis forretning ikke var større, end at byskriverlønnen vejede til. Stillingen har sikkert ofte været et mål at stile imod for lensmandens skriver. Forordningen af 1619, der lagde købstæderne ind under lensmandens tilsyn, gav nemlig denne rig lejlighed til at anbringe sine klienter i byens råd og som bestillingsmænd. Byskriveren fik en fast årlig løn for sit arbejde; i Faaborg lønnedes han med 12 mk., men hertil kom en række sportler for skøder og borgerskabsbeviser m. m., således fik han i 1615 2 mk. for at skrive »lovakten«. Ofte havde byskriveren fri bolig; dette synes at have været tilfældet i Faaborg, hvor det menige borgerskab på forslag af borgmesteren i 1592 bevilligede Jørgen skri-vers hustru fri bolig til påske.²⁶⁾

Vægter og bysvend. For ro og orden i byen sørgede vægterne. I 1592 blev Jep Nielsen og Rasmus Thomsen »stedt« til byens vægttere; de skulle »ringe« på vagt og råbe, når klokken var ni, og tillige råbe, når den var tolv, og »afringe« og råbe af vagt klokken tre. De forpligtigede sig desuden til at være på »kongens gade« ved nattetid.²⁷⁾ Der fandtes også en bysvend, der lønnedes med ti mk. årlig, hvad der senere forhøjedes til tolv mk. Lønnen blev ikke altid udbetalt til rette tid, og ofte måtte bysvenden, der i mange henseender var en slags stik-i-rend-dreng for rådet, lægge penge ud for byen. Bysvenden Jørgen Pedersen krævede i 1603 byen for 8 mk. for forskelligt ekstraarbejde, han havde udført i de sidste fire år.²⁸⁾

De kommunale regnskaber. De kommunale skatter spillede en meget lille rolle. Byens ordinære indtægter var hovedsagelig, hvad der indkom ved udlejning

af byens jorder og haver, kun når et eller andet større arbejde nødvendigvis måtte gennemføres, blev skatten, der som regel lignedes på næringen og ejendommen, af nogen betydning. Desuden havde byen indtægter af fremmede købmænd, der opslug deres boder på torvet, de såkaldte stadenpenge; den havde del i borgerskabspengene og i bøderne, sagesfaldet. De skattepligtige var alle, der boede indenfor byens mure; fritaget var dog adelnen, købstadgeistligheden, latinskolens lærere samt gejstlige enker og kongens embedsmænd.²⁹⁾ De kommunale sagers antal forøgedes stærkt efter reformationen, hvad der medførte nogen stigning i udgifterne. Skolevæsnet og fattigvæsnet kom nu under et blandet gejstligt og verdsligt tilsyn, men udgifterne hertil blev i væsentlig grad dækket af skolernes midler og ved frivillige gaver. Byens indtægter gik først og fremmest til administrationen og til »stadens bygning«. Udgifterne til byens administration bestod af lønninger til »stadens tjenere«, til bestridelse af rejser foretaget i »stadens hværv og ærinde«, til retsvæsnet, f. eks. til fangers underhold og til »skænk og foræring«.

Som tidligere nævnt blev der een gang om året aflagt regnskab. Denne regnskabsaflæggelse foregik på rådhuset »udi borgmesters, råds og menige borgeres påhørelse«. Regnskabet skulle aflægges og kærnerne skifte fjerde pinsedag, men tiden blev ikke altid overholdt; således blev byens regnskab for året 1607 aflagt så sent som den 25. juli 1608.³⁰⁾ I byens ældste bevarede rådstuebog findes en del regnskaber, der viser byens indtægter ved udlejning af byens jord og haverne. Nedennævnte regnskab for 1596 viser, hvor små summer det drejer sig om.

Anno 1596 den 4. dag juni blev byens regnskab holdt på Faaborgs rådhus for menige borger og almue og da

	Dl.	Mk.	Sk.
beløb sig Claus Sørensens indtægt	1	31	5
beløb sig hans udgivende derimod	1	47	5
så blev byen ham skyldig		16	
derpå straks betalt	4	6	
beløb sig Hans Rasmussens indtægt	48	2	
beløb sig hans udgivende	68	10	
så blev byen ham skyldig	19	5	
derpå straks betalt	3	2	
beløb sig hvad Hans Knudsen borgmester havde bekostet på kongebud og andet på byens vegne	18	2	1
og for en sort kiste noget jernbunden at lægge byens skrin og breve udi	3		
og er byen ham skyldig for forgangen år	2		12
herpå kvitterede han straks sin haveleje og for skov	9		1

	DI.	Mk.	Sk.
beløb sig havelejen og jordskyld	18	1	3
deraf betalt borgmester	19		
så blev byen ham nu skyldig	6	12	
givet skriveren hans årsløn		12	
givet Jens bysvend hans årsløn		12	
sognepræsten	3		1
givet for klokkekvindens husleje		5	
til olie til klokken			12
fornøjet Hans Bendixen			12
så er byen ham skyldig			12
er byen Jep Nielsen skyldig			7
er byen Niels Guldsmid skyldig		3	5
er byen Morten muremester skyldig	1		
er på betalt			9
16 mænd udmeldt at sige på byens gavn og bedste.			
Til kæmnere valgte de Mads Jensen og Hans Hansen skinder.			

Det fremgår af regnskabet, at kæmnerne har måttet lægge penge ud af deres egen lomme, men der er ikke så mange penge i kassen, at de kan få deres udlæg dækket. Også borgmesteren må forstrække byen, han har betalt skrinet til byens breve og har desuden penge til gode fra forrige år, og da regnskabet afsluttes, er byen stadig i gæld til ham. I regnskaberne er udgiften til »kongebud«, d. v. s. breve og bud til og fra lensmanden en stor post; i 1613 betalte man Christen Christensen 3 mk., »for han drog til Nyborg med breve så og af hans båd«. Borgmesteren og rådmændene havde også repræsentative udgifter; 1613 betalte man rådmand Mikkel Jørgensen 3 mk. 6 sk., »som restet ham af hans bekostning på de herremænd, som tog folk ud«. ³¹⁾ Vægteren Jep Nielsen har 7 sk. tilgode, og Morten muremester har nok udført arbejde for byen, siden man skylder ham en daler.

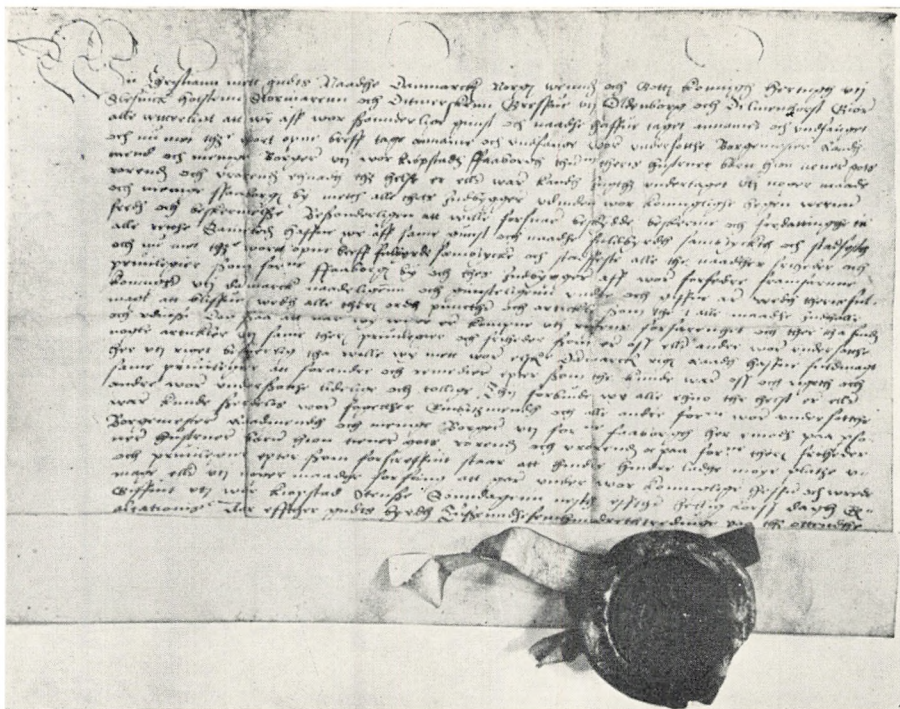
Ved udgifterne til »stadens bygning« forstodes istandsættelse af byens faste ejendomme som rådhuset, embedsboliger, volden, havnen, skibsbroen og brolægning m. m. Det var ikke store summer, man kunne ofre herpå; resultatet var da også, at »stadens bygning« altid var i miserabel tilstand, hvilket med al tydelighed fremgår af rådstuebogens skildring af rådstuemødet den 20. januar 1602. Mødet blev holdt i anledning af sognekirkens og skolens »forfald og brøstfældighed«; man konstaterede, at der var »ganske liden rente og indkomst« til at forbedre disse to bygninger med, og at rådhuset, klokketårnet og portene var i samme elendige tilstand, »såvel som andet meget mere her skulle oprettes og forbedres«. Da man ikke så

sig i stand til at udrede pengene af byens kasse, besluttede rådet at tage affære, idet det lod købmandsgildet skaffe pengene, det vil sikkert først og fremmest sige rådet selv, og det er et vidnesbyrd om, hvorledes rådet og købmandsgildet let gled sammen. Man vedtog nemlig, at enhver der »her- efter ville give sig i vort købmandslav og ville bruge købmandshandel her i Faaborg«, såvel som dem, der allerede havde indgivet sig i lavet, men endnu ikke oplagt deres gildesøl på rådhuset, skulle, hvadenten det var mand eller kvinde, istedet for en halv læst øl give rede penge, rettende sig efter prisen og lejligheden på korn. Halvdelen af det indkomne skulle komme kirken til gode og halvdelen byen og anvendes til istandsættelse af de nævnte bygninger; bestemmelsen skulle være gyldig i tre år.³²⁾ Det har nu nok ikke været nogen videre effektiv hjælp, byen på denne måde fik, thi i regnskabet for 1619 er der en udgiftspost på 30 dl. til »bygning af rådhusgavlen«,³³⁾ der formentlig har truet med at styrte ned, thi som oftest skred man først til reparationer i den elvte time. Byens regnskaber kan undertiden opvise et overskud, og dette anvendtes i 1608 og 1609 til afbetaling af byens gæld.³⁴⁾

BYEN OG STATEN

Lensmanden. Borgmester og råd styrede byen, men statsmagten havde dog også kontrol dermed og greb ved sine love og forordninger ind i borger- nes ve og vel. I tiden efter 1536 blev lensmanden kongens repræsentant over for købstæderne. Dette underordningsforhold blev fastslået ved kgl. skrivelser af 17/9 1547 og 8/7 1561, det hedder heri, at lensmændene skulle have købstæderne i deres len i forsvar. Baggrunden for disse kgl. skrivelser var en række stridigheder mellem det menige borgerskab og borgmester og råd i en række af landets købstæder.¹⁾ Faaborg blev i 1547 underordnet rigsråden Eiler Rønnov til Hvidkilde, der havde Sallinge her- red under sig;²⁾ han skulle have tilsyn med Faaborg, »at ikke borgmester og råd eller almuen i nogen måde forurettes«, desuden skulle han sørge for, at den årlige byskat »antvordes« til rentekammeret, og at byfogden årlig indsendte sit regnskab til rentemesteren.³⁾ Fra 1555 blev byen underlagt lensmanden på Nyborg slot,⁴⁾ og dette forhold vedblev lige til enevældens indførelse.

Lensmanden på Nyborg slot var i 1555 Egeskovs bygherre Frants Bro-

Chr. III's stadfæstelse på Faaborgs privilegium 15.9.1538.

ckenhuus. Han havde da en mægtig stilling på Fyn; som lensmand havde han det halve Fyn under sig, og af de øvrige fynske købstæder havde han også Nyborg, Svendborg og Kerteminde i forsvar. Tilsynet med byerne synes omkring 1560 at have lagt stærkt beslag på ham på grund af uroligheder der, om hvilke vi dog ikke har nogen efterretning for Faaborgs vedkommende. Ved den kgl. skrivelse af 1561, hvor lensmændenes tilsyn med købstæderne indskærpedes, beholdt han tilsynet med disse fire fynske købstæder.³⁾ Lensmandens tilsyn viste sig på forskellig måde. De nye øvrighedspersoner skulle f. eks. aflægge troskabsed til ham, og undertiden indsatte han dem. Hvis borgmesteren eller rådmændene forbrød sig, var det lensmandens pligt at rejse tiltale mod dem. På mange måder var han mellemled mellem byen og rigsstyrelsen, ofte modtog byen de kgl. forordninger og skrivelser gennem ham, og det påhvilede ham at sørge for, at de blev efterkommet, og at lovene blev forkyndt for borgerne. Han skulle påse, at borgerne opførte sig korrekt overfor magistraten, men også at dennes holdning overfor den menige mand var dadelfri; derfor måtte han

sørge for, at byfogden og rådets medlemmer var folk, som kongen og byen kunne være tilfredse med, »så at hver mand må vederfares lov og ret og vor og kronens ret ikke forsømmes«.

Købstadmøder. Efter 1536 blev det mere end tidligere almindeligt, at regeringen sammenkaldte repræsentanter for borgerstanden og forhandlede med dem enten om nye skattepålæg eller om bestemmelser til fremme af købstædernes næringsliv. Da Christian III efter Grevens Fejde behøvede penge til at aftakke hæren og afbetale rigets gæld, indkaldte han 1537 en borgmester og to rådmænd fra Faaborg til sammen med udsendinge fra landets øvrige købstæder at møde og bevillige kongen en stor sølvskat.⁶⁾ Det behøvede ikke altid at være købstadmøder for hele riget, ofte samlede regeringen repræsentanter for de enkelte landsdeles købstæder. I 1546 afholdtes et møde for de fynske købstæder i Odense, her vedtoges nogle bestemmelser til ophjælpning af næringslivet, særlig var man på vagt overfor bissekræmmere og udførslen over ulovlige havne; da borgerne klagede over tolden ved fiskeriet ved Møen, bestemtes det, at de ikke skulle give mere end borgerne på Sjælland og i Skaane; endelig vedtoges nogle bestemmelser vedrørende øksnehandelen, kontrol med håndværkerne på landet og indførelsen af ens mål og vægt på Fyn. Inden mødet sluttedes, aftaltes et årligt møde mellem udsendinge fra byerne og nogle rigsråder, der skulle overveje, »hvis brøst findes på købmandskab og anden del«. Et lignende møde afholdtes i Bogense i 1604.⁷⁾

De kgl. skatter. Af langt større betydning end de kommunale skatter var skatterne til staten. De ydedes både i penge og in natura. Pengeafgiften bestod i fredstid af den årlige byskat, men i krigstid og ved særlige lejligheder opkrævedes ekstraskatter, der som regel var større end byskatterne. Når skatterne blev pålagt købstaden, sendte regeringen et åbent brev derom til byen. Byen blev ansat for en bestemt sum, som man så fordelte på de skattepligtige borgere. De, der drev borgerlig næring eller havde fast ejendom, betalte skat. Hvis en mand havde en ejendom i byen, men ikke selv beboede den, måtte han holde folk på den eller leje den ud til andre, der kunne svare såvel til den ordinære som til den ekstraordinære skat på ejendommen. Det var dog ikke alle byens indvånere, der betalte skat; fritaget var som nævnt de kgl. betjente, gejstlige og de, der af særlig kgl. nåde

havde fået skattefrihed.⁸⁾ Når byen havde fået opgivet, hvor meget den skulle svare i skat, blev beløbet lignet på de skattepligtige borgeres formue; der var selvfølgelig ikke tale om en grundig undersøgelse af den enkeltes særlige formuehold, men af visse formuestørrelser betaltes et vist skattebeløb. Det var rådet, der foretog ligningen sammen med taxereborgerne. Skatten skulle selvfølgelig ikke udredes lige med det samme, sædvanligvis fik borgerne en vis frist. Den opkrævedes af rodemestrene og afleveredes til en af de kgl. rentemestre.

Den ordinære skat, den såkaldte byskat, skulle årlig udgives til »Martinik.«⁹⁾ I 1551 var den 50 mk. årlig, og det samme beløb betaltes i 1580-1581. Det var som sagt rodemestrene, der opkrævede den, hver i sin rode; byens fire roder betalte selvfølgelig ikke lige meget, det afhang af, hvor mange ejendomme og hvor mange skattepligtige der var i hver rode. I 1594 betalte Nørre rode 19 mk. 20. sk., Vestre rode 15 mk. 19 sk., Søndre rode 18 mk. 2 sk. og Østre rode 13 mk. 14 sk., byskatten var da ialt i 1594 68 mk. Ofte stod byen i restance; således havde Faaborg og en del andre byer endnu i januar 1540 ikke betalt byskatten for 1539; rentemester Joakim Beck beklagede sig til kongen, der derfor skrev til byen, at rentemesteren ikke »kan udrette vor og kronens årlige udgift, som os og riget magtpåligger«.¹⁰⁾ Endnu i 1577 skyldtes byskat for årene 1574-76, ialt 150 mk.; undertiden benyttede kongen sig af trusler for at få skatten ind; i 1591, da »betalingen er ham meget magtpåliggende«, advares borgerne; kongen »vil se sig forårsaget til at forfølge dem med den højeste ret, hvis de ligesom tidligere viser sig forsømmelige.« Undertiden kunne borgerne ved særlige lejligheder blive fritaget for skatten, f. eks. hvis en voldsom ildebrand havde hærget byen, eller den gennem længere tid havde udredet ekstraskatter. Det var en stor, men sjælden oplevelse, der lettede dagliglivets tryk. Der blev sikkert glæde, da man i 1570 fik kongens åbne brev om, at byen var fritaget for at svare byskat i et år, og man fik endog den trøst, at hvis man allerede havde betalt den, så gjaldt fritagelsen for det følgende år.¹¹⁾

De ekstraordinære skatter bragte borgerne til fortvivelse, især i krigstid. I 1629 ramte de også de indbyggere, der hidtil ikke var pålignet skat, som tjenestedrengene og »købsvendene«; dette tillæg til skatten kaldtes »drenge-skat«.¹²⁾ Faaborg har i perioden 1537-1629 betalt ekstraordinære skatter i følgende år, beløbet i daler:

1537	1538	1544	1545	1545	1548	1551	1564	1565	
200	200	50	100	80	150	200	2000	300	
$\frac{5}{5}$	$\frac{1}{6}$	$\frac{24}{11}$	$\frac{8}{10}$	$\frac{12}{3}$	$\frac{13}{12}$	$\frac{24}{3}$	$\frac{10}{7}$	$\frac{21}{4}$	$\frac{15}{11}$
1566	1568	1568	1569	1570	1570	1572	1575	1576	1588
400	400	400	200	400	300	300	150	300	250
$\frac{28}{2}$	$\frac{16}{8}$	$\frac{10}{4}$	$\frac{20}{7}$	$\frac{8}{8}$	$\frac{28}{2}$	$\frac{3}{3}$ og $\frac{31}{7}$	$\frac{14}{3}$	$\frac{25}{3}$	
1596	1602	1611	1621	1624	1625	1625	1626	1627	
225	$62\frac{1}{2}$	200	65	68	68	44	68	272	

Til sammenligning med andre fynske købstæder anføres følgende skattebeløb

	1537	1548	1564	1568	1570	1576	1596	1611	1627
Odense	2000	500	6000	2000	2500	2500	1250	900	2288
Kerteminde	500	150	1000	600	600	500	200	250	540
Nyborg	200		1200	600	600	400	150	500	1124
Assens	200	300	4000	1000	1000	600	250	500	708
Svendborg	600	400	4000	1000	800	600	200	500	1124
Rudkøbing	200	60	600	300	200	200	50	50	120
Faaborg	200	150	2000	400	400	300	125	200	272

I hvilken anledning udskrev regeringen disse ekstraskatter? Det viser sig hurtigt, at langt de fleste penge er gået til militærudgifter. Skatten i 1537 er således en sølvskat, der skal anvendes til dækning af den gæld, kongen har pådraget sig og riget under Grevens Fejde. I 1538 dækker pengene solden til lanseknægtene i en måned, til gengæld slip borgerne for indkvartering. På grund af den udenrigspolitiske situation, det spændte forhold til kejseren og Christian II's slægtninge, måtte Christian III holde en del lanseknægte; freden med kejseren i 1544 betød derfor en stor finansiel lettelse for landet, og købstæderne blev det år kun »mådelig taxeret«; det år betalte Faaborg også periodens laveste ekstraskat.¹⁴⁾ Året efter betales 100 dl. for at slippe for »det ubods folk, det skulle have udgjort«; det mindre beløb s. å. på 80 rdl. er til dækning af krigsudgifter og kongens gæld, og det samme gælder for året 1624.¹⁵⁾ I resten af Christian III's regeringstid kom byen kun til at betale ekstraskat to gange. Den Nordiske Syvårskrig, der ved de voldsomme udgifter til krigsførelsen nær havde gjort staten bankerot, medførte trykkende byrder for købstæderne.

Den danske stats årlige udgifter beløb sig nogle år før Den Nordiske Syvårskrigs udbrud til 282,710 dl., men under krigen steg udgifterne kolossalt. Voldsomme rustninger bl. a. sold til de mange lanseknægte bragte allerede i 1564 udgifterne op på den svimlende højde af 1,813,530 dl., hvoraf alene de 1,676,950 gik til hæren.¹⁶⁾ Det er også det år, hvor Faa-

borg må betale 2000 dl. Det var en sådan anspændelse af rigets økonomiske kræfter, at regeringen i de følgende år så sig tvunget til at formindske udgifterne og i tilsvarende grad nedsætte ekstraskatterne; til gengæld medførte regeringens finansielle vanskeligheder, at krigen trak i langdrag. Ofte gik skatterne trent ind, af de 300 dl., som Faaborg skulle levere til Ejler Grubbe på Københavns slot inden Mortensdag 1565, resterede endnu 50 dl. i februar 1566. For at nedsætte udgifterne blev en meget stor del af de fremmede krigsfolk sendt hjem og erstattet af hjemligt mandskab; alligevel var man altid bagefter med krigsfolkets betaling og gang på gang lammede lanseknægtene krigsførelsen ved at nægte at kæmpe, før de fik deres løn. Da kongen i efteråret 1569 anmodede byen om at betale 200 dl., hedder det udtrykkeligt, at pengene skal bruges, »da der behøves mange penge til krigsfolket, for at dette ikke af mangel på penge, skal rykke tilbage til vinterlejrene«. Af oversigten over ekstraskatterne fremgår det, at byen gik fri i 1567, til gengæld forlangte kongen i 1568 400 dl. til krigsfolket, »da de nu så længe som muligt har været forskånet for pengeskat«. ¹⁷⁾

Ved nytår 1570 var situationen fortvivlet. Kongen skrev til rigsrådet og erklærede, at hvis ikke rigsrådet og rigets indbyggere ville komme ham til hjælp, ville han nedlægge regeringen. I den anledning samledes et stændermøde i København i februar måned. Fra Faaborg mødte en borgmester og en rådmænd. Det var det første stændermøde siden 1536. På mødet lovede man penge til at føre krigen til ende, beløbet skulle betales i 4 terminer; for Faaborgs vedkommende drejede det sig om 400 dl., men knap en måned efter meddeltes det, at da kongen om sommeren ville foretage et »alvorligt og bestandigt tog mod fjenden«, måtte han have hele hjælpen på een gang, så de 400 dl. måtte endelig betales inden pinsedag. ¹⁸⁾

Da freden sluttedes i Stettin d. 2. december 1570, havde krigen kostet borgerne i rede penge 4100 dl., men dermed slap man ikke; nok var der fred, men nu skulle de tyske knægte betales, og byen måtte ud med 300 dl. Alle håndværkere og købmænd skulle betale; hvis nogen var fritaget for skat, bad kongen dem, »at de i betragtning af forholdene denne gang ikke må vægre sig ved efter evne at svare, hvad de blive taxerede til.« Borgerne opfordredes til endelig at betale hele summen, da kongen ellers måtte indkvartere krigsfolket hos dem, indtil pengene blev betalt. I 1570erne måtte byen udrede 750 dl. i ekstraskat, de blev anvendt til krigsfolkets hjemsendelse, Ribes befæstning og til statsgældens afbetaling. ¹⁹⁾

Også Chr. IV's krige medførte ekstraskatter. I Kalmarkrigen slap Faaborg dog med 200 dl., medens Kejserkrigen kostede langt mere i rede penge. 1625 skulle Faaborg og andre byer underholde tropperne i grænsefæstningerne, og i slutningen af året blev byen anmodet om indbetaling af restancerne for 3. og 4. kvartal. I juni 1627 afholdtes et stændermøde i Odense, hvor kongen ønskede at få en krigsskat bevilliget. Som byens repræsentanter var borgmester Hans Nielsen og rådmand Peder Ottosen til stede. Faaborg skulle yde 136 dl. (»først stod der: af yderste formue 500 dl.«).²⁰⁾

Der var dog også andre anledninger end de nysnævnte til at pålægge landets borgere skat. Glædelige begivenheder i kongehuset som for eksempel bryllup medførte som regel udskrivninger af ekstraskatter, prinsessen skulle jo også have udstyr og medgift. Ekstraskatten 1588 er brudeskat, da skulle Christian IV's søstre prinsesserne Anna og Elisabeth giftes henholdsvis med kong Jakob VI af Skotland og hertug Henrik Julius af Braunschweig; da der her er tale om to prinsesser, er skatten også dobbelt så stor som i 1596,²¹⁾ da en anden af Chr. IV's søstre, prinsesse Augusta om sommeren holdt bryllup i København med hertug Johan Adolf af Gottorp.²²⁾ Faaborg skulle den gang betale i »brudeskat« eller »frøkenskat« 125 dl., der synes at være betalt i 2 terminer; thi i januar 1597 aflagde de 4 rodemestre regnskab for, hvad de havde opkrævet af hver rode til »frøkenskat«, ialt 65 dl. 1 mk. Rådet havde opkrævet mere, end det skulle, blandt andet for at have noget til de påløbende omkostninger. Rasmus Madsen påtog sig at føre skatten til København for 2 dl. Intet er som bekendt så godt at hvile på som vel udført gerning, så der er vel ikke noget at sige til, at rådmændene og rodemestrene den vinterdag »fordrukke« for 4 mk.²³⁾

Udskrivning af mandskab. Foruden skatter i rede penge kunne statsmagten på mange andre måder forlange ydelser og hjælp af købstæderne; i krigstider måtte de ofte udskrive mandskab. Den våbenføre befolkning, der var i købstæderne, havde pligt til at deltage i forsvaret af deres by, men dermed var borgernes militære pligter ikke opfyldt; thi i krigstid forlangtes det endvidere af købstæderne, at de skulle stille mandskab til hæren. I 1557 udgik et kgl. brev om, at borgerne skulle forsyne sig med gode rustninger, »harniske og røre og andre gode lange værge«. Deres høvedsmand skulle enten være en borgmester eller også en af rådmændene.²⁴⁾ Til denne bor-

gervæbning hørte desuden nogle spillemænd, pibere og trommeslagere. En mønstringsrulle fra 1556 viser os det brogede billede, borgervæbningen i Faaborg må have frembudt, når den blev mønstret. Den bestod af 93 mand, hvoraf 31 var udstyret med »røre og degen«*, medens 15 mand mødte med harnisk, spyd og »degen«, 36 kom med spyd og »degen«, og endelig mødte 2 mand med hellebarder. Til dette våbenføre mandskab var også knyttet badskæreren Oluf. I året 1600 bestod det våbenføre mandskab af 95 mand, 30 med harnisk, 50 hageskytter og 15 med hellebarder.²⁵⁾ Endnu i Den Nordiske Syvårskrig var rådets pligt til at anføre byens krigsfolk anerkendt; i februar 1566 fik byen ordre til at sende 20 gode karle »vel stafferede« til København, hvor de skulle melde sig på slottet d. 21. april og være udrustede med harnisk og værger og anført af en borgmester og en rådmænd.²⁶⁾ Enhver, der blev hjemme, truedes med straf på liv og gods. Det udskrevne mandskab fik »månedspenge«, så længe de var i kongens tjeneste.²⁷⁾ Man måtte selvfølgelig sikre sig, at borgernes udstyr stadig var i orden, og i det øjemed afholdtes der mønstringer, ofte foretoges den af lensmanden. 1583 fik Laurids Brockenhuus ordre til at afholde mønstring i Faaborg.²⁸⁾ Der var for byen mange udgifter forbundet hermed, ikke mindst til foræringer og beværtning af lensmanden eller de andre adelsmænd, der mønstrede. Undertiden afsluttedes mønstringen med et gilde på rådhuset, hvori også borgerne deltog; der er ingen grund til at antage, at det har været anderledes i Faaborg. Dette bekræftes også af biskop Jacob Madsen, der fortæller, at han den 17. august 1588 kom til byen på tilbagevejen fra Als og Ærø; borgerne var da lige blevet mønstrede af Absalon Gjøe og Breide Rantzau, biskoppen var »hos dem lidet i borgmesterens hus«.²⁹⁾ Mønstringen afslørede ikke sjældent, at borgerne ikke havde deres rustninger og værger i orden, hvad der var tilfældet ved Laurids Brockenhuus's mønstring i 1593. Han klagede til kongen, der beordrede borgmester og råd til at sørge for at anskaffe det manglende; to gange om året skulle de undersøge, om borgerne havde deres »værge rede«, og hvis de fandt mangler, skulle borgerne straffes.³⁰⁾ Nogle gange har kongen sørget for våbnenes tilvejebringelse; ved en mønstring i 1598 viste det sig, at flere borgere manglede våben, de fik ordre til at skaffe sig penge til våben inden påske 1599; kongen ville for en billig betaling fremskaffe dem, da han havde bestilt adskillige slags våben udenlands.³¹⁾

* degen = kårde.

Foruden udgifterne ved mønstringsherrernes beværtning var der bekostning til de spillemænd, der ikke var fastansatte, til våben, felttegn og faner. Om en fane hører vi i 1594; da mødte borgeren Mads Holst på rådstuen og leverede i borgmesterens og rådets nærværelse den gamle fænnike fra sig; den havde sl. Hans Holst annammet til sig, da han var kæmner, nu blev den straks lagt i byens kiste.³²⁾

Det var heller ikke billigt for byen, da den i anledning af Christian IV's kroning d. 29. august 1596 fik ordre til at stille seks knægte i København. Allerede d. 19. juni var kgl. Majestæts »hopmandt« i Faaborg og udtog følgende seks knægte: Mads Holst, der skulle møde med slagsværd og harnisk med tilbehør, Mads Nielsen og Mikkell Ibsen stillede med harniskspænde med tilbehør, medens Hans Nielsen rimsnider, Jørgen skrædder og Jørgen Pedersen mødte med hageskytter. Det pålagdes byen at sørge for knægtenes udstaffering, og i den anledning blev af alle byens fire roder udlagt 81 rdl. til deres klædninger. Pengene overleveredes til borgmester Hans Knudsen, der påtog sig det vigtige hverv at rejse til Flensborg og indkøbe klædet. Den 8. august var klædningerne færdige, og borgmesteren gjorde på rådstuen rede for sit indkøb. Han havde først købt 27 alen rødt og gult klæde, de oldenburgske farver, det havde kostet 32 dl.; dernæst havde han købt 4^{1/2} stk. rødt og gult »makej« (uldent tøj) samt et stykke gult grovgrøn, »fordi makaj var ikke at bekomme«, 64 alen lærred, foer, tråd og hægter. Skrædderlønnen beløb sig til 5 dl. Borgmesterens rejse havde varet 5 dage, og til fortæring havde han brugt 4 dl., desuden havde han købt en fyrrekiste for 10 mk., hvori knægtene kunne have deres rustning, ialt havde han brugt 72 dl.; resten af pengene fik knægtene til hjælp til deres underhold på rejsen til København og til vogne til Nyborg, men en udstafferet hat til hver måtte de selv skaffe sig.³³⁾ I det 17. århundrede hørte udskrivningen lidt efter lidt op, og efter Kalmarkrigen 1611-13 blev borgerne ikke mere udskrevet til aktiv krigstjeneste; de anvendtes nu udelukkende ved byens forsvar.

Foruden at stille knægte påhvilede det også byen at fremskaffe mandskab til flåden, og gang på gang blev der udskrevet bådsmænd, d. v. s. matroser.

Særlig under Den Nordiske Syvårskrig stillede ret store krav til byen ved udskrivning af mandskab. Som tidligere meddelt fik de udskrevne løn; hver bådsmænd fik 4 gylden om måneden, og skippere og styrmænd fik

løfte om »redelige månedspenge«, medens tømmermændene fik efter deres »fortjeneste«; også i fredstid var der brug for båds mænd.³⁴⁾ Kongen behøvede dem til stadighed til orlogsskibene, hvoraf en del årlig var i søen for at bekæmpe sørøveriet. Matroserne ville uden tvivl hellere sejle i koffardifart, men kongen mente, at de var mere forpligtede til at tjene ham end fremmede.³⁵⁾ Det gjaldt derfor også om at forhindre, at søfolkene stak af; under trusel om livsstraf blev det ofte forbudt ungarle og tjenestekarle at forlade byen; alligevel klagedes der over, at det udskrevne mandskab flygtede til andre len eller søgte ind på adelens gods til skade for byen, der i mangel af sødygtigt mandskab måtte stille mindre duelige folk, hvad kongen selvfølgelig ikke var tilfreds med.³⁶⁾ 1584 klagede Frederik II over, at byen havde stillet lidet duelige folk, der var løbet deres vej; de skulle fængsles, hvis de kom til byen og ikke havde »nøjagtigt pasport om, at de med venskab er forløvede af tjenesten«. Borgmester og råd skulle som sagt lade dem fængsle, og byfogeden skulle »tage dem på deres fingre, hvormed de har svoret kongen tro tjeneste«.³⁷⁾ I 1614 lod kongen eftersøge to båds mænd fra Faaborg Peder Pedersen og Rasmus Knudsen, da de var bortrømt.³⁸⁾ Udgifterne til kost og transport af det udskrevne mandskab måtte byen betale. I 1566 drog borgmester Hans Knudsen og rådmand Mikkel Jørgensen til Nyborg med udskrevne båds mænd; her mønstrede lensmanden dem, undervejs og hos ridefogeden på Nyborg slot Jens Wiberg fortærede de for to daler, i Trunderup var båds mændene blevet så tørstige, at borgmesteren måtte give øl for 1 mk. samt 8 sk. drikkepenge. Ved afskeden i Nyborg fik båds mændene 4 dl. til fortæring i København.³⁹⁾

Udskrivning af skibe. Det var ikke blot matroser, kongen krævede af byen; undertiden måtte man stille skibe. I juni 1555 sejlede Mogens Gyldenstjerne fra København for at beskytte handelsskibene mod sørøverne; blandt hans skibe var et med en besætning på 24 mand, skib og mandskab var i fællesskab stillet af Faaborg og Rudkøbing. Flåden vendte tilbage i august, og skibet blev sendt hjem. Mogens Gyldenstjerne var utilfreds med de skibe, byerne havde stillet, bl. a. klagede han over deres mangel på skyts. Borgmester og råd fik derefter ordre til at lade støbe nogle gode kobberstykker, som kunne vare. Byen måtte ellers bruge skibet, som den ville, men skulle blot sørge for at have et godt skib til rede med »skyts, krudt og lod«, når kongen havde brug for det. Også byerne var imidlertid utilfredse og klagede

over ulighed i »taksationen indbyrdes mellem dem«. For at få den ting i orden fik hver af de fynske byer ordre til at sende en borgmester, en rådmænd og en eller flere af »menigheden« til møde i Odense i maj 1556 for der at blive enige om skibenes udredning og udstyr.⁴⁰⁾

I krigstid blev byens skibe ofte beordret til at transportere kongens ryttere og knægte. Sammen med Assens, Middelfart og Bogense måtte Faaborg i maj 1563 sende skibe til »Harstofnæs« for at overføre 3000 ryttere; 1566 måtte byen sende sine »færger og skuder« til Nyborg for at overføre den fynske adel.⁴¹⁾ Under Kalmarkrigen 1611-13 havde skipperne i Faaborg nok at gøre med at sejle kongens lejede tropper fra Tyskland til krigsskuepladsen; i Sønderborg hentede man hertug Philip af Glücksborgs ryttere og førte dem til Halmstad, i den anledning udbetalte lensmanden i Nyborg 58 rdl. til 4 skipper for overførslen af 58 ryttere og heste. 1612 sendtes 3 af byens største skuder til Heiligenhafen for at føre 200 af oberstløjtnant Pentz's soldater til Kalmar; de tre skipper fik strengt pålæg om ikke at sætte krigsfolket i land andre steder.⁴²⁾

I krigstid måtte byen også tage vare på mistænkelige fremmede og fjendtligt gods. 1564 fik borgmester og råd ordre til at anholde alle de skibe og alt det gods, der var i byen, tilhørende borgere i Stralsund og Greifswald, da de to byer holdt med svenskerne og brød den blokade, hvorved Frederik II søgte at tvinge Sverige til fred. Under Kalmarkrigen 1611 dukkede en svensk herremand Sigmund Sparre pludselig op i Faaborg, hvor han snart efter rigsrådets anmodning blev arresteret af øvrigheden.⁴³⁾

Udskrivning af naturalier. Foruden pengeskatter, mandskab og skibe krævedes ofte levering af naturalier. I 1567 måtte byen udrede følgende madskat:

oksekød.....	1/2 læst	øl.....	6 læster
fårekød.....	1/2 —	brød.	6 —
flæsk.....	50 sider	eddike.....	1/2 læst
smør.....	1 td.		44)

Disse madskatter måtte byen transportere derhen, hvor kongen havde brug for dem. I krigstid var det selvfølgelig af den allerstørste vigtighed for kongen at fremskaffe den nødvendige proviant til soldaterne; idelig gøres havnebyerne opmærksom på deres pligt til at føre proviant, øl og brændevin til hæren.⁴⁵⁾ Under Den Nordiske Syvårskrig havde byens skipper fuldt op at gøre med levnedsmiddeltransporter, snart førte de havre til de tyske ryttere i Skåne, snart havre, brød, øl og flæsk til kongens krigs-

folk i Halmstad og snart korn og fetalje fra Faaborg eller Nyborg til København.⁴⁶⁾ Sådanne transporter foregik selvfølgelig også under Kalmarkrigen, da betalte lensmanden i Nyborg en skipper fra Faaborg ved navn Morten Stud 20 dl. for at føre 100 skpd. flæsk til København.⁴⁷⁾ Da en stor del af flåden under en storm forliste ved Gotlands kyst i 1565, opkrævedes en kobberskat, ved hvilken lejlighed Faaborg måtte levere 3 skpd. gryde- og kedelkobber; atter i 1601 altså i fredstid måtte byen udrede 2 skpd. kobber.⁴⁸⁾ Da Kejserkrigen var forbi 1620, blev de geværer, som under krigen var blevet overladt det udskrevne mandskab i Nyborg len, afleveret og efter Jørgen Skeels befaling anbragt i Horne kirke; byfogden i Faaborg Laurids Hansen måtte da lægge 3 rdl. ud til »lod og nogle fretter« til at hænge geværene i.⁴⁹⁾

Af det foregående skulle det fremgå, at det ikke var små byrder, regeringen i krigstid lagde på købstæderne, men også i fredstid stillede den store krav. Endnu i denne tid havde kongen ikke noget fast opholdssted, men boede snart på det ene og snart på det andet kongelige slot. Store mængder af levnedsmidler skulle tilføres det slot, hvor kongen og hoffet opholdt sig, og hertil krævedes hjælp af købstæderne enten ved tilførsel eller ved tilberedning af levnedsmidler. Da Christian III i efteråret 1553 opholdt sig på Koldinghus, blev der efter kgl. ordre sendt 2 læster rug til Faaborg; dette korn skulle borgerne lade male og bage kavring brød deraf og straks sende det til Koldinghus. Ofte måtte byen yde leverancer til orlogsskibene. 1576 blev 1 læst og 3 pd. malt sendt til byen, hvoraf der skulle brygges 10 læster øl til mandskabet på kongens skibe; humle og de fornødne tønder måtte borgerne selv skaffe, men toldereren skulle dog betale dem derfor.⁵⁰⁾

Købstæderne var også forpligtede til at transportere hoffet og folk, der for i kongens ærinde. Da Christian IV, hans moder og nogle rigsråder og høftjenere med heste skulle fra Nyborg til Korsør i sommeren 1584, måtte nogle af byens skibe sejle til Nyborg for at overføre deres folk, heste og gods.⁵¹⁾ Endnu større krav til transport og beværtning stilledes der, når fremmede fyrster gæstede kongen. Da de holstenske hertuger i 1580 skulle til lenshyldningen i Odense, fik borgmester og råd ordre til at sende byens skibe til det færgested, der lå lige overfor Assens, fjorten dage efter påske; her skulle skipperne afvente hertugernes ankomst, dernæst føre dem over til Assens, vente på dem her og igen føre dem over, når de vendte tilbage.⁵²⁾

Man kan vist roligt gå ud fra, at skipperne ikke har været glade for en sådan ordre, det var faktisk en beslaglæggelse, og selvom overfarten betales, havde fortjenesten vel nok været større ved fragtfart; det skete jo på den tid af året, hvor skibene atter kunne komme ud at sejle efter vinterens inde-spærring.

Mere bekostelig for byen blev Christian IV's kroning i 1596. Først måtte byens færger og skuder overføre de fremmede herrer med deres folk og heste fra Aarøsund til Assens; senere, da hertug Hans den Yngre vendte tilbage fra kroningen og det i forbindelse dermed afholdte bryllup i kongefamilien, kom han over Faaborg; derfor befalede lensmanden på Nyborg slot borgmester og råd at sørge for underhold til hertugen og hans følge, ialt 80 personer. Derom forhandlede borgmesteren med »menige borgere og almue«; der udmeldtes 16 mand, fire af hver rode, der samtykkede, at de »gerne og godvilligen ville udlægge« pengene inden mandag otte dage. Seks skipper førte hertugen og hans følge over til Als og betales med lejeindtægten af Borreskovs mark, 37 mark. Til at bestride udgifterne ved bespisningen af hertugen og hans følge blev hver rode takseret til at betale 31 dl.; da man senere gjorde regnskabet op, viste det sig, at byens udgift til hertugens underhold havde været ca. 96 dl., endnu var der restancer blandt borgerne for 11 dl., og i rede penge havde rodemestrene 17 dl.; disse penge enedes man om at give til de borgere, der havde forstrakt med adskillige varer. To år efter gjorde de fire rodemestre regnskab for, hvad de havde opkrævet af nathold, fire sk. af hver nat, ialt pant og penge 11 dl. 20 sk. Disse penge blev givet til skipperne, som »i 1596 var i kongens færge-løb«. ⁵³⁾

At byen måtte underholde kongen, når han besøgte den, var en selvfølge. I 1550 fik borgmester og råd underretning om, at byen skulle holde Christian III en nat, han ville komme til byen lørdagen efter fastelavns søndag. ⁵⁴⁾

Det var også skik og brug, når kongen afholdt større festligheder, at låne bordopdækning og service. I 1560 fejrede Frederik II på Nyborg slot bryllup for to af sine adelsmænd, ved den lejlighed lånte han af borgerne 50 »skiveduge«, desuden bestilte han $\frac{1}{2}$ læst æbler og 2 td. pærer. ⁵⁵⁾

Da der til lenshyldningen i Odense var ankommet flere tusinde mennesker, måtte Faaborg love at sende en pålidelig mand til lensmanden på Odensegård med 10 gode opredte senge med alt tilbehør, desuden skulle

to af de fornemste borgerfruer komme til stede med alle de tinfade, tallerkener, saltcirkener, lysestager, duge og bænkedyner, man kunne skaffe i Faaborg; borgerfruerne skulle endvidere hjælpe til med at dække bordene og varte op, så længe de fremmede blev i Odense.⁵⁶⁾

Borgeleje. En overordentlig tung byrde for købstæderne gennem hele det 16. årh. og et godt stykke ind i det 17. årh. var borgelejepligten, d. v. s. at kongen indkvarterede sine landsknægte, bøsseskytter og båds mænd for kortere eller længere tid i byerne. Disse krigsfolk måtte borgerne underholde. Borgerne skulle ikke blot skaffe folkene husly, men også underhold »til skellighed«.⁵⁷⁾ Ved en anden lejlighed angives som norm for et tilbørligt underhold med mad og øl det, som den menige mand af borgerskabet formår at underholde sig selv med.⁵⁸⁾ Det, borgerne skal yde i mad og drikke, fastsættes til 2 måltider og 5 potter øl daglig til hver mand; en anden gang sættes den daglige ølration for hver til 7 potter »Dantzøl«; vil de have mere, må de selv købe det.⁵⁹⁾ Om 6 bøsseskytter, der skal til Faaborg i 1599, hedder det, at underholdet med mad og øl skal være, »således som de bespises på skibene og ikke anderledes med noget slemmeri og drik enten om dagen eller om natten«.⁶⁰⁾ Hvis borgerne hellere ville give dem penge fremfor underhold, stod det dem frit for at gøre dette, når de kunne blive enige med folkene herom. De måtte dog ikke få kostpenge for mere end en uge ad gangen, hver mand skulle ugentlig have en halv daler; hvis de fik mere, frygtede man for, at de skulle drikke pengene op og så løbe ud til bønderne, og så lade dem føde sig eller også rejse bort fra byen.⁶¹⁾ Kostpengene skulle derfor fortæres i byen, og hvis nogen af folkene med eller uden forlov drog fra byen, skulle de ikke have kostpenge i den tid, de var borte. Et stort problem var de tyske knægtes kvinder. De 10 landsknægte, der blev lagt i borgeleje i Faaborg 1559, måtte ikke have deres kvinder med sig; men året efter fik 15 knægte lov til at tage deres koner og drenge med sig, hvis de kunne blive enige med borgerne derom.⁶²⁾

Det er givet, at borgerne ikke har set med velvilje på disse tvangsindkvarteringer. Ikke blot måtte de yde gratis herberge, men de har også måtte betale underholdet, med mindre det har drejet sig om krigsfolk i større tal. Foruden bekostningen har indkvarteringerne sikkert givet anledning til kivi og spektakel i byen, undertiden i en sådan grad, at det kom regeringen for øre. De bøsseskytter og båds mænd, der i vinteren 1575-76 lå i borge-

leje i de fynske og jyske byer forulempede borgerne og ville ikke lade sig nøje med den kost, de fik, men tvang borgerne til at give sig kostpenge, hvorpå de drog ud i landsbyerne til skade og besvær for bønderne. Ved meddelelsen herom sendte regeringen en arkelimester, der rejste rundt til købstæderne; sammen med stiftslensmanden og borgmester og råd i hver købstad undersøgte han klagerne, afsagde dom og sørgede for, at de skyldige blev straffede.⁶³⁾ Regeringen stod her på borgernes side; de fik lov til at fængsle de bådsmand, der opførte sig utilbørligt »mod deres værter, værtinder, disses folk eller nogen af borgerne«. Var forseelsen ikke så stor, at der kunne blive tale om livsstraf, skulle »forbryderen« enten straffes i stok og jern i byen eller sendes til Københavns slot »for at gå i lænken en tid og arbejde«. På den anden side forlangte kongen, at borgerne ikke forurettede hans krigsfolk. Det var borgmester og råds pligt at fordele indkvarteringsbyrden på en sådan måde, at den ikke blot ramte de fattige, men også dem, der havde noget.⁶⁴⁾

I 1620'erne opgav Christian IV at lægge krigsfolket i borgeleje, og i stedet opkrævede han en borgelejeskat på 9 sk. pr. dag for hver person. Fra 1629-30 blev Faaborg taxeret fra 14 til 8 mand. Denne nye skat har sikkert været tyngende for borgerne; 1630 stod Faaborg i restance med 64½ dl., og byen fik en alvorlig formaning om at indbetale de forfaldne borgeleje penge.⁶⁵⁾

Under Christian IV's deltagelse i Trediveårskrigen kom byen ud for en større indkvartering. Kongens nederlag ved Lutter am Barenberg i 1626 betød skibbrud for kongens tyske politik, og året efter besatte Wallenstein den jyske halvø. Den del af kongens hvervede ryttere, der plyndrende flygtede nord på, søgte over til Fyn, hvor de blev indkvarteret. Her fortsatte de deres plyndringer og ødelæggelser i et sådant omfang, at kongen udstedte et brev om, at alle måtte værge sig mod overgreb af de soldater og ryttere, der lå i vinterkvarter på øen.⁶⁶⁾ Et vidnesbyrd om den fuldstændige opløsning af al krigstugt er Christian IV's brev til lensmændene på Fyn, at der hver torsdag skulle holdes krigsret i Odense.⁶⁷⁾ I september 1627 blev et kompagni ryttere indkvarteret i Faaborg; de udsugede borgerne i den grad, at de i deres fortvivlelse den følgende sommer indgav en supplik om at slippe af med dem, men først en måned efter drog de bort, og »vare de gudsforgangne kroppe«, skriver kapellanen Jørgen Hansen i sin kalender, »Gud lønne dem efter deres fortjeneste. Amen.«⁶⁸⁾

Regeringens købstadpolitik. Det var borgerne, der sammen med bønderne havde lidt nederlag i Grevens Fejde, men medens den sidstnævnte stand var i konstant økonomisk og social tilbagegang, kom perioden fra 1536 til 1630 til at betyde stor fremgang for bysamfundet. Købmænd og håndværkere kunne i denne tid glæde sig over en stigende støtte fra kongemagtens side, en støtte, der kulminerede med Christian IV's merkantilistiske politik. Ved sine handelskompagnier og fabriksanlæg søgte Christian IV at fremme bynæringsvejene. Udviklingen ude i verden havde lært kongen, at en velhavende borgerstand var et godt skatteobjekt; statens stigende udgifter, der langt fra kunne dækkes af krongodsindtægterne, tvang statsmagten til at se sig om efter andre skattekilder.

Regeringens støtte til købstæderne gik først og fremmest ud på at give dem monopol på handel og håndværk. Allerede recessen 1536 fastslog, at kun købstadborgere måtte drive handel, men fastholdt dog adelens gamle undtagelsesstilling ved at bevare dens ret til at besøge sildefiskerierne og »der bruge sin næring som en anden indlændisk eller udlændisk købmand«. Adelen havde også fremdeles lov til at sælge så mange øxne, den kunne holde på sit eget eller sine bønders foder.⁶⁹⁾ En torn i øjet på købmændene var de omløbende bissekræmmere, og et kgl. brev af 1608 gav borgmester, råd og byfoged i Faaborg og andre fynske købstæder ret til at anholde bissekræmmere og forprangere.⁷⁰⁾

Regeringen var også ivrig for at støtte landets købmænd overfor de fremmede; hertil sigtede forbudet mod, at udlændinge nedsatte sig »på stakket tid« i landet; man havde også øjnene åbne for den fristelse, det var for fattige borgere at modtage penge af de fremmede købmænd og i eget navn opkøbe korn og stude i landsbyerne; også på dette område greb regeringen ind med forbud.⁷¹⁾

På alle mulige måder søgte man at beskytte byen mod forprang og vareopkøb uden for byen, noget sådant blev slet ikke tålt. Det var forbudt at gå bøndervognene imøde uden for byens porte, køb og salg måtte kun finde sted inden for byens mure. Koldingrecessen af 1558 fastslog udtrykkelig, at al handel med stål, salt, humle, klæde eller kramvarer skulle forbeholdes købstæderne.⁷²⁾ Forbudet mod opkøb på landet gjaldt dog ikke de danske købmænd; en rettertingsdom af 8. juni 1542 gav dem ret til at foretage opkøb hos bønderne nær ved eller langt fra købstæderne, men de måtte på ingen måde sælge varer på landet. Det var selvfølgelig umuligt at standse

det ulovlige køb, og Faaborg rådstuebog kan da også opvise flere eksempler på, hvorledes opkøberne er blevet grebet på fersk gerning; det drejer sig særlig om købmænd og bønder fra Als, Kappel og Eckernførde.⁷³⁾ I 1608 beordrede regeringen borgmester og råd til at forhindre, at alsingerne toldfrit udførte heste, øxne og andre varer fra Fyn, og for at opmuntre magistraten til at passe på tilfaldt halvparten af det konfiskerede gods byen.⁷⁴⁾ Man havde et godt øje til den handel, der blev drevet fra øerne syd for Fyn; mange bønder benyttede sig af den gamle ret til at sælge deres »eget hjemmefødte kvæg og deres eget avlede korn« i de nordtyske byer; ofte modtog de købmændsvarer som betaling og drev undertiden forprang dermed. Et kgl. brev af 1623 raser mod denne uskik, der er ødelæggende for byernes handel, og forbyder at sælge landbrugsvarer i de nordtyske havne uden mod rede penge.⁷⁵⁾

Torv og marked. Når man fra statsmagtens side bestræbte sig på at samle »bynæringerne«, d. v. s. handel og håndværk, i byerne og overlade den egentlige landbrugsproduktion til landet, måtte det også blive dens opgave at fordele varerne, så at købstæderne fik de nødvendige levnedsmiddeltilførsler. Det var sikkert derfor, Christian III i 1539 gav borgerne i Faaborg lov til at holde torvedag om lørdagen.⁷⁶⁾ Bønderne må sikkert alligevel have holdt sig væk, hvad der vistnok står i forbindelse med, at Sallinge herredsting blev flyttet fra byen i 1560; thi i 1590 klagede rådet og borgerskabet over, at de var blevet meget forarmede ved, at der ikke holdtes akseltorv i byen, og heller ingen tilførsler gjordes fra de omliggende landsbyer; de bad derfor kongen om at forordne, at bønderne i Sallinge herred skulle holde akseltorv i Faaborg, som de tidligere havde gjort, da de holdt ting der. Kongen tog sig af sagen og bad lensmanden Laurids Brockenhuus undersøge forholdene og tilholde de omboende bønder at holde akseltorv i byen »for at borgerne der kunne blive ved magt«.⁷⁷⁾ Heller ikke dette synes at have hjulpet. Borgerne klagede stadig over den ringe tilførsel til byen og over, at deres borgerlige »næring og bjerling« tog af. Kongen udstedte i juni 1608 et åbent brev om, at bønderne i Sallinge herred hver lørdag skulle holde akseltorv i byen og der afhænde deres produkter og »til et skikkeligt og billigt køb få klæde, humle, salt og stål«⁷⁸⁾ Til gengæld måtte man værgе bønderne mod at blive udnyttede af købmændene og håndværkerne; det kunne være fristende nok for dem, der havde monopol på handel og hånd-

værk; derfor blev det overdraget borgmester og råd i hver købstad »at holde god skik og politi«, så at der kunne findes gode embedsmænd (håndværkere), og »hver der kan bekomme for et skelligt værd humle, stål, klæde, støvle, sko og andet«. ⁷⁹⁾ Borgmester og råd skulle sørge for, at varerne blev solgt til rimelige priser, og på rådhuset skulle opsættes en tavle med de af magistraten fastsatte takster. ⁸⁰⁾ Undertiden greb regeringen ind, når håndværkernes priser blev for »ulidelige og ubillige«, dette var tilfældet for skomagernes vedkommende i 1609; et kgl. brev gav da alle inden- og udenlandske skomagere lov til at sælge skomagerarbejde på torvene i en række købstæder. ⁸¹⁾

For at hjælpe købmændene prøvede regeringen at indskrænke markedernes antal. Når der var marked, måtte bønderne handle med hvem de ville, og udenlandske købmænd kunne da let træde i handelsforbindelse med dem, hvorved enhver priskontrol blev uigennemførlig. Det vakte sikkert derfor stor glæde blandt købmændene, da Christian III i 1540 forbød alle markeder på Fyn undtagen St. Knuds marked i Odense; kongen var imidlertid gået for vidt, og allerede to år efter blev bestemmelsen ophævet. ⁸²⁾

Mål og vægt. En stor hindring for handelen var den uensartethed, der hele landet over gjorde sig gældende med hensyn til mål og vægt; forgæves søgte statsmagten at bringe mere ensartede forhold til veje. For at gøre ende på denne uholdbare tilstand indkaldte Frederik II i 1575 en borgmester og en rådmand fra hver af de fynske købstæder til et møde i Odense. Her forhandlede de med nogle rigsråder om ens mål og vægt på Fyn; man blev imidlertid ikke enige, de lokale interesser var for store, men tre år senere afholdtes et nyt møde; det bar frugt, og der udstedtes en vedtægt om samme mål og vægt på Fyn. ⁸³⁾

Håndværk og håndværkere. På lignende måde, som man gav købstæderne monopol på al handel, søgte man at koncentrere håndværket i købstæderne og kunne her arbejde hånd i hånd med lavene, der også var interesseret i, at håndværket samledes i købstæderne. Allerede recessen af 1537 fastslog, at alle håndværkere på landet skulle flytte til byerne, dog undtog man grovsmede, tømrere, murere, skindere og de, »der laver sko kun til sig selv«, samt skræddere, »der kun syr vadmæl«; dette blev gentaget f. eks. i Koldingrecessen 1558. ⁸⁴⁾ Det var imidlertid ikke altid let for regeringen at få bestemmel-

sen overholdt, og ofte klagedes der over håndværkerne på landet. I 1550 meddelte Christian III lensmanden Ejler Rønnow, at nogle borgere fra Faaborg havde klaget over, at de blev hårdt besværede af de mange skomagere i landsbyerne omkring byen, de arbejdede imod den kgl. reces, og kongen bad derfor lensmanden, når han hørte om sådanne håndværkere, at straffe dem, så »at vore undersætter ikke ydermere have behov at klage«. ⁸⁵⁾

Håndværkerne måtte selvfølgelig ikke give sig af med købmandsskab, men når håndværket knap kunne give det daglige brød, lå det fristende nær at prøve på at bjerge livet ved lidt handel. I Faaborg var dette også tilfældet, og derfor forbød de 16 mænd i 1595 håndværkerne at drive købmandshandel med korn, salt og stål og sælge det til fremmede. Den, der blev grebet i sådan ulovlig handel, skulle bøde 10 mk. til byen og 10 mk. til kongen. ⁸⁶⁾ Til gengæld var det en selvfølge, at borgerne ikke gik håndværkerne i næringen; det var derfor med fuld ret, at bagerne i 1601 klagede over, at en del af borgerne opkøbte hvede og bagte brød, så de arme bagere ikke kunne få hvede til købs og »holde brød, som de burde at holde fal«. Borgmester og råd gav bagerne ret og bestemte, at kun de rette hvedebrødsbagere måtte holde hvedebrød til salg; brødet skulle tages fra dem, der overtrådte bestemmelsen, og gives til de fattige. Når borgerne greb ind på bagerens område, skyldtes det måske, at bagerne havde svigtet; thi de måtte love altid at holde hvedebrød og »skorogner« til købs. ⁸⁷⁾ Det har været rådet magtpåliggende at skaffe borgerne det daglige brød, derfor fik det »den menige almue« til at »samtykke« et forbud i 1558 mod al udførsel af brød. Til fremmede måtte kun sælges 4-5 brød, og de, der kom til byen med fisk, måtte købe 3-4 brød. Forbudet var selvfølgelig ikke til at overholde, og allerede dagen efter, at borgerskabet havde godkendt det, var der for rådstueretten tre sager vedrørende udførsel af brød. ⁸⁸⁾

Var regeringen og lavene enige om at koncentrere håndværket i købstæderne, så stødte til gengæld deres interesser sammen på et andet område. For at hævde monoopolet og indskrænke konkurrencen ønskede håndværkslavene, der i det 16. årh. var blevet til en slags mesterforeninger, at skærpe betingelserne for optagelse i lavene og derved begrænse mestrenes antal. Ved krav om mesterstykke, gæstebud og anden beværtning søgte man at holde de unge håndværkere ude af lavet. Regeringen var bestemt imod en sådan politik; gennem hele perioden gjorde manglen på duelige håndværkere sig gældende; derfor forbød Koldingrecessen 1558 håndværkerne at

gøre mesterstykke og at give mere end en gylden ved indtræden i lavet; overhovedet måtte fra nu af ingen duelig håndværker holdes ude fra lavet.⁸⁹⁾ Regeringen beordrede borgmester og råd til at holde øje med lavene; det var rådet, der udstedte lavsskråen og indsatte oldermænd og bisiddere og rejste tiltale mod lavet, hvis det ikke holdt sine forpligtelser.⁹⁰⁾ Gennem hele det 16. årh. fortsattes kampen, indtil Christian IV i 1613 ophævede lavene for at hjælpe de fremmede håndværkere, som han havde så hårdt brug for i sine bestræbelser for at skabe fabriksvirksomhed her i landet. Ophævelsen blev kortvarig; allerede 1621 genoprettedes lavene, måske fordi mestrenes herredømme over svende og læredrenge var blevet svækket.⁹¹⁾

Indenfor hvert fag fik mestrene nu ret til at forfatte nogle artikler om forholdet mellem dem og svendene, men de nye skræer skulle forfattes »med borgmesteres og råds betænkende«. Indenfor hvert fag skulle der være en oldermænd, der blev beskikket for et år ad gangen. Alle, der ville drive vedkommende håndværk, skulle indskrives hos ham, og enhver, der ikke var dømt for en vanærende handling, kunne optages. Det gamle forbud mod mesterstykke og gæstebud stod stadig ved magt, og selv ved sammenkomster indenfor lavet blev drikkelag forbudt, og håndværkerne måtte ikke ved deres møder fastsætte prisen på deres varer uden særlig kgl. befaling.⁹²⁾ To rådmænd skulle fastsætte prisen på kød, brød og øl.⁹³⁾ Rådets magt over lavene forøgedes yderligere året efter, da alle håndværkere for fremtiden skulle indskrives hos rådet, og dette skulle blot give oldermænd meddelelse derom; man motiverede det med, at indskrivningen hos oldermænd benyttedes til, »at al fordel og arbejdet på nogle få mestre kunne bringes«.

Forordningen af 1621 tog først og fremmest sigte på at fremme håndværket og skaffe tilstrækkelig duelige håndværkere, derfor havde man særlig opmærksomheden henvendt på oplæringen af håndværkerne. Det bestemtes, at ingen børn i byerne måtte gå »ørkesløse«. Hvis forældrene ikke ville sætte dem i skole eller holde dem til arbejde, fik overformynderne ret til at sætte dem til et eller andet håndværk; særlig gjaldt det dem, der gik på gaden og tiggede, »hvad heller de hører hjemme udi byerne eller ikke«. Havde forældrene ikke råd til at underholde børnene i læretiden, skulle de klædes ved borgernes almisser; de fik også privilegium på at tigge, men skulle da være forsynet med et tegn, så enhver kunne vide, »hvad for folk, han sin almisse giver«.

Hvilke håndværkslav, der var i Faaborg i denne tid, ved vi ikke nærmere om, men det er sandsynligt, at der i hvert fald har været lav for skræddere og skomagere. Et udslag af Christian IV's iver for at fremme håndværk og fabriksdrift møder vi også i Faaborg i en bestalling af 1604 for borgeren Niels Christensen, der fik ret til at syde salpeter i Fyn. Han skulle indlevere så meget salpeter som muligt til Tøjhuset i København, og rentemesteren skulle betale ham 14 dl. pr. centner.⁹⁴⁾

HANDEL OG SØFART

Borgere og Borgerskaber. Regeringens arbejde i denne tid på at styrke købstæderne ved at give dem monopol på handel og håndværk blev ikke uden frugt, idet bybefolkningen tog til i vækst. Dette skyldes nu ikke blot regeringens ivrige bestræbelser for at lokke veluddannede håndværkere fra udlandet hertil, særlig fra Tyskland, men også udviklingen indenfor landbruget. Karakteristisk for dette i det 16. årh. er gennemførelsen af stordrift og hovedgårdsdrift; herved blev bøndergårde ofte nedlagt, hvad der drev mange bønder til købstæderne; de dygtigste og flittigste svang sig i vejret som købmænd, men flertallet af dem, der ikke var faglærte, blev sjældent andet end daglejere og kom således til at udgøre den fattigste del af bybefolkningen. Indvandringen, særlig af fremmede, begunstigedes på forskellig måde af staten, især i Christian IV's tid.

En forordning af 1622 gav en række friheder til de købmænd, håndværkere og daglejere, der slog sig ned i byerne; de fritoges det første år som borger i byen for al borgerlig og byes tyng.¹⁾ Retten til at drive købmandsskab og håndværksvirksomhed i købstæderne var afhængig af borgerskab; dette blev uddelt af rådet mod erlæggelse af borgerskabspenge. Gennem købstædernes borgerskabslister skulle der være mulighed for at få nøjere underretning om denne indvandring til byerne; desværre er kun meget få bevaret fra 16. årh. Borgerskabslisterne er indført i rådstueborgerne, og de ældste borgerskaber, der kendes fra Faaborg, er fra 1594. Oplysningerne er imidlertid ikke pålidelige; der gives således ikke nøjagtig underretning om, hvormange der hvert år optages som borgere, da det synes at have været en udbredt skik, at borgersønner ikke har betalt borgerskabspenge og derfor ikke er blevet indført, medens man omhyggeligt har krævet betaling af de fremmede.²⁾ Borgerskabspengene gik i rådets lomme,

hvad der uden tvivl har stimuleret optagelsen af nye borgere. 1585 mente regeringen da også, at det var nødvendigt at forbyde borgmester og råd at antage folk til borgere, der ikke kunne gøre rede for sig. Regeringen begrundede forbudet med, at rådet i flere tilfælde for egen profits skyld havde givet løse og tilfældige personer uden håndværk og »besked« borgerskab, som de så løb videre med fra sted til sted.³⁾

For denne tid haves for Faaborgs vedkommende borgerskabslister fra 1594, 1595, 1597, 1607, 1617, 1619 og 1623; ialt nævnes i disse lister 162 borgere, men kun om en af dem opgives det, hvorfra han kommer, det er Per Jørgensen, som kom fra Haastrup.⁴⁾ De 162 borgere fordeler sig således: 1594: 16, 1595: 6, 1597: 12, 1607: 35, 1617: 69, 1619: 1 og 1623: 23.

Dette betyder ikke, at disse borgere netop er ankommet til byen i ovennævnte år, de kan godt have boet nogen tid i byen, før de aflagde ed som borgere og betalte borgerskabspengene; det forekommer således ganske utænkeligt, at 69 skulle være indvandret netop i året 1617. Kun ganske få navne tyder på fremmed indvandring, selvom der vel nok er foregået en indvandring af tyskere over hertugdømmerne; navne som Mathias Becker, Karsten Hansen Slebou og Johan Steckmand kunne tyde på tysk oprindelse, og det samme gælder vel også Dierich guldsmed; langt den største del af de 162 borgere må efter navnene at dømme være indvandrere af dansk oprindelse, og mange af dem kommer formentlig fra herredet. Sallinge herred var rigt på herregårde, og hovedgårdsdriftens indførelse har sikkert også her drevet bonden til byen, hvad der så meget lettere kunne lade sig gøre på Fyn, hvor Vornedskabet ikke bandt bonden således som indenfor Sjællandske Lovs område. Af de 162 borgere angives de 45 udtrykkelig som håndværkere; de fleste af dem er skomagere, hvad der ikke er så mærkeligt, da skomagernes antal var stort i købstæderne, resten af håndværkerne var snedkere, murere, rimsnidere, smede og vævere.

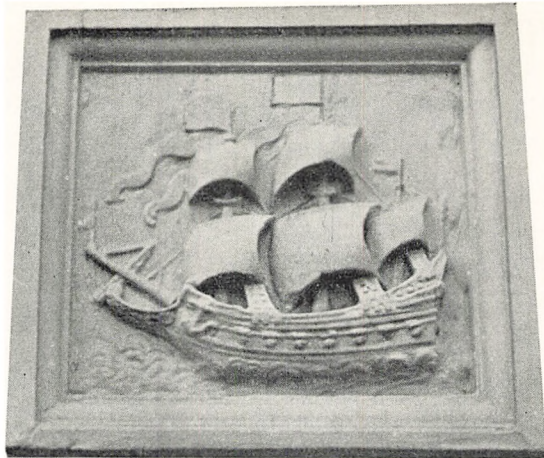
Handel og skibsfart. Når regeringen var så ivrig efter at fremme købstadnæringerne var det ud fra ønsket om, at landets håndværkere og købmænd måtte få deres del af den økonomiske fremgang, der prægede Vesteuropa, og hvis baggrund var en almindelig prisstigning, der satte ind omkring 1540 og holdt sig godt et hundrede år. Den skyldtes en mægtig forøgelse af ædelmetalproduktionen; fra de nyopdagede miner i Syd- og Mellemame-

rika førte spanierne hidtil ukendte mængder af guld og sølv til Europa. Prisstigningen viste sig først og fremmest for landbrugsprodukter, særlig kornpriserne steg voldsomt; hertil var der dog også særlige grunde som Nederlandenes voksende behov for korn på grund af den stigende industrialisering, hvormed fulgte en forøgelse af befolkningen, desuden havde også Sydeuropa og Spanien et voksende kornbehov. Man har beregnet, at kornpriserne i England steg 125 pct. og i Spanien 453-556 pct.⁵⁾ Også i Danmark mærkede man den voldsomme prisstigning på korn. Omkring 1500 kostede en td. rug 1,75 kr. og en td. byg 1,50 kr., men 1601-10 var kapitelstaksten i Sjællands stift for rug 5,87 kr. og for byg 5,08 kr. pr. td., d. v. s. en stigning på henholdsvis 335 og 339 pct.⁶⁾

På grund af denne højkonjunktur blev tiden en fremgangstid for det danske bysamfund. Trods Erik af Pommerns og Christian II's bestræbelser var det kun i meget ringe grad lykkedes danske købmænd at deltage i landets udenrigske søfart og handel. Danmarks handel på udlandet var lige ned til denne tid på hanseaternes hænder. Men Hansestæderne var ikke uden konkurrenter; siden 14. årh. sejlede nederlænderne nord om Skagen til Østersøen og blev Hansestæderne hårde medbejlere ved udvekslingen af Østersølandenes råstoffer og levnedsmidler og Vesteuropas forarbejdede varer.

Handelsvejens omlægning, der var en følge af de store opdagelser, og det militære nederlag i Grevens Fejde, undergravede Hansebyernes økonomiske herredømme og skaffede nederlænderne sejren. Hansestædernes økonomiske herredømme afløstes således af et hollandsk; alligevel lykkedes det de danske byer trods svækkelsen i borgerkrigen at få del i den storhandel, der hidtil havde været på de fremmedes hænder; ganske vist dreves dansk handel endnu omkring 1550 under middelalderlige former, herremændene var stadigvæk deres egne købmænd og drev rederi og søhandel, men lidt efter lidt blev de slået ud af de hollandske købmænd, der i stigende grad anvendte danske købmænd som mellemmand. Dels for egen regning og dels som kommissionærer for hollandske og tyske købmænd fik man her i landet nu del i den store økonomiske fremgang, der prægede det 16. årh. og gjorde denne tid til en af de lykkeligste i dansk historie.

Det 16. årh. betød en stor fremgang for dansk skibsfart; et vidnesbyrd herom er Frederik II's søret af 1561, der giver regler for forholdet mellem skipper og reder, om disciplinen ombord og styrmandens pligter. Denne

Relief indsat i ejendommen Østergade 25.

almindelige økonomiske fremgang må Faaborg også have fået del i; først og fremmest gælder dette om byens købmænd, der væsentligt levede af at opkøbe korn og fodevarer, som de udførte på deres egne små skibe; skuder med 4-5 læsters drægtighed har vist været det almindelige. Skibene sejlede næsten udelukkende på Østersøen og gik hovedsagelig til Flensborg, Eckernførde, Kiel og Lübeck; megen handel med de østlige Østersøbyer har der ikke været. En undersøgelse af Rostocks handel og skibsfart o. 1600 viser f. eks., at i perioden 1586-1605 er ingen skibe fra denne by kommet til Faaborg.⁷⁾ Fremmede skibe ved byens skibsbro har sikkert ikke været almindeligt. Sejladsen gennem Øresund har heller ingen rolle spillet, kun een gang i denne tid står et skib fra Faaborg gennem Øresund vestpå, men det er et nederlandsk skib.⁸⁾

Langt den vigtigste vare, som købmændene i Faaborg udførte, var kornet, og som eksportvare spillede byggen en langt større rolle end rugen.⁹⁾ Danmark havde 1611, når landet selv og Norge var forsynet, et overskud på ca. 400-500,000 td. korn.¹⁰⁾ Kornhandelen var ligesom øksnehandelen en udpræget spekulationshandel; kornpriserne var stærkt svingende, de afhang i høj grad af kornmarkedet i Amsterdam. 1556 klagede råd og borgerskab i Faaborg og i de andre fynske købstæder over de høje priser; de kan ikke mindes, at kornet har været så dyrt på den årstid (oktober), og de kan så godt som intet få til købs, »kornet forslår hverken til dem eller os«; de anmodede derfor om udstedelse af udførselsforbud på korn for et

årstid.¹¹⁾ Til andre tider kunne der være overflod af korn, således solgtes i Faaborg efter påske 1607 en skp. rug for 5 sk. og en skp. byg for 4 sk., bønderne kørte op og ned ad gaden i Faaborg og tilbød korn til salg.¹²⁾ Da Spanien 1618-19 forbød kornimport fra Holland og generede dets eksport til Italien, blev resultatet en vældig nedgang i prisen på det danske korn. 1620 kostede en læst korn i Amsterdam 44 gylden, men året efter 200 guldgylden.¹³⁾ I tiåret 1621-30 kulminerede kornpriserne, da var kapitalstaksten for Sjællands stift for rug 10,42 og for byg 7,04 kr. pr. td.¹⁴⁾ På grund af kornmanglen overvejede regeringen udførselsforbud, men måtte opgive det for byggens vedkommende, »eftersom vi har bragt i erfaring, at der er godt forråd på byg i Fyn«. ¹⁵⁾ Handelen med byg det år har givet gode penge til den fynske adel og de fynske købmænd.

For at opkøbe korn og fedeverer var købmændene stadig på farten. I Sallinge og omliggende herreder opsøgte de herremænd og bønder og købte deres produkter. Processer, der er ført mellem købmændene og fynske adelsmænd, giver os navnene på nogle af byens købmænd og fortæller os, hvem de handlede med. At Hvedholms ejere afhændede korn og andre landbrugsprodukter til byens købmænd er naturligt. Fru Edel Hardenberg, der var enke efter Frands Bille, stod således i forretningsforbindelse med rådmænd Jørgen Andersen Suder, og i hans fraværelse stævnedes hun hans kone Karinne Jørgens til betaling af 106 joakimsdalere og 2 mark dansk, som købmanden skyldte hende for leverancen af 1½ læst rug og 1 læst og 2 pd. malt. Som bevis fremlagde fru Edel for kongens retterting Jørgen Andersens brev, dateret lørdag efter påske 1563, og det blev afgørende; Jørgen Andersen blev dømt til at betale.¹⁶⁾ Fru Helvig Hardenberg til Arreskov solgte bl. a. sine varer til Mikkel Ravn, der blev hende en del penge skyldig og ikke efterkom flere domme, hun fik over ham. Han tilbød at betale hende med varer, men da han havde forpligtet sig til at betale med rede penge, blev han i 1596 dømt dertil.¹⁷⁾ Købmanden Niels Hammer købte varer på Torpegård af fru Mette Skinkel; efter hendes død fik han dom om, at hendes arvinger skulle levere ham en læst byg, ½ td. smør og 4 sider flæsk »efter Mette Skinkels brevs pålydende undtagen hvad han har fået af Axel Nielsen«. ¹⁸⁾ Haagen Hansen havde i 1620'erne en strid med Eiler Quitzow til Lykkesholm om en sum penge og »noget mellem dem værende regnskab«. ¹⁹⁾ En meget stor del af det fynske korn solgtes til Nordtyskland og Holsten; således udførtes i sidste halvdel af 16. årh. meget dansk havre

til Holsten, og i 17. årh., da Holsten ikke kunne forsyne sig med rug, indførtes en del fra Danmark, Købmænd fra Kiel fik i perioden 1596-1609 en del rug her i landet.²⁰⁾ Om borgmester Mads Holst ved vi, at han i 1590 drev handel på udlandet.²¹⁾ Købmændene var i almindelighed stærke modstandere af udførselsforbud på korn, skønt dette ikke gjaldt hertugdømmerne og Norge, og når der var misvækst i landet, opstod da let en spænding mellem de korneksporterende købmænd og byernes håndværkere og daglejere, der skulle købe deres brød og øl. Om byens købmænd har taget del i den eksport af korn, der siden middelalderens slutning fandt sted til Bergen og fra 17. årh. til Øst- og Vestlandet i Norge, får stå hen. Købmændene deltog i det rige sildefiskeri, der i det 16. årh. foregik ved Bohuslens og Sydnorges kyster. I den omtalte retssag mellem fru Edel Hardenberg og rådmænd Jørgen Andersen, bad købmandskonen om udsættelse, da hendes mand var i Norge til sildefiskeri.²²⁾

Af ligeså stor betydning som kornhandelen var studehandelen. Den årlige eksport af øksne er o. 1600 anslået til 40-45000 stk. De solgtes i overvejende grad til Holland og var stærkt efterspurgt i Vesteuropa på grund af deres velsmagende kød, der var godt egnet til nedsaltning og derfor spillede en rolle ved skibsprovianteringen. Bønderne opdrættede stude, til de var 1-2 år gamle, så solgte de dem til de større gårde som »græsstude« eller »fodernød«, og efter et par års forløb solgtes de derfra som »staldstude«. Staldfodringen var forbeholdt kronen, adelen og borgerne, de måtte dog kun bruge deres »eget foder« og deres tjeneres foder. For at skaffe tilstrækkelig magre stude blev det i 1575 forbudt at sælge græsøksne til borgerlige og fremmede købmænd undtagen på markeder i købstæderne, dog måtte købmændene købe staldøksne hos adelen; endelig fik købmændene, der »drive« og »skibe« i 1622 ret til at sætte øksne på vinterfodring på kronens og adelens ladegårde.²³⁾ O. 1600 var de danske købmænd førende i øksnehandelen.²⁴⁾ Vi ved ikke meget om Faaborgkøbmændenes deltagelse i denne handel; kun et enkelt vidnesbyrd herom skal nævnes. Morten Støvle, fader til borgmesteren Jens Mortensen Støvle, blev i 1546 stævnet til at møde i Odense, »når kgl. majst. kommer der«. Anledningen var en okse; Morten Støvle havde solgt den til en mand og senere solgt den samme okse til en anden mand.²⁵⁾

Af hensyn til udførselstolden var kronen i høj grad interesseret i øksneeksporten. Ligetil 1615 var udførslen »bundet« til toldstederne over Ring-

købing, Kolding, Ribe, Vesterlandsfør, Rødby, Assens, Nakskov, Rudkøbing og Vordingborg. Fra 1623 fik alle byer ret til at udskibe øksne; årsagen til denne frihed var krigen i Tyskland og »på det at skibsfarten kunne tiltage«. ²⁶⁾ På alle måder søgte man at smugle okserne uden om toldstederne; da danske okser blev udskibet til Eckernførde for at undgå tolden, lod den gottorpske hertug et toldsted oprette der. ²⁷⁾ Gennem toldregnskaberne kan man få at vide, hvorfra øksnene kommer, og hvem de tilhører; således gik i tiden fra 1/1-1/5 1595 509 okser gennem Gottorp tolden, ført af folk fra Fyn, og i 1591 passeredes dette toldsted af 2 mænd fra Faaborg. ²⁸⁾

En del af de skibe, der sejlede fra Faaborg til Lübeck, Kiel, Eckernførde og Flensborg, er gået tomme tilbage. Indførslen af varer har været begrænset og hovedsageligt omfattet salt, humle, jern, stål og klæde. Øllet fra Eckernførde var berømt, det kaldtes »Kakkebille«. ²⁹⁾ Det er utænkeligt, at noget af dette gode øl ikke skulle være indført, især da købmændene i 1558 fik samme ret til at indføre tysk øl som fremmede købmænd, hvad der betød god fortjeneste for dem; og da Christian IV i 1621 forbød importen af fremmed øl og indførte accise på malt og dansk øl, vakte det liden glæde blandt borgerne, da det mindskede handelen og fordyrede det danske øl. ³⁰⁾ Fra Lübeck fik man først og fremmest Lüneburgersalt, indtil salthandelen ved forordningen af 10. december 1621 blev monopoliseret. De små købstæder kunne deltage »ved at participere, som de selv ville«, men det skete ikke for Faaborgs vedkommende. To år efter blev indførslen af Lüneburgersalt til Fyn forbudt, og et saltkompagni blev oprettet i Nyborg, og det blev privilegeret i Svendborg, Faaborg og Rudkøbing med underliggende øer og havne. Købmændene skulle for fremtiden hente saltet i Nyborg. ³¹⁾ Flensborg havde stor handel på Danmark. Klædet var således billigere her end i København. ³²⁾ Vi har set, hvorledes borgervæbningen blev forsynet med klæde købt i Flensborg. Det var ikke den eneste gang, byen foretog indkøb der; Katrine Nack i Flensborg stævnedes efter borgmester Hans Knudsens død dennes enke til betaling af 59 mk. lybsk for nogle varer, han havde købt på byens vegne. ³³⁾

Købmandsgilde. Købmændene i byen dannede et købmandslav eller købmandsgilde. Et sådant eksisterede i 1602, både mænd og kvinder kunne være medlemmer; enhver, der blev optaget i gildet, betalte $\frac{1}{2}$ læst øl, der

blev oplagt på rådhuset, desuden gav en »mandsperson en daler for sit sæde«. Hvornår øllet skulle drikkes, bestemtes af oldermændene, dog skulle det senest ske et år efter, at vedkommende var trådt ind i gildet, men under alle omstændigheder skulle »laget om pinsedagstid holdes ved magt en aften eller to, eftersom laget har formue til«. Festen blev sikkert holdt på rådhuset.³⁴⁾

Told og toldere. Den livlige forbindelse mellem Faaborg og småøerne udenfor samt Als og den lette adgang, der var til at lande overalt på kysten, gav anledning til et storstilet smugleri, som regeringen forgæves kæmpede imod. Tolden svaredes endnu både af ind- og udførsel og havde i denne tid hovedsagelig en fiskal karakter; men i forordningerne i 1622-23, hvor man forbød indførsel af sådanne varer, der fabrikeredes her i landet, mærker man merkantilismens ønske om beskyttelse af den hjemlige produktion og indskrænkning af importen. Tolden på udførslen først og fremmest af heste og øksne kaldes den store told, mens tolden på alle andre varer kaldes småtolden; efter 1625 fik den navnet kommissariatetolden, fordi den bestyredes af nogle blandt rigsråderne udvalgte kommissarier. Indtægterne skulle anvendes til rigets forsvar. Toldforordningerne af 1625 og 1629 begunstigede købmændene, idet de fremmede købmænd skulle betale højere told; af stor betydning blev det også, at landets købmænd fra nu af frit kunne føre varer fra Danmarks og Norges forskellige provinser.

Småtolden, der opkrævedes af øl og vin, havde et særligt navn, accise, det var en forbrugsafgift, der i købstæderne svaredes af udtapning og salg af fremmede drikke, undertiden også af dansk øl og brændevin.

Markvard Ipsen, der nævnes i Faaborg i 1549, er muligvis tolder, men i hvert fald nævnes en sisemester i 1577.³⁵⁾ Foruden at opkræve told og accise skulle han bekæmpe det omfattende smugleri. 1560 synes det at have været helt galt; et kgl. brev til lensmanden Frands Brockenhuus taler om »ondt politi« i Faaborg, hvor man toldfrit udførte øksne, køer, heste og andre varer. Frands Brockenhuus fik derfor ordre til at undersøge forholdene på stedet og sørge for, at intet, som skulle fortoldes, udførtes derfra, men blev drevet til Assens. Han fik brev til borgerne, at de skulle være ham lydige, og besked på at lade gøre en stærk toldkiste og lade den vel beslå med jern og forsyne med tre stærke låse.³⁶⁾ Smugleriet fra de ulovlige havne mellem Svendborg og Faaborg fortsattes stadig, og 14 år efter

udstedtes et nyt forbud mod den ulovlige udskibning. Borgmester og råd fik ordre om at tilskikke enten byfogden »eller en anden trofast dannemand af borgerne« til at oppebære tolden; af hver ko, hest, øg, fole og føl, der føres udenlands, skal kræves 1 dl., og fra Faaborg måtte der ikke udskibes øksne. I 1563 og 1567 kom en række bestemmelser vedrørende accisen af tysk øl.

1577 var der som meddelt en sisemester i Faaborg, men i 1580'erne var tolder- og byfogedbestillingerne forenede. Da byfoged Erik Jespersen døde, skyldte han kongen 300 dl. på 3 års regnskab for told og sise; lensmanden Laurids Brockenhuus lod derfor hans efterladte gods beslaglægge, dets værdi var kun ringe, og da konen ikke kunne betale restancen, eftergav kongen hende den.³⁷⁾ Da der klagedes over, at nogle borgere fra Sønderborg og nogle indbyggere på Als havde ladet heste og græsøksne udføre fra ulovlige havne mellem Svendborg og Faaborg og mellem Faaborg og Hagenskov slot og for Horne, gav kongen ordre til lensmanden om at beskikke havnefogeder på disse steder.³⁸⁾ En af dem omtales året efter, det er strandfogeden Zacharias Seent, og lensmanden gav borgmester og råd ordre til at være ham behjælpelig med folk og både på strækningen fra Hagenskov til Svendborg. Borgerne var ikke begejstrede og søgte at krybe udenom; man enedes om, at rodemestrene, når det var fornødent, skulle udmelde to borgere af hver rode dertil, og de skulle gøre det på egen bekostning.³⁹⁾ I 1621 klagede kongen over ulovlig udskibning af øksne fra en havn kaldet Dønnekrog; da den ejendom, som havnen lå ved, tilhørte hospitalet i Odense, skulle lensmanden »tilskifte« sig den, lade opføre et færgeshus og ansætte en, som kan holde færger og overføre de rejsende samt have tilsyn med, at intet blev udført til skade for kronen.⁴⁰⁾ I 1627 nævnes Peter Hansen som tolder, han har også haft oppebørslen af accisen; kongen havde ellers i 1620 forpagtet ølaccisen i Assens, Svendborg og Faaborg til tolderen i Assens Hans Uttermarch mod en årlig afgift på 130 rdl. in specie af accisen i Svendborg og Faaborg.⁴¹⁾

BYMARKEN

Byens markvæsen havde nogen betydning for byen, og indtægten af jorden var en vigtig post i byens regnskab. Jorderne blev drevet i fællesskab. I 1594 udgjorde indtægten af havelejen 18 dl. 3 mk. 2 sk., og i 1596 betalte borgerne 37 mk. for leje af Borgeskovs byjord »for forgangen som-

mer«, da marken var lagt ud med byg.¹⁾ Det var rådet, der vågede over, at de gamle vider og vedtægter blev holdt ved magt; de blev årlig »samtykt«, og ofte blev de supplerede; 1599 vedtog man således, at ingen måtte sanke kvas eller brænde i borgeskov, førend kornet var afhøstet, man måtte heller ikke hugge »jordstubben«, når der var rug i Borgeskovs mark, ej heller hente brænde fra Næs og derved trampe kornet ned, det var der tit blevet klaget over, men nu skulle der gøres ende på dette uvæsen; »halsjernet dag og nat til vand og brød« blev for fremtiden synderens lod.²⁾ Til hver helgård i byen hørte et bestemt areal i bymarken nemlig 12 skp. pløjeland og engbund.³⁾

Græsningsret. Siden Erik Menveds privilegium af 1313 havde byen haft græsningsret på Diernisse, Horne og Svanninge marker, og her gik kreaturerne hele sommeren. Denne græsningsret havde i århundreder været uantastet, selvom bønderne velnok har set skævt til borgernes kvæg. Helt anderledes blev forholdet efter reformationen, da ejendomsforholdene i høj grad ændredes. En del af det jordegods, der tidligere havde været kongens eller klosterets, gik nu over i adelig eje; det var en fortsættelse af den udvikling, der for krongodsets vedkommende allerede var begyndt i Sallinge herred i slutningen af 14. årh. De nye adelige grundejere ville ikke anerkende byens ældgamle græsningsret, da den stred mod adelens privilegier; der er sikkert ingen tvivl om, at bønderne på dette punkt har stillet sig bag det adelige herskab; et vidnesbyrd herom er et tingsvidne udstedt af Sallinge herredsting i 1592. På tinge vidnede Svanninge bymænd, at »en part af Faaborg mænd tilforn havde haft deres kvæg inde på Svanninge mark til græs«, men da de fik »den husbond, de da havde, ville de dem der ej tillade«.⁴⁾ Den husbond, bønderne taler om, må være fru Edel Hardenberg til Hvedholm, der efter manden Frants Billes død i 1563 i næsten 20 år med klogskab og stor dygtighed styrede gården og stadig forøgede jordegodset.

Målbunden jord. Foruden den græsningsret på Diernisse, Horne og Svanninge marker, som tilkom hele byen, havde enkelte af byens borgere jorder på Diernisse og Svanninge marker. I 1591 havde således 5 mænd i Faaborg en »mall bunde jord« på »dierrnis« mark, hvoraf de svarede $1\frac{1}{2}$

*) d. v. s. den jord, der lå til kongens måltid = bord = underhold, og hvoraf der svaredes en årlig afgift.

mk. penge; i de følgende jordebøger nævnes de stadig, men afgiften svares nu af to jorder, nemlig en målfri jord på Diernisse mark og »Thommerud«, en ejendomsjord på Svanninge mark. Disse jorder havde været i Faaborg-borgeres besiddelse siden 1440, da de blev afhændet til Peder Timp og Niels Eggertsen, borgere i Faaborg;^{4a)} som tidligere nævnt bliver 1460 noget af denne målbundne jord på Diernisse mark pantsat til Vor Frue lav. Også disse jorder tiltrak sig de adelige naboers opmærksomhed, men spørgsmålet om græsningsretten var det vigtigste. Støttet af Svanningebønderne bestred fru Edel Faaborgs græsningsret og førte sagen helt op for herredagen; hun førte ikke sagen alene, de andre lodsejere i Horne, Svanninge og Diernisse var medinteresserede. Dommen, der ikke mere findes, faldt den 16. juni 1574. Forgæves havde borgerne fremlagt deres kostelige privilegium af 1313, men dommen gik dem imod; den fastslog, at brevet kun havde gyldighed, for såvidt borgerne havde

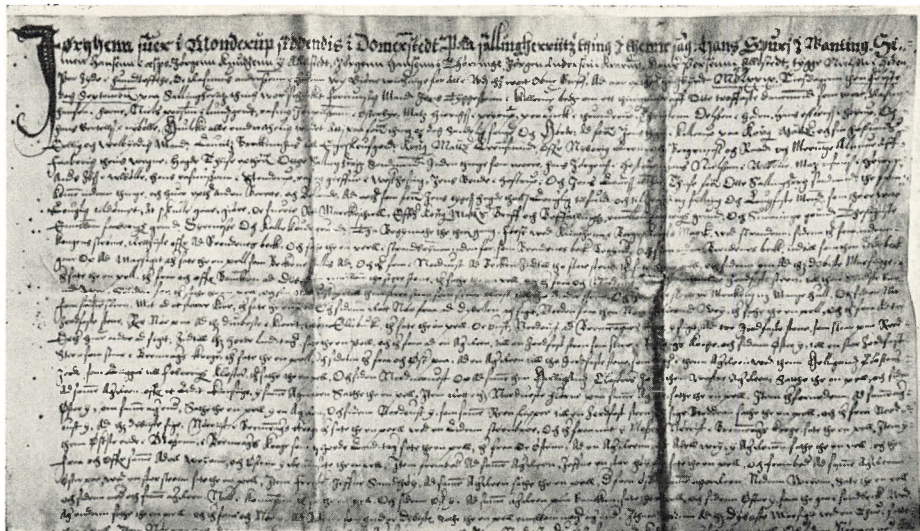
Edel Jacobsdatter Hardenberg.

denne græsningsret med lodsejernes samtykke.⁵⁾ Den ældgamle brugsret var dermed gjort ugyldig; den afhang nu af grundejernes nåde, og tingsvidnet af 1592 viser, at græsningsretten paa Svanninge mark ikke mere anerkendtes.

Borgerne forsøgte endnu engang at redde den gamle ret. I foråret 1578 klagede de til Frederik II over, at »nogle græsbede og fædrift«, som de en tid lang havde brugt, for nogen tid siden var blevet dem fradømt; det var nu blevet meget besværligt for dem, da de ikke vidste, om de måtte bruge deres græsgang eller ej; de havde også tit trætte med de tilstødende lods ejere, fordi disse ikke sørgede for at holde deres grøfter og gærder i stand; følgen var, at borgernes kvæg blev indtaget og mishandlet af lodsejerne.

Kongen tog sig straks af sagen og befalede lensmanden på Nyborg slot Axel Viffert at sørge for at få den sag bragt i orden; han skulle »opkræve« sandemænd og tilbyde lodsejerne »en befaling til gode mænd«, der i for- ening med sandemændene kunne samles på åstederne og »udvise« skel mel- lem Faaborgs grund og de tilstødende ejendomme; endvidere skulle Axel Viffert se efter, at der ikke skete borgerne nogen uret.⁶⁾ Endnu i oktober 1578 var der intet sket; en af lodsejerne Daniel Bildt, der ikke kunne være tilstede, bad Axel Viffert tage sig af hans sag eller få en anden til at re- præsentere sig. Kort efter blev Axel Viffert forflyttet og afløstes af Lau- rids Brockenhuus til Egeskov. Han fik i april 1579 ordre til at ende sa- gen;⁷⁾ samme sommer kaldte han lodsejerne sammen og »opkrævede« san- demænd til at gøre skel mellem de stridende parter, men da opstod en ny hindring; en af lodsejerne Emmike Kaas, der var lensmand på Gotland, fremlagde et kongebrev, hvori det forbødes at føre trætte på ham og hans gods, medens han var ude i rigens tjeneste og indtil seks uger efter hans hjemkomst. Kongen påbød imidlertid, at Emmike Kaas' brev ikke måtte forhindre »sandemandstovet«, da denne adelsmand ville være i Danmark om sommeren.⁸⁾

Sandemandstog 1579. I eftersommeren 1579 fandt sandemandsforretningen sted. 1. september vidnede 8 sandemænd fra Sallinge herred, at de havde gået sandemandsgang for at gøre ret markeskel mellem Faaborg by og Svanninge, Diernisse og Kalleko grunde. De begyndte ved Klinten i Bor- geskøvs mark ved stranden, d. v. s. i strandbredden i Bjerne Krog, og følger man dem på deres gang, er de gået i en bue fra nordvest for byen til syd- øst, og der er da tale om et betydeligt areal, som skulle tilhøre byen.⁹⁾ Det forekommer ganske usandsynligt, at så meget jordegods har tilhørt Faaborg; man kan ikke se bort fra den mulighed, at den målbundne jord på Dier- nisse og Svanninge marker er blevet opfattet som hørende til byen. Sagen var da heller ikke endt hermed; en del lodsejere var utilfredse og mente, man havde gået deres ejendomsret for nær. Fru Edel Hardenberg lod der- for sine breve fremlægge for sandemændene, da de ville gå »det markeskel ved åen mellem Faaborg og åen«.¹⁰⁾ De øvrige forurettede lodsejere var Otto Emmiksen til Stensgård, hans søster jomfru Magdalene Emmiksen, der 1583 skrev sig til Millinge, Ebbe Munk til Fjellebro, der siden 1578 havde gods i Diernisse sogn,¹¹⁾ Erik Kaas til Gelskov og Breide Rantzau til Rant-

Tingsvidne om sandemandstoget 1.-9.-1579.

zausholm. Deres klage over sandemændene førte til, at »kgl. majestæts kansler« Niels Kaas i november 1579 kom til stede og sammen med flere gode mænd var på åstederne; her forelagde man ham sandemandstoget og lodsejernes gamle breve og lovhævder. Niels Kaas dømte, at sandemændene havde svoret »imod lovhævder, låse- og andre kgl. breve og gjort ed imod ed, imod recessen«, sandemandstoget burde derfor ingen magt have. Sagen gik til Fynbo landsting, hvor de otte mænd undskyldte sig med, at de ikke havde haft nogle gamle sandemandsbreve, da de »gjorde det markeskel«. Dommen faldt i december og gik sandemændene imod; de pæle og stager, der var nedsatte i samme markeskel, burde være uden magt.¹²⁾

Byen og dens naboer. Striden med lodsejerne skabte ikke noget godt naboforhold; særlig den trætekære og hensynsløse Otto Emmiksen blev en ubehagelig nabo for byen, tilsidst klagede borgerne over ham til kongen; de beskyldte ham for, at han overfaldt og beskattede dem og påførte dem den ene trætte efter den anden, så de ikke kunne passe deres næring. Kongen antog sig borgernes sag og befalede i begyndelsen af året 1580 Otto Emmiksen at lade borgerne være i fred og ikke besvære dem med tvistemål for ubetydelige sager. Kongen truede med at gribe ind, hvis han ikke ville »skikke sig«, da han vel måtte huske, at »kongen jo nok har midler til at

styre ham, hvis han skulle tage sig anderledes af sted end det sig bør«. ¹³⁾ I 1585 klagede byfogeden Mikkel Ravn og herredsfogeden i Sallinge herred over, at han påførte dem unødige trætter ofte til landstinget, så de formedelst dette og »anden hans tribulering« ville blive nødt til ikke alene at opgive deres bestillinger, men også deres hustruer og børn. Kongen gav straks lensmanden ordre til at beskytte dem, så de ikke skulle have noget at klage over. ¹⁴⁾

I den følgende tid skaffede borgerne sig »græsbed« til deres kvæg ved at leje det af bønderne; det gik fredeligt i nogen tid, men snart forfulgtes de atter af Otto Emmiksen og Hvedholms daværende ejer jomfru Ingeborg Bille. De arme borgere gik igen til kongen og jamrede over, at de ikke kunne have deres græsning i fred, skønt de betalte leje deraf, havde det med bøndernes »minde« og ikke blev tiltalt derfor af de andre lodsejere. Kongen befalede i august 1592 lensmanden Laurids Brockenhuus at hjælpe borgerne til deres ret. ¹⁵⁾ Hvad der kom ud af sagen, vides ikke; da Otto Emmiksen nogle år efter blev myrdet i sin seng af to af sine karle på foranledning af hans egen hustru, kan man vist rolig gå ud fra, at meddelelsen herom ikke har fremkaldt større sorg i Faaborg, man har snarere følt en vis lettelse over at blive en såre ubehagelig nabo kvit.

Jomfru Ingeborg Bille havde i 1590 arvet Hvedholm efter sin brodersøn Erik Bille. Hun var en dygtig og håndfast dame, men pengegridsk og hensynsløs og en lige så ubehagelig nabo som Otto Emmiksen. Foruden striden med byen om græsningen havde hun omkring 1604 en trætte med byen om et hus udenfor Faaborg, samt en enghave ved Langs mølle. Byen forlangte skat deraf, men hun erklærede, at hun aldrig havde betalt noget til byen. ¹⁶⁾

RETSVÆSEN

Byting og byfoged. Ligesom i middelalderen holdtes bytinget i denne periode under åben himmel. Om dets beliggenhed har vi en oplysning fra 1572. I april måned skødede kronen til Henrik Rantzau en gård på Torvegade, der med den østre ende vendte ud imod rådhuset til et lille stræde, som løber mellem rådhuset og samme ejendom, med den vestre ende ud til bytinget. ¹⁾ Dette kan kun forstås således, at bytinget må have ligget vest for rådhuset, måske ud for Mellemgade.

Byfogeden var formand på bytinget, han var oprindelig kongens embedsmand og havde i middelalderen stået over den kommunale øvrighed, men det var ikke længere tilfældet; nu hedder det borgmester, råd og byfoged. I denne periode blev han ansat af kongen eller lensmanden og derefter indsat på tinge; som regel fungerede han til sin død, men det var dog ikke altid tilfældet. I almindelighed var det en af byens borgere, der blev byfoged, og han stod for det meste socialt ringere end rådmændene. Han var oftest købmand, men hørte aldrig til byens rigeste og fornemste og stod lavere på skattelisterne end rådets medlemmer.²⁾ Der er intet, der tyder på, at håndværkerne kunne blive byfogder, ihvertfald forekommer det ikke i Faaborg. Der krævedes ingen uddannelse af ham, der forlangtes egentlig blot, at han var borger i byen, ægte født og en »god, uberygtet danne-
mand«. Byfogden havde visse rettigheder; han var således forskånet for »skat og bys tyng«, hvad der fremgår af en kgl. befaling til borgmester og råd i 1553, der meddelte, at byfogden Jacob Espensen Hammer skulle være fri for al årlig byskat, bådsmandshold og anden besværing ligesom andre byfogder her i landet.³⁾ Han lønnedes med noget af byens jord og andel i sagesfaldet samt med visse sportler. Det var heller ikke så sjældent, at han som byfogden Erik Jespersen samtidig beklædte stillingen som tolder.⁴⁾ Byfogden var først og fremmest knyttet til bytinget som retsbetjent, og på tinge fungerede han som underrettsdommer. Det var almindeligt, at tinget beklædtes af byfogden og rådet i forening; i Koldingrecessen 1551 fastsloges udtrykkeligt, at borgmester og råd skulle sidde til doms med byfogden, når nogen skulle dømmes til døden.⁵⁾ Byfogden skulle opkræve de idømte bøder; det var dog fra 1593 forbudt ham at træffe aftale om bøder for andet end voldssager undtagen i lensmandens og hans fuldmægtigs nærværelse.⁶⁾ Det var også byfogden, der opkrævede skatterestancer og foretog udpantning, han var tillige en slags politimester og havde opsyn med den offentlige orden og sikkerhed; sammen med magistraten påhvilede det ham at sørge for, at de kgl. befalinger og forordninger blev overholdt. Hvad der skete på tinge, blev ifølge Koldingrecessen af 1558 indført i en tingbog, der førtes af tingskriveren, der var den samme som byskriveren; den indeholdt foruden domme også skøder, tingsvidner og andre dokumenter, den blev opbevaret på rådhuset, og lensmanden skulle føre kontrol med, at den blev ordentligt ført.⁷⁾ Byfogden måtte føre bog over sine indtægter og udgifter og årlig aflægge regnskab i rentekammeret. 1549 udstedtes brev

om, at alle byfogder, toldere og sisemestre altid skulle komme til København omkring Mortensdag og gøre regnskabet op samt medbringe de penge, de havde;⁸⁾ dette blev dog ikke overholdt, i 1597 resterede byfogden Anders Borre med regnskabet fra 12/9 1594-12/9 1596.⁹⁾ Anders Borre synes ofte at have været bagefter med sit regnskab. I 1599 fik lensmanden Laurids Brockenhuus besked om at bede ham begive sig til København for at gøre rede for sit regnskab; hvis det ikke skete inden Fastelavn, skulle lensmanden lade ham tiltale.¹⁰⁾ Blandt byfogdens udgifter var ofte udlæg for bud til lensmænd og til kongen, således i 1601 14 mk. for »færd og fortæring for byen«,¹¹⁾ ofte trak det ud med at få pengene refunderet; for lovhævden på Sundet i 1604 og andre udgifter i den sag lagde Anders Borre 10 dl. ud, dem fik han først igen i 1606.¹²⁾

Sallinge herredsting. Sallinge herreds tingsted var siden slutningen af 15. årh. i Faaborg, men da bønderne klagede over, at det var dem til besvær, så gav kongen i 1552 tilladelse til, at herredstinget måtte lægges på et mere bejligt sted i herredet, når den tid var gået, som var givet borgerne i Faaborg på samme herredsting. Dette skete i 1560, da blev tingstedet i Hillerslev.¹³⁾

Rådstueret. Foruden bytinget var der en anden domstol i byen, nemlig rådstueretten. Hvordan fordelingen af sager har været mellem de to domstole, kan man ikke udtale sig om for denne periode, da kildematerialet ganske svigter. Tingbøgerne findes først bevarede fra 1635, og hvad rådstueprotokollerne angår, så er de bevarede fra 1645, bortset fra »bysbogen«, der dog som tidligere nævnt overvejende har karakter af regnskabsbog. Der har altså i Faaborg været to domstole ligesom i alle andre købstæder. Bytinget, der var borgernes egentlige værning, og rådstueretten. Den beklædtes alene af rådet. 1576 indskærpedes det, at ingen sag ved rådstueretten måtte opsættes mere end 6 uger, hvad der kunne tyde på langsom forretningsgang.¹⁴⁾ Rådstueretten synes at have mæglet i stridigheder mellem ægtefæller,¹⁵⁾ den behandlede også sager om overtrædelse af kommunale vedtægter, den tog sig af næringsvæsnet og dømte i voldssager, som f. eks. i en sag hvor byskriverens sønner havde overfaldet vægterne.¹⁶⁾ Hvad der foregik i rådstueretten, indførtes af byskriveren i rådstueprotokollen, der blev påbudt i 1551. Endelig fungerede rådstueretten også som skifteret, ligesom de kgl. ordrer blev oplæst der.

HELLIGÅNSKLOSTERET EFTER REFORMATIONEN

Bygninger og jord. Ved reformationens indførelse gik Helligåndsklosteret med alt dets tilliggende samt alt andet kirke- og klostergods i byen over til kronen. Når kongen således overtog kirkens gods, måtte han naturnødvendigt påtage sig de opgaver, som den katolske kirke havde bestridt, nemlig hele den sociale forsyning og opretholdelsen af skoler og universitet.

Fra gammel tid ejede Holmekloster gårde i byen, og en af dets gårde fik Morten Henriksen i 1540 forleningsbrev på som belønning for den troskab, han havde vist mod kgl. majestæts tjener, Ditlev von Euenthyre, »da han i fejden førte brev ind i Fyen«. ¹⁾ Man kunne forvente, at adelen forsøgte at få noget af sine fædres gods tilbage, og det skete også. Jakob Hardenberg gjorde således krav på noget bøndergods, som hans svigerfader Peder Lykke til Hverringe havde givet til Helligåndsklosteret »for messe«. Peder Lykke havde i 1514-17 Lyø og Bjørnø i forlening, og gaven stammer formentlig fra den tid. Jakob Hardenberg hævdede nu i 1542, at dette gods var givet på den betingelse, at når messerne ophørte, skulle arvingerne tage godset igen; dette gjorde han, men skænkede det derefter til Gråbrødre hospital i Odense. ²⁾

Hvad nu Helligåndsklosteret angik, så fik Anders Emmiksen til Steensgård ligesom i Frederik I's tid klosteret og dets gods og tjenere i forsvar, og den deraf faldende visse rente og oppebørsel skulle »forvendes til de fattige, syge og såre menneskers opholdelse«, ³⁾ men allerede året efter fik han »kvittans« på 256 lod sølv, »hvorfor Helligånds Kloster i Faaborg er taxeret«. ⁴⁾ Snart slog klosterets skæbnetime. Ved kongebrev af 3. maj 1540 oprettede Christian III Gråbrødre hospital i Odense »Den almægtigste Gud til ære, fattige, såre, syge og usle mennesker til hjælp, trøst og nødtørftig underholdning«. Og til denne stiftelse lagde han »Faaborg kloster udi vor kjøbstad Faaborg med al den ejendom og tilliggelse både udenbyes og indenbyes, intet undtagen, at have nyde, bruge og holde til evig tid«. ⁵⁾

En af hospitalets forstandere, lensmanden Erik Krummedige, havde planer om at omdanne klosteret i Faaborg til en avlsgård og sætte en bonde til at forestå avlingen mod årlig landgilde og afgift til hospitalet. Kongen bifaldt 1540 planen; men fiskeretten på klosterets gods tilkom dog de fattige. ⁶⁾ Denne ordning blev ikke af lang varighed, men endnu i 1546 må der have været en avlsgård, thi da bad prioren i Sct. Knuds kloster i Odense,

under hvem Gråbrødre hospital hørte, Antonius Bryske til Langesø om at tage med til Faaborg »og der granske avlen, som lå til klosteret« og sætte den »for årlig landgilde«. De skulle endvidere kalde borgmester Laurits Knudsen for sig og lade ham aflægge regnskab på klosterets vegne.⁷⁾

Klosterets bygninger gik efterhånden over i privat eje. Niels Hammer, en borger i Faaborg, skænkede 1549 300 mk. til hospitalet i Odense og fik til gengæld til ejendom, som tidligere nævnt, et af hospitalets stenhuse med tilliggende, det lå »næst norden til Per Hansens gård og sønden op til den indgang som var til klosteret«.⁸⁾ Niels Hammer var købmand og hørte til en Faaborgslægt, der var en af byens mest ansete i 16. og i begyndelsen af 17. århundrede. Han havde leverancer til klosteret og stæv-nede i den anledning prioren i Sct. Knuds kloster i Odense til at betale salt, stål, humle, klæde og andre købmandsvarer, han leverede klosteret i Faaborg.⁹⁾ Der var rift om klosterets bygninger; i 1559 meddelte kansler Johan Friis til Hesselager prioren i Sct. Knuds kloster, at Jakob Hardenbergs enke fru Sofie Lykke ønskede et af klosterets stenhuse i Faaborg med abildhave og gårdsrum mod en årlig afgift til hospitalet. Kongen havde bevilliget det, hvis det kunne ske uden skade for de fattige; han bad derfor prioren undersøge, hvormeget hun skulle give, og lade kongen få besked herom.¹⁰⁾ Resultatet af undersøgelsen blev, at Sofie Lykke fik stenhuset, og det er formentlig det samme stenhus, hendes svigersøn Erik Rud til Sandholt i 1568 tilbød at leje mod en rimelig afgift til hospitalet.¹¹⁾ Når kongen i 1579 giver Knud Venstermand til Finstrup gavebrev på kronens stenhus i klostergården i Faaborg med to tilliggende abildhaver, er der nok tale om en anden af klosterbygningerne. Knud Venstermand og hans arvinger skulle svare afgift af de to haver til hospitalet i Odense; desuden fik han og hans arvinger frit fiskeri i Faaborg sø.¹²⁾ Det var en god gave, Knud Venstermand fik, men megen glæde fik han ikke af den, thi snart indløb der klager til kongen fra hospitalet og borgere i Faaborg. Kongen havde »glemt«, at bygningerne var henlagt til Odense hospital, og dettes forstan-der havde fæstet det hele til nogle borgere for årlig landgilde; de svarede også byens tyngde deraf ligesom i klosterets tid, og det er »den tredie part af byens tyngde, undtagen den årlige byskat«; forgæves gjorde Knud Venstermand sig anstrengelser for at få huset; kongen var ganske vist villig til at overlade ham det mod 100 rdl. i indfæstning til hospitalet og godtgørelse til de borgere, der havde fæstet det. Det var imidlertid ikke tilfreds-

stillende for hospitalet; dets forstander erklærede, at »stenhus og kloster« med alt tilliggende var givet hospitalet i Odense til avlsgård eller andet brug, det kunne derfor på ingen måde være tjent med, at Knud Venstermand og hans arvinger skulle have det for 100 rdl. i indfæstning; man kunne få mere ved at fæste det til borgerne, og de havde tidligere budt hospitalet 400 dl. for stenhuset alene. Hvad endelig fiskeriet angik, så var det bortfæstet til borgmester og råd.¹³⁾ Derved blev det, og Knud Venstermand måtte udlevere skødet og fik pålæg om ikke mere at befatte sig med stenhuset. Det er formentlig de her nævnte to stenhuse, som kongen en månedstid efter giver hospitalet lov til at sælge til nogle borgere i Faaborg, der gerne ville købe dem. Husene skal sælges til de højst bydende, og pengene skal sættes på rente til bedste for hospitalet.¹⁴⁾ Det vil rimeligvis sige, at endnu i 1579 har klosterbygningerne været til. En halv snes år efter i 1588 holdt biskop Jakob Madsen for første gang visitats i Faaborg. Han nævner overhovedet ikke klosterbygningerne hverken ved denne eller de følgende visitatser.¹⁵⁾ Desværre er Gråbrødre hospitals ældste jordebøger gået tabt, så klosterbygningernes skæbne i årene efter 1579 har vi intet kendskab til før 1627-28; da betalte Mads Pedersen leje af »det gamle stenus«.¹⁶⁾ Der er her sikkert tale om rådmand Mads Pedersen, der var rådmand i 1598¹⁷⁾ og endnu nævnes som sådan i 1627,¹⁸⁾ så sent som i 1628-29 står han opført som ejer af stenhuset;¹⁹⁾ han må imidlertid være død kort tid efter; thi 9/7 1629 fæster Maren Nielsdatter sl. Mads Pedersens en jord, »som det gamle stenus tilforn påstod liggende norden og vesten op til kirken«. Desuden fæstede hun en jord, liggende uden for Feltens Rist, samt en jord liggende »vesten op til gaden mellem Niels skomager i klosteret og Peder Hansen Møller her ibidem«.²⁰⁾ 1630-31 er hun stadig fæster af »det gamle stenus, er nu en have liggende norden og vesten op til kirken«.²¹⁾ Det er sikkert den, der nævnes i jordebogen fra 1671 som en abildhave »liggende norden og vesten op til kirken«.²²⁾ Der kan ikke være tvivl om, at dette »gamle stenus« må være Helligåndsklosterets vestfløj, og man fristes til at antage, at det andet stenus har været klosterets østfløj, men hvornår den er nedbrudt, ved vi endnu intet om. Til de to omtalte stenhuse hørte abildhaver. »Den gamle abildhave liggende næst indenfor Nørreport« blev 1560 fæstet af hospitalet til Hans Ravn, der senere nævnes som rådmand.²³⁾ Abildhaverne eksisterer i 1627-28, da betaler Kirsten Mikkell Jørgensens af »en abildhave« 1 fjerding smør, og Anders Borres hustru af

»den gamle abildhave« 5 mk. 5 sk. og 1 alb.²⁴⁾ Så sent som i 1684-85 nævnes de i jordebogen,²⁵⁾ og indtil omkring 1900 fandtes vest for kirken en meget stor gammel frugthave.²⁶⁻²⁷⁾

Det jordegods, som Helligåndsklosteret ejede, kom som omtalt til Gråbrødre hospital i Odense. Dettets ældste bevarede jordebog er fra 1627, og formentlig er godset det samme som ved hospitalets oprettelse. Af dette gods lå de 37⁰/₁₀₀, ialt 28 gårde og 3 huse, i Sallinge herred, således hørte hele Horne og Bøjden byer til hospitalet; der kan ikke være tvivl om, at dette jordegods for en stor del har udgjort Faaborgklosterets gods.²⁸⁾

Det er tidligere omtalt, at der var planer om at omdanne klosteret til en avlsgård og derfra dyrke de ved Faaborg nærmest liggende jorder. Denne plan må imidlertid være opgivet omkring 1560, thi på det tidspunkt begyndte hospitalet at bortfæste jordene til byens borgere, fra 1580 fæstede de dem på livstid.²⁹⁾ Disse jorder i og udenfor Faaborg opløstes i en mængde større og mindre jordstykker, hvoraf der i reglen betaltes i landgilde 4 skp. byg for en mk. jord. Af grundene og haverne inde i byen betaltes dog en pengeafgift. En af de første, der fæstede jord af hospitalet, var borgmester Laurids Knudsen, nemlig jorder øst for Faaborg. Nogle år senere fæstede han ialt 40-50 skp. land. Fæstebrevet viser os, hvordan klosterets jorder lå spredt mellem borgernes marker og haver. Han fik ved Tyvemosen fire små stykker jord på 9 skp. land tilsammen, i Borreskovs mark fire skp., to agre ved Galdenlade på 8 skp. jord, desuden endnu et stykke ved Borreskovs mark på 1 skp. land. Ved Skjoldstenen fik han 2 agre, der sattes til 4 skp., på Tillebæksholm 2 stykker jord, regnet for 3 skp. og ved Tillebæks Bøge en ager på 3 skp. Tagemose holm 4 skp. havreland, Tegeltoften og øvre Land, 2 agre ved Pugesø 5 skp. I Svanninge mark 2 agre kaldet Skideagre; af alt dette betaltes årlig i landgilde 8 pund og 4 skp. byg.³⁰⁾ Det var som regel borgmestrene, rådmændene og deres slægtninge, der fæstede disse jordstykker, ligesom det nok også er dem, der ejede hovedparten af grundstykkerne i byen. 1560 lejede rådmand Hans Bertelsen Bulgers toft, liggende nord for Faaborg, for en årlig leje af et pund byg;³¹⁾ 1597 havde Marren Severinsdatter sl. borgmester Hans Knudsen den i fæste.³²⁾ Skrivertoften blev 1561 bortfæstet i fire stykker til Mikkelt Ravn, Jens Eriksen, Christoffer Jørgensen og Jens Pedersen.³³⁾ 1593 havde rådmand Hans Ravn en ¹/₄ af Skrivertoften i fæste foruden en af de omtalte abildhaver; som fæster efterfulgtes han samme år af sønnen Mads Hansen Ravn.³⁴⁾ Samtidig havde den

senere rådmænd Anders Borre og hans hustru Mette Pedersdatter den anden abildhave og halvdelen af Skrivertoften, og deres børn fortsatte fæstet efter dem. Foruden disse tofter og haver nævnes i 1627 Brolæggertoften og Ridderhaven. Ialt betaltes i 1627 i afgifter til hospitalet af jorder, haver og løkker inden og uden byen 2¹/₂ dl. 1 mk. 5 sk. og 1 album samt 15 pund og 7 skp. byg og en halv td. smør.³⁵⁾

Langs Mølle. En af Helligåndsklosterets værdifulde besiddelser ved Faaborg var Langs mølle, der lå ved det nuværende Slukefter. Den ville borgerne meget gerne erhverve, de forhandlede med Gråbrødre hospital, og i 1552 fæstedes møllen til borgmester Jørgen Bulger og rådet for en årlig landgilde af 4 mk.;³⁶⁾ samme år fæstede byen møllen til Peder Hansen, der årlig skulle svare til byen 3 mk. danske for at bruge vandløbet af Bydammen og 4 mk. danske af møllestedet til hospitalet i Odense. Mølleren skulle vedligeholde møllen og broen ved Langs mølle og Faaborg by ud til »Gaa-seholmen«. Hvis kongen forlangte møllen tilbage, skulle byen gøre mølleren og hans arvinger fyldest for møllebygningen.³⁷⁾ Nogle år efter fæstede Peder Hansen »den hospitalets haug, der kaldes Lammehaugen, liggende nord for møllen« for 3 mk. danske,³⁸⁾ hans sønnesøn Peder Hansen afstod den med bygning i 1620 til mølleren i Borreby mølle Rasmus Simonson. Den nye møller skulle ligesom de tidligere fæstere betale til byen for brug af vandløbet af Bydammen samt fæsteafgift til hospitalet i Odense; desuden skulle han betale 1 mk. til byen for en lille kålhav og 5 mk. til hospitalet for Lammehaven. Hele herligheden stod Rasmus Simonson i 400 sldl. foruden 20 dl. til en »feigning« til Peder Hansens hustru og 5 dl. til hans datter.³⁹⁾

Bymøllen. Foruden Langs mølle ejede Helligåndsklosteret også møllen øst for byen, den såkaldte Bymølle. Den blev ligeledes af Odense hospital bortfæstet til byen. 1551 stadfæstede kongen et pergamentsbrev, hvorved hospitalet fæstede til borgmester og råd »en mølle østen for Faaborg« med al dens rettighed, undtagen fiskeriet i Faaborg sø. Landgilden blev fastsat til 11 ørter mel og 1 td. ål, »som deraf haver ganget fra arilds tid«.⁴⁰⁾ I byens regnskab 1617 gøres rede for »møllens bygning, som blev opbyggt«. Det blev dyrere end beregnet, og rådmændene måtte forstrække byen med penge; og først da man solgte en skov, kunne lånet tilbagebetales.⁴¹⁾ Odense hospi-

tal skilte sig imidlertid af med møllerne. Det skødede i 1625 Bymøllen med den halve fiskeret i Sundet samt dets rettigheder i Langs mølle og to agre til Jørgen Brahe til Hvedholm for 760 rdl.⁴²⁻⁴³⁾ Lensmanden Holger Rosenkrantz og hospitalsforstander Hans Caspersen Mule gav borgmester og råd ordre om at levere møllen til Jørgen Brahe, og i oktober samme år attesterer Hans Caspersen Mule, at Bymøllen er overdraget den nye ejer.⁴⁴⁾ Snart opstod strid mellem byen og Jørgen Brahe om vedligeholdelsen af Bymøllendæmningen; det endte med, at borgmester og råd i slutningen af året »erbyder sig at fli Bymøllendæmningen færdig«, og senere blev der truffet aftale om dens fremtidige vedligeholdelse.⁴⁵⁾

Da biskop Jakob Madsen i 1588 første gang holdt visitats i Faaborg, noterede han sig, at der var tre møller, nemlig Bysø mølle, Langs mølle og en vejrmølle.⁴⁶⁾ Om denne vejrmølle høres ellers intet, men mon der ikke er tale om den vejrmølle, som nævnes i Helligåndsklosterets registratur? Her omtales et brev »på veirmøllens sted«; hvis dette er rigtigt, har klosteret ved middelalderens slutning ejet tre møller ved Faaborg.⁴⁷⁾

Hestemøllen. Da Jørgen Brahe købte Bymøllen, var der endnu en mølle i Faaborg. Det var Hestemøllen, der blev bygget inden 1618 af rådmann Niels Bang; den var en slem konkurrent til Bymøllen, og da byen i 1618 fæstede denne til Jakob Jørgensen i Fjellebro mølle mod en årlig afgift af 7½ ørte byg og en tønne ål, lovede Niels Bang for at have sin hestemølle i fred årlig at give 3½ ørte mel til Jakob Jørgensen, så længe han boede i Bymøllen; desuden ville han male for ham, så han kunne have sit rugmel toldfrit. Nogle år efter døde Niels Bang, og betalingen ophørte, da sønnen Morten Bang mente, afgiften bortfaldt ved hans faders død. Jakob Jørgensen var imidlertid af en anden mening og stævnedes Morten Bang for bytinget. Her lovede Hans Jensen Foged, der havde ægtet Niels Bangs enke, årlig at give til Bymøllen 12 sldl. mod at have Hestemøllen uantastet.⁴⁸⁾

Da Jørgen Brahe blev ejer af Bymøllen, søgte han at komme Hestemøllen til livs. Han stævnedes Hans Jensen Foged og Niels Bangs børn til tinge og påstod, at Niels Bang måtte have bygget sin mølle uden øvrighedens samtykke. Der var to vandmøller ved byen, Bymøllen og Langs mølle, og Hestemøllen førte til deres »fordærvelse og ødelæggelse«. Niels Bang havde tilbudt mølleren i Bymøllen en sum penge »til mindelighed«, hvad der for Jørgen Brahe var bevis på Hestemøllens ulovlighed. Han hævdede, at det

var forbudt at bygge møller, der kunne skade gamle vandmøller og andre møller, og da Hestemøllen i Faaborg ikke havde været »af Arilds tid«, burde den afskaffes.⁴⁹⁾ De stridende parter henvendte sig til kongen, der i foråret 1626 gav Hans Foged ret til indtil videre at bruge den Hestemølle, »som han har i sin gård og derpå male for sig selv og andre, så meget han kan«. Nogle måneder efter fik Jakob Ulfeldt kongelig befaling til at undersøge, om Hestemøllen var til skade for de møller, der fandtes i forvejen. — Undersøgelsen faldt ud til fordel for Hans Foged, og han bevarede sin Hestemølle, men til gengæld måtte han forpligte sig til at betale 3 $\frac{1}{2}$ ørte mel om året til mølleren i By-møllen, »da hans formænd altid havde svaret denne afgift til den, der boede i vandmøllen«. ⁵⁰⁾

Jørgen Brabe til Hvedholm.
(1585-1661)

Sundet og fiskerettigheden. Vi er endnu ikke færdige med Helligåndsklosterets besiddelser. Da klosteret omdannedes til avlsgård i 1540, undtoges klosterets fiskerettighed; den skulle blive hos de fattige. Det må imidlertid have været forbundet med store omkostninger for hospitalet at drive fiskeriet; thi samtidig med at man ophævede avlsgården, opgav hospitalet at fiske til fordel for de fattige og udlejede i 1560 sin part af fiskeretten i Sundet til borgmester Laurits Knudsen »med råd og menige almue« for 4 dl. årlig.⁵¹⁾ Det er, som tidligere omtalt, denne fiskerettighed, som kongen i 1578 gav Knud Venstermand brev på, men som takket være hospitalets modstand blev ved byen. Knud Venstermand havde svært ved at resignere, kongen måtte gentagne gange skrive til ham om at afholde sig fra fiskeriet; det brød han sig lidet om, og ved påsketid 1598 lod han sin fisker Peder Hansen fiske på Sundet.⁵²⁾

Der blev et voldsomt røre i byen, borgmester og råd indkaldte til råd-stuemøde, og på dette forespurgte man borgerne, om de ville yde borgmester og råd al støtte overfor den formastelige adelsmand. Borgerne erklærede sig villige hertil.⁵³⁾ Borgmester og råd stævned ham for bytinget. Det blev ikke nogen billig proces; byens regnskaber viser, at man blev byfogden Anders Borre skyldig 22 dl. og 1 mk., hvoraf en del var »bekostet på den trætte med Knud Venstermand om Sundet«.⁵⁴⁾ Det er sikkert Knud Venstermands stadige forsøg på at tilrive sig fiskerettigheden, der i 1604 fik byen til at tage tingsvidne på lovhævden af 1501. Samtidig lod borgmester og råd udarbejde bestemmelser for borgernes fiskeri. Borgerne skulle give leje, som de fiskede til og havde redskaber til, dog skulle alle betale 4 dl. til hospitalet og 4 dl. til byen. Ingen måtte fiske mellem kl. 9 aften og kl. 4 om morgenen. Overtræderen af dette forbud skulle betale en tønde øl til borgmester og råd, og for denne bøde kunne der straks pantses. Hvis den arme synder ikke kunne betale, skulle han sættes i halsjern en dag og en nat og kun have vand og brød. I maj måned måtte ingen fiske på Sundet;⁵⁵⁾ senere blev borgernes fiskeret afhængig af en tilladelse fra borgmester og råd, og fra 1614 blev jagt på Sundet forbudt.⁵⁶⁾ Det var heller ikke tilladt at skære rør før 14 dage efter St. Knuds dag, og denne ret gjaldt kun for skatteborgerne; rørene måtte ikke sælges til de omboende bønder; der var i høj grad brug for dem til byens stråtækte gårde og huse.⁵⁷⁾

Siden 1560 har byen kunnet glæde sig ved at have alle rettigheder i Sundet, men det blev ikke ved at være sådan. Jørgen Brahes ihærdige arbejde med at samle og udvide sit gods omkring Hvedholm blev meget ubehageligt for byen. Vi har set, hvorledes han fra hospitalet erhvervede sig jordegods i byens umiddelbare nærhed, og da han i 1625 købte Bymøllen af hospitalet, fik han ved samme lejlighed dettes part af Sundet. Den nye ejer udstedte straks forbud mod, at byens borgere satte ruser eller andet fiske-redskab langs med Svanninge grunde, såvidt hans »forttog påskyder«, i lige måde såvidt hospitalets grund »påskød« i forskrevne sund indtil midtstrøms.⁵⁸⁾ Snart opstod strid mellem ham og byen om en holm i Sundet. I sommeren 1626 havde Hans Hansen Foged, der da var kæmner, ladet slå hø på den del af holmen, som Jørgen Brahe påstod var hans.⁵⁹⁾ Ved bytinget anerkendtes Jørgen Brahe som berettiget i holmen, men byen slog sig ikke til tåls med det, og på dens vegne stævned Hans Foged Jørgen Brahe til Fynbo landsting, hvor han hævdede, at førend Jørgen Brahe kunne påtale

»grøden af samme holm«, måtte han bevise ejendomsretten til »grundene udi denne holm«. Jørgen Brahe henviste til bytingsdommen og til, at ingen anden havde gjort krav på den halvpart af holmen end han, heller ikke byen kunne gøre krav på den, da den havde tilhørt »kgl. Majestæt«, og det var den andel, Jørgen Brahe havde købt »efter lovhævd og skødets indhold«. Han havde i efteråret 1626 udstedt en »vedkendelsesseddel« om sine rettigheder i Sundet, nemlig »halvparten af søen med dam og dams bund med sin rettighed, så og alle opdrætterne for og på hospitalets jorder, fiskeriet for Svanninge grund til midtstrømmen«. Landstingsdommen 6. marts 1630 frakendte Jørgen Brahe fiskeretten for Svanninge grund, men bekræftede hans ret til halvparten af holmen.⁶⁰⁾ I sommeren 1630 slog Jørgen Brahes folk hø på Byholmen, og samtidig sendte han sin »tjener« Jep Hansen i Bjerne til borgmester og råd for at høre, hvorledes de skulle ordne det med holmen; de tilbød at komme til ham og »enten at skiftes midt i eller hvor det bedst kan sig skikke, at det kan være begge parter uden skade«.⁶¹⁾

Man undrer sig over, at borgmester og råd ikke i al den tid, der var gået siden Helligåndsklosterets verdsliggørelse, havde købt dets møller samt dets halvdel af Sundet, men det skyldtes sikkert, at hospitalet først omkring 1625 begyndte at bortsælge; meget ofte foregik det på den måde, at man mageskiftede godset, og da Jørgen Brahe ejede en del gods i nærheden af Odense, faldt det naturligt for ham at mageskifte dette gods til hospitalet mod gods på Horneland; erhvervelsen af møllerne og det halve sund var således led i hans samling af jord om Hvedholm, hans hovedsæde. Der var derfor under disse forhold ingen mulighed for byen for at erhverve disse ejendomme, desuden var Jørgen Brahe en kapitalstærk mand; det var ikke for ingenting, han kaldtes »den lille konge på Fyn«.

KIRKE OG PRÆST

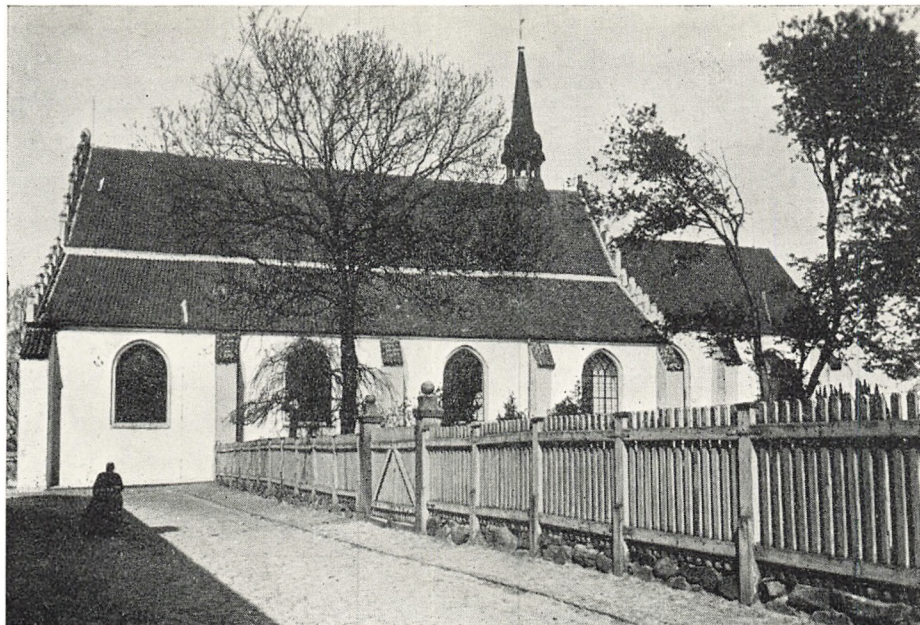
Helligåndskirken og St. Nicolaj kirke. Helligåndsortenen virkede knapt 100 år her i landet og fik i den tid kun seks klostre; af dens kirker er endnu tre bevarede, da de efter reformationen blev sognekirker, blandt dem Helligåndsklosterets kirke i Faaborg. 1539 skænkede Christian III klosterkirken til borgmestre, råd og menige borgere i Faaborg, desuden fik de kirkegården; til gengæld overdroges til kronen den gamle sognekirke St. Nicolaj kirke, som det var kongens mening at bruge som pakhus til kronens korn. Der var ingen særlig grund for borgerne til at være kongen taknemlig for

denne gave; thi da han havde taget klosterets gods, ville kirken blive kostbar for borgerne at vedligeholde, og det var en ringe trøst, at byen senere fik ret til at belægge fire pladser i Gråbrødre hospital i Odense.¹⁾

Af inventaret i den gamle sognekirke modtog byen klokker, skamler, kirkestole og det skab, som kirkens prydelser plejede at ligge i.²⁾ Nogle år senere i 1546 fik byen ordre til, at alle de altertavler, der var i klosterkirken, skulle overlades til prioren i St. Knuds kloster i Odense. Til gengæld måtte borgerne få de tavler, der stod i St. Nicolaj kirke og opsætte dem i deres nye sognekirke.³⁾ Borgerne kviede sig ved at skulle aflevere Helligåndskirkens prægtige højaltertavle og har måske i den anledning henvendt sig til kongen, i hvert fald fik de senere brev om at måtte beholde »den høje tavle«, samt de to små klokker og sejerværket i Helligåndskirken.⁴⁾ I århundreder kunne byens borgere glæde sig over den gamle altertavle, der således reddedes fra undergang. Tanken om at anvende sognekirken som »kornhus« må snart være opgivet; thi byen fik ordre til at nedbryde den gamle kirke; kalk, tømmer og sten måtte borgerne bruge til Helligåndskirken, men de skulle gøre regnskab for det anvendte materiale, og tomten skulle renses og jævnes.⁵⁾ Snart efter må kirken være revet ned, for 1556 skøder byen til Christiern Bager et stykke jord, som er »for korid« af den gamle kirke, øst for kirkegården.⁶⁾

I 1588 var biskop Jacob Madsen i Faaborg, da var kirken i det store og hele nedrevet, kun »et tårn af den gamle kirke står på torvet«, fortæller han i visitatsbogen. Her hang klokkerne, hvis klang ikke har frydet ham, da han noterer om den store klokke, at den »lyder ilde«. Disse klokker eksisterer ikke mere.

Under dette sit første besøg i Faaborg tegnede bispemesteren en skitse af Helligåndskirken, der viser, at den endnu har sin lave overkirke; den hævede sig kun ca. en meter over sideskibene. Hvis tegningen er en rigtig gengivelse af kirkens udseende, må sideskibene først efter den tid være løftet til deres nuværende højde. Jacob Madsen fortæller, at kirken for så vidt var god nok, men den gode biskop er bange for, at den i længden ikke kan holdes ved magt; man havde forsømt at lægge noget gods til kirken, og efter hans udsagn bestod dens indtægt kun af tienden og 3 mark årlig. Højaltertavlen undgik selvfølgelig ikke hans opmærksomhed, »en tavle med udhuggede billeder« hedder det, »det hellige trefoldighed billeder, men er udenpå paszen (passionen), skal altid stå åbne«.⁷⁾

Helligåndskirkens sydside.

Om kirkens inventar får vi at vide, at døbefonten står i kirkens vestende, korstolene oppe i koret nævnes ikke, men til gengæld prædikestolen, som er kommet til efter reformationen; den er umalet og prydet med de tolv apostle. Kirken ejer også nogle smukke alterklæder. Han fortæller, at kirken har et spåntækt spir. Kapellanen Jørgen Hansen nævner i sin kalenderoptegnelse, at det gamle spir blev nedtaget i 1612, og nogle dage efter blev det på ny igen »oprejst af sin mester Mads Møller på Dyreborg«. ⁸⁾ Jacob Madsen fortæller, at kirken havde træloft, der var kun en hvælving »neder« og to over koret, det vil altså sige, at endnu 100 år efter kirkebyggeriets påbegyndelse er kirken ikke overhvalvet.

Man vil forgæves lede efter arbejder fra denne tid i kirken; hvad der har været af epitafier, er så godt som gået tabt; mange ved den pietetsløse udrensning i 1858. Det er næsten utænkeligt, at der ikke skulle have været lagt gravstene over borgmestre og rådmænd eller over de adelige, som da vitterligt har boet i Faaborg. Vi kender et epitafium fra 1606, som gik til grunde ved udrensningen 1858. Det var et maleri, der forestillede Christi korsfæstelse. Under maleriet stod: »Denne tavle haver ærlig og velbyrdig fru Mette salig Jørgen Timands given her i Faaborg kirke, hendes salig

mand og børn til ihukommelse.⁹⁾ Hun var gift med Jørgen Tidemand til Steensgård; selv døde hun i 1612 og blev begravet i Svanninge kirke. Dette epitafium har vel endnu ikke været opsat, da fru Mettes dattersøn Jørgen Kaas til Gelskov i 1606 besøgte sin mormor og noterede sig den tidligere omtalte gravsten i kirken over Erik Madsen Bølle; i hvert fald nævner han det ikke i sine »Fyenske Antikviteter«. Af andre adelige, der blev begravet i kirken, kan nævnes Karen Krabbe til Søbo, der døde i 1613.

Enkelte gaver skødedes i denne tid til kirken, hvorved dens kapital forøgedes, hvad højligt tiltrængtes. Således gav fru Karen Bryske til Østrupgård, sl. Iver Lunges til Slumstrup, i 1611 100 dl., og Emmerentse Hartvigsen, der i maj s. å. holdt bryllup i Faaborg kirke med junker Albrekt von Arnstedt, skænkede 100 dl.; renten skulle anvendes til kirkens bygning og desuden skulle synges »Gud til ære hver fredag efter jomfruens egen befaling den salme: O, Herre frels mig og døm min sag.«¹⁰⁾

Sognepræst. Efter reformationens indførelse blev kirkeforholdene ordnede efter recessen af 1537 og kirkeordinansen af 1539. Fra nu af skulle præsterne i købstæderne vælges af rådet, og deres kundskaber skulle prøves af biskoppen. Udnævnelsen af præsten skulle bekræftes af lensmanden. Kirkernes økonomiske forhold varetoges for fremtiden af kirkeværgerne, der aflagde regnskab for rådet, provsten og sognepræsten, desuden fik lensmanden et vist overtilsyn. Hvis de indtægter, der var henlagt til sognepræsten, ikke var tilstrækkelige, skulle borgerne yde det manglende, der så skulle opføres blandt byens almindelige udgifter. Renterne af kirkens kapital og de årlige uvisse indtægter skulle anvendes til vedligeholdelse af kirken, klokketårnet, skolehuset og skolemesterens bolig; hvis indtægterne heller ikke strakte til dette, skulle byen yde det manglende.¹¹⁾ Til Faaborg kirke havde tidligere hørt Munkø, Avernakø og Korshavn, men 1536 gav Christian III dem en egen sognepræst.¹²⁾ Ved reformationen var den tidligere prior i Helligåndsklosteret Niels Boesen som før nævnt blevet sognepræst i Diernisse, men ved kongebrev i 1540 lagde kongen Diernisse som anneks til Faaborg, dog først efter Niels Boesens død; indtil da måtte sognepræsten i Faaborg nyde kongetienden af Diernisse; men når Niels Boesen døde, skulle denne tiende igen falde tilbage til kronen.¹³⁾ Til at bestride udgifterne til vin og brød i Faaborg og Diernisse kirker henlagdes to gårde i Katterød, kaldet Munkegården, de skulle årligt svare seks tønder byg og 8

halvottinger smør. Kirkeværgen skulle modtage denne afgift, og da de ikke forsløg til udgifterne, måtte han til disses bestridelse også anvende to rdl. af kirkens indkomster.¹⁴⁾

Som tidligere omtalt fik borgerne intet af St. Nicolaj kirkes gods; det beholdt kongen, hvad vi har et vidnesbyrd om i et brev fra 1551 til lensmanden Jørgen Brahe. Kongen har hørt, at en præst, der var forlenet med et vikarie i Faaborg, er død, og beder i den anledning lensmanden forfatte en fortegnelse over det gods, der var lagt til vikariatet, samt finde ud af, hvem der har stiftet det, og hvem der har forlenet det bort; desuden skal han give kongen en fortegnelse over alt det andet gods, der er givet til St. Nicolaj kirke.¹⁵⁾

Noget måtte sognepræsten have at leve af foruden tienden og de uvisse indtægter. Til præstens og kapellanens underhold henlagdes fire gårde i Diernisse. Kongen og adelen var på den tid ivrigt optaget af ved magelæg at samle deres gods og skille sig af med strøgodset, og derfor fik disse gårde kun kort tid lov at ligge til gejstligheden i Faaborg. Knud Venstermand til Finstrup havde nemlig kastet sine øjne på dem og fik dem ved mageskifte med kronen i 1579; i stedet fik præsterne i Faaborg to gårde i V. Åby og to gårde og et gadehus i Haastrup,¹⁶⁾ og indtægterne af gårdene fordeltes således, at sognepræsten fik landgilden af en gård i V. Åby og en i Haastrup, mens kapellanen fik resten.¹⁷⁾ Senere blev den ene gård i Haastrup mageskiftet til Peder Bille til Haastrup, uden at præsterne fik nogen erstatning. Da biskop Jacob Madsen visiterede i Faaborg i 1588, klagede sognepræsten derfor sin nød for ham. Biskoppen tog sig straks af sagen, og året efter fik lensmanden Laurids Brockenhuus ordre til at udlægge en ligeså god gård, samt at levere ligeså meget korn »af loftet«, som der var svaret af gården i den tid, Peder Bille havde haft den.¹⁸⁾ 1617 mistede præsterne gadehuset i Haastrup, der ved magelæg gik til Christian Holck til Bustrup.¹⁹⁾ I mange henseender blev det en stor hjælp for præsterne, da et kongebrev i 1568 fritog dem for besværing med »byens tyng«. ²⁰⁾

Den første lutherske sognepræst i Faaborg er Rasmus Vordin, der 1537 blev medlem af den første evangeliske kirkekommission, den, der samledes i Odense samme år.²¹⁾ Et godt kendskab til de følgende præster får vi gennem Jacob Madsens skildring af dem i visitatsbogen. Med ganske få streger lykkes det ham at gøre dem levende for os. Der er Hans Jensen, Rasmus Vordins efterfølger, der som sognepræst i Skåne blev udplyndret af

svenskerne under Den Nordiske Syvårskrig. Jacob Madsen giver ham det skudsmål, at han er næsten ulærd; hjemme har han det ikke godt; det er ikke undgået bispem, at hustruen fører regimentet. Borgmester og råd gav ham det bedste skudsmål; hans mangel på lærdom har åbenbart ikke generet de gode mænd. Fortrædeligheder i embedet undgik hr. Hans ikke, og årsagen hertil var den så ofte omtalte Knud Venstermand til Finstrup. Han kom i 1591 for skade at dræbe en af sine egne bønder; formynderregeringen opfattede det skete som begået af våde eller i nødværge. På samme måde opfattede hr. Hans det og tog adelsmanden til skrifte og alters, men så kom sagen hans overordnede provsten for øre. Han stævnedes den arme sognepræst, fordi han havde overtrådt kirkeordinansen ved at give absolution for et drab, før øvrigheden og den dræbtes slægtninge var tilfredsstillt. Senere beskyldtes provsten for i denne sag at have dømt mod recessen, d. v. s. i dette tilfælde mod adelens privilegier, og begge præster blev året efter indstævnet for rigsrådet. Bispem tog sig personlig af dem, og på herredagen i København afbad han begges forseelse ved et møde med rådet i Absalon Gjões stue.²²⁾ Nogle år efter denne forskrækkelse døde hr. Hans. Hans efterfølger blev Simon Jørgensen; men der har muligvis været en hr. Mogens imellem dem.²³⁾ Borgerne klagede over, at hr. Simons prædiken var for lang; han synes åbenbart at have glemt kgl. majestæts brev af 1580, at gudstjenesten skulle begynde så betids, at præsten kunne være på prædikestolen kl. 8 slet, og prædikenen og ceremonierne skulle være forbi kl. 10 slet.²⁴⁾ Bispem spiste hos hr. Simon og konstaterede med fortrydelse, at der var for lidt mad. Den 29. Juli 1603 døde sognepræsten af pest. Efterretningen herom nåede til Falster, hvor det kom enkedronning Sofie for øre; hun boede da på Nykøbing slot, og en ugestid efter hr. Simons død skrev hun til biskoppen og lagde et godt ord ind for rektoren i Nykøbing Hans Jacobsen; han fik dog ikke embedet,²⁵⁾ det gjorde derimod sognepræsten på Avernakø Hans Hansen, der imidlertid på grund af sygdom aldrig kom til at tiltræde sit nye embede og snart døde. Hans efterfølger blev Morten Hansen Griff.

Præstegård. Om præstegården fortæller Jacob Madsen, at den er »passende nok«. Borgerne lejede den ud, fordi sognepræsten Hans Jensen havde købt sin egen gård.²⁶⁾ Jacob Madsens udtalelse virker noget besynderlig; thi nogle år efter var den i en sådan tilstand, at noget måtte gøres, hvis den ikke

skulle falde helt sammen. Et syn af 8 dannemænd i 1593 giver os et billede af dens jammerlige tilstand. Taget er så medtaget, at det må omlægges med nye sten. Der skal opsættes en ovn og købes mursten dertil, der må nyt loft over den største stue og over jordkælderens, og nye vinduer må indsættes i begge stuer. Bryggerset må have nyt loft og nye skorstene. Den søndre gavlf på det store hus må opbygges med tømmer og sten, og det østre ladehus må have nyt fodstykke og nye bjælker, gavlen må opbygges, da den hænger på to støtter. Den vestre lade, der er porthus, skal nedrives og opføres på ny, da væggene falder ud mod gaden. Reparationen vil blive bekostelig, da gården er slet forfalden.²⁷⁾ Men endnu i 1601 syntes intet at være sket; thi da lovede borgmester og råd Jacob Madsen at lade den reparere;²⁸⁾ forhåbentlig har hr. Simon ikke boet i gården.

Kapellaner. Det er muligt, at der straks, efter at Diernisse blev anneks til Faaborg, har været en kapellan i byen, men om en sådan hører vi ikke før i 1551. Nævnte år udstedte Christian III et åbent brev til borgmester og råd, hvorved de fik lov til at oppebære den visse landgilde af de gårde, som tilforn lå til Vor Frue Alter for dermed at underholde kapellanen. Det drejer sig om to gårde i Diernisse, Skovgård og Mosegård, samt to små boliger kaldet Ellegårde, der var udstykket fra Skovgård; den ene lå i Diernisse, den anden i Kalleko. Landgilden af dette gods var et pd. rug, et pd. og 10¹/₂ ørte byg, to skp. smør, en galt eller 24 skilling, et lam eller 7 sk., en mk. og 10¹/₂ sk. erridspenge og 24 sk. gæsteri.²⁹⁾

Den første kapellan, vi kender, er Jørgen Truelsen, der fik sit kaldsbrev d. 5. aug. 1566.³⁰⁾ Ligesom sognepræsten fik han ved Jacob Madsens visitats i 1588 det bedste skudsmål af borgmester og råd; men heller ikke hans lærdom fandt biskoppen imponerende. Året efter hørte han hr. Jørgen fremsætte fem parter af evangeliet og forklare de to; ved samme lejlighed påtalte bispens bl. a., at menigheden ikke stod op under »Aleneste« og »Vi tro«. Ligesom sognepræsten havde hr. Jørgen sin egen gård, medens embedsboligen var lejet ud til borgerne. Jacob Madsen fortæller, den var så dårligt bygget, at kapellanen ikke kunne bo der, uden at den »opfardiges«; i foråret 1591 lovede borgmester Jens Støvle da også biskoppen, at kapellanens gård skulle blive færdig.³¹⁾

Trods kongens gaver kneb det stadig med at skaffe kapellanen et anstændigt underhold. Det kom derfor til bitre stridigheder mellem hr. Jørgen

og sognepræsten, fordi kapellanen tiltog sig noget af tienderne af Diernisse sogn, hvad sognepræsten fandt ganske ulovligt, eftersom Christian III's brev af 1540 gav ham al tienden. Hr. Jørgen undskyldte sig med, at han ikke havde taget andet, end hvad de forrige sognepræster havde indrømmet ham. Sagen kom i 1594 for en provsteret, og dommen gik hr. Jørgen imod; sognepræsten fik alle tienderne, men han skulle give kapellanen noget for hans tjeneste af det, der var henlagt til hans underhold.³²⁾ Yderligere hjælp og understøttelse fik kapellanen i 1598, idet borgmester og råd bevilligede ham offer anden juledag, anden påskedag og anden pinsedag, og lidt senere lovede man ham otte daler til hans kost og underhold til Mikkelsdag, men så slog man også fast, at efter den dag måtte han selv sørge for sit underhold og nøjes med indkomsterne fra kongen og sognepræsten samt offeret, der var bevilliget ham.³³⁾ Kapellanen var på den tid Jørgen Jensen, han har formentlig ikke boet i kapellanboligen, da man i byens regnskab for 1599 finder en udgiftspost på to daler for kapellanens husleje.³⁴⁾ Snart opstod også strid mellem ham og sognepræsten hr. Morten om kapellanens løn; til sidst kom det dog til et forlig, og hr. Morten gik ind på hver Mikkelsdag at give kapellanen otte daler og hver Mortensdag en ørtug rug og en ørtug byg, til påske skulle han have otte daler. Desuden måtte kapellanen beholde barselkvindernes og børnenes offer i Diernisse kirke som betaling for den tjeneste, han skulle gøre hr. Morten i Diernisse, men sognepræsten havde til enhver tid lov til at holde gudstjeneste i annekset, og han beholdt offeret ved de tre højtider samt den foræring, der skete ved begravelser. Det var biskoppen, der mæglede dette forlig mellem de stridende præstemænd; biskoppen indskærpede hr. Jørgen, at han skulle være hr. Morten hørig og lydig, som en kapellan skal være en sognepræst.³⁵⁾ Et minde om Jørgen Jensen har vi i hans kalenderoptegnelser, som han har indskrevet i en bog, der nu findes i Det kgl. Bibliotek, Peter Valentin Beyers *Diarium historicum* trykt i Wittenberg 1603. Bogen synes senere at have tilhørt borgmesteren i Odense Peder Blankenborg, men hvordan den er kommet i hans besiddelse, vides ikke. Optegnelserne fortæller selvfølgelig først og fremmest om Jørgen Jensens familie, om byens borgere og om omegnens adelige. Hr. Jørgen har delt tidens almindelige overtro og noterer omhyggeligt allehånde varsler og mærkelige naturfænomener, som den hvirvelvind, der den 19. maj 1609 var i Mikkil Jørgensens have »og førte it stykke lærit, som indeholde 46

alne nogle alne offuer dett høyie klocketorn.«³⁶⁾ I 1600 holdt han bryllup med Anna Iversdatter fra Nyborg. Nogle år efter fik byen en ny bolig til kapellanen; 1604 fik Karsten kleinsmed ifølge byens regnskab 6 dl., og dermed »blev han afbetalt for det hus, som byen afkøbte ham til kapellanbolig«. ³⁷⁾ Den gamle kapellanbolig må da have været så forfalden, at den blev nedrevet; borgmester og råd havde også i 1601 lovet biskoppen, at kapellanboligens gamle tagsten måtte anvendes på latinskolen, og at en ny kapellanbolig skulle opføres; ³⁸⁾ istedet foretrak man altså at købe et hus. Jørgen Jensens efterfølger i embedet blev Peder Hansen, der i 1633 blev sognepræst i Nakskov, han var søn af byens borgmester Hans Nielsen.

Som en halvvejs gejstlig person må man vel betragte Anders Gormsen, der for 12 mk. årlig at betale til Mikkelsdag påtog sig at stille klokken og ringe og dertil »tilsagde borgmester og råd sin tro tjeneste«. ³⁹⁾

LATINSKOLE

Skolevæsen. I kirkeordinansen af 1537 findes en bestemmelse om, at der i hver by skulle være en latinskole, hvis rektor skulle udnævnes af provsten, præsten og »de bedste i rådet«, de øvrige lærere ved skolerne, »hørerne«, skulle udnævnes af rektor. Der måtte kun være en latinskole i byen og ingen »danske og tyske« skoler, men øvrigheden skulle sørge for, at der var »skriveskoler« for dem, der ikke kunne lære latin; disse skriveskoler hørte under rådets domæne. Latinskolernes udgifter blev dækket af deres kapitaler og ejendomme samt af byen, medens »skriveskolerne« altid bekostedes alene af byen. Om nogen skriveskole i Faaborg i denne tid har vi ingen efterretning, derimod har vi gode oplysninger om latinskolen. ¹⁾

Latinskolen og dens kapital. Hvornår den er oprettet, ved vi ikke; den nævnes første gang i 1551, da Ejler Rønnow til Hvidkilde betænkte den med tre ørter byg af en gård i Olmer Oure i Ulbølle sogn; kornet skulle anvendes til skolemesteren og et fattigt faderløst skolebarn. ²⁾ Af flere kongebreve fra den følgende tid fremgår det med al tydelighed, at det var let nok at få skolerne oprettet, men værre at holde dem i gang. Ganske vist blev der tillagt dem noget gods til »skoletjenernes« underholdning, men allerede 1560 klagede Frederik II over, at magistraten og borgerne havde tilranet sig det. ³⁾ Syv år senere lød den samme klage over latinskolerne i de små fynske byer; deres indkomster var så ringe, at mange elever »forårsages at

overgive bogen, som ellers udi fremtiden vil kunne tjene religionen«. For nu at hjælpe dem undte kongen dem, at »når nogen sognedegn på landsbyerne boendes dør og afgår, og det sogn, som ledigt bliver, ligger på to mile nær købstæderne, da skal samme sogn igen forsørges med en degn af skolen udi den købstad, som det næst og belejligst ligger«. Skolepeblingen skulle nyde al degnerenten, og til gengæld skulle han »undervise det unge folk udi sognet« i katekismus og børnelærdom og gøre den fornødne kirketjeneste.⁴⁾ Det var sandelig ikke med begejstring, at bønderne modtog løbedegnene, og kongen måtte derfor i 1574 indskærpe bestemmelsen. De sogne, hvor der var kommet sædedegne i stedet for løbedegne, fik lov at beholde sædedegnen, men han skulle aflevere en del af degnerenten til skolen, og når han døde, så skulle der igen indsættes en løbedegn; overholdelsen heraf påhvilede bisperne.⁵⁾ Også skolemestrene og hørerne måtte kongen hjælpe til deres rettigheder. Myndighederne skulle herefterdags sørge for, at skolemestrene og hørerne fik fri kost foruden deres løn, desuden skulle man sørge for, at de fik afgifterne af de degneembeder, der var lagt til skolerne, så disse kunne blive ved magt og blive forsynede med »lærde personer«.⁶⁾ I sin embedstid vågede biskop Jacob Madsen med nidkærhed over, at skolemestrene, hørerne og disciplene fik, hvad de havde krav på; da borgmesteren i 1592 prøvede på at få skolemesteren til at nøjes med 1 skilling degnepenge af hver borger mod de to skilling, han plejede at få, modsatte bispen sig det på det bestemteste. Ved samme lejlighed får vi at vide, at skolemesterens kostpenge årlig beløb sig til 16 dl.⁷⁾ Ved sin tiltræden som biskop erfarede Jacob Madsen, at skolen i Faaborg ikke fik det degnekorn, kongen havde lovet den; han lod da provsten i Sallinge herred ved et møde i Faaborg formane degnene til at yde, hvad de skulle, og i april 1594 holdt han selv møde med dem. Følgende degne mødte da op i Faaborg og forpligtigede sig til fra nu af årlig at levere korn til skolen. Hans degn i Jordløse 6 skp. byg, Per i Espe 8 skp., Anders i Ulbølle 8 skp., Per i Hillerslev 4 skp., han havde hidtil intet givet, Niels i Horne 1 ort, Hans i Sdr. Broby 1 skp., Anders i Øster Hæsing 4 skp., Karl i Aaby 1 ort, degnen i Nørrebroby 4 skp. og degnen i Allested 6 skp., ialt 72 skp. byg, heraf fik skolemesteren 36 skp.; resten gik til skolebørnene. For hver skp. byg gaves 8 sk.; for pengene købtes vadmelstøj; for kornet fra Olmer Oure plejede borgmesteren årligt at købe 18 alen vadmel, og for det korn, som sognepræsten i 1600 havde oppebåret på skolens vegne,

købte han 36 alen vadmæl; da bispen s. å. visiterede, foreviste sognepræsten ham kvitteringerne; de lå i kirkens gemme. Trods Jacob Madsens nidkærlighed for skolen nævnes den endnu i 1608 blandt dem, hvis underhold var ganske utilstrækkelig.⁸⁾

Gaver fra private til latinskolen var ikke ualmindelige. Den 25. februar 1616 lod fru Anne Rosenkrantz til Søholm »forkynde aff prædickestolen her udi Foborg«, at hun havde skænket Faaborg skole 500 rdl. Den årlige rente skulle »udbytes til de arme scolebørn, oc det till en affmindellsze efter hendis salig hosbonde e. v. Frandtzt Randtzou thill Randtzovv som bleff slagen i dett svenske feide anno 1613«. Der blev årlig uddelt 10 rdl. til skolemesteren og 20 rdl. til disciplene; således blev det bestemt af hendes søn Palle Rosenkrantz til Glimminge, der i 1620 bekræftede moderens gavebrev.⁹⁾

Denne hjælp til skolemesteren har sikkert været tiltrængt; i flere af de fynske købstæder har skolemestrene og hørerne ladet sig bruge som byskrivere eller også i andre »byens bestillinger«. Der udgik derfor 1561 til disse byer en kgl. ordre om ikke at anvende skolemestre og hørere på denne måde, da »skolen forsømmes derved«.¹⁰⁾

Skolehuset. Latinskolen lå »ved den vestlige side straks indenfor kirkegårdsporten«, d. v. s. den har ligget der, hvor Stiftelsen af 2. Januar nu ligger.¹¹⁾ Man må huske, som tidligere nævnt, at den nordre del af Kirkestræde på det tidspunkt hørte med til kirkegården, og kirkegårdsporten har da stået midt i Kirkestræde. Latinskolen har altså ligget på klosterets grund, og det er fristende at mene, at den er blevet indrettet i et af de huse, der hørte til klosteret. På Reesens kort fra 1677 findes i Kirkestræde kun een ejendom, og den ligger på hjørnet af Grønnegade og Kirkestræde, ellers synes Kirkestræde at være ubebygget. Latinskolen er angivet liggende lige indenfor kirkegårdsporten ved kirkegårdens vestlige side. Som tidligere omtalt fik Niels Hammer i 1549 et af hospitalets stenhuse liggende norden Peter Hansens gård og sønden op til den indgang, som var til klosteret, d. v. s. sandsynligvis der, hvor Stiftelsen af 2. Januar er beliggende. Er der en forbindelse mellem dette stenhus og latinskolen? Latinskolens bygning henlå som ruin, før stiftelsens bygning i 1863 blev opført på tomten. Den var i 1850'erne tumleplads for byens drenge, der efter traditionen skal have spillet et spil »Karmunk«; det bestod i at ramme en opstabling af munkesten

ved at kaste en sten efter stabelen.¹²⁾ Jacob Madsen fortæller om bygningen, at den er lille, men rummelig nok til de elever, den har; den er forsynet med stråtag. Da han 13 år senere i 1601 var i Faaborg, lovede borgmester og råd ham at bygge på skolehuset; der var da tale om at afskaffe stråtaget, thi de lovede at lægge de gamle tagsten fra kapellanboligen på skolebygningens tag.¹³⁾

Den latinske skolemester. Vi ved intet om latinskolens ældste historie. Den første rektor, vi hører om, er Andreas Petræus, som endnu fungerede i 1583. I 1738 fandtes i Faaborg kirke et mindesmærke med sjældne latinske digte om nogle præster i byen; de var udarbejdede af ovennævnte rektor 10. februar 1583; han kaldtes da »Gymnasii ibidem informator«.¹⁴⁾ Det er først med biskop Jacob Madsen, vi får nærmere underretning om skolen, og den gode biskop giver i visitatsbogen et levende billede af livet der, medens han var biskop på Fyn. Da han første gang visiterede i Faaborg i 1588, hed skolemesteren Hans. Han hørte hjemme i byen og fik det bedste skudsmål både af sognepræsten og borgmester og råd. Biskoppen skildrer ham også som en god og flittig mand, der var mere end lærd nok til den skole.¹⁵⁾ Disciplenes skriftlige arbejder er da også lige så gode som i andre skoler. 1593 er han ikke længere ved skolen; thi da nævnes Jens Nielsen som skolemester.¹⁶⁾ Hans efterfølger Jacob Olsen blev i 1595 sognepræst i Allese-Broby; ham må man have været godt tilfreds med, thi da Jacob Madsen i maj 1595 kom til Faaborg, beklagede borgerne sig over hans forflyttelse; allerede da har de nok været utilfredse med den nye, der var kommet ved påsketid. Han hed Claus Bang og kom til at volde bispemange besværligheder. I maj 1595, da biskoppen var i skolen fra kl. 6 til kl. 9, konstaterede han, at disciplene ikke skrev latinsk stil. Skolemesteren var efter hans mening en udannet person, og han gav derfor de skriftlige arbejder til sognepræsten hr. Simon. Da han året efter kom igen, gav hr. Simon i bispens fraværelse skolens disciple en dansk opgave at oversætte til latin, og medens eleverne arbejdede, havde sognepræsten tilsyn. Da Jacob Madsen kom tilbage og så opgaverne, viste det sig, at 5 elever havde besvaret dem rigtigt. I 1598 var det helt galt; alle klagede over Claus Bang. Biskoppen bad derfor de forældre, hvis børn søgte skolen, at mødes med ham i kirken kl. 6 og der forebringe deres klager. På mødet hævdede forældrene, at skolemesteren var forsømmelig og fordrunken, han lærte ikke

børnene noget hverken i bogen eller gode sæder. Voldsomst rasede rådmændene Jørgen Hansen Bjørnø og Niels Pedersen guldsmed mod Claus Bang. De forlangte, han skulle rømme skolen straks, ellers ville de klage. Som forklaring på deres stridbarhed anfører biskoppen, at Jørgen Hansen Bjørnø var fuld, og det var den anden rådmand muligvis også. Resultatet af mødet blev, at Claus Bang skulle blive i embedet til Mikkelsdag; hvis han da ikke havde forbedret sig, skulle en anden have stillingen. Endelig måtte han love ikke at hævne sig på de omtalte rådmænds børn. Det blev imidlertid ikke bedre. Claus Bang var tvær og havde ingen lyst til at undervise, børnene blev derfor forsømmelige, og da de intet lærte, satte forældrene dem til andet arbejde. Da skolemesteren yderligere forså sig mod det sjette bud ved at tage en fæstemø fra hendes fæstemand og gøre hende frugtsommelig, var grænsen nået; han måtte forlade skolen, og borgmester og råd skrev og bad om at få den gamle Hans skolemester tilbage, og i påsken 1601 var han atter rektor i Faaborg. Nogle måneder efter kom biskoppen til Faaborg og kunne da konstatere virkningen af Claus Bangs undervisning. 30 børn var ganske ulærde, og 3 i rektorens klasse skrev ikke latin; biskoppen bad skolemesteren repetere navneordene med børnene; det blev stadig ikke bedre med børnenes kundskaber, Hans skolemester var udygtig, og helbredet var på hans gamle dage dårligt, så biskoppen fik ham derfor til at gå af. Han efterfulgtes af Laurids Andersen Fuglevig, en søn af sognepræsten i Vissenbjerg, og da biskoppen næste gang visiterede skolen, kunne han i sin bog skrive »Alt vel.«¹⁷⁾

Det har ganske givet ikke været noget attråværdigt at være rektor ved en så lille skole. Det blev da også for mange en station på vejen til et præstekald; de fleste af byens skolemestre var derfor ganske unge mennesker, der skiftede hurtigt. De stod, som vi har set, under stadigt tilsyn af biskopperne, men også sognepræsterne havde tilsyn med dem. Når en rektor var blevet udnævnt, måtte han hos biskoppen underskrive en embedsed, hvori han lovede at undervise ungdommen i »Gudfrygtighed, lærdom og sæder«, og ikke at forsømme sin skolegerning. Han skulle »bevise øvrighed, gejstlige og verdslige, al pligtig lydighed og underdanighed«. Han skulle føre et »ærligt, tugtigt og ædru levned« og ikke give anledning til forargelse.¹⁸⁾

Nogen embedsbolig til rektoren har der oprindeligt ikke været; han har vel måttet leje sig ind hos en eller anden borger, men i 1629 »undte« Grå-

brødre hospital i Odense byen en jord, liggende ved klosterkirken, »som Hans Lybo påboede og afdøde at må påbygge et hus, at skolemesteren der udi kan have sit værelse og residens«. Af grunden skulle der dog årlig betales afgift til hospitalet; fra da af var skolemesterens residens en kendsgerning.¹⁹⁾

Hører. Oprindeligt var der kun skolemesteren, der underviste; man må imidlertid have haft brug for en lærer til, for borgmester og råd og menighed henvendte sig til kongen og bad om, at Horne degnekald, der var ledigt, måtte blive knyttet til skolen. Indtægterne heraf ville man anvende til lønning af en hører, da man ikke havde midler til at lønne en sådan.²⁰⁾ Et kongebrev af 17. september 1567 bevilligede dette, men i 1588 er der i alt fald ingen hører ved skolen, og en sådan nævnes slet ikke i Jacob Madsens visitatsbog; derimod leveredes årlig 12 skp. byg af degnen i Horne til skolen.²¹⁾ Degnekaldet var både før og efter kirkeordinansen betjent med sæde-degne, så det har altså ikke været lagt til skolen. Efter begæring af Hans Knudsen Vejle, der var biskop 1606-16, »bevilligede« Jørgen Brahe til Hvedholm degnekaldet »på nogen tid« til en hørers underholdning. En hører blev da også ansat, men det varede ikke ret længe.²²⁾ Det kom kongen for øre, at degnekaldet, der var lagt til skolen, ikke blev besørgt af skolens personer; i september 1619 fik lensmanden i Nyborg Jacob Ulfeldt ordre til at undersøge sagen.²³⁾ Det er muligt, at det var dette, der fik Jørgen Brahe til at lade en af skolens disciple betjene og forestå degnekaldet.²⁴⁾ Medens degnekaldet i Horne således først o. 1619 synes at være lagt til skolen, lå allerede i 1588 degnekaldene i Svanninge, Diernisse og Haastrup til skolen, d. v. s., at tjenesten passedes af løbedegne, nogle af skolens ældste elever; de fik alle i 1588 et godt og ærligt vidnesbyrd.²⁵⁾

Disciplene. Det var for en stor del fattige børn, der kom i datidens latinsko-ler; derfor spillede skolens stipendier en stor rolle for disciplene, idet de gav dem klæderne og undertiden også kosten. Desuden havde de andre indtægter, bl. a. ved begravelser og sang i kirken. I 1624 udstedte biskop Hans Mikkelsen og borgmester og råd en bestemmelse om, hvad der skulle gives skolemesteren og skolebørnene for at synge over lig. Når der skulle være begravelse, skulle der ringes med en lille klokke kl. 1, så skulle skolemesteren og børnene gå fra skolen til det hus, hvor liget fandtes, så de straks

kunne gå foran liget. Ringningen skulle ikke vare længere end et kvarter. Når skolen gik »for liget«, skulle der gives en slettedaler både i kirken og på kirkegården, heraf fik skolemesteren den ene og kirkeværgerne den anden »skolebørnene til frembtarff«; pengene skulle uddeles Mortensdag. Da det ikke var alle, der havde råd hertil, kunne man f. eks. nøjes med fire peblinge, der sang over graven, det kostede otte sk.²⁶⁾

Under pesten i 1593 havde skoledisciplene nok at gøre med at »gå for lig«, borgerne enedes da om at udlægge otte sk. »for hver fjerding øl, som skolens personer havde ganget for lig«. Pengene skulle anvendes til skolebygningens reparation.²⁷⁾ Peblingene skaffede sig også livets ophold ved at synge for folks døre, en sådan vise fra det 17. årh. har følgende vers:

»Du kristen, som ret betænker,
hvortil dit embede før,
du dennem vist noget skænker,
som kommer for din dør.
En klattet fole kan blive hest,
en fattig pebling, kan blive præst,
hvad Gud og lykken vil,
det går omsider til.«²⁸⁾

At uddanne præster var i dette tidsrum ikke blot målet for latinskolerne, men også for universitetet. Undervisningen har nok ikke været meget værd i vore øjne, og skældsord og prygl har hørt til dagens kost. Rektor styrede ved hjælp af ferle og nævlinger, og megen brutalitet og vold har præget skolen; det var intet under, at peblingene ofte rømte; derfor fik skolemesteren også lov til sammen med skolens disciple at pågribe bortløbne peblinge, føre dem til skolen og der »lade dennem hudslide«.²⁹⁾ På landemoderne klagedes der ideligen over, at »trygled egne« eller »løbedegne« fyge om fra det ene herred til det andet og efter et helt års forløb ikke vende tilbage til skolen.³⁰⁾

Om peblingenes uskikkelighed eller skikkelighed er intet overleveret med undtagelse af en enkelt meddelelse, der som så mange småtræk skyldes biskop Jacob Madsen. Da han en forårsdag i 1591 holdt visitats i Faaborg, kom jomfru Anne Norby til ham og klagede over, at ved Peter Billes gæstebud havde skolemesteren og skolebørnene slået hendes mor fru Anne Oldeland; Jacob Madsen undersøgte sagen og fandt, at der ikke var noget om det.³¹⁾

Datidens peblinge har sikkert sat lige så megen pris på ferier som vore dages skolebørn; omkring 1620 synes det at have været skik og brug på Fyn at lukke skolerne i hundedagene; det var biskop Hans Mikkelsen en bestemt modstander af, han tog initiativet til et forbud, der udstedtes om lukning af skolerne i hundedagene, da det »mere for lærernes end tilhørernes lejlighed er sket«. ³²⁾ Hvormange elever der har gået i skolen, har vi for det 16. årh.s vedkommende kun sparsomme meddelelser om. 1589 var der 60 elever i skolen, men 6 år senere var der med de 11 børn, der lærte dansk, 30 elever, hvoraf 6 i skolemesterens lektie. Den store tilbagegang kan måske forklares ved pesten, der rasede 1593-94; men rektor Claus Bang må nok tage ansvaret for, at der i 1598 kun var 16 peblinge, deraf 4 i rektors klasse. Fra 1616 kender vi det årlige elevtal, da var der 40 disciple, og i de følgende år til og med 1629 lå det årlige elevtal på c. 50. Maksimum nåes i 1626 med 61, minimum i 1628 med 50 disciple. ³³⁾

BY OG BORGER

Befæstning. Faaborg var efter 1536 ophørt med at være en befæstet by, men langt ned i den følgende tid bevarede byen sin vold og sin grav. Da volden ikke længere havde betydning som værn for byen, var borgerne stærkt fristede til at forgribe sig på den, men da den var byens ejendom, kunne man ikke have, at den enkelte borger benyttede volden, som det passede ham, og derfor »samtykkede« de 16 mænd i 1614, at ingen måtte grave af byens vold. Overtræderen heraf skulle bøde 5 dl. til kongen og 5 dl. til byen. ¹⁾ På volden voksede i det 16. og 17. århundrede piletræer. ²⁾

Bebyggelse. Nogen bebyggelse uden for volden og portene har der sikkert ikke været tale om i denne tid, og da volden lå i flugt med Grønnegades nordside, har der umiddelbart efter 1536 kun været få bygninger her. Nikolaj kirke med kirkegård indtog en meget stor del af kvarteret fra Torvet langs Østergade og nuværende Adelgade til Jomfrulågen, og skønt kirken blev nedrevet, og man så småt begyndte at bebygge dette område, så har pladsen indenfor volden dog været indskrænket. Havet er mod syd gået helt ind til klinten og et godt stykke op mod Vesterports sydside. Bebyggelsen har søgt sammen omkring Torvet, Vestergade og Østergade, og grundstykkerne er sikkert yderligere blevet udparcelleret. Gårdene var ikke sam-

menbyggede, da enhver ejer gjorde krav på den strimmel af grunden, som lå under tagskægget, og dette »tagdryp« købtes og solgtes med gårdene. Hele området indenfor volden var ikke udbygget, stadig lå haver, tofter og øde byggesteder mellem byens gårde og huse; haverne og tofterne var indhegnede af ris- eller tornegårder, der i høj grad var brandfarlige.³⁾ De tomme byggesteder søgte regeringen at udrydde, da de forminskede byens »rente og værdighed«; de fremmede heller ikke sundhedstilstanden i byen, da de ofte benyttedes til oplagring af skarn og fyld, hvilket førte »stank og ond-lugt« over byen.

Renlighed. Renligheden var da også så som så. At forholdene har været værre i fynske købstæder end i landets øvrige købstæder forekommer usandsynligt, men kongen skrev dog i 1547 til de fynske købstæder og klagede over den »uskikkelighed med urenlighed i gader og stræder«, der fandtes i disse byer, ingen kunne komme frem for urenlighed, og mange borgere »indtog« af byens gader med gærder og huse. Kongen gav derfor borgerne ordre til hver lørdag aften at gøre gaderne rene foran deres huse og føre urenligheden til de pladser, hvor den burde ligge; de skulle jævne gader og stenbro og udlægge, hvad de havde taget af byens grund. De måtte ikke kaste ådsler på gaderne, men skulle begrave dem udenfor byerne.⁴⁾

Pest. Manglen på renlighed frembød en god grobund for smitsomme sygdomme, der var så almindelige i datiden. Pesten rasede således gentagne gange i Faaborg i denne tid. Biskop Jacob Madsen fortæller, at den hjem-søgte byen i 1593, og den varede ved til julen 1594; som ofre for pesten nævner han sognepræsten Hans Jensen og dennes hustru.⁵⁾ Tre borgere Jørgen Pedersen, Jørgen Jørgensen og Poul Hansen lovede »i pestilentsens tid« at bære de døde til kirken eller kirkegården og grave grav til dem og derfor tage deres løn efter sædvane, men for deres umage med at bære de døde, skulle de have »for hvert gammelt folk« 1 mk. og for hvert barn 8 sk. Borgmester og råd »aftingede« også med to kvinder, at de skulle løfte de døde af deres senge og lægge dem i kiste, brede klæde over ligbåren og følge den. Ved graven skulle de tage klædet af, for deres umage skulle de hver have 2 sk.⁶⁾ Også i 1603 rasede pesten; sognepræsten Simon Jørgensen og alle hans børn undtagen eet døde.⁷⁾ Læger var der ingen af, men derimod badskærere, der kunne hjælpe for hug, slag og sår; som tidligere om-

talt nævnes 1556 Oluf badskær, og i 1588 omtaler Jacob Madsen en badskær, der var sognepræstens svoger.⁸⁾

Brandfare. Ligeså frygtelig som pesten var ilden; brandfaren var uhyggelig stor, og regeringen søgte også på dette område at vække borgernes ansvarsfølelse. Den påtalte faren ved at »opbygge« skorstene i huse, der var tækket med »halm«, og den søgte at få borgerne til at erstatte stråtaget med stentag.⁹⁾ Den vidste nemlig, at slukningsredskaberne var få og ringe, oftest blot bestående af nogle stiger, spande og brandhager. Borgmester og råd lod derfor også årlig 8 mand syne og »nedslå« alle »onde ildsteder«. ¹⁰⁾ Vand var det ofte småt med; foruden de brønde, der kunne være i de enkelte gårde, havde byen 4 brønde, 1 for hver rode, og det var den enkelte rodes pligt at holde sin brønd vedlig med tømmer.¹¹⁾ Byen undgik alligevel ikke de store brande. Den første store ildebrand, vi hører om, fandt sted i 1619, da brændte størsteparten af byen. Regeringen trådte straks hjælpende til og bad om at få navnene på de skadelidte og størrelsen af deres part af byens årlige udgift og tyngte; senere blev de brandlidte benådet med tre års frihed for al »borgerlig, kongelig og byes tyngte«¹²⁾

Gader og porte. Fra gammel tid påhvilede renholdelsen af gaderne og brolægningen de enkelte lodsejere, men 1547 fik alle købstæderne ordre til at brolægge gaderne; i den følgende tid vedtoges det da også gang på gang på rådstuen at reparere gaderne, således i 1592, da det besluttedes at »ophøje« og forbedre stenbroen i Kirkestræde.¹³⁾ Borgmester og råd skulle også sørge for at vedligeholde portene. 1594 blev der foretaget syn på Østerport, man vedtog, at tømmeren skulle indsætte et nyt fodstykke, og væggene mures, og i 1603 blev Nørreport repareret.¹⁴⁾ Broen ved Østerport, der førte over Sundets udløb i stranden, kaldtes Møllebroen; i 1623 var kæmneren begyndt at reparere den, og i 1624 vedtog de 16 mænd, at de gamle kæmnere skulle gøre den færdig; man fik imidlertid ikke megen glæde heraf; thi året efter blev den ødelagt af havet. En februardag i 1625, da der var stærk storm og snevejr, steg vandstanden så meget, at havet brød igennem dæmningen ved Østerport og ind i Sundet; det er »ganget ind af Østerport og op i staden ved 15 fod langt og udbrøtt broen og dæmningen der sammesteds«. Vandfloden gjorde stor skade på haverne, dæmningen, Bymøllen og skibsbroen, og, fortæller vor hjemmelsmand: »Sådan vand-

flod på den sted er aldrig hørt«. ¹⁵⁾ Denne meddelelse om skibsbroen kunne tyde på, at den endnu i 1625 lå ved Sundet som i middelalderen og først efter denne tid er flyttet til det nuværende sted syd for byen.

Rådhuset. Bortset fra kirken, latinskolen og klokketårnet var rådhuset den eneste offentlige bygning i byen. Vi ved ikke med sikkerhed, hvor det middelalderlige rådhus lå. Man må formode, at det har været i slet tilstand, siden Christian III i 1550 gav borgerne St. Nikolaj kirke »til deraf at lade gøre et rådhus«. ¹⁶⁾ Næste gang, et rådhus omtales, er i 1572; da skødede kongen en gård på Torvegaden til Henrik Rantzau, statholderen i hertugdømmerne. Om denne gård hedder det, at den med den østre ende vender ud imod rådhuset til et lille stræde, som løber mellem rådhuset og samme ejendom, og med den vestre ende ud til bytinget. ¹⁷⁾ Det lille stræde er formentlig det senere Skipper- eller Skibbrostræde. Mærkeligt er det, at to år efter, 23. september 1574, skøder Hans Daa til Ore til borgmester og råd og menige indbyggere og almue en gård liggende på Torvet, hvorfor han erklærer at have »oppebåret og annammet fyldest og fuld værd i sølv og penge af forskrevne borgmester og råd«. ¹⁸⁾ Traditionen vil vide, at denne gård skal have ligget på det nuværende rådhus' plads, idet den lå med den østre ende imod Torvet og med den vestre ende mod Skibbrostræde. Denne gård kan vi følge længere tilbage. Hans Daa havde kun haft den i kort tid; et bevaret skøde, dateret Hynderup 15. november 1573 fortæller, at da skødede Erik Rud til Fuglsang en gård i Faaborg ved Torvet til ovenmeldte Hans Daa, og yderligere får vi i skødet den oplysning, at Jørgen Andersen tilforn boede i den. ¹⁹⁾ Denne Jørgen Andersen er formentlig den tidligere omtalte rådmand Jørgen Andersen Suder, der sidst nævnes i 1564, og første gang forekommer som rådmand i et tingsvidne af 1558. ²⁰⁾

Er nu det rådhus, der nævnes i skødet til Henrik Rantzau, det gamle middelalderlige rådhus? Da det ikke blev til noget med anvendelse af den gamle sognekirke som rådhus, har man måske efter 1572 nedrevet det middelalderlige rådhus, og så i 1574 købt Hans Daa's gård for at anvende den som rådhus. Der er intet i vejen for, at det middelalderlige rådhus og Hans Daa's gård kan have ligget ved siden af hinanden på Torvet.

Klingenberg. Disse 3 skøder viser, at adelen også efter 1536 havde grundejendom i Faaborg. De 3 nævnte adelsmænd havde alle tilknytning til Fyn.

Henrik Rantzau var ejer af Rantzausholm, det nuværende Brahe-Trolleborg, Erik Rud var ejer af Sandholt, og Hans Daa, der skrev sig til Oregård, kaldte sig medarving til Enggård, d. v. s. Gyldensteen. Erik Rud ejede yderligere en gård i byen, nemlig Klingenberg, der var i adelig besiddelse lige til Karl Gustav krigene. Dette mærkelige navn findes endnu bevaret i Odense, hvor det bruges om den åbne plads udfor St. Knuds kirke. Klingenberg kendes også fra Assens, og på Avernakø omtales i 1654 en gård »Clingberg«. Ordet er af tysk oprindelse, nemlig ordet klinge, der skal betyde en bæk eller et vandløb. Det menes at være kommet over Slesvig til Fyn, og det forekommer også som gadenavn i Tønningen, Husum, Aabenraa og Haderslev.²¹⁾ Gården Klingenberg ejedes i 1536 af Helligåndsklosteret og overtoges ved reformationen af kronen. Formentlig er den snart kommet til fru Sofie Lykke og hendes svigersøn, den omtalte Erik Rud.²²⁾ Det er sikkert Klingenberg, der omtales, når det i 1575 hedder i et skøde til Peder Hviid, borger i Faaborg, på en »hospitalets jord og byggested«, at den ligger østen op til Kirkestrædet og »vesten op til Erik Ruds gård som kaldes Jørgen Lybyes«, hvad der passer godt med, at Klingenberg har omfattet hele firkanten mellem Kirkestræde, Klostergade, Nørregade og Grønnegade.²³⁾

Erik Rud døde 1577, og ved arv må gården være kommet til hans broderdatter Dorthe Rud, der blev gift med Anders Eriksen Banner til Gjesingholm, det nuværende Løvenholm i Jylland. Sandsynligvis har hverken Erik Rud eller Anders Banner boet på Klingenberg, men har lejet gården ud. Således boede i 1582 jomfru Anne Nordby og hendes moder fru Anne Oldeland på Klingenberg, og i 1588 og 1591 nævnes Anne Nordby af biskop Jacob Madsen som stadig boende i Faaborg.²⁴⁾ Senere ejedes Klingenberg af Anders Banners søn Otto, der skrev sig til Studstrup ved Viborg og havde part i Løgismose; han var gift med Jytte Bild fra Ravnholt. Han ønskede at forøge Klingenbergers tilliggende ved at mageskifte en gård i Brylle og Borreby mølle med nogle af hospitalets jorder ved Faaborg. Da det var ham meget om at gøre at få dette mageskifte i orden, tilbød han yderligere nogle pund korn mere i godt jordegods, »på det jeg engang med mine fattige små børn måtte komme til en liden rolig sted«, hvor hans 4 sønner og 2 døtre kunne få en god opdragelse.

De jorder, som Otto Banner ønskede sig, var af hospitalet udlejet til borgere i Faaborg, og da de nødig ville opgive dem, tilbød de Gråbrødre

hospital at give mere for dem end Otto Banner. Borgerne klagede over, at dette hospitalsgods lå således blandt købstadsjorderne, at mageskiftet ville blive til største »afbræk« for byen og dens indvånere. Som følge heraf gav kongen i 1623 lensmanden og biskoppen ordre til at ordne sagen sådan, at borgerskabet beholdt jorderne, men dog således, at hospitalet blev holdt skadesløst. Otto Banner døde i Faaborg i 1625, og hans enke fru Jytte Bild boede endnu på Klingenberg i 1628.²⁵⁾

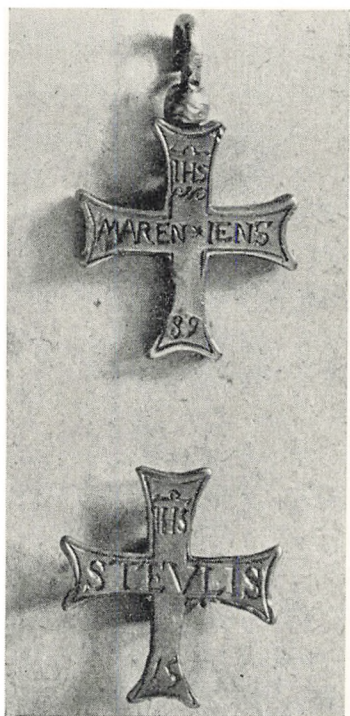
Der boede også andre adelige i byen. Den ofte omtalte Knud Venstermand til Findstrup mistede sine ejendomme og boede sine sidste år i byen.²⁶⁾ Fru Mette Emmiksen havde hos sig sin datterdatter jomfru Anne Emmikesdatter Kaas, der arvede sin mormoder og solgte noget af hendes gods til rådmand Anders Borre.²⁷⁾ Når Emmerentse Hartvigsen holdt bryllup med junker Albrekt v. Arnstedt i Faaborg, var årsagen den, at hun boede der hos sin moder fru Anne Sehested, enke efter Jørgen Hartvigsen til Munkgård. Fru Anne døde 1613 i Faaborg, hun var »en meget gudfrygtig og from frue saligen i Herren hensovet«.²⁸⁾ Faaborg synes at have været et yndet opholdssted for enker af den fynske lavadel.

Borgmestre og rådmænd. De, der gav tonen an i byen, var dog borgmestrene og rådmændene. Det er ikke meget, vi ved om dem. I mange tilfælde var de knyttet sammen ved slægtskabsbånd, så at rådmands- og borgmesterbestillingen ofte gik i arv indenfor enkelte slægter. Det er tidligere nævnt, hvilken rolle slægten Bulger spillede i byen i slutningen af middelalderen, og vi har ligeledes set, hvordan navnet var knyttet til en af hospitalets jorder. Også i denne tid levede mænd af dette navn i byen. 1552 og 1556 nævnes Jørgen Bulger som borgmester; han er også den sidste mand af denne slægt, vi kender noget til. Hans datter er muligvis den Margrethe Bulger, der blev gift med Jørgen van der Huus. Han var født i Schlesien og »en forsøgt krigsmand«, der muligvis i Christian III's tjeneste er kommet til Faaborg; deres søn, Strange Jørgensen fødtes i Faaborg 1539 og døde 1602 som rådmand i Bergen.²⁹⁾

Som tidligere omtalt var Laurids Knudsen borgmester under Grevens Fejde, og en Laurids Knudsen nævnes endnu som borgmester i 1546 og 1550, men om det er den samme mand, er usikkert; thi en Laurids Knudsen, borger i Faaborg, fik i 1539 livsbrev på tre af kronens gårde i Sandager og Stubberup, og en mand af samme navn nævnes som rådmand i

1558; borgmester Laurids Knudsen var muligvis gift med den Sidsel borgmesters, der i 1569-70 var forlenet med »en præstegård« i Højrup i Hillerslev sogn.³⁰⁾

Flere medlemmer af slægten Holst var borgmestre. Den første var Hans Holst, der blev borgmester 1589 og endnu fungerede 19. juni 1592, men omtales som død d. 14. oktober 1594.³¹⁾ Hvordan han er i familie med

*Relikvieguld Kors
funden ved Helligkors Kilde
(Nationalmuseet)*

Mads Holst, der i 1594 omtales som borger i Faaborg, er uklart.³²⁾ Mads Holst nævnes første gang som borgmester i august 1597 og repræsenterede Faaborg ved hyldingen i 1610; endnu i 1617 var han borgmester.³³⁾

Den 6. august i året 1600 var sikkert en stor dag for Mads Holst; da kom Christian IV ridende til Faaborg om formiddagen med et følge på 6 mand og tog ind til borgmesteren, med hvem han underholdt sig en time.³⁴⁾

Det blev ikke sidste gang, kongen gæstede byen; en novemberdag i 1620 eller måske var det 1629 (årstallet er ulæseligt) kom han igen ledsaget af sine sønner hertugerne Ulrik og Christian Ulrik. Klokken 6¹/₂ om eftermiddagen forlod han byen og drog til Assens.³⁵⁾

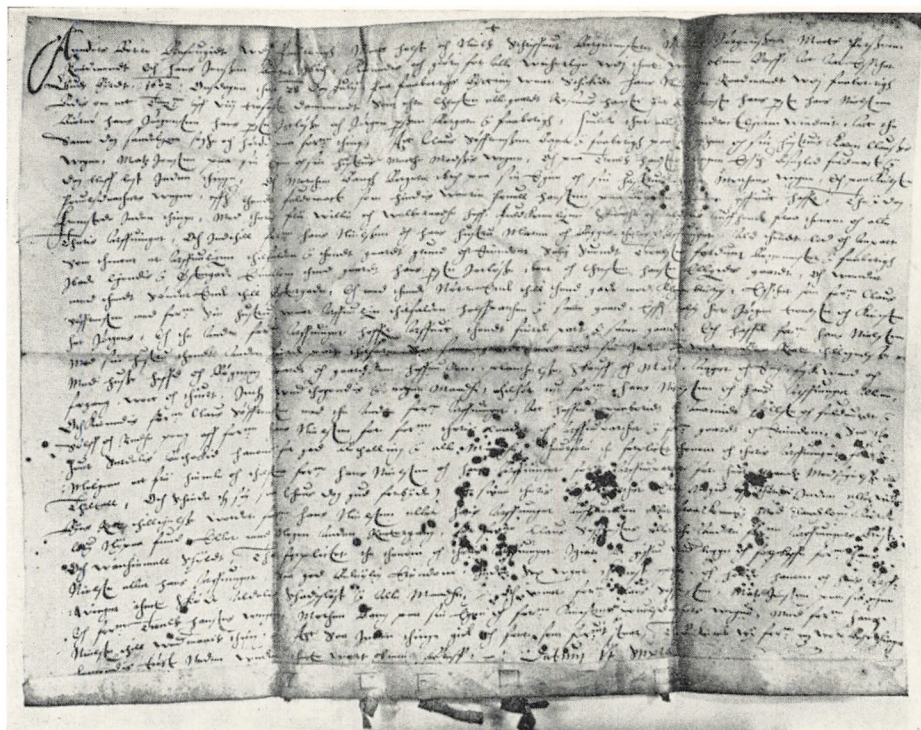
Den tidligere omtalte købmand Morten Støvle havde en søn Jens Mortensen Støvle, der nævnes som rådmand i 1577 og som borgmester i 1591; han var død inden 30. juli 1593.³⁶⁾ Om ham er der i vore dage be-

varet et minde i det relikviekors af guld, der i 1910 blev fundet ved Helligkors kilde, og som nu findes på Nationalmuseet. I den øverste korsarm er på begge sider graveret IHS = Jesus Hominum Salvator; i den nederste korsarm er graveret årstallet 15-89, på tværmene står der MAREN JENS STEVLIS.³⁷⁾ Hans efterfølger er måske Hans Knudsen, der fik sin bestilling som borgmester på Nyborg slot i 1592.³⁸⁾ Han var gift med Maren Sørensdatter, der var født i Haderslev; også om ham er der i vore dage bevaret et minde, nemlig en bibel, som hans enke i 1599 solgte til rådmand Mik-

kel Jørgensen; sidstnævnte har indført nogle notater i den, bl. a. om Christian IV's besøg i 1600.³⁹⁾ Hans Knudsen levede endnu i maj 1597, men var død i oktober samme år; han havde tidligere været fru Helvig Hardenbergs foged på Arreskov. Enken giftede sig med Johan Steckmand.⁴⁰⁾

1601 nævnes Niels Madsen Skriver som borgmester. Han er formentlig identisk med den Niels Madsen, der nævnes som rådmand 1584 og 1590, og med den Niels Madsen, der 1599 fæstede kronens korntiende af Horne kirke, der var givet til »skolens personers underholdning« i Odense.⁴¹⁾ Det fortælles, at da fru Karen Bryske gav sin pengegave til kirken, var anledningen »den dannemand hr. Niels skrivers befordring«. Da borgmester Niels Madsen Skriver døde 6. januar 1612, fik han det skudsmål, at han var »en meget gudfrygtig og drabelig, navnkundig, from, vis og forstandig dannemand og var denne by Faaborg en god befordrer i adskillige måde hos mange ærlige folk«. ⁴²⁾ Foruden borgmester Jens Støvle nævner biskop Jacob Madsen i sin visitatsbog borgmester Jens Truelson. Han var rådmand i 1584, da han deltog i hyldingen af Christian IV, og som borgmester nævnes han 1588; han døde 2. juli 1589; hans hustru hed Kirsten, og han ejede en gård i Østergade, af hvilken en fjerdedel tilfaldt hans datter Maren og svigersønnen Hans Nielsen.⁴³⁾ Denne Hans Nielsen nævnes som rådmand i 1598 og første gang som borgmester i 1622, så han er sikkert fulgt efter Niels Madsen Skriver.⁴⁴⁾ I 1614 gav kongen ham lov til at købe to vindfælder i kronens skove for 20 mk., de gav 40 læs ved; i 1605 ejede han fri ejendomsjord på Diernisse mark.⁴⁵⁾ Gården i Østergade, som han fik part i ved svigerfaderens død, blev han senere eneejer af. 1606 købte han en gård til i Østergade af Hans Petersen Jordløse; den lå på den nordre side af gaden mellem hans egen gård og rådmand Mads Pedersens gård.⁴⁶⁾

Foruden slægterne Bulger og Holst må nævnes slægterne Ravn og Borre. Hans Ravn var rådmand i 1584 og med til hyldingen af Christian IV; han var død i maj 1593, da hans søn Mads Hansen Ravn lejede en fjerdedel af Skrivertoften og en abildhave, som hans fader tilforn havde i leje; samtidig med Hans Ravn levede Mikkell Ravn, der var byfoged og nævnes som sådan i 1582; han havde bestillingen til 25. august 1585, da han blev den kvit; siden levede han i byen som købmand og havde som tidligere omtalt en retssag i 1596 med fru Helvig Hardenberg til Arreskov.⁴⁷⁾ Slægten Borre gjorde sig gældende i 17. årh. Den første, hvis navn er bevaret, er Anders

Skøde til rådmand Hans Nielsen på en gård i Østergade.

Borre, der var rådmand i 1593, desuden var han byfoged, hvilken stilling han fik i 1589 efter Erik Jespersen, men da havde han allerede tidligere været byfoged; endnu i 1611 havde han bestillingen.⁴⁸⁾ Han var gift med Mette Pedersdatter.⁴⁹⁾

Blandt Faaborgs indvånere fandtes i begyndelsen af det 17. årh. en fremmed fugl, det var bygmesteren Hans Gabrielsen, der døde i 1621 og ligger begravet i Hornslet kirke. På hans ligsten, der nu er gået tabt, angives han at være født i Italien. Når han ligger begravet i Hornslet, skyldes det hans forbindelse med Rosenkrantzerne på Rosenholm.⁵⁰⁾

Sæder og skikke. Hvordan var de mennesker, der levede indenfor byens porte? Hvad tænkte de, og hvad følte de? Herom ved vi så godt som intet. Den lutherske lære prægede sindene, og religionen var det eneste grundlag for etik og moral. Oplysningen var meget ringe. Biblen, folkeviser og folkebøger var borgernes åndelige næring, og overtroiske forestillinger var al-

mindelige både hos høje og lave; et vidnesbyrd herom er kapellan Jørgen Tensens kalenderoptegnelser. Hekse- og trolddomssager florerede. 1583 eftergav kongen 15 mænd i Faaborg, hvis ed i en trolddomssag blev underkendt, halvdelen af deres »faldsmål« for den sag.⁵¹⁾ 1598 blev Aase Lauridsdatter i Faaborg brændt, fordi hun var indblandet i den store trolddomssag på Nakkebølle.⁵²⁾ Det daglige liv var ofte heftigt og råt; skældsord og slag hørte til de daglige foreteelser, og drukkenskaben og stridbarheden tog til i denne tid. Straffene var rå og barbariske; bysvenden Jens Olsen klagede til borgmester og råd over Jørgen Pedersen Bagge. Da bysvenden skulle sætte ham i stokken, truede han bysvenden med at sætte ild på hans hus. Han slap for yderligere tiltale under trusel om fortabelse af hals og ører, hvis han senere forså sig.⁵³⁾ Livet var fuldt af farer og risiko. Når pesten rasede, sparede den hverken ung eller gammel, rig eller fattig; når den røde hane galede, ængstedes sindene; datidens købmænd løb altid en stor risiko, skibsforlis eller fejlslagne spekulationer i korn og andre varer betød ofte fuldstændig ruin. Håndværkerne var som regel fattige; daglejere, enker og mange andre sultede og led nød; tiggeriet florerede, landet hærgedes af betlere, de sociale forhold på land og i by var rædselsfulde. I 1548 pålagdes det borgmester og råd at sørge for at give de fattige folk et tegn på brystet, der berettigede dem til at tigge i deres egen by. »Bysens tegn«, som det kaldtes, var i almindelighed af messing eller »hvidt blik«, præget med den pågældende købstads våben.⁵⁴⁾ Måske netop på grund af de mange farer, der omgav datidens mennesker, festede de, når lejlighed gaves, og gav sig intensivt hen i glæden. De store fester markerede selvfølgelig de vigtigste begivenheder i menneskenes liv: Barsel, bryllup og begravelse. Nydelseslysten var stor, og gennem hele perioden prøvede regeringen forgæves at bremse op for luksus og overdrevent drikkeri. I recessen af 1537 blev det forbudt borgerne at indbyde flere gæster til bryllupsgilde, end hver kunne have i sin egen stue, men to år efter blev kongen nødsaget til at ophæve forbudet.⁵⁵⁾ Et nyt forsøg gjordes i 1558; da bestemtes, at en borgmester, rådmand og købmand ikke måtte invitere flere til bryllup end 24 par med børn og døtre, og deriblandt skulle være foregangskvinderne; desuden måtte der inviteres 12 unge karle, de skulle følge bruden og brudgommen til kirken og om middagen komme i brudgommens hus til måltid og om aftenen på rådhuset til dans, og det samme måtte ske om mandagen, men derefter måtte »ingen ydermere bekostning gøres«. Hvis brudgommen var hånd-

værker, måtte der kun indbydes 12 par folk med deres børn og døtre, indbefattet foregangskvinderne samt 6 unge karle; dog måtte der festes i to dage. Der klagedes ofte over store bekostninger ved barslerne, og derfor blev udgifterne begrænsede. Overtræderen blev straffet med 40 mk. danske til kongen og 40 mk. til byen.⁵⁶⁾ Biskop Jacob Madsen klagede over den brændevinsdrikken, der fandt sted, når brudefolk blev viet til froprædiken, og når kvinder blev ledet i kirke; da han i 1591 kom til byen på visitats, forhandlede han med borgmester Jens Støvle om afskaffelse heraf, og Jens Støvle lovede, at skikken skulle blive afskaffet; det skete imidlertid ikke; thi året efter lovede begge borgmestrene samt rådmand Hans Knudsen, at nu skulle den blive afskaffet, når blot biskoppen ville skrive til dem derom, hvad han gjorde 14 dage senere; om det så frugtede, er en anden sag.⁵⁷⁾ Også ved gravøllet foregik store bespisninger, bl. a. var der tale om stor »udspisning ved ligvagten«, d. v. s. sammenkomst ved et lig og det dermed forbundne måltid. Borgmester og råd forbød det i 1612, men hvis nogen ville bede nogle af deres slægtninge eller naboer for »at have deres gode snak og tale med en kande øl eller to eftersom hver lyster«, stod det dem frit for, men hvis man gik ud derover, skulle der betales 5 rdl. til kongen og 5 rdl. til byen.⁵⁸⁾ Perioden havde vist store fremskridt for borgerstanden, men o. 1630 satte nedgangen ind, højkonjunktoren var forbi, kornpriserne var dalende, manglen på indenlandsk kapital var stor, Nederlandenes konkurrence satte grænse for borgerstandens fremgang; Kejserkrigen med dens ødelæggelser virkede hæmmende. Modsætningen mellem borgerstand og adel var stigende, og i byerne uddybedes kløften mellem de almindelige borgere og de kgl. tjenere, der var skattefri, når de ikke drev borgerlig næring.

1630-1750

BYENS STYRELSE

Lensmand og stiftamtmand. Byen blev endnu styret, som det havde været tilfældet i århundreder. Bortset fra selve valget af rådsmedlemmer og byfoged virkede lensmandens kontrol med byerne stadig tilfældig. Lensmandens stilling som mellemlid mellem magistraten og kongen blev blandt andet fastslået ved forordningen af 23. maj 1636. De borgere, der ville henvende sig til kongen om et eller andet, skulle først gå til lensmanden, der så skulle undersøge andragendet, før det gik videre, og indsende sin betænkning; ville man klage over lensmanden, kunne man dog gå direkte til kongen.¹⁾

Enevældens indførelse gjorde ende på lensmandens overtilsyn. Privilegierne af 1661 lovede, at befalinger til og andragender fra byerne skulle gå direkte til kongen;²⁾ dette forhold vedvarede dog kun til 1671, da byerne stilledes under stiftamtmandens tilsyn.³⁾ Dette var ret vidtgående. Stiftamtmanden skulle personlig besøge domstolene og mindst een gang årlig komme til købstæderne og sætte sig ind i deres forhold, både angående borgmester og råds styre og byens erhvervsliv. Særlig skulle han kontrollere regnskabsvæsenet, ikke blot byens, men kirkens, skolens, fattigvæsenets samt de umyndiges midler og yde sin hjælp til at skabe et godt forhold mellem »magistrat og borgerskab«. Den gejstlige jurisdiktion, kirkens tilstand, styrelsen af hospital og fattigvæsen hørte også ind under hans embede. Til kancelliet, rentekammeret og kommercekollegiet skulle han to gange årlig indsende beretning om byens tilstand. Uærlige og uduelige retsbetjente, oppebørselsmænd og magistratspersoner havde han ret til at afsætte.⁴⁾ De såkaldte krigskommissærer*, der særlig spillede en rolle under

*) krigskommissærerne ledede i krigstid en del af militærforvaltningen.

den skånske krig og sørgede for ydelserne til hæren, udøvede også en del indflydelse.⁵⁾ Endelig fik generalprokurøren* tilsyn med byerne. Han skulle »flittig korrespondere« med magistraterne og ved selvsyn gøre sig kendt med forholdene og indberette herom;⁶⁾ i april og maj 1693 besøgte generalprokurør Benzou en række købstæder, og i en relation til Christian V gjorde han rede for forholdene. Benzou var også i Faaborg og indberettede, at skøder og panter indførtes i bytingsbogen; han foreslog, at stiftamtmanden skulle tilholde byskriveren at føre en særlig skøde- og panteprotokol; han ankede også over, at der ingen overformynder var, skønt der ifølge loven burde være to.⁷⁾

Amtmændene tog sig med iver af købstæderne; da den nye konsumtionsordning i januar 1672 skulle sættes i kraft i Faaborg, var amtmand Jens Rosenkrantz personlig til stede.⁸⁾ Periodens to dygtigste stiftamtmand var Pritzbuer og Sehested. Næsten årlig kom Pritzbuer til Faaborg; i 1711 endog to gange med otte dages mellemrum. Vi har en beretning fra hans hånd om besøget i 1710, hvori han udtrykker sin tilfredshed med byens tilstand; samtlige indbyggere lever enige og fredelige med hinanden, derfor flourerer handelen dér des bedre, retten og »politien« administreres vel, og borgerskabet er stedse villig frem for en del andre steder med deres »farkoster« til kongens tjeneste, »hvilket jeg mest borgmesterens gode forhold haver at tilskrive og desårsag fremfor en del andre haver at berømme.«⁹⁾

Stiftamtmandene konstaterede blandt andet under deres ophold i byen, om der ved bytinget og rådstuen var de nødvendige protokoller, og her ved får vi kendskab til, hvad der førtes af sådanne, og hvad der efter stiftamtmandens mening stadig savnes;¹⁰⁾ kontrollen er også et vidnesbyrd om den stærkere centralisation og ensretning, der var det enevældige styres mål. Som eksempel på stiftamtmandens nøje tilsyn med borgmester og råd kan nævnes, at da rådmand Jørgen Jacobsen i 1721 skulle til Flensborg i forretninger, måtte han ansøge stiftamtmanden om tilladelse til at rejse bort i 8-14 dage; tilladelsen blev givet på betingelse af, at hans embedsforretninger ikke derved blev forsømt.¹¹⁾

Christian Sehested, der blev stiftamtmand i 1721, var en mand, der med stor nidkærhed og energi passede sit embede og ivrigt arbejdede på at forbedre forholdene i købstæderne. Såsnart han var tiltrådt, skrev han

*) generalprokurøren var kronens første juridiske rådgiver.

til Faaborg og bad om at få besked om magistraten og byens regnskaber og sendte 31 spørgsmål vedrørende byens økonomi, som han ønskede besvarede.¹²⁾ I sommeren 1722 foretog han en rejse til købstæderne på øen for at sætte sig ind i forholdene; 18. juli kom han fra Svendborg til Faaborg; her spiste han til aften og overnattede hos borgmester Jacob Jørgensens enke Karen Achtonia. Den næste dag var han om morgenen i kirken, hvor han hørte kapellanen Peter Rauberg holde en »meget skøn« prædiken. Efter gudstjenesten spiste han til middag hos borgmesteren Jørgen Jacobsen, om eftermiddagen besigtigede han skibsbroen og spiste alene til aften; hans hustru Charlotte Amalie Gersdorff var på samme tid gæst på Arreskov.¹³⁾ Dagen efter, den 20. juli, havde han stævnet magistraten til sig på rådstuen tilligemed byfogden, byskriveren, de eligerede 8 mænd, kærnerne, taxereborgerne, byens vejer og måler, overformynder, fattigforstander og lavenes oldermænd, desuden indfandt en del af byens borgere sig. På stiftamtmandens forespørgsel erklærede borgerskabet, at det

Christian Sehested 1666-1740
Stiftamtmand, geheimeråd
(Frederiksborg)

ikke havde nogen klage at fremføre over magistraten. Sehested ankede over manglen af en kopibog over ind- og udgående breve samt en registratur over byens breve; magistraten lovede at bringe dette i orden, og da den endnu ikke havde besvaret de omtalte 31 punkter, overleverede stiftamtmanden dem ved samme lejlighed og udbad sig magistratens svar.¹⁴⁾ Derefter spiste han til middag hos toldereren Peter Halck og fortsatte så rejsen til Assens. I februar 1724 kom Sehested påny til Faaborg, denne gang fra Brahesborg; atter tog han ind hos Karen Achtonia, og om eftermiddagen overværede han på rådhuset indrulleringen af matroser til orlogsflåden; dagen efter rejste han til Svendborg.¹⁵⁾

Stiftamtmanden var en såre mægtig mand, en lille konge på øen, og hans besøg i Faaborg var ikke så lidt af en begivenhed, særlig for byens embedsmænd; man kunne jo aldrig vide, om borgerne havde et eller andet at klage over; det var derfor af værdi at stå på en god fod med stiftamtmanden. Da borgmester Jørgen Jacobsen senere blev en fattig mand og ikke var i stand til at modtage ham på en passende måde, skyndte byfoged Mølmark sig at meddele stiftamtmanden, at han havde hørt, at han i nær fremtid ville besøge byen; i den anledning bad han ham være gæst i sit hus, »såsom de steder her, hvor Deres Excellence før mulig kan have været, . . . mangler den bekvemme indretning«. ¹⁶⁾ Kunne man vise stiftamtmanden en lille opmærksomhed, kunne det aldrig skade. I efteråret 1743 meddelte borgmester Jørgen Jacobsen stiftamtmanden greve Rantzau, at Christen Errebos skib var hjemkommet fra Drammen; ombord var der 10 skpd. jern til stiftamtmanden, »fragt forlanges ikke, men en lille drikkeskilling til folkene«. ¹⁷⁾

Borgmestrene. Det egentlige styre af byen lå dog i hænderne på borgmester og råd, således som det havde været tilfældet i århundreder. Medens der som omtalt tidligere i perioder havde været to borgmestre, forekommer der i denne tid kun een ad gangen. Hans Nielsen, der endnu var borgmester i 1630, døde året efter ¹⁸⁾ og afløstes af Christen Lauridsen. Han havde fået borgerskab i byen i 1623 ¹⁹⁾ og nævnes som rådmand i 1630. ²⁰⁾ Han var gift med Karen Mortensdatter, en datter af sognepræsten Morten Hansen; ægteskabet var ikke lykkeligt, og hun blev dømt »fra hendes mand for hor«; med mandens tilladelse levede hun resten af sit liv i faderens gård. ²¹⁾ Christen Lauridsens embedstid blev ikke lang, han nævnes allerede som død 21. marts 1638. ²²⁾ Den nye borgmester Niels Hansen var blevet borger i 1617 ²³⁾ og forekommer som rådmand i 1630. ²⁴⁾ Han havde i 1638 en sag mod en skipper fra Eckernførde, der havde givet nogle faaborgborgere penge til at opkøbe korn til sig. Skipperen og borgerne blev anklagede, og på bytinget blev den ene af disse borgere, Hans Espensen Hammer, så harmfuld, at han erklærede, han agtede ikke borgmesterens udtalelser for det ringeste og »slog knep for hans næse«; senere søgte han at løbe fra sin udtalelse, men der hjalp ingen kære mor, borgmesteren kunne fremføre to vidner på, at ordene var faldet. ²⁵⁾ Borgmester Niels Hansen døde allerede 1. november 1639. Ligstenen over ham og hans kone findes endnu og er anbragt på

*Ligsten over borgmester Niels Hansen og hustru
(Faaborg kirke)*

kirkens sydmur. Han var sikkert en velstående mand, hans arvinger stæv-
nede en række borgeré til betaling af deres gæld til den afdøde borgmester.²⁶⁾

Den næste borgmester Laurids Hansen beklædte embedet i mere end 25
år. Han var i 1639 byfoged, en bestilling han allerede havde i 1624,²⁷⁾
desuden var han Nyborg slots ridefoged i Sallinge herred,²⁸⁾ og i 1631 var
han tillige blevet byens tolder og sisemester og forbandt i mange år denne
bestilling med borgmesterhvervet.²⁹⁾ Han er formentlig en ny mand, der er
kommet frem ved lensmandens hjælp. Han gav sig af med studeopdræt og
studehandel, det var dog kun af ringe omfang; i årene 1639-43 solgte han
årlig 2-6 øksne til opkøbere fra Angel og Slesvig by; de blev udført over
Assens.³⁰⁾ Han ejede blandt andet den ejendomshave, der mod øst lå op til

Kirkestræde og kaldes Kapellanhaven, mod syd stødte den op til den have, der hørte til hans gård, og denne må altså have ligget på hjørnet af Kirkestræde og Grønnegade.³¹⁾

Det faldt i hans lod at være byens borgmester under Karl Gustav krigene, og i den anledning måtte han nogle dage i december 1658 modtage Karl X Gustav og general Wrangel som gæster.³²⁾ Krigen ruinerede ham, og da freden kom, var han så fattig, at han blev nødt til at sælge sin jord; i 1665 afhændede han noget eng, en have udenfor Nørreport og et stolestade i kirken.³³⁾ Hans gård var blevet ødelagt under krigen, og han måtte bygge sig en ny, hvori byens latinskole fik pant for 100 rdl. Gang på gang stævnes han i årene efter freden; det drejer sig om småbeløb, han havde lånt under krigen som 10 rdl. af sognepræsten i Horne og 10 rdl. af kapellannen ved Sct. Hans kirke i Odense,³⁴⁾ og af Kai Lykkes berygtede ridefoged Peder Børtning lånte han i 1658 40 rdl. mod pant i et hus på fem fag i Grønnegade; huset lå ved siden af hans gård og gik 4 år senere over på Peder Børtning's hænder.³⁵⁾ Det har vel heller ikke hjulpet på hans økonomiske situation, at han på grund af alder måtte opgive tolderembedet i 1661.³⁶⁾

I de mange år, han var borgmester, repræsenterede han flere gange sin by, således ved hyldingerne 1648 og 1655;³⁷⁾ han var også til stede på rigsdagen i København 1660 og ved arvehyldingen, og sammen med rådmændene og byfogden underskrev han arveenevoldsakten 10. januar 1661.³⁸⁾ I anledning af arvehyldingen kom det til en kontrovers mellem ham og borgerskabet; foruden borgmesteren sendtes også en borger til København, hertil udmeldtes smeden Poul Madsen; borgerne erklærede sig villige til at betale smedens rejseudgifter, men nægtede at betale borgmesterens, da han efter deres mening i lang tid havde været fri for indkvartering; de foreslog, at rådmændene betalte for borgmesteren; dette ville de i og for sig nok gå med til, men de ville dog kun udlægge i forhold til deres skat, og så viste det sig, at summen ikke blev stor nok til at dække rejseudgifterne. Laurids Hansen hævdede overfor borgerskabet, at han ikke havde været fri for indkvartering længere, end fra hollænderne brød op, han havde mistet alt og havde derfor intet at holde indkvartering af.³⁹⁾ Til København kom han dog, men da borgerne stadig var utilbøjelige til at dække hans udgifter, var der ingen anden udvej for den gamle borgmester end at henvende sig til lensmanden Otto Krag; han sendte et missive til borgerskabet om at be-

tale; der blev indkaldt til rådstuemøde, hvor bølgerne gik højt. Borgerne påstod, at den indkvartering af hollandske soldater, borgmesteren havde haft, havde været meget lempelig; de havde betalt udgifterne for en mand og fandt det derfor rimeligt, at borgmesteren rejste på egen bekostning. Laurids Hansen oplyste, at han havde haft 4 hollandske soldater indkvarteret i 6 uger og derefter 2 soldater, til de brød op og kom ud af landet. Denne forklaring tog borgerne imidlertid ikke for gode varer og spurgte borgmesteren, hvad hans indkvartering kunne beløbe sig til, de ville da betale, hvad de blev skyldige. Laurids Hansen nægtede at svare herpå og fordrede sin betaling, de kunne søge ham for indkvarteringen, hvis de ville.⁴⁰⁾

Den gamle borgmester tilbragte sine sidste dage i yderste armod; han døde i 1666 og blev begravet den 17. august. Alt, hvad han efterlod sig foruden gangklæderne, var en karmseng med sengetøj samt lidt bohave, desuden 22 rdl. stående i gården og Stejlebjerg toft; gælden var 10 rdl., men 2 tjenestepiger krævede resterende løn og vægteren 2 mk. »for en grav i kirken at grave til d. sl. mands lig«.⁴¹⁾

Enevældens indførelse ændrede i nogen grad borgmesterstillingen. Det krævedes, at den, der valgtes til borgmester, straks skulle aflægge ed til den enevældige monark. Når borgmesterembedet blev ledigt, skulle den rådmand, der valgtes, rejse til kongen for at »fornemme hans vilie om samme bestilling igien at betiene«. I borgerstandens privilegier af 24. juni 1661 fastsloges, at ikke alene byfogeden, der alle dage havde været kgl. embedsmand, men også borgmester og rådmænd fra nu af skulle udnævnes af kongen. Det hed ganske vist senere, at disse øvrigheds personer skulle tages »af de bedste og vederhæftigste borgere, der længe havde skattet, skyldet og bedst kendte byens tilstand«.⁴²⁾ Dette gjaldt også i høj grad om Laurids Hansens efterfølger borgmester Jørgen Petersen. Han tilhørte en af byens ansete slægter, Borre, idet han formentlig var sønnesøn af rådmand og byfoged Anders Borre. Første gang, man hører om Jørgen Petersen, er i 1650, da var han en af de 4 borgere, der var i Odense for på byens vegne at hylde prins Christian (V).⁴³⁾ 12 år senere nævnes han som byfoged,⁴⁴⁾ og nogle år senere blev han stævningsskriver til Fynbo landsting;⁴⁵⁾ endelig blev han 10. februar 1666 udnævnt til borgmester.⁴⁶⁾ Hans gård lå i Vester-gade, og ved siden af den lå en halvgård, der ejedes af hans fader Peder Andersen Borre, og som han fik skøde på i 1666 med stolestader i kirken og to stykker pløjeland i Rugløkke med tilhørende engbund;⁴⁷⁾ desuden

ejede Jørgen Petersen gårde i Østergade og Brogade og flere øde byggesteder udenfor Vesterport og Østerport samt en del jord i bymarken; når hertil kommer, at han havde pant i flere gårde og huse,⁴⁸⁾ vil man forstå, at han var en formuende mand; han var da også i 1674 ved taxering til kobberskatten byens rigeste mand; hans »nye gård samt den han iboer« blev ved samme lejlighed taxeret til 300 rdl., og al hans anden formue til 500 rdl.⁴⁹⁾ Denne formue har Jørgen Petersen erhvervet sig dels ved handel og dels gennem sine ægteskaber. Han synes at have været en driftig købmand, der solgte salt og andre varer til bønderne ikke blot i Sallinge herred men endog i Odenses umiddelbare nærhed; han eksporterede korn og andre varer til Lübeck og købte her de varer, han solgte til bønderne.⁵⁰⁾

Jørgen Petersen var to gange gift; første gang med Karen Nielsdatter, formentlig en velhavende købmandskenke, og anden gang med Karen Jørgensdatter, også dette var et godt parti, da hun var datter af den rige købmand Jørgen Thomsen. Et vidnesbyrd om Jørgen Petersens rigdom har vi i hans store epitafium i Faaborg kirke; det er opsat og bekostet 1676 »af hans efterladte middel kirken til pyrdelse de sal. Gudsborn til amindelse og andre gode christne til eftertænkning«. Jørgen Petersen, der døde 29. januar 1675, 63 år gammel, er afbildet sammen med sine to hustruer, fire sønner og en datter. Karen Jørgensdatter ægtede inden sørgeårets udgang den nye borgmester Jacob Jørgensen; få år efter døde hun, og 18. oktober 1678 begravedes »Karen borgmesters i hendes sl. mands begravelse i kirken«. ⁵¹⁾ Da hun kaldes Karen borgmesters ligesom Jacob Jørgensens anden hustru Karen Henningsdatter Actonia, har man forvekslet de to borgmestruer. Karen Henningsdatter Actonia var ikke gift med borgmester Jørgen Petersen og kan derfor ikke være afbildet på epitafiet.

Jørgen Petersen efterfulgtes som borgmester af Jacob Jørgensen, der i mere end en menneskealder skulle blive byens ledende mand. Ved kgl. skrivelse af 1. februar 1675 udnævnes han til borgmester,⁵²⁾ og to måneder senere indtog han for første gang forsædet ved rådets møde. Han var ikke barnefødt i Faaborg, men søn af sognepræst i Søllinge Jørgen Lauridsen;⁵³⁾ han var således en fremmed i byen og er formentlig først kommet til Faaborg efter sin udnævnelse; han nævnes i hvert fald ikke blandt de borgere, der i 1674 taxeredes til kobberskat. Vi ved intet om, hvad årsagen er til hans udnævnelse til borgmester, men formentlig har adelige velyndere hjulpet ham frem; han var ridefoged på flere gårde, således i 1665 på Damsbo.⁵⁴⁾

I Faaborg ernærede han sig som købmand; thi af borgmesterstillingen kunne han hverken leve eller dø; nogen rig mand var han næppe; nogle måneder efter at han var blevet borgmester, ejede han endnu ikke grund og gård, men havde lejet en stue i rådmand Rasmus Jørgensens gård. Grund og gård fik Jacob Jørgensen i rigt mål, da han i august 1675 ægtede borgmester Jørgen Petersens enke Karen Jørgensdatter. Han var da en mand på 39 ar, og sikkert yngre end sin hustru; formentlig har ægteskabet afstivet ham i borgernes øjne, idet han nu blev knyttet til byens førende slægter; han blev således svoger til rådmanden Rasmus Jørgensen.

Modstandere af Jacob Jørgensen sagde, »at han kom løbende der til byen som en fattig gesell uden at eje klæderne til kroppen«, hvad der jo nok kan tyde på, at han ikke i begyndelsen blev mødt med særlig velvilje af borgerne; således forså byens kornmåler Jens Jacobsen sig groveligen overfor borgmesteren kort efter dennes embedstiltrædelse. Jens Jacobsen overfaldt ham i hans stue i Rasmus Jørgensens gård »med mange ubekvemsord og stor uskikkelighed«, så borgmesteren måtte flygte ind til Rasmus Jørgensen, men kornmåleren fulgte efter og »begegnede ham med største ubeskedenhed, som fast uhørlig er af en borger nogensteds sin øvrighed at være begået«. Kornmåleren sagde blandt andet: »Vi havde herudi byen tilforn en erlig mand til borgmester«, hvortil Jacob Jørgensen sagtmodigt svarede, at de endnu havde en ærlig mand til borgmester; dette ophidsede kun yderligere kornmåleren, som råbte op »og bad djævelen bestille den, som det siger«. ⁵⁵⁾ En god startkapital fik borgmesteren som nævnt ved sit ægteskab, hvad man kan se af taxeringen til krigsstyr 1676. Det var en formueskat, og skatteyderne inddeltes i 10 klasser efter indtægt og formue. ⁵⁶⁾ Borgmesteren er i 8. klasse og taxeres til 15 rdl.; kun 11 borgere har en større formue, deriblandt hans hustru, der blev sat op i 5. klasse og skulle betale 61 rdl. ⁵⁷⁾ Da Karen borgmesters døde i 1678, ægtede Jacob Jørgensen året efter Karen Henningsdatter Actonia, datter af sognepræsten til Nr. Broby Henning Christensen Actonius og Mette Eriksdatter. ⁵⁸⁾

Jacob Jørgensen var en overordentlig dygtig borgmester, der i de vanskelige år under Den Skånske Krig med iver og nidkærhed fremskaffede de påbudte skatter og ikke veg tilbage for at lægge ud af sin egen lomme, når der ingen penge var i byens kasse; ved sin død havde han da også 200 rdl. tilgode hos byen. ⁵⁹⁾ En borgmester af den type måtte i høj grad nyde de styrendes bevågenhed; de kongelige kommissærer fremhævede i

1682 også stærkt borgmesteren, der »byen mange gange af sit eget havde assisteret som med hans udgifts regnskab er bleven forklaret, og hellers udi adskillige måde ladet se sin nidkærhed til borgerskabets og byens tjeneste«. ⁶⁰⁾

I slutningen af det 17. og begyndelsen af det 18. århundrede var Jacob Jørgensen en af byens store købmænd, der udførte korn, smør og fedevare til Nordtyskland, Hertugdømmerne, Norge og København. ⁶¹⁾ Varerne blev for en del udført på hans egne skibe, der er dog ikke tale om store fartøjer. 1712 ejede han en galliot og to jagter tilsammen 34½ læsts* drægtighed. ⁶²⁾ Han havde parter i andre skibe, og sammen med andre købmænd byggede han skibe som »Patriarch Jacob«, et skib på 36 læster med halvdæk; ⁶³⁾ ialt lod han i 1688-97 bygge 3 skibe på tilsammen 106 læster, samt et »Fløytiskib« med to hele dæk. ⁶⁴⁾ Under Den Store Nordiske Krig drev han ivrig handel på Norge og Vesteuropa. Under krigen var risikoen for opbringelse stor; et af hans skibe blev da også kapret i Skagerak og ført til Gøteborg. ⁶⁵⁾ Jacob Jørgensen beboede en gård i Vestergade, ⁶⁶⁾ desuden ejede han en tid en gård i Holkegade, som han formentlig har fået med sin første kone; han havde lejevåninger i Grønnegade, ⁶⁷⁾ og Kjærlinghaven tilhørte ham, den lå »i det stræde, som går til Feltens Rist ... og strækker sig fra strædet til Sundet«. ⁶⁸⁾ I bymarken havde han ca. 60 skp. land, deriblandt Gåseholmen ved Langs mølle. ⁶⁹⁾ I grund- og bygningstaxten 1682 sattes han til 340 rdl. og var en af de højst taxerede i byen; ⁷⁰⁾ hans gård i Vestergade var med sine 10 ildsteder byens største, ⁷¹⁾ alt i alt må han have været en formuende mand, og mærkeligt er det derfor at se ham i 1685 ansøge om eftergivelse af resterende kopskat; ansøgningen begrundes med, at han har mange små børn og sidder i »vidtløftigheder«; desuden fremhævede han borgmesterembedets ringe indtægter. Rentekammeret foreslog at lade ham slippe med at betale ¼ af det manglende beløb; ⁷²⁾ senere forsøg på at få skatter eftergivet, afslås af rentekammeret, eftersom »han er bekendt af gode midler og vel kan formå at betale skatterne«. ⁷³⁾ 1710 er han den højst taxerede i byen; grundene til 79½ rdl., bygningerne til 370 og næring og brug til 300 rdl.; ⁷⁴⁾ han er da også den eneste i byen, der ejer en lukket vogn »formedelst lang gang til kirken, tiltrædende alder og et svagt ben«. ⁷⁵⁾ Der var mange mennesker i hans gård, som daglig skulle have føden; foruden ham selv og hustruen nævnes i 1678 to svende, tre drenge

*) 1 læst var i alm. 2 tons.

og fire tjenestepiger. Gårdens besætning bestod af tre heste, 8 svin og 2 køer;⁷⁶⁾ sidstnævnte græssede i Søgårds marker i Svanninge, hvor borgmesteren efter »gammel rettighed« måtte lade fire køer »bede«. ⁷⁷⁾ I 1710 var der i hans gård foruden ham selv, hustru og børn en huslærer til at undervise to småbørn, en tjener, tre tjenestepiger og tre mænd, der tærskede for ham og andre. ⁷⁸⁾

Et glimt af borgmester Jacob Jørgensen og livet i Faaborg på hans tid møder vi i Mikkel Hansen Jernskægs digt. Poeten var en vintappersvend i København; han var formodentlig student og blev senere skolemester på Trolleholm, det nuværende Holsteinborg. Her må han have stiftet bekendtskab med borgmesterens søn, Henning Jacobsen Achtonius, der var sognepræst i Hyllested og Venslev. Sammen foretog de i sommeren 1706 en rejse til Faaborg; de var væk en ugestid; og det er denne hen- og tilbagerejse, som Mikkel Jernskæg har skildret i et digt til borgmester Jacob Jørgensen dat. Trolleholm 6. september 1706. ⁷⁹⁾ Da de var kommet over til Fyn, gik rejsen over Kullerup, Julskov, Ørbæk til Gislev, hvor sognepræsten Jens Madsen Faber var gift med en datter af Jacob Jørgensen; her overnattede de og drog næste morgen videre over Egeskov, Fjellebro, Brahe Trolleborg og kom ved aftenstid til

»Den smukke Faaborg stad, den lå som på en ø
omringet snart omkring med Belt og Munkesø.
Herberge fik vi der, vi tvende sjællandsk' gjæster,
dog ei hos mindre mand end stadens borgmester.
Vi var' den gode mand velkomne i hans huus,
og helst hans kjære søn, to menigheders lys.
Den hustru i det huus, den alle dyders krone,
hun tog så vel mod mig, den fornemme matrone,
hun kvægede os vel, som var af rejsen mat,
lod rede for os senge, og der lå vi den nat.«

Næste dag, onsdag d. 28. juli, overværede de om morgenen gudstjenesten i kirken,

»Men resten af den dag var uden reise rolig,
thi hvilen den var bedst i borgmesters bolig,
indtil den nat brød an og tændte månen op,
da gik vi til vor seng og hvilede vor krop.«

Dagen efter spændte Jacob Jørgensen hestene for sin vogn og kørte ud med Mikkel Jernskæg; borgmesteren førte ham blandt andet op på Seebjerg,

hvorfra han kunne se »Als's land med Ærø Taasing, Stryn«. Under besøget i Faaborg traf Mikkel Jernskæg Jørgen Brahe til Hvedholm; han kom netop ind ad døren, da de alle skulle til middagsbordet; han inviterede dem på stående fod til Hvedholm, hvor senere på dagen et yppigt måltid beredte Mikkel Jernskæg en stor henrykkelse.

»Jeg kan ei regne op den allehånde viin
fra Madrid, Lissabon, fra Frankrig og Rhin,
Frontiniac og seck, rødviin og Aqvavite
vi drak, sålænge som vort øie kunne titte.
Hvert glas det måtte ud, her var ej Pæle-pas,
omskjøndt at dunsten stak i hjernen vild og hvas«.

Lørdag brød de op, men inden han forlod Faaborg, gav han Jacob Jørgensen følgende eftermæle; han fremhævede Faaborg på de andre købstæders bekostning, husene i de andre byer er brøstfældige og de offentlige bygninger faldefærdige,

»Men Jacob Jørgensen, den Faaborgs borgmester,
han veed at lave ret med borger og med præster,
han veed at pynte op den lille Faaborg by,
at hvert et huus det står som bygget op af ny.
Nei hver en finder her sin næring og sin nytte,
her råber ingen på: »jeg må af byen flytte«.
Her kjøbes ei et huus for pandekage-priis,
som sproget lyder nu på disse tiders viis.
Nej hvert et huus er smukt anstrøget, zirligt stadser
og hver en gård seer ud som herremænds palladser,
dog ikke tre loft højt men to loft det er nok,
og ei grundmuret op, men kun af steen og stok.
På andre steder lå de største gårde øde,
til deres auction vil ei en kjærling møde,
langt mindre kjøbmands bud med daler løse, thi
til slig en pjalt brud vil ingen beiler frie,
men denne mand han har det meget bedre maget,
at mindste krog den er af nærig folk indtaget,
en plads er ei så stor som en gennemkløvet ært,
den er jo strax bebyggt med huus og egen vært.
Når andre stæder kun med prale-bjælden rumle,
med store mured' huus, som øde ståe og skrumle,
som hver en time stå på svigt og falder dump,

at både væg og tag det ligget i en klump,
see, da er Faaborg by opbygget meget herlig;
i denne stad at boe er mange folk begjærlig,
derfore er den by med folk ret proppet fuld,
thi stadens magistrat er iegod og huld.«

Endelig slog afskedens time, men borgmesteren kunne ikke slippe sine gæster og bød endnu et afskedsbæger.

» — — —, den viin var af den røde
og sukker klumpeviis man i pocalen strø'de.
ni fik jeg til min part og præsten ligeså,
dermed bad vi forlov til vores karm at gå.
Nei blev der svaret til. Jeg tror, det skeer vel næppe,
at I så hastigt skal fra mig på døren slippe.
Vi sagde: tænk, vi skal igjennem dal og skov.
Og dermed blev der svaret, vi skulle få forlov.
En skål zu guter letzt den drak vi for dem alle,
For stød og vælteret, vi skulle ikke falde,
Dermed vi tog afsked fra denne gode ven, —.«

1713 døde Jacob Jørgensen og blev begravet d. 17. marts. Biskop Muus prædikede over ham. Han var ved sin død æret og agtet af alle og roses af stiftamtmanden for sit gode styre som borgmester; det fremhæves, han var »af det slags magistraters folk, der ikke haver søgt egen nytte, men byens opkomst, samt endog etableret enighed iblandt indbyggerne«. ⁸⁰⁾ Hans enke Karen borgmesters fortsatte den store købmandsforretning med stor dygtighed, hun var ikke for ingenting datterdatter af den odenseanske storkøbmand Erik Jørgensen. Bircherod skriver om hende, at »hun var meget raffineret og elsket af alle«. Hun modtog engang et brev adresseret til »Alsommægtigste Karen borgmesters«. Bircherod fortæller også, »at ingen af landens adel, som skrev hende til, kaldte hende uden Frue Karen borgermesters«. Ved den store ildebrand i 1728 blev hun nærmest ruineret, og de følgende år måtte hun lidt efter lidt skille sig af med al sin ejendom; hun døde i 1746; en auktion over hendes løsøre og to stolestader i kirken indbragte 130 rdl. ⁸¹⁾

Straks efter Jacob Jørgensens død indsendte rådmand Christian Ottesen en supplik til stiftamtmanden om den ledige borgmesterstilling og opsøgte ham i den anledning i Odense. ⁸²⁾ Han fik også dennes anbefaling, og det fremhævedes, at han havde vikarieret for Jacob Jørgensen under dennes syg-

dom, og at han »har vist iver, kender byen og borgerskabets tilstand og er en god skikkelig mand«. ⁸³⁾ Sommeren gik, og først ud på efteråret fik Christian Ottesen den ventede udnævnelse. ⁸⁴⁾ Han var Jacob Jørgensens fætter, og som søn af sognepresten til Rønninge Otto Rasmussen hørte han heller ikke hjemme i byen; moderen Karen Pedersdatter Humble var en præstedatter fra Hesselager. ⁸⁵⁾ Vi ved ikke noget om, hvornår han kom til byen; formentlig var hans første hustru, Anna Lauridsdatter, datter af rådmand Laurids Hansen, og da er det nok dette ægteskab og slægtskabet med borgmesteren, der har bragt ham ind i kredsen af styrende mænd i byen; medlem af rådet var han blevet i 1694. ⁸⁶⁾ Han var købmand og havde i begyndelsen gode kår. Han ejede blandt andet en bondegård i Aabylund, som han i 1699 solgte til fru Ide Lunge til Arreskov. ⁸⁷⁾ Året forinden købte han det øde byggested, »som kapellanens residens tilforn haver påstået«. ⁸⁸⁾ 1708 købte han af svogeren Laurids Lauridsen på Orelund en gård på Vestergade, som dennes »sl. fader« rådmand Laurids Hansen havde ejet; den lå på Vestergades nordre side, øst for borgmester Jacob Jørgensens gård, og mod nord gik hans grund ned til byens grave; med gården fulgte efter skik og brug i Faaborg to stolestader i kirken; ⁸⁹⁾ han boede dog ikke i denne gård, men i en gård på den sydlige side af Vestergade mellem Korsgade og Vesterport.

Han stod i forretningsforbindelse med Jens Christensen til Steensgård; i fællesskab ejede de gallioten »Håbet« på 14 læster, som Christian Ottesen senere blev eneejer af for 400 rdl. ⁹⁰⁾ Af Jens Christensen og Laurids Lauridsen købte han en del ejendomsjord i bymarken og grunde i byen som Hammerstoft, Skomagerlavs have, Klingenbergtoften og Sundtoften. ⁹¹⁾ Under Den Store Nordiske Krig gik det jævnt ned ad bakke for ham, huse, jorder og skib pantsattes og solgtes. ⁹²⁾ 1712 pantsatte han sin gård på Vestergades sydside for 1280 sldl., ⁹³⁾ og fem år senere pantsattes lø søret for 300 rdl.; i den anledning nævnes følgende værelser i hans gård: sengekammeret, det grønne kammer, dagligstue, hvor der bl. a. pantsættes en messinglysekroner, i den store stue gjaldt det et ovalt forgyldt spejl og en kiste med drejede piller og på salen en himmelseng og et brunt marmoreret bord; foruden disse genstande pantsattes køkkentøj, porcelæn, linned, kister, skabe og ikke mindre end 28 stole. ⁹⁴⁾ Kreditorerne plagede ham ustandseltigt; 300 rdl., han havde lånt af en myndling, kunne han ikke betale tilbage og undskyldte sig med de dårlige tider. ⁹⁵⁾ Det var der også god grund til. Den

Store Nordiske Krig påførte ham mange tab; i taxationen til krigsstyr 1712 hedder det om ham, at han bruger slet ingen handel og heller ikke nogen næring, men bruger »liden jord som han med små børn har sit ophold og til levnedsmiddel, sidder i stor vidtløftighed formedelst skade, han har lidt til søs og har ingen tillæg eller løn for bestillingen«. ⁹⁶⁾

Det var ikke nogen betryggende tanke, at en øvrighedsperson sad så dårligt i det; fristelsen til at forgribe sig på betroede midler var stor, hvad hans kolleger i rådet tilfulde forstod. Frygten for, at de skulle blive draget til ansvar, hvis de lod som intet, fik dem, d. v. s. rådmændene Jørgen Bertelsen og Jørgen Jacobsen til at henvende sig til stiftamtmanden. De klagede over, at borgmesteren ikke havde gjort regnskab for, hvad han havde oppebåret af kongens, byens og kirkens penge, eller hvad han havde under sig som skifteforvalter. De jamrede over, at han daglig søgtes af sine kreditorer, der var mange, og de frygtede, at han ved sin død ville være ude af stand til at tilfredsstille dem; de fralagde sig derfor ethvert ansvar og bad, om byfogden måtte få ordre til at lægge arrest på hans ejendomsjorder, såfremt de ikke alle var pantsatte, indtil han havde gjort rigtighed for alle oppebørsler. ⁹⁷⁾ Stiftamtmanden blev forskrækket og gav rådmændene ordre til at kræve regnskab og oplysning af borgmesteren; hertil kunne de forlange byfogdens medvirken. ⁹⁸⁾

Der var en reel baggrund for rådmændenes frygt. Et par måneder inden deres klage havde borgmesteren måttet give de fattige en anden prioritet i sin gård, da han havde beholdt den del af accisen, som skulle være tilfaldet dem for årene 1713-16. ⁹⁹⁾ Samme år stævnedes »de Fechters i Hamborg« ham til betaling af 173 rdl., som han havde oppebåret for dem i Børge Mølmarks bo. ¹⁰⁰⁾ Endnu værre var forholdet i 1719, da han ikke indbetalte forfaldne skatter på Nyborg amtsstue. Borgerne erklærede, de havde betalt til borgmesteren, der endelig gjorde afregning, men 140 rdl. kunne han ikke skaffe. I sin nød rejste han til Odense og bad stiftamtmanden om 14 dages frist; denne forbarmede sig over ham og ville vente med at beslaglægge hans gods, for at han ikke skulle blive helt ruineret. ¹⁰¹⁾ Christian Ottesen var på det tidspunkt blevet enkemand for tredje gang; han havde mange små børn og klagede over, at hans kår yderligere blev forringet ved, at en søn, der var i feltskærerlære i København, var kommet hjem på grund af svaghed. ¹⁰²⁾ Ved skiftet efter sin anden hustru i 1706 havde han endnu haft til deling mellem sig og børnene, når gælden blev betalt, 1553 rdl.;

da han døde i 1722, var han en forgældet mand.¹⁰³⁾ Alt, hvad han ejede, solgtes på auktion og indbragte 2322 rdl.; i boet var en del sølvtøj og malerier, men gælden blev langt fra dækket, passiverne var 4713 rdl.

Christian Ottesens efterfølger blev borgmester Jacob Jørgensens søn Jørgen Jacobsen, der fik sin bestalling d. 30. marts 1722;¹⁰⁴⁾ han havde været rådmand siden 1713,¹⁰⁵⁾ da han afløste Christian Ottesen. Denne havde ved den lejlighed anbefalet ham til stiftamtmanden »som en skikkelig person«, der sikkert ville være »byens nytte og gavn angelegen og med tiden træde i sin sl. faders fodspor«.¹⁰⁶⁾ Da Jørgen Jacobsen indsendte sin ansøgning om rådmandsbestillingen, mødte han derfor også lutter velvilje; stiftamtmanden havde sat pris på Jacob Jørgensen og indstillede derfor sønnen i håb om, at han ville blive en værdig efterfølger af faderen.¹⁰⁷⁾ Året efter, da borgmesteren var rejst til København på embeds vegne, bad stiftamtmand Giedde den nye rådmand tage sig af byens anliggender, eftersom »eders collega Jørgen Bertelsen er en højaldrende og affældig mand, som ikke megen trassallerie kan tåle«; det var således med store forventninger, man imødeså Jørgen Jacobsens indtræden i rådet; i begyndelsen tydede alt på, at han ville indfri dem; både i sin rådmandstid og i de første år som borgmester arbejdede Jørgen Jacobsen ivrigt og dygtigt og tog sig med stor iver af skibbroens og de offentlige bygningers vedligeholdelse;¹⁰⁸⁾ men senere blev der en sådan uorden i hans embedsførelse, at han på sine gamle dage fik en viceborgmester ved sin side. Man fandt da et forfærdeligt roderi i byens pengesager, fordi han ikke havde formået at holde byens og sine egne penge ude fra hinanden. Når det gik så galt for ham, skyldes det de store tab, han led ved ildebranden i 1728.

Jørgen Jacobsen havde lært handelen og i årene før faderens død forestået dennes forretning. Han boede ved den tid i dennes gård;¹⁰⁹⁾ det blev han ved med de følgende år, hvor han sammen med moderen fortsatte forretningen. 1716 købte han af købmand Jørgen Thomsens arvinger dennes gård, der lå på hjørnet imod Torvegade, strækkende sig med den østre og søndre side til Torvet og Holkegade, den vestre side stødte op til borgmester Christian Ottesens toft, den nordre side vendte til Henrik Pedersens gård; hvor Jørgen Jacobsens gård lå, ligger nu Faaborg apotek. Gården kostede 800 rdl.; samtidig købte han en øde byggeplads udenfor Vesterport.¹¹⁰⁾ Når han således i 1716 forlod barndomshjemmet, skyldes det formentlig, at han på den tid ægtede Catharine Marie Wandal, en præstedat-

ter fra Vindinge. Om omfanget af den købmandshandel, Jørgen Jacobsen drev, er intet overleveret; han må imidlertid have været en velstående mand, der f. eks. kunne udbetale købesummen for gården på nær 100 rdl.; sammen med svogeren toldereren Peder Halck ejede han i årene 1719-22 en »krejert« kaldet »Rosen«; når han solgte den, skyldes det formentlig tab under Den Store Nordiske Krig.¹¹¹⁾ 1720 optog han et lån på 300 rdl. i sin gård,¹¹²⁾ men endnu må han have været en ganske velstående mand, når han de følgende år kunne udlægge 263 rdl. for byen.¹¹³⁾

Branden i 1728 blev som sagt hans ruin, idet ilden fortærede hans »skønne gård«; selv anslog han sit tab ved branden til 1700 rdl., og ved branden i København samme år led han tab i varer til et beløb af 100 rdl. I en supplik til kongen gjorde han også opmærksom på det tab, han og hans fader havde lidt ved de svenske kaperier, og bad om tilladelse til at lade en kollektbog gå rundt i landet.¹¹⁴⁾ Forbavsende hurtigt lykkedes det ham at få gården genopbygget, men ikke uden at anstrenge sin kredit til det yderste; han måtte således give studiosus Jørgen Jørgensen i Ørbæk en tredie prioritet på 240 rdl. i den nye gård, desuden pantsatte han et lille lakeret skab, et stort forgyldt spejl med krone og sit eget skrivekontor med ti store og otte små skuffer.¹¹⁵⁾ Den konsumtionsfrihed, han som de andre brandlidte skulle nyde i nogle år, og som for hans vedkommende beløb sig til 40 rdl. årlig, så han sig i 1734 nødt til at pantsætte, og nogle år efter begyndte pantsættelsen af løsøret.¹¹⁶⁾ Der er ingen tvivl om, at Jørgen Jacobsen havde forbygget sig; han hævdede, at det var sket for at anmere byens borgere til at genopbygge deres gårde og huse. I sommeren 1737 blev han hårdt trængt af sine kreditorer. Hofråd Alexander Jessen i Sønderborg, der siden 1724 havde 134 mk. lybsk til gode hos ham for mursten og andet byggemateriale, kunne ikke få sine penge og klagede sin nød til hertugen af Sønderborg, der skrev om sagen til stiftamtmanden Christian Sehested. Stiftamtmanden henvendte sig til Jørgen Jacobsen, der atter klagede over den ulykke, der var overgået ham ved branden; han indrømmede, han havde forbygget sig, han så sig derfor nu tvunget til at sælge gården til hofråden og sine andre kreditorer; han havde også haft store tab på ridefogden på Brahesborg, der skyldte ham 250 rdl., en af hans brodersønner i Norge havde af kollekten oppebåret 153 rdl., hvoraf borgmesteren ikke ventede sig en skilling; han bad derfor stiftamtmanden skaffe ham yderligere henstand, hvortil Sehested svarede, at »en recommendation til

Mellemgade no. 1 (Apoteket) (ca. 1878)
opført af borgmester Jørgen Jacobsen

Hans Durchl. hertugen af Sønderborg kan ham forundes, men videre kan ej gøres i denne sag, thi penge er ting, som hver trænger til.«¹¹⁷⁾

Efter dette var der ingen anden udvej end at sælge gården, hvad der skete i efteråret 1737; den nye ejer blev byens første apoteker Frederik Ludvig Wette. Gården kostede 898 rdl.; stuehuset bestod af 24 fag, bryggerhuset var på 19 fag, heri indbefattet port og lade, alle bygningerne var med tegl. Men tiden gik, uden at hofråden fik sine penge, og i foråret 1739 måtte stiftamtmanden atter gribe ind. Jørgen Jacobsen undskyldte sig med, at de øvrige kreditorer havde fået pengene, men han håbede dog at kunne betale hofråden i løbet af sommeren.¹¹⁸⁾

Da gården blev solgt, måtte borgmesteren leje sig ind,¹¹⁹⁾ men tre år senere købte han af købmand Peder Jørgensen Mahl en gård på den søndre side af Torvet for 400 rdl.; stuehuset var på 8 fag, de øvrige længer med kamre, 10, stald, porthus og pakhuis var på henholdsvis 11, 6 og 5 fag, endelig var der et kammer på 3 fag udbygget i gården fra stuen; gården bestod ialt af 33 fag.¹²⁰⁾ Rede penge havde Jørgen Jacobsen selvfølgelig

ikke mange af, han lånte derfor 300 rdl. af oberst Godske Ditlev Holsten til Holstenshus mod at give pant i gården for beløbet.

Jørgen Jacobsen levede endnu i 18 år i miserabel tilstand; intet under, at han stadig forsøgte at forbedre sin stilling ved at samle embeder; for-gæves søgte han bestillingerne som herredsskriver i Sallinge herred, told-kontrollør og vejer og måler; han havde ingen embedsindtægter af betyd-ning, da der ikke var tillagt embedet andet end accisen, der årlig gav 10-18 rdl. til deling mellem ham, byen og de fattige.¹²¹⁾ Med fuld ret kunne han derfor hævde overfor stiftamtmanden, at når han engang gik af, så ville der ikke blive anden borgmester indsat end byfogden, da der ingen »vis« løn eller jorder var til bestillingen, og det »uvisse« kan man ikke en-gang klæde sig årligt af, »og dersom jeg ikke havde mere der opholdt mig, måtte jeg krepere«.¹²²⁾

Da rådmand Jørgen Bertelsen døde 1727, havde Jørgen Jacobsen som magistratsperson overtaget skiftet efter ham og opkrævet alle udestående fordringer i boet; men da hans gård brændte, gik alle de inddrevne penge tabt; i den anledning anmodede han kongen om at blive fritaget for ansvar i den sag, hvad der blev varmt anbefalet af amtmand Rosenkrantz, der er-klærede, at Jørgen Jacobsen »er en brav øvrighedsmand, idet han har fore-stået sit embede upåklageligt, alle tider efterlevet ordre og befalinger med største nidkærhed og ladet publique bygninger sætte i stand som rådhuset, skibbroen, kirken og skolen, der næsten var ruineret, da han blev borg-mester, det har kostet ham meget, da byen selv kun har svage kræfter«.¹²³⁾

Amtmandens udtalelse er et vidnesbyrd om øvrighedens gode mening om borgmesteren og hans styre af byen, men det blev sidste gang, han fik et sådant skudsmål. Allerede på det tidspunkt var der uorden i byens penge-sager, og årsagen hertil var ikke mindst Jørgen Jacobsens sammenblanden af sine og byens penge, noget der sikkert i 1730 var ukendt for øvrighe-den, men som ikke har været helt skjult for borgerne. Købmand Hans Ja-cob Christensen Errebo var i efteråret 1730 i København og udstødte her ukvemsord mod borgmesteren og hans familie. Velvillige sjæle gav borg-mesteren kundskab herom, og den ubesindige købmand blev nødsaget til at udstede en erklæring om, at hans udtalelse var ubeføjet, da han ikke vidste andet at sige om borgmesteren i hans bestilling eller imod ham og hans familie, end hvad godt var.¹²⁴⁾ Det lykkedes altså denne gang for borg-mesteren åt slå rygten ned, men snakken om hans embedsførelse er sikkert

ikke standset, og i løbet af 1730'erne blev øvrigheden klar over, at alt ikke var, som det skulle være; det kneb f. eks. med at få de inddrevne afgifter fra borgmesteren, hvad der tilsidst medførte en kraftig »næse« fra stiftamtmanden; søindrulleringschefen havde klaget over, at pengene til hans husleje udeblev, og provincialfysikus savnede i høj grad salæret fra Faaborg. Jørgen Jacobsen fik strenge ordrer om at betale pengene og sørge for, »at de efterdags i rette tider vorder erlagt, at jeg ikke alle tider hver gang denne udgift eller doctorsalariumet skal udredes, og hvormed I hos eder fremfor i alle de andre købstæder her i landet er således sendrægtige, skal bemøjes med at skrive 2 til 3 erindringer«. ¹²⁵⁾

Stiftamtmanden truede med øjeblikkelig eksekution, hvis sagen gentog sig. Øvrigheden var langmodig, og i de følgende år var der stadig tale om resterende afgifter og trusler, uden at det gjorde større indtryk på borgmesteren, der i disse år enevældigt styrede byen; siden rådmænd Jørgen Bertelsens død bestod magistraten kun af borgmesteren, og han kunne således skalte og valte med byens sager, som han ville; resultatet blev fuldstændig uorden i byens pengesager.

Tilsidst faldt bomben, og en undersøgelse blev indledet. Anledningen dertil kom fra sognepræsten Mathias Seerup, der havde tiltrådt sit embede i februar 1742 og i den følgende tid forgæves havde søgt oplysninger hos borgmesteren om kirkens, skolens og fattigvæsenets forhold; tilsidst havde han fået en »specifikation«, som han gik ud fra var rigtig, men da han bad om yderligere oplysninger, fordi de fattige klagede, svarede borgmesteren, at det var sognepræsten uvedkommende. Han gik da til sin nærmeste foresatte, provsten i Sallinge herred, Nykirch. ¹²⁶⁾ Provsten kom til Faaborg den 13. januar 1747 og lod tage syn på kirken, som var meget brøstfældig. Borgerne benyttede lejligheden til at besvære sig over, at hverken kirkens eller de fattiges midler blev holdt i tilbørlig og forsvarlig orden. Skønt byens øvrighed var kirkens forsvar og tilligemed borgerne skulle sørge for kirkens vedligeholdelse og hospitalets administration, så indgav provsten alligevel en indberetning til stiftamtmanden og biskoppen, der den 3. maj beordrede sognepræsten, byfoged Mølmark og kirkens værge til at holde et møde med borgmesteren og undersøge, om borgernes klage var begrundet, og sørge for at bringe kirkens og de fattiges sager i orden og derefter sende meddelelse om mødet til stiftamtmanden og biskoppen. På mødet, der fandt sted d. 17. juli, opdagedes en række urigtigheder, som Jørgen Jacobsen

måtte tage ansvaret for, da han hidtil alene havde styret kirken og hospitalet. Han havde solgt den gamle kirkegård for 60 rdl. og ikke givet kirken pengene, men brugt dem til at bestride byens udgifter; af kirkens kapital havde han uden tilladelse lånt 86 rdl. til skibbroen uden at give tilstrækkelig sikkerhed derfor, der manglede desuden nøjagtig forsikring for yderligere 122 rdl. af kirkens kapital. Kirkeregnskaberne for en række år manglede, og de øvrige regnskaber ville ved en kritisk revision give anledning til antegnelser. Hvad hospitalet angik, havde der aldrig været beskikket en fattig- eller hospitalsforstander, og af hospitalets kapital var 170 rdl. anbragt uden sikkerhed. Borgmesteren havde fra 1732-46 oppebåret 37 rdl. af fattigblokken, som han ikke kunne gøre rigtighed for, men blot forsikre, at de »tid efter anden til fattige og nødlidende redeligen er uddelt og distribuerede«; han havde ligeledes årlig uden tilladelse givet vægteren 2 rdl. af fattigblokken, hvorved de fattige siden 1724 var blevet berøvede 48 rdl. Der var intet uddelt til de fattige af den blok, der tidligere var ved stranden, og om de penge, som byens borgere årlig har »rakt de fattige hånden med«, alle er kommet dem til gode, var man ikke klar over.¹²⁷⁾ Byfogeden mente ikke, at lånet af hospitalets og kirkens midler til skibbroen kunne være borgerskabet ubekendt, da pantebrevene var tinglæste.

Da stiftamtmand grev Rantzau fik denne indberetning, forstod han, at også byens offentlige sager måtte være i uorden, og han beordrede derfor byfoged Mølmark til sammen med en del af de bedste og fornemste borgere i forening med borgmesteren at bringe orden i sagerne. Byfogeden havde også kunnet meddele, at overformynderbestillingen ikke havde været besat i otte og et halvt år, og at der ikke fandtes ordentlige oplysninger om de umyndiges midler; der var blot en gammel overformynderbog i borgmesterens varetægt og »iøvrigt lige så confus og uefterrettelig som tingen i sig selv urigtig«. På grundlag af ekstrakter af pante- og skifteprotokol, som byfogeden lod rådstueskriveren udarbejde, beløb de umyndiges kapital sig fra 1720 til 12/9 1747 til 4209 rdl., Mølmark meddelte, at der var en del usluttede skifter, bl. a. et efter rådmand Jørgen Bertelsens enke, påbegyndt i 1730; dette bos midler var 6-700 rdl. Hvad styrelsen af byen angik, da havde borgmesteren forsømt årlig at udnævne kæmnere, og når det undertiden var sket, så var kæmnerembedet dog blot at betragte som en »blot karakter«, da borgmesteren altid havde taget byens indtægter til sig og igen efter forgodtbefindende besørget byens udgifter uden at af-

lægge regnskab. Borgerskabet forlangte tilsidst regnskab af borgmesteren, og han fremlagde sine regninger både vedrørende byens og skibbroens penge og årlige »revenue«. Borgerskabet ville imidlertid ikke godkende dem, da den slette tilstand, byens offentlige bygninger var i, var tilstrækkeligt vidnesbyrd om deres urigtighed. Rådhuset »ligger fast på jorden«, hævdedes det, skibbroen trængte til reparation, byens porte var forfaldne, og brandredskaberne i slet og ubrugelig tilstand.¹²⁸⁾

Da sagen var kommet så vidt, gik to af købmændene Christen Erreboe og Jens Larsen til borgmesteren og tilbød at betale de penge, som han havde lånt af kirken og hospitalet på skibbroens vegne, til gengæld skulle borgmesteren så opgive sine krav på byen og herefterdags holde orden i byens sager; Jørgen Jacobsen nægtede at gå ind herpå og påstod, at han havde 633 rdl. tilgode hos byen.¹²⁹⁾

Dette blev borgerskabet for meget. Den 24/1 1748 meddelte det skriftlig borgmesteren, at det ikke ville godtgøre ham noget af det, han mente at have lagt ud for byen. Stiftamtmanden greb da ind for at undgå proces og forligte parterne. Borgerskabet lovede at frafalde sin påstand og betale, hvad borgmesteren på skibbroens vegne var skyldig til kirken og hospitalet, foruden hvad han selv sad inde med af deres kapitaler, endvidere var det villigt til også at betale et lån på 50 rdl., som han på skibbroens vegne havde optaget af Sallinge herreds enkekasse; alt i alt påtog man sig at betale for borgmesteren 346 rdl., men rigtignok på den betingelse, at »husholdningen for den tilstående tid blev indrettet og sat på en regulær og med lov og forordninger overensstemmende fod«. Jørgen Jacobsen gik ind herpå og gav på sin side afkald på ethvert pengekrav, han havde på byen.

Stiftamtmanden sendte en redegørelse for sagen til København; og den 11/10 1748 tilkendegav kongen stiftamtmanden, at han »approberede den mellem borgmesteren og borgerskabet oprettede forening« på grund af »borgmester Jørgen Jacobsens høje alderdom og de ham tid efter anden tilslagne vederværdigheder samt på det byens publique væsen uden længere anstand kunne hjælpes«. Borgmesteren skulle dog stå til ansvar for overformynderiet, og der skulle udnævnes kirkeværger og fattigforstandere. Den ret, som borgmesteren ifølge et kgl. reskript af 21/8 1722 havde til at oppebære skibbroens indkomster, skulle fratages ham og overgå til borgerskabet. Endelig befalede kongen byfoged Mølmark at være borgmesteren »adjungeret«, dog uden titel af viceborgmester og uden nogen betaling der-

for.¹³⁰⁾ Alt tyder på, at byfoged Mølmark har været ængstelig for, at han skulle komme til at stå til ansvar for den uorden, der var i byens sager, særlig vedrørende overformynderiet. Gang på gang hævdede han overfor stiftamtmanden, at han ikke ville svare til det, som han ikke havde haft »under hænde«. Han anmodede om forholdsregler i sagen, da han ikke vidste, hvordan han skulle gribe den an, og hvis han ikke fik det, skriver han, »driver den høje nødvendighed og frygt mig til at bede mig fra byfogedembedet her«. ¹³¹⁾

I gang med arbejdet måtte han imidlertid, men det var rigtignok en forudsætning, at han samarbejdede med den gamle borgmester, men på dette punkt viste der sig i de følgende år store vanskeligheder. Jørgen Jacobsen var forbitret, han følte sig dårligt behandlet af byens borgere og betragtede Mølmark som sin angiver, der efter hans mening kun ville forjage ham fra bestillingen for selv at få den. Derfor forsøgte han på alle måder at forhale sagerne, først og fremmest ved en passiv holdning. En støtte for ham var det, at stiftamtmanden af medlidenhed holdt hånden over ham. Det kan heller ikke nægtes, at som årene gik, følte Mølmark mere og mere lyst til at overtage bestillingen, hvad der er forståeligt, når man husker på, at han siden 1748 styrede byens sager uden at få en skilling for det, men fortrædeligheder var der nok af. Den medynk, som han i begyndelsen følte overfor den gamle borgmester, svandt snart, og han klagede over, at han havde »med en gammel, contrair og uendelig mand at gjøre«; han erklærede, at han kunne ingen vegne komme, da han intet hørte fra borgmesteren; alt fortsatte på den gamle fod, og han blev holdt væk fra forretningerne, »så meget besidder den gamle af sin forrige myndighed, at han indbilder sig, jeg er hans tjener«, skriver han.¹³²⁾ Gang på gang måtte han henvende sig til stiftamtmanden om hjælp, og først da denne gav borgmesteren ordre til at samarbejde med Mølmark, skete der noget; det er, som om Jørgen Jacobsen har håbet, at når blot sagen trak ud, ville det lykkes ham uden Mølmarks hjælp at få tingene i orden; han har i altfald ment, at meget kunne vindes ved opsættelse, og helt uret heri fik han ikke.

I foråret 1749 var kirkens, skolens og hospitalets sager bragt i orden, men så fandt Jørgen Jacobsen på at nægte at udlevere en række af byens dokumenter, som Mølmark afkrævede ham for at få bragt orden i byens regnskaber; atter måtte byfogeden skrive til stiftamtmanden, og i marts 1749 fik Jørgen Jacobsen en kgl. ordre om inden 6 uger at aflevere en

designation over byens »publique brevskaber«, samt gøre rede for byens penge for 1748. For fremtiden måtte han ikke »befatte sig med byens penge og heller ikke med byens sager uden Mølmarks vidende,¹³³⁾ og den følgende måned udnævntes byfogeden til viceborgmester.¹³⁴⁾ Der var langt til vejs ende, årene gik, og stridighederne fortsatte stadig, men tilsidt brast

Christian Rantzau til Brabesborg 1684-1771
Greve, stiftamtmand, vicestatholder i Norge
(Frederiksborg)

øvrighedens tålmodighed, og i januar 1753 fik borgmesteren ordre til at aflægge endeligt regnskab,¹³⁵⁾ og samtidig indløb klage over ham fra en del af borgerne. Jørgen Jacobsen på sin side klagede til stiftamtmanden over Mølmark. »Jeg havde og ikke mindre føje til at forsmægte af lutter græmmelse over, at jeg skal se og erfare, at jeg fattige mand på min alderdom endnu intet må være fri for uskyldig og ubeføjet at chikaneres, usandfærdig og urigtigt at anklages . . . og at mine grå hår skal beskæmmes og blameres af den, som tragter efter min undergang og at tage brødet fra munden på mig i den korte tid, jeg endnu

har at leve«;¹³⁶⁾ en uge senere indsendte han til stiftamtmanden en erklæring over de besværinger, som Mølmark »havde fundet for godt at indgive imod mig til min allernådigste konge og Deres højgrevelige Excellence.«¹³⁷⁾

Mølmark krævede, at Jørgen Jacobsen skulle gøre regnskab for, hvad han havde modtaget af byens penge, samt hvad han havde givet ud til byen siden forliget mellem ham og borgerne i foråret 1748, og hertil fik Mølmark stiftamtmandens fulde støtte.

Den 1. marts 1753 meddelte grev Rantzau Jørgen Jacobsen, at han skulle møde på rådstuen sammen med Mølmark, byens eligerede mænd og kæmnerne og i deres nærværelse aflægge regnskab.¹³⁸⁾ Den 7. marts meddelte Jørgen Jacobsen Mølmark, at mødet skulle finde sted dagen efter,

men Mølmark svarede, at han kunne ikke komme med så kort et varsel, og bad om forinden at få regningerne til gennemsyn.¹³⁹⁾ Om morgenen den 8. marts skrev Jørgen Jacobsen til Mølmark, at han forventede, han kom. Til mødet indfandt hverken Mølmark eller de eligerede mænd sig, men alene byens 2 kæmnere Peder Mortensen Brylle og Jesper Lange. Jørgen Jacobsen aflagde regnskab, men kæmnerne nægtede at modtage hans regninger og penge, da sagen vedkom de eligerede mænd, og de desuden manglede instrukser.¹⁴⁰⁾

Nu greb stiftamtmanden ind, og den 20. marts meddelte Mølmark borgmesteren, at han efter stiftamtmandens ordre var villig til at mødes med ham »hvad dag i denne uge«, når han ville. Hertil svarede Jacobsen, at han »den næste dag skulle til alters« og derfor kun nødvendig ville »bemøje« sit sind med sådant; han ville derfor møde Mølmark på rådstuen tirsdag 27. marts kl. 10,¹⁴¹⁾ men Mølmark beklagede, han kunne ikke komme om tirsdagen, da borgmesteren vel vidste, at »han samme dag og time skal til Nikolaj Wandels bryllup med md. Huusfeldt«; i stedet foreslog han lørdag formiddag kl. 10 eller om eftermiddagen, han ville betragte det som »en præmediteret Chicane«, hvis Jørgen Jacobsen ikke kunne møde om lørdagen; til dette svarede den gamle borgmester kort og godt, at mødet skulle finde sted om onsdagen.¹⁴²⁾

Det blev, som Jørgen Jacobsen ville; om onsdagen afleverede han i Mølmarks, de eligerede mænds og kæmnernes nærværelse sine regnskaber fra de foregående år. Det endte med, at han gik ind på at betale 45 rdl. til skibbroen og kæmnerne og yderligere 23 rdl. inden 6 ugers forløb.¹⁴³⁾

Mølmark fik ordre på fortsat at være Jørgen Jacobsen behjælpelig med at styre byens sager. Det ærgrede Mølmark, at han måtte gøre dette uden løn, og derfor tilbød han nogle år senere Jørgen Jacobsen 100 rdl. for borgmester- og postmesterbestillingen.¹⁴⁴⁾ Jacobsen klagede straks til stiftamtmanden, men tilbød dog Mølmark halvdelen af magistratsemdedets indkomster, hvis han herefterdags ville leve med ham i magistratsemdedet som en broder, og være ham til assistance »uden kneb og fortrædeligheder«.¹⁴⁵⁾ Mølmark fik et skarpt brev fra stiftamtmanden med ordre om at afholde sig fra al kiv og strid, hans forslag ville på ingen måde blive tolererede, men hvis der opstod strid om en eller anden embedsforretning, kunne de to borgmestere appellere til ham.¹⁴⁶⁾

Da byfogeden blev adjungeret borgmester Jørgen Jacobsen, ophørte i

Faaborg det borgerlige selvstyre, der mere eller mindre havde været herskende siden middelalderen; fra nu af var den kgl. embedsmand, byfogeden, medlem af magistraten; som vi har set, medførte ordningen mange gnidninger mellem de to mænd, men byens styrelse kom lidt efter lidt til at ligge i Mølmarks hånd, sikkert til byens fordel.

Jørgen Jacobsens sidste år blev triste. 1746 mistede han sin kone, der havde ligget syg i mange år. Af deres børn var 9 døde, og han havde kun en søn tilbage, Johan Wandal, som det lykkedes ham at få ansat som vejer og måler 1748, men kort før jul 1749 døde han. Det var et tungt slag for den gamle mand; i et rørende brev til stiftamtmand grev Rantzau skildrer han sin sorg og kummer. »Jeg har tabt venner og pårørende, men intet har været mig bedrøveligere end mist min eneste søn, der skulle være min alderdoms trøst og hjælp«; han bønfuldt om at få sønnens bestilling, da han nu var »så forladt som den, der aldrig havde venner i verden«. ¹⁴⁷⁾ Embedet fik han ikke, men der tillagdes ham dog årlig 50 rdl. af vejer- og målertjenesten. ¹⁴⁸⁾ Hans økonomiske tilstand blev ringere og ringere. I sommeren 1755 blev han nødt til at skille sig af med sine ejendomme. En øde byggeplads udenfor Vesterport samt 36 skp. land i bymarken skødede han til søstersønnen birkedommer Jens Errebo Busch, og dennes lille datter Anne Marie Hedevig Busch forærede han 4 skp. land; året efter solgte han sit sidste jordstykke, en lille kålhøve udenfor Østerport.

Allerede 1755 havde han solgt sin gård på den søndre side af Torvet til købmand Henrik Faber for 450 rdl. ¹⁴⁹⁾ Det var den bitre nød, der drev ham; thi allerede om foråret havde han på auktion solgt 6 højryggede stole med blomstret plyds, en beslagen rødmalet kiste og to underdyner for 18 rdl. ¹⁵⁰⁾ Helbredet blev dårligt, og i maj 1758 meddelte Mølmark stiftamtmanden, at »borgmester Jacobsen er af fornuft, hukommelse og eftertanke så skrøbelig, som han kan blive«; ¹⁵¹⁾ 14 dage efter fik den gamle mand endelig fred. Han døde under så fattige omstændigheder, at man måtte give afkald på den ham pålagte ekstraskat. ¹⁵²⁾ Da han døde, havde hans fader og han i mere end 80 år styret Faaborg.

Ved sin død boede han i et lejehus; i hans dagligstue fandtes et højt skrivechatol og en lænestol med flamsk betræk, midt på gulvet stod et stort brunt bord med to fløje, om det stod 6 stole betrukket med ryslæder, desuden fandtes der et lille brunt slagbord. Stuen havde tre fag vinduer med hørlærredsgardiner, langs den ene væg stod et stueur med »federal«, og to

spejle, stuen blev opvarmet af en jernvindovn med tromledør. I sengekammeret stod hans himmelseng af fyrretræ med hvergarnsomhæng og kappe. I storstuen fandtes et bord »med stentavle« og 4 gamle læderstole, langs væggene stod et lakeret skab, tre dragkister, et egetræsklædeskab samt en løjbænk, og på væggene hang et spejl med sort ramme og krone, et par pyramider med drikkeglas og et trækrucifix. I kælderen stod et natskrin med bækken.

Den gamle borgmester efterlod sig en del religiøse bøger, f. eks. det gamle og det nye Testamente, Gerners huspostil og Bangs passionstanker, ialt en halv snes bøger. Der var også lidt sølvtøj, en sølvgaffel og kniv i foderal, 7 skeer, 7 teskeer, en sukkerklemme og en hel del sølvknapper samt en lille sølvdåse. Desuden fandtes i boet en sort ko, to stolestader i kirken og lidt engslet på Vestre Hede. En del løsøre var pantsat, således havde vagtmester Vinter en guldkæde og en guldring i pant for 20 rdl., og købmand Helnis hans lommeur for 12 rdl. Blandt kreditorerne var postmester og kirurg Hempel, der for barbering i 11½ år à 2 rdl. og 4 mk. krævede 30 rdl. og 4 mk. Begravelsesomkostningerne beløb sig til 33 rdl. Hele boets indtægt var 323 rdl., men gælden beløb sig til 387 rdl.¹⁵³⁾

Rådmændene. Med undtagelse af borgmestrene Jørgen Petersen og Jacob Jørgensen havde alle borgmestrene været rådmænd, men foruden dem kender vi en snes rådmænd fra denne periode. Her skal kun nævnes de betydeligste af dem. Det ældste rådsmedlem i 1630 var købmanden Peder Ottosen, der som omtalt allerede nævnes som rådmand i 1617. Han var en velstående mand, der ejede en gård i Vestergade, men det gik imidlertid tilbage for ham; i slutningen af 1630'erne og i 1640'erne stævnedes han gentagne gange for gæld, og i 1645 frasagde han sig en gård på grund af stor indkvartering og anden udgift.¹⁵⁴⁾ Samme år blev han truet med udstødelse af rådet; Peder Møller på Vestergade krævede ham fradømt rådmandsbestillingen, fordi han i kromandens hus i Jordløse havde skrevet et skandskrift mod Peder Møller.¹⁵⁵⁾ Endnu i januar 1657 udstedte Peder Ottosen et skøde,¹⁵⁶⁾ og da han ikke nævnes senere, er han formodentlig død under Karl Gustav krigene. Hans efterkommere levede endnu i Faaborg i det 18. årh. som købmænd og skippere.

En del af rådmændene var tidligere ridefogeder. Det gælder Peder Hanssen Møller, der var ridefoged hos Jørgen Brahe til Hvedholm;¹⁵⁷⁾ dels her-

ved og dels ved at gifte sig ind i Hammerslægten kom han til at spille en rolle i byen, hvor han ejede en gård. Han nævnes som rådmænd i 1641; han var en trættekær person, der lå i stadige processer med sine medborgere; sine sidste år tilbragte han på Skovsgård i Espe sogn, som han vistnok i årene efter 1639 havde forpagtet af Jørgen Brahe; her døde han i 1649.¹⁵⁸⁾

Iver Nielsen, der først nævnes som rådmænd i 1660,¹⁵⁹⁾ var også en tidligere ridefoged, der 1641 tjente Mogens Høeg på Arreskov og endnu nævnes som ridefoged i 1653.¹⁶⁰⁾ Han repræsenterede byen på rigsdagen i København 1660, da arveregeringen blev indført. Han blev aldrig nogen særlig velstående mand og synes i flere tilfælde at have stået i opposition til de øvrige rådmænd. Han ejede en gård, der formentlig lå i Østergade, den taxeredes i 1682 til 250 rdl.¹⁶¹⁾ På sine gamle dage skødede han den til sin svigersøn Peder Jørgensen og datterdatteren Karen Pedersen. Det var da en ny gård, opført efter branden i 1672, og den stod Iver Nielsen i 800 rdl.; med gården fulgte 3 stolestader i kirken og 49 skp. land. En aftægtskontrakt mellem Iver Nielsen og svigersønnen viser, at Peder Jørgensen og hans kone har boet 4 år i Iver Nielsens gård og i den tid udredet de kgl. skatter og kontributioner samt holdt indkvartering og skaffet korn til Iver Nielsen og hans kone; det er derfor, han og datterdatteren får gården tilskødet, men så længe Iver Nielsen og hans kone levede, skulle han årlig yde dem 3 tdr. rug, 5 tdr. bygmalt, 1 td. byg og 1 td. havre til gryn samt føre det til og fra mølle for dem. Så længe de levede, skulle de nyde »husværelse« i gården ved den østre side, som de hidtil havde haft, nemlig to stuer med loftsrum; bryggerset skulle være til fælles brug, de skulle desuden have den halve have og foder til to køer vinteren over, og endelig skulle Peder Jørgensen give dem en hæderlig begravelse mod betaling i deres efterladte formue. Kontrakten er dateret den 8. marts 1688, fire år efter døde Iver Nielsen i sit halvfemsindstyvende år.¹⁶²⁾

Rådmændene Laurids og Jørgen Hansen havde ligeledes været ridefogeder. Laurids Hansen, der blev rådmænd ca. 1652, var i 1640'erne ridefoged på Lindskov hos Erik Kaas, og tolderen Jørgen Hansen, der blev rådmænd 1665, var indtil sommeren 1657 ridefoged hos Hans Friis på Clausholm. Oluf Christensen, der blev rådmænd i 1678,¹⁶³⁾ var i mange år forpagter på Egeskov; allerede i 1671 begyndte han at tilkøbe sig ejendomme i byen.¹⁶⁴⁾

De betydeligste rådmænd i tiden efter 1660 var købmændene Jens Sørensen, Christian Ibsen Mølmark og Naaman Lassen, som vil blive nærmere omtalte i skildringen af byens handel.

Rådet. Endnu i 1630 bestod rådet foruden af borgmesteren af seks rådmænd,¹⁶⁵⁾ men fra 1641 var antallet af rådmænd 4 eller 5,¹⁶⁶⁾ og på dette område skete der ingen ændring ved statsomvæltningen 1660; derimod blev det meget hurtigt almindeligt, at kongen nu udnævnte rådets medlemmer, hvorved rådmændene og borgmestrene blev kgl. embedsmænd. De to første, der fik kgl. udnævnelse, er tolderen Jørgen Hansen og købmanden Naaman Lassen; de udnævntes begge i 1665.¹⁶⁷⁾ Denne udvikling medførte, at borgerne blev uden indflydelse på rådets sammensætning. Det var hele det 17. årh. igennem byens formuende borgere, der blev udnævnt til rådmænd, først ved udnævnelsen af Christian Ottesen i 1694 kan man tale om en mand, der sættes ind udefra.

En kgl. skrivelse i 1661 til alle byøvrigheder pålagde som nævnt rådene at sende den ældste rådmænd til kongen, når borgmesterbestillingen blev ledig, så han kunne høre kongens vilje om borgmesterstillingen, og i privilegierne havde kongen lovet, at han fremtidig skulle »forsørge« byerne med duelige borgmestre og råd og sørge for, at de fik tilstrækkelige indtægter.¹⁶⁸⁾ Det sidste kom i hvert fald ikke til at slå til for Faaborgs vedkommende. Der var sandelig ingen penge at tjene ved at være rådmænd i byen. Magistraten, således blev i løbet af enevoldstiden benævnelsen for rådet, havde »ingen vis tillæg til dens bestilling«; den eneste indtægt, den havde, var borgerskabspengene samt afgifter af de skifter, »der forfalder«, og andel i accisen, og denne var i Faaborg ca. 30 rdl. årlig, »så Gud ved, at det er ringe og lided for den store u-mag og besværing, som derved forefalder«. Det var ikke urimeligt, at magistraten i 1720 bad stiftamtmanden anbefale, at der blev tillagt noget årligt til rådmændsbestillingen.¹⁶⁹⁾ Heller ingen jord var lagt hen til magistratens underhold, undtagen til borgmesteren.¹⁷⁰⁾

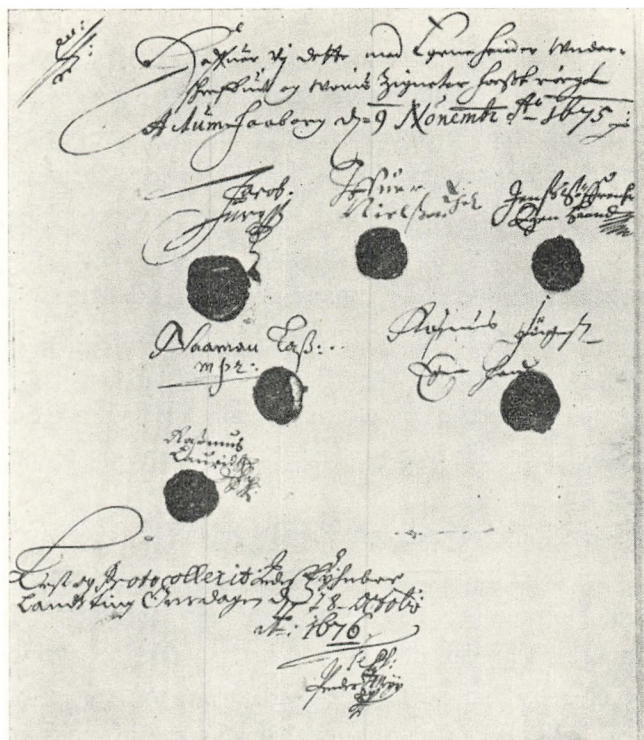
Det er et spørgsmål, om byen havde råd til at lønne magistraten ordentligt; i de fattige år kneb det mange steder med at skaffe penge til byens udgifter, og skattetrykket hvilede i 1670'erne tungt på byen. Det var derfor i høj grad fortjenstfuldt, at der i 1681 blev nedsat en femmandskommission til forbedring af købstædernes tilstand. Kommissionen blev hurtigt klar over, at det var »til største last og tyngde, at i de små købstæder er

for mange øvrighedspersoner, som alle af de få borgere vil leve«; den foreslog derfor at indskrænke antallet, hvad der også blev vedtaget; flere byer mistede ved den lejlighed både borgmester og rådmænd, og byfogden blev eneste magistratsperson. Så galt gik det dog ikke i Faaborg, men antallet af rådmænd blev indskrænket.

Rådet bestod i 1682 af borgmester Jacob Jørgensen og rådmændene Iver Nielsen, Jens Sørensen, Christian Ibsen Mølmark, toldereren Otto Christensen og Oluf Christensen. Christian Ibsen Mølmark og Oluf Christensen trådte allerede tilbage i 1682 og Iver Nielsen og Jens Sørensen det følgende år, så magistraten fra da af udelukkende bestod af borgmesteren og en rådmand, indtil borgmesterens fætter Christian Ottesen i 1694 blev rådmand. Fra da af var der to rådmænd, indtil Jørgen Jacobsen blev borgmester i 1722; hans rådmandsudnævnelse i 1713 er også den sidste i Faaborg, og da rådmand Jørgen Bertelsen Voller døde i 1727, var borgmesteren fra nu af eneste magistratsperson.¹⁷¹⁾ Dette var dog oprindeligt ikke ønsket fra øvrighedens side: thi stiftamtmand Christian Sehested henvendte sig til Jørgen Jacobsen og bad om forslag til en ny rådmand. Allerede tidligere havde borgmesteren meddelt stiftamtmanden, at ingen meldte sig til magistratspersoner, fordi der ikke var nogen fordel derved, men tværtimod stor besværing og ansvar og ofte bekostning.

Den del af accisen, der var tillagt magistraten, havde i 1727 beløbet sig til 3 rdl. Jørgen Jacobsen erklærede til slut, at han ikke alene ville »forestå« byens styrelse, så ville han hellere afskediges. Han lovede at forsøge at skaffe en rådmand, og efter en yderligere opfordring fra stiftamtmanden foreslog han købmand Jon Hansen Panch som en fornuftig mand, der altid havde levet ædruelig og skikkelig; det kom der imidlertid intet ud af; Jørgen Jacobsen måtte alene stå for bystyrelsen, hvad der som nævnt hverken blev til glæde for ham eller byen.¹⁷²⁾

Syv år senere gjorde købmand og prokurator Jacob Engberg, der senere blev digteren Ambrosius Stubs svoger, et forsøg på at opnå den ledige rådmandsstilling. Han begrundede sin ansøgning med, at han fra barnsben havde »frekventeret« pennen, i nogle år været kahytsskriver på et orlogsskib og ridefoged på Lykkesholm. Jørgen Jacobsen, der blev afæsket en udtalelse, gik imod Jacob Engberg, der kun havde været godt et år i byen og havde optrådt som prokurator ved bytinget; han var en selvrådig mand, og hvis Jørgen Jacobsen skulle have hjælp af nogen, så måtte det være een,

Dokument udstedt af borgmester og råd 9.-11.-1675.
 Underskrevet af borgmester Jacob Jørgensen og rådmændene Iver Nielsen,
 Jens Sørensen, Naaman Lassen og Rasmus Jørgensen samt
 byfoged Rasmus Lauridsen.
 (Grevskabet Brahesmindes arkiv).

der fra barndommen var kendt med byen, som byskriveren, der forøvrigt var Jørgen Jacobsens svoger. Dette anbefaledes af stiftamtmand Sehested, for at man kunne undgå strid i magistraten, der ganske vist siden 1727 alene har bestået af borgmesteren; alligevel, hævder Sehested, er det gået ligeså ordentligt til i Faaborg, som i andre byer. Han anbefaler også at gøre byskriveren til rådmand; han er oprindelig købmand og har været 28 år i byen, så han kendte dens vilkår, og ved at gøre ham til rådmand, kunne man også »trøste« ham for hans tab ved ildebranden i 1728.¹⁷³⁾ Kongen resolverede, at »siden det der i byen er gået roligt til i den tid borgmesteren har været alene, det da indtil videre derved kan have sit forblivende.«¹⁷⁴⁾

Indtil 1660 hørte de fleste af rådmændene til byens gamle slægter, og de nye, der kom ind i rådet, knyttedes snart til den lille kreds, der styrede

byen, enten ved ægteskab med rådmandsdøtre eller rådmandsenker, så man i mange tilfælde kan tale om, at rådmandsbestillingen var arvelig på spindesiden. Dette slægtskab indenfor rådet kulminerede i borgmester Jacob Jørgensens tid. I folkemunde omtales rådet da som »svogerskabet«, og det med god grund. Rådmændene Otto Christensen og Christian Ibsen Møllmark var svogre, idet de var gift med sognepræst Morten Henriksen Grifsdøtre. Et andet svogerpar var rådmændene Jørgen Hansen og Jens Sørensen, hvis hustruer var døtre af rådmand Anders Christensen. Endnu et par svogre fandtes i rådet, nemlig borgmester Jørgen Petersen og rådmand Rasmus Jørgensen, idet Jørgen Petersens anden hustru Karen Jørgensdatter var søster til Rasmus Jørgensen, og efter sin mands død ægtede hun hans efterfølger Jacob Jørgensen, der igen var fætter til rådmand og senere borgmester Christian Ottesen.

Rådmand Iver Nielsen synes at have stået uden for dette »svogerskab«, og meget tyder på, at der har været en vis modsætning mellem ham og de øvrige rådmænd. I september 1672 stævnedes han borgmester Jørgen Petersen og de øvrige rådmænd til tinge, hvor han faktisk beskyldte dem for embedsforsømmelse. Han påstod nemlig, at der var ingen orden i byens skiftevesen og heller ikke ved opkrævning af sagefald, voldsbøder og lejemålsbøder. Byens kæmnerne »forretter intet byen til tjeneste«, der fordres heller intet regnskab af dem, og hvad de inddrev hos borgerne, beholdt de selv. Jørgen Petersen og rådmændene kunne ikke helt afvise kritikken; de måtte indrømme, at det havde trukket ud med nogle skifter, men undskyldte sig med den ulykkelige ildebrand, der havde ramt byen. De tilbød at bringe de tilbagestående skifter i orden, så snart Iver Nielsen var parat, og kæmnerne skulle også få ordre til at aflægge regnskab.¹⁷⁶⁾

Rådstuebogen, der indledes hvert år med et »Hielp Gud Till It Fredeligt Gledeligt og Løcksalligt Nyttaar«, angiver fra og med 1664, hvilke rådmænd der er til stede, når rådet samles til møde; det er ikke altid, rådet er fuldtalligt. I 1681 er det samlet 30 gange; men kun tre gange er borgmester og alle rådmændene til stede. Sygdom er enhvers herre, men forsømmelserne skyldes nok snarere, at rådmændene var til markeder i andre byer eller på landet for at opkøbe landbrugsprodukter. Der synes ikke at have været nogen regel for, hvor tit rådet skulle møde; i borgmester Laurids Hansens sidste år er møderne afholdt meget uregelmæssigt, men efter Jørgen Petersens tiltræden vedtog rådet at holde almindeligt rådstuestævne

hver tirsdag,¹⁷⁷⁾ og i hans og Jacob Jørgensens tid, d. v. s. fra 1667-1684 afholdtes der regelmæssig rådsmøder, gennemsnitlig 22 gange årlig, og i 1675 var rådet samlet ikke mindre end 41 gange. Fra og med 1685 er antallet af møder dalende, rådet bestod da kun af borgmesteren og en til to rådmænd; den myndige Jacob Jørgensen har da følt sig så sikker i sadlen, at han egenmægtig kunne styre byen; i 1702 er vi nede på 7 møder om året, men under Den store Nordiske Krig stiger antallet af rådsmøder især efter 1710. 1722 gav stiftamtmanden ordre til en ugentlig rådstuedag, nemlig hver tirsdag.¹⁷⁸⁾ Om forretningerne har været delt mellem rådmændene, ved vi ikke noget om; det synes dog at have været skik og brug, at den ældste rådmand stævnedes på byens vegne.

Enevældens indførelse betød ingen ændring i rådets virksomhed. Ligesom tidligere havde det stadig de kommunale sager under sig, og størst betydning havde selvfølgelig administrationen af byens finanser; desuden hørte politikvæsenet under rådet, ligesom det skulle sørge for byens forsyning med de nødvendige varer og fastsætte priserne på de vigtigste. Foruden at varetage administrationen havde rådet ligesom tidligere del i den dømmende magt, dels ved at fungere som rådstuert, dels ved at medbesegle retsakterne på bytinget.

Byskriverne. Under rådet og udførende dets ordrer finder vi den samme række bestillingsmænd som tidligere; også efter enevældens indførelse blev borgmester og råd ved med at besætte de mindre kommunale bestillinger. Den første byskriver, der udnævnes af kongen, er Laurits Mikkelsen, han fik kgl. bestalling 1703.¹⁷⁹⁾ Byskriverens løn blev ved kgl. ordre i 1680 og 1704 ansat til 10 rdl. årlig, som skulle betales af borgerne; han skulle dog selv betale udgifterne til papir og blæk.¹⁸⁰⁾ Det kneb ofte for byen at udrede hans løn. I 1683 udmeldtes 4 mænd til at revidere et af byskriveren indleveret regnskab og til sammen med borgmester og råd at ligne og udfinde middel til at betale ham; det voldte så store vanskeligheder, at de 4 mænd en måned efter begærede at blive forøgede med andre 12 mænd af borgerskabet.¹⁸¹⁾ Da havde byskriveren løn tilgode for flere år; magistraten så tilsidst ingen anden udvej end at overlade ham en gård, som byen ejede i Vonsild, for 135 rdl., til gengæld skulle han ikke nyde nogen løn i 3 år,¹⁸²⁾ og dermed var byskriver Mikkell Lauritsen tilfredsstillet. 15 år senere var det rent galt, da havde byskriveren pr. 23. april 1698 82 rdl. tilgode for re-

sterende løn; atter nedsattes et borgerudvalg, der traf følgende aftale med byskriveren: Byen betalte 33 rdl. til kirken som en gave fra byskriveren, selv skulle han have 28 rdl., hvoraf udbetaltes de 10, for resten fik han udlæg i 9 skp. land af byens jord; endnu var der en restsum på 29 rdl., som han efterlod byen, og således var alt klart til 1. januar 1699.¹⁸³⁾

Forholdene blev ikke bedre for hans efterfølgere. 1738 klagede byskriver Knud Sørensen Ballov, søn af Søren Knudsen Ballov i Odense, til borgmesteren og byfogeden over, at han ikke fik sin løn i rette tid; da klagen ikke bar frugt, henvendte han sig året efter til stiftamtmanden og jamrede over, at lønnen ikke i de sidste 10 år var blevet rettidigt udbetalt; den skulle forfalde i november, og endnu havde han ikke fået en skilling for 1738.¹⁸⁴⁾ Det havde den forønskede virkning; stiftamtmanden greb ind og befalede borgmesteren at fremskaffe byskriverens resterende løn.¹⁸⁵⁾ Foruden lønnen havde byskriveren også embedsbolig; 1723 blev der af borgmesteren udgivet penge til vedligeholdelse af den »byskriveren tillagte residens«. ¹⁸⁶⁾ Byskriveren havde også visse sportler, og bestillingen gav lejlighed til ekstrafortjeneste ved skriftligt arbejde for borgerne. 1640 stævnedes byskriver Niels Tygesen mølleren i Bymøllen til betaling af 6 mk. for breve, han havde skrevet for mølleren til tinge,¹⁸⁷⁾ og byskriver Mikkel Lauritsen stævnedes i 1665 Karen sl. rådmand Aastred Pedersen for 6 rdl. for at skrive et skiftebrev.¹⁸⁸⁾ Der var i enevældens dage en tendens til at lægge de mange små embeder sammen, de var hverken til at leve eller dø af; denne udvikling kom i tidens løb også byskriveren til gode. 1662 var han tillige herredsskriver i Gudme herred, 1696 birkeskriver i Brahe Trolleborg birk, 1736 birkeskriver i Holstenshus birk og 1739 herredsskriver i Sallinge herred;¹⁸⁹⁾ det var byskriver Knud Sørensen Ballov, der søgte om det ledige herredsskriverembede, »på det jeg fattige mand dog ved sådan nådemiddel engang kunne få en smule levebrød uden al for stor kummer og trang«. ¹⁹⁰⁾

Der var selvfølgelig også hos indehaveren af dette embede et ønske om at gøre det arveligt. Mikkel Lauritsen og hans søn havde bestillingen 1662-1709. Den ny byskriver Peder Christophersen Rosenkilde søgte at få sønnen Jacob som sin efterfølger. Sønnen, der var student, ansøgte 1719 om at måtte hjælpe sin gamle svage fader mod løfte om at måtte efterfølge ham; det anbefaledes af magistraten¹⁹¹⁾ og senere af stiftamtmanden med den begrundelse, at indkomsterne var så små, at faderen ikke havde råd til

i sin alderdom at holde en medhjælper.¹⁹²⁾ Den gamle mand levede endnu i 10 år og efterfulgtes så af borgmester Jørgen Jacobsens svoger Knud Sørensen Ballov. Der krævedes oprindelig ingen uddannelse for at beklæde embedet; de fleste byskrivere havde drevet købmandsvirksomhed, men senere satte man dog pris på nogen juridisk viden; da Frederik Baller i 1709 søgte stillingen, anbefales han af stiftamtmanden som værende dygtig nok til den bestilling, da han i nogle år havde været prokurator i Odense.¹⁹³⁾

Kæmnerne og Rodemestrene. I forbindelse med skattevæsenet og byens finansielle styre virkede kæmnerne og rodemestrene. De valgtes stadig hvert år af de 16 mænd, men da Jørgen Jacobsen blev eneste magistratsperson, blev de ofte udnævnt af ham. Det var ikke noget behageligt hverv at være kæmner, men det var en bogerpligt. Det vakte derfor opsigt i byen, da Oluf Nielsen i 1635 pure nægtede at modtage hvervet. Borgmester og råd stævnedes den genstridige til bytinget og anklagede ham for foragt mod kgl. Majestæts forordning.¹⁹⁴⁾ Man kunne heller ikke nedlægge bestillingen i utide, således som kæmnerne forsøgte i 1646; de fik pænt at vide, at de skulle virke, til »tiden kan begive sig dertil«, d. v. s. den dag, da de skulle aflægge regnskab for, hvad de havde oppebåret og givet ud på byens vegne.¹⁹⁵⁾ 1664 blev kæmnerne stævnedes til at gøre rigtigt regnskab,¹⁹⁶⁾ og 1682 stævnedes de for ikke at have opkrævet latinskolemesterens kostpenge;¹⁹⁷⁾ særlig sløsig-tige var kæmnerne i 1694, de blev derfor kaldt til rådstuen, hvor man foreholdt dem, at man »ugerne fornam deres uvillighed i det, der beordredes dem«; de fik strænge ordrer til at efterleve deres instruks og sørge for skibbroens reparation og Bøjestrædes brolægning.¹⁹⁸⁾ Ofte hændte det også, at for-sømmelige kæmnerne ikke fik aflagt regnskab i rette tid, f. eks. blev regnska-bet for 1635 først aflagt i 1640.¹⁹⁹⁾ 1702 fremkom regnskabet først i okto-ber, og så var der kun et »scuteck«, og der manglede nogle bøder, men de undskyldte sig med, at de ikke kunne få dem ind.²⁰⁰⁾ Man kan derimod godt forstå, at kæmnerregnskabet 1657-58 først blev aflagt i januar 1662.²⁰¹⁾ Ofte havde kæmnerne penge tilgode hos byen, når de trådte tilbage; de måtte da selv sørge for at få pengene ind; kæmnerne, der trådte tilbage i 1635, havde 8 rdl. tilgode og modtog af rådet det trøsterige budskab, at dem kunne de fordre hos Reinholdt glarmester, der skyldte dem til byen, fordi han blev »voldsvoren«.²⁰²⁾ I Jørgen Jacobsens tid klagedes over, at kæmnerne undertiden ikke blev udnævnt, og byfoged Mølmark ville insinu-

ere, at borgmesteren helst så, at der valgtes enfoldige håndværkere, så han stadig kunne skalte og valte med byens penge.

Der må nu omtales en anden side af kæmnernes virksomhed, nemlig deres tilknytning til bytinget. I voldssager optræder de som anklagere på byens vegne,²⁰³⁾ ofte fungerer de som dommere f. eks. i en sag vedrørende noget jord, der overdrages byfogeden, og i en lejermålssag, hvor byfogeden er anklager.²⁰⁴⁾ Gang på gang sidder kærneren i »dommers sted« i byfogedens »absens og forfald«, men det synes dog kun at gælde det 17. årh.²⁰⁵⁾ Endelig kan nævnes, at kærnerne undertiden forhandler på byens vegne f. eks. i striden med Diernisse mænd om fællesmarken.²⁰⁶⁾

Byen har stadig 4 rodemestre, een for hver af byens 4 roder. De opkrævede skatten, når den var lignet, og lod den derefter gå videre. Manglede rodemestrene penge i deres regnskab, blev de stævnedes af borgmestre og råd.²⁰⁷⁾

Byens tjenere. Blandt byens underordnede bestillingsmænd var byens tjenere. Bysvenden fik 5 dl. årlig, senere 6 dl.,²⁰⁸⁾ hvad der ikke forhindrede ham i at rømme af tjenesten i 1710.²⁰⁹⁾ Han hjalp til med at holde orden i byen, gik bud for magistraten, havde opsyn med markeder og brugtes også som stævningsmand til tinge. Byen havde også en eller to vægtere, der var langt ringere lønnet end byens tjener; i 1632 var Jens vægters løn 2 mk, 8 år senere fordrede han og fik for sin armod 8 sk.²¹⁰⁾ Vægternes løn forfaldt Mikkelsdag, men gang på gang stævner de kærnerne til tinge for resterende løn,²¹¹⁾ og som omtalt tog Jørgen Jacobsen vægterlønnen af fattigblokken i kirken. Man kan derfor ikke undre sig over, at vægterne ikke altid var så pligtopfyldende. I foråret 1718 beklagede borgerskabet sig over »adskillig insolentie«, der begås om natten, og bebrejdede vægteren Johan Frederik Preus, at han ikke så »flittig opvarter på gaden om natten med råben og andet, hvorved han skulle forhindre det uvæsen, der foregik«. Borgerskabet mistænkte ham for at have del deri, og det endte med, at rådet afskedigede ham med anmodning om at være ude af byen samme dag inden kl. 4 eftermiddag; skipper Christen Christensen fik ordre til at føre ham og hans hustru i sin båd til Als. Nu gjaldt det om at få en dygtig karl i stedet for, indtil da skulle borgerne gå vagt om natten sammen med en anden vægter; de skulle råbe deres »visse klokkeslet« og møde i Klokketårnet, når klokken ringede 9 om aftenen, og forblive hos vægteren

om sommeren til kl. 3 om morgenen og om vinteren til kl. 4, da de skulle ringe af vagt med den store klokke; de borgere, der forsømte dette, skulle bøde een rdl. til de fattige. Byens daglejere skulle lade sig leje dertil for 6 sk. pr. nat og 8 sk. om vinteren; hvis de nægtede at gøre det, skulle de straffes som ulydige borgere.²¹⁷⁾

Foruden disse underordnede bestillingsmænd må nævnes en trommeslager, hvis opgave det var at udtromme borgerne til rådstuemøde samt at kundgøre øvrighedspåbud.

Taxereborgerne. I tiden efter 1660 forsvandt borgernes deltagelse i byens offentlige liv; alt overlodes efterhånden til den kgl. udnævnte magistrat, når bortses fra de borgerudvalg, der ved siden af magistraten i visse sager vedrørende byens finansvæsen varetog borgernes tarv. »De 16 mænd« fortsatte deres virksomhed gennem hele perioden; de udvalgte hvert år 4 taxereborgere, 2 kæmnere, 4 borgere til at give prisen på korn, 4 rodemestre og 2 tavlemænd, der skulle gå med tavlerne i kirken.²¹³⁾

Taxereborgerne vedblev også efter 1660 at virke med ved påligningen af skatter, »for at ingen skulle have årsag sig over uret at besvære«.

I 1640'erne udmeldtes årlig 6 taxereborgere,²¹⁴⁾ men i 1652 8,²¹⁵⁾ to fra hver rode, og fra 1660'erne og i den følgende tid valgtes årlig 4 taxereborgere; forrige års kæmnere skulle være dem behjælpelige med taxtens affattelse, og mærkeligt nok er det i 1731 og 1732 ikke kæmnerne, men det foregående års taxereborgere, der skal være med til at sætte taxten.

De eligerede mænd. Et nyt borgerudvalg så dagens lys i 1722; det er byens eligerede 8 mænd. De er ikke udmeldt sammen med taxereborgerne, kæmnerne, rodemestrene og tavlemændene i januar måned, men optræder pludselig 20. juli.²¹⁶⁾ Det er sikkert stiftamtmand Sehested, der har taget initiativet til dette udvalgs oprettelse; de valgtes som taxereborgerne; årligt udskødes nogle, og i stedet valgtes nye. De nævnes i 1723 som dem, der »skal være med borgmester og råd at gøre ligningen på Faaborg bys indvånere, når noget forefalder«;²¹⁷⁾ i den følgende tid udvælges eligerede mænd 1725, 1727, 1735, 1739 og 1750, men de har sikkert fungeret gennem hele perioden, nye er blot ikke blevet udmeldt. 1739 besværede de sig til stiftamtmanden over, at de i mange år, nogle endog i 12 år, havde forestået de dem pålagte forretninger, nemlig 1. byskriverens løn, 2.

rektors kostpenge, 3. doktorskatten, 4. delinkventskatten, 5. indkvarteringen omveksling »mestens hver måned, hvorved stor tidsspilde så ofte for os medgår«, 6. brand- og vandskatten, 7. »brandredskabets istandsættelse angående og videre repartition herefter sker til dets vedligeholdelse«, 8. brandinspektørens løn, 9. ekstraordinære kgl. »påbydelse«, og 10. ligning »påbydelse til publique bygningers istandsættelse inden og uden byen«. I anledning af dette store besværlige arbejde anmodede de om afsked eller også om at nyde en vis frihed. Deres andragende blev sendt borgmester Jørgen Jacobsen til udtalelse. Han erklærede, at det var rigtigt, at de i nogle år havde bivånet de omtalte forretninger og haft byens taxter for dem, undertiden overværede han selv forretningerne og gav dem »project« til alt, så det ikke var så stor en byrde, som de skildrede det. Borgmesteren mente, at det var bedre med 4 eligerede mænd, en af hver rode, »jo flere der er, jo længere er de om forretningerne«. Det var mest indkvarteringsligningen, de havde været »graveret« med; thi undertiden havde alt mandskabet været inde, undertiden det halve eller også blot en fjerdedel, derfor »de omvekslende« ligninger, så enhver kunne nyde sin ret. Borgmesteren fandt, det var ikke urimeligt, hvis de nød nogen frihed, men penge havde byen ikke råd til at give dem; han foreslog, at de fik en fjerdedel part indkvarteringsfrihed for de ejendomme, de beboede.

Senere på året forespurgte Sehested, om borgmesteren ikke årlig udnævnte »visse« mænd til taxereborgere. Jørgen Jacobsen meddelte da, at 2. eller 3. januar udmeldtes 2 kæmnere og 4 rodemestre, som ved årets slutning gjorde rede for oppebørslerne; desuden udnævntes to borgere, der tillige med forrige års kæmnere forandrede det forgangne års taxt »udi næring og brug«, men »siden er efter stiftamtmandens befaling udmeldt 8 eligerede mænd, som har forrettet alle ligningerne efter taxten.«²¹⁸⁾ Borgmesterens forslag om nedsættelse af de eligerede mænds tal til 4, bifaldtes af stiftamtmanden, »men«, skriver Sehested videre, »det undrer mig, at det synes, som om de eligerede mænd bruges ligesom taxereborgere, da disse efter loven årligt udnævnes, thi haver han det således at regulere, at de eligerede mænd, som de er beskikket til bestandig rådføring og assistance i byens anliggender, i fornødent fald, forskånes for de forretninger, taxereborgerne vedkommer«,²¹⁹⁾ og samme dag skrev han til de eligerede mænd, at han ikke kunne tillægge dem nogen frihed, men at han ikke fandt det ubilligt, at de forskånedes for taxereborgernes forretninger. Alt blev imidlertid

ved det gamle, og da de eligerede i 1743 klagede over, at byfoged Mølmark ikke ville foretage udpantning for forfaldne skatter,²²⁰⁾ fik de en »næse« af stiftamtmanden; han meddelte dem, at »deres embede bør ej gå videre end at observere byens bedste i almindelighed og derom gøre forslag til borgmesteren eller mig, om han ej dertil vil assistere«. ²²¹⁾ Den drivende kraft blandt de eligerede i denne sag var købmanden Peder Jørgensen Mahl.

I 1750 fremsatte borgerskabet overfor borgmesteren et ønske om, at 2 af de længst siddende af de eligerede årlig afgik, og 2 andre af borgerskabet indsattes,²²²⁾ man har åbenbart følt, at en forandring ville være gavnlig. Der er eksempel på, at byens jævne borgere har søgt støtte hos de eligerede, idet 12 håndværkere samme år klagede til de eligerede over, at byrderne blev lignet på de fattige, og over fordelingen af indkvarteringsbyrden. Klagen mandede ud i en opfordring til de eligerede om at antage sig »byens ting«. ²²³⁾

SKATTETRYK OG FORMUEFORHOLD

Skattetryk. Gennem hele perioden kæmpede staten med finansielle vanskeligheder. Den langvarige landbrugskrise, de hyppige krige og de stigende hofudgifter hindrede staten i at komme på fode. Gang på gang måtte den tage sin tilflugt til ekstraskatter, og i krigstider steg skattebyrden voldsomt. Borgerne vandede sig under skattetrykket, og ved taxeringerne lød klagerne højt, ofte så vedholdende, at borgerudvalg nedsattes, der sammen med taxereborgerne skulle forfatte en ny taxt. Når krybben er tom, bides hestene; kiv og spektakel, avind og misundelse fejrede triumfer ved skatteansættelserne. Restancerne hobede sig op, trusler fra regeringen om indrivelse af skatterne med magt var ikke sjældne, oftest blev det derved, men undertiden hentedes skatten ved militær som i 1664, da to ryttere kom fra Odense sendt af krigskommissæren for at hente byens månedlige kontribution. Borgerne fik en frist på to dage; rytterne skulle blive i byen på dens bekostning, indtil pengene var betalt, hvad der daglig kostede 3 mk. Midlet var probat, inden fristens udløb var skatten betalt på nær 9 sk., som Henrik Jakobsen smed resterede med. Det syntes øvrigheden var for galt, og den ene rodemester og den ene rytter gik til smedens bopæl og forlangte pengene, men her kom de til den rette mand; thi smeden erklærede kort og godt, at han brød sig hverken om kongens eller kommissærens brev. Rytteren blev rasende og råbte: »Foragter I kongens og Commissa-

riens ordre, da skal djæveln fare i Eder«; de pantede dernæst smeden, der fulgte dem til dørs og råbte efter dem: »Borgmester og råd handler med os som skielmer og tyve«. For den arme smed medførte det beskyldning for majestætsfornærmelse og fornærmelse mod borgmester og råd.¹⁾

Byskatter. Heller ikke den årlige byskat blev betalt til tiden; rent galt var det i 1635, da havde man ikke betalt byskat siden 1618. Den beløb sig fra 1619 og til og med 1634 til 320 rdl. På kongens og lensmandens vegne fik byfogeden ordre til at stævne borgmester Christen Laursen, men han afviste tiltalen, da han først var blevet borgmester i 1631 og først var kommet til byen i 1622; alligevel dømtes både han og rådet til at betale den resterende byskat samt 93½ dl. i rente, og det inden 15 dage. Det gik dog ikke så strengt til; borgmester og råd undskyldte sig overfor kongen med, at byen var »kommet til agters« på grund af indkvartering i Kejserkrigen og ildebrand. Kongen forbarmede sig; byen slap for renterne, men hovedstolen skulle straks indbetales til rentekammeret.²⁾

Taxering. Under Thorstenssonskrigen kom nye ekstraskatter, blandt andet skulle borgerne svare en skat af deres ejendomme. I den anledning blev byens huse og gårde taxerede. Skatten skulle betales af 89 borgere, heraf blev de 84 borgeres ejendomme, brug og formue i februar 1646 vurderet til godt 19000 rdl., men for 58 borgeres vedkommende var gælden godt 7000 rdl. Højst i taxeringen stod købmand Jørgen Thomsen, hvis halve gård med toft, skibspart, formue og brug blev vurderet til 2000 sldl., medens hans gæld kun angaves at være 100 sldl.; ganske vist var købmand Rasmus Poulsen højere taxeret, hans to gårde med toft og et bosted samt formue sattes til 3350 dl., men til gengæld var hans gæld 1400 sldl., foruden hvad han skyldte Jørgen Brahe. Som sædvanlig var der hyl og spektakel. Man ville betale den årlige byskat, men på grund af indkvarteringen orkede man ikke mere, med mindre man fik godtgjort de par tusinde daler, man havde lagt ud til ryttere og soldater. Man forstår så inderlig godt borgernes jammer; thi der var såmænd ikke mindre end 5 skatter, der skulle betales, nemlig ejendomsskatten, den årlige byskat, bådsmændsskat, kopskat og midsommerskat.³⁾ Byskatterne udgjorde for Faaborgs vedkommende fra 1631 til 1656 årlig fra 34 rdl. til 272 rdl., byen var den lavest ansatte af samtlige fynske købstæder.⁴⁾ Nye ekstraskatter kom til i tiden indtil 1660

som for eksempel unionsskatten og 12 skillingsskatten. 1652-54 skulle hver tjenestekarl og pige udrede en $\frac{1}{4}$ af deres løn i skat. Den sidste halvdel af denne skat forfaldt påske 1653; da den ikke kom ind, blev en række borgere stævnet og dømt til at betale, hvad deres karle og piger stod i restance for.⁵⁾

Matrikelskat. Byens grundtaxt blev i 1661 anslået til 8473 rdl., og et bevaret mandtal fra 1666 vurderer borgernes ejendomme, formue og brug til ca. 16000 rdl. Enevældens indførelse bragte ingen lindring i skattestrykket; men den gamle fremgangsmåde med udskrivning af visse årlige beløb af købstæderne ophørte nu, og i stedet kom en mere regelmæssig beskatning. Således indførte Frederik III en matrikelskat, der skulle anvendes til underholdning af hæren. Faaborg betalte i 1670 583 rdl., 1671 460 og 1672 358 rdl. 1673-82 betaltes årlig 350 rdl., hvoraf afkortedes dog 120 rdl. for »de afbrændte«, der efter ildebranden i 1672 havde fået frihed i 6 år.⁶⁾ Samtidig med matrikelskatten indførtes en saltskat. I 1668 skulle byen udgive 68 skp. spansk salt; for at lette byen blev denne naturalafgift i 1673 afløst af en årlig pengeafgift på 15 rdl.⁷⁾

Kobberskat 1674. Umiddelbart inden Den Skånske Krigs udbrud fik skattestrukuren endnu en omdrejning. For at forsyne flåden med »kobberstykker«, blev der i 1674 udskrevet en kobberskat. For Faaborgs vedkommende er mandtallet bevaret, og taxten blev sat i præsidet Claus Raschs nærværelse af borgmester, råd og 4 taxereborgere. 110 personers ejendom samt gods og formue blev taxeret til 11720 rdl. Byens rigeste mænd var som tidligere nævnt borgmester Jørgen Petersen, hvis gårde og anden formue blev sat til 800 rdl. Råd mændene Rasmus Jørgensen, Naaman Lassen og Jens Sørensen stod for henholdsvis 600, 400 og 330 rdl., mærkeligt nok mangler rådmand Iver Nielsen i mandtallet. Købmændene Christian Ibsen Mølmark og Laurids Jensen Erreboe er også blandt de højest taxerede med 400 rdl. og 350 rdl. Mere beskedent står byfogeden Rasmus Laursen og byskriveren Mikkell Lauridsen med 130 rdl. hver. Købmændene Rasmus Poulsen og Jørgen Thomsen var nu døde, men deres enker levede og sattes til henholdsvis 110 og 180 rdl.'s formue.⁸⁾ Der var således en nedgang i borgernes formue, der før Karl Gustavkrigene er anslået til 20000 rdl. Både borgmester Jørgen Petersen, råd mændene Rasmus Jørgensen, Naaman Lassen,

Jens Sørensen og købmand Laurids Jensen Erreboe er da også højere taxeret i 1666 end i 1674.⁹⁾

Skattebyrden 1675-79. Under Den Skånske Krig kom nye ekstraskatter. 1676 og 1677 betaltes krigsstyr, der blev udskrevet første gang 27. januar 1676 af familierne, som blev fordelt på 10 klasser; det var en formueskat. Faaborg skulle i 1676 betale 1234 rdl., men der indkom kun 1181 rdl.; 24 rdl. var nemlig lignet på to mænd, der havde forladt byen, endelig skyldtes 29 rdl. af en del forarmede borgere, »som umuligt kan bekommes endog det tvende gange med eksekution er søgt«. Første klasse skulle betale mest, men ingen i Faaborg hørte hjemme her; byens mest velstående borgere kom kun i 5. klasse, det var borgmester Jørgen Petersens enke, Karen Jørgensdatter, hendes broder rådmand Rasmus Jørgensen, købmændene Anders Horne og Christian Ibsen Mølmark samt den tidligere forpagter på Egeskov og senere rådmand Oluf Christensen. Rådmændene Jens Sørensen og Naaman Lassen var i 7. klasse, og først i 8. klasse stod borgmester Jacob Jørgensen.¹⁰⁾ Krigsstyr for 1677 blev udskrevet i slutningen af 1676, og i februar 1677 fik alle byens borgere ordre til at møde på rådhuset og aflevere en fortegnelse over deres midler og formue, gæld, og hvad de ellers måtte eje og besidde.¹¹⁾ Faaborg skulle svare 1000 rdl., halvt i rede penge og halvt i varer.¹²⁾ Herom gav borgmesteren borgerne meddelelse på bytinget, og samtidig lod han efter stiftamtmandens bemyndigelse af tinget udmelde de personer og taxeremænd, som skulle sætte krigsstyren; det blev overdraget til rådmændene Iver Nielsen, Jens Sørensen og Otto Christensen, og af de bedste og fornemste borgere udtoges Per Andersen Horne, Christian Ibsen Mølmark og Oluf Christensen, medens de »ringere« repræsenteredes af Henrik Pedersen, Claus Thygesen og Rasmus Brønnicke, som efter »aften varsel« havde at møde på rådhuset.¹³⁾ Det var et utaknemligt hverv, og selvfølgelig vakte deres ligning utilfredshed; i kampens hede faldt mange uoverlagte ord. Anders kandstøber blev anklaget for på tinge at have sagt om krigsstyren: »Men vi kan ikke få at vide, hvad vi står for, der må vist være skjælmer under«; han forsvarede sig med, at det stod i kgl. Majestæts brev, at magistraten skulle foregå andre med et godt eksempel. »Ved ej, hvorudi det består, med mindre man måtte få at vide, hvad man stod for«.¹⁴⁾ Halvdelen af krigsstyren skulle som nævnt betales i varer. Første maj indleveredes derfor på provianthuset i København 13 tdr. rug, 5¹/₂

tdr. smør, 3 tdr. 2 lispd. kød for ialt 126 rdl., og på Bremerholm afleveredes samme måned 30 hørgarnsskjorter, 51 blågarnsskjorter, 33 par sko og 390 tøjdækkener, ialt for 392 rdl.; i penge indkom 467 rdl. I krigsstyr betales således 986 rdl., resten af beløbet kunne ikke fås »for armods skyld«. ¹⁵⁾

Det var ikke den eneste ekstraskat det år. Der blev også udskrevet en ildsted- og kvægskat, der indbragte 236 rdl. I byen fandtes 73 køer og 41 heste. Året efter fulgte en kop-, kvæg- og rentepengeskate, der gav 781 rdl. 24 borgere med deres husstand, ialt 196 personer, betalte deraf 354 rdl., heriblandt var sognepræsten, borgmesteren, rådmændene, byfogeden, byskriveren, købmændene samt et par enkelte håndværkere. Dernæst fulgte en klasse borgere, der ikke kunne skaffe rede penge, men tilbød at betale med »bæster, varer og boskab«. Det drejede sig om 38 borgere med deres husstand, ialt 151 personer; det er for en stor del håndværkere, de betalte 286 rdl. En tredje gruppe var »daglønnere, som mueligen dog med største besværing nogle med varer og boskab, nogle med penge synes at kunne betale«, nemlig 56 personer, med husstand 182, de sattes til 115 rdl., 12 borgere, med husstand 34 personer, »tør vi ej anderledes sætte, endog de umuligt således kan betale, men såfremt de for daglønnere måtte anses, kunne de muligen derefter betale og give 78 rdl.«; de betalte dog »som daglønnere« 26 rdl. Kun sognepræsten havde opgivet penge på rente, 100 rdl., men desuden var der en skatteyder med ukendt formue. ¹⁶⁾ Tilligemed en række andre kontributioner, som nærmere vil blive omtalt, betalte Faaborg i de 5 krigsår 1675-79 ialt 16661 rdl. ¹⁷⁾

Strid mellem borgerne. Så store ydelser til staten måtte give anledning til kiv og strid blandt borgerne. De mindre velstillede følte sig forurettede, og under ledelse af Niels Haagerup indgav de en klage over uligheden i taxeringen til indkvartering i vinteren 1678-79 og ønskede de resterende skatter nedsat. ¹⁸⁾ Borgmester Jacob Jørgensen var imidlertid ikke den mand, der fandt sig i opsætsighed mod øvrigheden, og i anledning af den indgivne klage stævnedes han og rådet en del borgere til bytinget. Her spurgte borgmesteren Poul Jacobsen, af hvad årsag han havde underskrevet den indgivne klage, og fik til svar, at grunden var den store indkvartering, han havde haft om vinteren. Klagen havde han underskrevet i Per Laursens hus i Vestergade, men da Jacob Jørgensen gik ham nærmere på klingens og

spurgte ham, hvori uligheden med indkvartering bestod, hvem der havde været fri, og hvem de rige var, som havde meget guld og var for lavt taxeret, dukkede Poul Jacobsen hovedet og gav intet svar. Det var så Niels Haagerups tur til at stå for skud, men han var af en anden støbning end Poul Jacobsen. Han erklærede, at trangen drev ham, hvad der var både øvrigheden og naboerne vitterligt, indkvarteringsbyrden havde været ulige fordelt, og han »befrygtede en grøsselig larm imellem de rige og de fattige«. Borgmesteren blev vred og erklærede, der var ingen »ruinerede« huse, og flere var flyttede til byen; han og rådet var parat til at stå til rette for deres øvrighed.¹⁹⁾

Senere gav rådet borgerne svar på klagen. Det erklærede, det føjede borgerskabet i anledning af klagen mere end fornødent »de enfoldige til efterretning«. De så gerne, at kongelige kommissærer undersøgte sagen, »på det nogle kunne vorde undervist og sat til rette«, men borgerskabet måtte så selv tage følgerne. Det så ud, som en del borgere mente, at borgmester og råd var pligtige at stå dem til rette med regnskaberne, når »denem en grille kunne indfalde, der de dog er deres forordnede øvrighed, hvorfor de med stor møje og besvær hverken har løn eller frihed«. De var skyldige at gøre regnskab på skatkammeret, og det skulle også ske, når borgerne ville udlægge pengene til »den reises bekostning«. Klagen over taxeringen, indkvarteringen og regnskaberne blev henvist til de kongelige kommissærer.²⁰⁾

Deres ankomst ville borgerne ikke afvente; de indstævnedes sagen for landstinget,²¹⁾ der i november 1679 fældede dom i »anledning af borgerskabets sammenrottelse ved urolige hoveders tilskyndelse«. Borgerne blev dømt til at bede øvrigheden om forladelse. Hermed var de selvfølgelig ikke tilfredse, men appellerede dommen til højesteret.²²⁾

I byen fortsattes striden mellem borgerne og magistraten. Injurier og skældsord blomstrede. Jørgen glarmester bødede 1 rdl. for »unytige ord, han imod Christian Ibsen rådmænd øvede«. ²³⁾ Niels Haagerup og hans følgesvende benyttede sig af den modsætning, der som tidligere nævnt fandtes indenfor magistraten mellem borgmesteren og hans tilhængere og de to ældste rådmænd Iver Nielsen og Jens Sørensen. December 1679 anmodede de Iver Nielsen om afholdelse af et rådstuemøde, hvad han lovede dem. Borgmesteren overtalte imidlertid snart rådmanden til at gå fra sit løfte, og derfor meddelte han borgeroppositionen, at mødet ikke kunne finde sted.

Niels Haagerup og nogle borgere var ufortrødne, stævnedes påny borgmester og råd og indkaldte som vidne rådmænd Iver Nielsen, der dog ikke kunne erindre, at han havde afgivet noget løfte om rådstuemøde. Niels Haagerup tilbød at bevise deres klager over taxten i et rådstuemøde, hvis de to ældste rådmænd ville beramme et sådant; hvis dette ikke kunne lade sig gøre, ville han minde borgmesteren »om hans ærlige og redelige forslag at overdrage sagen til kgl. kommissærer efter udstanden fejde«. Jacob Jørgensen svarede, at i »den skrift«, som borgerne havde afleveret til magistraten, var de to rådmænd lige så interesserede som de øvrige, og den hele øvrighed var angrebet deri. Hvad de kgl. kommissærer angik, så erklærede han, at det havde været godt, om slig tvistighed var endt, men borgerskabet havde selv indstævnet sagen til landstinget og derfra til højesteret. Til slut nægtede borgmesteren at høre de af Niels Haagerup indstævnedes vidner, da en del af dem var indkaldt til højesteret. Herover blev der »ulyd« på tinget »med larm og skænden« på øvrigheden, og dommeren »klappede lyd«, men intet hjælp. Ud over den ophidsede skare råbte Niels Haagerup, at borgmester og råd havde »forhvervet en kgl. stævning over dem, som var uforkammet, og med slige stævninger stævnedes ikke ærlige folk, men rakkere og bøddelknægte«. Han blev støttet af Henrik Pedersen, der skreg, at borgmester og råd havde handlet med borgerne »som tyrker og hedninger«. Nu blev der almindelig larm, råben og skrigen, så dommeren atter måtte kalde til ro, idet han råbte: »Vil I ikke give lyd og ære kongen og retten, får jeg at bryde retten«. Der blev nu stilhed, og Jacob Jørgensen benyttede øjeblikket til at fremføre, at han havde gjort alt for at lindre borgernes kår, men skatterne og indkvarteringen havde i krigstiden årlig været lige så store som i 10 fredsåar; han havde selv ikke undslået sig for at bære byrden efter yderste evne.²⁴⁾

1679 var således et stridens år i Faaborg; i begyndelsen af det følgende år klagede magistraten over, at der »i forbigangne åringer havde været megen støj og bulder på rådhuset, når taxten blev oplæst«; man anmodede derfor borgerne om at vise »skikkelighed« i det nye år »og på en ordentlig måde fremsætte deres besværinger«²⁵⁾ Men dagen efter viste det sig, at taxereborgerne havde forhøjet taxten; nu blev der en jammer og klage, borgerne erklærede, de kunne ikke betale, de ville henvende sig til »højere steder«, hvis taxten ikke blev »modereret«.²⁶⁾ Borgmesteren erklærede imidlertid, at de foregående års resterende skat straks skulle betales, der kunne

ikke gives yderligere udsættelse, da man hvert øjeblik kunne vente eksekution; der var ikke flere penge i behold, end hvad der var gjort regnskab for, »hvad nogle bedragerer indbilder de enfoldige«. ²⁷⁾

I løbet af året kom det på et almindeligt rådstuemøde til et forlig mellem magistraten og borgeroppositionen. Niels Haagerup og hans meningsfæller bad øvrigheden om forladelse og vedstod, at der ikke var pålagt borgerne mere, end hvad kongen havde befalet, og at enhver var sket sin ret. ²⁸⁾ Man vedtog desuden, at den, der for fremtiden uden grund lastede øvrigheden, skulle give 20 rdl. til byens kirke eller straffes på kroppen. ²⁹⁾ Der faldt nu ro over sindene, ikke mindst fordi kongen forbarmede sig over de arme borgere og eftergav dem 300 rdl. af de resterende kontributioner. ³⁰⁾ Striden mellem borgerne og magistraten lagde grunden til et bittert fjendskab mellem Niels Haagerup og borgmesteren. 1684 fik Jacob Jørgensen ram på sin fjende, idet han beskyldte ham for »ærerørige ord«. Niels Haagerup havde ved juletid 1683 i byfogdens hus sagt, at borgmester og råd i 7 år havde stjålet 1700 dl. fra byen. I april 1684 faldt dommen; da Niels Haagerup »ej alene har tabt den tilbørlige lydighed og respekt, han sin af kongen beskikkede magistrat pligtig kunne være«, men også »kaldet det sammenrotning, da de formedelst deres embedes gemess på rådhuset komparerede«, så bør han »for hans ærerørige, løgnagtige og ubeviselige sigtelser og beskyldninger bøde 3 mk. foruden trende 40 lod sølv og sagens omkostninger«. ³¹⁾ Sagen førtes helt op til højesteret, hvor Niels Haagerup blev dømt til »under lufs straf« inden 4 uger at forføje sig af kongens riger og lande og betale borgmesteren sagsomkostningerne med 30 rdl. ³²⁾ Sagen ruinerede Niels Haagerup. Broderen måtte betale 222 dl. for ham til borgmester og råd; for pengene fik han udlæg i Niels Haagerups gård med karle- og kvindestol i kirken for 176 rdl., resten dømtes hustruen til at betale, men hun forlod byen. ³³⁾ Borgmesteren stod som sejrherre, men året efter indfandt Niels Haagerup sig i byen, hvor han på bytinget lod læse et kgl. brev af 2. maj 1685, hvorefter kongen havde tilgivet ham hans forseelse, men hvis han atter var uskikkelig, skulle sagen tages op igen. ³⁴⁾

Købstadskommission. Det knugende skattetryk under Den Skånske Krig havde været så ødelæggende for købstæderne, at regeringen i årene 1682-85 lod nogle kommissioner undersøge deres økonomiske forhold. For at skaffe byerne en skattelettelse afskaffedes matrikelskatten og afløstes i 1682 af en

fast grundskat, der dog ikke fik lang varighed, da den allerede ophævedes i 1694, hvorved byerne blev fritaget for ordinær direkte skat.³⁵⁾

I foråret 1682 var kommissionen i Faaborg. Den bestod af vicelandsdommeren over Lolland-Falster Peder Luxdorph til Fjellebro, assessor i kancellikollegiet Christoffer Balslev til Fraugdegård, sekretær i Danske kancelli Jørgen Landorph og dr. jur. Peder Vinding til Lammehave. Ved ankomsten til byen kaldte den borgmester, råd og menige borgerskab til møde på rådhuset. Efter kommissionens ønske fremlagde borgmester og råd en specifikation på alle de ekstraordinære og ordinære skatter, som var opkrævet i tiden 1670-81. Regnskaberne for disse skatter fandtes tilfredsstillende, men magistraten kunne trods kommissionens opfordring ikke fremlægge en lignende specifikation for årene før 1670; man forespurgte da borgerskabet, om det havde noget at indvende mod taxeringen i årene før 1670, og fik til svar, at man havde den skik i Faaborg, at borgerskabet selv udvalgte taxereborgere.

Også ved den lejlighed optrådte Niels Haagerup på en del borgeres vegne og klagede over landprang, øboernes fragtfart og køb af brændsel m. m., men blev omgående imødegået af magistraten. Bedre gik det ikke Henrik Jacobsen smed, der klagede over, at Grønnegård var frataget ham. Magistraten kunne bevise, at den var udlagt til byen for gæld; Henrik smed havde været meget uvillig til at betale sine skatter, og støttet til rådstueprotokollen viste den, at han havde måttet gøre offentlig afbigt for de fornærmende ord, han uden grund tidligere havde anvendt mod magistraten; heraf »fornam« kommissionen, at han »dreven af opsætsighed mere end af fornuft altid havde været tilbøjlig til at trætte med sin øvrighed«. ³⁶⁾ Også borgmesteren havde en klage at fremføre; han og de øvrige borgere, der holdt heste og vogne og dyrkede jord på byens mark, havde alene måttet besørge de kgl. ægter, da det øvrige borgerskab hævdede, at det var fritaget. Kommissionen bestemte, at alle kgl. skatter og tynger, der blev pålagt byen, skulle udlægges af samtlige borgere og betales efter taxten, hvorefter 8 mand straks blev udmeldt for at ligne ægterne og lægge dem på indvånerne.³⁷⁾

Grundskat. Kommissionens vigtigste opgave var at taxere alle gårdene i byen med tilhørende bygninger. Beløbet deltes så med 8, det udkomne var grundtaxten, af hvilken der skulle svares 5 pct. i skat til staten. Ved hjælp

af 8 mand taxerede kommissionen byens grunde og bygninger til 8473 rdl. Grundtaxten blev 1059 rdl. at betale årlig med 5 pct. = 52 rdl.³⁸⁾ Kommissionen erklærede, at den ikke havde kunnet taxere højere, fordi næsten alle bygningerne var lave bygninger, da borgerne efter branden i 1672 ikke havde formået at bygge mere end eet loft højt. De havde heller ikke kunnet vedligeholde dem på grund af krigen og næringens aftagelse, desuden stod de største og bedste huse endnu øde og ubeboede.³⁹⁾ Grundtaxten giver ikke alene oplysning om værdien af huse og gårde, men også besked om antallet af grundejere og om, hvad enhver har ejet af fast ejendom. Der var i byen 130 grundejere, værdien af grundejendommene pr. grundejer var 65 rdl. Der var 841 indbyggere, så værdien af grundejendommene pr. indbygger var 10 rdl.⁴⁰⁾

Ekstraskatter. Efter krigen kom nye ekstraskatter. 1683 en krigsskat, der i Faaborg skulle betales af 144 skatteydere med 174 rdl. Ligningsmændene klagede over, at en del af de fornemste borgere var flyttet fra byen og havde taget gårde i forpagtning. På stiftbefalingsmandens vegne bekræftede Christoffer Balslev, at byen var »mærkelig aftaget formedelst indkvartering og anden påfølgende tyngde, ildebrand og besværing udi middel, handel og næring«; følgelig kunne byen ikke yde mere.⁴¹⁾ 1682 udgjorde de kgl. skatter 417 rdl.; men året efter 1063 rdl., da der foruden krigshjælpen betales $\frac{1}{2}$ kop- og kvægskat.⁴²⁾

I 1688 kom en defensionsskat, der skulle betales med 115 rdl. af 135 skatteydere, og endelig pålagdes i 1691 en fortifikationskat i anledning af Rendsborgs befæstning, der ligesom de forrige var en formueskat.⁴³⁾

Formueforhold. Nedenstående tabel er en oversigt over formuen i de fynske købstæder 1674 til 1691.⁴⁴⁾

Købstæder	1672 Folketal	1674		1676		1677		1683		1688		1691	
		Formue rdl.	rdl. pr. indbygger	Formue	pr. indb.	Formue	pr. indb.	Formue	pr. indb.	Formue	pr. indb.	Formue	pr. indb.
Assens	1084	13893	13	60003	55	33333	31	15794	15	28931	27	40800	38
Bogense . . .	438	15955	36	26509	61	20558	47	6933	16	8183	19	6889	16
Faaborg	841	11720	14	47841	57	33333	40	11644	14	11500	14	21334	25
Kerteminde	642	15945	25	35664	56	33333	52	14222	22	10088	16	14933	23
Middelfart . .	756	10803	14	37406	49	26822	33	9089	12	12238	16	17066	23
Nyborg	1160	30250	26	82218	71	64792	56	25633	22	28433	25	49133	42
Odense	3808	172100	45	151441	40	166666	44	79189	20	142042	37	144533	30
Svendborg . .	1009	14060	14	34200	34	33333	33	10377	10	10621	11	19800	20
Rudkøbing . .	478	13100	27	31408	66	20197	42	8678	18	5633	12	9867	21

Følgende tabel viser skatteydernes antal, skatter og formuens størrelse i Faaborg 1674 til 1691.⁴⁵⁾

År	Skatteydernes antal			Kobberskat			Formue			Formue i gnsnt.			pr. indbygger
	gejstl.	verdsl.	ialt	gejstl.	verdsl.	ialt	gejstl.	verdsl.	ialt	gejstl.	verdsl.	ialt	
1674		110	110		rdl. 24—40	sk. 24—40		rdl. 11720	rdl. 11720		rdl. 107	rdl. 107	rdl. 14

Krigsstyr af

				rdl.	rdl.	sk.	rdl.	sk.					pr. skat.yd.		
1676	1	139	140	61	1374	—24	1435	—24	2033	45808	47841	2033	330	342	57
1677	1	139	140	30	970		1000		1000	32333	33333	1000	233	238	40
1683	1	143	144	11	163	—64	174	—64	733	10911	11644	733	76	81	14

Defensionsstyr af

1688	1	134	135	12	103		115		1200	10300	11500	1200	77	85	14

Fortifikationssskat af

1691	6	168	174	80	560		640		2667	18667	21334	444	111	123	25

1683 hævdede stiftsøvrigheden, at byen var »mærkelig aftaget«, hvad der er rigtigt sammenlignet med 1676 og 1677, da formuen vurderedes henholdsvis til 47841 og 33333 rdl., men jævnført med 1674, da den sættes til 11720 rdl., er der ikke nogen nedgang af betydning; dog var skatteydernes antal i 1674 110, men 1683 144. De høje tal i 1676 og 1677 skyldes formentlig, at der er lignet for højt. Ca. 50 pct. af landets samlede formue i 1683 fandtes i København; købstæderne var i tilbagegang, hvad man mener skyldes regeringens finanspolitik. 1688 var byens formue gået lidt tilbage i sammenligning med 1683, og når man fradrager præstens formue på 1200 rdl., var tilbagegangen i forhold til 1674 12 pct., men sammenlignet med 1676 og 1677 henholdsvis 75 pct. og 65 pct.⁴⁶⁾

Foruden disse formueskatter må nævnes kop-, kvæg- og ildstedskatten, der f. eks 1692 indbragte 450 rdl. Den betaltes af 93 husstande med 227 personer, hvoraf ikke mindre end 47 familiefædre angives som daglejere, om hvem det hedder, at de ikke kan svare efter forordningen, »eftersom fleres formue ej er de penge værd og mange umulig kan betale«. Heldigvis blev dog $\frac{1}{4}$ af denne skat eftergivet af kongen.⁴⁷⁾

Bådsmændsskat. Der var andre former for beskatning. En tyngende byrde var bådsmændsudskrivningen; ofte foretrak man at betale bådsmændsskat i stedet for at stille mandskab. Skatten beløb sig i 1630'erne og 1640'erne til 18 rdl. årlig, men i 1667 var den 80 rdl. og 1675 200 rdl.⁴⁸⁾

Året efter fik byen ordre til at stille 8 bådsmænd eller betale 16 rdl. for hver; der kunne dog ikke gives penge, selvom der ingen bådsmænd var at få, i stedet for skulle stilles andre »dygtige gode unge mænd«. Der blev udtaget 8, men heraf var de 6 smede- og snedkersvende; de var, hvad man kan forstå, ikke begejstrede, og på rådhuset holdt man vagt over dem, indtil man kunne få dem af sted til Nyborg. Her blev de afleverede til prææsidenten Claus Rasch, der imidlertid nægtede at modtage håndværkerne. Kæmneren, der havde ledsaget dem, ilede ud til mandskabet og råbte: »Takker nu Gud, karle, nu må I gå, hvor I vil«. Der blev selvfølgelig stor glæde,⁴⁹⁾ men ikke hos magistraten, da man fik brev fra Claus Rasch, at han »Ved Gud ikke turde understå sig at modtage mere end den ene af de 8«. Magistraten undskyldte sig med, at der næsten ingen søfarende folk var i byen, man måtte selv hyre dem på Als og Ærø. Byen fik en bøde på 150 rdl. Forgæves henviste magistraten til de store udgifter. En oberstløjtnant havde således boet i en de bedste gårde og spist frit i 3 uger, nydt sengested, ild og lys i 7 måneder og derefter afpresset sin vært borgmester Jacob Jørgensen 140 rdl.; $\frac{1}{3}$ af borgerskabet havde måttet holde vagt hver nat i 6 uger, de de münsterske soldater vendte sig mod deres officerer, og »de da levede her fast såsom iblandt fjender«. Magistraten havde held med at trække sagen ud, og i 1686 ansøgte man om at blive fritaget for betalingen, idet man henviste til, at de münsterske soldater havde kostet byen 2000 rdl. Pengene blev også eftergivet; ved samme lejlighed udtalte rentekammeret, at det måtte give magistraten i »samme liden by den berømmelse, at de således har gjort rigtighed for alle påbudne skatter til 1. januar 1683 og desforuden indlagt sig et godt navn hos borgerskabet«. ⁵⁰⁾ Som vi har set, havde dog en del af dette en anden mening. Også senere måtte byen stille 8 bådsmænd, hertil kom artilleriheste og kuske, udrustning af badskærkiste med medikamenter, ægter af forskellig slags, transport af tropper og mangeartede naturalydelser. I året 1700 måtte øvrigheden og de formuende borgere stille unge mænd til hest, de skulle forsynes med geværer og krudt og møde ved Langeskov kro.⁵¹⁾

Indkvartering. Ved siden af disse skatter og byrder red indkvarteringen og konsumtionen borgerskabet som en mare. Efter 1660 forfaldt borgervæbningen, og den hvervede hær blev indkvarteret i købstæderne. Byen måtte uden vederlag indkvartere soldaterne og yde dem lys og varme. 1677 fik hver rytter seng, ild og lys, desuden daglig 1½ skålpd. brød og 2 potter øl samt frit græs eller hø til hesten.⁵²⁾ Undertiden fik byen dog hjælp til indkvarteringen som i 1643-44, da Falk Gjøe på kongens vegne leverede 10 tdr. boghvedegryn.⁵³⁾ Taxeringen til indkvartering gav altid anledning til kiv og utilfredshed, og for at undgå vrøvl fastslog en forordning i 1683, at ligningen skulle ske halvt efter grundtaxten og halvt efter næring; året efter fastsattes, at ligningen skulle foretages af magistraten sammen med 3 mere og 3 mindre formuende borgere valgt dertil af borgerskabet. I Faaborg blev i 1690 og 1698 12 mand udmeldt til at udkåre 6 mand til indkvarteringsmænd, der tillige med øvrigheden skulle ligne indkvarteringen.⁵⁴⁾ Alligevel var utilfredsheden stor, mange ansøgte om at blive fritaget for indkvarteringsbyrden, som f. eks. i 1737 stempelpapirsforvalteren og sognepræstens medhjælper, men uden held;⁵⁵⁾ anderledes gik det borgmester Jørgen Jacobsen, der i 1732 opnåede fritagelse.⁵⁶⁾

Den største del af perioden havde byen indkvartering, dog blev den fritaget efter ildebranden i 1728, men fra 1736 havde den atter soldater liggende. Fra 15/10 1736 til 15/10 1737 120 uberedne ryttere og 33 koner, 15/10 1737-15/10 1738 80 ryttere og 29 koner, 15/10 1738-15/10 1739 51 ryttere og 20 koner og 15/10 1739-12/10 1740 61 ryttere og 20 koner. Indkvarteringen i disse år kostede byen 3286 rdl.⁵⁷⁾ Borgmesteren erklærede da også, at med undtagelse af kroholderne havde byens borgere ingen fordel af indkvarteringen; thi hvad rytterne købte, hentede de på landet, og desuden havde de haft marketenderi.⁵⁸⁾ Regeringen var klar over, at indkvarteringen var tyngende for de små byer; allerede i 1672 udtaltes det, at den var købstædernes ruin; de byer, der gik fri, måtte da også træde hjælpende til. Aalborg betalte således indkvarteringspenge til Faaborg.⁵⁹⁾ 1739 erklærede borgmesteren, at nu kunne byen ikke holde det ud mere. Da der ingen jord var til byen, var der ikke staldrum nok, mange borgere måtte leje hesten ind hos andre, flere fattige kunne ikke skaffe senge til rytterne og måtte leje dem ind, hvad der kostede 3 mk., og i vintermånederne krævedes yderligere penge til ½ læs tørv og ½ pd. lys. Borgernes stalde var lidet egnede, da de var åbne ved alle sider; borgmeste-

ren foreslog derfor, at kongen lod bygge stalde med magasin, hakkelsesrum og munderingskammer. Der var en velegnet byggeplads dertil, men han havde også tænkt, at det gamle rådhus kunne anvendes, når den øverste del kom af; efter ønske havde han anvist rytterne en exercerpads.⁶⁰⁾

At soldaterne har forårsaget uro og uorden i byen, er en given sag. Byfogedregnskabernes lejermålsbøder er et talende vidnesbyrd herom. Tyveri og andre forbrydelser blev indkvarteringsens følge; 1743 myrdede en rytter et pigebarn.⁶¹⁾ Officererne var ofte arrogante overfor borgerne og anmasende i deres optræden, selvom kun få kunne måle sig med major Münchhausen, der under udbetalingen af forplejningspenge til de indkvarterede ryttere truede borgmester Jørgen Petersen med en ulykke, fordi han ikke ville udbetale pengene uden efter krigskommissærens ordre. Majoren tog ham i kjortlen for hans bryst og skubbede ham frem og tilbage med mange skældsord, tilsidst tog han en stridshammer fra en korporal og truede borgmesteren, der måtte flygte ud af sit hus. Det var ikke sidste gang, borgmesteren var udsat for officerernes brutalitet; ved en anden lejlighed spiste en løjtnant til aften i hans hus og tog derefter med magt hans bedste hest af stalden.⁶²⁾

Konsumtion. Konsumtionen indførtes allerede i sommeren 1657, men omformedes ved hovedforordningen af 1671. Den var en skat på forbruget og vakte borgernes store irritation på grund af betjentenes og tolderens ustandselige kontrol og posekiggeri. Det var en afgift af de drikkevarer og levnedsmidler, der førtes til byen, af kvæg, af folkeholdet samt af bryllupper, idet der til konsumtionsbestemmelserne føjedes en kopulationsafgift. Byen blev omgivet med gærder og hegn, for at intet skulle komme ind i byen undtagen gennem portene, hvor konsumtionsbetjentenes årvågne øjne ransagede varerne.

Konsumtionen var bortforpagtet, 1672 til borgmester og råd for 500 rdl.,⁶³⁾ året efter til herredsfogeden i Sallinge herred Laurids Christensen og købmand Jørgen Bertelsen, hvad de fattige »og afbrændte« borgere beklagede og forespurgte Jørgen Bertelsen, om han med en god samvittighed, »om han har nogen«, kunne nægte, at han rejste til København beordret af byens øvrighed for at forpagte konsumtionen til byens samt øvrighedens bedste.⁶⁴⁾ 1688 udvidedes konsumtionen til at gælde de »fire species«, d. v. s. vin, salt, brændevin og tobak, der hidtil havde været konsumtionsfri.

1677 var afgiften 1150 rdl., 1683-85 1500 årlig,⁶⁵⁾ men det må åbenbart have været for høj en afgift; thi borgmesteren, der havde den i forpagtning, klagede over de tab, han havde lidt. 1687-88 nedsattes den til 1005 rdl., men forøgedes atter i 1689 til 1415 rdl. 7 år senere overtog byen konsumtionen for 1255 rdl.,⁶⁶⁾ men det blev man hurtigt ked af, og fra 1700 var den igen bortforpagtet. Borgerne så helst, at forpagteren var en af deres egne; de udenbys kom let i strid med indvånerne, der gjorde alt, hvad de kunne, for at undgå at betale afgiften. 1728 påtalte Christian Schiønning, der havde forpagtet konsumtionen for 1805 rdl., at borgerne havde store forråd af øl og brændevin; de påstod, at den sidste forpagter ved udløbet af forpagtningstiden havde tilladt dem at indføre, hvad de ville, uden konsumtion. Ved eftersyn viste det sig, at borgernes forråd bestod af 312¹/₂ td. øl, 20¹/₂ td. brændevin, 186 tdr. rugmel og 16 tdr. hvede- og sigtemel.⁶⁷⁾

Andre ydelser. Ved siden af skatterne eksisterede stadig den gamle skik at forstrække kongen med service og linned, når han havde det nødigt; endnu i 1655 stillede et sådant krav til byens borgere i anledning af prins Christians hylding i Odense; borgerne måtte levere 30 tinfade, 50 tintallerkener og 2 par lysestager; den eventuelle skade skulle pålignes hele byen.⁶⁸⁾ Selvom dette hørte op efter enevælden, kunne de kgl. personer også ved andre lejligheder påføre borgerskabet besvær og udgifter, som da Frederik IV og prinsesse Charlotte Amalie i sommeren 1728 besøgte byen og logerede hos borgerne.⁶⁹⁾ Ved kongens død i Odense to år efter fik borgmesteren og byskriveren besked om at møde i sorte klæder, lange kapper og langt sort flor om hatten for at bære voksfakler ved ligvognen i den »høj kgl. procesion«. ⁷⁰⁾ Det var vel for at skåne borgerne for besvær og ulejlighed, at Christian VI i 1740 fritog borgerskabet »for at paradere under gevær«, når kongelige personer ankom.⁷¹⁾

Skatter og afgifter under Den Store Nordiske Krig. I 1690'erne lettedes skattetrykket for nogen tid, men med Den Store Nordiske Krig fik skatteskruen en ny omdrejning. Man så sig om efter skatteobjekter, og den luksus at bære parykker og holde karosse måtte man nu betale for. Udbyttet af karosseskatten blev magert, da borgmesteren var den eneste, der holdt en sådan, derimod fulgte man selvfølgelig moden og gik med paryk, så medens karosseskatten kun indbragte lidt, gav paryksskatten m. m. 185 rdl. og en skat på

folkehold 82 rdl.⁷²⁾ Mere afskrækkende følte genindførelsen af de gamle kendinger bådsmandsskat og krigsstyr. 1712 betaltes 647 rdl. i kop- og hesteskat.⁷³⁾ I betragtning af tabet af gods og skibe mente stiftamtmanden, at borgerne var sat så højt, som de formåede at betale,⁷⁴⁾ så der var rimelig grund for magistratens anmodning om lindring »på grund af den store pengemangel, som i disse fast næringsløse tider forespørges«. ⁷⁵⁾ Under hele krigen fulgte den ene skat efter den anden, og i 1719 beløb de kgl. kontributioner sig til 1700 rdl.;⁷⁶⁾ restancerne hobede sig op; i november s. å. truedes byen med eksekution, hvis den resterende transportskat på 190 rdl. ikke betaltes inden 8 dage.⁷⁷⁾

Da krigen holdt op, forsvandt de under denne indførte ekstraskatter, men ved forskellige lejligheder stillede staten krav til borgernes pengepung. I anledning af Viborgs brand i 1729 pålignedes en hjælp på 250 rdl. ⁷⁸⁾ Efter Københavns store ildebrand i 1728 anbragtes en del af de husvilde i Faaborg, og magistraten måtte skaffe dem husly og underhold, og desuden skulle byen årlig i 3 år betale 470 rdl. i brandstyr.⁷⁹⁾ Endnu kan nævnes, at i 1739 betaltes 80 rdl. til istandsættelse af Vor Frue kirke i København og 1749 163 rdl. i prinsessestyr.⁸⁰⁾ I 1740'erne var der ustandselig vrøvl over taxten, og stiftamtmanden måtte gribe ind. 1743 betalte 168 borgere i kop- og hesteskat 810 rdl., karosser var da ukendt i byen.⁸¹⁾

Kommunale indtægter og udgifter. Langt mindre betydning havde skatterne til byen, da byens udgifter var minimale. Lejeindtægten af byens jorder og andelen i bøder og accise dækkede normalt udgifterne; skulle man bruge flere penge, blev de lignede på borgerne. I 1635 udgjorde »byens skovjords penge af borgerskovs mark« 15 dl. 1 mk. og 4 sk., af hver skp. land betaltes 8 sk.; pengene blev det år brugt til at betale den resterende byskat og de tiloversblevne 4 sk. »blev i andre måder udgivet på rådhuset«. ⁸²⁾ 1640 udgjorde havelejen 19 dl. 3 mk., heraf betaltes bysvendens løn, der var 4 rdl., men ved den lejlighed blev forbedret med 1 rdl.; for nogle paner til rådhuset betaltes 2 dl., og Jens vægter fik »for sin armod« 8 sk.; Tyge Olsen, der havde været i Nyborg for at blive indsat som byfoged, fik refunderet 8 mk., han havde brugt i »tærepenge«. ⁸³⁾ Også repræsentationsudgifter blev dækket på denne måde. 1642 brugtes havelejen til betaling af fortæring til grev Valdemar Christian og hans folk.⁸⁴⁾ Da man i 1648

havde brugt havelejen til at dække de ordinære udgifter, var endnu 2 sldl. i behold, de blev givet til borgmesteren, da han havde 5 dl. tilgode, »for han var i København«; 3 rdl. havde han nemlig oppebåret i forvejen af Jørgen Brahe og Ejler Bille »for rettersværdet«. ⁸⁵⁾ 1652 betænkte man byens tjenerne med 2 kander øl, ⁸⁶⁾ og 5 år senere gav man de fattige 8 sk. af skovjordspengene. ⁸⁷⁾ Foruden udgifterne til repræsentation, rejser m. m. brugtes der penge til skrivematerialer, bøger og papir; 1666 var 2 sldl. i behold, de skulle bruges til en ny rådstuebog. ⁸⁸⁾ Endelig brugtes penge til offentlige bygningers og skibbroens vedligeholdelse og til byskriverens og organistens løn. ⁸⁹⁾

Det var ikke ret meget jord, byen fik skovjordspenge og haveleje af, og mange af afgifterne gik i løbet af det 17. årh. i glemmebogen. Efter Den Store Nordiske Krig gjorde borgmester Jørgen Jacobsen et forsøg på at inddrive disse afgifter, idet borgerskabet fik besked om inden 8 dage at indgive en fortegnelse over, hvor meget by- og skovjord enhver ejede, og hvad de deraf årlig gav i afgift, og hvor denne jord lå. ⁹⁰⁾ Senere samledes magistraten på rådhuset for at efterse og gøre en »endelig likvidation over by- og skovjordsskyld«. Men den måtte opgive det, »såsom der behøvedes videre efterretning om samme skovjords og havelejes afgifter, eftersom de ikke findes at være opført nogen år«. ⁹¹⁾ Kun ganske få kæmnerregnskaber er bevarede fra denne tid. Kæmnerregnskabet fra 1698 viser en indtægt på 19 rdl. og en udgift på 14 rdl. ⁹²⁾ Kæmneren aflagde årlig regnskab i borgmesterens, rådmændenes og de 16 mænds nærværelse; ⁹³⁾ foruden disse 16 mænd nævnes i 1686 et udvalg på 8 eller 14 mand, »som byens lejlighed kender«, der når det var fornødent, skulle møde på rådhuset og med borgmester og råd overveje, »hvad til kgl. M's befalingers efterkommelse, byens frihed samt gælds afbetaling, at efterse og iagttage kan være fornødent«. ⁹⁴⁾

Byens indkomster var som omtalt meget små. Af visse indtægter havde den kun få. Dækning af faste årlige udgifter skaffedes efterhånden ved ligning på borgerne på grundlag af byens taxt; det gjaldt f. eks. om byskriverens løn, rektors kostpenge, vægterløn, doktorskat m. m., og ofte opfordredes borgerne til at betale, når rodemestrene krævede, så magistraten kunne undgå udpantning. ⁹⁵⁾ Borgmesteren jamrede med grund over, at byen hverken havde kapital eller faste indtægter. I årene 1724-33 androg den uvisse indkomst efter borgmesterens opgivelse til stiftamtmanden 109 rdl. (den var dog 155 rdl.) Disse penge brugtes til årlig at indløse den kgl. kvittering på byens

regnskab, dernæst »at lade reparere de tid efter anden højst fornødne brøstfældigheder på rådhuset, broer inden og udenfor byen, vejenes vedligeholdelse, portenes istandsættelse, hvoraf tvende nye er gjort siden branden 1728, som kostede en del penge.« Når de uvisse indtægter ikke strakte til, blev udgifterne efter stiftamtmandens ordre lignet på byen. Jørgen Jacobsen påstod, han altid havde penge til gode, og skulle alt sættes i stand, ville det koste nogle hundrede rdl.⁹⁶⁾ De uvisse indkomster var i 1691 66 rdl., de indkom dels som stadepenge, lejemålsbøder, førlov* og byens andel i accisen. Stadepengene og bøderne anvendtes til rente af byens gæld og »andre højnødvendige udgifter«, mens accisen gik til salær og skrivemateriale ved dens opkrævning, øvrighedens løn, brolægning og hospitalets vedligeholdelse.⁹⁷⁾

De uvisse indtægter var svingende år for år; i tiden 1702-34 indbragte de årlig fra 4 rdl. til 57 rdl., i 1721, hvor de kun var 4 rdl., udgjorde stadepengene 12 sk., så markederne det år har været meget lidt besøgt.⁹⁸⁾ I et bevaret kæmnerregnskab fra 1714 nævnes foruden de sædvanlige faste udgifter 2 rdl. til en rytter, som lå 14 dage i byen for at lære Hans skrædder at slå trommen, 2 liner til trommen og et nyt trommeskind, »for det ene, som var i stykker«, kostede 2 rdl. 4 mk.⁹⁹⁾ Byens udgifter var stigende; i 1742 opgives det til stiftamtmanden, at de faste årlige udgifter var 130 rdl. De fordelte sig med 10 rdl. til kommandørkaptajn Friis's husleje i Svendborg, 10 rdl. til dr. Musæus provinsialsalær, 20 rdl. løn til byskriveren, den danske skoleholder fik 21 rdl. i kostpenge, kanalpenge til Nyborg 5 rdl., brandinspektørens løn 16 rdl. og to vægteres løn 47 rdl.¹⁰⁰⁾

FAABORG UNDER KRIGENE

Torstenssonsfejden. I denne periode oplevede Danmark ikke mindre end fem krige med Sverige. Den første var Torstenssonskrigen, der begyndte med, at den ledende svenske statsmand Axel Oxenstierna, træt af Christian IV's idelige forsøg på mægling i Trediveårskrigen, i 1643 gav general Torstenson ordre til at rykke ind i Danmark. Hurtigt erobredes Hertugdømmerne, og den 9. januar 1644 rykkede de svenske tropper ind i Jylland og besatte snart hele halvøen. Rigsmarsken Anders Bille til Damsbo trak sig med sine tropper tilbage til Fyn, hvor han med stor dygtighed organiserede forsvaret.

*) afgift for bortførelse af arv.

Faren var stor for et angreb på Fyn. Hvad man havde af disponibelt mandskab samledes ved Lillebælt, og Faaborg fik i den anledning indkvarteret tropper, f. eks. lå i januar 1645 et kompagni dragoner i byen, og byens kommandant Peter von Stenberg fik ad søvejen tilført skyts fra Assens.¹⁾

Indkvarteringen blev en stor byrde for borgerskabet; de, der ikke kunne have nogen indkvarteret, måtte betale andre der for. Rasmus Olsen, der havde holdt en dragon for Hans Lauersen, stævnedes ham til at betale 8 sk. pr. dag og yderligere for sengen og brænde på vagten 2 sk. daglig.²⁾ Flere borgere søgte at unddrage sig indkvarteringsbyrden ved at forlade byen; af den grund blev bygmester Ivar Hansen arresteret, han havde nemlig ikke sat en til at svare for sig med hensyn til skatter og soldaterhold; så slap Christen Nielsen Bang billigere; han havde også »i denne besværlige tid« forladt hus og hjem og ikke »sin indkvartering på nogen tid udstanden«, men da gode folk gik i forbøn for ham, fik han tilgivelse mod at holde sin indkvartering og »udlægge sin skat og tyngde«.³⁾ Borgerne slap ganske vist for at skaffe havre til dragonernes heste, til gengæld måtte de skaffe hør, hvad de dog senere skulle have betaling for.⁴⁾

En sådan lang indkvartering af datidens soldater med deres koner og børn gik selvfølgelig ikke af uden kiv og strid med borgerne. Påskeaften 1645 befalede borgmesteren Laurits Bertelsen på Avernakø at sejle til Slien for at spejde; på grund af uvejr kunne de på tilbagevejen ikke komme ind til Avernakø, men lagde ind til Faaborg, hvor Laurits Bertelsen og hans broder overnattede hos en borger ved navn Jens Rasmussen; mens de sad og hyggede sig ved et krus øl, kom en korporal fra kaptajn Stenbergs kompagni ind og spurgte, hvad det var for en hujen og drikken, de havde for, og hvad det var for to mænd, Jens Rasmussen havde hos sig. Værten, der var i strålende humør, bød korporalen velkommen og drak ham til, men korporalen havde ikke samme muntre sind, thi han ville ikke drikke; da blev Jens Rasmussen stødt og sagde: »Hvad har du da om nattetider i mit hus at bestille, efterdi her er ingen af Eders soldater inde?« Korporalen svarede: »Jeg vil gå i dit hus, dine naboers og i borgmesterens, når jeg lyster, og jeg vil give dig en hundsot på din næse«; da greb Laurits Bertelsen ind og råbte til korporalen: »Sæt du den på din næse, og var det bedre, at du hjalp til, at Jens Rasmussens Jørgen fik sin hund igen, som er bleven borte«. Ved denne dulgte beskyldning blev korporalen vred, og det kom til håndgribeligheder, hvorved lyset blev væltet, og ølkruset slået i stykker. Der-

næst kaldte korporalen soldater til, det kom atter til håndgemæng, hvorved Jens Rasmussen fik et stød i siden af en bøsse, Niels Holst et stød i det ene øje og en pige, der var der, fik et stød for munden. Den forskrækkede vært brølede: »Jeg tror ikke karle, at I kommer ind og vil myrde nogen«; tilsidst lykkedes det at berolige de ophidsede soldater.⁵⁾

Under indkvarteringen kneb det med at skaffe føden til de mange mennesker, der var stuvet sammen i byen; derfor lod Jørgen Brahe til Hvedholm »til fatig folcks fornødenhed« Karen Knudsdatter fra Horne køre rundt i byens gader med hest og vogn og sælge mælk. En dag gik det hende galt, da hun nægtede at give en soldaterkone mælk på kredit; soldaterkone Annike slog hende med næveslag og sten, så den arme Karen fik mange blå pletter.⁶⁾

I mange tilfælde tog dragonerne sig selv til rette. Morten Ploug i Horne klagede over, at dragonerne havde taget dørene af hans købstadsgård og ført dem til deres »Cortegarde«, d. v. s. vagtstue.⁷⁾ Som vagtstue benyttede dragonerne den gård, der ejedes af sognepræsten i Sallinge Ingvar Henriksens umyndige børn; i den anledning stævnedes deres værge kaptajn Stenberg, der forsvarede sig med, at det var med rigsmarskens og krigskommissærernes vilje, han havde fået garnison i Faaborg; de officerer, der havde været der før ham, havde haft vagtstue samme sted, da gården lå bekvemt »næst ved porten«. Gården var ganske vist nu »ruineret«, men da han kom til byen, var den øde og forfalden. Sagen blev til liden ære for borgerne; det viste sig nemlig, at mange af byens bedste borgere havde købt mursten og træ fra gården af soldaterne mod penge til øl, og det skønt borgmesteren havde udstedt forbud mod gårdens nedrivning.⁸⁾

Rådet søgte at sætte en stopper for soldaternes drikkeri. Det blev forbudt at sælge øl og andre drikkevarer til dem efter kl. 7 aften; da skulle soldaterne være i kvarter. Den, der tappede øl eller anden drik efter denne tid, skulle have forbrudt til de fattige, hvad der var i huset. Tyverier hørte til dagens orden. Rådet bestemte derfor, at den borger, der ikke gav anmeldelse, hvis en soldat bar tyvekoster ind i hans hus, skulle straffes som for tyveri.⁹⁾ Byens letfærdige kvinder havde gyldne dage. Kæmneren klagede over de »letfærdige huse«; i Jacob Olsens gård findes »Anne fiskers og hendes søster, item Anne vægters og Maren Hjurs, item i lille per Møllers hus i klosteret er Maren hjulmands og hendes datter, item Else Andersdatter«; den forargede kæmner krævede dem forvist af byen.¹⁰⁾

Det hårdt plagede borgerskab overvejede i vinteren 1645 at sende et bønsskrift til kongen om at blive fri for indkvarteringen.¹¹⁾ Da krigen var forbi, var kongen ikke i stand til at betale byen, hvad den havde forstrakt ham med til krigsfolket, i stedet for penge udlagde han en gård i Gislum herred i byen Vonsild. Det havde man selvfølgelig ikke megen fornøjelse af, og ofte var man uden viden om dens tilstand, og det var dyrt at have tilsyn med den; da man i 1652 sendte en mand til Aalborg for at »forfare« om gården, fik han 20 sletdaler for sin umage.¹²⁾ Først i 1683 kom man af med den, da udvalgte fire mand af borgerskabet til at bistå borgmester og råd ved salget, da der var en »liebhaber«,¹³⁾ hvis denne liebhaver ikke har været byskriveren, blev handelen ikke til noget, thi som tidligere nævnt udlagde man samme år gården til byskriveren for resterende løn.

1. *Karl Gustav krig*. 12 år efter kom svenskerne igen. I håb om at genvinde de lande, man havde måttet afstå i 1645, erklærede Frederik III Sverige krig d. 1. juni 1657. Øjeblikket syntes gunstigt, da den svenske konge Karl X Gustav stod i Polen med sin hær og var hårdt trængt. Hurtigt forlod svenskekongen Polen, og allerede i slutningen af juli nåede svenskerne Holstens grænse; snart var hele den jyske halvø besat med undtagelse af fæstningen Frederikssodde.

Ved krigsudbruddet blev en del ryttere indkvarteret i Faaborg under ritmester Johan Liebrigs kommando. For borgerne forestod en ny trængselstid. De fik strengt pålæg om at holde øje med, at rytterne blev i kvartererne med hestene; rytterne måtte kun ride ud for at vande dem, og man forlangte, at borgerne skulle stå til ansvar for rytternes ulovlige bedrifter. Borgerne vedtog at holde vagt ved Østerport både dag og nat med 2 borgere, »formedelst den store uskikkelighed og bed i marken som sker i korn og eng«; vagten skulle skifte ved middagstid. Den, der forsømte vagten, skulle lade sig pante for 1 rdl., som skulle tilfalde byen, desuden fik officererne lov til at pante de borgere, som ikke mødte på mønstringspladsen, når trommen blev slået på Torvet, eller som ikke havde deres geværer i orden.¹⁴⁾

Byen skulle sørge for proviant til soldaterne. Ugentlig skulle der leveres 50 td. kavringbrød og 40 td. øl, $\frac{1}{4}$ af øllet skulle være til officererne, og det skulle være bedre end det øvrige, idet der af 3 td. malt skulle brygges 6 td. godt øl, men for rytternes vedkommende beregnedes af 3 td. malt 7 td. »gemen spiseøl«.¹⁵⁾

D. 4. november 1657 afløstes rytterne af et nyt kompagni under kommando af Peder Brockenhuus til Nordskov og Niels Banner. Peder Brockenhuus var »selv fjerde« indkvarteret hos rådmand Laurits Hansen, men på egen fortæring. Han havde poster ude på strandsiderne både mod Assens og Svendborg. Han søgte forøvrigt at holde streng disciplin og klagede til rådmanden over, »at der i byen skete stor uskikkelig med natdrikken af hans og Niels Banners ryttere«; det blev derfor for fremtiden forbudt nogen borger at skænke øl og brændevin for rytterne efter kl. 9.¹⁶⁾ Efter krigen udbad Peder Brockenhuus sig et rådstuevidne om, hvorledes han havde forholdt sig med sit kompagni, da han »forleden fejde logerede i Faaborg«. Borgerne gav ham da det skudsmål, at han holdt »god justits«, til han den 18. december drog til Svendborg med sine folk.¹⁷⁾

Da Peder Brockenhuus drog til Svendborg, havde svenskerne taget Fredericia med storm, det skete om morgenen den 14. oktober, mens »solen steg op af havet«. Nu var Fyn truet. Kongen udskrev fodfolk på øen, men manglen på offervilje var stor; ingen tænkte på den truende fare, men blot på de byrder, den enkelte måtte bære. 19 dage før svenskernes erobring af Fyn klagede den senere rådmand Ivar Nielsen til lensmanden over, at han var sat for højt i skat og over for stor indkvartering; han havde tre ryttere og deres heste indkvarteret;¹⁸⁾ de andre borgere var ikke anderledes sindede; da byfogeden Christen Lauersen oplæste lensmanden Otto Krags befaling til borgerskabet om at underholde 7 ryttere, der skulle til Drejø, men formodentlig ikke kunne komme frem for is, svarede borgerne, at de ikke havde midler til havre eller hør til hestene.¹⁹⁾

Den strenge vinter 1657-58 glædede man sig ellers over, da den forhindrede svenskerne i at gøre landgang ved hjælp af skibe; ingen forestillede sig, at hvis frosten fortsatte, »ville Mars føre en særlig slags krig og tør fodet træde på Neptuns hvide hår«, men det skete, da de svenske tropper den 30. januar 1658 over Brandsø forcerede Lillebælt og gik i land på stranden ved Tybrind Vig. Den danske modstand rendtes over ende. Fyns erobring var en kendsgerning. Den svenske general Ascheberg kom til Faaborg med sine folk og tog her 450 danske soldater til fange.²⁰⁾ Toget over isen fortsattes og standsede først ved Thorslunde, 22 km fra København. Den 26. februar 1658 sluttedes freden i Roskilde, hvorved de gamle danske landskaber øst for Øresund gik tabt.

Faaborg slap ikke af med de fremmede tropper ved fredsslutningen;

endnu i juli 1658 lå der ryttere i byen; der klagedes over, at de slagtede bøndernes kvæg og førte kød og huder til byen for at sælge det der. Borgerne skulle derfor holde vagt i portene, så rytterne kunne blive grebet og straffet, men borgerskabet nægtede at påtage sig dette, da det ikke kunne holde vagt i portene »for rytternes hug og slag, hujen og stimen, skyden og anden utilbørlig overfald«, og når de forlod husene, drev rytterne om og opbrød kister og skrin og fratog dem klæder og andet.²¹⁾

2. *Karl Gustav krig*. Inden en måneds forløb brød krigen ud igen. Den 6. august gik Karl X Gustav i land i Korsør. Strenge tider oprandt, ikke mindst for borgerne i Faaborg. Svenske tropper besatte byen under kommando af landgreven af Hessen, der befalede borgerne at aflevere deres geværer på rådhuset.²²⁾ Da mange borgere flygtede fra byen, erklærede borgmester og råd, at de måtte tage skade for hjemgæld, hvis deres huse og gårde blev rekvirerede af svenskerne, og hvis de tilbageblevne borgere skulle holde indkvartering for de borttrømte, skulle de forladte gårde og huse betale omkostningerne derved.²³⁾ Den svenske kommandant krævede told af ud- og indførsel samt accise af malt til kongen af Sverige. Borgerskabet var villigt til at betale accise af den malt, det selv brugte, men ikke af den, der medgik til øl til de svenske soldater. Der kom ingen skibe til byen, da der »indskibes på ulovlige havne«, men hvad der ind- og udskibedes af borgerskabet »her til byen«, ville de betale af; de lovede også at holde vagt i portene og ved stranden, men de ville ikke tage told af det, der indkom af den vej.²⁴⁾

Svenske tropper lå i byen lige til slaget ved Nyborg i november 1659. Det var da det hamburgske og det weimarske regiment, der havde kvarter i byen og plyndrede den så godt, de kunne. Oberstløjtnant Hans Keppel ved det hamburgske regiment tog kvarter i en gård, der tilhørte Kaj Lykke til Rantzausholm, og han og hans officerer klædte den fuldstændig af. Hvad der var i gården af forråd af saltet fisk, tjære, korn o. s. v. blev lagt på rustvogn og kørt til andre byer og ud på landet, hvor oberstløjtnanten solgte det.²⁵⁾

Den skæbne, som borgeren Per Ellegård fik, er et eksempel på den vold, indvånerne var udsat for. Hans gård blev plyndret for alt indbo, og han sad fængslet i lang tid; tilsidst flygtede han med kone og børn fra byen og drog til Horne; for at få det daglige brød måtte han sælge sit gamle ladehus til Hans Ploug.²⁶⁾ Det er forståeligt, at borgerne nedgravede deres kostbarhe-

der og papirer, men det gik sikkert mange som rådmænd Anders Christensen, hvis nedgravede regnskabsbøger og dokumenter efter krigen viste sig at være »forrådne«. ²⁷⁾ Per Ellegård var ikke den eneste borger, der blev fuldstændig udplyndret, og hvis hus blev ødelagt. Det weimarske regiment synes at have været det værste; dets chef fyrsten af Weimar lå i kvarter hos rådmænd Laurits Hansen. ²⁸⁾ Under ritmester Wallams kommando plyndrede de svenske ryttere i gårde og huse. Rasmus Lindegård stod ved Klokketårnet og så en rytter komme ud af hans gård med hans gode hat på hovedet; vreden steg Rasmus Lindegård til hovedet, og han råbte til de andre borgere: »Se, der går en med min grå hat, det Djævlen fare i ham«. ²⁹⁾

Det gik ud over de borgere, om hvem svenskerne fik at vide, at de havde taget aktiv del i kampen mod dem. Da de bragte i erfaring, at rådmands sønnen Peder Aastredsen havde været ude med skærbåde og nogle gange ført svenske fanger fra Slien og Als til Faaborg, blev han efter svenskernes ankomst fængslet af en major ved det homburgske regiment og slap først løs, da han havde givet majoren to sølvkander. Senere måtte han tjene svenskerne som skipper, indtil den svenske flåde blev slået under Ærø; skibet måtte da lægge ind til Faaborg for at blive repareret, og på grund af »godtfolks forbøn« slap han tilsidst fri. ³⁰⁾ Peder Aastredsen var ikke ene om at kæmpe mod svenskerne. Niels Hansen Haagerup tjente kongen med fire heste og karle på egen bekostning, deltog blandt andet i to slag, blev såret og to gange fanget. ³¹⁾

Medens svenskerne huserede i Faaborg, kom hjælpen sydfra; allerede i efteråret 1658 trængte vore allierede polske, brandenburgske og kejserlige tropper op i Hertugdømmerne. Sognepræsten til Vester Aaby, Jørgen Jacobsen, fortæller i sine kalenderoptegnelser, at brandenburgerne kom til Sønderborg d. 7. december og der »afslog de svenske«; oberst Ascheberg undslap og kom til Faaborg med nogle af sit regiment. Kort tid efter fik byen fornemt besøg; Karl X Gustav og feltmarskal, greve Wrangel kom til byen og lå nogle nætter hos borgmester Laurits Hansen, indtil de d. 15. december brød op og drog til Sjælland. ³²⁾

I november 1659 gik vore allierede over Lillebælt, og de svenske tropper samledes ved Nyborg, hvor den svenske hær blev slået d. 14. november. Faaborg kom nu fra asken i ilden. Næppe var man sluppet for svenskerne, før de kejserlige kom til byen. De var i mangt og meget værre end svenskerne; og forud løb rygterne om deres plyndringer og voldsgerninger i

Jylland. Mange borgere flygtede derfor fra byen før deres ankomst, og det med god grund; thi de kejserlige fortsatte, hvor svenskerne slap.³³⁾ Kort inden svenskernes afmarch havde de fået korntilførsler fra Nakskov; fyrsten af Weimar lod kornet anbringe på loftet i rådmann Laurits Hansens gård, og da svenskerne drog af, tog de nøglerne til kornlofterne med sig.³⁴⁾ De kejserliges kommandant greve Dernath fandt snart svenskernes korn og beslaglagde det tillige med en del af borgernes trods disses protester. Rådmand Anders Christensens enke blev fængslet, og siden måtte hun og sønnen Christen Andersen i mere end 8 dage rømme hus og hjem; da de vendte hjem, var gården og kramboden plyndret. Den kejserlige kommandant i Horne greve Caruh, der boede hos sognepræsten, lod en del af det svenske korn hente af bønder fra Horne og Bjerne. Forgæves meddelte toldbetjenten Eberhart Tillebeck ham, at generalkrigskommissær Otto Pogwisch havde beordret, at det svenske korn skulle bruges til de danske soldater; toldbetjenten blev jaget fra loftet med en dragen »degen«, og greve Caruh svarede ham, at kvarteret var anvist dem, førend de kom herind i landet.³⁵⁾ Greve Dernaths »løjtnant« forstod i høj grad at udnytte mulighederne; han tvang borgerne til at udlevere store pengesummer og undersøgte hvert hus; mange flygtede, og de, der blev tilbage, måtte give ham, hvad han ville have; de fattige borgere fik mange hug og slag. Borgerne måtte også skaffe ham heste og vogne, hvormed han førte korn og proviant af byen, vogne og heste såes aldrig mere i Faaborg.³⁶⁾

Under disse forhold ophørte ordnede tilstande i byen; i den retning er et vidnesbyrd af Christoffer Christoffersen betegnende, thi da han blev beskyldt for at have taget en bænkedyne i Hans Rasmussen Klingenberg's hus i »fjendens tid«, undskyldte han sig med, at »den tid« måtte man tage selv, hvad man kunne få.³⁷⁾ Et udtryk for den almindelige opløsning i alle forhold er forordningen af 24. juli 1660, der blandt andet bestemte, at kun de ægtefolk skulle tiltales, der under krigen havde haft flere end tre kærester; den bestemmelse bragte sikkert ro i mange sind, men den hjalp nok ikke to af de fornemste fruer i byen, købmand Jørgen Thomsens Johanne og rådmann Aastred Pedersens Anne; de udlagde i Faaborg kirke i 1660 hver en rytter; alt tyder på, at disse to ægteskaber blev opløst.

Da freden sluttedes i foråret 1660, var byens trængsler endnu ikke forbi; ny indkvartering fulgte, denne gang af hollandske soldater. I februar 1660 havde borgerne modtaget ordre til igen at betale malt- og vinaccise; for-

tvivlet bad borgerne om skånsel og henviste til den store indkvartering af fire kompagnier hollandske soldater; de måtte underholde soldaterne, mens mange borgeres børn gik om og bad om brødet, ja borgerne hævdede, at mange var døde af hungersnød.³⁸⁾ Manglen på levnedsmidler fik i foråret 1660 Peder Aastredsen til at stævne Laurits Hansen for rådstueretten, fordi han »forleden lørdag middag« landede ved Katterød, altså i en ulovlig havn, med 13 knipper fersk torsk. Dette vakte Peder Aastredsens harme, fordi der var stor mangel på levnedsmidler i byen på grund af ulovlig ind- og udskiben og forprang. Både på rådhuset og fra prædikestolen var borgerne blevet formanet til at afholde sig fra forprang med fisk, da der slet ikke kom nogen til byen med fisk, som det fattige borgerskab kunne købe. Borgmester og råd fulgte Peder Aastredsen, konfiskerede fiskene og uddelte dem til de fattige og til dem, der havde optaget dem.³⁹⁾

Der er al grund til at tro, at hollænderne holdt bedre mandstugt end de kejserlige, men egenmægtig optræden veg heller ikke de tilbage for; efter de hollandske officerers befaling blev byen delt i »parter«, en til hvert kompagni, men alligevel indkvarterede en hollandsk kaptajn soldater, hvor det passede ham, blandt andet hos toldbetjenten, der var fritaget, og rev rådets indkvarteringsbilletter i stykker.⁴⁰⁾

Medens svenskerne var i byen, blev den befæstet med nye volde, der kom til at ligge på nedbrudte og afbrændte gårdes og huses pladser; således anlagdes en vold udenfor Vesterport på tomten af Mads Thuesens gård. Da krigen sluttede, var ialt 40 gårde og huse nedbrudte og ødelagte, dertil kom så alt, hvad borgerne havde måttet yde i penge og naturalier. Det er umuligt at beregne, hvad svenskernes plyndringer og fordringer kostede byen, men de kejserliges ophold kostede 2000 rdl., og indtil 1. oktober 1660 havde danske og hollandske soldater kostet byen 12515 rdl. Byen var da også efter rådets mening så forarmet, at kun 5-6 borgere formåede at give nogen skat og holde indkvartering og »snart intet kan give, dersom den kristelige øvrighed ikke vil anse slig store forarmelse og besværing, som vi hidtil haver draget og endnu besværes med, da finder Hs. Majestæt snart en ledig by«.⁴¹⁾ Særlig de velstående borgere var det gået hårdt ud over; foruden indkvarteringsbyrden måtte f. eks. rådmændene gang på gang lægge penge ud for byen til øl og tobak til soldaterne.⁴²⁾ Mange var derfor fuldstændig ruinerede, da freden kom, og opgav derfor deres borgerskab som købmanden Peder Aastredsen, der havde udgivet »sin formue både til kongens folk og

fjenden«; han havde indtil for nylig haft en kornet, 2 knægte og 4 heste indkvarteret; han flyttede nu til Kalleko og bosatte sig der. Også rådmand Iver Nielsen gav op »formedelst den store ulidelige indkvartering og besværing«, og han fik følge af rådmand Laurits Hansen, der i lang tid havde haft en løjtnant, 2 knægte, 2 soldater og 4 heste indkvarteret, hvad der kostede ham 70 rdl. månedlig.⁴³⁾ Mange borgere var flygtede fra byen og havde taget bopæl på landet, andre har måske som Laurits Hansen Vidan forladt landet, han angives i 1665 at være borger i Lübeck.⁴⁴⁾

Der var et virkeligt grundlag for borgernes klage. Deres formue var i 1657 20,000 rdl., men i 1661 blev grundtaxten anslået til 8473 rdl.⁴⁵⁾

Den Skånske Krig. Håbet om at genvinde de tabte landskaber øst for Øresund førte til Den Skånske Krig 1675-79. Som bekendt nåedes målet ikke, men man kunne dog for første gang i lange tider slutte en fred, der ikke formindskede riget, og krigen havde vist, at militært var landet blevet styrket under enevælden. Det hårde skattetryk, som krigen medførte, er omtalt i det foregående, men også på anden måde kom borgerne til at mærke krigen. Den førte således til en genopliven af borgervæbningen, der her som så mange andre steder var kommet i forfald før 1660. Kaptajn for den nyoprettede borgervæbning blev borgmester Jacob Jørgensen, medens en af byens store købmænd Christian Ibsen Mølmark blev stadsfændrik. Ved trommeslag blev borgerne hver mandag, når vejret var godt, kaldt ud til mønstring og øvelser. Mønstringspladsen lå ved »Klaunebjerg«.⁴⁶⁾ Borgerne bevæbnedes med geværer og kårder.

Borgervæbningen fik også sin egen fane, som borgerne i deres begejstring skillingede sammen til. Efterhånden som det blev mørkere om morgenen, svaledes borgernes lyst til øvelserne og mønstringen, og det blev ikke let for de uøvede borgerofficerer at holde styr på de urolige hoveder, særlig når der blandt dem var en mand, der havde så ringe respekt for militær disciplin som Jens Jacobsen. Gang på gang bragte han borgmesteren til fortvivlelse ved sin mangel på respekt, der oftest gav sig udtryk, når han var beruset, hvad der for ham var meget almindeligt. En dag, da han således havde taget godt for sig af de våde varer, anbragte han sig i et vindue og tilbragte resten af dagen med at skyde ud af det; hen på eftermiddagen mindedes han pludselig, hvor vådt og koldt det havde været at rykke ud om morgenen, og efterhånden opstod der en sådan vrede i hans sind,

at han forlod sit hus og gik til borgmesterens »logement«. Her fik Jens Jacobsen borgmesteren i tale og spurgte ham, om det var efter hans ordre, at trommeslageren skulle »anslå med trommen« to timer før dag, eller om det var trommeslagerens eget påfund. Borgmesteren svarede, det var efter hans ordre, for at borgerskabet så snart som muligt kunne komme tilbage fra øvelsen deres til arbejde. Jens Jacobsen må have besværet sig over det dårlige vejr, men borgmesteren erklærede, at det havde været godt vejr, da trommen blev slået, og da vejret slog om til regn og slud, blev borgerne hjemsendt. Jens Jacobsen var ikke tilfreds med denne erklæring og sagde, at det var, ligesom borgerne skulle narres, og hermed gik han. Vreden over den forspildte morgen blev ved med at ruge i hans sind, og samme aften mellem kl. 6 og 7, da borgmesteren skulle gå til bords, begav han sig atter til denne og havde 2 mand og en violin med sig. Medens den ene mand »legede« med violinen på gaden, gik de to andre ind i huset. Jens Jacobsen skældte borgmesteren ud og sagde til sidst, at nu skulle han vel ikke i »kælderen« i aften, de skulle i al fald være stærke, der skulle sætte ham derind. Den fortørnede borgmester opgav at have noget at gøre med den berusede mand, lod maden tage af bordet og gik ind i den anden stue.

Ved en anden lejlighed optrådte han som borgerskabets »enfant terrible«. Sammen med de andre borgere var han kaldt op på rådstuen for at aflevere gevæerne, hvad der må være foregået under megen moro, thi nogle borgere blev så overstadige, at de fyrede gevæerne af, medens borgmester og råd sad ved bordet i den store rådstue. Borgmesteren blev vred og forbød skyderiet. Jens Jacobsen råbte da til borgerne: »Hører I ikke, karle, borgmesteren forbyder Eder at skyde. Vil I ikke parere commando?« Han trådte derpå tilbage, spændte hanen på sin bøsse og skød ud af vinduet. Endnu værre blev det, da han mødte beruset på mønstringspladsen. Medens stadsfændriken Christian Ibsen Mølmark og de øvrige officerer mønstrede folkene, holdt Peder Aaby og Jens Jacobsen efter kaptajnens ordre vagt ved fanen. Pludselig trak Jens Jacobsen sin kårde og gik til angreb mod fanen, som han bibragte »36 sår« og huggede »endog over Hans kgl. Majestæts navn og crone«. Peder Aaby søgte at hindre det, men Jens Jacobsen huggede løs på ham, der forsvarede sig med sit gevær og slog Jens Jacobsen i panden. Der blev et voldsomt røre, trommen gik, borgerne løb til deres geværer, tog Jens Jacobsen med magt og satte ham i arrest i løjtnant Peder Hornes hus. Da borgmesteren senere afhørte ham, kunne han kun anføre

til sit forsvar, at stadsfændrikken havde bedt ham passe på fanen, der var blevet væk ved den sidste mønstring, og han havde derfor trukket sin kårde, da folkene løb til gevæerne.⁴⁷⁾ Jens Jacobsens adfærd gav anledning til udstedelsen af ordensregler. Det blev herefterdags forbudt at afskyde gevæerne ved nattetid, ved ud- og indmarch af byen og på mønstringspladsen, ingen måtte møde med skarpladte geværer eller skyde i husene eller på gaden, ejheller trække sin kårde på mønstringspladsen eller møde beskænket. Overtrædelse af disse regler medførte ikke blot tab af geværet, men også en bøde på en rdl.⁴⁸⁾

Under hele Den Skånske Krig havde byen indkvartering; i foråret 1676 blandt andet 2 kompagnier af oberst Cicignons regiment, 88 soldater og officerer;⁴⁹⁾ året efter ritmester Smiths kompagni og senere oberstløjtnant Succers kompagni, 77 ryttere med 8 koner.⁵⁰⁾ I sommeren 1675 kom det til kamp mellem borgerne og soldaterne, da kaptajn Peder Due kom til byen med sine folk. Han medbragte en fange, der blev indsat i rådhuskælderen. Den arme djævel forsøgte at bryde ud, men blev hindret af byens tjener og to borgervagter. Borgerne tog parti for fangen, og kaptajnen befalede sine folk at give »damp« og skyde dem ned som hunde. Der opstod tumult, hvorunder byens tjener fik et skud hagl i skulderen og blev hugget i hovedet, så han ikke »troes til livet«. De forbitrede borgere angreb kaptajnen og arresterede ham, men da var han så medtaget, at han kort efter døde.⁵¹⁾

Med indkvarteringen fulgte klammeri og drukkenskab, særlig de tyske lejetropper, de såkaldte münsterske soldater, blev en plage for byen. Ustandselig strømmede det ind med klager over deres voldelige adfærd; fra en af fru Anne Margrethe von Götzens bønder i Diernisse stjal de 9 svin i skoven,⁵²⁾ de voldtog en fattig kone Karen Badskærs,⁵³⁾ omhuggede om vinteren byens gærder og hegn, så konsumtionsforvalterne klagede over, at de ikke var i stand til at betale afgiften.⁵⁴⁾ Soldaterne fordrev borgerne fra hus og hjem som den arme Hans Andersen Ploug, der havde indkvartering af en vagtmester med hustru og børn, en knægt og 2 ryttere. Vagtmesteren var en »meget uforskammet krop«, der ruinerede og ødelagde Hans Plougs ejendom og i nogen tid forjog ham fra hus og hjem, og da Hans Ploug ikke havde mere at give ham, lod han ham slutte og fængsle i jern.⁵⁵⁾

Under krigen stod Horne mølle i stadig handelsforbindelse med fjenderne, og selvom strandvagterne patruljerede langs kysten, overførtes kvæg,

fødevarer og desertører fra Horne til megen forbitrelse for borgerne; de nøjedes imidlertid ikke med at se til, det kom gang på gang til småkampe blandt andet i 1678, hvor en sådan kamp varede næsten halvandet døgn.⁵⁶⁾

Den Store Nordiske Krig. Under Den Store Nordiske Krig led byens skibsflåde store tab, men også på anden måde mærkede man krigen, ikke blot ved det forøgede skattetryk, men også ved udskrivning af mandskab.

1709 lod magistraten en forordning om landeværn forkynde for borgerskabet, og den lod det unge mandskab samle og forevise deres geværer; hvis alle over 50 år skulle forskånes for tjeneste i borgervæbningen, så blev der kun et ringe antal, men magistraten kunne da også melde stiftamtmanden, at alle raske over 50 år havde meldt sig. Man anmodede om at få 40-50 kaserede flinter, da ikke alle havde råd til at købe, man skulle nok lade dem istandsætte. Ikke alle var begejstrede ved tanken om krigstjeneste; skomagersvendene mente, de var fri, da de kun blev kort tid i byen, men magistraten beordrede dem til at skaffe geværer, da de kunne bruge dem i alle kongens byer. Man foreslog stiftamtmanden, at borgmesteren skulle være kaptajn og de 2 rådmænd løjtnanter. Da der ingen både var i havnen, og da der kunne være fare for angreb på byen af svenske kapere, så skulle fiskerne på strandsiderne komme byen til hjælp. Nogen tid efter sendte stiftamtmanden et exercitsreglement, og snart var man også selvforsynet med geværer. Endelig fik magistraten Laurits Alsing til daglig at krydse med sin jagt og undersøge farvandene omkring byen for kapere.⁵⁷⁾ Borgervæbningen skulle blandt andet holde vagt i portene, og hertil krævedes daglig en officer og 8 menige, hvad der ugentlig kostede 11 rdl.; da det i længden faldt det »fattige borgerskab« tungt at bære denne byrde, anmodede man gentagne gange om at slippe derfor og i stedet lade vagttjenesten overtage af garnisonen, der hidtil kun havde holdt vagt ved corps de garden og ikke i portene for at undgå »insolentier«. ⁵⁸⁾ Af det mandskab fra byen, der udskrives til tjeneste på orlogsflåden, omkom Anders Jensen, Frank og Hans Jensen Brandt, da »Dannebrog« sprang i luften i Køge Bugt i 1710; deres enker bad rådet om hjælp til sig og børnene og fik det bedste skudsmål og en anbefaling til kongens nåde.⁵⁹⁾

Faaborg undgik altså heller ikke denne gang indkvarteringsbyrden. I foråret 1710 var 3 kompagnier indkvarteret i byen, hvad magistraten fandt lige hårdt nok; i en skrivelse til rentekammeret gjorde den opmærksom på,

at der i byen kun fandtes små våninger, et loft højt, og at der var »ondt« for staldrum til de mange heste, eftersom der ingen avling var til byen og heller ingen »passage« gennem byen. Den jamrede over, at mange fattigfolk havde måttet skaffe soldaterne senge, medens de selv måtte ligge på strå, og bad bønligt om, at kommende indkvarteringer måtte blive mere tålelige.⁶⁰⁾ Noget stort håb herom har den vel næppe haft, og året efter var forholdene ligeså trykkende; da var et regiment og 2 kompagnier indkvarterede, ialt 234 mand; de lå i byen fra 17/4 til 14/6 1711, hvad magistraten atter fandt »var et temmelig højt hold i denne liden by, hvor ikkun er efter byens navn få borgere«. Hvad der var endnu værre, var, at soldaterne førte 64 kvinder og børn med sig; magistraten forsikrede rentekammeret, at i stedet for dem tog man hellere ligeså mange soldater. Da de afmarcherede d. 14. juni, fik borgerne et kort pusterum, men et par dage efter kom nye soldater, 235 mand; der var da de borgere, der fik 15 mand indkvarterede; man føler med magistraten, når den bad om for fremtiden at måtte nøjes med eet kompagni.

Det kneb for byen at mætte de mange munde, da ingen ville påtage sig brødbagningen til soldaterne; borgerne ville nemlig ikke bage af den rug, der leveredes dem, da de ikke kunne få så meget ud af en tønne rug, som det fordredes. De var også utilfredse med bagerlønnen, 30 sk. af tønden, da de havde langt til mølle og måtte leje vogne, desuden var brændslet også dyrt. Det lykkedes dog magistraten at overtale dem til at bage til de første kompagnier, men da de ingen betaling fik, så måtte magistraten bede rentekammeret betale bagerne, da »de fattige folk« trængte til penge til ildebrændsel og vognleje.⁶¹⁾

I den lille by er tiden sikkert faldet officerer og mandskab lang, og man har måttet tage de adspredelser, der bød sig; dog har det ikke været med glæde, at sognepræsten i Svanninge hjemkommen fra et besøg i Nyborg erfarede, at nogle officerer fra Faaborg i hans fraværelse havde moret sig med at fiske karudser, gedder og krebs i hans havedam og grave og ført dem til Faaborg, hvor de glade lystfiskere sikkert har fortæret dem i muntert lag, medens de drak præstens skål. Forholdene blev værre endnu; thi i sommeren 1713 blev de svenske krigsfanger fra Tønningen indkvarteret i byen, ialt 344 mand; samtidig med svenskerne havde man 100 »blesse-rede« og svage kyradserer indkvarterede; det var intet under, at de arme borgere jamrede.⁶²⁾

Man var ængstelig over svenskerne store mængde og bad stiftamtmanden forbyde dem at forlade kvarterene efter kl. 9 aften; da de var mange flere end borgerne, frygtede man for mytteri og bad om, at deres sidegeværer måtte blive taget fra dem, og i tilfælde af uroligheder bad man om tilladelse til at hente danske soldater fra omegnen; det blev imidlertid ikke nødvendigt,⁶³⁾ svenskerne opførte sig pænt, men foretrak selvfølgelig friheden, og derfor flygtede mange over havet til Nordtyskland, ofte bistået af folk fra Als og Ærø. Ved en enkelt lejlighed blev en alsing arresteret, der ville »udpracticere« nogle svenske korporaler; magistraten sendte den fangne alsing til kommandanten i Nyborg og gik i forbøn for ham, da han var kommet »af svenske folk der på landet«. Man bad tilslut, om kommandanten ville være nådig, »såvidt ske kan for hans fattige kone, som går højgravid og på stående fode«. ⁶⁴⁾ Korporalerne blev sendt til Fjellebro for at grave grøfter mod betaling.⁶⁵⁾ Først ved fredsslutningen forlod de sidste svenske fanger byen; mange af dem efterlod sig en gæld hos borgerne, endnu i 1731 opgjordes den til godt 1200 rdl.⁶⁶⁾ Enkelte af svenskerne blev i byen som Erik Pedersen Møller, der blev borger og bygmester i Faaborg. På Nationalmuseet findes en lille blyæske, hvori er to folieblade med tekst, og blyæsken er fundet i tårnkappen på et nedbrudt kapel ved Løgis-mose; tårnets bygmester var ovennævnte svensker.⁶⁷⁾

Den kongelige opfordring af 20. dec. 1710 om at holde kapere synes ikke at have båret frugt i Faaborg. Magistraten tilholdt dog de skippere, der rejste fra byen, at forsyne deres skibe med muskedonnere og andet godt skyts. Udsendinge fra de fynske købstæder mødtes i begyndelsen af året 1711 på Odense slot, hvor stiftamtmanden havde indbudt til en forhandling angående forsvarsforanstaltninger og udrustning af kapere. Fra Faaborg mødte rådmand Jørgen Bertelsen og købmand Jacob Nielsen Holst. De hævdede, det var ikke nødvendigt at bygge batterier ved skibbroen, de vidste heller ikke, hvorfra man skulle få penge til kanoner og krudt, og der var ingen i byen, der kunne forsyne »constabelværket«, og der ville heller ingen kapere blive udrustede, da der dertil var mangel både på penge og mandskab.⁶⁸⁾

Også under Den Store Nordiske Krig blev skibene beslaglagt til troppe-transporter. 1709 beordredes en række skibe, drægtige 65¹/₂ læster, til transport af tropper fra Nyborg til Sjælland,⁶⁹⁾ 1715 rekvireredes 80¹/₂ læster skiberum til transport fra Grønsund og 1716 58¹/₂ læster,⁷⁰⁾ men mange

andre skibe for i kongens tjeneste; en del skibe sejlede til Rostock i 1710 med proviant til hæren,⁷¹⁾ andre førte magasinkorn til København. Gallioten Sct. Peder førte smør, ost og flæsk til Tordenskjold, der opholdt sig ved Marstrand, og herfra beordrede han den til København med 286 tdr. byg samt en del geværer.⁷²⁾ Udskrivning af sødygtigt mandskab til orlogsflåden beredte i høj grad vanskeligheder. I 1710 klagedes over, at nogle skibe længe havde ligget i havnen til ejermændenes store »nachdel og skade« på grund af mangel på søfolk, skønt der blev budt dem månedlig hyre.⁷³⁾

BEFOLKNINGSFORHOLD

Byens indvånere. Tiden fra 1630 til 1750 præges for købstædernes vedkommende af stilstand, ja for nogle af dem af tilbagegang. I løbet af det 17. årh. besatte fjendtlige tropper to gange den jydsk halvø, og to gange kom hele riget undtagen København i fjendens hånd. Den svenske stormagt under Karl X Gustav truede med at underlægge sig Danmark, det var, som om den danske stat skulle udslættes af de selvstændige staters tal. Da krigen holdt op i 1660, var byerne udplyndrede, handel og skibsfart ophørt, overalt lå øde gårde og udyrkede marker. De følgende krige, Den Skånske Krig og Den Store Nordiske Krig standsede enhver fremgang. Igennem hele perioden høres klager over fattigdom og tilbagegang, og selvom man yndede at jamre, kan der ikke være tvivl om, at fattigdom rådede i langt de fleste af vore købstæder; thi så længe landbruget og dermed den danske bondestand levede under dårlige konjunkturer, var der ringe mulighed for købstædernes opkomst. For borgerne var vilkårene stadig de samme som i middelalderen, samfærdselsmidlerne var uændrede, ingen tekniske fremskridt af betydning havde fundet sted, og blandt håndværkerne bestod lavsvæset endnu.

I tiden 1600 til 1650 oversteg dødsfaldene fødslerne i antal, og når befolkningen i købstæderne alligevel tog til, skyldes det indvandring både fra landet og fra udlandet, navnlig Tyskland.¹⁾ Noget lignende var tilfældet i den følgende tid; byerne var stadig ikke i stand til at vokse ved egen hjælp, fordi der stadig ikke var noget fødselsoverskud.²⁾

Hvor mange mennesker der boede i Faaborg, ved vi intet sikkert om før 1672, da havde byen 841 indbyggere;³⁾ i den følgende tid må der have været en betydelig tilbagegang. Et bevaret mandtal for 1704 nævner 599 indbyggere, der fordeler sig således på de fire roder: I søndre 125, i vestre

113, i nørre 173 og i østre rode 188 personer.⁴⁾ Man skulle vente, at den folkemangel, der gjorde sig gældende i byerne, yderligere måtte tage til ved stavnsbåndets indførelse i 1733; det synes også at have bremset tilgangen til Faaborg. I tiden 1711 til 1740 indvandrede 79 fra de fynske amter og tog borgerskab, men i tiden 1741 til 1770 kun 30.⁵⁾ Værre var det, at de, der kom fra landet efter 1733, var kapitalfattigere end tidligere, da de ofte måtte betale godsejeren 100 rdl. eller mere for deres fripas; det var formentlig de dueligste, der måtte betale, medens de mindre arbejdsdygtige, fattige og vanføre sikkert let har kunnet opnå tilladelse til at forlade godset. Den faglærte arbejdskraft havde byen ganske vist aldrig kunnet få fra landet, men alligevel var stavnsbåndet en gene for håndværket, da det hæmmede tilgangen af læredrenge.⁶⁾

Borgerskaber. Vi har fra denne tid bedre bevarede borgerskabslister end fra den foregående periode, men de er dog først fuldstændige fra 1688. I tiden 1631 til 1687 er bevaret borgerskabslister fra 19 år, indeholdende navnene på 271 nye borgere; desværre gives der ingen oplysning om deres hjemsted, og ofte nævnes heller ikke deres næringsvej; af de 154 borgere, der optages 1688 til 1710, gives der for de 15's vedkommende oplysninger om hjemstedet, seks af dem er fra Als. Først fra 1711 har vi fyldige oplysninger om de nye borgeres hjemsted. Af de 283 borgere, der optages 1711-50, er de 80 hjemmehørende i Faaborg, 94 kommer fra de fynske amter. Bortset fra Fyn kom de fleste indvandrere fra hertugdømmerne nemlig 31, hvad der ikke er så mærkeligt, når man tænker på den livlige handelsforbindelse med Faaborg; særlig stor er indvandringen fra Ærø; de 12 borgere, der er fra udlandet, kom fra Tyskland og Sverige, en enkelt fra Bøhmen.

Nedenstående tabel⁷⁾ viser de nye borgeres hjemsted 1711 til 1750.

År	Faaborg	Jyske købstæder	Siøllandske købstæder	Fynske købstæder	Jyske amter	Siøllandske amter	Fynske amter	Skaane	Hertugd.	Norge	Udlandet	Uangivne	Ialt
1711-20	20	0	2	7	0	1	24	0	10	0	3	7	74
1721-30	22	1	2	3	3	1	36	1	5	4	6	7	91
1731-40	23	1	3	7	4	0	19	1	11	0	2	2	73
1741-50.	15	0	4	2	0	1	15	0	5	1	1	1	45
Ialt	80	2	11	19	7	3	94	2	31	5	12	17	283

Som det tidligere var sket, måtte den, der blev optaget som borger, aflægge ed på rådhuset for borgmester og råd og undertiden også i byfogedens nærværelse. 1669 lød eden således: »Efterdi jeg mig som borger her udi Faaborg har nedsat, så svær og lover jeg, at vil være alles vores allernådigste arveherre og konning samt det kgl. hus huld og tro og for dem at tjene og vove liv i blod og gods så og at være vores kære øvrighed velvise borgmester og råd samt kgl. majst.' byfoged, som nu er eller herefter kommendes vorder, hørige og lydige, såsandt hjælpe mig Gud og hans hellige ord«. ⁸⁾ Den nye borger betalte borgerskabspenge, som regel var det en rigsdaler. ⁹⁾ Hvis han kom udefra, skulle han have tilladelse til at nedsætte sig samt bevis fra det sted, hvor han kom fra; derfor blev Hans væver stævnet, fordi han havde nedsat sig uden tilladelse og uden bevis fra Odense, hvorfra han var kommet. Han erklærede at have boet 6 år i Odense og være blevet forarmet ved skatter og indkvartering, men det hjalp ikke, han dømtes til straks at forlade byen. ¹⁰⁾ Bedre gik det væveren Peder Jensen, fordi han tilbød inden 14 dage at skaffe rigtighed fra borgmester og råd i Svendborg at være lovligt skilt derfra. ¹¹⁾ Man skulle vente, borgerskabspengene var blevet betalt samtidig med optagelsen i borgerskabet, men på dette punkt smøledes der ganske utroligt; gang på gang stævnes borgere for resterende borgerskabspenge; det var som regel borgmester og råd, der stævnedes, men undertiden dog den ældste rådmand eller byfogeden på byens vegne. ¹²⁾ I 1643 stævnes en række borgere til betaling af borgerskabspenge eller også til at miste borgerskabet; ¹³⁾ to år efter tiltales atter en række borgere, hvoraf de fleste hævdede at have betalt borgerskabspengene. Rasmus Jørgensen svor, at han i Christen Lauersen borgmesters hus betalte sit borgerskab, og sl. Niels Hansen annammede pengene til sig, hvad han vil bevise med Hans Madsen, som »og samme tid gav sit borgerskab ud«. Rasmus Ditlevsen påstod, han havde betalt sit for 13 år siden til borgmesteren, og Peder snedker svor, han arbejdede for »kagen« og beklædte den for sit borgerskab. ¹⁴⁾ I 1672 stævnedes en række borgere, der i lang tid havde opholdt sig i byen og var optagede som borgere, men endnu ikke havde betalt deres borgerskabspenge. ¹⁵⁾ Håndværkssvende var fritaget for at tage borgerskab; da Anders Jacobsen blev stævnet, erklærede hans mester, at han var »stedt og fæst« for kost og løn; han mente derfor, svenden gik fri, så længe han tjente en mester, hvilket magistraten også indrømmede. ¹⁶⁾ Man gjorde kort proces med dem, der ikke ville aflægge borgereden. Niels Svarre næg-

tede at aflægge ed, da han ikke kunne ernære sig der i byen, han bad dog om at måtte blive boende til påske; magistraten forlangte imidlertid, at han skulle rømme byen inden 8 dage.¹⁷⁾ Ulydighed overfor borgmester og råd kunne føre til fortabelse af borgerskabet; smeden Oluf Gundersen blev ved bytinget fradømt sit borgerskab, fordi han mod øvrighedens bud lod en smedesvend, der var beskyldt for tyveri, opholde sig i sit hus; rådet forbarmede sig dog over Oluf Gundersen, og han blev derefter »pardonneret og igen idag gjorde sin borgerlige ed«. ¹⁸⁾

Borgerne kunne ikke forlade byen for længere tid uden magistratens tilladelse, og vedkommende borger måtte garantere, at der betaltes skat af hus og grund. Didrik Meyerhof ville forlade byen »på sit håndværks forbedring« et til fire år og tilbød at skatte af sin halve gård; det bestemtes, han skulle skatte af næring og brug 25 sld. foruden skat og ægt af gården.¹⁹⁾ Hvis en borger for bestandig fraflyttede byen, skulle han lovlig opsige sit borgerskab og gøre rede for, hvad han skyldte byen. 1678 stævnedes Niels snedker, fordi han uden tilladelse havde forladt byen,²⁰⁾ og Christen Nielsen, der var flyttet til Tåsinge, blev anmodet om at betale de skatter, han var skyldig, da han forlod byen.²¹⁾ De bortdragende borgere forlangte ofte skudsmål og vidnesbyrd som Hans Pedersen Åby, der udbad sig et for sin hustru og sig selv. Borgmester Laurits Hansen svarede, at dersom han holdt det løfte, han i »mandags næst forleden« gjorde for sognepræsten og hans medhjælper i Faaborg sognekirke at tage sin hustru med sig, ville man give ham det ønskede skudsmål.²²⁾

Flugt fra byen. I langt de fleste tilfælde opgives ikke, hvorfor borgerne ønskede at forlade byen, men i enkelte tilfælde anføres som grund, at de ikke kunne ernære sig i byen. Rasmus Rasmussen forlod byen, fordi han for 50 rdl. havde fæstet en gård i Nybølle af Corfits Trolle til Sandholt.²³⁾ Enkelte gange angives, at man vil flytte til en anden købstad,²⁴⁾ i andre tilfælde hedder det, at vedkommende vil flytte på landet.²⁵⁾ I ufredstider, eller når skattetrykket var særlig hårdt, kan man ligefrem tale om en flugt fra byen. I efteråret 1658 beklagede borgmester og råd sig over, at mange borgere undveg byen af frygt for forestående indkvartering.²⁶⁾ Fraflytning betød, at de tilbageblevne borgere skulle bære byrderne, der således blev forøgede; da »lille« Peder Møller i 1646 opsagde sit borgerskab, svarede rådet, at det i denne besværlige tid ikke kunne miste nogen borger; hvis han mente at

stå for højt i skat, skulle han blive sat ned, når mandtallet og taxten blev omlagt.²⁷⁾

Regeringen var villig til at hjælpe magistraten med at holde på borgerne og gjorde i den retning, hvad den kunne. 1676 forbød den købstadboere at flytte fra byerne, hvis de ikke ville betragtes som løsgængere; tre år senere indskærpedes dette forbud, og embedsmændene skulle opsøge alle de borgere, som havde forladt byen efter 1676.²⁸⁾ Årsagen hertil var, at velhavende folk flyttede på landet for at undgå det hårde skattetryk, der under Den Skånske Krig hvilede på borgerne. I 1676 flyttede 7 borgere deriblandt byfogdens enke ud på landet og i 1680 2 personer.²⁹⁾ I 1683 angives det, at en række fremtrædende borgere havde forladt byen og havde forpagtet gårde på landet. Det er Anne sl. Jakob Antonisen på Nakkebølle, Olaf Christensen på Ørbæklunde, Peder Lybo på Høbbet, Mikkell Jørgensen på Stensgård og Rasmus Lauridsen på Findstrup.³⁰⁾ Trods de dårlige vilkår for landbruget må det alligevel have været bedre at være forpagter på landet end skatteydende borger i byen. 1666 stævnes Hartvig Lædertoger for resterende borgerskabspenge,³¹⁾ det samme gentog sig året efter, men da undskyldte han sig med at skulle være soldat til påske,³²⁾ og endnu i 1672 havde han ikke betalt.³³⁾ De mindre velstillede i byerne søgte at unddrage sig byrderne f. eks. indkvarteringsbyrden ved at gå under militsen; af den grund forbød regeringen i 1677 at antage borgere under militsen uden magistratens tilladelse; en sådan måtte dog kun gives, når borgerne var så forarmede, at de alligevel intet kunne udrede i skat.³⁴⁾ Disse bestemmelser indførte en slags stavnsbånd for borgerne.

Borgerbreve. I slutningen af perioden søgte regeringen at få gennemført, at borgerne tog borgerbreve på stemplet papir. Et reskript herom oplæstes på et rådstuemøde i sommeren 1737; foruden det sædvanlige gebyr skulle det stemplede papir betales; magistraten anbefalede de borgere, der ikke havde sådanne borgerbreve, at skaffe sig dem, og i december samme år modtog de dem af byskriveren; en købmand betalte 12 sk., en anden borger- og håndværksmand 8 sk, og en daglejer 6 sk.³⁵⁾

HANDEL OG SØFART.

Handel. I midten af det 17. årh. udkom et anonymt skrift: »Den borgerlige stands onde vilkår«, hvori forfatteren udøser sin harme over, at der

næsten ingen borgere er her i landet, der kunne leve af købmandsskab alene, medens derimod købmændene i de omliggende lande og de fremmede, der kom herind i landet, blev rige og mægtige. Dette skyldes, mener han, at adelen ikke vil have borgerstanden på fode, og at hverken adel eller borgerskab forstår sig på handel.¹⁾

Baggrunden for denne mistrøstige betragtning af borgerstandens vilkår, var de dårlige tider efter 1630. For de jydsk købstæder havde Wallensteins besættelse af halvøen været ødelæggende, men den almindelige nedgang for købstæderne efter 1630 skyldes dog hovedsagelig de nedadgående konjunkturer for landbruget, thi handelen med landbrugsprodukter var først og fremmest grundlaget for provinsbyernes trivsel.

Bortset fra en lille opgang i slutningen af det 17. årh. som følge af de store søkrige mellem Frankrig og England holdt de lave konjunkturer sig lige til midten af det 18. årh. og skabte stagnation og fattigdom i købstæderne, hvorved skellet blev dybere mellem dem og København, der klarede sig langt bedre takket være regeringens bestræbelser og tilstedeværelsen af hof, garnison og embedsstand.²⁾

Indenfor handelen var der endnu ikke i denne tid tale om nogen arbejdsdeling, i hvert fald ikke i en så lille by som Faaborg. Det stod enhver frit for at drive engros handel, men regeringen bestemte, hvad der var det mindste kvantum, en grosserer måtte sælge. Der var selvfølgelig ingen købmænd i Faaborg, der i denne tid udelukkende gav sig af med engros handel, men der er eksempler på, at byens storkøbmænd har forsynet mindre velstående kolleger med varer; således stævnedes Christian Ibsen Mølmark en række kræmmere i Odense og Svendborg til betaling af beløb fra 71-20 dl.³⁾ Al anden handel forbeholdtes købmændene. Håndværkerne måtte således kun købe råvarer til deres håndværk, og dem skulle de vel at mærke købe direkte af producenten.⁴⁾ Købmændene handlede med alle mulige varer som korn, fedevare, klæde, jern, salt, humle o. s. v.; det er få, der specialiserer sig som Gert Dücker, om hvem det hedder, at han »bruger liden handel med lærred«. ⁵⁾ Købmændene opkøbte korn og fedevare hos bønderne og sendte det med skib til Lübeck, Hertugdømmerne, Norge og København. Her købte de krydderier, salt, jern, humle o. s. v., som de solgte til bønderne fra deres kramboder. De kunne også drage til markeder i andre byer og sælge de varer, de havde indført, således som det var tilfældet i 1723, da alle byens købmænd var til marked i Middelfart.⁶⁾

De forretningsbøger, som købmændene førte, er gået tabt, så vi ved ikke meget om, på hvilken måde forretningerne blev afsluttet. Der har sikkert sjældent været tale om kontant køb og salg, som regel gaves kredit i længere tid, og ofte fandt betalingen først sted, når man havde afhændet varerne. I november 1711 købte Henrik Lassen 100 tdr. rug, 100 tdr. byg og 400 tdr. havre på Skovsgårde mod betaling dels til jul og dels til maj 1712.⁷⁾ Meget ofte blev varer udvekslet med varer. 1666 købte Peder Andersen Horne Sandholts landgildesmør 5 tdr. 12 halvottinger og 12 pd. og betalte med 4060 tagsten og to tdr. kalk.⁸⁾ Regnskabet blev så gjort op en gang imellem. Et morsomt eksempel herpå har vi i et regnskab fra 1733 mellem købmanden Hans Jacob Christensen Errebo og greve Tramp til Fjellebro.

Købmanden købte d. 29. juli 19 tdr. 4 lispd. og 12 pd. rent smør à 12 rdl. td. og 16 skippd. 5 lispd. ost à 4 rdl. pr. skippd., ialt 297 rdl. 27/9 købte han 9 tdr. 4 lispd. og 12 pd. rent smør og 14 skippd. 14 lispd. ost, ialt 170 rdl. 28 stykker slagtekvæg (3 tyregildingier à 9 rdl. 2 mk., 9 køer à 7 rdl. 4 mk. og 16 andre køer à 5 rdl.) ialt 177 rdl. Hele købesummen blev 644 rdl.

Grev Tramp købte 29. juli 400 loftesøm 1 rdl., 17/8 1 td. salt 5 rdl., 25/8 fik fuldmægtigen rede penge 30 rdl., 30/8 1 lispd. bergefisk 4 mk., 6/9 8 lispd. store og små sej 3 rdl. og en td. lüneburgersalt 5 rdl. 9/9 efter skrivelse rede penge 70 rdl., 16/10 med min svoger Hvalsøe 70 rdl., 23/10 tømmer 65 rdl. og hanebånd 4 rdl., 25/10 ved min svoger Hvalsøe 130 rdl., 7/11 1 pd. lim og 1 lispd. humle 3 rdl., 1 lispd. hør 1 rdl., 2 bøger papir og lidt bergefisk. Grev Tramps indkøb og udbetalte penge beløb sig ved købmandens død til 393 rdl.⁹⁾

Købmændene stævnedes i 17 årh. deres bondedebitorer i begyndelsen af året, hvad tingbøgerne tydeligt viser. Selv når der er tale om køb af store partier, fandt købet undertiden sted uden købekontrakt.¹⁰⁾

Købstadmonopol. Stadig havde købstæderne eneret på handel og håndværk. I borgerstandens privilegier af 24/6 1661 blev det forbudt håndværkere at bo på landet undtagen dem, der her var aldeles nødvendige; ligeledes tilkom retten til at handle med øl og brændevin hovedsagelig købstæderne, idet der ikke måtte handles med disse varer i en omkreds af to mil fra købstaden. Al forprang på landet blev forbudt. Enhver, der havde varer at sælge

skulle føre dem til byen, hvor de skulle sælges på torvet; man måtte ikke købe de varer, som bonden bragte til byen, udenfor byens porte, derfor forbød rådet bønderne, der kørte brød til byen, at sælge deraf førend på torvet, så »enhver, der har det fornødent, kan købe«. ¹¹⁾

For- og landprang. Man holdt også øje med fremmede købmænd og bissekræmmere, så de ikke gik landets egne købmænd i næringen. Danske lov forbød at løbe med varer fra en købstad til en anden eller falbyde noget i alen, lod eller pund. Bestemmelserne blev ikke overholdt; købmændene førte en fortvivlet kamp mod forprang og landprang. 1653 samlede borgmester og råd borgerskabet på rådstuen i anledning af, at en del borgere opkøbte fremmed rug »herfor broen for fremmedes penge«; borgerne måtte herefterdags kun købe rug til eget forbrug, og hvis nogen købte rug for bønders eller fremmedes penge, skulle han tiltales og straffes for ulydighed, og varerne skulle konfiskeres. ¹²⁾ 1662 klagede borgerskabet over, at ikke alene de lovlige kroer på landet solgte øl og brændevin, men at der snart i hver landsby var kroer, som solgte salt, jern, tjære, øl og brændevin til stor skade for borgerne. Man beskyldte også nogle af borgerne for at »strippe« om på landet og »gøre dyrtid på korn«. Lars Errebo i Aaby havde budt 18 sk. for en skæppe byg, og en anden solgte salt i landsbyerne for 18 - 19 mk. pr. tønne og tog magre svin i bytte. ¹³⁾ Atter i 1674 klagedes over, at en del begår forprang både inden- og udenbyes med korn og fedevarer, der skulle føres til torvs; særlig klagede man over øboerne, der købte både udenfor byen såvel som for godtfolks døre; borgerskabet ville derfor have rådet til at forbyde øboerne at købe andre steder end på torvet. Man beskyldte strandriderne for ikke at være påpasselige nok; korn, ved, og andet blev ulovligt udskibet, så byens torv blev øde og ubrugeligt. Rådet forbød for fremtiden at sælge brød, kul, og ved i store partier til ærøboerne.

Ærøboerne omgik denne bestemmelse ved at lade byens borgere købe brænde til sig. Rådet bestemte derfor, at de borgere, der blev grebet heri, skulle give 4 rdl. til kirken og de fattige. På grund af borgernes landprang var byens kontribution til kongen blevet forhøjet med 114 rdl. Det vakte derfor vrede i byen, da en række købstæder i 1674 klagede over de driftige Faaborgborgeres opkøb af smør, flæsk, rug, byg, havre og boghvede »snart indfor Assens, Middelfart, Odenses og Nyborgs porte«; der blev navngivet en række købmænd, deriblandt Sirach Henriksen Wilcken; man frygtede for,

at klagen ville medføre yderligere forhøjelse af kontributionen, rådet dømte derfor de anklagede til hver at betale 4 rdl. og de af dem, der ikke havde ejendom i byen, skulle skaffe sig en inden to måneder eller også forføje sig fra byen.¹⁴⁾

Klagerne over landprang fortsattes hele perioden igennem. Bønderne beskyldtes stadig for at sælge deres varer til omstrefjende handelsmænd i stedet for at føre dem til torvet. Stiftamtmanden henstillede derfor i 1717 til magistraten at sørge for, at alle varer, der blev opkøbt på landet, blev ført ind til torvet, og senere forbød han al opkøb på landet; bonden skulle være forpligtet til at komme til torvet med sine varer. Resultatet heraf blev, at ingen bonde fra da af kom til byen med sine varer, og magistraten klagede derfor over, at det kneb med at få til livets ophold. Borgerne ville heller ikke erkende, at det var landprang, når de købte varer ude på landet til deres egen husholdning. Denne frihed havde nemlig flensborgere og andre udenrigske købmænd, der hvert år købte nogle tusinde tønder korn, som de udførte. De rejste om på landet og købte kornet, hvad der dog »tilkom os«. På lignende måde opkøbte de engelske købmænd om efteråret alt det kvæg, der var at få, foruden en del fedevare, hvad der frembragte dyrtid i byen. Der skete også misbrug ved »udsidderne« af folk fra Als og Ærø. Borgerskabet havde i 1714 fået rentekammerets tilladelse til at købe på landet såvel af bonden som af andre, hvad der efter deres mening ikke kunne opfattes som landprang, når de førte varerne til byen og betalte afgift deraf. De bad derfor om at få denne tilladelse igen, hvad de også fik.¹⁵⁾

Markeder. Fra gammel tid havde byen to markeder nemlig Bodilsmessemarkedet og Helligkorsmarkedet, de afholdtes henholdsvis 17. juni og 14. september. Senere fik byen tilladelse til at afholde kvæg- og hestemarkeder. 1686 fik den ret til et fæmarked »næste søgnedag efter Allehelgensdag«. ¹⁶⁾ I anledning af den ulykkelige ildebrand i 1715 ansøgte man om at måtte holde et hestemarked en torsdag i fasten. Ansøgningen blev anbefalet af stiftamtmand Giedde, da et sådant marked ikke ville være til skade for de andre byer. Faaborg lå nemlig 3-5 mil fra de nærmeste købstæder Odense og Svendborg, og det var alt for besværligt for beboerne i vintertiden at rejse den lange vej til disse byers hestemarkeder, der afholdtes hver mandag i Odense og hver lørdag i Svendborg. Der var ganske vist også hestemarked

i Bogense hver tirsdag, men stiftamtmanden gjorde opmærksom på, at ingen fra Faaborgkanten kom der, da der var 8 mil dertil. Det ønskede hestemarked ville være til hjælp for byen, og købmændene kunne der købe korn og fedevare. Byens ansøgning blev bevilliget, og året efter fik den sit hestemarked.¹⁷⁾

På torvet rejstes kramboder, af hvilke der måtte betales stodepenge til byen. 1740 betalte man af en bod eller vogn 4-8 sk., tidligere var der af en stor bod givet 2 mk. og af en mindre 1 mk. Stodepengene var kun en lille indtægt for byen, ved Bodilsmessemarkedet i 1697 beløb de sig til 1 rdl. 78 sk., og ved Helligkorsmarkedet til 2 rdl. 40 sk. Det må have været småt med besøget på Bodilsmessemarkedet i 1713, da faldt der nemlig slet ingen stodepenge. 1681 fik byfogeden ordre om, at halvdelen af stodepengene skulle tilfalde kongen, men det blev alligevel byfogeden, der fik dem; desuden skulle byskriveren have 4 mk., og de såkaldte stodekarle fik efter gammel sædvane 8 sk. til det ene og 4 sk. til det andet marked, medens vægterne fik 1 mk. 4 sk. til Bodilsmesse og 3 mk. til Helligkorsmarkedet; resten fik byen, »om der er noget, som den mindste tid sker«. Også af fortovene, hvor »markedsfolkene mesten delen står«, blev der svaret stodepenge eller »fortovspenge« både til byfogeden og til ejerne.¹⁸⁾ Til Bodilsmessemarkedet i 1716 havde handelsmand Knud Sørensen, den senere byskriver, 12 høleer til salg; de lå på en tom salttønde på fortovet udenfor hans hus, og den mand, der skulle sælge dem, sad på en stol ved siden af.¹⁹⁾ At byfogeden og vægterne fik del i stodepengene, var rimeligt nok. Tilstrømningen af bønder, fremmede købmænd og håndværkere kunne give dem nok at bestille; efterhånden som dagen randt, skulle der megen myndighed og fasthed til at holde styr på markedsgæsterne, af hvilke sikkert flere fik sig en god rus, og dagen endte derfor ofte med slagsmål og anden gadeuorden. Det må have været borgernes pligt at stille stodekarle, ihvertfald stævnedes byfogeden i 1674 Rasmus hattemager til bytinget, fordi han ikke havde skaffet en stodekarl til Bodilsmessemarkedet »at afværge slagsmål«.²⁰⁾ Det var vel også for at være ved hånden, når rådet på Helligkorsmarkedet 1678 samledes kl. 8 om morgenen på rådstuen, skønt der ikke var rådsmøde den dag.²¹⁾

Hvormange købmænd, der kom til disse krammarkeder for at falbyde deres varer, ved vi intet sikkert om, men borgmester Mølmark hævdede, at før 1740 kom der købmænd fra Flensborg, Aabenraa, Haderslev og flere

andre byer foruden fra de fynske købstæder, men efter 1740 var disse besøg blevet sjældnere og sjældnere.²²⁾ De lokale købmænd har sikkert ikke været glade for den konkurrence, de fremmede påførte dem. Da nogle købmænd fra Brabrand i 1664 kom til Helligkorsmarkedet med deres messing- og kobberkedler, krævede toldereren varerne konfiskerede, da han mente, at ingen hamburger og hollænder måtte komme i land efter forordningen af 1664, og året efter stævnedes rådmænd Laurits Hansen på borgmesters og råds vegne en købmænd, der logerede hos toldereren og solgte sit gods i alenmål ikke blot på markedsdagen, men også udenfor markedstiden.²³⁾

En forordning i 1633 havde da også forbeholdt købmændene al detailhandel og forbudt de fremmede købmænd at stå ude med deres varer i tre dage, hvad de tidligere havde haft tilladelse til.²⁴⁾ Ofte søgte de fremmede købmænd at komme i direkte forbindelse med bønderne udenfor markedstiden, hvad selvfølgelig var forbudt. På købmændenes vegne klagede rådmænd Laurits Hansen over, at de fremmede kræmmere kom til byen, udførte og solgte deres varer »det forskattede borgerskab« til største skade; han beskyldte toldereren Jørgen Hansen for at støtte de fremmede købmænd ved at lade dem bo i sit hus og bad ham holde op hermed.²⁵⁾ I 1647 klagede Peder Hansen Møller på Vestergade på »menige købmænds og kræmmere vegne« over en kræmmer fra Flensborg, der med sin hustru og søn havde sin »omfart omkring byen i landet at husere« med kramgods og købmandsvarer, hvad der var til stor skade for byens købmænd, der var »sat tilbage under krigen og måtte skatte til byen«. Han førte vidner, der kunne bevidne, at Flensborgkræmmeren havde solgt kammerdug til sognepræsten i Svanninge. En tobakskræmmer fra Frederiksstad, der logerede hos Rasmus hattemager, blev beskyldt for at have solgt tobak en detail; han hævdede, det skyldtes uvidenhed, og tilbød at give et beløb til rådhusets reparation. Rådet dømte ham til at betale 5 rdl. til rådhuset, hvoraf »4 assigneres til denne rådstuebogs betaling«, samt omkostninger, medens Rasmus hattemager måtte af med 1 rdl., fordi han ikke havde advaret tobakskræmmeren.²⁶⁾

Rent galt var det med de omløbende kedelførere, der vandt stor indpas og generede byens salg af kobber- og messingarbejder. Kedelførerne hævdede, at de havde købt deres varer på kobbermøllen ved Flensborg, men da de ikke havde nogen ret til omløben, forbød stiftamtmanden denne, og

deres varer blev konfiskerede. Det blev også en hjælp for købmændene, da den ret, Frederik IV havde givet jøderne i Fredericia til at forhandle kramvarer rundt om i landet, blev ophævet.²⁷⁾

Købmandslav. Som tidligere nævnt fandtes der i 1602 et købmandslav i Faaborg, der imidlertid ikke omtales i den følgende tid. Christian IV ophævede lavene i 1613, og formentlig har købmandslavet ikke overlevet dette. I den følgende tid savnede man det bl. a. som et middel til at hindre landprang, og derfor stævnedes borgmester og råd i 1665 en række af byens købmænd for rådstueretten netop i anledning af den »uskikkelighed«, der foregik med køb og salg, og foreslog borgerne at oprette et købmandslav, hvad borgerskabet erklærede sig tilfreds med, og man vedtog, at en skrå straks burde oprettes.²⁸⁾ Et købmandslav blev også oprettet og var endnu i virksomhed i 1685; da vedtog man ikke at optage nogen i lavet, der ikke kunne skatte af 200 sldl., desuden fastsattes en bøde til lavet på 20 rdl., hvis nogen medtog eller udskibede nogle varer, der tilhørte købmænd udenfor lavet.²⁹⁾ Heller ikke dette lav omtaltes senere, og i 1716 eksisterede det ikke, thi det år foreslog toldinspektør Jacob Eriksen magistraten, at der skulle dannes et købmandslav til at bekæmpe ærøboernes og alsingernes landprang. Han havde tidligere fremsat forslag herom på et rådstuemøde uden at få noget svar fra rådet.³⁰⁾ Der kom altså intet ud af toldinspektørens initiativ, men tanken om et købmandslav var stadig levende, og manglen heraf anførtes i 1735 af borgerne som en af årsagerne til byens og handelens tilbagegang, og man bad derfor om tilladelse til at oprette et. Kommercekollegiet viste sig velvilligt og erklærede, at ønsket ville blive opfyldt, så snart der forelå en ansøgning. Det fandt, at der var god grund til at oprette et købmandslav, da der var 23 købmænd i byen, og det sikkert ville bringe mere orden i handelen.³⁰⁾

Først i 1739 indsendte købmændene en ansøgning til kongen om eneret på krambod og kramhandel for dem, der fra begyndelsen havde haft borgerskab som købmænd, og forbud for alle andre mod at handle med korn og fedeverer. Stiftamtmanden viste megen betænkelighed ved udstedelsen af et sådant forbud og fandt byen alt for lille til et købmandslav med svende og drenge. Der er heller intet, der tyder på, at det blev oprettet, så kommercekollegiet har sikkert taget stiftamtmandens erklæring til følge.³¹⁾

Købmændene og deres handel. Købmændenes virksomhed bestod som tidligere fremhævet i handel med korn, kvæg og fodevarer. Mange landbrugsprodukter førtes derfor til byen ikke blot til dens forsyning med levnedsmidler, men hovedsagelig til videre udførsel over havet. Strømmen af købmænd, håndværkere og bønder, der kom med varer til byen, gik gennem byens porte: Vesterport, Østerport og Klosterporten, den sidste havde mindst betydning. Hele byens forbrug af korn og almindelige fodevarer er blevet tilført den fra bøndergårdene og herregårdene i Sallinge herred, men købmændene strejfede endnu videre omkring. I 1664 klagede borgerskabet i Odense på rådstuen over, at deres næring »blev forkleinet«, fordi købmændene fra Faaborg opkøbte smør i sognene i Odenses nærhed og solgte salt til en meget lav pris.³²⁾ I skiftet efter rådmann Naaman Lassen, der døde i 1679, krævede baron Putbus på Kørup 370 rdl. for korn, han havde leveret købmanden.³³⁾ Ikke alle levnedsmidler er landværts tilført byen. Fra Ærø kom en del pr. båd, særlig grøntsager, og det samme gælder om Als og de små øer syd for Fyn. Hvede indførtes fra Lolland. Af borgernes indavlede hø og korn betaltes en afgift; i 1672 betaltes af 479 travet korn, der var avlet på Faaborg mark, 4 rdl. og af 21 læs hø 5 mk. 4 sk.³⁴⁾ Indførelsen af levnedsmidler kulminerede selvfølgelig i efterårsmånederne, da borgerne forsynede sig til vinteren, og købmændene sendte så mange ladninger afsted som muligt, inden frosten bandt havet.

De mange retssager mellem købmænd og herremænd og forpagtere er tilstrækkeligt vidnesbyrd om, at langt de fleste store gårde i Sallinge og omliggende herreder har afhændet betydelige mængder korn og fodevarer til Faaborg. 1668 købte rådmann Naaman Lassen al Løgismoses landgildekorn nemlig 160 tdr. rug, 150 tdr. byg og 130 tdr. havre. En anden af byens storkøbmænd købte i 1669 Fjellebros landgildesmør og 1673 Rødkildes landgildekorn og smør. Han skulle give 6 mk. for en tønde rug, 5 mk. for en td. byg og 15 rdl. for 1 td smør. Kai Lykkes berygtede ridefoged Peder Børting leverede i 1665 42 tdr. boghvede til Peder Lauersen Avernak, og sidstnævnte købte i 1670 på Hvedholm 4 tdr. pærer og 58 tdr. æbler.³⁵⁾

Det er ikke blot i det 17. årh., at denne handel finder sted, den fortsættes, da Faaborg var naturlig udførselshavn for de sydfynske herregårdes overskudsproduktion. 1708 købte Christen Hansen Errebo smør, ost og svin på Løjtved for 938 rdl. Købmand Henrik Lassen købte 1712 på Skovsgårde 100 tdr. rug, 100 tdr. byg og 400 tdr. havre à henholdsvis 6,5 og

Vestergade 8.
Opført ca. 1728 af Hans Christensen Erreboe.
(fot. ca. 1910)

3 mk. pr. td., men dette korn skulle dog indlades i hans skib i Assens. 1748 tilbød stiftamtmand, greve Rantzau købmændene i Fåaborg at købe hans korn på Brahesborg, men de trykkede sig derved, da prisen var for høj, og kornet skulle hentes i Assens.³⁶⁾

Langt den største del af det korn, smør og fedevarer, som købmændene opkøbte under deres flittige farten rundt på landet, kunne de hverken selv forbruge eller sælge til de andre borgere, men varerne udførtes til Nordtyskland, Hertugdømmerne, Norge og København. Kornet var den vigtigste

vare, men kornhandelen var i nogen grad trykket af lave priser, og konjunkturerne blev først bedre efter 1760. Lavpunktet nåedes i 1730'erne. Sættes indekstallet for rug i årene 1721-40 til 100 var det i 1661-80 117, 1681-1700 122 og 1701-20 114; og endnu 1741-60 var det kun 113.

En af årsagerne til de faldende kornpriser var den engelske kornudførsel. I slutningen af det 17. årh. viste England sig pludselig på markedet som kornproducent. Følgen blev, at hverken Lübeck eller hollænderne fra nu af så sig i stand til at overtage hele den danske overskudsproduktion; der blev derfor afsætningsvanskeligheder for kornet, og forholdene blev på mange måder fortvivlede for købmændene, der slet ikke kunne leve af handelen med de andre borgere og heller ikke af »bondehandelen«, da bondestanden under disse forhold nødvendigvis måtte blive fattig og for en stor del selvforsynende. De eneste, der dog havde nogen købekraft, var godsejerne og embedsmændene, men de fik for det meste deres forsyninger fra København.³⁷⁾

Ud- og indførsel. Nærmere oplysninger om Faaborgs ud- og indførsel kan fåes i told- og acciseregnskaberne. Dette materiale er desværre ret ufuldkomment, men kan alligevel give nogle oplysninger om købmændenes handel. Udførslen bestod i overvejende grad af korn, smør og fedevare. Andre varer spillede en forsvindende rolle. Noget mjød, brændevin, og husflidsarbejder udførtes til Norge og København. Den berømte fynske mjød, som digteren Jens Sten Sehested hæver til skyerne i »Fyens frugtbare Herlighed«, synes man ikke at have sat pris på syd for Østersøen; her foretrak man øllet, og de 8 td. mjød, der udførtes til Lübeck i 1704, var åbenbart kun en enlig svale; en enkelt gang omtales udførslen af noget linned, og at nogle købmænd fra Faaborg i 1675 opkøbte løg på Ærø og solgte dem i Lübeck, nævnes kun for kuriositetens skyld.³⁸⁾

Fra 1682 er bevaret en fortegnelse over byens ind- og udførsel. I denne skelnes kun mellem udførsel til Danmark, Norge og fremmede steder, sidstnævnte omfatter altså også Hertugdømmerne. Dette ændredes først efter Den Store Nordiske Krig, thi da det gottorpske Slesvig i 1721 blev inddraget, blev hele hertugdømmet regnet som hørende til Danmark og altså ikke mere i toldmæssig henseende regnet for udland. Efterfølgende tabel giver en oversigt over udførslen af landbrugsprodukter fra 1682 til 1737.

Kornudførsel, beregnet i tdr.

År	Rug	Havre	Byg og malt	Ialt	Til fremmede steder	Holsten	Norge	Kongeriget
1682	96	812	495	1403	277		200	926
1683	1338	2174	2148	5660	2004		2059	1597
1688	2551	3559	2077	8187	1538		3610	3039
1690	2846	2888	1401	7135	1144		1012	4979
1697	1295	1699	1262	4256	389		1225	2642
1699	1627	1717	457	3801	1461		892	1448
1700	1227	3340	2195	6762	2205		1330	3227
1711	2094	8707	2390	13191	2416		860	9915
1731	4586	4156	2714	11456	700	846	1578	8332
1733	4473	4300	1296	10069	880	1039	680	7470
1734	4619			4619	126	939	316	3238
1737		4110	1254	5364	1380	240	684	3060

For at hjælpe provinsbyerne slog regeringen ved forordningen af 28/1 1682 ind på en stabelpladspolitik, idet den gav København og de større byer monopol på udenrigshandelen. Det kom for Fyns vedkommende til at gælde alle købstæderne undtagen Bogense og Middelfart. Ordningen blev ikke af lang varighed; thi allerede i slutningen af 1680'erne blev udenrigshandelen frigivet.³⁹⁾ Om den store korneksport i 1683 og 1688, som tabellen viser, har nogen forbindelse med denne monopolpolitik, kan ikke helt afgøres. Den store kornudførsel i 1688 overgås først i 1731. Ganske vist eksporteredes meget korn i 1711, men det skyldes et større parti magasinkorn, der sendes til Hertugdømmerne og København. Pesten i København 1711 lagde hindringer i vejen for sejladsen på denne by. Magistraten forespurgte derfor, om købmændene, der havde truffet aftaler med bønderne ved Voldermisstider for et år, i stedet for måtte føre fedevarene til Holsten, »så der kunne komme nogen penge her i landet, hvad bønder og købstadmænd trænger til for at kunne svare skatterne«. Den store udskibning af fedevare det år til Holsten viser, at rentekammeret åbenbart delte magistratens synspunkt.⁴⁰⁾

Udførslen til de tyske Østersøbyer. Når der i tabellen for 1731 og de følgende år angives udførsel til udlandet, kan man roligt gå ud fra, at det hovedsageligt drejer sig om eksport til de tyske Østersøbyer, navnlig Lübeck. Havren var den almindeligste udførselsartikel, men også eksporten af rug var betydningsfuld, særlig til København.

Toldregnskabernes oplysninger om udførslen kan suppleres ved hjælp

af accisebøgerne. De fortæller, hvad der er betalt i accise af korn udført pr. skib fra Faaborg. Medens Lübeck i årene 1722, 1737 og 1745 fik tilført henholdsvis 1075, 1180 og 1520 td. havre fra Faaborg, fik den i de sidste år af Den Store Nordiske Krig ikke ubetydelige mængder af rug. I 1715 udskibedes fra Faaborg til Lübeck 1064 td. rug, men kun 70 td. havre, og i 1716 844 td. rug og 950 td. havre.⁴¹⁾ Denne store rugindførsel fra Danmark står formentlig i forbindelse med krigsbegivenhederne i Nordtyskland i disse år. Det er ikke hvert år, at der fra Faaborg har været udskibet korn til den gamle hanseby, således er der i årene 1718-20 og 1727-29 ikke opført accise af kornvarer til Lübeck.

Handelen på de andre Østersøbyer har kun spillet en ringe rolle. I tiden 1635-48 er kun et skib kommet fra Rostock til Faaborg, og kun en enkelt gang omtales det, at et skib fra Faaborg har været i Rostock.⁴²⁾ Større betydning havde handelen på Wismar. 1686, 1699 og 1705 udførtes smør, flæsk og ost hertil.⁴³⁾ Om Danzig hedder det udtrykkeligt i 1709, at ingen fra Faaborg drev handel på denne by.⁴⁴⁾ I krigstider udførtes en del fødevarer til Pommern, Rostock og Wismar, hvad der sikkert står i forbindelse med provianteringen af danske tropper og deres allierede. Helt farefrit var dette ikke; Christen Olufsen blev i 1677 udplyndret af en svensk kaper, da han sejlede hjem fra Wismar.⁴⁵⁾ 1715-16 udførtes til Pommern og Rostock en del smør, flæsk, ost, ærter, talg, malt og gryn, og af korn udskibedes i 1715 til Rostock 58 td. rug og 260 td. havre, i 1716 280 td. rug og 390 td. havre.⁴⁶⁾

Også med Hamburg stod købmændene i forbindelse, men kun en enkelt gang omtales det, at et skib sejler direkte til Hamburg. Det var borgmester Jacob Jørgensen og rådmand Christian Ottesen, der i 1695 sendte en ladning rug på eget skib til byen ved Elben.⁴⁷⁾ Handelsvejen synes ellers at være gået over Kiel og Eckernförde; en købmand fra Hamburg ville i 1678 føre smør, flæsk og skind hjem over Eckernförde.

Denne by var ved siden af Flensborg købmændenes vigtigste forbindelse med Hertugdømmerne, men om Flensborg gælder det, at indførslen til Faaborg fra denne by spillede en langt større rolle end udførslen fra Faaborg. Endelig kan nævnes, at der udførtes en del brænde til Ærø.⁴⁸⁾

Øksnehandel. Når talen er om udførsel til Hertugdømmerne, er det naturligt at nævne øksneeksporten. Denne handel spillede imidlertid ikke nogen

betydelig rolle, da der ikke i Faaborg var mange, der formåede at drive den i stor stil. Over Assens udførtes i årene 1639-43 nogle øksne, der var solgt i Faaborg til studehandlere fra Angel og byen Slesvig. Det drejer sig ialt om 29 øksne. De 10 var købt af borgmester Laurits Hansen, der havde haft 6 øksne opstaldet på hans eget foder. De andre, der solgte øksne, var byfogeden, byskriveren, sognepræsten og den senere rådmand Anders Christensen; sidstnævnte solgte i 1652 6 øksne til en købmand fra Bremen.⁴⁹⁾ Der er også i disse år udført øksne over Faaborg. Erik Quitzow solgte i 1644 24 par øksne til Odensekøbmanden Erik Jørgensen, der lod dem udskibe til Lübeck over Faaborg, og 1655 lod Henrik Thott til Boltinggård udføre 5 øksne;⁵⁰⁾ at man også i den følgende tid har givet sig af med øksnehandel, ses af, at en vognmand i 1671 stævnedes Hans Hansen Kalleko til betaling af 2 rdl. for en rejse med øksne til Holsten »forleden forår«.⁵¹⁾ Et par store studehandlere var brødrene Laurits og Jens Christensen, der blandt andet i vinteren 1670 havde 58 øksne på stald på Frederiksgave ladegård samt 30 kreaturer, 18 heste og 26 får, et vidnesbyrd om, at andre dyr end øksne blev udført.⁵²⁾ Købmand Naaman Lassen af Flensborg, der senere blev købmand og rådmand i Faaborg, udførte i 1657 en del heste, og i 1679 klagede borgerskabet over den store udførsel af svin; de udførtes hovedsagelig til Als.⁵³⁾ Nogen dagligdags begivenhed har det nok ikke været, når der i 1685 blev udført 200 gæs, 40 får og lam og 10 magre svin til hertug Ernst Günter.⁵⁴⁾ Ved en visitation i Faaborg i 1672 fandtes i staldene 48 staldøksne og 30 foderøksne. I den følgende tid er øksneudførslen over Faaborg ret svingende. 1683 udførtes 62 øksne, 1688 15, 1690 22, 1697 54, og 1700 88, men i 1711 ingen, og fra 1725 blev der på grund af den store hollandske told en stor nedgang i landets øksneeksport.⁵⁵⁾

Handel på Holland. På en tid, hvor handelsforbindelsen med Holland var så intim, og hvor hollandske købmænd færdedes i landet, skulle man vente at støde på handelsforbindelse mellem dem og købmændene i Faaborg; kun et enkelt eksempel på en sådan handelsforbindelse er fundet; en købmand fra Amsterdam stævner i 1673 Peder Hansen Aaby til betaling af et gælds-brev, der betegnende nok er udstedt i Assens og ikke i Faaborg.⁵⁶⁾ I 1693 indtog en skipper eller købmand fra Haderslev et stort kvantum korn, »som ej i mands minde forhen fra dette sted er sket«, ladningen blev udskibet fra Faaborg til Holland.⁵⁷⁾

Holkegade nr. 3 (1955)

Opført ca. 1720 af købmand Jens Lauridsen Errebos enke Maren Busch.

For at beskytte landbruget havde regeringen i 1672 indført en høj indførselstold på udenlandsk korn til det egentlige Danmark og det søndenfjældske Norge. Som en yderligere beskyttelse kom forordningen af 16/9 1735, der forbød al indførsel af korn til Danmark og det søndenfjældske Norge.⁵⁸⁾ Da havde kornpriserne som nævnt nået lavpunktet. Denne lovgivning skabte et stigende behov for dansk korn i Norge. Markedet her var så meget mere kærkommen, som hollænderne efter 1701 aftog meget lidt af vort korn.⁵⁹⁾

Udførsel til Norge. Det er uvist, hvornår en regelmæssig korneksport til Norge fra Faaborg er begyndt. Rådmand Laurits Hansen udførte 1663 en del korn til Bergen, han påstod senere at have sat 300 rdl. til på denne handel. Det skræmte imidlertid ikke andre købmænd fra at prøve lykken. I 1673 udførte Christian Ibsen Mølmark rug, byg og malt til Bergen, og 2 år senere lå ikke mindre end 3 af byens skuder og lastede korn til Norge; fra da af var handelen på dette land i fuld gang.⁶⁰⁾ Udførslen bestod af de sædvanlige landbrugsprodukter, desuden har æbleeksperten ikke været ubetydelig, i 1682 udførtes 164 tdr. æbler. Ved siden af disse varer var der en del husflidsarbejder som dyneværk, drejl og lærred, og byens hatte-magere udførte en del hatte.⁶¹⁾ Farten på Bergen spillede vistnok den største rolle, men andre byer, som Trondheim, Arendal, Christiania og Frederikshald blev der også sendt korn til.⁶²⁾

Udførslen til København. Medens handelsforbindelsen med det øvrige Danmark var ganske ubetydelig, har forbindelsen med København været vigtig. Når der i toldregnskaberne tales om udførsel til Danmark, vil det først og fremmest sige til København. Udførslen til denne by tog et særligt opsving under Den Store Nordiske Krig og i tiden derefter. Mængder af korn og levnedsmidler af alle slags tilførtes hovedstaden. Transporten af statens korn, magasinkornet, har heller ikke været uden betydning for byens skipper og købmænd. Det var købmændenes opgave ikke blot at forsyne Københavns befolkning med levnedsmidler, men også at proviantere kompagniernes skibe. Til deres udredning behøvedes mange forskellige fødemidler, blandt andet »billigt flæsk fra fynske skipper«. ⁶³⁾ En del husflids- og håndværksarbejder som trækander, lærred og hatte samt egetømmer og brændeved fandt også vej til hovedstaden.⁶⁴⁾ Med rette gjorde magistraten i 1711 opmærksom på, at de, som handlede med landets varer, mest havde deres handel på København. Da pesten paa den tid rasede i hovedstaden, lå handelen på denne by derfor stille; det betød et stort tab for købmændene, der som tidligere nævnt af den grund søgte tilladelse til at udføre fedevarer til Holsten.⁶⁵⁾

Indførsel. Købmændene levede ikke blot af at købe bøndernes produkter og udføre dem, de indførte også varer, som de solgte til bønderne og andre. Importvarerne blev hentet i Lübeck, Flensborg og København, men for

sidstnævnte bys vedkommende gælder det, at indførslen herfra først kom til at spille en rolle i det 18. årh., særlig i tiden efter 1720. Faaborgs import kan selvfølgelig ikke på nogen måde stå mål med eksporten. Det er betegnende, at mange skibe, der sejlede ud med korn og fedevarer, må gå tomme tilbage. Behovet for importvarer var ikke stort i en tid, hvor landbrugets vilkår var ringe og bønderne for en stor del selvforsynende.

Fra Lübeck og Flensborg hentede købmændene de fleste af deres varer. En vigtig artikel var tag- og mursten, som man fik fra begge byer. Denne vare var en betydelig post på importsiden. De 3 store brande i byen i denne tid har i høj grad bidraget til at øge efterspørgslen, en del mur- og tagsten solgtes også til omegnens herregårde. Hvedholms brand gav således Christian Ibsen Mølmark en stor ordre. Han påtog sig i 1682 at levere Preben Brahe 40,000 lyske tagsten på Faaborg skibbro, for hver 1000 tagsten skulle han have 10 rdl.; til gengæld skulle han købe Hvedholms høst af rug, byg og havre samt gårdens og bøndernes landgildesmør. Fra Lübeck fik man også bygningstømmer, og Christian Ibsen Mølmark leverede i 1669 en del til Fjellebro.⁶⁶⁾ Af andre importvarer må nævnes jern, tjære, hamp, hør og salt. Hertil kom de mange krydderier og kolonialvarer, der fik en stigende betydning i periodens løb. Som eksempel på, hvad købmændene importerede, kan nævnes, hvad Karen borgmesters i 1722 hentede pr. skib i Lübeck. Hun fik det år to skibsladninger. Med det første skib fik hun svedsker, kanel, rismel, mandler, peber, kardemomme, rødspån, spunden tobak og klæde. Anden gang fik hun humle, bly, jernspån, hamp, tjære og tagsten.⁶⁷⁾

Bortset fra Lübeck og Flensborg var importen fra Østersøbyerne ubetydelig. 1685 indførtes dog noget »pryssingøl« fra Danzig. Fra Wismar hentedes undertiden hør, tjære, salt, stål og tømmer. Det er åbenbart svenske varer, der er tale om.⁶⁸⁾ 1670 indkom Sirach Henriksen Wilcken fra Wismar med 20 skokke hvidkål, 3 tylvter »deller« (brædder, tømmer), 1 skpd. jern og 2 tdr. Vestervigtjære. Tolderen fattede mistanke til hvidkålen, og det med rette; thi under den skjulte sig en læst salt.⁶⁹⁾ Fra Hamburg indførtes varer over Hertugdømmerne, blandt hvilke der i 1670'erne og 80'erne nævnes schlesisk lærred og kramvarer.⁷⁰⁾

Yderligere oplysninger om handelsforbindelsen mellem Faaborg på den ene side og Lübeck og Flensborg på den anden side fåes i tingbøgerne. Handelen foregik nemlig i stor udstrækning på kredit, og tingbøgerne har

derfor ikke så få eksempler på, at købmændene stævnes af deres kreditorer til betaling af forfaldne gældsbreve. Særlig i 1660'erne og under Den Store Nordiske Krig var købmændene afhængige af Lübeck. Det var ikke i København, men i Lübeck og Flensborg købmændene havde deres løbende kreditter, hvad skifterne beretter. I boet efter rådmand Naaman Lassen, der døde i 1679, fordrede 6 købmænd fra Lübeck 1042 rdl., en købmand i Kiel 61 rdl., 2 købmænd i Hamburg 207 rdl., en købmand i Sønderborg 150 rdl., 3 købmænd i Flensborg 638 rdl. og en sognepræst i Angel 301 rdl., ialt krævede disse kreditorer 2399 rdl.⁷¹⁾ I købmand Børge Mølmarks bo havde de Fechtens i Hamburg 673 rdl. til gode.⁷²⁾ Det kneb ofte at betale, når gældsbrevene forfaldt. Tit var viljen god nok, men evnen ringe, som hos Jacob Jensen Errebo, der lovede at betale, når han fik »denne rejse endit, med mindre Guds veje og vind hannem det foretager«. Der var alle dage småt med rede penge i Faaborg, og mange har sikkert ønsket at betale med varer som Rasmus Mikkelsen Lindegård, der tilbød at betale sin gæld med ubleget lærred.⁷³⁾

For at få deres penge måtte de lybske og flensborgske købmænd tage pant i løsøre og ejendom som sl. Ernst Thilleckers enke i Lübeck, der fik en tredje prioritet på 560 rdl. i borgmester Christian Ottesens gård.⁷⁴⁾ Købmand Knud Sørensen måtte til en købmand i Flensborg pantsætte sin gård i Vestergade og gallioten »St. Birgitte« for 800 rdl.⁷⁵⁾ Familien Thorstraten i Flensborg, der overtog Kobbermøllen ved Kruså, drev en ikke ringe handel på Faaborg. Fra 1670'erne møder man ofte Thorstraten som kreditor i Faaborg, hvis kobbersmede forsynede sig fra kobbermøllen.⁷⁶⁾

Indførslen af salt og tobak. To vigtige indførselsvarer fortjener at nævnes særskilt, nemlig salt og tobak. Som tidligere nævnt havde Christian IV i 1623 gjort forsøg på at organisere købmændene i saltkompagnier, der skulle importere spansk og fransk salt. Købmændene i Faaborg var sammen med købmændene fra andre fynske byer blevet participanter i et sådant saltkompagni, der blev oprettet i Nyborg. Samtidig udstedtes forbud mod indførsel af Lüneburgersalt til Fyn og andre dele af riget. Foretagendet blev en fiasko, og allerede i 1626 blev saltkompagnierne ophævede, men da havde de kostet Faaborg, Nyborg, Svendborg og Rudkøbing over 3000 dl.⁷⁷⁾ Et forsøg 1641 på at få købmændene med i et nyt saltkompagni afsloges med den motivering, at borgernes formue var så svækket af den ildebrand, der

var overgået byen, at de ikke kunne deltage i nogen storhandel.⁷⁸⁾ Salthandelen var stadig ikke fri. Et kgl. missive af 27/8 1667 fastslog, at der på Fyn ikke måtte sælges andet salt end det, der blev hentet i Nyborg.⁷⁹⁾ Først 1671 blev handelen givet fri for de købmænd, der drev den med så store skibe, at disse kunne bruges som defensionsskibe.⁸⁰⁾ Det meste salt, der indførtes, var Lüneburgersalt. Det kom fra Lübeck, herfra fik man også fransk salt, medens engelsk salt hentedes i Aabenraa.⁸¹⁾

En anden importvare, der kom til at spille en rolle i denne tid, er tobakken. Første gang, man hører om tobak i Faaborg, er i 1643. Det må da endnu have været ret sjældent i byen; thi det vakte en vis opsigt, at gæsterne ved Hans Tønnesens bryllup »nyste tobak«⁸²⁾ 1666 købte Anders Hansen Ploug en kiste tobak af en købmand i Eckernförde, men den var så »fordærvet«, at han sendte den tilbage.⁸³⁾ I 1682 indførtes 90 pd. tobak, heraf kom de 40 pd. »fra fremmede steder«. Købmændene hentede tobakken i København, Flensborg og Lübeck. I 1709 indførtes 413 pd. spunden tobak og 642 pd. tobaksblade. En del af tobakken gik videre til Odense. Jacob Passau fra Odense indførte i 1720'erne og 1730'erne en del tobak fra Ærø over Faaborg, f. eks. i 1733 200 pd. virginiske tobaksblade. Han var ikke den eneste i Odense, der indførte tobak over Faaborg.⁸⁴⁾ Der blev også spundet tobak i byen; Lorents Augustsen fra Haderslev fik 1737 borgerskab som tobaksspinder, men han havde ikke lykken med sig; efter fem års forløb måtte han pantsætte sin gård, da han intet havde at købe råvarer for og heller ikke kunne få kredit.⁸⁵⁾

Indførsel fra Norge og Sverige. Indførslen fra Norge har sikkert endnu i det 17. årh. været af ringe betydning. 1682 indførtes 950 stk. deller, 112 våg tørfisk, 32 tdr. gråsej, 18½ tdr. sild, 22 tdr. torsk, 2½ tdr. tran samt lidt rav. 1688 nævnes desuden 700 tagsten. Efterhånden får importen større betydning, og der kommer flere varer til. 1735 indførtes stenkul fra Arendal, stangjern og jernkakkellovne fra Christiania, Langesund og Drammen. Norske skibe kom også til Faaborg. Skipper Willum Wessel af Bergen lå i 1680 med sin skude i havnen og lossede en ladning sild, torsk og laks. En del af ladningen solgte han på landet, og da han gerne ville havde returladning købte han bl. a. mjød på Gelskov og Brobygård. Efter Den Store Nordiske Krig fik man regelmæssige handelsforbindelser med Sverige. Fra Gotland fik man tjære og kalk og fra Kalmar tømmer og tjære.⁸⁶⁾

Indførslen fra København. Handelen med de andre provinsbyer i det egentlige Danmark var uden betydning, bortset fra hvedeimporten fra Lolland. Derimod spillede indførslen fra København en stor rolle, særlig efter Den Store Nordiske Krig. Regeringen gjorde, hvad den kunne, for at trække provinsbyerne til København, bl. a. ved forordningen af 1/6 1726, der gav København monopol på handelen med de fire species: Salt, vin, tobak og brændevin. Bestemmelsen måtte ganske vist ophæves efter Christian VI's tronbestigelse, men København blev støttet ved en ny forordning af 29/1 1732, ifølge hvilken en købmand, der hentede de fire species i København, kun skulle svare $\frac{1}{3}$ af den sædvanlige told og konsumtion;⁸⁷⁾ man kan forstå, hvad dette betød for købmændene, der flere gange om året sendte deres skuder med varer til hovedstaden; intet under, at importen fra denne var stigende på bekostning af den fra Lübeck og Flensborg. Det var ikke blot salt, vin, tobak og brændevin, skibene hjemførte, men fra København fik man desuden norske varer som stangjern, tjære, kakkelvogne og tørfisk. Endvidere hjembragtes kalk og stenkul, mængder af brændevinspander, kobber- og messingkedler samt olie, sæbe og sirup.⁸⁸⁾ I periodens slutning fik indførslen af sukker stigende betydning, især da Det Vestindiske Kompagni fik monopol på salget af raffineret sukker.⁸⁹⁾ Af de fire species indførtes i 1731 17 tdr. spansk salt, 80 pund tobak, $4\frac{1}{2}$ anker rhinskvin og $18\frac{1}{2}$ fransk vin.⁹⁰⁾

Indførsel af tekstiler. I hele perioden fulgte regeringen i sin handelspolitik de merkantilistiske principper. Ivrigt arbejdede den for at oprette manufakturer, der kunne forsyne hjemmemarkedet med varer, særlig tekstilmanufakturvarer. Alt dette nød København godt af, mens provinsbyerne fik lov til at skøtte sig selv. Af og til strakte regeringens nidkærhed sig dog til provinsbyerne, som i 1714, da man forespurgte magistraten, om der fandtes manufakturer i byen. Magistraten kunne i sandhed svare, at det eneste, der fabrikeredes, var køje- og hestedækkener. Denne fabrikation var endnu i gang i 1735, og det meddeltes da, at dækkenerne tidligere gik til orlogsflåden, men nu kun solgtes til gulve og heste.

Af magistratens indberetning fremgår desuden, at man allerede da dyrkede tobak. Man havde plantet tobak i nogle år, men nu var man holdt op, da det kun havde givet tab.⁹¹⁾

Regeringen gjorde sig i 18. årh. ihærdige anstrengelser for at få provinskøbmændene til at aftage manufakturernes produkter. Derfor oprettedes

»det almindelige magasin«, der oprindelig solgte en gros, og købmændene fik befaling til at købe alle de klædevarer, de kunne afsætte. De var ikke meget for at købe varerne, som de med rette fandt ringe og dyre. Øvrigheden på stedet lagde derfor et stærkt tryk på købmændene, der måtte gøre rede for, hvad de havde købt af magasinet. I 1744 meddelte borgmesteren stiftamtmanden, at to af byens købmænd i 1742 havde købt af magasinet 141 alen rødt baj og 81 $\frac{1}{2}$ alen rødt multum samt 18 uldne huer.⁹²⁾

Krambodshandel. En del af de varer, som købmændene indførte, blev solgt i kramboderne, men en del blev også solgt på markederne. På 20 dagesmarkedet i Odense i 1669 solgte købmand Naaman Lassen kramvarer til frøken Christiane Sophie Sehested til Iversnæs.⁹³⁾ Adelsmændene var sikkert de kunder, købmændene helst så, og handelen med omegnens herremænd har været af stor betydning. Sallinge herred var rigt på herregårde. Desværre er ingen regnskabsbøger bevarede, så vi kan få at vide, hvilke herremænd der købte varer i Faaborg, og hvad de købte, men af skifter, tingbøger og toldregnskaber kan vi dog få nogle oplysninger.

Det er rimeligt at tænke sig, at en stor del af den vin, købmændene importerede, blev solgt til herregårdene; thi efter magistratens udsagn kunne der gå en uge, hvor der ikke engang blev solgt to potter vin til borgerne.⁹⁴⁾ Af den vin, der blev indført i 1709, kom et oksehoved og et anker fransk vin samt 1 $\frac{1}{2}$ anker fransk brændevin til Hvedholm.

Til Arreskov solgtes 2 oksehoveder fransk vin og til Margård 1 $\frac{1}{2}$ anker fransk vin og 2 $\frac{1}{2}$ anker rhinskvin.⁹⁵⁾ Det er tidligere omtalt, at købmændene leverede bygningsmaterialer som tømmer og mur- og tagsten til Fjellebro og Hvedholm. Fru Sidsel Høg til Fjellebro købte kalk i Faaborg; også på Søbysøgård foretrak man at købe kalken her, købmand Rasmus Poulsen leverede i 1645 3 læster og 8 tønder.⁹⁶⁾ Christen Ibsen Mølmark stævnedes i 1683 Christen Rothkirch til Stensgård til betaling af 50 rdl. for leverede varer, og af borgmester Christen Laursens regnskabsbog, »en smal grøn bog«, fremgår, at jomfru Dorte Bille på Klingenberg købte sit forbrug af småsalt, stivelse, hør og klæde hos ham. Niels Banner til Frederiksgave købte kramvarer hos Naaman Lassen og udtog i kramboden klæde til sin lille datter.⁹⁷⁾ Herredsfogeden i Sallinge herred Laurids Christensen, der havde en krambod i Faaborg, havde en række adelige kunder. I hans skifte nævnes 7 adelige debitorer, der ialt skyldte 1197 rdl.; de to største skyldnere

var fru Anne Gyldenstjerne til Hvedholm og fru Anna Margrethe von Gøtzen til Findstrup, der skyldte henholdsvis 427 og 400 rdl.⁹⁸⁾

Også i senere skifter findes vidnesbyrd om den stadige handelsforbindelse med herregårdene. I Christian Poulsens skifte fra 1700 er opført som skyldnere etatsråd Monrad til Nakkebølle, landsdommer Brahe til Hvedholm, jomfru Karen Brahe til Østrupgård og baron Trolle. Helt ovre på Langeland havde han adelige kunder som fru Sophie Kaas og Otto Kaas. Skifterne giver også et indblik i kramboderne med deres skuffer og skabe. I Christian Poulsens skifte omtales kramvarerne i skabet i kramboden og i skufferne, men der var også varer i den blå kiste og i den brune kiste i forstuen samt i det lille kramkammer. Af Børge Mølmarks skifte fra 1713 fremgår det, at hele huset var en krambod; der nævnes ikke blot skufferne i kramboden, men også kramkisten i porthuset og varerne i den store kiste i dagligstuen.⁹⁹⁾

At omegnens præster, forpagtere, ridefogeder og møllere har været købmændenes kunder, er der vidnesbyrd nok om. I herredsfoged Laurids Christensens skifte nævnes flere præster som debitorer, og købmand Christian Ibsen Mølmark stævner præster til betaling af modtagne varer.¹⁰⁰⁾ Alligevel var det bønderne, der betød mest som kunder. Grovvarer som salt og jern blev netop solgt til de ellers selvforsynende bønder. Hvor vidtstrakt købmændenes kundekreds var, fremgår af tingbøgerne. I årene 1640-45 stævnedes købmændene skyldnere i 17 af Sallinge herreds 28 sogne. Disse 17 sogne er ikke blot de nærmest liggende, men også herredets nordligste som Gjesteleiv, Heden og Vantinge, desuden fordres penge af bønder i Baag og Gudme herreder i Haarby, Dreslette, Flemløse, Kjøng og Ringe sogne. 30 år senere havde billedet ikke forandret sig meget. Der blev da stævnet bønder i 22 sogne i Sallinge herred, i Gudme herred i Oure sogn, i Sunds herred i Ollerup sogn, i Baag herred i Haarby og Søby sogne samt i Fangel sogn i Odense herred.

Om antallet af kramboder svæver vi i stor uvidenhed, men sikkert er det, at mange af købmændene ikke drev krambodshandel. I 1722 meddelte magistraten, at der kun var 4 små kramboder i byen, der alle holdt grovvarer »at sælge til landmandens nytte«. ¹⁰¹⁾ Der har dog sikkert været flere i tiden før Den Store Nordiske Krig.

Skibsflåde. En købmand var i tidligere tid ikke blot købmand, men også reder. På sine egne skibe udførte han de landbrugsprodukter, han havde

købt af bønderne, og indførte de varer, som han gjorde sig håb om at få solgt i kramboden eller på markeder. Sådant var det også i Faaborg, men de skibe, der hørte hjemme i byen, var kun små. Fartøjer over 30 læster (en læst = 2 tons) hørte til sjældenhederne. De mest almindelige skibstyper var galeasen og jagten, og sidstnævnte var i overtal. I foråret 1657 havde byen 7 skuder, men om deres størrelse har vi ingen oplysning.¹⁰²⁾ Følgende tabel giver en oversigt over antallet af skibe og deres samlede drægtighed.¹⁰³⁾

År	Antal skibe	Saml. drægtighed i læster
1691	9	59
1709	19	178
1712	22	163 $\frac{1}{2}$
1729	21	163 $\frac{1}{2}$
1731	23	180 $\frac{1}{2}$
1735	19	128 $\frac{1}{2}$
1742	24	163 $\frac{1}{2}$

Tabellen viser, hvor små skibe der er tale om. I 1691 var kun et skib over 20 læster, og ingen af de øvrige målte over 10 læster. I 1709 var 3 skibe over 20 læster, henholdsvis 33 $\frac{1}{2}$, 25 og 21 læster, men allerede i 1712 er de to sidstnævnte væk. I 1729 har byen 4 skibe over 10 læster, nemlig på 24, 11 og 10 $\frac{1}{2}$ og i den følgende tid bliver skibene endnu mindre. 1735 måler det største skib kun 17 læster og i 1742 15 læster. Skibene var fordelt på mange hænder. De 2 største redere var i begyndelsen af det 18. årh. borgmester Jacob Jørgensen og købmand Jens Lauridsen Errebo; den første ejede i 1709 3 skibe på tilsammen 34 $\frac{1}{2}$ læster, og den anden 3 på 30 læster, men 3 år senere ejede Jens Errebo 34 læster. Alt i alt må det siges, at slutningen af det 17. årh. og begyndelsen af det 18. årh. var gode år for skibsfarten.

Skibsbyggeri. De fleste af skibene blev byggede på stedet. Det ældste vidnesbyrd herom er fra 1635, da erkendte Jep Hansen Klingenberg som værge for Kirsten Pedersdatter at skylde rådmand Niels Hansen 74 sldl.; de var lånt til bygning af et skib.¹⁰⁴⁾ Når skibene var færdigbyggede, skulle deres drægtighed måles, og hertil udtoges 4 mænd.

Skibsbyggeriet var i visse perioder ret anseligt. I slutningen af 1660'erne og i begyndelsen af 1670'erne blev der bygget en del skibe. Rådmand Rasmus Jørgensen lod i årene 1669-72 bygge 3 skibe på 51 læster, ialt

evne, derfor træffer man som medredere borgere i Sønderborg, Flensborg og Aabenraa.¹⁰⁹⁾

Der er ikke megen sandsynlighed for, at skibene er byggede af hjemlige skibsbyggere. En mand fra Lolland fik borgerskab som skibsbygger i 1719, men i 1743 fik han borgerskab som skipper. Vi kender ikke noget skib bygget af ham, og den næste skibsbygger i byen nævnes først 1750.¹¹⁰⁾ De fleste af byens skibe blev bygget af skibstømmere fra Als, Thurø og Tåsinge; omkring 1700 anvendtes i overvejende grad skibsbyggere fra Als.¹¹¹⁾ Byens skibsflåde forøgedes desuden ved køb; det drejede sig så sædvanligvis om mindre skibe, men under Den Store Nordiske Krig og i slutningen af 1740'erne købtes større skibe.¹¹²⁾ Efter Den Store Nordiske Krig skilte man sig af med flere af de store skibe, således solgtes købmand Peter Jensen Buschs og Knud Sørensen Ballows og Henning Jørgensen Achtons tre gallioter til Sønderborg og Als i 1724.¹¹³⁾

Ærøskippere. Det var ikke udelukkende skibe hjemmehørende i Faaborg, der bragte varer til og fra byen. Købmændene benyttede ofte udenbys skibe, især fra Ærø. Særlig under og efter Den Store Nordiske Krig blev byen hyppigt anløbet af Ærøskippere. Som eksempel kan tages året 1735. 6 skibe fra Marstal deltog i dette år i indførslen til byen, 2 kom fra Lübeck, 2 fra Kiel, 1 fra Gotland med kalk og 1 fra Aabenraa med engelsk salt. Endvidere kom en skipper fra Ærøskøbing med varer fra Flensborg. I udførslen deltog 9 marstalskibe, 7 sejlede til Kiel og 2 til Lübeck. Desuden tilførtes der varer på skibe hjemmehørende i Sønderborg og Aabenraa, og endelig kom enkelte norske skibe til byen; bortset fra ærøskuderne kom således kun få fremmede skibe til skibsbroen, hvad magistraten også anførte i en supplik til kongen i 1721.¹¹⁴⁾

Skibsparter. Det var meget almindeligt, at en købmand ikke var enejer af et skib, men at flere havde parter i det. Det havde den store fordel for den enkelte købmand, at risikoen fordeltes ikke blot ved tabet af skibet, men også ved at ladningen stammede fra flere købmænd. Skib og ladning var uassurerede, først i 1726 oprettedes et søassurancekompagni i København, men det har sikkert ikke spillet nogen rolle for købmændene i Faaborg. Ofte havde man skibet sammen med købmænd i andre byer.

En af byens betydeligste købmænd i 1640'erne, Jørgen Thomsen, havde

som medreder Hans Boysen i Flensborg.¹¹⁵⁾ Købmand Christen Andersen Lybo og rådmann Mikkel Lauridsen i Rudkøbing var i 1680'erne fælles om et skib.¹¹⁶⁾

I tiden efter Den Store Nordiske Krig gik købmændene efterhånden over til at anvende større skibe, og herved forøgedes ganske naturligt skibsparternes antal; om disse skibsparter så kunne afhændes eller ej, var afhængigt af skibsfartens vilkår. I gode tider var det let at låne penge mod at give part i skibet, og i 1740'erne, da konjunkturerne for skibsfart og handel var forholdsvis gode, foregik der en livlig handel med skibsparter; i slutningen af 1740'erne vandrede de bogstavelig talt fra hånd til hånd. I sommeren 1746 købte Thomas Høeg en galliot »Søridderen« på 17½ læst af apoteker Christian Holmsted og skipper Carl Hansen i Svendborg. »Søridderen« var et nyt skib bygget samme år i Svendborg. Året efter udstykkede Thomas Høeg den i parter. Købmændene Anders Nielsen Repsøe, Jacob Bierfreund, Jens Larsen, Jacob Engberg, Jørgen Rasmussen Bildthugger og skipper Peder Lauridsen købte hver $\frac{1}{8}$ i skibet, medens købmændene Hans Weier og Morten Leth fik $\frac{1}{16}$. Skibsparterne solgtes i løbet af 1747, prisen var i begyndelsen af året for $\frac{1}{8}$ 230 rdl., men steg i løbet af sommeren til 300 rdl. Jørgen Rasmussen Bildthugger solgte samme sommer sin andel til købmand Hans Helnis, og Anders Nielsen Repsøe sin part i 1748 til ridefogeden på Arreskov. I 1750 skilte 3 af købmændene og skipperen sig af med deres $\frac{4}{8}$, der købtes af købmand Hans Weier for 850 rdl., d. v. s. de fik ca. 212 rdl. for hver $\frac{1}{8}$ part. Årsagen til de svingende priser findes i den udenrigske situation; 1747 rasede på kontinentet »Den østrigske Arvefølgekrig«, samtidig med at englændere og franskmænd kæmpede mod hinanden i Indien og Nordamerika. 1750 var der sluttet fred.¹¹⁷⁾

Også byens håndværkere tog i gode tider part i byens skibe. Kleinsmeden Hans Hansen købte i 1749 $\frac{1}{16}$ i den tremastede galliot »Fru Hilleborg«.¹¹⁸⁾ Udenbys personer anbragte penge i skibene. Det var særlig omegnens godsejere, forpagtere og ridefogeder, der her fandt en pengeanbringelse. Borgmester Jacob Jørgensen lod i 1697 i Faaborg bygge skibet »Patriarch Jacob«, drægtig 36 læster. Han ejede halvdelen af skibet, skipperen Knud Sørensen af Sønderborg havde $\frac{1}{12}$. De øvrige parthavere var sognepræsten til Kettinge på Als Johannes Poulsen, »pensionarius« d. v. s. forpagter på Krigensgård Nikolaj Poulsen, Lars Pedersen Tvedholm i Jestrup på Als og Peder Poulsen, en søn af forpagteren på Gammelgård på Als.¹¹⁹⁾

Købmand Peder Jørgensen Mahl lod i 1749 bygge et skib »Fyrstinde Reventlow« på $51\frac{1}{2}$ læst, vel nok det største skib, der endnu var blevet bygget i Faaborg. Det kneb meget for ham at få skibet færdigt, og han blev derfor nødsaget til at udstykke det i parter. Han beholdt selv $\frac{1}{32}$, medens han solgte de øvrige parter for 6200 rdl. Det interessante ved dette salg er, at hans medinteressenter ikke blot var byens købmænd, men også en række udenbys folk. Købmand Christen Erreboe fik $\frac{16}{32}$ i skibet for 3100 rdl., kommerceråd Falsen på Søbo fik $\frac{4}{32}$ for 775 rdl., og det samme gjaldt birkedommer Frederik Bagger i Brahe-Trolleborg birk; forpagter Lange på Skjoldemose, købmændene Anders Nielsen Repsøe, Hans Helnis og Morten Leth, ridefogederne på Fjellebro og Arreskov Anders Friis og Mads Ravn samt gartner Schubart på Brahe-Trolleborg fik hver $\frac{1}{32}$ for 193 rdl.¹²⁰⁾

Blandt dem, der dog hyppigst nævnes som parthavere i skibene, er skipperne, ofte skibets fører. Forpagter Ulrik Mogensen på Brahe-Trolleborg solgte i 1717 til Jørgen Hansen Trolleborg, »som er indrullet under den fynske væbning nr. 170«, $\frac{1}{16}$ i en »krejert Fridericus«, drægtig 33 læster og bygget i Faaborg 1716; skibet førtes af ovennævnte Jørgen Hansen Trolleborg.¹²¹⁾ I 1739 skødede købmand Christen Christensen Erreboe $\frac{1}{4}$ i gallioten »Jomfru Mette Marie« til skipper Peder Hansen Horne, der formentlig ophørte at være skibets fører, da han senere solgte sin part til Lykke Eriksen Hvid, skibets nye skipper.¹²²⁾ Når købmændene overlod skipperen part i skibet, har det formentlig været for at gøre dem så interesserede som muligt i at få noget ud af fragtfarten. Købmanden var i høj grad afhængig af sin skipper, som han umulig kunne føre nøjagtig kontrol med, hvad tingbøgerne vidner om. I 1719 blev købmand Henrik Lassen uenig med sin skipper Jørgen Hansen om regnskabet for en rejse fra Bergen til Lübeck, ialt stævnedes skipperen til betaling af 116 rdl.¹²³⁾

Selvstændige skippere. Foruden de skippere, der førte købmændenes skibe, var der også selvstændige skippere, der med deres egne skibe påtog sig at sejle med varer fra den ene havn til den anden. Ofte fragtedes de af købmændene og omegnens godsejere og forpagtere. Under Den Store Nordiske Krig benyttede Børge Trolle til Nakkebølle skibe i Faaborg, da han sendte 250 tdr. kornbrændevin til København og 630 tdr. byg og havre til Lolland.¹²⁴⁾ Nogen fortjeneste gav det også at transportere hjemlige og fremmede håndværkere med deres varer til markeder som i 1685, da håndvær-

kerne i Svendborg lod deres varer udføre over Faaborg til markedet i Sønderborg.¹²⁵⁾ Endelig kunne indførslen af varer fra Flensborg og Lübeck til Odense over Faaborg give nogen indtægt. Når fortjenesten var ringe, jamrede skipperne over den konkurrence, der påførtes dem af fremmede skipper fra Als og Ærø. Særlig i årene efter Den Skånske Krig klagede man over de fremmede, der lå ved skibbroen og tog fragten. Rådstuebogen kan da fortælle, at Klaus Hansen på Brahe-Trolleborg lod Christen Knudsens skude af Ærøskøbing sejle til København med 120 tdr. tug, 1 skpd. flæsk, 6 tdr. havre og 1 td. 1 otting smør.¹²⁶⁾ Skipperne foreslog derfor, at de fremmede skipperne skulle betale bøder, der passende kunne anvendes til reparation af rådhuset. Magistraten vedtog, at fremmede skipper kun måtte tage fragt, når ingen af byens skibe var hjemme.¹²⁷⁾ Nogle år efter var det galt igen. 6 skipperne klagede over, at byens borgere fragtede fremmede skibe. De bad derfor borgmester og råd om hjælp og erklærede, at de ville sejle lige så billigt som de fremmede. Købmand Christian Ibsen Mølmark gjorde ved den lejlighed skipperne opmærksom på, at når man ville fragte dem, skulle de altid sejle for forpagtere og hollændere på landet; han havde fornylig villet fragte Jørgen Bertelsens skib til Norge, men han kunne kun have 100 tdr. korn med, da han skulle sejle for en forpagter. Senere bestemte magistraten, at skipperne skulle vælge sig en oldermand, til hvem borgerne kunne henvende sig, når de ville fragte skib.¹²⁸⁾

Skipperne satte deres præg på byen. Socialt rangerede de mellem købmændene og håndværkerne. Deres antal afhang af forholdene for skibsfarten, gennem borgerskaberne kan vi få oplysning herom. Af borgerskabs-listerne fra 1698 til 1749 fremgår det, at 31 fik borgerskab som skipper, og ligeså mange fik borgerskab, der angives at ernære sig af sejlads eller søfart. I enkelte tilfælde angives, at vedkommende er sømand eller bådsmand. Nogle af skipperne fik senere borgerskab som købmænd, og flere af dem, der angives som ernærende sig af søfart eller af sejlads, træffes senere som skipper. Af de 61, der var knyttet til skibsfarten i ovennævnte periode, fik de 22 borgerskab 1700-1720. I 1743 fik ikke mindre end 9 borgerskab som skipper. Af de 61 angives det for de 51's vedkommende, hvor de er født. Et mindretal, nemlig 22, er født i Faaborg, og de har alle fået borgerskab mellem 1720-49. Næsten 2/3 af dem, der i årene 1698-1749 var beskæftiget ved søfart, var altså tilflyttede. Desuden har formentlig en del af mandskabet på skibene haft bopæl på de omliggende øer. Ma-

gistraten fremhævede i 1676 sikkert med rette overfor stiftamtmanden, at der ikke fandtes søfarende folk i byen; de skibsfolk, der om sommeren sejlede fra byen, blev lejet på Als, Ærø eller andre steder.¹²⁹⁾ Af de 39 skipper og søfarende, der ikke var født i Faaborg, stammede 12 fra Als, Ærø, Svømmø og Bjørnø; 12 var fra det fynske land og 2 fra Norge.

Skibsfolk fra Faaborg har formentlig også sejlet på andre byers skibe, og den livlige forbindelse med København fristede også til at gå på langfart med kompagniernes skibe. Allerede i 1676 havde Niels Jensen »barnefødt i Faaborg« sejlet i nogle år på Ostindien, og klokkerens stedsøn, der døde i Trankebar 1721, var allerede flere år i forvejen i Ostindisk Kompagnis tjeneste; Hans Henriksens søn, Henrik Hansen, havde sejlet som matros på et af det Vestindiske Kompagnis skibe; enkelte tog tjeneste på hollandske skibe.¹³⁰⁾

Regeringens merkantilistiske politik kom også skibsfarten til gode. På forskellig måde søgte man at ophjælpe den hjemlige skibsfart, først og fremmest ved at lægge lavere told på de varer, der ind- eller udførtes på skibe hjemmehørende i Danmark eller Norge, og handelen mellem rigerne lykkedes det at forbeholde de hjemlige skibe lige til 1701, da hollænderne fik samme ret. Det var også en hjælp for de hjemlige skippere, at de skulle betale mindre skibstold, laste- og havnepenge end de udenlandske.¹³¹⁾

Skibsfart. Om Faaborgs skibsfart før Karl Gustav krigene ved vi ikke ret meget, den har formentlig indskrænket sig til fart på de nærmeste Østersøhavne og til enkelte rejser til Norge. Efter Karl Gustav krigene måtte man begynde på bar bund. Rådmand Rasmus Jørgensen er typen på den driftige og energiske købmand, der forstod at udnytte alle de muligheder, som freden bragte. Ikke blot sendte han skibe til Hertugdømmerne, Lübeck og Norge, men i 1674 for hans store skude til Stockholm.¹³²⁾ Et opsving i søfarten kom der i slutningen af 17. og begyndelsen af 18. århundrede. For første gang udnyttede Danmark de store chancer, der tilbød sig ved at være neutral under en europæisk storkrig. De voldsomme søkrige mellem Holland-England på den ene side og Frankrig på den anden gav store muligheder; der blev brug for skibe, fordi Frankrig trængte stærkt til korn og træ.¹³³⁾ I Faaborg forstod man at udnytte konjunkturerne. 1701 sendte borgmester Jacob Jørgensen et skib til den franske havn Dunkerque med en ladning rug og havre.¹³⁴⁾ Man tog og ivrig del i fragtfarten. Borgme-

Faaborg told-regnskab 1731	Faaborg	Assens	Svendborg	Odense	Nyborg	Rudkøbing	København	Helsingør	Kalundborg	Dragsminde	Bandholm	Nakskov	Lolland	Fredericia	Ærø	Søby	Ærøskøbing	Flensborg
Antal indg. skibe efter hjemhørshavn	120	1	5			5				1		1			6			2
Drægtighed i læster af indgående skibe efter hjemhørshavn	703 $\frac{1}{2}$	robåd	30			22				robåd		2			15 + 1 robåd			robåde
Antal udgående skibe efter hjemhørshavn	113		5	1		6						1			5			
Drægtighed i læster af udgående skibe efter hjemhørshavn	742		30	11		36 $\frac{1}{2}$						2			7			
Antal skibe efter afløbshavn		2	2		1	6	84		3	1	3	2		1	7		3	11
Drægtighed i læster efter afløbshavn	9 + 1 robåd	4 $\frac{1}{2}$		3	5 + 2 robåde	570 $\frac{1}{2}$		25	robåd	8 $\frac{1}{2}$	5 $\frac{1}{2}$		3 $\frac{1}{2}$	18 + 2 robåde			robåde	32 + 3 robåde
Antal skibe efter bestemmelsehavn	2	1			2	92	1	3			2	1		4	1	3		9
Drægtighed i læster efter bestemmelsested.	18	1			18	599 $\frac{1}{2}$	7	25 $\frac{1}{2}$			6 $\frac{1}{2}$	4		6	1		robåde	34 $\frac{1}{2}$
Antal ballastede skibe efter afløbshavn	1	1		1		41 1)		3						1	4			2
Drægtighed i læster af ballastede skibe efter afløbshavn	9	3 $\frac{1}{2}$		3		279		25						3 $\frac{1}{2}$	9			6 $\frac{1}{2}$
Antal ballastede skibe efter bestemmelsehavn	2	1			1						2			1	1			2
Drægtighed i læster af ballastede skibe efter bestemmelsehavn	18	1			1						6 $\frac{1}{2}$			1	1			5 $\frac{1}{2}$

1) En del af de ballastede skibe fra København har rester af den medbragte ladning med tilbage.

Fynshav	Sønderborg	Aabenraa	Haderslev	Eckernførde	Kiel	Holsten	Norge	Tønsberg	Arendal	Bergen	Sandefjord	Langesund	Laurvigen	Christianssand	Lübeck	Gotland	Samlet antal	Samlet dragetighed i læster
10	3						2	1							12)		158	
	robåde 3)	65					22	12							robåd			871 $\frac{1}{2}$
		3	1	1			2	1									139	
		65	25	3			22	12										955 $\frac{1}{2}$
10	2			2	5	2		1	1	1	1	1			5	2	159	
	robåde	37		11 $\frac{1}{2}$	1 robåd 20 $\frac{1}{2}$ +	6		12	17	9	11	24			18 + 1 robåd	39		867 $\frac{1}{2}$
		3		2	6			1	1	2			2	1	3		142	
		65		10	33			12	9	49			22	12	12 $\frac{1}{2}$			955 $\frac{1}{2}$
				2	4	2											62	
				11 $\frac{1}{2}$	20 $\frac{1}{2}$	6												376 $\frac{1}{2}$
		3											1				14	
		65											11					110

2) En bøhmer med nürnbergvarer i en robåd fra Lübeck.

3) Folk fra Sønderborg indfører humle til Faaborg over Fynshav.

ster Jacob Jørgensens store galliot »Patriarch Jacob«, drægtig 36 læster, var i årene 1702 - 12 stadig på farten fra Faaborg - Sønderborg til Trondheim med korn, derfra i fragtfart til Hamburg, Holland, England, Irland eller Frankrig. Gentagne gange sejlede den med tømmer fra Trondheim til Bordeaux, 1704 skulle den være vendt tilbage med vin, brændevin og salt, men skipperen må have fået fragt fra Trondheim til Newcastle, thi han ankom herfra til Faaborg med en ladning.¹³⁵⁾ Jacob Jørgensen søgte også at trænge ind i kornhandelen på Østersøen. I 1705 hentede han korn i Rostock og sejlede det til Trondheim. Han var ikke den eneste, der viste initiativ. Købmand Jørgen Thomsens skib »Anna Dorothea«, drægtig 26 læster, gik i fart på Trondheim med korn, herfra fragtedes det af borgerne med fisk og andre varer til Amsterdam, men sejlede så ballastet hjem til kongens riger og lande.¹³⁶⁾ Jørgen Thomsen ejede 1/8 i skibet »Madame Cathrine«, drægtig 67 læster, der i 1696 sejlede fra København til Island og derfra skulle til London eller København.¹³⁷⁾ En regelmæssig sejlads på Gotland fandt sted efter Den Store Nordiske Krig. Allerede i 1720 sendte købmand Mads Frandsen Illum et skib til øen, det vendte tilbage med en ladning bestående af 56 læster læsket kalk, 20 tdr. kalksten samt en del tømmer.¹³⁸⁾ Farten på de preussiske og baltiske havne blev optaget af købmand Peder Jensen Busch, hvis skibe for til Riga og Kønigsberg.¹³⁹⁾

I slutningen af 1740'erne optoges igen fragtfarten på Vesteuropa. Gallioterne »Fru Hilleborg«, drægtig 50 læster, og »Grev Reventlow«, drægtig 38½ læst, gik årlig først til Østersøen og derfra til Norge, Irland, Skotland, Frankrig, Holland og andre steder, »hvor fragt kan bekommes«.¹⁴⁰⁾

Fra 1731 har vi en fortegnelse over alle de skibe, der er løbet ud og ind af havnen i Faaborg, tillige får vi underretning om, hvor skibene hører hjemme, og hvor store de er. Foranstående tabel giver et indtryk af byens skibsfart. Helt nøjagtig er den dog ikke f. eks. ved opgivelsen af skibenes drægtighed, da der enkelte gange opgives forskellig drægtighed ved skibenes ind- og udløb. Tabellen viser med al ønskelig tydelighed, at byens skibsfart hovedsagelig dreves med dens egne skibe. Intet skib fra udlandet har i dette år været i havnen. At skibe fra Ærø deltog i byens udførsel af landbrugsprodukter, var kun at vente. Tabellen viser også, hvilken betydning farten på København havde for byens købmænd og skippere, men også vanskeligheden for skibene ved at få returladning; mange måtte gå ballastede tilbage; der var grænser for, hvad der kunne sælges i Faaborg og

omliggende land. Også fra Holsten gik skibene ballastede hjem. Bortset fra farten på København var sejladsen på det øvrige Danmark ganske ubetydelig.¹⁴¹⁾ Om byens skibsfart udenfor det egentlige Danmark kan oplyses følgende. I tiåret 1723 - 32 ankom til Faaborg 127 skibe fra Flensborg, 59 fra Norge, 24 fra Lübeck og 7 fra Gotland, desuden 2 fra Riga, 1 fra Kønigsberg, 1 fra Rostock og 1 fra Vestervik. Af de 59 skibe, der kom fra norsk havn, var de 47 hjemmehørende i Faaborg, af resten hørte 3 hjemme i Flensborg, 3 i Sønderborg, 2 var fra Ærø, 1 fra Haderslev og 1 fra Rudkøbing, men kun 2 hørte hjemme i Norge. De 127 skibe, der kom fra Flensborg, var alle hjemmehørende i Faaborg med undtagelse af 2 skibe fra Ærø. De 24 skibe, der kom fra Lübeck, var ligeledes hjemmehørende i Faaborg, men derimod var 3 af de 7 skibe, der kom fra Gotland, hjemmehørende i Aabenraa og Sønderborg, og skibet fra Vestervik hørte hjemme der.¹⁴²⁾

Yderligere oplysninger om byens skibsfart kan fås gennem Øresundstoldregnskaberne. I tiden 1674-1749 gik 114 skibe hjemmehørende i Faaborg gennem Øresund, men heraf de 75 indenfor tidsrummet 1744-49. Af de 114 gik 68 østpå og 46 vestpå. Tabellerne over skibsfarten gennem Storebælt viser, at 1701-48 gik 312 skibe gennem bæltet vestpå. Det ser således ud, som om en del af farten på Norge er gået gennem Storebælt, men mange skibe har selvfølgelig benyttet Lillebælt. At det første årti af det 18. årh. samt 1740'erne var en god tid for skibsfarten, ses også af tabellerne. Af de 312 skibe gik nemlig de 101 gennem bæltet 1701-10 og 108 i tiden 1741-48.¹⁴³⁾

Krigene med Sverige medførte afbræk i den almindelige skibsfart. Skibene blev ofte beslaglagt både til transport af levnedsmidler og af tropper. Faren for opbringelse var stor. Under Den Store Nordiske Krig frygtede man i høj grad for, at skibene, der sejlede med levnedsmidler til København, skulle blive taget af fjenden ved udsejlingen af Grønsund.¹⁴⁴⁾ Man undgik selvfølgelig heller ikke, at fjendtlige kapere opbragte skibene. 1710 sendte borgmester Jacob Jørgensen en galliot »Fortuna«, drægtig 25 læster til Bergen med 66 tdr. rug, 355 tdr. byg, 200 tdr. havre, 151 tdr. malt, 4 tdr. boghvedegryn og 18 tdr. mjød. Ladningen ejedes af borgmesteren og købmand Henrik Lassen. Skibet kom imidlertid ikke til Bergen, det blev 7 mil fra Skagen opsnapet af en svensk kaper og ført til Gøteborg.¹⁴⁵⁾ Købmand Jens Lauridsen Erreboe mistede et skib i Østersøen, det blev slæbt ind til Karlskrona, ladningen, der bestod af fødevarer, blev vurderet til 1200

rdl.¹⁴⁶⁾ Også sine egne måtte man værge sig imod; da Jens Lauridsens Erreboes galliot »St. Peter« var på rejse fra Lübeck til Faaborg, blev den undersøgt af et dansk krigsskib. Ladningen blev gennemført, og der blev bl. a. stjålet 17 alen klæde, og besætningen blev trakteret med hug og slag af orlogsgasterne.¹⁴⁷⁾ Hårdt var det gået ud over byens skibsfart under Karl Gustav krigene. Til skippernes store fortvivlelse forbød svenskerne al sejlads, blot de svenske officerer havde måttet indføre nogle varer; det kneb også for borgmesteren at få skipperne til at indse, at de skulle betale havnepenge, når sejladsen lå nede.¹⁴⁸⁾

Datidens små både var selvfølgelig i høj grad afhængige af vind og vejr. I vintertiden, hvor stormene hærgede, og isen bandt vandet, ophørte sejladsen; skipperen lagde da op, men når foråret kom, og isen brød op, da stævnedede skuderne ud. For at give et indtryk af skibsfartens fordeling på årets 12 måneder anføres her tallene fra 1731. I januar måned 6 ind- og udgående skibe, i februar 2, marts 15, april 35, maj 32, juni 33, juli 47, august 35, september 27, oktober 26, november 23 og december 17. Det var meget om at gøre at komme af sted i rette tid, særlig til Norge, da forsinkelse let kunne medføre pengetab; det måtte købmand Mads Frandsen Illum sande, da hans galliot i 1734 stødte sammen med Karen Achtonias i »Medelfart sund«. Karen borgmesters skib fik forstavnen knust, og Mads Frandsen Illum måtte ikke blot erstatte skaden, men også det tab, hun led ved, at hendes korn kom for sent til Bergen.¹⁴⁹⁾ Det var hårdføre folk, der om vinteren i datidens små og primitive skibe sejlede på Østersøen. En faaborgskipper, Hans Rasmussen Klingbjerg, har selv fortalt herom. Peder Børting, der i 1667 boede på Christianshavn, fragtede ham til en vinterrejse fra Faaborg til København. Den 23/9 1667 gjorde han klar fra Faaborg, men på grund af »vandets udfald« stod hans skude en dag på grunden for Faaborg skibbro, så han først kom til Svendborg d. 26/9; her skulle han indtage mere gods for Peder Børting. På grund af modvind måtte han ligge en dag over ved Svendborg, men kom dog så videre og »langede« Grønsund, hvor han formedelst »contravind«, storm og uvejr med frost og sne blev liggende 14 dage, indtil stadig modbør, vinter og frost nødte ham til at sejle tilbage til Faaborg, og med stor fare nåede han hjem, før havene »belades« med is. I slutningen af januar lod han sine sejl slå under råen og ville lade sig »værke« gennem isen for at komme til København, men isen stødte hul i skuden, der gik til bunds med al ladningen.¹⁵⁰⁾ Skipper Mads

Christensen kan fortælle om en endnu værre tur. 1/12 1716 afsejlede han til København med fedevarer; efter 8 dages sejlad i modvind måtte han ligge stille i 6 dage i dravis, kom så videre, men måtte så ligge 5 dage, før han kom til Nyord. Der måtte han ligge nogen tid på grund af modvind, og tilsidst tvang den strenge vinter ham til at vende næsen hjemad. Han kom til Ærøskøbing, hvor han måtte blive 4 uger. Han sejlede så til Wismar i håb om der at blive af med varerne, men da prisen var for ringe, gik han til Lübeck, hvor han næsten måtte give varerne bort, da de omtrent var fordærvede.¹⁵¹⁾

Ikke alle skibe vendte hjem. Skibbrud var ikke ualmindeligt, hvad der for skipperen og købmanden næsten betød ruin, da skib og ladning ikke var assureret. På anden måde søgte man at hjælpe dem; da Rasmus Lindegaard i marts 1689 mistede sin galliot under Stevns, blev han fritaget for kopskat.¹⁵²⁾ Købmand Henrik Sirachsen Wilcken mistede tre gange et skib. Tredie gang gik hans jagt »De Tre Brødre« ned ved Egersund med en tømmerladning, skipperen og hele besætningen, 4 mand, omkom.

Handelsvilkår, told og afgifter. Hvordan var nu vilkårene for byens handel? Det er givet, at de i en så lang periode må have været underkastet store svingninger. De skiftende konjunkturer har grebet stærkt ind, ligesom regeringens forordninger om forbud mod ind- og udførsel mange gange har generet købmændene. Men af størst betydning var sikkert krigene, der ofte fuldstændig ødelagde handelen. Karl Gustav krigene medførte en absolut standsning af byens handel og skibsfart. Købmændene var ruinerede, da freden kom.

Byens toldindtægter kan give os et indblik i handelsvilkårene. Fra 1. maj 1655-1. maj 1656 var toldindtægterne i Faaborg følgende: Kronens, St. Annæ told og accisen indbragte 432 rdl., kommissariatolden 171 rdl., ialt 603 rdl. St. Annæ told, der var indført i 1627, anvendtes blandt andet til fæstningsværkerne ved St. Annæ bro i København og var dels en skibsafgift dels en afgift af salt, klæde og silkevarer. Kommissariatolden var de toldafgifter, som ikke gik ind i rentekammeret, endelig var accisen siden 1651 en afgift af malt og vin.

1656 var kronens told 387 rdl., St. Annæ told 112 rdl., kommissariatold 205 rdl. og accisen af vin 34 rdl., ialt 739 rdl.¹⁵³⁾

Det var toldindtægterne før krigen; ser vi nu på tallene efter krigen, viser

de en afgjort tilbagegang. Vi har intet toldregnskab 1658-60, thi da oppebar svenskerne tolden, og som tidligere anført var skibsfarten næsten helt lammet.¹⁵⁴⁾ Det kan vel også tages som vidnesbyrd om de dårlige tider, at borgerskabet i 1662 anmodede om at skånes for maltaccisen, der var 40 rdl. årlig.¹⁵⁵⁾

Indtægterne af told og accise var i

1665.....371 rdl.	1668..... 659 rdl.
1666.....334 rdl.	1669.....1537 rdl.
1667.....446 rdl.	1671.....1358 rdl. ¹⁵⁶⁾

Disse tal kunne tyde på, at byen var ved at komme til kræfter ovenpå Karl Gustav krigenes ødelæggelser, men så kom ildebranden i 1672 og Den Skaanske Krig i 1675, og da den sluttede, var handel og skibsfart gået stærkt tilbage. I 1682 klagede rådet over, at flere huse i byen stod ledige; der havde været »en temmelig svaghed« til skade for handelen, og den var kun ringe, da nogle af de bedste borgere var flyttet på landet, og andre ville følge efter til Voldermisse. Ingen kromand eller folk fra landet hentede øl i byen, der havde været stor misvækst, så bonden havde intet ført til torvs; endelig klagedes over den skarpe konkurrence fra Brobyværk.¹⁵⁷⁾

Nogen grund til klage var der jo nok, thi rentekammeret konstaterede senere, at byens kop- og kvægskat var faldende.

Den var i 1684.....345 rdl.	1688.....250 rdl.
1685.....296 rdl.	1689.....253 rdl.
1687.....254 rdl.	

Borgmesteren og rådet erklærede, at der kun var få, der brugte nogen handel, og de kunne blot betragtes som høkere, thi de fleste var af ringe vilkår. Også håndværksfolkene havde såre lidt at fortjene. Rådet hævdede som nævnt, at der kunne gå en uge, hvor der ikke blev drukket 2 potter vin i byen. Der var heller intet salg af øl, thi fra landet blev der aldrig hentet en tønde øl. »Ja, det er sandhed rart at se, at nogen enten borger eller bonde skulle købe en potte øl til overflod«. De borgere, der var tilbage, sad hårdt i det, pengemangelen var stor, borgerne få, og byen stærkt medtaget ved de mynsterske soldaters indkvartering.¹⁵⁸⁾ Klagerne blev ikke mindre, da amtmand greve Holck i 1693 forespurgte, om der blev købt øl i Faaborg af folk fra landet; han fik at vide, at det skete ikke mere, men i »forrige tider« købte adskillige kromænd øl og brændevin i byen, men nu blev der snarere ført øl og brændevin til købs fra landet. Øboerne, hvis

rette akseltorv tidligere havde været Faaborg, hvortil de havde ført deres varer, førte dem nu til Holsten og andre steder. Byen ville derfor blive ruineret, hvis den ikke fik hjælp.¹⁵⁹⁾ Det kan være nok med disse klager, de er enslydende fra købstad til købstad i 17. århundrede. Det gjaldt om at skildre sin tilstand så ynkelig som muligt.

I 1672 var der kommet en ny toldlov, hvorved provinstolden bortfaldt. Under Den Store Nordiske Krig steg toldindtægterne.

1700 var toldindtægterne	643 rdl.	1705 var toldindtægterne	941 rdl.
1701	—	1706	—
1703	—	1709	—
1704	—	1710	—
	1100 rdl.		748 rdl.
	1067 rdl.		871 rdl.
	1005 rdl.		620 rdl.

Med rette hævdede rådet i 1711, at siden pesten i København »lå handelen nede«. Der var heller ingen handel med landet og intet byggeri, tidligere blev der købt en del byggematerialer i byen.¹⁶⁰⁾ Rådets udtalelser bekræftes af den lave toldindtægt i 1710 og af accisen af den søværts tilførsel, der 1702-09 lå mellem 50 og 98 rdl. årlig, men i 1710 faldt til 4 rdl.; i 1712 var den 19 rdl. Det år klagedes der da også over den ringe handel og over den nedlagte fart på København; håndværkerne manglede arbejde, den dårlige tilstand »fornemmes« på skifterne, hvor gælden overgik boernes midler. De, der drev handel, gjorde det med andres gods. Hvis borgerne satte hus og bohave på auktion for at udrede skatterne og betale deres gæld, var der ingen, der formåede at købe. Stiftamtmand Pritzbuer bekræftede, at byens købmænd havde lidt store tab ved fallitter og ved fjendens kaperier.¹⁶¹⁾

I den følgende tid synes handelen at være gået frem, toldindtægterne er atter stigende.

1712 udgjorde de	965 rdl.	1715 udgjorde de	1333 rdl.
1713	—	1720	—
1714	—		1420 rdl. ¹⁶²⁾
	1182 rdl.		1766 rdl.

1723 indberettede stiftamtmanden, at Faaborg var et kønt og velbygget sted. Indbyggerne syntes nænsomme og omhyggelige for at vinde brødet, og den lille handel, som byen formåede at føre, var i temmelig god stand.¹⁶²⁾ Godt stod det nu ikke til med handelen. Toldindtægterne, der i 1720 var 1401 rdl., var i 1726 855 rdl., og afgiften af de 4 species faldt i samme tidsrum fra 114 rdl. til 6 rdl.; lavpunktet nåedes i 1736, da var toldindtægterne 519 rdl.¹⁶³⁾

På det tidspunkt var det gået op for regeringen, at noget måtte der gøres for at hjælpe købstæderne. Efter kgl. ordre indgav borgmesteren i 1735 en beretning om byens tilstand.

Det er ikke noget lysteligt billede, han giver af byens næringsliv, der efter hans formening har været i konstant tilbagegang siden ildebranden 1715; senere havde branden i 1728 sat byen tilbage. De bedste købmænd var døde, og deres hustruer var flyttet på landet med midlerne; andre købmænd havde købt gårde på landet og forladt byen, og nytilkommende havde sat deres kapitaler til. Håndværkerne kunne næppe leve; en virkelig hjælp til byen ville det være, hvis de, der havde bygget deres gårde og huse op, fik 10 års frihed for konsumtionsafgift.¹⁶⁴⁾ Sejladsen på Norge var taget stærkt af, fordi kornsølget havde givet store tab i de sidste par år.

I 1740'erne gik det dog atter fremad; lastepenge, told- og havnepenge af ind- og udgående skibe var stigende.

De samlede toldindtægter var i

1741 1205 rdl.	1746 866 rdl.
1742 1245 rdl.	1747 836 rdl.
1743 853 rdl.	1748 670 rdl.
1744 986 rdl.	1749 691 rdl.
1745 1118 rdl.	1750 1381 rdl. ¹⁶⁵⁾

Kapitalforhold. Tidsrummet var kapitalfattigt, og rede penge var der stor mangel på. Kun ganske få mennesker i Faaborg havde »overflødige« penge at anbringe. 1639 meddelte lensmand Mogens Kaas på en forespørgsel fra kancelliet, at ingen i Faaborg havde penge på rente,¹⁶⁶⁾ og 75 år senere modtog rentekammeret et lignende mistrøstigt svar. Det »opbevarede« borger-skab erklærede da, at ingen havde penge på rente, da deres tilstand var slet, og den liden handel, der brugtes, blev udført ved kredit, indtil varerne solgtes.¹⁶⁷⁾

Var der således ingen i byen, der havde ledige penge, var der til gengæld flere, der ville låne. Denne lånetrang kunne i nogen grad imødekommes af kirkens og latinskolens kapitaler, der mod renter og sikkerhed udlåntes til byens borgere. Renten var som regel 5 pct. De offentlige pengemidler, der var på rente i byen, beløb sig i 1743 til 1591 rdl., heraf var langt den største del skolens, kirkens og de fattiges kapitaler. For byens mindre håndværkere og næringsdrivende spillede disse offentlige midler en ikke ringe rolle, da det som oftest var til dem, disse kapitaler udlåntes mod pant

i deres huse; da disse penge derfor blev opsagt til december termin 1743 i anledning af opgøret med borgmester Jørgen Jacobsen, følte det som en stor ulykke, og borgerne klagede til øvrigheden, at det ville blive deres ruin og ville føre til, at de måtte sælge deres huse.¹⁶⁸⁾

De offentlige pengemidler var selvfølgelig ikke i stand til at tilfredsstille lånetrangen, men heldigvis var der hele perioden igennem enkelte borgere, der kunne forstrække håndværkere og daglejere, således at de kunne få den fornødne driftskapital, men det var kun små summer, det drejede sig om. Det var som regel borgmestere og rådmænd, der kunne låne penge til deres fattige medborgere, f. eks. kan nævnes rådmændene Rasmus Jørgensen og Christian Ibsen Mølmark og borgmester Jacob Jørgensen; sidstnævnte lånte Hans Hansen Kalleko penge til hans øksnehandel mod pant i hans gård i Holkestræde,¹⁶⁹⁾ og om rådmand Iver Nielsen hed det, at han var god for 3000 dl., da han levede af sin rente, hvad han dog benægtede.¹⁷⁰⁾ En af dem, der havde særlig mange penge at udlåne, var købmanden Jens Lauridsen Erreboe. Det er ikke tænkeligt, at større kapitaler er udlånt til folk udenfor byen, men nogle borgere i andre byer og enkelte adelsmænd har vel nok lånt penge i Faaborg. Christian Rothkirch til Stensgård lånte i hvert fald penge af herredsfoged Jens Christensen,¹⁷¹⁾ og som debitorer i sognepræst Just Ludvigsens bo nævnes en række adelige som Jørgen Brahe d. y. til Hvedholm, Pernille Bille til Brobygård, Jens Dyre til Elvedgård, oberst Niels Lykke og amtmand Frederik Schult.¹⁷²⁾

Købmændene havde også selv tit brug for driftskapital; de lånte ikke sjældent hos hinanden, men de fleste penge måtte dog hentes udenfor byen. Gennem hele perioden forstrakte ridefogeder og forpagtere købmændene med penge mod pant i huse og gårde, jordegods og skibe. Også bønder i Sallinge herred og borgere i andre fynske købstæder investerede penge i byen. At anbringe sine sparemidler i købstædernes huse og gårde må have været betragtet som en god pengeanbringelse i det 18. århundrede; særlig præsterne satte deres penge i byejendomme, selv godsejerne dukker op som kreditorer; de anbragte ikke blot deres egne penge i byen, men også de umyndiges midler, der fandtes på deres godser; det gælder særlig om Frederik Hein til Stensgård, Braherne på Hvedholm og slægten Holsten på Holstenshus, Erik Skeel von Holsten til Arreskov og Karen Brahe. Formentlig har købmændene også lånt penge hos deres handelsforbindelser udenfor kongeriget som i Flensborg, Lübeck og Hamborg. Kapitalbehovet

var stærkt stigende i tiden efter Den Store Nordiske Krig. I 1750 udlåntes til borgere i Faaborg 4025 rdl., heraf anbragtes de 3075 rdl. af godsejere.

Datidens formuer bestod dog som tidligere vist ikke i rede penge, men i huse og gårde, jordegods og skibe. Uheld af den ene eller anden art kunne derfor ofte få alvorlige følger for den enkelte købmand. Året 1749 bragte vanskeligheder for to af byens mere betydelige købmænd, de måtte det år pantsætte al deres ejendom. Købmand Jørgen Rasmussen Bildthugger udstedte pantebreve til et beløb af 3647 rdl. og købmand Peder Jørgensen Mahl for 4360 rdl. Det er ikke klart, hvad årsagen hertil er for Jørgen Bildthuggers vedkommende, men Peder Mahl kom i vanskeligheder under opførelsen af skibet »Fyrstinde Reventlow«. ¹⁷³⁾

HÅNDVÆRK OG HÅNDVÆRKERE

Øvrigheden og håndværkerne. Købmænd og skippere udgjorde kun en mindre del af borgerne; langt de fleste var håndværkere. Deres stilling var socialt set meget ringere end købmændenes, og flere af dem kunne næppe tjene det daglige brød. Støttende sig til gamle bestemmelser hævdede de fremdeles deres eneret til alt håndværk; kun de håndværkere, der var uundværlige for bonden, måtte bo på landet; det fastsloges både i borgerskabets privilegier i 1661 og kommerceforordningen af 1681. Samme år kom en lavsforordning, der ophævede lavene, men gav en række fag lov til at nyde lavsprivilegier. Enhver, der havde lært et håndværk og taget borgerskab, måtte udnytte sin kunnen. De lav, der oprettedes, stod under magistratens kontrol. Når nogen indtrådte i lavet, skulle magistraten have meddelelse derom, og mesterstykket blev gjort på rådstuen i overværelse af magistraten og 4 mestre. Samme sted blev oldermændene for lavene udmeldt, undertiden af lavet¹⁾ og undertiden af magistraten,²⁾ det første var dog det almindeligste. En tredje fremgangsmåde blev praktiseret i 1709, da begærede skomagerlavet en oldermænd og gav magistraten valget mellem 3 navngivne mestre, hvoraf den første blev valgt.³⁾ Mestrene kunne ikke holde sammenkomster uden magistratens tilladelse, og et af dennes medlemmer skulle altid være tilstede. 1694 blev skrædderlavet kaldt op på rådstuen, fordi oldermændene nogle gange havde ladet lavet samle uden magistratens »vilje og videnskab«. ⁴⁾ For at håndværkerne ikke skulle udnytte monopolet, blev det forbudt at træffe prisaftaler.

Byens håndværkere havde selvfølgelig et godt øje til landhåndværkerne og passede på, at de ikke tog arbejde i byen; 1704 beklagede man sig over, at fremmede murermestre fik arbejde i byen.⁵⁾ Man sørgede også for, at håndværkere, der skulle bo i byen, ikke bosatte sig på landet. På Boltinggårds gods havde en mand i lang tid ernæret sig som drejer, men tilsidst blev han tvunget til at opgive det og tage borgerskab i Faaborg.⁶⁾

Antallet af håndværkere. Nøjagtig oplysning om antallet af håndværkere har vi fra 1706 og 1735.⁷⁾

År	Skomagere	Hattemagere	Skræddere	Handskemagere	Snedkere	Smede	Felberedere	Bagere	Murere	Barberer	Bødkere	Gjarmestre	Drejere	Sadelmagere	Målere	Guldsmede	Tinnsløbere	Vævere	Rebblagere	Pottemagere	Farvere	Tømrere	Ialt	
1706	16	6	9	7	6	7	7	3	3	2	4	2	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	82
1735	16	2	6	5	6	3	6	3	0	1	4	1	2	2	0	1	0	0	1	1	1	3	64	

Tallene viser en nedgang i antallet af håndværkere mellem 1706 og 1735, formentlig som følge af byens tilbagegang efter de store ildebrande; betegnende hedder det også om håndværkerne i 1735, at de fleste var i slet og fattig tilstand.

Håndværkernes markedsandel. Byens håndværkere kunne ikke ernære sig alene ved at producere til de andre borgere i byen, men solgte også deres varer på markeder både hjemme og ude. Ofte slog de sig sammen og lejede et skib og kom på den måde billigt og nemt til markederne. Hyppigt drog de til Ærø, Als, Langeland og Lolland-Falster. 1670 drog nogle håndværkere pr. skib til Sønderborg og havde 14 degen skind og 4 dusin hatte med sig. I 1672 drog de til Lollands marked med 4 degen skind, 12 dusin hatte og 58 sengeklæder og 14 dage efter til Langelands marked med 11 dusin hatte og 12 sengeklæder.⁸⁾ 1717 solgte 2 hattemagere 76 hvide hatte til en kollega i København.⁹⁾ Det gjaldt om at have et tilstrækkeligt stort lager af forarbejdede varer til markedstiden. Det vakte derfor bestyrtelse, da magistraten i 1715 udtog 4 skomagervende og en hattemagervend til tjeneste på et vagtskib ved Nyborg. Både hatte- og skomagerlavet henvendte sig til stiftamtmanden og bad om at få svendene tilbage, da det ellers ville

blive mestrenes ruin, fordi de vanskeligt kunne få lavet varer nok til de forestående markeder. Magistraten tog sagen roligt og svarede på en forespørgsel fra stiftamtmanden, at de to var holstenere, der havde giftet sig for et par år siden og boede i nogle lejeboliger; de ville ikke løse borger-skab og havde ikke svaret kongen nogen skat. De øvrige 3 svende var urolige hoveder, der yppede klammeri og var et slet eksempel for de andre svende.

Lavene. Svende og lærlinge. Antallet af svende var ikke stort. De færreste mestre havde råd til at beskæftige mere end en svend. I 1715 var der 28 svende, nemlig 19 skomagersvende, 3 handskemagersvende, 3 skræddersvende, 2 smedesvende og 1 hattemagersvend. 2 mestre havde 4 svende på værkstedet og 2 mestre havde hver 3.¹⁰⁾

Hvilke lav der var i Faaborg i 1630, vides ikke, men et skrædderlav var der vel nok. Dets lavsskrå er dateret 24. september 1668, og lavets medlemmer samledes 4 gange årligt.¹¹⁾ I 1668 var der 12 mestre i lavet,¹²⁾ i 1748 var deres antal 21.¹³⁾ Det største lav og formentlig det ældste var skomagerlavet. 1665 var Niels Mortensen Bang dets oldermand.¹⁴⁾ Skoma-gerne havde et lavshus,¹⁵⁾ hvor mestrene mødtes og traf bestemmelser til fælles bedste som i 1697, da det bestemtes, at oldermanden skulle drage omsorg for at fragte et skib, der kunne føre dem og deres varer til Lollands marked.¹⁶⁾ Det var nu slet ikke noget nyt; allerede i 1678 nævnes det, at Torsten Hansen skomager udførte skotøj til Lolland,¹⁷⁾ og endnu i 1742 var det almindeligt, at byens skomagere besøgte Lollands marked.¹⁸⁾ De var hårde konkurrenter for de stedlige skomagere, der da også søgte at for-mene dem adgang; magistraten støttede de hjemlige skomagere, og stift-amtmanden erklærede, at de skulle have lov til at drage dertil, da skoma-gerne i Faaborg i »umindelige tider« havde besøgt markederne på Lolland-Falster og leveret godt arbejde; deres udebliven ville føre til prisstigning til skade for befolkningen.¹⁹⁾

Skomagersvendene var ofte nogle urolige hoveder. I 1671 stævnedes by-fogeden 5 skomagersvende, fordi de pinsedags aften havde bragt øl op »på kroen og deres lav« og drukket det anden pinsedag under froprædiken og aftensang. Resultatet var ikke udeblevet; de 5 svende var kommet i slags-mål. Samtidig lod byfogeden lavet vide, at hvis der kom strid mellem mester og svende, skulle der holdes forhør en hverdag og ikke en søndag, og ingen

bøder måtte anvendes til øl eller gæstebud. Skomagermestrene forklarede, at en af drengene var blevet svend og derfor havde givet lavsbrødrene en tønde øl; det var en gammel skik, og alle lavsbrødrene havde drukket øllet og inviteret deres svende til at være med. De bedyrede, at der ikke blev begået nogen uskikkelighed, medens øllet blev drukket, men det var muligt, at svendene bagefter var kommet i klammeri, og de lovede byfogeden at tilholde svendene at forholde sig skikkelige.²⁰⁾ Det er ikke meget, vi ved

om svendene og lærlingene, men en klage fra Oluf Nielsen giver os dog et indtryk af, at en læredreng ofte kunne have det drøjt og bittert. Han havde sat sin søn i lære hos Claus hattemager. Der blev oprettet en lærekontrakt, hvorefter drengen blandt andet årlig skulle have to par lærredsbukser. Faderen klagede over, at i 3 år havde drengen kun fået et par bukser, desuden var han blevet misbrugt; i stedet for at lære håndværket var han sat til at forrette groft arbejde, der lå langt over

hans styrke og evner; om formiddagen havde han æltet dej, og om eftermiddagen skulle han alligevel udføre sit dagværk. Desuden måtte han male meget gryn på en håndkværn, og hertil havde han kun fået hjælp af en lille pige. Han nød ikke sin frihed om søndagen, men måtte gå på landet og købe korn og rug og betle sig til et stykke »brø«, da han var blevet sendt af sted fastende og måtte gå til om aftenen. Da hans læremester flyttede, måtte han bære bohavet sammen med en før karl, så han næsten var »liffsprenget«, og begge hans skuldre blev til sidst så store, at han hverken kunne have klæder på kroppen eller røre sine lemmer til noget dagværk. Drengen blev efterhånden så »formåttet«, at han ikke kunne passe sit arbejde, og når han blev sat til noget andet, bandede Claus hattemager ham og lovede en ulykke. Sagen blev henvist til bedømmelse af andre mestre, og dens udfald kender vi ikke.²¹⁾

Man møder hos skomagerne de sædvanlige klager over landskomagerne,

Faaborg skomagerlavs segl (1708)

særlig havde man et godt øje til Rasmus skomager i Svanninge.²²⁾ De klagede også over vanskeligheder med at få de nødvendige huder, fordi om-løbende prangere, købmænd og Ærøboere opkøbte dem. På anmodning af stiftamtmanden udtalte magistraten, at det kunne ikke nægtes, der foregik landprang med huder ved »udsiderne«, og kunne skomagerne træffe nogen af dem, der begik landprang, og føre dem til byen, ville magistraten yde dem al assistance, men udenfor byen kunne man ikke hjælpe dem. Grunden hertil var nok den, at købmændene hævdede, at handelen med huder var fri, når de betalte told og andre afgifter deraf.²³⁾ Konkurrencen med andre byers skomagere var også følelig. I 1707 havde stiftamtmanden befalet, at ingen i skomagerlavet i Odense måtte forarbejde heste- eller horse-huder, men året efter kom en del af skomagerne i Faaborg til magistraten og berettede, at sådanne huder blev barkede og forarbejdede i Odense og andre fynske købstæder, og derfor mente en del af byens fattige skomagere, at de også kunne have nogen hjælp og nytte af at forarbejde sådanne huder. Magistratens anmodning herom blev afslået af stiftamtmanden, da han netop havde indført forbudet efter magistraternes ønske, og det var blevet indført i lavsbøgerne. Senere på året henvendte de sig direkte til stiftamtmanden og klagede deres nød. Henvendelsen har interesse ved at vise en uoverensstemmelse mellem skomagerne og lavets oldermænd. De påstod, at oldermænd Frands Bang for nogle år siden på deres bekostning havde ladet gøre en lavsbog, der blev autoriseret af deres bisidder borgmester Jacob Jørgensen. Denne lavsbog havde oldermænd aldrig nogensinde ladet dem se, så de havde måttet bruge den gamle bog, og da stiftamtmanden sidst var i byen, havde Frands Bang uden deres vidende og vilje begæret en befaling indskrevet i bogen af stiftamtmanden, at skomagerne ikke måtte forarbejde heste- eller horselæder. Dette forbud hørte de først, da det blev læst for dem på rådstuen. De gjorde stiftamtmanden opmærksom på, at de var »en temmelig del skomagere her i denne liden by«; de kunne derfor ikke leve af håndværket i Faaborg, men måtte arbejde for folk på landet og bad derfor om at måtte forarbejde hestelæder; de kunne ikke »subsistere«, hvis sådant arbejde blev taget fra dem, og de lovede at lave godt arbejde. Til slut anmodede de om, at det måtte blive tilholdt oldermænd at tage til sig den »for os længe gedulgte bog«, da de havde ladet indrette en ny lavsbog; desuden mente de, oldermænd burde irettesættes, fordi han bebyrdede dem med nye vedtægter. Stiftamtmanden var imidlertid standhaftig;

befalingen ville han ikke trække tilbage, men skomagerne måtte gerne gøre sig en ny lavsbog, den gamle skulle dog blive i deres lavskiste.²⁴⁾

1668 klagede byens skindere over, at »fremmede skindere og bønhaser« kom til byen og forfærdigede skindvarer. I den anledning havde de ladet udarbejde en lavsskrå på 32 artikler, som de bad rådet »konfirmere«. ²⁵⁾ Flere lav end disse tre kender man ikke noget til før forordningen af 1683, men den gav også stødet til nye lavs oprettelse. Forordningen af 5. maj 1683 om oprettelse af slagterlav førte samme efterår byens slagtere sammen på rådhuset; de ønskede ikke at oprette noget lav, men bad om, at det måtte blive som tidligere, at de slagtede, når de kunne få noget solgt. Der var ikke mange muligheder for en slagter der i byen, da der næsten ingen rejsende kom, og der var rigeligt af fersk fisk.²⁶⁾ Ofte var der imidlertid mangel på slagtere, og i 1745 anmodede byfogeden borgmesteren om at »ordinere« en eller to slagtere til at forsyne byen og om at fastsætte en taxt på »viktualier«. ²⁷⁾

Af andre lav efter 1683 nævnes et filtmagerlav, snedkerlavet, handskemagerlavet og bagerlavet.²⁸⁾ Bagerne bad sig i 1683 ligesom slagterne fritaget for at danne lav; de undskyldte sig med, at de havde ingen forråd af hvede og rug og derfor helst ville vente med lavet til efter nytår, men tiden gik, uden at der skete noget.²⁹⁾

1709 klagede Eskild Mørk, der havde stået i lære i København og fået borgerskab som bager i Faaborg, over, at bagerne ville formene ham retten hertil, fordi han ikke havde løst sit borgerbrev. Stiftamtmanden kom ham til hjælp og erklærede, at da bagerne ikke havde lav, kunne de ikke forhindre ham i at drive sin håndtering.³⁰⁾ Nu blev det til alvor med lavet, der blev indstiftet af borgmesteren i 1711.³¹⁾ Det nye lav for hårdt frem; en gammel kone, Karen sl. Søren Hornes, klagede over, at lavet ville nægte hende ret til at bage, hvad hun havde gjort i 40 år; stiftamtmanden gav hende, »en gammel bedaget enke«, ret til at bruge sin bagernæring.³²⁾ Hjælp af øvrigheden fik bagerne, da en tidligere soldat, der boede til leje på Vejlevgårds gods, flyttede til Faaborg, hvor han ville være bager; som tidligere soldat havde han lov til at nedsætte sig, hvor han ville. Dette nægtede borgmester og råd ham, da bagerne ikke kunne »nære« sig, når de blev så mange; der var to unge og bemidlede bagere i byen, men tidligere havde der været fire.³³⁾ Tiderne var så vanskelige for dem, at de ikke holdt læredrenge, og for at de bedre kunne have deres næring, ordnede de det sådan, at enhver havde sin uge, hvor han kunne gå om i byen med brød. Næringen var der-

for meget slet, kornet dyrt, og lidet ejede de at købe for; da byen var lille, var forbruget kun ringe.³⁴⁾ At gå om i byen med brød var en gammel skik, som daterede sig fra 1646, hvor borgmester og råd i anledning af en klage fra de andre bagere over en bagers omløben med hvedebrød, gav dem lov til onsdag og lørdag, de tvende torvedage, at lade deres bud gå om i byen med brød, men de andre dage skulle de holde deres brød til købs på deres »vinder«.³⁵⁾ Øvrigheden havde stadig et godt øje til bagerne. Købmændene Jørgen Bertelsen og Jørgen Thomsen blev i 1684 udmeldt til at have opsyn med dem.³⁶⁾ Samme forår blev de kaldt på rådstuen, hvor man foreholdt dem at bage alle slags brød og »falholde« dem efter taxten, der var opslået på rådhusdøren; de lovede at gøre, hvad man bad dem om, men de havde intet imod, at borgerne bagte grovbrød, da de selv om sommeren og vinteren ikke kunne få malet på de nærmeste møller, men ofte måtte køre to mil til mølle; kun Rasmus Ploug ville påtage sig at bage grovbrød. 13 år efter måtte byen søge efter en bager, der kunne påtage sig at holde byen forsvarlig »ved lige med grovbrød«.³⁷⁾

I 1735 nævnes følgende lav i byen: Skræddernes, skomagernes, felberedernes, smedenes, snedkernes, handskemagernes og bagernes; de fleste andre håndværkere var udenfor lavene, dog var byens hattemagere og malere i lav i Odense, og rebslagerne stod i lav i Flensborg, hvor de også lod deres læredrenge ind- og udskrive.³⁸⁾ Hattemagerne havde tidligere haft deres eget lav; en oldermænd nævnes i 1694 og 1726,³⁹⁾ men antallet af lavsbrødre faldt fra 6 i 1706 til 2 i 1735. Tre år senere skrev stiftamtmanden Christian Sehested til borgmesteren, at alle håndværkere, der ikke havde lav i Faaborg, skulle lade sig indskrive i lavene i Odense.⁴⁰⁾

Det kgl. reskript 26. januar 1740. Nogle år efter fik håndværkerne i de små fynske købstæder en alvorlig forskrækkelse. 1739 indberettede stiftamtmanden, at der havde indsneget sig »en særdeles uorden og misbrug« blandt håndværkerne, blandt andet fordi den lokale øvrighed af »egen tiltagen autoritet« havde oprettet lav; desuden havde flere håndværksfag ingen lav, medens andre håndværkere var indtrådt i lav i Fyn og udenfor øen. Resultatet af stiftamtmandens klage blev et kgl. reskript af 26. januar 1740, der bestemte, at alle de lav, der ikke havde kgl. stadfæstelse, straks skulle begive sig ind under Odenselavene; dog skulle håndværkerne hverken gøre mesterstykke eller betale skriverpenge og andre »onera« ved indtrædelsen. De ikke

lavsorganiserede skulle ligeledes indtræde i Odenselavene og slap også for at gøre mesterstykke, men skulle betale til oldermanden, øvrigheden og rådstueskriveren; endelig skulle de håndværkere, som havde begivet sig i lav »hist og her såvel uden som inden provinsen«, også indtræde i lavene i Odense; som de andre slap de for mesterstykke og skulle kun betale det halve af, hvad de udenfor lavene værende håndværkere skulle betale. Det, der ved indtrædelse i lav skulle betales til lavets fattige, skulle betales til de fattige håndværkere i hver købstad.⁴¹⁾

Dette kgl. reskript vakte et voldsomt røre blandt håndværkerne i Faaborg. Forgæves strittede de imod og bad borgmesteren hjælpe dem. På deres vegne forespurgte han stiftamtmanden, om det ikke var nok, når der mødte een af hvert lav for Odenselavet, men der kom et blankt afslag; alle skulle indfinde sig i Odense, og ingen drenge måtte længere ind- eller udskrives i lav i Faaborg, medmindre lavene fik kgl. bevilling.⁴²⁾ Nu forstod håndværkerne, at det var alvor. Oldermanden for skomagerne og 12 mestre ansøgte kongen om »konfirmation« af deres lav; når de ikke tidligere havde søgt derom, skyldtes det »uvidenhed og forsømmelse i at forespørge om sådant.«⁴³⁾ De bad stiftamtmanden understøtte supplikken, der blev indsendt både 1741 og 1742; thi ingen mestre kunne få læredrenge, så længe sagen stod hen;⁴⁴⁾ det hjalp ikke, og til sidst fik skomagerne befaling af stiftamtmanden om at indtræde i lavet i Odense inden 6 uger.

Da der stadig intet skete fra håndværkernes side, blev de efter stiftamtmandens befaling opkaldt på rådstuen en januardag i 1741; her blev kongens befaling atter meddelt dem; de skulle inden 1. maj indtræde i Odenselavene. De håndværkere, der havde haft lav, »bejamrede dem med grædende tårer, at de skulle miste deres lavsrettighed, da de har svaret alle påkommende onera«. De gjorde opmærksom på, at en del af dem var gamle mænd, der hidtil havde lavet upåklageligt arbejde; de indrømmede, at der iblandt dem var nogle, som af medlidenhed var optaget i lavet for at »konservere« familierne og få stederne beboet, »hvilke i nødsfald assistere de andre og forbedres ved daglig øvelse«. De hævdede overfor borgmesteren, at denne nye ordning med lavene kun fandt sted på Fyn. Deres drenge og svende var altid blevet anset for gyldige i København, og der var i byen mestre, som havde lært i København og tjent der som mestersvende. Deres ansøgning om konfirmation var tilbagesendt, men de forment, at den ikke var kommet i de rigtige hænder. Hvis de skulle »contribuere« til andre lav, gik ikke

Holkegade nr. 2 (Smedehusene) ca. 1940
Opført 1703. Her boede 1707 Hans Bildhuggers enke.

alene de små sportler tabt, som de af andre skulle nyde, men den første rejse til Odense ville koste dem mindst 100 rdl. til vognleje, fortæring og lavsudgifter.⁴⁵⁾

Handskemagerne var allerede i 1740 indtrådt i Odenselavet, men klagede to år efter over, at de betalte for meget der;⁴⁶⁾ skrædderne derimod havde endnu i efteråret 1742 ikke bekvemmet sig dertil, men fik så besked om, at det skulle ske inden 6 uger.⁴⁷⁾ En særstilling fik felberederne; de havde allerede i 1734 sammen med de andre felberedere i provinsen fået ordre til begive sig ind i felberederlavet i København, men de strittede imod så længe, at de slap mod i 1743 at indtræde i lav i Odense.⁴⁸⁾

De mange klager fra håndværkerne og deres modstand gjorde langt om længe indtryk. En kgl. resolution i 1748 ophævede det tidligere nævnte reskript og gav atter håndværkerne i Faaborg lov til at have deres eget lav.

Denne gang sørgede man for at sikre sig de kgl. konfirmationer,⁴⁹⁾ og samme år opnåede smedene, skrædderne, snedkerne, skomagerne og felberederne bevilling på lav og lavsrettighed.⁵⁰⁾ Der var da 9 felberedere, 14 skomagere, 6 skræddere og 4 snedkere.⁵¹⁾ Handskemagerne, der var for få

til at danne et selvstændigt lav, anmodede om at blive fri for at stå under lavet i Odense, da det var en stor byrde for dem; særligt lav fik de i august 1749, da der var 4 mestre.⁵²⁾ Malerne vedblev at stå i lavet i Odense; mestrene her var imidlertid ikke meget for at optage nye mestre, der ville slå sig ned i Odense. Peder Jørgensen Lund, der var maler i Faaborg, måtte efter stiftamtmandens resolution træde ud af Odenselavet, da han var kommet ind ved »korruption«, idet han, inden han blev indskrevet, lovede ikke at nedsætte sig i Odense, men at forføje sig til Faaborg.⁵³⁾ Rebslagerlavet i Odense forsøgte også ved en klage til stiftamtmanden at få rebslageren i Faaborg, Peter Mathiasen Weiergang, til at træde ind, men han værgede kraftigt for sig, idet han gjorde stiftamtmanden bekendt med, at han ved mikkeldagstide 1749 var kommet til byen fra Aabenraa efter øvrighedens og købmændenes begæring, da der i Faaborg var mere skibsarbejde end i nogen anden købstad på Fyn. Man var der kun tjent med en rebslager, der forstod skibsarbejde, og det havde han lært af sin fader i Aabenraa. Hans fader var indskrevet i lavet i Flensborg. Peter Weiergang havde som svend arbejdet i Riga, Reval, St. Petersborg, Stockholm og København. I Faaborg havde han bestyret sl. Henrik Buschs værksted, og han havde nu ægtet enken. Hans sl. formand havde aldrig været i lav i Odense, men i Flensborg, og han var selv indskrevet i dette lav, derfor var han ikke forpligtet til at indtræde i Odenselavet. Det var en stor fordel for ham at være i lav i Flensborg, da der var mange mestre fra Flensborg og andre købstæder; de holdt mange svende, så han kunne let få nogle, mens lavet i Odense ikke kunne hjælpe ham og slet ikke skaffe ham svende, der var kendt med skibsarbejdet. Rebslagerens gode argumenter var så slående, at stiftamtmanden blev overbevist og gav ham lov til at blive i lavet i Flensborg.⁵⁴⁾

Guldsmede. Yderligere et bevis på håndværkernes tilknytning til hertugdømmerne kan anføres. Byfogeden Christen Laursen beskyldte i 1649 guldsmeden Niels Nielsen for, at den sølvskål, han havde leveret ham, ikke indeholdt de 36 lod sølv, som han havde fået udleveret. Sagen henvistes til bedømmelse af en anden guldsmed; man skulle vente, det blev en Odenseguldsmed, men hvervet overdroges til guldsmeden Jakob Prusning i Haderslev, der konstaterede, at der kun var 12 lod sølv i skålen.⁵⁵⁾ Der var selvfølgelig ikke meget at bestille i Faaborg for en guldsmed; derfor beklagede Peder Pedersen Ringsted sig til stiftamtmanden over, at en guldsmed fra

Viborg ville nedsætte sig i byen. Han hævdede, at borgmester og råd havde lovet ham ikke at give andre guldsmede borgerret. Dette kendte rådet ikke noget til, men ville på den anden side ikke benægte, at der kun var næring til een, og derfor havde man meddelt guldsmeden fra Viborg, at han ville være henvist til at arbejde for fornemme folk på landet.⁵⁶⁾

Farvere. I denne tid fik byen også en farver; det var en privilegeret håndværker. Byens første farver var Henrik Bansen fra Assens, der tog borgerskab i 1694.⁵⁷⁾ Der blev ikke meget at gøre for ham, og 1698 beklagede han sig over, at han ikke kunne »subsistere«, da det tøj, der skulle farves, blev udført til farvning på fremmede steder. Øvrigheden advarede derfor købmænd og skipperne mod at være delagtige deri.⁵⁸⁾ Farvergården lå i Østergade, nær ved Østerport. Henrik Bansen var den eneste farver til 1722, da Christian Sørensen Fabricius fik lov til at nedsætte sig;⁵⁹⁾ han gik senere i kompagniskab med Henrik Bansens svigersøn Hans Hansen Kierumgaard, der i 1726 fik privilegium og ret til at nyde sin svigerfaders farveri;⁶⁰⁾ eneret fik han i 1732.⁶¹⁾

SKIBBROEN.

Den gamle skibbro. Om byens skibbro haves ikke mange oplysninger fra sidste halvdel af 17. årh., skønt den spillede så stor en rolle for købmændene og skipperne. Af og til får vi oplysninger om, at byen yder penge til dens vedligeholdelse, men af beløbenes størrelse synes det at fremgå, at det kun drejer sig om den nødtørftigste vedligeholdelse. Storm og is var ofte hårde ved broen, og faren for tilsanding og tilmudring var stor; det var derfor også forbudt skipperne at kaste deres »baglast« af sand ved broen, og hvad der blev udkastet på broen, skulle skipperne fjerne på egen bekostning;¹⁾ ligeledes blev det forbudt skomagere, sadelmagere, rimsnidere og handske­magere at lægge deres huder og skind i blød ved skibbroen og kaste sten derpå samt at skrabe deres huder på broen til skade for den og skibsfarten; ofte havde skibene af den grund ikke kunnet lægge til broen. Håndværkerne blev fornærmede og henholdt sig til, at de »i forrige tider altid havde blødt deres skind der«;²⁾ de gik dog ind på ikke at kaste sten ved broen og ej heller skrabe skind der. 1747 angives det, at skibe på 5-6 fod kan indtage deres ladning ved skibbroen.³⁾ Skibene var ved efterårstide og vintertide ikke særlig godt beskyttet ved broen mod vind og vejr. I 1670 klagede rådmand

Rasmus Jørgensen over, at en Flensborgskude i stormen havde redet på hans ankertov og beskadiget det.⁴⁾ Det var ikke nemt at færdes på skibbroen en efterårsaften i buldrende mørke; ulykker skete da også; en novemberaften i 1714 druknede en mand, da han ville gå ombord i en skude.⁵⁾

Byens andel af accisen gik til broens vedligeholdelse, men den forsløg langt fra, og i 1714 var broen så brøstfældig, at man anslog, en hovedreparation ville koste ca. 200 rdl.; et nyt syn på broen 4 år efter fandt, at den manglede tømmer, sten, grus og jernbolte.⁶⁾

Den nye skibbro. I oktober 1720 passerede Frederik IV byen på gennemrejse. Magistraten opvartede kongen og gav ham en supplik, hvori den søgte om tilladelse til at opkræve en skibsafgift både af hjemlige og fremmede skibe til broens reparation.⁷⁾ Nogen tid efter skildrede magistraten i breve til stiftamtmanden broens elendige tilstand, og i en ny supplik til kongen året efter meddelte man, at storm og is havde ødelagt broens fundament. Broen lå øde hen, da ingen vovede at køre ud på den med hest og vogn; intet skib kunne indtage ladning ved broen, og mange skibe lå om vinteren i andre havne.⁸⁾ Da der stadig intet skete, bad 3 af byens købmænd magistraten om endnu en gang at gå til kongen, da broen ikke kunne stå en vinter til.⁹⁾ Købmændenes ønske blev straks opfyldt; magistraten indgav en tredje supplik og anførte atter betimeligheden af en skibsafgift og fremsatte ønske om at få en del ege fra skovene ved Svendborg til tømmer og pæle.¹⁰⁾ Der kom nu gang i sagen. Stiftamtmanden blev anmodet om en erklæring, og efter at han personlig i juli 1722 havde taget broen i øjesyn, anbefalede han magistratens andragende, idet han gjorde opmærksom på, at broen måtte repareres straks, og da byen ingen indkomster havde, og accisen, der blev henlagt til broens vedligeholdelse, kun indbragte 4-6 rdl. årlig, så var det nødvendigt at komme broen til hjælp; stiftamtmanden fremhævede, at borgerne havde fortjent sådan hjælp, da de havde en »besynderlig inclination for negotien og er et folk, som sparer ingen flid at vinde brødet«.¹¹⁾ Snart kunne stiftamtmand Sehested meddele magistraten, at kongen d. 21. august 1722 havde bevilliget, at magistraten til skibbroens reparation og vedligeholdelse måtte oppebære 4 sk. af hver skibslæsts drægtighed, som lossede og ladede ved Faaborg. Af en »tilladet« båd skulle betales 2 sk. og af en »ledig« båd 1 sk.; lignende beløb skulle betales af fremmede skibe.¹²⁾ Under sit besøg i byen havde stiftamtmanden talt med toldereren om opkrævningen

af bropengene.¹³⁾ Peder Halck var villig til at påtage sig denne og til bestemte terminer aflægge regnskab for magistraten, og da købmændene fandt det vigtigt at have en »sufficient og redelig mand til at beoagte de ind- og udgående fartøjers rigtige claring«, erklærede de sig villig til at give Peder Halck »lidet årlig for sådan sin umage«, hvad Sehested fandt billigt, da »derved er møje og bekostning for skrivematerialer«.¹⁴⁾

I den følgende tid drev borgmester Jørgen Jacobsen ivrigt på med reparationen af broen. Arbejdet blev udført i løbet af vinteren 1722-23. Borgerne skaffede arbejdskraften; de blev tilsagt til at skaffe det fornødne mandskab og truet med, at hvis de ikke sørgede herfor, ville arbejderne blive lejet på deres bekostning.¹⁵⁾ Penge skulle der imidlertid også til; hertil brugtes blandt andet afgifterne af skovjorderne og haveløkkerne, men det forsløg ikke.¹⁶⁾ Pengene skaffedes først og fremmest ved lån. Sjælen i alt dette var Jørgen Jacobsen. Han lånte 200 rdl. af Sallinge herreds præsteenkekasse mod pant i bropengene og sin egen konsumtionsfrihed på 38 rdl. årlig, yderligere lånte han af kirkens og hospitalets kapitaler samt af private.¹⁷⁾ Håbet om at få tømmer fra de kgl. skove blev beskæmmet; byen fik besked om at nøjes med den »engang beviste nåde«.¹⁸⁾

I foråret 1723 var reparationen udført og skibbroen reddet fra undergang. Glæden var sikkert stor blandt købmænd og skippere. Æren for det gode resultat tilkom Jørgen Jacobsen og stiftamtmand Sehested; sidstnævnte havde ved at inspicere den faldefærdige bro sat sagen i gang. Foreløbig var alt idel fryd, men det blev ikke ved at være sådan.

Strid mellem købmænd og borgmester. Efterhånden følte købmændene skibsafgiften som en tyngende byrde, og i januar 1737 indsendte de en memorial til borgmesteren med forespørgsel om gældens og afbetalingernes størrelse. På denne memorial modtog købmændene intet svar; efter 6 års forløb henvendte de fortørnede købmænd sig atter til borgmesteren og krævede svar på følgende spørgsmål. 1. Om der endnu hæftede gæld på skibbroen. 2. Hvem kreditorerne var. 3. Hvilken sikkerhed der var stillet kreditorerne. 4. Hvormeget bropengene havde udgjort ved afdraget på kapitalen. 5. På hvilke betingelser fandt betalingerne sted. 6. Hvad broens reparation havde kostet. 7. Om der skete ligning af borgerskabet til fuldførelsen af reparationen. 8. Om købmændene siden 1722 var blevet anmodet om at betale til broen. 9. Om købmændene tidligere havde forpligtet sig til at »forskyde«

penge til broen. 10. Om gælden i så fald ved »dødsforandring er æsket«, og 11. Efter hvis begæring havde borgmesteren antaget sig broens »anlæg«. Købmændene mente, at det havde været de handlendes egen sag med kgl. assistance og borgmesterens anbefaling både at besørge og bekoste dette arbejde samt oppebære bropengene; de gjorde opmærksom på, at broen atter trængte til reparation og burde »forhjel্পes« af de indsamlede bropenge. Tilslut krævede købmændene, at oppebørslen af bropengene skulle overgå til dem.¹⁹⁾

Der kan ikke være tvivl om, at borgmesteren blev forbitret over denne memorial. Tre uger efter sendte han sit svar til købmændene. Skibbroens gæld var endnu 600 rdl. Han havde lånt 200 rdl. i Sallinge herreds præstehenke-kasse, 200 rdl. af Faaborg kirke og hospital og 200 rdl. af justitsråd Hein til Stensgård; desuden havde han selv tid efter anden skudt noget til, indtil broen var færdig. For de første 400 rdl. havde rådmand Jørgen Bertelsen Wøller, købmand Joen Hansen Panck og han selv stillet sikkerhed i bropengene, medens justitsråd Hein havde fået en panteforskrivning.

Indtil dato var der afdraget ca. 300 rdl. på kapitalen; broen havde ialt kostet 894 rdl., regninger for dette beløb var indsendt til stiftamtmanden. Der var aldrig blevet lignet en skilling på byen til broens reparation, men nogle af borgerne havde godvilligt betalt nogle daglejere, der gik tømmermanden til hånd. Da broen var færdig, viste han en del af borgerne, hvad den havde kostet, og foreslog, at de årlig betalte renterne, som de så siden kunne få udlagt af bropengene, når man ved hjælp af dem havde fået kapitalen afbetalt, men de handlende var alle af den tanke, at bropengene skulle anvendes både til afdrag og renter. Senere havde det knebet for ham at få orden i regnskaberne, da han mente at have mistet flere regnskabsbøger vedrørende bropengene ved branden i 1728; han havde imidlertid fundet dem forleden år, og i håb om endelig at komme ud af den »broregning« havde han gjort indsats i forskellige lotterier blandt andet i Lübeck, men uden resultat. Han var villig til at aflægge regnskab, når købmændene ville udnævne 4 gode mænd, der kunne møde i hans hus en dag, når de havde tid.

Til slut gjorde han rede for skibbroens tilstand i 1721, og hvordan man havde ansøgt om kongens hjælp. Han havde anmodet Henrik Lauridsen Lund om sammen med de andre købmænd at påtage sig bygningen, men de havde alle bedt ham påtage sig arbejdet, »helst de havde set hans omhu i mange ting til byens konservation«. Jørgen Jacobsen beklagede nu, at han

havde påtaget sig arbejdet på grund af de mange fortrædeligheder, det havde skaffet ham; både stiftamtmandene Sehested og Rantzau havde rost hans indsats; ofte havde bropengene svigtet, så der næppe havde været til renter endsige til afdrag. Han havde intet imod, at købmændene selv ville oppebære bropengene, da man så sparede de penge, som tolderen fik for opkrævningen; Jørgen Jacobsen sluttede med et ønske om, at købmændene ville kunne betale ham, hvad han i tidens løb havde udlagt.²⁰⁾

Skibbroens styrelse og borgmesteren. Enden på det blev, at købmændene overtog opkrævningen af bropengene, men ingen af dem gik til borgmesteren for at få regnskabet at se, og således gik tiden hen, uden at der skete noget. Først i foråret 1747, da øvrigheden foretog en undersøgelse af kirkens og hospitalets regnskaber, gjorde Jørgen Jacobsen atter et forsøg på at få ordnet og godkendt skibbroens regnskab. I maj 1747 henvendte han sig skriftligt til skibbroens oldemand, købmand Anders Nielsen Repsøe. Skarpt påtalte han, at siden købmændene havde »bemægtiget« sig broens årlige indkomst, var der hverken betalt renter eller afdrag på gælden. Da han var den, der på byens vegne svarede til pengene, og det drejede sig om »publique penge«, så anmodede han om, at nogle af købmændene ville møde ham på rådhuset den følgende mandag morgen kl. 9. Samtidig sendte han Anders Nielsen Repsøe en detailleret redegørelse for udgifterne ved broens reparation, der som tidligere meddelt havde beløbet sig til 894 rdl. Man havde købt træ fra skovene ved Svendborg og sten fra øerne; af jern var medgået mellem 6 og 7 skpd. til et beløb af 113 rdl. Broen var blevet forsynet med kran og havde fire trapper. Hans egne udgifter til papir, sportler, rejser til Odense og 20 rejser i skoven samt »møje og tidsspilde i handelen« anslog han til 55 rdl. Denne regning på skibbroens reparation var dateret d. 13. december 1723 og underskrevet og godkendt af 8 borgere, formentlig de eligerede. Gælden var pr. 12. maj 1747 633 rdl.; den var ikke formindsket fra 1. januar 1743, da den var 454 rdl.; i årene 1743-47 havde han for broen udlagt 78 rdl. i renter.²¹⁾

Heller ikke dette forsøg kom der noget ud af, da Anders Nielsen Repsøe mundtlig svarede, at han hverken ville se regnskabet eller have det i sit hus. Borgmesteren indkaldte da 12 af de bedste borgere og skippere til møde på rådstuen, men der mødte kun 6, og de nægtede at modtage regnskabet; byskriveren var til Sallinge herredsting, og borgmesteren lod derfor

2 mænd attestere, at købmændene hverken ville give noget svar eller tage imod regnskabet.

Imedens undersøgte byfogeden og sognepræsten kirken og hospitalets regnskaber og meddelte i juli Anders Nielsen Repsøe, »oldermand for de negotierende over skibbroens indkomster«, at broen skyldte kirken og hospitalet 240 rdl., og forespurgte, om købmændene ville betale dem af broens indkomster og give forsikring for kapitalen. Brevet vakte røre blandt købmændene, der ilede med at sætte en skrivelse op til stiftamtmanden. I denne erklærede de, at de alle på nær 2-3 var unge mænd, der først havde nedsat sig længe efter skibbroens bygning; de kendte derfor intet til denne sag; hvis broen havde gæld, burde broens indtægter i 24 år have kunnet dække den. Broen var nu brøstfældig, og da de hørte, at den skulle have gæld, havde de både i 1737 og 1742 bedt borgmesteren om oplysninger, men han havde blot svaret, at han skyldte en del bort, som var broens gæld, blandt andet »et vist sted« 200 rdl.; ved forespørgsel på dette sted, var dette blevet benægtet, hvorfor de troede, det hele var opspind. Efter deres mening kunne det se ud, som om borgmesteren havde afventet det tidspunkt, da alle, der vidste besked, var døde. Da gælden var over 20 år gammel, var den dem uvedkommende; desuden var panteforskrivningerne udstedt af magistraten og ikke af borgerskabet.²²⁾

Jørgen Jacobsen fandt det nu betimeligt at henvende sig til stiftamtmanden for at få købmændene til at modtage regnskabet. Han beklagede sig bittert over de handlende, der, da broen var færdig, ikke havde villet betale ham hans udlæg, men havde henvist ham til bropengene, »muligt de nu tænker, at noget overskyder på det oppebårne eller har lyst at alene forarme mig med processer, ved jeg ikke, men kan dog spørge deres intension, at de har sligt i sinde. Tilstår, jeg har været forsømmelig herudi, som er mig nu til stor skade og fortræd, men uret skal ej findes i noget, thi sandhed vil jeg følge min tid.«²³⁾

Som tidligere omtalt blev der for sommeren 1747 foretaget en fuldstændig gennemgang af byens regnskaber, herunder også skibbroens. Resultatet blev, at Jørgen Jacobsen fra 11. oktober 1748 ikke længere fik noget at gøre med broen; oppebørslen af bropengene overgik til en af borgerskabet, der årligt skulle gøre regnskab for øvrigheden og de andre handlende.²⁴⁾

At broen i 1747 var brøstfældig, var ikke til at komme uden om, og købmændene anslog dens reparation til at ville koste 3-400 rdl. Det var

desuden nødvendigt af hensyn til fartøjernes ladning og losning at udvide og forlænge den. De anmodede derfor om tilladelse til at anvende de indkomne bropenge til istandsættelsen og udvidelsen og bad stiftamtmanden anbefale, at de fik træ fra skovene ved Svendborg eller nogle års lastpenge. Udvidelsen var nødvendig, da de havde store fartøjer og en skibsfart, hvis man ikke fandtes mange steder i landet.²⁵⁾ Købmændenes henvendelse fremkom på et gunstigt tidspunkt; regeringen havde nemlig fået øjnene op for betydningen af gode havne, og der var blevet oprettet en General - Landets - Havnekommission, der skulle drage omsorg for alt, hvad der kunne tjene til »havnenes og færøgeløbenes istandsættelse og konservation«.²⁶⁾

TOLDERE OG ANDRE OPPEBØRSELSBETJENTE

Tolderembedet. På skibbroen residerede byens tolder og hans betjente. Tolderen var en mægtig mand i byen, der ofte i anseelse kunne måle sig med rådmændene; flere af dem blev medlemmer af rådet og ved giftermål knyttet til byens ledende slægter.

Tolderembedet var ofte som omtalt forenet med byfogedbestillingen. Det var tolderens opgave at opkræve den indirekte statsskat, af hvad art den nu end var. Undertiden var han dog ikke alene derom. Den ved forordningen af 1. februar 1672 indførte konsumtion, en afgift, der pålagdes alle varer, der førtes til byen, var som nævnt tit forpagtet ud, og konsumtionsforpagteren opkrævede da denne afgift; hyppigt var han en af byens borgere;¹⁾ konsumtionsforpagteren kunne dog også være en mand udenfor byen, og det hændte, at tolderens og konsumtionsforpagterens var en og samme person. Tolderen opkrævede accisen, og i 1670-71 forpagtede han maltaccisen for 40 rdl. årlig,²⁾ men i årene efter 1726 blev accisen oppebåret af den kgl. vejer og måler; af denne afgift fik magistraten 2/3 og de fattige 1/3.³⁾ Konsumtionen af de 4 species, d. v. s. vin, brændevin, salt og tobak, blev opkrævet af tolderens, oftest holdtes den ude fra den almindelige konsumtion og blev bortauktioneret. 1699 overtog borgmester Jacob Jørgensen den for 206 rdl. årlig.⁴⁾

Tolderen stod under rentekammeret, der førte nøje tilsyn med hans regnskaber. Hver måned måtte han sende det sine ekstrakter; når regnskaberne var indsendt, blev de omhyggeligt gennemgået, og hvis der var noget at udsætte, måtte tolderens straks afgive forklaring; da tolderens i 1697 efter

anmodning af hertuginde af Augustenborg havde ladet 130 gæs passere toldfrit efter »gammel herkommen eller sædvane«, fik han strengt pålæg om for fremtiden at følge toldrullen.⁵⁾

Byens toldere. I tiden fra 1630-1750 var der 9 toldere i byen. De 2 første var forhøvsrende ridefogeder, Laurids Hansen, der senere blev byfoged og borgmester, og hans efterfølger Jørgen Hansen Møllergaarde, der indtil 1657 var ridefoged på Clausholm.⁶⁾ I foråret 1661 var Laurids Hansen i København for at aflevere regnskaberne; ved den lejlighed fandt man, at hans krav for fortæring og udgifter til rejsen var vel rigelige, men den gamle borgmester gav det svar, at han var en gammel og bedaget mand, der ikke kunne undvære en tjener på rejsen; desuden var vognleje og fortæring dyrere end tidligere. Han havde ligget i København i 3 uger, hvad der ugentlig kostede ham og tjeneren 3 sldl.; vognlejen fra hans hus og til København havde været 13 dl. 12 sk., og tilbagereisen havde kostet 11 dl. 1 mk.; ialt havde han brugt ca. 38 dl. foruden mad og øl på rejsen samt færgeløn.⁷⁾ Det blev hans sidste rejse til København; thi under opholdet her afstod han tolderbestillingen til den ovennævnte Jørgen Hansen Møllergaarde for 50 rdl. årlig, og i juni fik han tilladelse til på grund af alder at afstå embedet.⁸⁾

Jørgen Hansen Møllergaarde og hans efterfølger Otto Christensen blev medlemmer af rådet, hvad formentlig skyldes deres ægteskaber med henholdsvis en rådmandsdatter og sognepræstens datter; thi derved kom de i svogerskab med den kreds af mænd, der styrede byen. Jørgen Hansen drev stor købmandshandel og blev en velstående mand; af byfogeden Christian Laursens arvinger købte han en gård sønden for Torvet med to boder og have ned til stranden samt to karle- og to kvindestole i kirken; desuden ejede han endnu en gård, et af ham selv opført hus i Brogade, to øde gårdssteder og 75 skp. land i bymarken. Da han døde i 1669, vurderedes ovennævnte ejendomme til 1310 rdl., og hele boets formue sattes til 1929 rdl.; hertil kom udestående fordringer til et beløb af 171 rdl. samt noget sølv-tøj, der var pantsat for 50 rdl.; gælden beløb sig til 1225 rdl.⁹⁾ En restance i hans toldregnskab på 772 rdl. påstod hans enke var blevet eftergivet »ved dronningens intercession«. Sagen sendtes til kongen, der resolverede, at det »kan få passere for denne gang«.¹⁰⁾ Tolder Jørgen Hansen Møllergaarde var en stridbar og trættekær mand og lidet elsket af borgerne. Laurs Laursen

»borgmesters søn« beskyldte ham for at have taget brødet ud af hans fattige gamle faders mund og truede i drukkenskab toldereren med, at han skulle få en ulykke og komme til at ligge på jern og stejle.¹¹⁾ Med den ældste rådmand Laurids Hansen kom toldereren i strid, og på en rådstuesamling i vinteren 1665, hvor en forordning om forbud mod udførsel af fedeverer blev oplæst, sagde rådmanden til toldereren, at en sådan befaling burde han have i agt og tilbørlig overholde. Tolderen bukkede da tre gange for rådet, tog sin »lue« af og sagde, han »kendte« hverken Laurids Hansen eller nogen i Faaborg for øvrighed, men han vidste vel, hvad han skulle gøre; ydermere sagde han til rådmanden, at han »fes i ham«. Det blev den gamle rådmand for meget; han rejste sig og bad borgerne huske, hvorledes toldereren havde foragtet og bespottet ham, derpå gik han »ned af rådhuset« og ville gå hjem, men toldereren fulgte efter ham og råbte: »Gak nu hjem, Laurids Hansen, og tag røven med dig, det du få en ulykke, din tyntet hund.«¹²⁾ Efterfølgeren Otto Christensen havde det uheld, at under den store ildebrand i 1672, da han var borte fra byen, brændte hans gård og toldkisten med toldpengene for et halvt år, ca. 640 rdl. En ansøgning om at slippe for at betale pengene blev bevilliget, men rentekammeret gjorde ham dog opmærksom på, at han burde have været hjemme »sin bestillings pligt at påagte«.¹³⁾ Sidenhen kom han aldrig økonomisk på fode og blev gentagne gange rykket for restancer. I 1686 skyldte han kronen over 1300 rdl. I den anledning lå han over 20 uger i København for at gøre rigtighed for sit regnskab; efter rentekammerets mening var årsagen til de manglende penge enten at søge i hans uforstand eller hans forsømmelse.¹⁴⁾ Han mistede tolderembedet, hans gård og gods blev beslaglagt, og kort efter døde han.

Ikke alle tolderenser blev efterladt i så forholdsvis gode kår, som Jørgen Hansens, Otto Christensens og toldereren Peder Didriksens enker var i 1700 så fattige, at man opgav at kræve skat af dem.¹⁵⁾ Tolderen Niels Jensen Frausings enke fik i 1723 en understøttelse af postkassen.¹⁶⁾

Nogen særlig uddannelse krævedes der ikke for at blive tolder. Det er nævnt, at nogle af dem var forhenværende ridefogeder, andre kunne takke hofgunst eller adelig protektion for stillingen. Det var således hofgunst, der skaffede Peder Didriksen Skoustrup embedet; han var oprindelig taffeldækker og fyrbøder ved hoffet,¹⁷⁾ og hans efterfølger Johan Gerdes fik stillingen på grund af sit ægteskab med dronningens kammerpige Anne Cathrine Støcker; hun havde været kammerpige hos dronningen i 14 år og fik derfor en bryl-

lupsgave på 400 rdl.¹⁸⁾ I sine ledige stunder dyrkede Johan Gerdes malerkunsten, og fra hans hånd foreligger endnu bevaret et portræt af Aggershuspræsten Andr. Borch.¹⁹⁾ Da Gerdes døde i 1710, viste det sig, at man ved hoffet ikke havde glemt den tidligere kammerpige; thi efter enkedronningens anbefaling fik hun lov til at forvalte toldertjenesten ved en dygtig fuldmægtig indtil årets udgang mod at stille tilstrækkelig kaution.²⁰⁾ Det var så meningen at sætte tolden til auktion, men en mand ved navn Andreas Århus tilbød årlig at svare 600 rdl.; hans fortjeneste var vist ene og alene den omstændighed, at han havde tjent geheimeråd Sehested i fire år.²¹⁾ Han fik nu ikke tolderembedet; det gik til Anne Cathrine Støckers anden mand Niels Jensen Frausing, der tidligere havde været ridefoged på Holstenshus.²²⁾ Han blev meget forhadet af sine medborgere på grund af sin stridbarhed og sit herskesyge sind, der idelig bragte ham i klammeri med købmændene, da han beskyldte dem for landprang, og med omegnens herremænd. Han nægtede at modtage Preben Brahes skattekor, overfusede dennes fuldmægtig og bønder og brugte ukvemsord mod godsejeren; for alt dette måtte han dog kun bøde 10 rdl. til byens fattige.²³⁾ I drukkenskab overfaldt hans byens vejer og måler og tilføjede ham flere slag med en stok. De to mænd og toldkontrolløren havde siddet og drukket i kahytten på en jagt, der lå ved skibbroen, indtil toldereren kom i affekt og ved stokkeslag ødelagde den gode stemning.²⁴⁾ Hustruen stod ikke tilbage for manden; samtlige købmænd i byen stævnedes hende i 1715 for nogle nærgående ord.²⁵⁾

En tolder var udsat for mange fristelser, og Niels Jensen Frausing var ikke mand for at modstå dem. 1718 anklagede nogle borgere ham for toldsvig. De beskyldte ham for 3. pinsedag efter aftenprædikenen at have ført 2 fustager og et anker over vandet fra Ærøskøbing og til sin gård. Ved undersøgelsen fandt man i hans kælder et anstukket fad fransk brændevin, og fustagerne var først blevet angivet 5 måneder efter indførslen. Tolderen blev suspenderet og en tid holdt i arrest i sin gård; varerne blev konfiskerede, og han dømtes til at betale konsumtionsafgiften, en bøde på 200 rdl. og sagens omkostninger. Året efter blev han fradømt embedet.²⁶⁾

Endnu en tolder fra denne tid skyldte hoffet sin ansættelse. Niels Jensen Frausing's efterfølger blev Peter Halck, der indtil 1719 var lakaj hos prinsesse Sofie Hedvig;²⁷⁾ han døde allerede i 1725; ved sit ægteskab med en datter af borgmester Jacob Jørgensen kom han ind i byens fine familier.

Holkegade nr. 1 (ca. 1933), gårdsiden
 Opført ca. 1720 formentlig af tolderen Peter Halck

Tolderen fik en årlig løn, der i 1652 fastsattes til 80 rdl. årlig,²⁸⁾ men i Jørgen Hansen Møllergaardes tid beløb den sig til 100 rdl.;²⁹⁾ senere må den være blevet nedsat, thi hans efterfølger havde kun 50 rdl. årlig. Tolderen Peder Didriksen Skoustrup klagede over, at han ikke kunne leve af denne løn, og bad om at få den forhøjet; dette lykkedes også for ham; han opnåede at få 10 rdl. til skrivematerialer og 140 rdl. ekstra om året.³⁰⁾ Foruden denne faste indtægt havde tolderne en del sportler, blandt andet andel i de konfiskerede varer; ofte måtte han på kronens vegne føre retssager i anledning af overtrædelse af toldlovene og konsumtionsforordningerne.

Smugleri. Tolderne førte mange gange en forgæves kamp mod toldsvig. At smugle varer ind og ud betragtedes langtfra som nogen forbrydelse, og til toldernes fortvivlelse blev smugleriet langs med kysten drevet med liv og lyst. 1632 fik Jørgen Nielsen Terning ordre til med sin galej at krydse mellem Faaborg og de omliggende øer for at standse udsmuglingen fra de mange ulovlige havne,³¹⁾ og nogle år efter ansattes en strandrider, der for en årlig betaling af 30 rdl. skulle patrulliere langs kysten; for at gøre ham ivrig i

tjenesten fik han endvidere løfte om $\frac{1}{10}$ af det konfiskerede gods.³²⁾ Efter konsumtionens indførelse tog smuglerierne til; i den anledning udnævnte byen i 1676 8 strandridere,³³⁾ og samtidig klagede toldereren Otto Christensen over, at borgerne ikke holdt deres bagporte og låger til stranden lukkede, ej heller var deres havegærder i forsvarlig tilstand. Det blev derfor beordret, at bagportene og lågerne skulle afskaffes, da toldbetjenten ved nattetid kun kunne overkomme at holde øje med Strandporten og skibbroen.³⁴⁾ 1687 klagedes over, at borgerne nedbrød palisaderne både ved Østerport og vesten for byen.³⁵⁾ Tolderen og konsumtionsforpagteren ville selvfølgelig helst have så få ind- og udgange som muligt at kontrollere, derfor lukkede konsumtionsforpagteren i 1678 Nørreport »kaldet Klosterporten«. I den anledning klagede en del af borgerskabet, fordi de hindredes i deres adgang til alfar vej og i brødtilførsel fra almuen på landet; man påstod, de fattige led stor mangel på korn og ildebrændsel, fordi porten var lukket. Konsumtionsforpagteren gjorde opmærksom på, at der var to andre porte foruden Strandporten, ad hvilke varer kunne føres til byen; der indkom efter hans mening intet af betydning gennem Nørreport. Borgerne anlagde proces, da porten havde stået lukket siden første januar 1678, og sagen gik til landstinget. På markedsdagen den 14. september hindrede 2 ryttere al indkørsel gennem Nørreport, og 60 bøndervogne blev trods borgmesters og råds protest henvist til Vesterport. Under retssagen hævdede vidnerne, at porten altid havde været åben, da derigennem var møllevej til Langs mølle og ret kirkevej for Langs mølle og ret vej fra sogneprestens gård til samme gårds avling. Bytingsdommen gik konsumtionsforpagteren imod, og landstingsdommen stadfæstede den.³⁶⁾

Visitererne. Tolderen havde sine medhjælpere. I 1651 nævnes Just Hardenberg som kgl. Majestæts visiter.³⁷⁾ I 1663 blev Niels Nielsen Guldsmid visiter; i den anledning udbad han sig af menige borgerskab skudsmål for de 18 år, han havde været borger i byen; man havde intet at klage over, men hans forgænger Jørgen Heis erklærede, at dersom han havde »bevist sig« imod Niels Guldsmid, som Niels Guldsmid havde gjort imod ham og taget ham brødet af munden, så havde han gjort som en skælm.³⁸⁾ Fire år efter blev Niels Guldsmid beskyldt for underslæb og afskediget, men hans anklager blev senere ved landstinget dømt som løgner, og rentemester Henrik Müller tillod derfor Niels Guldsmid at indtræde i tjenesten; det blev

der nu ikke noget af; thi den nye visiter Jørgen Jørgensen ville ikke give køb, og han sejrede takket være sin patron hertug Ernst Günther.³⁹⁾ Da Jørgen Jørgensen døde i 1705, gik visitertjenesten over til den tidligere ridefoged på Finstrup Hans Henrik Wulff, der var borgmester Jacob Jørgensens svigersøn. Skønt bestillingen kun indbragte 20 rdl. årlig i fast løn,⁴⁰⁾ var Rasmus Rasmussen Tommerup i 1715 parat til at give 50 rdl. for at få ekspektancebrev på stillingen.⁴¹⁾ Da Wulff døde i 1717, var der 20 ansøgere til embedet, blandt andet Johs. Sørensen Fabricius, der i 8 år havde tjent i det kgl. sølvkammer, den ovennævnte Rasmus Rasmussen Tommerup, der havde tjent i 4 år hos borgmester Jacob Jørgensen og madame Karen Achtonia. En tredje ansøger var Hans Rasmussen Gislev fra Faaborg, som »intet har lært at søge sit brød ved uden pennen«. Desuden Conrad Jørgensen Tranekær, som »er født straks ved staden«, og borgeren i Faaborg Hans Sørensen Læssøe, der havde været i stiftamtmand Schults tjeneste, samt prokuratoren og maleren Anders Harkrouch. Den afdøde visitors enke ønskede at få en fuldmægtig i et år, da hun havde mistet hus og gård ved branden i 1715. Storfavorit til embedet var imidlertid Christian Nielsen, der i 12 år havde været Hans kgl. Højheds kammertjener, og han fik da også embedet.⁴²⁾

Man for hårdt frem mod de toldbetjente, der blev grebet i bestikkelse. Strandrideren Jesper Koch modtog 44 rdl. af en mand på Bøjden for at undlade anmeldelse af en tønne Lüneburger salt. Det blev dyre penge; hans boeslod blev forbrudt, og han blev dømt til Bremerholm, og da han året efter vendte tilbage, fik han kgl. befaling til straks at forlade byen.⁴³⁾

Konsumtionsbetjente. Konsumtionsforpagteren havde som sine hjælpere konsumtionsbetjentene, der opkrævede afgiften i portene. De blev udnævnt af rådet og stiftamtmanden. Den ovennævnte Hans Sørensen Læssøe måtte nøjes med stillingen som konsumtionsbetjent. Der var ofte rivninger og spektakel mellem tolderens folk og konsumtionsforpagterens, selvom det sjældent gik så vidt som i 1720, da Hans Sørensen Læssøe blev dømt til at miste sin boeslod og bøde 3 mk. for udgivelsen af et skrift mod tolderens; året efter blev han dømt for et overfald på tolderens på toldboden.⁴⁴⁾ Endnu dårligere var forholdet dog mellem toldembedsmændene og befolkningen; slagsmål og vold var almindeligt. Visiteren Jørgen Jørgensen beskyldte i 1667 Laurids Bertelsen på Avernakø »og hans sammenrottede

parti for vold, ran, hærværk og brud på husfred«; de havde tilføjet ham 28 blodige sår i Peder Andersen Hornes hus.⁴⁵⁾

Den kgl. vejer og måler. I forbindelse med tolderne er det rimeligt at nævne byens kornmåler, d. v. s. den kgl. vejer og måler. Han blev oprindeligt udnævnt af borgerne; da byens kornmåler i 1665 frasagde sig bestillingen på grund af alderdom, bad borgmester og råd borgerskabet stemme på en danne- mand, som kunne læse og skrive og have flittig »indseende« med, at intet underslæb fandt sted. Resultatet blev, at Peder Madsen Smed fik bestillingen for et år og derefter aflagde ed til borgmester og råd; han skulle have løn af enhver, som lod noget veje eller måle.⁴⁶⁾ Da han i 1667 efterfulgtes af den tidligere visiter Jørgen Heis, bestemtes det, at denne skulle have 20 sk. for hver 100 tdr. korn, for hver skpd. af fremmede 2 sk. ellers 1 sk. En trediedel af pengene skulle gå til vejerhusets forbedring. Vejeren og måleren skulle være fritaget for »al byens besværing«.⁴⁷⁾ Senere blev der så meget at gøre, at han fik 2 medhjælpere eller »undermålere«.⁴⁸⁾ I længden fik byen heller ikke lov til at besætte dette embede. 1713 bad stiftamtmanden magistraten om ikke at besætte den ledige bestilling som vejer og måler uden konference med ham. Der var flere, der havde søgt, deriblandt Jakob Tamdrup, der anførte, at han havde magistratens løfte og tilsagn. Stiftamtmanden lovede derfor at ansætte ham, hvis han var en bekvem og skikkelig mand, der både kunne være byen og de handlende til tjeneste.⁴⁹⁾ Fra nu af blev vejeren og måleren udnævnt af kongen; hans uvisse indtægter angives i 1740'erne til 80-90 rdl. årlig.⁵⁰⁾

BYMARKEN OG SUNDET.

Strid med Finstrup og bønderne i Diernisse. Det er tidligere omtalt, hvorledes byen mistede græsningsretten på Svanninge mark, og hvorledes den laa i strid med de omgivende lodsejere, hvis antal efterhånden formindskedes, da jorderne omkring byen kom under Finstrup, det nuværende Holstenshus, og Hvedholm.

Finstrup ejedes siden 1636 af Jørgen Schult, der var gift med Anne Margrethe von Gøtzen. Han arbejdede ivrigt på at udvide godset, og efter hans død i 1652 fortsatte hans enke hermed. Ægteparret erhvervede gods i Diernisse og Katterød foruden Kalleko mølle og gård og blev således byens umiddelbare nabo. Allerede i Jørgen Schults tid opstod der stridighe-

der. Borgerne følte sig generede af Diernisse bønders kvæg, der ofte kom ind i Borgeskovs mark. Borgmester Laurids Hansen foreslog derfor borgerne, at man satte gærde mellem Diernisse mark og byens mark, og man besluttede at anmode Jørgen Schult om, at hver af parterne satte et halv-gærde.¹⁾ Tidligere havde kvæget fra Faaborg og Diernisse altid græsset i fællesskab, og af den grund havde der aldrig været noget hegn mellem deres marker. Det syntes dog, som om der ikke denne gang blev rejst noget hegn, men først 1660.

I foråret 1660 havde byen indkvartering af hollandske soldater, ikke mindre end 6 kompagnier fik deres forplejning. Samme forår var Diernisses og Faaborgs fælles mark »fallen til vang«; »af nød og trang« såede borgerne korn for at skaffe brød til de mange soldater. Bønderne i Diernisse havde imidlertid ikke sædekorn til at tilså deres del af vangen og havde heller ikke tilstrækkeligt kvæg, der kunne græsse der, hvorfor byen lejede græsning der til kvæget.²⁾ Borgerne rejste nu et hegn på den halve del af markskellet, byggede et markhus ved Tillebæks have, hvor en mand lå på vagt og »optog« de Diernisse bønders kvæg til stor harme og forbitrelse for fru von Gøtzen og hendes bønder; de lod derfor nogle år efter deres andel af marken hegne; nu blev borgerne hede om ørene og lod deres opsatte hegn forfalde. De lod dernæst kærneren Peder Andersen Horne møde på sognestævnet i Diernisse, hvor han spurgte gårdmændene, om de ville holde god fred på korn og græs med byens borgere, bønderne svarede, at de ville »bede« deres græs, og dersom Faaborgs mænd ville have deres mark udi hegn, måtte de selv hegne for deres korn og græs, thi de ville »indslå deres kvæg på deres afhegnede græs mod Faaborg mark«. Mere imødekommenhed fandt kærneren i Katterød, hvor bønderne meddelte, at de gerne ville holde fred med byen, men hvad de gjorde, det var de nødt og tvungen til af deres øvrighed.

På et rådstævnne gav borgmester og råd borgerskabet meddelelse om resultatet af kærnerens forhandling. Man forstod, at bønderne i Diernisse agtede at påføre byen trætte, og borgerne var derfor enige om, at bøndernes kvæg skulle indtages, hvis det åd byens korn og græs.³⁾

I løbet af sommeren blev da bøndernes kvæg »indtaget«, og fru von Gøtzen indstævnedes derfor på sine bønders vegne kærneren til Sallinge herredsting og til bytinget.⁴⁾ Hun påstod, at indtagelsen for det meste var sket i den tid, hun havde opholdt sig i København, og vidnerne bekræftede, at der mellem borgernes vang og bøndernes fællede ikke var »stik eller stok enten

hegn eller gærde sat af de Faaborg mænd«, og at bønderne havde betalt penge i Peder Andersen Hornes hus for at få det indtagne kvæg udleveret. Kæmneren fremførte, at indtagelsen var sket efter ordre af borgmester og råd, og rådmændene Iver Nielsen og Jens Sørensen fremlagde rådstuevidne om, at borgerskabet havde samtykket i at indtage kvæget. De påstod, at fru von Gøtzen imod privilegier og friheder havde ladet Diernisse og Katterød skov og mark »fragærde« og derved forment borgerne den græsning, som de havde haft i nogle hundrede år.⁵⁾

Nogle dage senere krævede byfogeden Hans Ploug på Sallinge herredsting et syn udmeldt til at vurdere den skade, som bøndernes kvæg havde gjort på byens korn. Synet konstaterede, at på Faaborg mark østen for byen var 12 tdr. og 5 skp. land tilsæt med havre og blandkorn; det vurderede hver skp. med »fruchter« til 4 skp. korn, ialt 50 tdr. og 4 skp. Hver td. havre og blandkorn beregnede det til 3 mk.; kornet var således afædt, at det ikke vartjenligt til høst, og skaden vurderedes til 25 sldl. 11¹/₂ mk.; også »agger Landet« var »afbedet«, og det bedømte her skaden til 24 sldl. Da synet kom til det af Diernisse bønderne rejste gærde, var klinken af »ledstabelen«, og »ledet stod halvt åbent foruden hyrde«; der var desuden huller i gærdet, så kvæget uden hindring kunne gå gennem ledet og gærdet.⁷⁾ Udgifterne ved denne synsforretning er noteret i bysbogen; Hans Ploug fik 7 mk., da han rejste til Sallinge herredsting for at udmelde synsmænd, og han betalte 6 mk. for at få synet »beskrevet«.⁸⁾ Sagen gik derefter til landstinget, og her faldt i efteråret 1664 dom, der forpligtede byfogeden til, når sagen atter kom for bytinget, at kende og dømme således, som »han agtede at forsvare«.⁹⁾ At sagen gik til landstinget, betød nye udgifter for byen. Henrik Jakobsen smed fik 2 sldl., da han rejste til Fynbo landsting, og rådmand Laurids Hansen fik senere 2 rdl. i rejsepenge, da sagen »til landstinget blev ageret«.¹⁰⁾

Næste forår klagede Finstrups ridefoged, Melchior Berendsen, på sit herskabs vegne over, at der ikke var gærder mellem Diernisse mark, der lå som fælle, og Faaborg mark, hvori der var sæt korn. Følgen var blevet, at Diernisse bøndernes »kræ« var blevet optaget, og de havde måttet hente det i Faaborg og der betale penge for det.¹¹⁾

I Faaborg var der en ophidset stemning, og man ville ikke give efter; borgerskabet vedtog at stå last og brast med borgmester og råd i spørgsmålet om kvægets indtagelse, fordi »Diernisse bymænd har forgjæt vores af Arilds tid fri fælles græsbed«.¹²⁾ Borgmester og råd indrømmede på bytinget, at

de havde opkrævet 4^{1/2} mk. af bønderne, men borgerne havde lidt skade for over 49 rdl., og da de mente, at de måtte gøre deres ejendom nyttig, havde de krævet erstatning for den lidte skade; først da de havde anmodet om at nyde deres græsning, og dette blev afslået, havde de sået en del korn i marken. Bytingsdommen frikendte borgmester og råd.¹³⁾

Tilbage stod imidlertid spørgsmålet om gærder. I sommerens løb forespurgte fru von Gøtzen gentagne gange borgmester og råd, om byen ville tage halv gærde med Diernisse bønder, og fik til sidst det svar, at byen ville tage, hvad den »billigen med rette pro kvota kunne tilkomme, thi man begærede ikke at trætte videre med den gode frue«. ¹⁴⁾ Kort tid efter lovede rådet i skriverstuen på Finstrup at møde på åstederne og da opmåle, hvor gærdet skulle gå. Rådsmændene bad imidlertid, om det måtte vente nogen tid, da det var vanskeligt at skaffe staver og torn, og desuden kunne rådmænd Laurids Hansen på grund af sygdom ikke være så længe af sengen. Vinteren gik, og først i foråret 1666 var borgmester Jørgen Petersen og rådsmændene Iver Nielsen og Jens Sørensen atter på Finstrup og forhandlede med ridefogeden. De lovede ham at tilholde borgerskabet at efterkomme fru von Gøtzens begæring, og senere var nogle af rådsmændene på åstederne og forhandlede om gærdets oprettelse.¹⁵⁾

Når rådet tøvede så længe med at rejse gærdet, skyldtes det uenighed mellem det og en del af borgerskabet, der ikke ville gå med til at gærde, men stejlt stod på deres græsningsret. I sommeren 1666 gik bølgerne højt, og rådet blev d. 16. august nødsaget til at indkalde borgerne til rådstuen. Her forespurgte man de borgere, der havde jord på Faaborg mark, om de ville »lade sig bekvemme« at oprette gærder. Samtidig gjorde man borgerne opmærksom på, hvorledes byen daglig blev betyngt »ved adskillige contributioner og høje besværinger«, og foreholdt »det gemene borgerskab«, som beråbte sig på »fremfarne kongers frihed«, om det var parat til at betynde de udgifter, som en proces kunne medføre. Byfogeden Hans Ploug erklærede, at han ville tage sit »proqvota gærde« efter guldvurdering, såfremt han ikke derved berøvede det gemene borgerskab dets frihed. Alle de andre jordejere sluttede sig hertil med undtagelse af Jens Kjeldsen, der havde noget af fru Anne Gyldenstjernes jord i pant, og Henrik Jacobsen, der havde en halv gård i pant af fru Karen Bille; de erklærede, at de først måtte spørge de to damer. Som repræsentant for de borgere, der ikke havde jord, fremstod Poul Madsen smed og udtalte håbet om, at de måtte bevare

det »græsbed«, som de havde haft fælles med Diernisse bønder i flere hundrede år. Han gjorde opmærksom på, at alle i sin tid havde lovet at betale, hvis der blev proces, og han formodede, borgmester og råd ikke ville fragte de fattige borgere deres frihed. Rådet anbefalede påny at tage gærder, men samtidig holde fast på privilegierne.¹⁶⁾

En måned efter afholdtes et nyt rådstuemøde, hvor borgmester og råd atter tilspurgte de borgere, der havde jord, om de nu uden videre ville tage gærder, da borgmester og råd »med de fleste og fornemste var gået ind på at gærde, og vi fattige øvrighed her på stedet ikke er ved egne midler i stand til sådan vidtløftig trætte at udføre eller penge at forskyde, helst som vi tid efter anden med vores ringe formue har forstrakt nogle hundrede daler på byens vegne«. Det stod borgerne, både de jordejende og de ikke jordejende, frit for at føre proces om græsningsretten. På jordejernes vegne tog byfogeden Hans Ploug atter ordet og svarede, at selv om de borgere, der ingen jord havde, men dog var berettiget i græsningsretten, var imod at gærde, så ville han dog »parere« øvrighedens ordre og gærde, men på de ikke jordejende borgeres vegne erklærede Poul Madsen smed, at han ikke ville afstå sit frie græsbed og håbede, at borgmester og råd ville forsvare græsningsretten.¹⁷⁾ Poul Madsen smed havde ført sagen for borgmester og råd på Sallinge herredsting, men i efteråret 1666 stod han i opposition til rådet, der veg tilbage for en proces om græsningsretten, da denne betød mindre for de jordejende borgere, der som tidligere nævnt allerede i 1652 havde ønsket at gærde, fordi deres marker blev forringet. Denne lyst var sikkert ikke blevet mindre efter Karl Gustav krigene, da man på grund af tilstanden i landet kunne vente en prisstigning på korn; det var altså fordelagtigt at tilså marken og leje græs til kreaturerne. Græsningsretten var derimod af stor betydning for de ikke jordejende borgere, der på Diernisse mark havde kunnet græsse svin og lam, men nu stod i fare for at gå glip heraf. Endnu i oktober indsendte borgerskabet en klage til rådet over græsningsrettens bortfald og forlangte borgmesterens assistance.¹⁸⁾

Samtidig med rådstuemøderne førte Finstrup proces ved bytinget for at gennemdrive, at byens gærde blev rejst. Rådet kunne ikke modbevise ridefogedens påstande, at 1) rådet havde selv været på Finstrup for at drøfte gærdets oprettelse, 2) at det havde været på åstederne med reb og mål, og 3) at det ved påmindelser havde gentaget løftet om at gærde, og at det efter »forrige fejdedit« havde indhegnet og »separeret« Faaborg mark fra Diernisse

og tilsået den, skønt den det år var »falden fælles græsbed«. Borgmester Jørgen Petersen påberåbte sig privilegierne, »som med silke ehr sammenheftede«, men ridefogeden erklærede kort og godt, at privilegierne ikke berettigede borgmester og råd til ikke at holde deres løfte; det stod fast, at byen selv havde foragtet privilegierne ved at gærde og separere deres mark fra Diernisse og så korn i den mark, der var fælles, og derved betaget bønderne deres græsbed.¹⁹⁾

Den 31. oktober 1666 faldt dommen. Sættedommeren Peder Pedersen i Aaby dømte byen til at rejse sin del af gærdet samt betale sagens omkostninger.²⁰⁾ I marts 1667 vedtog borgerskabet at gærde mellem Faaborg og Diernisse marker med fru von Gøtzens tjener i Diernisse og Katterød.²¹⁾ Dermed var den gamle græsningsret på Diernisse mark gået tabt som tidligere den på Svanninge og Horne marker. Ved at gærde og tilså marken havde det velhavende borgerskab, der var identisk med de jordejende borgere, brudt det gamle fællesskab med Diernisse bønder. Af egoistiske grunde svigtede rådet det fattige borgerskab og gjorde dets levevilkår ringere.

Kreaturhold. Græsningsrettens bortfald betød, at der i den følgende tid blev mangel på græsning, så borgerne måtte leje græsbed til kreaturerne blandt andet i en række år på Bondemosegårds enemærker;²²⁾ men i længden blev det for dyrt at leje græs, og i 1694 vedtog man på rådstuen, at Faaborg hede skulle deles i to dele, den ene skulle være »komark«, den anden være sædeland; der skulle kastes en grøft mellem dem, hvor gærdet skulle stå. I 1694 blev den vestlige hede sædeland; på to tdr. land måtte græsse en ko; hvis nogen ville leje græsning, kostede det for en ko 2 sldl. og for en hest 4.²³⁾ Knapheden på græs har vel øvet indflydelse på kreaturholdet; hvor stort dette var før græsningsrettens bortfald, vides ikke, men i 1706 angives det, at 50 kreaturer græssede på Faaborg hede; de tilhørte overvejende byens købmænd og bestillingsmænd; det højeste antal køer, en enkelt borger ejede, var 5, og kun borgmester Jacob Jørgensen, rådmand Jørgen Bertelsen og købmand Jørgen Thomsen havde så mange.²⁴⁾

Vider og vedtægter. 1668 udmeldte lodsejerne i Faaborg mark fire danne-mænd til at udarbejde vider og vedtægter i anledning af græsningsrettens bortfald. De blev atter bekræftede i 1706 af de 27 lodsejere på Faaborg mark, »som kaldes Borgeskovs mark østen byen«.

Al tøjring i marken »nogen tid om året« blev forbudt. Hvis noget kvæg, bæst, »eller andet« blev antruffet, skulle det »indtages«, og ejermanden bøde for hvert stykke 1/2 rdl. For hvert stykke kvæg, der gik løs i kornmarken eller i græsmarken, skulle bødes 1 rdl. Ingen måtte have flere kreaturer gående i græsmarken, end det var tilladt efter den ligning, der blev gjort hvert år. Ingen lodsejere måtte holde svin hverken på den østre eller vestre mark på grund af den skade, de gjorde på rugsæd, jord og græs og hegn og gærder, »som falder nu så kostbar at vedligeholde«. Et lignende forbud gjaldt om de får, som holdtes af dem, »som haver lidet jord og vel de, som haver intet«. Gærderne, som lodsejerne skulle gærde fra Sundet af, og til Diernisse mænd tog gærde, og mellemgærdet mellem den østre og vestre mark, burde altid være »gablukte« og færdige til Voldermisse, så de kunne stå for et fuldt syn. Hvis nogen lodsejer blev »eftervaret« at møde ved rådhuset eller stampemøllen og forsømte at møde, kostede det ham en mark. Lodsejerne var pligtige til at sende mandskab efter oldermandens tilsigelse, når deres kvæg på ulovlig måde fandtes i marken; forsømte de det, måtte de bøde 12 sk. Alle skulle melde oldermanden, hvis de så noget »uskikkeligt i marken at passere«, og man måtte ikke se igennem fingre med nogen. Hvis bøderne ikke blev betalt, skulle oldermanden tage to eller fire af lodsejerne med sig og pante den skyldige, og de »skulle gå ret omkring«, d. v. s. begynde ved Østerport; det var selvfølgelig dyrt at nægte at gå med oldermanden. Pantet skulle være pengene værd og »stå til løsen« i 14 dage. 14 skp. land gav ret til en kos græsning, dog nød den, som kun havde 7 skp. land, en kos græsning på det vilkår, at han skulle have hjælp af de lodsejere, som havde mindre end 7 skp. land, og betale for hver skæppe land en sl. mark. Hyrden skulle lønnes og »kostes« af dem, der ejede køerne, ligesom de havde få eller mange køer til, og hyrdehuset betaltes af lodsejerne. Byens vægttere og tjenere, som indtog kreaturerne, måtte nyde det halve af bøden. Ingen måtte sanke aks, førend alt kornet var af marken, men når det var kørt ind, måtte ingen kvæg komme i marken de følgende to dage, så at de fattige kunne opsamle aks. For tyrepenge skulle oldermanden gøre årlig regnskab.²⁵⁾

Agerskifter og tofter. I matriklen fra 1682 hedder det, at Faaborg by har kun en mark kaldet Heden. 1724 oplyses det, at byens jorder udgjorde 34 tdr. htk., desuden ejede Odense Gråbrødre hospital godt tre tdr. htk., og med

kirkens og præstegårdens jord blev det ialt ca. 43 tdr. htk.²⁶⁾ Matriklen indeholder navnene på agerskifterne og tofterne; de gamle navne kendes desuden fra tingbøgerne og fra skøde- og panteprotokollerne, men her skal kun nævnes nogle af de vigtigste. Vest for Faaborg i »de lange haver« lå Klingbjergtoften, der var på 5 tdr. land samt 3 læs engbund og havde fået sit navn efter Hans Rasmussen Klingberg.²⁷⁾ 1740 solgtes den til etatsråd Hein til Stensgård, senere kom den til Hvedholm²⁸⁾ og udgjorde sammen med Steertoft den såkaldte Grevens mark. I »de lange haver« lå også Berider-toften, der i 1649 tilhørte Jørgen Brahe til Hvedholm,²⁹⁾ men dog senere i århundredet igen var i borgernes eje. Fra det nuværende Nygade og til jernbaneoverskæringen lå Strandtoften, der var på 18 skp. land og i 1753 blev solgt til Stensgård.³⁰⁾ I tofterne vest for byen lå Hammers toft og skomagernes lavshave.³¹⁾ Vest for Nørregade og syd for Vestre mølle lå Eng-haven, der i begyndelsen af det 18. århundrede ejedes af købmand Jørgen Thomsen, men senere skødedes dens 32 skp. land med »pløjeland, engbund og fiskedamme« til købmand Christen Christensen Erreboe.³²⁾ Uden for Vester og Nørreport, »som man ager til Langs mølle imellem begge veje«, lå i 1649 en have, der kaldtes Lysthaven, og som mod syd vendte mod Tegltøften. Den ejedes i 1602 af borgmester Niels Madsen og var da »en liden frugt-have«.³³⁾ Lysthaven er det nuværende Lagonis Minde; den kom i 1742 til Stensgård.³⁴⁾ Vest for Faaborg lå også Vor Frue toft.³⁵⁾

Bymarken. I 1772 meddelte magistraten stiftamtmanden, at nogle af byens jorder var blevet købt af en del af egnens godsejere, og den udtalte derfor ønsket om, at der måtte blive udstedt kgl. befaling, der forbød sådanne køb.³⁶⁾ Året efter sendte den formentlig efter stiftamtmandens opfordring en fortegnelse over byens jorder til ham. Nogle af disse jorder tilhørte da Karen Brahe til Østrupgård; hun havde i 1714 ved auktion over Børge Mølmarks jordegods købt 21¹/₂ skp. land i tofterne vest for byen,³⁷⁾ og ved dom over købmand Henrik Lassen havde hun fået udlagt en have uden for Østerport.³⁸⁾ Magistraten udtalte sin frygt for, at denne jord i fremtiden skulle glide bort fra byen, »som vi kan spørge ved andre er sket, endskønt vi om de bortkomne jorder ingen tilstrækkelig efterretning har«.³⁹⁾ Også Hvedholm havde nogle år forinden købt lidt jord på den østre hede og noget eng i Tangmosen.⁴⁰⁾ De omboende godsejeres køb af byens jord var en gammel historie; så tidligt som i 1633 fik Eiler Bille til Nakkebølle et

skøde udstedt af bytinget, hvoraf det fremgik, at rådmand Hans Mikkelsen havde skødet ham »Rugløkke Ma« vest for byen; senere blev dette skøde overdraget Hvedholm.⁴¹⁾ Endnu var det dog før 1700 kun en ringe del af jorden, der var kommet fra byen; af bymarkens 43 tdr. htk. opgives kun 5 skp. htk. at være kommet under Hvedholms og Finstrup's hovedgårdstaxt.⁴²⁾

Ikke alene godsejerne, men også bønderne erhvervede købstadjord. 1719 klagede magistraten over, at en bonde i Diernisse havde købt en kålhøve uden for Østerport; den havde tidligere ligget til en gård i byen, og magistraten anbefalede nu en ansøgning fra gårdens ejer om at få den tilbage, da det ikke sømmede sig for en bonde at have købstadjord, hvad stiftamtmand Lente billigede.⁴³⁾ Jørgen Andersen i Svanninge ejede 31 skp. land i bymarken,⁴⁴⁾ og 1749 købte ridefogeden på Arreskov Mads West 10 skp. land.⁴⁵⁾ Ved arv kom også en del af byens jorder til folk uden for byen. Den jord, der ikke var i privat eje, men tilhørte byen, blev også afhændet blandt andet for at betale byens gæld. Da borgmester Jacob Jørgensen i 1696 havde 20 mk. tilgode hos byen, fik han udlagt nogle steder uden for Vesterport, som han hidtil årlig havde betalt 3 mk. 13. sk. i haveleje af; de var indhegnede i borgmesterens have og baggård og tilforn kaldet Mads Tuesens have, Podevad, Anne Nielsdatters have, Rasmus Ridders have og Volden;⁴⁶⁾ til Peder Andersen Horne solgte byen noget byjord, som han havde i fæste, og som lå »neden ved Holken«.⁴⁶⁾

I slutningen af perioden var interessen for bymarken stigende på grund af godsejernes indhug i denne. Hans Weier og en del andre borgere bad rentekammeret om at få et udtog af landmålerforretningen; de ville gerne vide grænserne for deres jord, da Hans Weier da havde proces med Hvedholm om en eng i Rugløkken vest for byen. Tabet af græsningsretten på Diernisse mark nagede endnu borgerne, der ved samme lejlighed erklærede, at de ville undersøge, om byens almindingsjord i 1664 var købstadjord eller proprietærjord.⁴⁷⁾

Sundet. »Findes og herhos en sø af fersk vand norden uden for Faaborg, som kaldes Sundet og tilhører den halve del til Faaborg by, den anden halvdel til Hvedholm, som har noget fiskeri udi fornævnte sø«; således omtales Sundet i markbogen 1682. Det er tidligere omtalt, hvorledes Jørgen Brahe fik det halve Sund og fiskeretten. Sine rettigheder i Sundet søgte han stadig

at udvide; af rådmand Peder Ottosen købte han i 1635 al fiskeriet i Bydammen og Sundet for Peder Ottosens grunde og tofter såvel som opdrættet på samme hans grunde, nemlig Steertoften, Rugløkke og Damsmosetoft vest for byen.⁴⁸⁾

Finstrups krav på fiskeriet i Sundet. Lodsejer ved Sundet var imidlertid også herskabet på Finstrup, og påberåbende sig Koldingrecessen af 1558 søgte fru von Gøtzen i 1655 at tilrive sig del i fiskeriet. I recessens 31. artikel fastslåes, at Danmarks riges råd og adel må og skal nyde og beholde deres fri fiskeri for deres egen grund, som de af arilds tid og »besynderlig udi kong Hanses tid have haft«,⁴⁹⁾ og da Finstrup havde over 600 favne grund ved Sundet, påstod hun at have ret til fiskeri der.

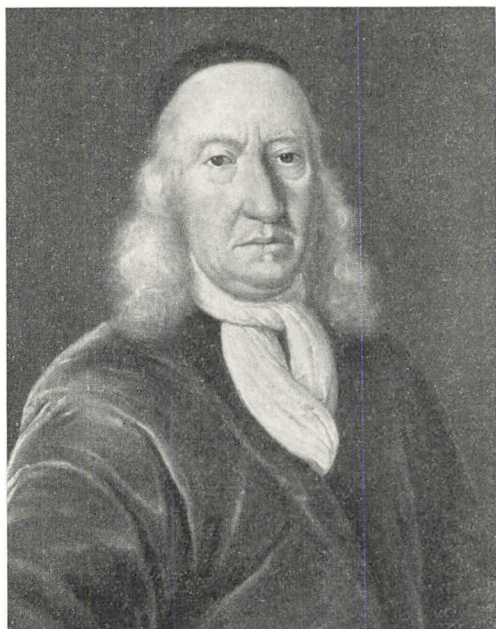
En forårsdag i 1655 så da byens borgere til deres store forbavelse og vrede, at fru von Gøtzens tjenere fiskede og drog vod på Sundet. Borgmester og råd må straks have protesteret, thi to dage efter sendte hendes svigersøn Niels Banner et brev til borgmester Laurids Hansen og gjorde opmærksom på hendes ret til fiskeri; det var vel nok borgmesteren bekendt, at »hendes påløb på Sundet strækker sig fra Svanninge markeskel, gærde og siden udi sønder til markeskallet mellem Diernisse og Faaborg«. Niels Banner udbad sig kopi af det brev, på hvilket borgerne påberåbte sig deres rettighed, og tvivlede ikke om, at striden om fiskeriet kunne afgøres i mindelighed.⁵⁰⁾ Borgerne var ikke til sinds uden videre at indrømme Finstrup fiskeretten og allierede sig med Jørgen Brahe, der lovede at stå last og brast med byen.⁵¹⁾ Derpå indkaldtes til rådstuemøde, hvor borgerne erklærede sig villige til at påtage sig omkostningerne ved en proces, om sagen så skulle føres helt til herredagen.⁵²⁾ Kort tid efter klagede rådmand Laurids Hansen på Sallinge herredsting over fru von Gøtzen og hendes tjenere.⁵³⁾ Da forlig ikke kunne opnås, udmeldtes på et rådstuéstævne i foråret 1656 16 mænd til at vælge en dannemand, som kunne føre sagen. De 16 mænd gav borgmester og råd fuldmagt i den sag og erklærede, at byen ville betale omkostningerne.⁵⁴⁾ Dernæst indstævnedes fru von Gøtzen alle lodsejerne ved Sundet, nemlig borgmester og råd i Faaborg, Kaj Lykke til Rantzausholm for hans gård i Faaborg, jomfru Dorte Bille til Klingenberg i Faaborg og Jørgen Brahe til Hvedholm, og fik syn på, at hun ejede 600 favne grund ved Sundet.⁵⁵⁾ En række vidner fandt, at i 50 år havde ikke andre haft fiskerettighed i Sundet end byen og de, der havde kgl. Majestæts rettigheder. Hved-

holm havde ikke haft nogen fiskerettighed, før det fik kgl. Majestæts rettighed. Lovhævden af 1604 blev fremlagt.⁵⁶⁾

Sagen gik videre til landstinget, hvor der fremlagdes et tingsvidne af herredstinget, ifølge hvilket 26 mænd svor hævde for Faaborgs indbyggere. Skødet af 1560 blev fremlagt, og det viste, at fiskeriet havde tilhørt kongen og borgerne. Heroverfor hævdede Finstrups ridefoged, at der hidtil havde været adskillige lodsejere i Diernisse, så de havde vanskeligt kunnet fiske for deres grunde, men nu havde fru von Gøtzen købt jorden; af Niels Skinkel havde hun købt en gård i Diernisse og af Holger Rosenkrantz en gård i Kalleko med mølle; af Jørgen Brahe 2 gårde i Diernisse og en gård i Kalleko. Af kongen havde hun købt jus patronatus til Diernisse kirke og præstegård samt kirkegården; alle disse gårde havde påløb på Sundet. På Finstrup havde der ikke boet nogen adelsperson i mange år, førend fru-ens sl. mand kom der, og derfor var rettighederne blevet forsømt. Hele Diernisse og Kalleko tilhørte nu Finstrup; kgl. rettighed måtte følge den gård i Diernisse, der til 1599 var kongens, ligesom den fulgte med Bymøllen, som Odense hospital havde solgt til Jørgen Brahe. Sagen blev den 1. april 1657 af landsdommerne henvist til »højere stæder at procedere«. ⁵⁷⁾ En højesteretsdom gav Finstrup fiskeret ud for dens grunde, og i en indberetning om tilstanden i Nyborg amt 1743 hedder det om Sundet, »derudi fisker byen, Hvedholm og Holstenschus, er over en kvart mil i circumferentz.« ⁵⁸⁾

Strid med Hvedholm. I 1681 brændte Hvedholm. Ilden fortærede også en række skøder og andre dokumenter, og derfor fik ejeren Preben Brahe kgl. bevilling til at indkalde alle formentlige »prætendentere« til sine ejendomme. I det kgl. beskærmelsesbrev nævnes bl. a. »Bymøllen med sin tilliggelse, flod og flodmål, dam og damsbund, fiskeri og opdræt, som hospitalet i Odense har haft i den sø, som bymøllen løber af og kaldes Sundet, som er den halve part med dets rettighed i Byholmen, fiskeriet i Bydammen og Sundet med opdrættet for den grund sl. Peder Ottesen har ejet, nemlig fra Steertofte, Rugløkketofte og Damsmosetofte, såvel for den toft Christopher Tillebæk har iboet, Langs mølle med sin rigtighed med dæmning, flod og flodmål og anden tilliggelse med en have kaldet Lammehave, ager og eng, 2 agre i St. Olufs mark, vender på Langs mølledam, 2 agre i Sautsted mark, en have kaldet Jørgen Tønnesens have samt en liden plet eng

for Faaborg«. ⁵⁹⁾ Da borgerne læste dette beskærmelsesbrev, mente de, at deres rettigheder var gået for nær, og magistraten bad skriftligt Preben Brahe sende en fuldmægtig til forhandling, så der på begge sider kunne blive ret og skel. ⁶⁰⁾ Magistratens sendebud var på Hvedholm d. 4. aug. 1682, men da Preben Brahe ikke var hjemme, overleveredes det til »Hendes Velbårenhed«, der svarede, at hun førstkommande mandag ville komme til

Preben Brahe til Hvedholm
1627-1708

Kopi. Odense adelige jomfrukloster. (Frederiksborg fot.)

Faaborg og forhandle med borgmester og råd; hun ville have været der for længe siden, men det meget regnvejr havde forhindret hende. Da sendebudene var kommet »nedenfor gården«, hørte de, at Preben Brahe var »udgangen udi sine løkker«, og de traf ham da i den mellemste mellem Faaborg og Hvedholm, hvor han læste brevet og lovede at komme førstkommande mandag; han formodede ikke, at Faaborg mænd ville begære noget af ham af det, som han havde haft i 5 år fra Faaborg, eftersom han ikke begærede noget videre eller mere af deres. Hvad det var, borgmester og råd forlangte af Hvedholm, fremgår af deres skri-

velse til en samme år nedsat landmålingskommission. Heri hævdede man, at foruden det halve Sund tilhørte også halvdelen af Byholmen byen. Bydammen tilhørte alene byen, og mølleren havde altid givet afgift til byen af vandet i Bydammen, ligesom han betalte årlig afgift til byen af en have »ligger og op til Faaborg«. Landmålingskommissionen svarede, at man havde ingen grund til at nære frygt, da Preben Brahe ikke agtede at gøre krav på noget, der med rette tilhørte byen. ⁶¹⁾

Jagt og rørskår på Sundet. Jagten på Jørgen Brahes grunde og del af Sundet fristede tit borgerne. 1635 blev Mads Thuesen beskyldt for at have skudt

en svane og 5 ræve på Jørgen Brahes grund.⁶²⁾ Borgmester og råd gjorde, hvad de kunne, for at holde borgerne til orden. En søndag aften i foråret 1655 løb nogle borgere gennem gaden med en hare på en kæp »til abegab og spilfægtning«. Borgmester Laurids Hansen forlangte, de skulle bekende, hvor de havde fået haren, »som de så havde løben fastelavn med«. De erklærede at have vundet den i kortspil; det ville borgmesteren dog ikke tro på, men truede dem med, at hvis Jørgen Brahe eller andre »gode adel« ville have noget dermed at bestille, så måtte de lide efter recessen. På samme tid blev det på det strengeste forbudt at gå med bøsse på Jørgen Brahes og andre adeliges gods.⁶³⁾

Rørskæret på Jørgen Brahes grunde fristede i den grad borgerne, at han udbad sig 4 dannemænd til at beskytte sin ejendom,⁶⁴⁾ og 1650 forbød han nogen at komme på Sundet enten for at skære hør eller drive fiskeri på hans grund; ingen måtte heller komme i Svanninge skov, drive ulovlig skovhugst eller gå over hans løkker og derved nedrive hans stengærder,⁶⁵⁾ hans enke fru Anne Gyldenstjerne så sig nødsaget til at gentage forbudet mod at skære hør på sundet på hendes grund og »fortå«,⁶⁶⁾ og det var formentlig for at undgå dette, at Henrik Brahe i 1707 forbød ege eller både at ankre andre steder på Sundet end ved Stampemøllen.⁶⁷⁾

Sundet har sikkert lokket byens unge, ikke blot til ulovlig jagt; der klages også over ulovligt fiskeri og ødelæggelse af fiskeredskaber. Det blev derfor forbudt at fiske ved nattetid; ingen måtte fiske efter »solbjerg og før kl. 6 om morgenen.« De, der forbrød sig, skulle straffes både i rådhuskælderen og i halsjernet og ellers straffes som for andet tyveri.⁶⁸⁾

KIRKE OG GEJSTLIGHED

Kirken. Det var og blev en ulykke for kirken, at den efter reformationen praktisk talt havde mistet al sin ejendom. Byen formåede ikke at vedligeholde den. Atter og atter toges der syn over den, og atter og atter fastsloges det, at den var brøstfældig. En hovedreparation var der sjældent råd til; man nøjedes med at reparere til husbehov. 1647 var hvælvingerne i koret så brøstfældige, at man frygtede, de skulle styrte ned;¹⁾ i den følgende snes år fik man dog koret og det søndre tag repareret, mere orkede man ikke.

Formentlig fordi kirkens forsvar gik over til stiftamtmanden og biskoppen, blev der i 1672 foretaget et kirkesyn. Resultatet var bedrøveligt. Taget

på nordsiden var tækket med gamle hulsten, hvoraf de fleste var i stykker eller borte, lægterne var forrådnede, på den søndre side manglede 100 tagsten. Spiret var for en del afrådnede, fordi blyet var borte. I kirken manglede 3 hvælvinger; istedet var der et gammelt træloft, men det var så rådrent, at det ikke kunne ligge længere uden fare. Dette kunne tyde på, at kirken indtil da har haft træloft i de tre hvælvinger. Man beregnede, at der til de tre hvælvinger ville medgå 20,000 mursten og 20 læster kalk. Ifølge en gammel tradition, optegnet af kirkeværge Hans Kaster i slutningen af det 18. årh., var det den nordre og søndre gang, der manglede hvælvinger. Men der var andre mangler. Kirkemuren var revnet i østre, vestre og nordre side. På grund af Bymøllens opstemning af vandet, gik dette fra Sundet ind i begravelserne i kirken, og derfor sank kirkens grundmur på nordsiden. Rundt om kirken var der en kirkegårdsmur undtagen på den nordre side. Man gjorde ved denne lejlighed rent bord og konstaterede også, at en ny messehagel og messesærk til 40 rdl. var hårdt tiltrængt. Kirken havde gæld. Den skyldte kirkeværgen 90 rdl. og stiftsskriveren 12 rdl. for 5 års salær. Man antog, at de 3 nye hvælvinger med mursten, kalk og murermesterarbejde ville koste 200 rdl.; ialt beregnedes kirkens reparation og gælden til 2104 rdl. Kirkens hele kapital var da 135 rdl., et lille stykke jord udenfor byen og jordefærdspengene.²⁾ Inden udbruddet af Den Skånske Krig var kirkens tag repareret, men hvælvingerne måtte vente til 1680; af glæde over freden vedtog borgerskabet da at yde »en kvartalsskat til samme hvælvingers bygning«.³⁾ Året efter indsattes de tre hvælvinger i skibet af murermester Hans Haagerup, »som har været den bedste murermester her i landet«.⁴⁾ Ved periodens slutning var kirken atter så brøstfældig, at den i midten af det 18. årh. undergik en hovedreparation; således blev kirkens tag i 1749 repareret for 158 rdl., »herved kom den under tørt tag«.⁵⁾

Inventar. Kirkens inventar forøgedes i denne tid med en række gaver. Vidnesbyrd om borgernes kristelige sindelag og pietetsfølelse overfor deres kirke. Borgmester Christen Laursen testamenterede en lysekrone, måske den, der nu hænger i det sydlige sideskib.⁶⁾ Da rådmand Peder Hansen Møller døde i 1649, skænkede enken Karen Andersdatter Hammer en oblatæske til kirken, hvor den endnu findes. Særlig har borgmester Jacob Jørgensen og hans familie betænkt kirken. Han og hans første kone Karen Jørgens-

*Epitafium over borgmester Jørgen Petersen og hans to hustruer
Karen Nielsdatter og Karen Jørgensdatter*

datter bekostede i 1676 epitafiet over borgmester Jørgen Petersen. Den store messinglysekroner i midtskibet skyldes ham og hans anden hustru Karen Henningsdatter Achtonia. Fire år efter skænkede de kirken et døbefad af bly, i forvejen havde de foræret kirken en ny døbefont af træ; den må have afløst den gamle granitdøbefont. Trædøbefonten var i brug til 1838 og fandtes endnu i 1860'erne i Klokketårnet. Den stod i søndre kirkeskibs østre ende.

Mikkel Jernskæg fortæller derom i sit digt:

»Ved siden står den Funt, forgyldet som en lue,
i Hjørnet smukt opbyggt i Kirkens søndre bue.«

Den var omgivet af en »Fontelukkelse«, d. v. s. en afgrænsning af døbefonten fra det øvrige kirkerum ved et gitterværk, der eksisterede til den store udrensning i det 19. årh. Tidens kunstdommere kaldte den da »et smagløst tralværk, der er forziret med grovt træsniderarbejde, forestillende plumpe vindruer og fugle«. Thorlacius-Ussing har fremsat den formodning, at hele fonteindretningen er en gave fra borgmester Jacob Jørgensen og Karen Achtonia.

Endnu fra slutningen af det 17. årh. er alterstagerne. Dem skænkede Margrethe sl. Boe Jacobsen kirken i 1685, men det er stadig en gåde for os, hvem der i 1697 har givet en alterkalk. Den er lavet af den kendte odenseguldsmed Jesper Rust. Også i det 18. årh. betænkte borgerne den gamle klosterkirke. Den rige købmand Jens Lauridsen Erreboe og hans hustru Maren Pedersdatter Busch gav den lysekrone, der hænger i det nordre sideskib; da hun døde i 1738, skænkede datteren og svigersønnen Niels Hansen Wiborg til Tøjstrup en anden lysekrone; den hænger nu nærmest orglet. Til kirkens inventar fra den tid hører også en Chr. IV bibel med sølvbeslag, skænket 1741 af købmand Joen Hansen Panch og hans hustru Anne Sofie Arctander.

Velhavende mennesker opsatte deres epitafier i kirken. Dette har også været tilfældet i Faaborg, men de af dem, der ikke tidligere var forsvundet, blev næsten alle et offer for restaureringen i 1858. Fra nogle er dog enkelte portrætter bevarede, deriblandt det af borgmester Jørgen Petersen og hans familie og et af præsten Henrik Mortensen Griff og hans hustru Anna Mortensdatter og deres børn. Blandt de epitafier, der forsvandt i 1858, var et over Karen Andersdatter Hammer og hendes to mænd rådmændene Peder Hansen Møller og Laurids Hansen; det blev bekostet og opsat af sidstnævnte i 1655. Thorlacius-Ussing formoder, at de bevarede portrætter skyldes odensemaleren Hans Schütte. Endnu fandtes i 1858 et krucifix, der hørte til et epitafium, som byfoged og rådmand Tyge Olufsens sønner i 1667 satte over deres fader.

Af ligstenene fra kirken er ikke mange bevarede. Som nævnt findes dog endnu stenen over borgmester Niels Hansen, og desuden findes fra denne tid ligstenen over rådmand Anders Christensen Lybo, død 1657, og hans hustru samt en over købmand Henning Henriksen, død 1711.⁷⁾

Til hver gård i byen hørte der stolestader. Mikkell Jernskæg fortæller, at de havde smukt forgyldte knapper. Kirkeværgen vidner i 1652, at stole-

staderne fra arilds tid har fulgt gårdene i Faaborg. Til hver helgård hørte et karlestade og et kvindestade.⁸⁾ Adelspersoner, der boede i byen, havde selvfølgelig deres stolestader. De fulgte ikke blot med gårdene, når de solgtes, men de enkelte stolestader var genstand for salg. Jørgen Thomsen skødede i 1645 et stolestade til rådmand Anders Christensen Lybo; det var den stol, sl. fru Mette Tidemann ejede, og samme år lod byskriveren læse Erik Quitzows skødebreve på et stolestade i kirken.⁹⁾

Disse stolestader blev senere en vigtig indtægtskilde for kirken. Da det i 1690'erne voldt vanskeligheder at få borgerne til at betale organistens løn og andre udgifter til kirken, besluttedes det at opkræve en afgift af hvert stolestade. Borgmesteren, rådet og 16 borgere udarbejdede et forslag, der senere blev billiget af stiftamtmanden. Forslaget giver os et indtryk af kirkens udseende på den tid. Det besluttedes, at der af de tvende rader stole i den mellemste gang, som var borgernes ejendom ifølge gamle privilegier og gik »i køb og salg, arv og skift«, årlig til St. Hansdag skulle betales af et gangstade 12 sk., af det andet stade 11 sk. o. s. v. til det 7. stade, men da der i kvindernes stole skulle være 8 stader, så skulle der af det 8. årlig gives 5 sk. Af de stader inden mellemste gang, som kirken var ejer af, skulle borgerne give i fæste fra 2 mk. til 20 sk.; stolene i den søndre og nordre gang var »opbygde på borgerskabets bekostning«, og derfor beholdt de dem deres livstid uden fæste, men når de daværende indehavere døde, skulle stolene bortfæstes, og der skulle betales en årlig afgift. På »Borgmesters begravelse« stod en stol, hvoraf der skulle gives, så længe den »blev bestående«, som af en stol i den søndre gang. Af en kvindestol ved kordøren »nogen tid sat med bevilling, så længe kirkens forsvar det behager«, skulle årlig gives 3 mk. Borgmesters og råds stole »oven og neden i kirken for deres bestilling fri for fæste og afgift«. De to stole, som stod »løse«, en oven og en neden i kirken, som sl. Oluf Christensen uden tilladelse lod bygge, »bør ej at være der«, men borttages, når de ej længere »tolereres«. Der skal af hver af disse to stole gives $\frac{1}{2}$ rdl. årlig. Der kunne pantes for forfaldne stolestade penge, og den borger, der ikke havde betalt i 3 år, mistede sin stol. Formastelige mennesker, der for at undgå fæste og afgift trængte ind i andre folks stader, skulle tiltales.¹⁰⁾ Det blev ikke ved stolene alene. I løbet af det 18. årh. indbyggedes pulpiturer, hvad der satte sit præg på kirken til udrensningen i 1858. Borgmester Jacob Jørgensen lod et pulpitur anbringe mellem første og anden pille fra den venstre ende i

kirkens nordside; hans enke skødede det til svigersønnen, byskriver Knud Sørensen Ballow. Også borgmester Christian Ottosen lod indbygge et pulpitur.¹¹⁾

Kapital. Kirkens kapital forøgedes stadig ved gaver. Den fromme Margrethe sl. Boe Iversen gav 50 sldl. til kirken, latinskolen og de fattige i hospitalet.¹²⁾ Borgmester Niels Hansens enke testamenterede kirken 60 rdl.¹³⁾ Mikkell Lauritsen skænkede 33 rdl.,¹⁴⁾ købmændene Jens Lauridsen Erreboe og Jørgen Thomsen gav hver 100 rdl.,¹⁵⁾ og endelig skænkede Anna Jørgensdatter sl. Laurits Christensen, herredsfoged i Sallinge herred, og hendes svoger Jens Christensen 66 rdl.¹⁶⁾ Det ser ud til, at der til kirkens alter har været henlagt en særlig kapital, thi i 1663 nævnes det, at alteret er berettiget i Henrik Lyders gård for 8½ sldl.,¹⁷⁾ og 1670 ejede det en have »norden for byens vold«, som sognepræsten hidtil havde nydt.¹⁸⁾

Kirkens kapital havde rådet tilsyn med gennem de såkaldte kirkeforstandere eller kirkeværger. De måtte årlig aflægge regnskab; det var oprindelig mænd af rådet, men senere var det folk udenfor dette, ofte håndværkere. Kirkeværgen fik årlig to rdl. for sin umage. Det var ham, der udlånte midlerne til borgerne mod pant i jorder og gårde; undertiden udlåntes også mod pant i løsøre som i 1704, da man lånte Jørgen Andersen tinstøber 20 sldl. mod pant i bohav og værktøj.¹⁹⁾ Det var hyppigt håndværkere og mindre næringsdrivende, der lånte penge af kirken. Kirkens kapital var imidlertid ikke stor. 1742 beløb den sig til 315 rdl.

De årlige indtægter. Kirkens årlige indtægt var renter af denne kapital, korn-tiende, stolestadepenge, begravelsespenge og andre uvisse indtægter. Af disse indtægter blev kirken, Klokketårnet, skolehuset på kirkegården og skolemesterens hus vedligeholdt; efter præstegårdens brand i 1672 fik sognepræsten årlig 20 rdl. til husleje. Tiendekornet blev opbevaret i kirkeladen, der i 1668 var så forfalden, at vestgavlen truede med at falde ned. Laden lå ud mod Østergade og blev solgt i 1682.²⁰⁾ Man forstår udmærket godt, at med disse indtægter kunne de ovennævnte bygninger aldrig blive ordentlig vedligeholdt; på grund af kirkens fattigdom og brøstfældighed bevilligede kongen den da også i 1749 1 rdl. af hver kirke i Fyns stift.²¹⁾

Klokkerne. Kirkens klokker hang ikke i selve kirken, men i den nedbrudte St. Nikolaj kirkes tårn. Der var 2 klokker, den ene var »den store stormklokke«, den anden var en mindre klokke. I 1646 var stormklokken blevet meget »brøstfældig«, og der blev udtaget 4 mand til at syne den. I forvejen havde sognepræsten undersøgt den, og han »havde også god forstand, at det gjordes fornødent, at den blev omstøbt«. Synet fandt, at den »var sprukken over pallen og på den søndre side«. ²²⁾ Det var en bekostelig historie at få klokken repareret, men heldigvis havde man pengene, idet købmanden Mikkil Pedersen Høvdings enke Kirsten havde foræret kirken 100 sldl. og sin halve gård; hendes anden mand Niels Pedersen Øbo lovede straks at forskaffe de 100 sldl. og inden 8 dage fremskaffe det fornødne kobber og tin. ²³⁾ Samme år blev klokken omstøbt af Laurits Jensen i Bellinge. Den har en latinsk indskrift, der foruden klokkestøberens navn nævner sognepræstens, borgmesterens og rådmændenes.

Klokketårnet. Klokketårnet led samme skæbne som byens øvrige offentlige bygninger. I 1672 var det meget brøstfældigt. Træværket var ganske forrådneth og der var fare for, at det skulle falde ned på klokkerne. Man anslog, at reparationen ville koste 200 rdl. og istandsættelsen af »sejerværket« 20 rdl. ²⁴⁾ 10 år efter vedtog man at komme Klokketårnet til undsætning med 50 sldl. og give hjælp »med plitzfolk imedens bygning forestår.« ²⁵⁾ Sådanne småreparationer fandt sted tid efter anden. Inden periodens udløb indrettedes der bolig for vægteren i tårnet. ²⁶⁾

Sognepræstens rettigheder og pligter. Enevældens indførelse medførte en ændring i præsternes stilling. Overalt søgte enevælden at trænge folkets deltagelse i det offentlige liv tilbage, og derfor bortfaldt også magistratens ret til at vælge præsterne. Efter gejstlighedens privilegier af 24. juni 1661 blev præsterne stillet direkte under kongen. I Danske Lov blev fastslået, at den kalder præsten, »som rettighed haver«, og det var i købstæderne kongen. I mange henseender fik gejstligheden særlige rettigheder. Deres dødsboer skulle ikke behandles af verdslige embedsmænd, men af provsten og to af præsterne i det herred, hvor præsten havde haft kald. Ved forseelser i gejstlige sager skulle de dømmes af provsteret og landemode. I mange ting kunne præsterne gribe ind i almindelige menneskers levemåde. Alle ægte-skabssager lagdes således under gejstligheden og pådømtes af kapitlerne.

Det var også præsternes opgave at våge over overholdelsen af kirkens bud og den almindelige morallære; præsternes midler hertil var irettesættelse og forbud imod at bruge nadverens sakramente; de havde lov til at gå så vidt som til at udelukke synderen af kirkens samfund. Præsterne kunne også idømme sådanne straffe som at stå åbenbar skrifte for menigheden, hvad der var meget almindeligt at anvende overfor overtrædelser af den herskende kønsmoral; når en kvinde havde ligget sit barn ihjel eller i tilfælde af fortsat drukkenskab.²⁷⁾ Eksempler på præsternes anvendelse af disse straffemidler forekommer i Faaborg kirkebog ligesom i andre kirkebøger landet over; der er ingen grund til at tro, at borgerne har været værre eller bedre end landets øvrige indbyggere; at snedkerlærlingen Peder Rasmussen måtte love bod og bedring og stå offentlig skrifte, fordi han havde overfaldet sin fader, har sikkert alle agtværdige borgere fundet i sin orden,²⁸⁾ ligesom man sikkert med afsky har vendt sig fra Peder Andersen hattemagers dreng, der måtte stå skrifte for sin forargelse med drukkenskab, da han var til Guds bord.²⁹⁾ Så sent som i 1724 måtte Maren Nielsdatter stå »offentlig kirkens forhør«, fordi hun havde »ligget hendes barn ihjel ved hendes bryst«,³⁰⁾ og Svend Petersen i 1732, fordi han var løbet fra sin kone og »udi tvende år forsømt alterens sakramente«.³¹⁾ Det var også præsternes opgave at have tilsyn med, at menighedens medlemmer ernærede sig redeligt og holdt deres børn til arbejdet. Sognepræsten stod nok derfor bag rådet, når det bebredede Anna Bymand, at hun ikke holdt sine tre store drenge »til guds frygt og catechismi lærdom eller rolighedsmiddel«. Hun fik tilhold om, at de inden tre måneder skulle lære deres katekismus og børnelærdom, og de to ældste skulle sættes til »et ærligt håndværk«; hvis hun ikke sørgede herfor, skulle hun og børnene rømme byen.³²⁾

Byens sognepræster. I denne periode havde byen otte sognepræster. I tiden 1604-90 gik embedet i arv. Morten Hansen Griff var sognepræst fra 1604-39. Hans datter var som tidligere nævnt gift med borgmester Christen Lauritsen.³³⁾ Sognepræsten efterfulgtes af sønnen Henrik Mortensen Griff, der døde 1658. Hans enke, Anna Mortensdatter, ægtede efterfølgeren, en odenseansk præstesøn Just Michael Ludvigsen, der blev ordineret af biskop Hans Mikkelsen.³⁴⁾

Om disse 3 præster gælder det, at de ved slægtsskabsbånd var knyttede til byens førende rådmandsfamilier; særlig gælder dette om Just Ludvigsen,

hvis to steddøtre var gift med rådmændene Otto Christensen og Christian Ibsen Mølmark; sognepræstens anden hustru, Maren Hansdatter Naur, var en niece af borgmester Jacob Jørgensens hustru, Karen Achtonia. Han støttede derfor også rådet i dets strid med borgerskabet, men selv slap han ikke for beskyldning for forsømmelighed og slap bodsprædiken.

Det var en fattig håndværker, Anders Rasmussen kandestøber, der vovede at kritisere den mægtige sognepræst, og det kom kandestøberen dyrt at stå. Faaborg kirkebog meddeler, at den 4. januar 1666 stod Anders kandestøber skrifte, fordi »han gjorde sig til præst«. Hvad havde da den arme kandestøber gjort? Jo, da hr. Just gik ned af prædikestolen, »prædikede« kandestøberen om, at der skulle være aftensang i Faaborg ligesom alle andre steder. Det hedder, at han »ilde forklarede sin tekst og forvendte Guds ord«, og da han vendte sig mod menigheden for at bede om forladelse for sin optræden, sagde han: »At synde er menneskeligt, men at blive i synden er djævelsk«. Hr. Just trak ham da i kjortelen, fordi han frygtede »en ny prædiken«, og sagde: »Det er nok, det er nok«. Året efter var det igen galt med Anders kandestøber. En januardag, hvor sognepræsten, borgmesteren og rådet var i kirke, havde han efter morgenbønnen berømmet sig af nogle »herlige åbenbarelses« og sagt, han var profeten Jonas, som kom af hvalfisken og skulle prædike, at Faaborg inden få dage ville forgå ved en ildebrand, som Gud ville lade falde ned fra himlen. Det var kapellanen Jørgen Hansen, der prædikede, og da prædiken og sangen var forbi, ville skolemesteren gå ud af kirken med børnene, men kandestøberen lukkede kirke-døren, trådte frem på kirkegulvet og hindrede skolemesteren i at gå ud med børnene. Han bad også menigheden blive og høre hans prædiken, men dette blev kapellanen for meget; han trådte ud af sin kirkestol og advarede ham. Anders kandestøbers nidkærhed strakte sig endnu videre. Han lastede hr. Justs prædiken, gik ind i husene og drev med magt folk i kirke. Sognepræsten klagede til rådet, og sagen kom for bytinget, hvor borgmester og råd optrådte som vidner.³⁵⁾ Sognepræsten klagede nogle uger senere til sin provst over Anders Rasmussen kandestøber, der ved sin »sværmeriske« optræden som bodsprædikant forstyrrede den offentlige gudstjeneste. Et vidne i sagen hævdede, at Anders kandestøber havde sagt til hr. Just, at »han ikke var en ret hyrde, som kunne rive lammet af ulvens mund«. Desuden havde han klaget over, at der tit og ofte ikke var aftensang, at stampemøllen havde gået under gudstjenesten, og håndværksfolkene arbejdede. Der blev

meget skriveri i den anledning. Sagen kom for Konsistoriet i Odense, heller ikke dette turde dog binde an med sagen, men ville have den for kongen.³⁶⁾

Hr. Just virkede som sognepræst i 32 år. Han døde i 1690 og blev »begravet i koret i hans egen begravelse«. Begravelsen kostede 100 rdl., men han var også en velstående mand, der kunne efterlade hustru og tre børn i gode kår. Hans gård med have og stolestader i kirken blev tilligemed en lille have syd for den gamle kirkegård mod stranden vurderet til 343 rdl. På byens marker ejede han 44½ skp. land, der blev ansat til en værdi af 122 rdl., i boet fandtes i rede penge 500 rdl. Hr. Just havde været i stand til at forstrække folk med lån; 425 rdl. var udlånt til fynske adelsmænd. Hans middel og formue beløb sig ialt til 2168 rdl., hans gæld var 750 rdl. I boet fandtes hans fæstengave til hustruen, en guldkæde og et guldarmbånd. Desuden ejede han en forgyldt kande og to store sølvkander, to sølvbægre, to konfektfade og 12 sølvskeer samt en smørbrikke af sølv. Registreringen af hans bo opregner de forskellige rum i hans gård. Det fornemste var selvfølgelig salen. Her stod et rundt malet bord og 8 høje stole med forgyldt læder samt 4 mindre stole, et par bænke og en »tavelet«. På væggene hang et stykke med »Fortunen«, et narrestykke og et portræt af sl. fru Anna Margrethe von Götzen til Finstrup. Det må også anføres, at der i salen var »2 flaskefodre«. Foruden ovennævnte portræt var der 8 mindre portrætter. Et godt bibliotek havde hr. Just på 132 bind. Det var først og fremmest theologiske værker, Chr. III's og Chr. IV's bibler, ligprædikener, Danske Lov, Bartholins systema physici og physica et ethica. I staldene stod 6 heste og 10 stykker kvæg.³⁷⁾

Hans Andersen Bloch, der blev sognepræst i 1717, er den eneste sognepræst fra denne tid, der blev forflyttet; efter 13 års forløb blev han ansat ved St. Knuds Kirke i Odense. Han havde tidligere været feltpræst og ansøgte i 1719 stiftamtmanden om en moderation af skibsskatten, da han havde mistet alt i slaget ved Gadebusch og intet ejede, da han kom til Faaborg.³⁸⁾

Da præstegården brændte i 1672, måtte de følgende præster købe en gård; derfor fik de årlig som nævnt af kirken en huslejegodtgørelse på 20 rdl. Som regel købte den nye sognepræst den afdødes gård. Af sognepræsten Jacob Lauritsen Kullerups arvinger købte Hans Bloch en gård i Østergade; den lå mellem farveren Henrik Bansens gård og Østerport. Den strakte sig lige ned til Sundet, og der hørte en stor have til gården.³⁹⁾ Abraham

Andersen slagter stævnedede i 1721 Hans Bloch til betaling for beskæring af 51 frugtræer, for 3 vinstokke og 12 frugtræer, han havde købt til sognepræsten, samt for podning m. m.⁴⁰⁾

Hans Bloch ville gerne gøre gudstjenesterne så festlige og højtidelige som muligt, og støttet af Karen borgmesters fik han indført, at der 1. juledag til aftensang sattes lys i de kroner, kirken havde fået skænket. Hermed var han ikke tilfreds; han ville også gerne have lysene tændt på alteret til højmessens før prædikenen, det må man åbenbart tidligere have fundet for ødselt. Hans Bloch gjorde opmærksom på, at det havde en uomtvistelig fordel; man kunne nemlig da undvære den dreng, som under prædikenen løb op og ned ad kirkegulvet for at hente ild, »der tilligemed klokkerens flintesten og stål, hvormed han under prædikenen står og hvetter til andagts spild for ham og andre«.⁴¹⁾

Pietismen. Ligesom reformationsbevægelsen således kom også pietismen over Hertugdømmerne til Faaborg. Allerede i slutningen af 1720'erne fandtes der i byen en religiøs lægmandsbevægelse. Blandt de vakte var Otto Krogstrup, Laurits Fugl og Hans Læssøe, der alle tre blev dimitterede fra byens latinskole i 1728. Otto Krogstrup var en kort tid præst, men drog så til Herrnhut og endte som en af brødre menighedens præster i Nordamerika. Laurits Fugl blev sognepræst til Saltum og Hune menigheder i Aalborg stift. Denne lægmandsbevægelse får vi et billede af gennem et brev, som Hans Læssøe skrev til en »comtesse« af Stolberg-Wernigerode. Hans Læssøe var født 1710 som søn af Peder Læssøe og blev som nævnt dimitteret i 1728 efter at have tilbragt 10 år i skolen. Han opholdt sig nogen tid hos grev Stolberg i Wernigerode og blev senere sognepræst til Karise på Sjælland. I sommeren 1738 var han hjemme i Faaborg, hvor han da skrev det omtalte brev. Heri fortæller han, at efter sin ankomst til byen traf han broder Illum samt »etwa 3 bis 10 Seelen, die begierde haben ihren Heil und Seeligheit allein in Jesu zu suchen«. Disse »hellige« holdt han andagt med. Det fremgår af hans brev, at sognepræsten Hans Bager ikke har set med glæde på hans virksomhed, og ofte sagde sognepræsten, at han skulle ikke lære ham, hvordan han skulle røgte sit embede. Der var på det tidspunkt et heftigt røre i byen i anledning af, at kapellanen Jørgen Schmidt var blevet suspenderet »wegen seine entzetzliche bosheit und liiederliche leben im offenbahren lügen, fluchen, huren, drunkenheit und ärgerliche lehr-

art«. Overfor den unge hedspore hævdede Hans Bager, at han mange gange havde formanet og advaret kapellanen, hvad Læssøe tog som eksempel på de uomvendtes stolte og egenkærlige ånd, og det tog sognepræsten selvfølgelig Læssøe ilde op.⁴²⁾

Den gudelige lægmandsbevægelse fortsatte og det i en sådan grad, at byfoged Mølmark i 1741 følte sig foranlediget til at give stiftamtmanden underretning om de »særsindede« mennesker, der holdt private forsamlinger og brugte en besynderlig gudstjeneste. Stiftamtmanden beordrede ham til at holde øje med dem, at »ingen uorden sker med voldsom omgang imod disse mennesker, hvilket kun skaffer dem større medhold«. ⁴⁷⁾ Efter ordre indkaldte borgmesteren borgerskabet til møde på rådstuen, hvor han kraftigt opfordrede dem til at afholde sig fra sådanne ulovlige private forsamlinger og truede med straf, hvis hans advarsel ikke blev taget til følge. I en klage nævnte sognepræsten som bevægelsens hovedmænd en Gert Hansen, en apostel fra Frankfurt am Main og en »aftakket garder« Jep Madsen, der ellers er en »læg og ulærd person, men dog agtes iblandt dem som deres ypperste lærer«. Hans Bager klagede over, at også en del studenter deltog i disse aftenmøder, der afsluttedes med the eller kaffe. Da Hans Bager døde, blev Mathias Seerup sognepræst i 1741, måske netop på grund af de urolige forhold i byen. Man hører ikke mere om lægmandsbevægelsen, men forholdet mellem sognepræsten og den nye kapellan Laurits Lillelund blev ikke for godt, da sidstnævnte var en ivrig herrnhuter.⁴⁴⁾

Sognepræstens indtægt. En jordebog fra 1667 fortæller om sognepræstens indkomster. Den viser, at noget af det jordegods, som var lagt til embedet, var gået tabt i den forløbne tid. Dette gælder annekspræstegården og en gård i Diernisse sogn, som kaldes Kragebjerg. Sidstnævnte gård var nemlig afbrændt, og jorden var lagt under Finstrup. Af disse to gårde skulle sognepræsten have haft 2 pd. byg, 1 skp. og 1 otting smør, 4 mk. og 21 sk. Af to gårde i Diernisse by og sogn fik han henholdsvis 2 pd. og 3 ørter byg, men de 4 skp. byg, som en mand ved navn Jens Perssøn skulle give, var frakommet. Jens Mikkelsen i Aaby skyldte årlig 18 skp. byg, og en gård i Aaby ved Leiholm ydede årlig 1 mk. erridspenge, 2 pd. byg, 1 fj. smør, 1 får, 2 gæs, 2 skp. gåsehavre, 4 høns, $\frac{1}{2}$ pd. gæsterihavre og holdt et fodernød; endelig ydedes 8 sk. af et gadehus. Til præstegården i Faaborg hørte en tofte nord for Faaborg og øst for Sundet, hvori der kunne

såes 14 skp. rug, en ager på Diernisse mark, kaldet Strudebergs ager til 7 skp. rug, 3 agre i Stensmark ovenfor Kaleko, heri kunne såes 1 ørte rug, 2 agre i skoven, kaldet Øksnefoldagre udi Næs, hvori kan såes 3 skp. havre, i Lomusmark 2 agre; jorden var ringe her, og der kunne såes 8 skp. rug. Af skov var der intet, men eng til 8 læs hø. Der var i Diernisse 24 »Decimenter« og på Bjørnø 6. Boghvedetienden, som sognepræsten tidligere havde haft alene, var nu faldet bort. Det var i høj grad besværligt for sognepræsten at få disse afgifter ind.⁴⁵⁾ I 1684 blev ejeren af Rødkilde stævnet til betaling af noget byg til sognepræsten og kapellanen; afgiften var ikke blevet betalt siden 1679. Til disse indtægter må lægges offer og »accidenser«.

Kapellanerne. Foruden sognepræsten var der også i hele denne tid en kapellan. Kun en af dem blev byens sognepræst, nemlig Jacob Lauritsen Kullerup, der var gift med en datter af rådmand Christian Ibsen Mølmark. Længst i embedet virkede Peder Frandsen Rauberg, der blev kapellan i 1696. Han ville gerne have været sognepræst i 1717, da Hans Bloch fik kaldet »og måtte græde blod for den fremmede mand, som var kommet i embedet«; der blev da heller ikke noget godt forhold til sognepræsten. Kort efter dennes ankomst udbrød der strid om embedsforretningerne og indtægterne.

Om kapellanens indtægter ved vi god besked, idet Raubergs forgænger i embedet, Kullerup, i 1690 udarbejdede et overslag herover. Offeret af højtiderne beregnedes til 26-27 rdl. årligt. Siden branden 1672 var der ingen kapellanbolig, men til embedet hørte et øde byggested med en lille have. På Faaborg hede var der jord til 16 skp. byg. Af sognepræsten fik kapellanen årlig 16 sldl., 1 ørte rug og 1 ørte byg. Af en gård i Aaby fik han i landgilde 1 mk. erridspenge, 3 ørter byg, 1 fjerding smør, 1 får, 2 gæs, 2 skp. gåsehavre, 4 høns, 1 ørte gæsterihavre og en fodernød. Af en bolig i Aaby ydedes årlig 18 skp. byg. Afgifterne af ejendommene i Aaby skulle dog sognepræsten have del i. Af en gård i Haastrup ydedes 1 pd. byg og 5 skp. rug, af en gård i Kaleko 1 pd. byg og 1 otting smør og af 2 fjerdingsgårde i Diernisse 30 skp. byg. Kullerup klagede over, at mange i menigheden, både bosiddende og unge folk, som bruger sakramentet, ikke ofrede til ham. Af gården i Aaby havde han i de 7½ år, han havde haft embedet, kun fået 2 td. byg. Bonden, der var fæster under Rødkilde, undskyldte sig med at være besværet med al for stor hoveribyrd; på lignende måde forholdt det sig med de øvrige landgildeydelse. Da kirken ingen

penge ejede, havde han selv måttet skaffe sig bolig; der hørte ingen græsgang eller ildebrændsel til embedet, men alt måtte købes for dyre penge. I annekset nød han hverken tiende eller »accidenser« af bryllupper og begravelser som andre kapellaner, skønt han skiftedes med sognepræsten til at forrette højmesse, aftensang og froprædiken.⁴⁶⁾

Det var til disse vilkår, Peder Rauberg gik ind, da han i 1696 blev kapellan. Med sin sognepræst, Jacob Lauritsen Kullerup stod han på den bedste fod, men 4 måneder efter at Hans Bloch var blevet sognepræst, stævnedes Peder Rauberg ham angående kapellanens embedsforretninger og prædikenpligt. Ved den lejlighed afhørtes en række vidner, hvis udsagn giver os et indblik i, hvordan embedsforretningerne har været delt mellem de to gejstlige i de sidste 50 år. Et vidne, der havde været borger i byen i 43 år, fandt, at det altid havde været skik og brug, at den, der prædikede froprædiken i Faaborg, prædikede samme dag i Diernisse, og den anden forrettede så tjeneste til højmesse og aftensang i Faaborg. Når der var lig at begrave i Diernisse eller brudefolk at vie, da prædikede sognepræsten til froprædiken og forrettede tjenesten i Diernisse. Når sognepræsten forrettede tjeneste i Diernisse, og der var barnedåb eller kirkegangskoner, fik han offeret og leverede det ved hjemkomsten til kapellanen. Dette udsagn bekræftedes af flere vidner, deriblandt rådmanden Jørgen Bertelsen. Den afdøde sognepræsts søn, Didrik Kullerup, bekræftede, at hans sl. fader havde overladt kapellanen accidenserne ved barnedåb og kirkegangskoner, men om dette var en rettighed eller en villighed, vidste han ikke. Han ville ikke skjule, at han af sin sl. faders mund havde hørt, at dersom han, da han var kapellan, ikke havde haft større rettigheder til Diernisse sogn, end hr. Peder Rauberg nu havde, da var han gået ganske derfra. Han erindrede også, at kapellanen årlig fik 3 offerdage efter højtiderne i Diernisse kirke, da sognepræsten nød sit offer på højtidsdage.

Overfor disse vidneudsagn tog sognepræsten Hans Bloch til genmæle og erklærede, at han siden sin ankomst havde givet kapellanen accidenserne af kirkegangskoner og barnedåb i Diernisse undtagen for 2 børn, men pengene herfor havde han mange gange tilbudt hr. Rauberg, når han ville tage dem som hans formand efter kontrakt og igen gøre nogen tjeneste deraf og ikke gøre dette til en rettighed. Ifølge loven var sognepræsten forskånet for froprædiken og aftensang, medens han havde højmassen og fredagsprædiken. Da sognepræst Just Ludvigsen faldt og fik en skade i sit ben,

måtte han begge steder lade kapellanen have højmessen og en student froprædiken og aftensang, men det havde været en særlig ordning. Efter forrige kapellaners kontrakt med sognepræsterne kunne Peder Rauberg heller ikke kræve ligpenge eller foræringer i Diernisse.⁴⁷⁾

Baggrunden for striden er sikkert Raubergs skuffelse over ikke at have fået sognepræsteembedet og sognepræstens fattigdom. Året efter lykkedes det dog biskop Lodberg at forlige parterne. Borgerskabet stod på kapellanens side; det havde givet hans forgænger et frivilligt offer Alle Helgensdag; dette blev også bevilliget hr. Peder, der i 1719 mødte op på rådstuen og takkede derfor.⁴⁸⁾

Forholdet vedblev at være dårligt, og i 1724 klagede Peder Rauberg over, at sognepræsten ville holde ham fra højmesseprædikenerne, skønt både han og hans forgænger havde holdt dem hveranden gang efter den praksis, der var på stedet; sådan havde det været i 21 år, indtil Hans Bloch blev sognepræst. Han klagede også over, at sognepræsten ikke overholdt det af biskop Lodberg sluttede forlig, og bad om, at sagen måtte blive undersøgt af stiftamtmanden og biskoppen.⁴⁹⁾ Resultatet heraf blev et nyt reglement om fordelingen af embedsforretningerne, der blev stadfæstet af kongen i foråret 1725.⁵⁰⁾ Havde kapellanen tidligere klaget over, at sognepræsten ikke overholdt reglementet, så blev det nu sognepræstens tur til at påtale kapellanens misligholdelse af det indgåede forlig. I efteråret 1726 indgav han sin klage til stiftamtmanden og bad denne om at anbefale, at højmesserne i Faaborg blev lagt til sognepræsten, således som det havde været tilforn, og froprædikenen og aftensangen efter »forrige rette praksis« til kapellanen. En modklage fra Rauberg blev imødegået af sognepræsten med et indlæg på 40 foliosider.

Hans Bloch hævdede heri, at kapellanens utilfredshed ene og alene skyldtes skuffelsen over ikke at være blevet sognepræst. Når han var kommet så godt ud af det med den forrige sognepræst, var grunden nok den, at denne var i familie med de fleste og fornemste folk i byen. Kapellanen havde stræbt efter hans indkomster og »tjenester« og beskyldt ham for sælsomme optøjer, hvad sognepræsten dog ikke kender noget til, med mindre det skulle hentyde til, at han havde bedt kapellanen om at gøre gudstjenesten mindre end 7 kvarter, og at han havde indført katekisation om søndagen ved rektor, indtil byen fik en kateket. Af andre nye ting, som havde vakt kapellanens vrede, anfører han, at der blev ringet til højmesse kl. 8 og ikke

kl. 9^{1/2}, og at han havde bragt kirkens ur i stand; det havde ikke slået i mange år; endelig havde han ladet alterfoden, der var af mursten, erstatte af en af egefjæle. Striden med Rauberg gjorde livet surt for sognepræsten; myndighederne mæglede gentagne gange forlig uden resultat. Hans Blochs embedstid var præget af urolighed og menighedens misfornøjelse. 1730 søgte han bort fra byen og blev sognepræst ved St. Knuds Kirke i Odense. Menigheden gav ham en »priselig attest«, men onde tunger påstod, det var for at slippe af med ham.

At Peder Rauberg har været afholdt, tyder blandt andet rådmand Jørgen Bertelsens gave på. Han og hans hustru Maren Christensdatter skænkede i 1726 »som tak til Gud, der havde hjulpet ham at gennemgå adskillige veder-værdigheder, bedrøvelige forandringer og hårde prøver i den onde verden, særdeles han af nåde har forundt ham forstand, syn, hørelse og legemskræfter, så han i en alder af 88 kan passe sit rådmandsembede«, til kapellanens underhold 14 skp. land i bymarken.⁵¹⁾ Peder Rauberg døde 1729 og blev begravet i kordøren. Ved skiftet efter ham blev hans midler og formue vurderet til 738 rdl., og når gælden var fratrukket, blev der 385 rdl. til enken og børnene.⁵²⁾ Hans efterfølger Jørgen Wilhelm Schmidt kom snart i strid med menigheden. Han skal til tider have opført sig som en sindssyg; i sine prædikener var han ved sin hidsighed og ufordragelighed menigheden til forargelse. En dag fik han sådan sky for prædikestolen, at han ikke vovede at betræde den; han blev derfor suspenderet, og da han blev beskyldt for usædelighed, blev han i 1741 ifølge landemode- og højesteretsdom afsat fra embedet. Hans eftermand Laurits Lillelund skulle årlig yde ham 50 rdl. Som tidligere nævnt kom Laurits Lillelund ikke godt ud af det med sin sognepræst; thi når han prædikede: »Den, som tænker at søge Guds nåde ved bøn og bod, den vil jeg ligne ved en, der vil søbe suppe med et sold«, så gik han lige imod sognepræsten Matthias Seerup, der netop opfordrede til bøn og bod. Seerup sagde, at kapellanen var »særsindet og tværsindet«, hvad denne tog sig så nær, at han tænkte på at tage sin afsked.⁵³⁾

Mens kapellanen Jørgen Schmidt var suspenderet, passedes hans embede af Laurits Næraa, der da »conditionerede« i Svanninge. 1742 kom han til Faaborg og begyndte at informere nogle drenge, dels de, der var »forlegen ved skolens reduktion«, dels andre. Herved indlagde han sig så megen fortjeneste, at han i 1746 af biskop Ramus blev kaldet til kordegn og kate-

ket, og da Laurids Lillelund i 1754 blev sognepræst til Jordløse, blev han dennes efterfølger.⁵⁴⁾

Præstegården. Byens gamle præstegård, der lå på hjørnet af Østergade og Jomfrulaagen, gik op i luer ved den store ildebrand i 1672. Dens grund strakte sig fra Østergade helt ned til stranden. Det var straks meningen at opføre den i dens gamle skikkelse. Til Østergade vendte et 12 fags hus med dobbelt skorsten og sten i gavl og væg til gaden, taget var lagt med vingesten. I huset var der to stuer samt et studerekammer, desuden skulle der ligesom tidligere være et hus på 12 fag til stegers, bryggers, port og svendekammer med en skorsten i stegerset, ovn og »kjøl«. Taget skulle lægges med teglsten; »tværs neder i gården« havde stået et ladehus på 12 fag med stråtag og havde tjent som lo og lade; udgifterne ved opførelsen af en ny præstegård ansloges til 650 rdl.⁵⁵⁾ Byen fik aldrig råd hertil, og den øde tomt lå hen i mange år til liden pryd for byen, men også det var dyrt, og derfor anmodede man om, at den måtte blive fritaget for grundskat.⁵⁶⁾ Tilslidst satte magistraten den øde grund til auktion, og i 1722 købtes den af købmanden Hans Lauridsen Lund for 60 rdl. Den nye ejer måtte forpligte sig til at bygge på grunden i løbet af tre år.⁵⁷⁾ De 60 rdl. skulle tilfalde kirken, der årlig havde ydet sognepræsten en huslejegodtgørelse på 20 rdl., men de blev af borgmester Jørgen Jacobsen og rådmænd Jørgen Bertelsen brugt til at reparere skibbroen for; til gengæld fik kirken en 2. prioritet i skibbroens lastepenge.⁵⁸⁾ De sidste sognepræster i denne periode boede som omtalt i en stor gård på Østergade. Den lå mellem farver Henrik Bansens gård og Østerport, og dens grund gik ned til Sundet.⁵⁹⁾

Kapellanboligen. Kapellanboligen, der lå på det nordvestlige hjørne af Østergade og Kapellanstræde, brændte ligeledes i 1672. Også for dens vedkommende var der tale om at genopføre den i dens gamle skikkelse. Til Kapellanstræde lå der et 10 fags hus indeholdende to stuer og et studerekammer; i en særlig længe på 9 fag fandtes stegers, bryggers, porthus og et lidet kammer eller stald. Udgifterne hertil blev anslået til 423 rdl.⁶⁰⁾ Heller ikke opførelsen heraf blev der råd til, og det øde byggested, der taxeredes til 16 rdl., lå stadig hen, indtil det i 1698 bortauktioneredes til rådmænd Christian Ottosen for 20 rdl.⁶¹⁾ 13 år senere solgte han det øde byggested, som »kapellan residensen til forn haver påstået«, til kapellanen Peder Rauberg.⁶²⁾

Det er muligt, at der nu blev bygget en kapellanbolig her, i hvert fald lå der i 1747 en kapellanbolig på den nordre side af Østergade, og her boede kapellanden Laurids Lillelund. Gården var da meget brøstfældig. Han klagede derfor til stiftamtmanden og bad om, at den måtte blive solgt, og at han måtte få de penge godtgjort, som han havde lagt ud til reparationer. Hvad gården indbragte ved salg, burde sættes fast, og renten bruges til kapellandens husleje, og hvis det ikke forslog, måtte kirken give tilskud til huslejen.⁶³⁾ Efter at gårdens købesum var sat til 300 rdl., billigede stiftamtmanden, at den blev sat til auktion og pengene anvendt som foreslået; hvad den indbragte udover 300 rdl., måtte overlades til kapellanden som vederlag for hans udgifter.⁶⁴⁾ I april 1747 solgtes kapellanboligen til forvalter og fuldmægtig på Hollufgård Friedrich Wilhelm Jensen. Den bestod af 10 fag bindingsværk og 16 fag bryggers- og ladehus; købesummen var 381 rdl.⁶⁵⁾

Kirkegård. Endnu lå den gamle kirkegård ved Klokketårnet. Den strakte sig fra Østergade til Adelgade og fra Torvet til Jomfrulaagen. Endnu så sent som i 1675 fandt der begravelser sted her,⁶⁶⁾ men det har sikkert været en sjælden begivenhed. Der var en mur uden om Klokketårnet og den gamle kirkegård, der i høj grad fristede mange, der var i trang for byggematerialer, og da kirkeværgen i 1673 klagede over, at muren formindskedes ved borttagelsen af mur- og kampesten, blev det også forbudt,⁶⁷⁾ men tre dage senere gav man toldereren Otto Christensen lov til at opbryde og fjerne de kampesten, der fandtes på den vestre side fra Klokketårnet og til hjørnet ved Per klokkers hus; toldereren skulle betale stenene eller skaffe andre sten.⁶⁸⁾ 1724 solgte magistraten halvdelen af den gamle kirkegård til Jørgen Sørensen smed. Det var den del, der lå øst for Klokketårnet »lige fra hestemøllen af«; der skulle dog bevares en indkørsel så bred som to vogne mellem møllen og kirkegården forbi tårnet. For de huse, han der ville bygge, fik køberen i 6 år frihed for byens tyngde.⁶⁹⁾ Nu var der kommet gang i salget, og året efter solgtes resten af kirkegården, ialt indbragte den 60 rdl.⁷⁰⁾

Begravelsesskikke. Det er tidligere omtalt, at byens fornemme borgere blev begravede i selve kirken; for den menige mand var der ikke plads her. Han jordedes på kirkegården. Da begravelsspene var en indtægt for kirken, var de stadig udsat for at blive forhøjede. En forhøjelse fandt sted i

1671 trods borgernes protest; de hævdede, det stred mod privilegierne af 1539;⁷¹⁾ protesten må have været meget kraftig, thi ved en kgl. forordning af 7/11 1682 nedsattes taxterne; det begrundedes med, at borgerskabet altid havde givet og gjort forskud til kirkens »højnødvendige reparationer, når hun ej selv har været ved midler, hvilket er christeligt og priseligt«. Medens den fornemste plads i koret i 1671 kostede 16 rdl., skulle den nu »for et gammelt ligs lejersted« koste 8 rdl. og for et barn under 5 år 2 rdl.; de billigste begravelser i kirken fandtes i den nordre gang, og det er forståeligt, når man erindrer, at vandet fra Sundet trængte ind her. På kirkegården foregik begravelserne på den søndre side af kirken; en begravelse for en voksen kostede her 1 rdl. og 2 mk., og de fattige og forarmede, »som lever af godtfolks almisse«, nød jorden frit.⁷²⁾ Fra gammel tid blev gravene gravede af byens tjenere, der for en grav fik 1 mk., som de selv måtte opkræve. Kirken fik også afgift af gravstenene; en sten på et begravelsessted i kirken kostede 2 rdl., på kirkegården 1 rdl., og for et træ eller en ramme omkring en grav på kirkegården betales 2 mk. I 1697 blev det forbudt borgerne uden videre at lægge kampesten på gravene.⁷³⁾ Sådanne sten skulle straks fjernes, og hvis nogen ville have en hugget sten, ramme eller træ, så måtte han henvende sig til kirkeværgen.

Den døde stod hjemme til selve begravelsesdagen, og der blev holdt vagt om natten hos den døde; da sognepræstens barn døde 1643, holdt nogle af byens fornemste kvinder vagt om aftenen.⁷⁴⁾ Ligvagten og den dodes anbringelse i kirken førte mange mennesker til huse; da byfogeden Christen Lauersen blev lagt i kiste, blev der drukket 31 kander øl.⁷⁵⁾ På begravelsesdagen førtes liget til kirken; formentlig er det mange steder gået til som ved Hans Nielsen Juels begravelse i 1732, hvor muremesteren slog en væg ud, for at liget ad den vej kunne føres ud.⁷⁶⁾ Det var skik og brug, at den ene nabo bar den anden til hans sidste hvilested uden at nyde nogen betaling herfor;⁷⁷⁾ til gengæld følte den afdødes efterladte sig forpligtede til at beværte de gode naboer, der bar. Ved Maren Nielsdatters begravelse 1710 fik de, der bar, en 1/2 td. øl, en kande mjød, en kande og en pægl fransk brændevin, et fad saltmad samt tobak og piber; udgifterne hertil beløb sig til ca. 6 rdl.⁷⁸⁾ Det må have været betragtet som en pligt at bære lig, når borgmester og råd gav ordre derom. Købmanden Mads Frandsen blev i hvert fald idømt en bøde, fordi han ikke efterkom en befaling om sammen med andre at bære byens tjener til hans sidste hvilested.⁷⁹⁾ 1737

fik byen besked på at ansætte tvende bedemænd, der af dem, der blev begravet i kirken, skulle nyde 3 mk., af dem på kirkegården 2 mk., »således modereret for byens ringe beskaffenhed«. ⁸⁰⁾ Der var allerede før den tid en særlig bedemand; thi 1733 blev Niels Nielsen Bang bogbinder og bedemand begravet. ⁸¹⁾ Selv en så ringe bestilling var stærkt eftertragtet. 1749 søgte kandestøberen Johan Andersen om bedemandsstillingen, når den blev ledig. Bedemanden lå da syg. Johan Andersen havde hjulpet både ham og hans forgænger med bestillingen; overfor stiftamtmanden anførte den gode kandestøber desuden, at han var brandmester ved sprøjten, en af de eligerede mænd og havde borgmesterens løfte på bestillingen. Hvilket af disse hver for sig udmærkede argumenter, der gjorde mest indtryk på stiftamtmanden, skal være usagt, men han anbefalede kandestøberen, medens byfoged Mølmark gik ind for den fallerede købmand Otto Grønbech med den begrundelse, at kandestøberen kunne leve af sit håndværk og fik ducør som sprøjtemester. Skønt købmanden anbefaledes af »hele den bedste del af borgerskabet«, sejrede kandestøberen, fordi han havde svaret »byens tyng« i 33 år. ⁸²⁾ Den frivillige ligbæring følte efterhånden som en byrde, og i året 1748 oprettede købmændene og skipperne et ligbærerlav. De anskaffede ligklæde, sørgekapper, flor og to ligbåre. Præsterne, borgmesteren, tolderen, byskriveren og toldkontrolløren var medinteresserede. Dette fornemme ligbærerlav må have vakt håndværkernes harme, thi de oprettede straks et lignende lav, hvilket købmændene og skipperne opfattede som chikani. ⁸³⁾

Der var af staten fastsat nøje regler for, hvormeget folk måtte bruge til begraveslesomkostninger; ingen måtte hovmode sig over sin stand. Stiftamtmanden blev derfor ilde berørt, da han hørte, at en gammel bøsseamagerenke blev nedsat med større pragt, end hendes stand kunne medføre. Kisten havde haft blankt fortinnet blik både på låg og sider, og den havde stået åben indtil på niende dag. Da kisten førtes til kirken, havde to personer båret lys på stagerne gennem gaden. ⁸⁴⁾ Selvmordere og misdædere kunne selvfølgelig ikke få en kristelig begravelse; det fik Niels Mortensen Bang heller ikke, da han døde »udi sit drukkenskab om natten klokken ungefær imellem 12 og 2 udi Morten Hansen Roes' hus«; han blev begravet en formiddag mellem 9 og 10 uden nogen jordpåkastelse, og bedre gik det ikke den stakkels katolske kedelfører, der en efterårsaften 1744 døde i Jørgen Rasmussen Bildthuggers gård. Han blev begravet i kirkegården uden

nogen sang eller »præsts jordefærds påkastelse«. ⁸⁵⁾ Den sang, som kedelføreren ikke fik, udførtes af latinskolens drenge.

Klokkeren. En fast begravelsesudgift var ringningen med klokkerne. Det var klokkeren, der ringede og selv oppebar betalingen. Ringning med alle klokker kostede 5 mk., med 2 klokker 3 mk. ⁸⁶⁾ Foruden ringningen havde klokkeren andre små hverv. Det var således ham, der skulle holde sejerværket vedlige, vaske alterklæde og messeskjorte og renholde kirkens vinduer og lysekroner; herfor fik han i 1749 1 rdl. 8 mk. Hans årlige løn var 4 rdl. samt 4 rdl. årlig til husleje. ⁸⁷⁾ Sejerværket er formentlig uret i Klokketårnet. 1723 blev klokkeren advaret af magistraten at »opvarte byens sejerværk således, at det herefter altid kan have sin rigtige gang, og ej for nogen til vilje stille klokken frem eller tilbage«. ⁸⁸⁾

Organisterne. Endnu står tilbage at nævne organisten. 1666 kaldte borgmester og råd Martinus Frohm til organist, da man »vil opsætte et orgel i kirken«, ⁸⁹⁾ og 4 år efter skænkede visiteren Jørgen Jørgensen 12 rdl. til det »nybegyndte orgelværks fortsættelse«; ⁹⁰⁾ også rådmand Rasmus Jørgensen lod i 1677 udføre arbejde for 25 sldl. på orgelværket, ⁹¹⁾ der 50 år efter var så medtaget, at magistraten bad borgerne godvilligt give noget til dets istandsættelse. ⁹²⁾ Kirken har således først i slutningen af 1660'erne fået et orgel, og Martinus Frohm er åbenbart byens første organist. Han skulle lønnes med 50 sldl. årlig og være fri for kongelige og kommunale skatter, men dog betale af sin gård, hvis han købte en. I 1673 blev organistens kost betalt af byens havelejpenge. ⁹³⁾ I 1692 var hans løn 40 rdl., der udredtes af stolestadepengene, ⁹⁴⁾ desuden fik han af Bjørnø's korntiende 6 skp. rug og 6 tdr. byg årlig. I 1727 fastsattes nøjere, hvad han skulle have for at spille på orgelet ved bryllupper. Når brudfolkene kom i kirken og efter kopulationen, skulle han nyde 2 mk. For at spille et stykke før og efter dåben 2 mk. Efter gammel sæd og skik skulle han »opvarte« mortensaften og juleaften. Han havde ret til at nyde alt, hvad der forefaldt af musik »ved værtsskaber« og bryllupper. ⁹⁵⁾

Man kender 9 organister fra denne periode. Martinus Frohm havde allerede i 1673 forladt byen, thi da var han organist i Kolding. ⁹⁶⁾ Hans efterfølger sad i trange kår. Da organist Niels Olufsen døde i 1681, »decorterede« borgmester Jacob Jørgensen 7 rdl. i boet »formedelst sl. Niels Olufsens

Vestergade Nr. 1 (Den Voigtske Gaard) ca. 1897

Opført ca. 1730 af organist Wulff Jessens sønner. 1744 ejedes gården af købmand Christen Hansen Errebo, hvis enke ægtede købmand Christian Voigt.

hustru ofte på instrumenter havde informeret«. ⁹⁷⁾ Hun var dog ikke den eneste organistkone, der måtte hjælpe til med at skaffe det daglige brød. Organisten Henrik Jespersen Langaa's kone fik bevilling til at sy, »hvad skrædderarbejde af hende forlanges«, ⁹⁸⁾ det kunne også gøres nødtigt, thi om Henrik Langaa hedder det, at »hans brød er ganske ringe, hvad han efterhånden har fortjent, er ham tid efter anden for gæld frataget, ejer ganske intet«. ⁹⁹⁾

Organisterne havde megen kval med musikanten i Nyborg, der gik dem i næringen ved at spille til bryllupper i Faaborg, skønt organisterne der altid havde haft ret dertil. Da organisten Wulff Jessen i 1703 klagede derover til kongen, tog denne ham under sin beskyttelse, og stiftamtmanden bød magistraten tilholde folk kun at benytte organisten. ¹⁰⁰⁾ Dermed havde Wulff Jessen sejret, men da han døde, anmodede stadsmusikanten i Nyborg, Laurids Wandal, om at få Wulff Jessens eneret på at opvarte med musikalske instrumenter ved alle bryllupper i Faaborg. Han påstod, at Wulff Jessen måtte

holde fremmede folk, da han ikke havde lært musikantprofessionen. Kongen bevilligede det, fordi Wandal i krigstid altid havde måttet skaffe 2 musikant-svende til flåden.¹⁰¹⁾ Hvem der ikke kunne være tilfreds med dette, var den nye organist Henrik Stolpenberg, der tilsidst ikke så anden udvej end at bønfalde kongen om hjælp. Han gjorde opmærksom på sin ringe løn og anmodede om, at stadsmusikanten måtte få tilhold om at holde sig fra Faaborg. I en ny supplik klagede han over, at Wandal lod musikken i Faaborg betjene af en skolediscipel med een eller to violiner.¹⁰²⁾ Kongen bad stiftamtmanden undersøge sagen, og det endelige resultat blev til organistens fordel.¹⁰³⁾

SKOLEVÆSENET

Latinskolen. Legater og kapital. Ligesom der i 1672 blev foretaget syn på kirken, så blev også samme år latinskolen synet. Den var ikke så medtaget som kirken, men en reparation af dens sydside fandtes dog fornøden; det var galt med fodstykket, tagstenene og bjælkerne. Skolebygningen bestod af 7 fag.

Som tidligere omtalt havde Jørgen Brahe til Hvedholm givet degnekaldet i Horne til underhold for en hører ved latinskolen under forudsætning af, at han overtog degnetjenesten. Imidlertid blev hørerens virksomhed ved skolen kun kortvarig, og degnetjenesten gik over til en discipel i skolens ældste klasse. Jørgen Brahe var misfornøjet med denne ordning, og da han erhvervede jus patronatus til Horne kirke, indsatte han en sædedegn, da der ikke »findes de personer i skolen (Faaborg), som kaldet kunne betjene.«¹⁾ Det var selvfølgelig et tab for skolen, men herpå bødede han ved at give 100 rdl. til underhold af »en skoles person« samt et pd. byg af degneren-ten i Horne.²⁾ Ellers var det småt med gaver til latinskolen i denne tid, dog må nævnes, at den tidligere omtalte Margrethe Boe Iversen betænkte skolen med en gave på godt 6 rdl.³⁾

Skolens kapitaler var udlånt til borgerne, oftest til de mindre velstillede mod pant i deres ejendom. Ildebranden i 1672 medførte nogen uorden i skolens kapitaler, da en del penge var anbragt i nogle af de afbrændte gårde og huse; også ved de følgende brande påførtes der på denne måde skolen tab; ved branden i 1728 bortsmeltede »discantpengene såvel som andre intrader pro officio.«⁴⁾

Fra 1705 foreligger en oversigt over skolens beneficia. Endnu var i be-

hold Otto Rønnows 3 ørter byg af Olmer Oure til skolemester og en fattig faderløs pebling; de blev årlig uddelt af sognepræsten og borgmesteren. Han og rådet uddelte desuden hver jul Anne Rosenkrantz' legat med 10 rdl. til skolemesteren og 20 til disciplene. Til de store legater hørte selvfølgelig også Jørgen Brahes som forhen nævnt. Hertil kom så degneydelserne. Degnen i Jordløse gav årlig til en discipel 4 tdr. byg, og det samme gjorde tidligere hans kollega i Øster Hæsinge, indtil biskop Kingo halvede hans afgift. Nogle af degnene ydede penge, hvad der årlig indbragte mellem 3 og 4 rdl. Skolen havde endvidere del i ligpengene; kirkeværgerne oppebar dem og gjorde regnskab ved juletid; derimod blev disciplenes del af discantpengene oppebåret af rektor, der i sognepræstens nærværelse uddelte dem til drengene.⁵⁾

Disse indtægter var ikke alle lige pålidelige, og tit voldte det vanskeligheder at inddrive dem. Stort besvær havde man således med at få de 18 skp. af Olmer Oure. Herligheden til denne gård var i 1664 gået over til Niels Banner til Tybrind,⁶⁾ og 1671 lå gården under Rødkilde. Det blev til liden fordel for skolen, at gården stadig skiftede ejere, og at disse som regel gik fallit. Da man i 1675 ikke havde fået afgift i 4 år, stævnedes byfogeden på skolens og kirkens vegne Rødkildes daværende ejer, den hamburgske købmand Simon Foch, til at betale den årlige afgift. Dommen faldt ud til skolens fordel.⁷⁾ Ved de stadige ejerskifter forringedes gård og gods, og da præsidenten i Nyborg Hans Lassen fik udlæg i Olmer Oure, fik han et års skattefrihed og halvdelen af skatterestancen eftergivet mod at opbygge de to gårde; det har sikkert været så som så med betalingen i disse år af den årlige afgift.⁸⁾ Også degnene var selvfølgelig usikre betalere. De forsøgte på alle måder at undgå at betale, og derfor stævnedes de ofte til betaling af de forfaldne afgifter.

Rektorerne. Den indflydelse, som magistraten hidtil havde haft på udnævnelsen af skolens rektor, den latinske skolemester, som han altid kaldes, forsvandt efter 1682, hvad der sikkert har løsnet hans forbindelse med det lille bysamfund, han virkede i. Fra nu af blev han indsat af biskoppen, og efter forhandling med sognepræsten indsatte han selv sin »kollega«, høreren.⁹⁾ Ifølge Danske Lov måtte ingen gives en rektors eller hørers bestilling uden at have taget den filosofiske eksamen med et hæderligt udfald. Man tvivler dog om, at dette har været tilfældet for hørerens vedkommende i Faaborg,

når det hedder om ham, at han undertiden »er en person, som har gået lidet i skolen og bruges som en hører, men har ingen løn derfor ej heller anderledes anset end en discipel«. ¹⁰⁾

Der er i denne tid et utal rektorer. De beholdt kun embedet i ganske få år og var stadig på spring efter noget bedre, et præstekald, hvad de næsten alle opnåede. Selv Jacob Hansen Køppen, der blev udlagt som barnefader, blev dog sognepræst til Svanninge. ¹¹⁾ Ingen af dem dør i embedet; der var jo også tale om ganske unge mennesker. Ingen af dem har udmærket sig særlig, men de fleste var vel hæderlige og dygtige; men enkelte synes at have været lidet egnede som pædagoger, hvad vel nok gælder om Erik Jensen, der blev rektor i 1646. Borgerskabet klagede over ham. Byfogeden Tyge Olufsen påstod, at rektoren havde overfaldet hans søn, som gik hos ham i skolen, fordi han skulle have »stimet« i kirken; imidlertid hævdede byfogeden, at drengen slet ikke havde været i skole den dag; han havde set sig nødsaget til at tage drengen ud af skolen, da der ikke skete ham nogen ret der; skolemesteren havde blandt andet taget ham i hånden og stødt ham nogle gange mod muren. Rektor benægtede, at drengen var blevet slået utilbørligt, men byfogeden støttedes af Morten smed, hvis søn havde gået et årstid i skolen og næsten hver dag var kommet hjem og havde fået hug to eller tre gange daglig. Sammen med Peder Ellegaard var han gået til skolemesteren med kostpenge, og da havde denne sagt til ham: »Din fader klagede min broder for min fader, så min broder var landflygtig i tre år, kom siden hjem med musket på nakken, men noget er betalt deraf«. Morten smed erklærede, at han efter dette havde forstået, hvorfor drengen fik så mange prygl. Han havde en lille dreng, der for tre år siden skulle have været i skolen, men det havde han ikke turdet; dertil svarede rektor, at hvis han ville have sin lille dreng i skolen, stod det ham frit for, og hvis han ikke ville, kunne han lade være. En tredje fader berettede, at da provsten sidst visiterede skolen, var hans søn syg af koldesygge, og da han sendte drengen i skole igen, ville skolemesteren ikke have ham, men senere var han dog blevet optaget. For nogen tid siden var han en dag kommet hjem og var blevet slået i sine hænder af den store ende af et ris, så hænderne sad »i det sorte«, og nu »forgangen sommer« havde skolemesteren klaget over, at drengen skulle have været i jomfru Dorthe Billes have og stjålet æbler, hvad faderen hævdede var usandt. Rektoren ville ikke erkende, at drengens hænder var sorte, og det var blevet fortalt ham, at drengen havde

været i jomfruens have. Jens Nielsen snedker klagede over, at skolemesteren havde ladet hans søn »lede uden døren«; han var da gået til rektor og ville have drengen i skole igen; da var skolemesteren kommet ud af skolen og havde lagt sin kappe på jomfru Dorthes Billes gærde og stenet ham op ad Kirkestræde. Godtfolk havde siden bedt for drengen, så han atter var kommet i skole, men nu var han blevet jaget bort igen. Rektoren påstod, at den sten, han kastede, var kastet i selvforsvar.¹²⁾ Man får det indtryk, at pryglene i Erik Jensens rektortid har været så almindelige, at det også faldt den tids forældre for brystet. Han var heller ikke den eneste rektor, der lå i strid med borgerne. En af hans efterfølgere Sejr Andersen kom en forårs-søndag gående op til rådmand Naaman Lassen, da mødte han smeden Henrik Jacobsen for udgående. Smeden bad skolemesteren tøve og brugte ukvemsord mod ham, blandt andet sagde han, at skolemesteren var en bøddel og tyran mod skolebørnene, og at han skældte børnene i skolen for »kæltringer«; smeden truede med at ville »karnøfle« hans øren, hvis han flere gange slog hans søn, som han havde gjort sidste gang. Dagen efter, da skolemesteren gik med høreren og skolebørnene, råbte Henrik smed, at han ville tale med skolemesteren, »den fortruknebolt«, og han sagde, at skolemesteren drak brændevin i kirken. Smeden benægtede dette, men da han på vej til kirken var kommet forbi skolen, var rektoren kommet ud med høreren og børnene, og han havde da gentagne gange bedt skolemesteren tøve i kirken, når morgenbønnen var forrettet, da han ville tale med ham og sognepræsten i anledning af de prygl, hans søn havde fået, men istedet for havde skolemesteren overfaldet ham med ukvemsord.¹³⁾

Skolemesterens øverste foresatte var biskoppen, der på visitatsrejser besøgte skolen og så efter, om alt var i orden; også provsten i Sallinge herred og byens sognepræst havde tilsyn, og det kunne ikke undgås, at dette gav anledning til gnidninger; ikke blot mødtes de på skolens grund, men ved udøvelsen af de kirkelige forretninger medvirkede rektoren og høreren, ja, rektoren var ved enkelte lejligheder sognepræstens stedfortræder. Det var således en ældgammel vedtægt i byen, at tredie pinse- og juledag var sognepræstens hviledag, og de dage prædikede rektor både til højmesse og aftensang i kirken.¹⁴⁾

Om en strid mellem sognepræsten og rektor hører vi i 1654. Rektoren var den tidligere omtalte Erik Jensen, hvem sognepræsten Henrik Mortensen Griff klagede over på rådhuset for borgmester og råd. Skolemesteren

havde en lørdag eftermiddag overfaldet ham med utilbørlige »skandz- og skælmfulde ord«. Det var ikke første gang, skolemesteren havde forløbet sig. Nogle år tidligere havde han ligeledes brugt ukvemsord overfor hr. Henrik, og under provstens visitats havde hr. Henrik da klaget over, at skolemesteren havde givet ham en »hundtzfut« og bedt ham tage vare på sin prædikestol, han havde intet med skolen at bestille. Ved den lejlighed havde skolemesteren fået tilgivelse, da ikke blot godtfolk, men også provsten og hr. Henrik var gået i forbøn for ham.¹⁵⁾ Det var nu ikke alene sognepræstens tilsynsret, der fremkaldte strid; begge parter vågede lige ømt over deres økonomiske rettigheder, og skolemesterens del i offeret forbitrede ofte sindene. Sognepræsten Just Ludvigsen kom i 1682 i strid med latinskolemesteren Eric Christophersen angående en tavle i koret, der plejede at blive sat frem til højtiderne, ved barnedåb, adelige bryllupper og »kvinder i kirke«; heri kunne da lægges et frivilligt offer til latinskolemesteren. Nu klagede sognepræsten over, at denne tavle formindskede hans offer. Nogle vidner erklærede, at den havde eksisteret i 40 år og var blevet opsat af sl. hr. Henrik på grund af kirkens brøstfældighed, medens andre påstod, at den »opkom« for 36 år siden i skolemester Jens Gundolfs tid, og det var først blevet almindeligt at fremstille den ved barnedåb i løbet de sidste par år.¹⁶⁾

Dette offer har sikkert ikke været uden betydning for latinskolemesteren. Hans indtægter var ret ringe, hvad der også bidrog til, at skolemesteren søgte at komme bort så hurtigt som muligt. Mange af dem pådrog sig gæld i byen og blev senere stævnet som Jens Pedersen Bredal, der efter at være blevet sognepræst til Skade tiltaltes af rådmand Jens Sørensen for 9 sldl.¹⁷⁾ En anden rektor, Jørgen Hjort, »resignerede« embedet, da han ikke kunne leve af indtægterne, og for at tilfredsstille sine kreditorer måtte han sælge sin jernkakkelovn.¹⁸⁾ Disse to rektorer danner ikke undtagelser; de fleste var fattige, hvad der i endnu højere grad gjaldt om hørererne; de levede »disolut i væsen og klædedragt«.¹⁹⁾

Rektorembedets indtægter. Hvad var da rektors indtægter? Herom foreligger en oversigt fra 1690 forfattet af ovennævnte Jørgen Hjort. Først nævner han, at skolemesteren har fribolig. Som tidligere omtalt lå skolemesterens »residens« på en grund, der tilhørte Gråbrødre hospital i Odense, og hvoraf årlig skulle svares 3 mk. I mange år forsømte byen betalingen, og derfor

stævnedes hospitalsmesteren 1662 byfogeden på byens vegne til at betale over 22 sldl.²⁰⁾ »Residensen« var en bindingsværksbygning på 5 fag, der indeholdt 2 små kamre og et »lidet studerekontor«;²¹⁾ til huset hørte en lille kålhøve og et kvindestolestade i den midterste gang i kirken og et mandsstade i den øverste stol i den lille gang. Der fulgte også lidt inventar med boligen, nemlig en gammel fyrreseng uden »stabler og himmel«, et gammelt fyrebord og 4 gamle bænke af fyrretræ. Desuden hørte til huset en gammel dansk bibel fra 1607, den var i 1690 defekt, endvidere Højsangens bog fra det sjette kapitels begyndelse indtil enden og et kirkeritual. Af embedsindtægterne nævner Jørgen Hjort først offeret til de tre store højtider, »som af alders tid hannem for sin løns ringheds skyld har været forundt«; dette offer anslår han til 3-4 rdl. årlig. Til påske fik han desuden en halv snes æg af hver bondegård på Bjørnø, og til st. hansdag halvdelen af en trediepart af midsommertienden af Bjørnø, d. v. s. som regel et lam og en gås. Renten af skolens kapital, 500 rdl., uddeltes ved juletid i sognepræstens og magistratens nærværelse; heraf fik skolemesteren 10 rdl. Til jul fik han også af hvert barn i skole 8 sk., som kaldes »posepenge«. Af discantpengene for de 4 helligaftener fik han halvdelen, 10 sldl. Ligpenge »efter øvrighedens anordning«, de var for den »fulde skole« 2 mk.; af jordskyldspenge tilfaldt der rektor 2 mk. 5 sk., af Olmer Oure fik han halvdelen af landgilden, 2 tdr. 2 skp. byg. Skolemesteren fik også »degnepension«. Degnen i Sdr. Brøby måtte årlig yde ham en sldl., medens hans embedsbroder i Nr. Brøby betalte 3 mk. Degnene i Hillerslev og V. Aaby gav ham hver en ørte byg. Skolemesteren holdt sig selv med kost, hvorfor han årlig til martini af borgerskabet fik 32 sldl., som blev opkrævet og leveret ham af kæmnerne. I sin oversigt over indtægterne gør Jørgen Hjort til slut opmærksom på, at kostpengene og degnepengene gives med »allerstørste uvilje, og af nogen aldrig kan bekommes«. Ofret på de tre store højtidsdage forglemmes »forsætligen«, men da degnene på landet har ret til dette offer, formener han, at en degn i købstæderne må nyde samme ret. Der hører heller intet brændsel til embedet, det må han derfor selv forsyne sig med af sin ringe indkomst.²²⁾

Til slut bør nævnes, at købmandslavet »for mange år siden« havde givet 8 sldl. 2 mk., hvis årlige rente skulle nydes af rektor og sognepræst.²³⁾

Af ovenstående fremgår, at mange af rektors indtægter var uvisse og nemt kunne udeblive; således klager rektor Rasmus Winther over, at kir-

kegangskonernes offer blev i »mine formænds tid moxen aflagt«. Ofte måtte rektor stævne kærnerne, når de resterede med kostpengene,²⁴⁾ men i 1685 hævdede de, at kostpengene ikke kunne inddrives »formedelst tidernes besværlighed«; borgerne nægtede at betale, da disse penge var »godvillig samtykket« af en del af borgerskabet.²⁵⁾ Man kunne selvfølgelig pante de genstridige, men hvad glæde havde den arme rektor af at få en fil fra Oluf smed, en rist fra Laurids skrædder og en gammel »degen« fra Ditlev skrædder?²⁶⁾ Når borgerne vægrede sig ved at betale, kunne det også skyldes utilfredshed med skolen, om hvilken borgerne i 1714 hævdede, at den var i meget slet tilstand, og formedelst lærernes forsømmelse ville de ikke betale kostpenge.²⁷⁾

Høreren. Rektor havde en »collega«, en hører, men om en sådan har virket ved skolen gennem hele perioden, ved vi ikke. Da biskop Hans Mikkelsen i sommeren 1638 visiterede skolen, var byens klokker Jacob Pedersen også hører. Han havde den dristighed at møde beruset i skolen, og da han i sin drukkenskab opførte sig uanstændigt, greb biskoppen ferlen og tildelte ham nogle slag.²⁸⁾ Hørerne var ludfattige. Om Frederik Westhof hedder det, at han er student, fattig og må føde sin mor.²⁹⁾ Hvordan han har formået det, er en gåde, og hvordan de hørere har klaret sig, der havde familie, er ubegribeligt. Høreren fik nemlig ingen løn af byen; alt, hvad han nød, var hans del af discantpengene, der årlig var 8 rdl. Heldigvis var degnetjenesten i Svanninge tillagt ham, hvad der indbragte ham 8 tdr. byg og 6 tdr. havre, offer på de 3 store højtider, hvergang 2 rdl., offer med brudefolk, barkedåb og kirkegangskoner, »hvilket altsammen er ganske slet«. Desuden fik han midsommertiende og gåsetiende samt anden degnerente.³⁰⁾ Et lille indblik i høreren Westhofs fattigdom giver tingbogen os. I 1711 stævnedes organisten Wulff Jessen ham til betaling af 5 mk., bl. a. for 2 mk. til en latinbog, som organistens søn skulle bruge i skolen. Wulff Jessen havde i 1709 givet høreren 2 mk. til bogen, men da hans søn i januar 1711 forlod skolen, fordi han intet lærte, havde han endnu ikke fået den. Wulff Jessen havde også penge til gode for 4 bøger papir, da høreren hos ham havde fået musikalske sager, som han skulle bruge i kirken.³¹⁾

Livet i skolen. Al undervisning i skolen foregik på latin, og den var meget formalistisk; de latinske forfattere blev kun læst for sprogets skyld. Det

fremgår af kilderne, at skolebygningen var i en elendig tilstand, og inventar og bøger så tarvelige som muligt. Disciplene rekruteredes hovedsagelig fra håndværkerstanden eller fra byens mindre bestillingsmænd. Undervisningen var gratis, og en del af eleverne kunne nyde godt af disciplenes beneficia. De fornemme borgere foretrak at lade børnene undervise hjemme; borgmester Jacob Jørgensen havde i 1712 i sit hus en student ved navn Johs. Wielandt, der for en ringe løn læste med en af hans sønner, og også i handelsmand Jørgen Sørensens og sognepræst Hans Blochs gårde holdtes en privatlærer.³²⁾ Tonen i skolen har sikkert været rå, og disciplinen dårlig; det har voldt vanskeligheder at tumle mange af de ældre disciple; prygle-systemet stod ved magt, selv om Danske Lov forbød brugen af ferlen, undtagen når »nogle store rebeller ville sætte sig op imod lærerne«. Herom hører vi dog intet, men ofte støder man på klage over ungdommens stimen og slagsmål i gaderne, så man kan vist gå ud fra, at læredrenge og peblinge har været lige gode.

Der var to klasser i skolen, mesterlektien, hvor rektor underviste, og hørerens klasse. I 1680 var der i mesterlektien 12 elever og i den anden klasse 20. Antallet af disciple var størst i tiden mellem 1630 og 1657, svingede mellem 64 i 1637 og 29 disciple i 1651. Karl Gustavkrigene må have bragt stor forstyrrelse i skolens liv; medens der i 1657 var 47 disciple, var der i det første år efter freden kun 18. Når antallet af elever svingede, skyldes det simpelthen, at forældrene ofte behøvede dem i »deres tienneste og brug«. I 1690'erne faldt antallet af elever stærkt, og i 1713 var der kun 13 elever i skolen.³³⁾ Det var selvfølgelig kun de færreste disciple, der gik skolen igennem, endsige blev dimitterede; det var heller ikke billigt at sende en søn til universitetet, hvad guldsmeden Peder Christensen Kraft erfarede, da han sendte sin søstersøn af sted. Først og fremmest skulle studenten forsynes med klæder. Han fik en sort klædning bestående af kjortel, vest og bukser, den kostede 6 rdl., og det samme gav han for en brun klædning; dernæst fik han et par handsker, 6 nye hørlærredsskjorter, 6 halskraver, 9 netteldugsklude og et par nye sko, 4 dusin knapper til en kjortel, 2 linnede tørklæder og en latinsk bog. Til opbevaring af disse herligheder fik han en rejsekuffert. Tilsidst fik han en sølvfæstet kårde, vægtig 13 lod, og så kunne den unge mand sendes af sted. Han havde måttet gå i Odense skole, da latinskolen i Faaborg var blevet ophævet, og derfor fik han sit testiamonium i Odense, det kostede 10 rdl. Han fik desuden 10 rdl.

med »for at komme frem for akademiet«, og hans sidste skolemester mons. Næraa fik 10 rdl. for sin umage. Ialt anslog guldsmeden, at udgifterne til studentens udstyr havde beløbet sig til 70 rdl.³⁴⁾

Rektor Grønnegaard. Faaborg latinskoles sidste rektor, Johannes Grønnegaard, nævnes som rektor første gang i 1719.³⁵⁾ Han var den rektor, der virkede længst i skolen, idet han var dens rektor til ophævelsen i 1740. Når Grønnegaard blev så længe ved skolen, skyldes det, at han giftede sig og ved sit ægteskab blev en ganske velstående mand; med sin hustru fik han en gård i Korsgade og knyttedes ved familieband til flere af byens købmænd som f. eks. købmand Henrik Lauridsen Lund.³⁶⁾ Med sognepræst Hans Bloch kom han snart i strid, dels om hørerens andel i et legat, dels om kantorens embedspligter.

Grønnegaards medhjælper var Peder Olufsen Schou. Han var som alle hørere fattig og tilstod i 1720, at han efter gammel praksis havde oppebåret 5 rdl. af skolens renter; efter sognepræstens mening stred det mod fundatsen, men rektoren hævdede, at hvis høreren ikke fik disse penge, kunne han ikke subsistere ved skolen, da han hverken nød kost, kammer eller »husværelse« fri, men »med største besværing måtte drage sit subsidium af Svanninge sogn« og for »husværelse« nær ved skolen årlig må give over 5 rdl.

Rektor Grønnegaard var interesseret i sang og musik, og med biskop Lodbergs samtykke ansatte han i 1720 en tidligere elev, Peder Hansen Møller, som kantor og musikus ved skolen og kirken. Han skulle både til højmesse og til aftensang samt på højtidsaftener forrette musikken i kirken. Fire gange om ugen fra kl. 10 til 11 om formiddagen skulle han informere disciplene i musikken, så »ungdommen« kunne være ham behjælpelig; han skulle endvidere forrette degnetjenesten og katekisationen i Diernisse menighed med sang og anden opvartning, gå præsterne til hånde, alt upåklageligt »med et skikkeligt og ædrueligt levnedsførelse i alle måder«. Som løn skulle han nyde, hvad Diernisse sogn ydede til skolen.

Der gik nogle år til alles tilfredshed. Peder Møller passede sin gerning, men da han giftede sig og stiftede familie, kneb det for ham at få pengene til at strække til, og rektor Grønnegaard lod ham derfor nyde noget af det Rosenkrantzske legat. Sognepræsten protesterede gentagne gange herimod og gjorde opmærksom på, at vel havde man haft god nytte af Peder Møl-

lers »gode erfaringer i vocal og instrumentalmusik« både ved brudevielser og barnedåb, men derfor nød han også skolens bedste stipendium, degnekaldet i Diernisse; han behøvede ikke at få penge af fru Rosenkrantz's legat, da han og hans kone havde lejlighed til at holde skole, desuden havde han truffet aftale med musikeren Laurids Wandal i Nyborg, at han for en liden billig pris måtte opvarte i Diernisse sogn til bryllupper og barsler; dette gjorde han også ved given lejlighed på Bjørnø og i andre sogne; sognepræsten mente derfor, at når han ville føre et ædrueligt levned, kunne han leve meget vel, og da han var voksen og havde kone og børn, var det mod fundatsen at give ham noget. Yderligere påstod sognepræsten, at når læreren gik fra skolen, så informerede han ikke eleverne i violin- og basunspil eller lærte dem at synge salmer efter noder, således som han skulle.

Rektor tog sin protege i forsvar og hævdede, at Peder Møller som skolediscipel og siden som kantor altid havde nydt 1 rdl. af fru Rosenkrantz's legat indtil for nogle år siden, da han faldt i unåde. Rektor ville ikke nægte, at han med sin violin snart søgte sit brød i byen og snart i sognet, han gav måske heller ikke altid sine timer, men til hans undskyldning tjente, at han ikke kunne leve af de 8 tdr. korn fra Diernisse og den omtalte rdl. Rektor havde aldrig fået en mark af hver elev i sin egen lektie og 8 sk. af hver elev i hørerens, som han havde krav på hver lillejuleaften; af medlidenhed havde han ikke krævet dem i 12 år. Den skade, disciplene led ved Peder Møllers violinspil i byen, var kun ringe, men hvis rektor opkrævede de penge, der tilkom ham til julen, og overlod dem til Peder Møller, ville disciplene lide meget mere skade. Rektor benyttede samtidig lejligheden til at klage over nedgangen i skolens indtægter. Kirkegangskonerne ofrede ikke mere, og ved de tre store højtider var der næppe 25 personer, der ofrede på alteret, almuen blev ved kirkedøren; når »discantkorene« gik omkring ved højtiderne, indkom kun 10-12 rdl., medens der før branden i 1728 indkom 20 rdl. Musik til bryllup og barnedåb indbragte kun 3 rdl. om året, og så længe han havde været i byen, var der kun få, der havde forlangt musik, og de fleste fornemme blev efter tidens skik begravet i stilhed. I sagen vedrørende Peder Møller bar sognepræsten sejren hjem; efter 1730 fik han intet af fru Rosenkrantz's legat.³⁷⁾

Nedgangen i skolens indtægter er måske baggrunden for en kongelig skrivelse i november 1736 til stiftamtmanden og biskoppen om at forfatte et reglement for skolen i lighed med det for Svendborg skole. Dette regle-

ment blev approberet af kongen i januar 1737.³⁸⁾ Det var også i den 11. time; thi i marts 1740 blev skolen nedlagt sammen med andre fynske latinskoler.³⁹⁾ Tilbage blev kun skolerne i Odense og Nyborg. Skolens legatkapital blev henlagt til Odense skole. Bygning og inventar overgik til den danske skole.

Den danske skole. Ved siden af latinskolen nævnes den danske skole. Medens vi har ganske gode efterretninger om latinskolen, er vor viden om den danske skole meget ufuldstændig. I 1650 blev det påbudt, at øvrigheden skulle sørge for skrive- og regneskoler, og dette blev yderligere fastslået i Danske Lov. Forstanderne for skolerne og sognepræsterne skulle have tilsyn med, at børnene blev opdraget i gudsfrygt. Skolemestrene skulle ved ansættelsen overhøres af præsterne, og børnenes kundskaber skulle prøves ved en årlig visitats. Skolemestrenes pligt til at lade sig prøve af præsten i magistratens nærværelse blev påny fastslået i forordningen om fattigvæsenet i 1708, og som vederlag skulle disse autoriserede skoleholdere give de fattige børn plads i deres skoler.⁴⁰⁾

Den danske skole hørte som nævnt under rådet, og da dette i 1666 kaldte Martinus Frohm til organist, ansattes han også som skolemester i den danske skole, hvor han skulle undervise børnene i dansk, tysk og regning.⁴¹⁾ I forvejen nævnes klokkeren Peder Jakobsen som dansk skolemester;⁴²⁾ han sad i trange kår og havde nogle år forinden haft en strid med byfogeden Christen Laursen, fordi han en påskedag efter højmessens havde bedt om en almisse af tavlen til sin hustru, der havde vasket alterklæderne og skuret lystestagerne. Christen Laursen gav ham 2 mk., men da skolemesteren mente, han burde have noget mere, steg vreden byfogeden til hovedet, han greb sin stok og gav Peder Jakobsen to slag over armen, tog hat og handsker og forlod i vrede kirken. Den arme skolemester blev taget under armene af sognepræsten, der stævnede byfogeden.⁴³⁾ Under Den Skånske Krig følte Peder Jakobsen skattetrykket så hårdt, at han klagede til stiftamtmanden over sin skatteansættelse; det skulle han ikke have gjort; thi da rådet tog sagen op, måtte han indrømme, at han havde faret med usandhed; han undskyldte sig med, at »en liden behjælpelig løgn er ikke i Guds ord forbudt«.⁴⁴⁾

Der blev hurtigt ufred mellem Martinus Frohm og Peder Jakobsen. Førstnævnte hævdede, han havde eneret på al undervisning udenfor latinskolen.

Også kornmåleren Jørgen Heis gav sig af med at undervise, og i efteråret 1668 kom det på rådhuset til en heftig ordstrid mellem ham og Martinus Frohm, fordi Frohm lod læse kongens brev til sig på skolemesterbestillingen i Faaborg. De skændtes på tysk, formodentlig deres modersmål, og Jørgen Heis råbte, at han ikke havde troet, at organisten var så forhungret, at han skulle komme og tage ham brødet af munden, og da der holdtes små skoler i Odense, så formodede han, at han »og måtte holde noget lidet« i Faaborg.⁴⁵⁾ Martinus Frohm havde svært ved at hævde sin eneret, og et halvt år efter klagede han til rådet både over kornmåleren og klokkeren; de holdt stadig skole; overfor rådet undskyldte de to mænd sig med, at forældrene blev ved at sende børnene til dem, da de var lige så gode som andre. De fik også kun små børn og pigebørn, som ikke lærte at regne og kun fik liden undervisning i skrivning, og de bad da rådet om tilladelse til at læse katekismus med disse småbørn.⁴⁶⁾ Kort efter forlod Frohm byen. Peder Jakobsen fortsatte sin undervisning og nævnes endnu i 1681 som dansk skolemester i boet efter Hans Ibsen Klingberg, efter hvem han fordrede over en mark for sønnens skolegang.⁴⁷⁾ Også gamle kvinder holdt pøgeskole. En Margrethe Thomasdatter skolemoder blev begravet i 1705. 1714 var der to, der holdt skole og informerede ungdommen, nemlig Niels Jensen og organisten Wulff Jessen.⁴⁸⁾

Da latinskolen blev nedlagt i 1740, fik den danske skoleholder overladt skolehuset med tilhørende inventar samt degnekaldet med al dets retlighed og de kostpenge og alt andet af kirken eller af byen, der havde været tillagt rektor.⁴⁹⁾

FATTIGVÆSENET

Fattigforsorg. I middelalderen havde den katolske kirke taget sig af syge og fattige. Ved reformationen, hvor kongen overtog kloster- og kirkegodset, gik denne forpligtelse over til ham. Kirkeordinansen af 1539 pålagde biskopperne sammen med lensmanden, rådet i hver købstad og sognepræsterne at indsætte to eller flere flittige dannemænd som fattigforstandere eller som »de fattiges diakoner«. Det var fattigforstandernes hverv at uddele almisser til de fattige. Årlig skulle de aflægge regnskab for provsten, sognepræsten og rådet. Overtilsynet hermed lå hos biskoppen og lensmanden; de skulle ved årlige visitatser konstatere, at alt var i orden. Ofte var kirkeværgen tillige fattigforstander, hvad der oprindeligt synes at have været

tilfældet i Faaborg. I hver købstad skulle der oprettes en »fattige folcks kiste«, der skulle foreståes af fattigforstanderne, og heri skulle de midler opbevares, der var bestemt for de fattige. Man regnede med, at fattigkassen i rigt mål ville blive betænkt med gaver.¹⁾ Præsterne skulle formane menigheden til at tænke på de fattige, hvad der udtrykkelig pålagdes dem i Koldingrecessen 1558. For at få mere regelmæssige indtægter til fattigkassen pålagdes det fattigforstanderne hver søndag at gå rundt og indsamle almisser; men efterhånden henlagdes indsamlingen af almisser til kirken, hvor fattigforstanderne på søn- og helligdage lod en tavle gå rundt i kirken. De indsamlede penge blev opbevarede i fattigblokken, der altså gjorde det ud for »fattige folcks kiste«. Nøglen til denne blok beroede hos fattigforstanderne,²⁾ blokken stod »hist nedre ved kirkedøren i hver mands åsyn og vej, at ingen kan gå ud med mindre end han støder sig på den og ser den straks for sine øjne. Ingen skal på dommens dag undskylde sig med, at han ikke har set den fattige Lazarus«. ³⁾ Pengene i fattigkisten blev i Faaborg efter gammel skik uddelt på højtidsdage til de fattige af fattigforstanderne.⁴⁾

De fattige fik undertiden del i bøderne; allerede kirkeordinansen fastsatte, at den kvinde, som »uforvarende« kom til skade at ligge sit barn ihjel, skulle betale en bøde til de fattige, og det samme gjaldt om den, der ved sværgen og banden fortørnede Gud.⁵⁾

Tiggeri. Tiggere og betlere var der nok af. De blev en sand landeplage, som byerne af alle kræfter søgte at værges imod. Årsagen hertil var ikke blot dårlige sociale forhold på landet, men også den lette adgang til borgerskab, der fristede folk til at drage til købstaden. I slutningen af det 16. årh. søgte man at bremse tiggeriet. Borgmester og råd skulle sammen med sognepræsten føre registre over alle værdige trængende, der skulle forsynes med et tegn; de måtte ikke forlade byen for at tigge; hvis de gjorde det, havde de forbrudt tegnet og blev forvist af byen. Alle fremmede tiggere skulle forlade byen efter at være »påmindede« på bytinget og fra prædikestolen. Vovede de alligevel at blive, skulle de af dem, der var så føre og stærke, at de på nogen måde kunne fortjene deres føde, »pågribes, hudstryges ved kagen og derpå forvises byen«. For at holde de fremmede tiggere fra byen advarede borgerne mod at huse dem, hvis de ikke ville straffes som den, der husede »andre fredløse mænd«. Borgmester og råd skulle undersøge, om de, der kom til byen, havde et »ærligt rygte« på de steder, hvor de før

havde boet. Ingen måtte derfor leje sine boder ud til sådanne løsgængere, ligesom det blev forbudt skipperne at føre tiggere fra den ene landsdel til den anden.

Stodderfogeden. For at tiggere ikke mere skulle »overløbe fremmed vejfarende folk«, som kom til byen, enten på gaden, i kirken eller i husene »at bede om penninge«, så blev der overalt i købstæderne ansat stodderfogeder over de fattige; de fik en bøsse, hvormed de kunne »besøge fremmede folk udi deres herberge og af dennem bede hjælp og trøst til de fattige«. ⁶⁾

Stodderfogeden eller stodderkongen var selv tigger og bar »bysens tegn«; han var tiggernes egen mand, der værnede byens tiggere mod de fremmede. Nu blev han en slags ordenshåndhæver, hævet lidt over de andre tiggere, og i tidens løb sidestillet med de underordnede bestillingsmænd. ⁷⁾ Faaborg har selvfølgelig også snart fået sin stodderkonge. Nogen fast løn fik han selvfølgelig ikke, men del i almisserne. I Faaborg nævnes han første gang i 1651, da fik byen en ny »stodderkong og Maytt«, eftersom den tidligere blev kasseret. Han fik 8 sk. til fæstepenge. ⁸⁾ Der var dog andre omkostninger forbundet med at have en stodderfoged. Da Henrik stodderfoged i 1714 kom til byen, fik han 5 alen gråt klæde til en kjortel og 7 alen vadmel, 1 alen rødt klæde til opslag og 2 skind til et par bukser; desuden gav man ham et par sko og en alen lærred »til lagen at ligge i«; da han tiltrådte, fik han 1 rdl. og 4 mk. på hånden. ⁹⁾

Efterhånden påtog han sig »andre byens ærinder«; i 1747 blev den nye stodderfoged tillige ansat som fangefoged. ¹⁰⁾ Hans årlige løn var i 1750 12 rdl., han var næsten at betragte som en af byens mindre bestillingsmænd. Han kunne gifte sig, i 1750 fik hans børn 1 mk. af fattigvæsenet, og han fik anvist en bolig, som vedligeholdtes af byen.

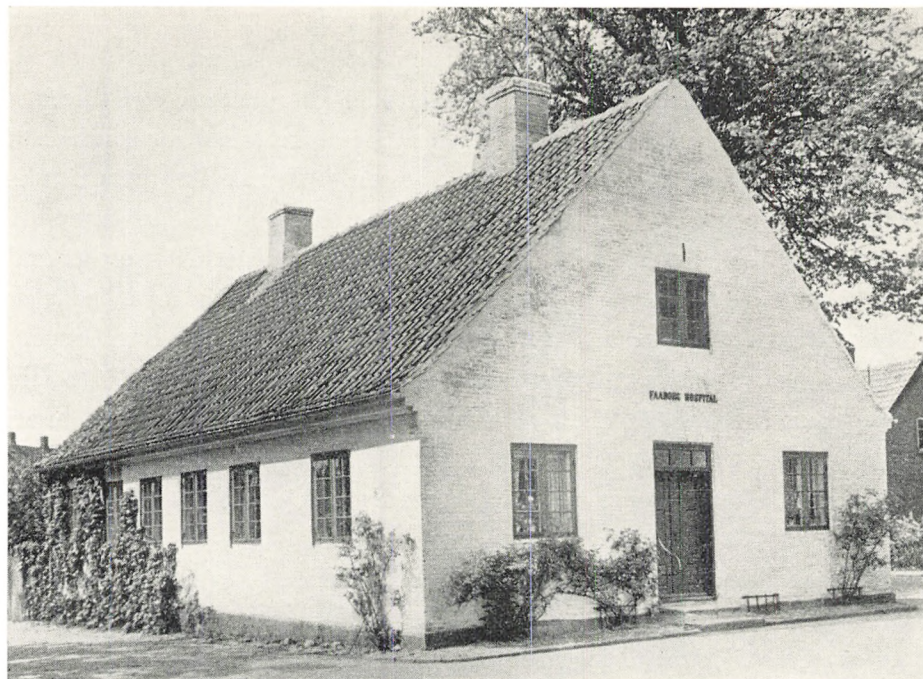
Fattigforordningen 1708. Først med Frederik IV's forordning af 24. september 1708 blev der grundlagt en fattigordning i Danmark, hvorved man forlod den hidtilværende ordning, der havde bygget på befolkningens frivillige gaver. Forordningen af 1708 bestemte, at byens fattigvæsen skulle styres af de såkaldte fattiginspektører: Sognepræsten, en af magistraten og to eller flere borgere, de sidste skulle udnævnes af magistraten. De stod under tilsyn af magistraten og stiftamtmanden, og de fattige, der mente sig forurettede, havde lov til at klage til dem. Over dem alle stod fattig-

direktionen i København, der fik regnskaberne tilsendt. Ved forordningen søgte man at komme bort fra tiggeriet, og det blev forbudt at give på gaden eller ved sin dør. Hvis nogen borger ville give de fattige, skulle han lægge sin almisse i fattigbøssen, der ville blive båret omkring i husene. I Faaborg gik stodderfogeden rundt med bøssen.¹¹⁾ Der skulle foretages månedlige undersøgelser, så man kunne blive klar over, hvem der var værdig trængende. Alle borgere skulle tegne sig for, hvor meget de hvert kvartal ville give til de fattige; i Faaborg fik de fattige hver mandag udbetalt almisen af fattigforstanderne.¹²⁾ En regnskabsbog over fattigvæsenets indtægter og udgifter blev nu påkrævet, men var endnu ikke indført i 1748; thi da foreslog byfoged Mølmark stiftamtmanden at indføre en sådan, hvori kapitalerne og alle årlige indtægter og udgifter og beholdning skulle anføres, samt de beslutninger, som sognepræsten, øvrigheden og forstanderne traf »conjunctim til bedste for de fattige«.¹³⁾

Det kneb åbenbart at underholde de fattige af de bidrag, borgerne tegnede sig for, og i 1732 blev borgerskabet derfor opkaldt på rådstuen; her blev det fremkaldt mand for mand og tilspurgt, hvad enhver ville give til de fattiges underhold; thi de havde ikke tegnet sig for så meget i den bog, der gik rundt, at de fattige kunne underholdes deraf. Resultatet blev, at borgerne tegnede sig »udi en anden dertil indrettet bog«, hvad enhver godvillig ville give.¹⁴⁾ Faaborg var ikke det eneste sted, hvor man mærkede borgernes ulyst til at underholde de fattige, og regeringen gav derfor i 1734 magistraten ret til at ansætte dem til fattigskat, der ikke tegnede sig for et tilstrækkeligt stort beløb; hidtil var deres navne blot blevet oplæst fra prædikestolen, men nu måtte der foretages udpantning for beløbet.¹⁵⁾

Hospitalet. Lad os ikke glemme de gavmilde borgere. I første række må nævnes borgmester Jacob Jørgensen, der i 1696 lod opføre et hospital dels ved sine egne midler, dels ved de penge af accisen, der tilkom de fattige.

Hospitalet lå tæt ved den gamle Helligåndskirke, og bygningen var i brug lige til 1836. Den var opført af bindingsværk undtagen den østre væg, der udgjorde en del af ringmuren omkring kirken. I hospitalet var der plads til 8 gamle borgere og enker; de boede to i hvert kammer, de havde her husly, men måtte have hjælp af fattigvæsenet. Mange gav i de følgende år gaver til hospitalet og de fattige. Allerede året efter dets oprettelse gav »Et Guds barn, som ej ville have sit navn bekendt«, 33 rdl. 2 mk., Maren sl.

Faaborg Hospital (1955)

Jørgen Hansen gav 4 rdl. og en liden have, som ligger ved Feltens Rist, på kirkegården, og professor Hans Mule i København forærede de fattige 50 sldl.¹⁶⁾ Den rige købmand Jørgen Thomsen testamenterede de fattige 100 rdl.; renten heraf skulle hver jul uddeles af hans arvinger til 5 fattige, som arvingerne selv »ordinerer«.¹⁷⁾ Da Maren Nielsdatter, enke efter sognepræsten i Kværndrup Mads Knudsen Leegaard, døde, skænkede hun sin ejendom til kirken og de fattige.¹⁸⁾ Den lå i Adelgade og er formentligt »de fattiges hus, hvor klokkeren boede«, der brændte ved branden i 1715.¹⁹⁾ I 1721 havde magistraten en plan om at indrette et lotteri til dets »opbygelse«, men nogle måneder efter solgtes brandtomten.²⁰⁾ Legatkapitalen forøgedes lidt efter lidt ved de fattiges andel i accisen, ved bøder og andet, så den i 1742 beløb sig til 570 rdl.²¹⁾

Fattigblok. I kirken fandtes de fattiges og hospitalets blok. Da den blev åbnet i 1749, fandtes godt 9 rdl. i den; heraf fik de 8 hospitalslemmer hver 1 mk. 8 sk., til husarme og nødlidende uddeltes 6 rdl. 4¹/₂ mk.; stoder-

fogeden fik 5 mk. 8 sk. til et par nye sko, og de fattige børn ved kirkedøren betænktes med 4 mk. 4 sk.²¹⁾

Hospitalslemmerne fik også hjælp af fattigblokken ved skibbroen. Den var forsynet med følgende indskrift, der skyldes Thomas Kingo:

»Gudelige og godheds tancker for de søefarende
ved deris udgang og indgang.

U d g a n g.

Du som fra denne bro på bølgens vej udræder
at bygte dig omkring fra Fyen til fremmed steder,
tænk dog hvor nær du hen til dødsens stræde går,
der mangler kun et trin, når du på skibet står,
om du da uden Gud din egen vej henripper,
og han et øjeblik dig ud af hånden slipper,
da slipper top og tavl til afgrunds mørke vrå,
og du for fiske mund en mading blive må;
stat derfor lidet her, gør både boed og bønner,
og tænk på de Guds børn, som deres suk udstønner
i deres armods hus, kast hen til deres gavn
en skærv i denne blok, far så i Jesu navn.

I n d g a n g.

Du, som på bølgens ryg så trygelig har vandret,
og dit søbanket skib fra hav til havn forandret.
Tænk dog, hvor store ting dit frygtssom øje så,
da du med gods og liv i dødsens munding lå.
Det var Guds nådes værk, at ikke kjøl og planke
af søens hammer magt lod sig til vrag forbanke,
at vinden ikke brød de sejl fra maste top,
at vandet ikke åd det tynde træværk op.
Nu du ved denne by, din søhest haver bundet,
din vandteen denne gang så lykkelig afspundet,
da vid her er et hus for armes usle flok
til ophold ofre dem en skærv i denne blok«. ²³⁾

Denne blok er sandsynligvis blevet opsat af borgmester Jacob Jørgensen ved hospitalets oprettelse, og han har vel anmodet Thomas Kingo om at forsyne den med disse vers.

Tavler og collectbøger. Folk, der uforskyldt var kommet i nød ved ildebrand eller anden ulykke, prøvede man også at række en hjælpende hånd. Kongen bevilligede i sådanne tilfælde ombæring af tavler i kirkerne eller tillod

de nødlidende at anråbe folks godgørenhed ved at udstille bækkener ved kirkedørene. Ofte gaves tilladelse til at lade en collectbog gå rundt i landet; flere borgere i Faaborg, deriblandt borgmester Jørgen Jacobsen fik efter branden i 1728 en sådan tilladelse.²⁴⁾ Undertiden gaves den ved skibsforlis; købmændene Niels Juel Schiønning og Henrik Sirachsen Wilcken ansøgte herom i 1720'erne på grund af de tab, de havde lidt til søs, og Henrik Sirachsen bad stiftamtmanden om at skrive en anbefaling i bogen.²⁵⁾

De fattige. Ikke blot led de fattige nød, sult og kulde, men det betragtedes også som en skam at være fattig, i mange henseender var de anden klasses mennesker; de havde således deres bestemte plads i kirken, for at man virkelig kunne være sikker på, at de kom der, og for at præsterne bedre »kunne være forsikrede om deres devotion« under prædikenen.²⁶⁾ Antallet af fattige i byen var stort.

Efter magistratens mening var der i året 1700 37 personer, der ikke kunne betale kopskat.²⁷⁾ Mange af dem var invalider og åndssvage; blandt de fattige i 1750 nævnes det fattige barn i Vejrmøllehuset, Karen Brønriches vanføre barn, Gertruds vanføre barn, Stodderfogdens børn og den tåbelige Peder maler.²⁸⁾ Invaliderne søgte man at få optaget i Gråbrødre hospital i Odense; 1724 ønskede man en stum pige med dårligt ben anbragt der; i den anledning gjorde man stiftamtmanden opmærksom på, at man af hospitalets jord i Faaborg årlig betalte 32 rdl. til et fattiglems underholdning.²⁹⁾ Den ret, de fattige havde til at klage over uddelingen af almisser, benyttede de sig også af. På deres foranledning klagede de eligerede borgere i 1750 til stiftamtmanden og biskoppen over, at nogle fattige ikke fik den årlig udlovede almisse; de eligerede fik straks ordre til at foretage en undersøgelse, men fattigvæsenets ledere kunne svare for sig; de sendte stiftamtmanden og biskoppen en ekstrakt af fattigprotokollen fra 1749, kopi af fattigblokkens regnskab og ekstrakt af et kvartals distribution. Man indrømmede, at man lod pengene skyde over for at sætte fattigkassen i stand til at komme hospitalskassen til hjælp, siden den ikke kunne »lange« til 8 sk. ugentligt til hvert lem, »så og om et fattigt menneske skulle blive syg og sengeliggende, kassen da kunne assistere sådan et nødlidende menneske.« De uddelte penge til virkelig trængende, og den største del af dem var blevet anvist dem af fire gamle borgere. Der var ikke så mange penge til de fattige, da mange borgere nægtede at give almisse; de, der resterede, var

byens urolige hoveder, og sikkert med henrykkelse kunne de oplyse, at blandt de eligerede borgere var der nogle, som intet havde villet give til de fattige. Det sidste kom de eligerede ikke ind på, da de senere meddelte stiftamtmanden, at når borgerne ikke gav til de fattige, så skyldtes det ikke ond vilje, men udelukkende deres slette tilstand.³⁰⁾

Fattigforstandere. Når hospitalskassen manglede penge, er det ikke uden forbindelse med borgmester Jørgen Jakobsens dårlige styre. 1747 skrev sognepræst og byfoged til stiftamtmanden, at der i mange år ikke havde været en fattigforstander, så borgmesteren havde alene haft med fattigvæsenet at gøre. Allerede nogle måneder efter havde byfoged Mølmark fået orden i hospitalets sager; en del af dets kapital var af borgmesteren udlånt til skibbroen mod pant i broens indkomster. Mølmark foreslog, at der ansattes en mand for de fattige, »og da tiden nu inden nytår er for hånden, at de fattiges blok skal åbnes; så ville det være til de fattiges nytte, efterdi det altid er uret, at en mand skal have nøglerne alene til sådanne publique penge og fattiges bøsser og blok«. ³¹⁾ Det forstod stiftamtmanden godt, og i 1748 udnævntes de to ansete købmænd, Christen Errebo og Jens Larsen, til hospitals- og fattigforstandere. Dagen efter lod de indrette »en hospitalets og de fattige forstanderes regnskabsbog«, der toges i anvendelse d. 10. maj 1749. ³²⁾

BYTING OG RÅDSTUERET.

Byting. I en forordning af 27. april 1635 indskærpede Christian IV, at tinget skulle holdes offentlig, d. v. s. for åbne døre, så der var adgang for borgerne.¹⁾ Hvornår man er holdt op med at holde ting under åben himmel i Faaborg og er flyttet ind på rådhuset, vides ikke, men når det i 1674 siges om et uroligt hoved på tinget, at han slog i bordet, har bytinget vel været holdt inden døre.²⁾

Tinget holdtes som regel hver ottende dag. Til stede var først og fremmest byfogeden og byskriveren. Sidstnævnte førte tingbogen. Den ældste bevarede er fra 1635. Den blev autoriseret af lensmanden; lensmanden over Nyborg len Mogens Kaas har således autoriseret byens ældste tingbøger, senere blev det stiftamtmandens opgave. Stempelpapirforordningerne af 1657 og følgende år krævede, at bøgerne skulle være forsynede med et stempelmærke, der skulle betales af byskriveren; regeringen var derfor økonomisk interesseret i, at bestemmelsen overholdtes, men byskriveren blev

derfor ikke altfor ivrig efter at begynde på en ny bog, og følgelig blev tingbøgerne lidt efter lidt tykkere og tykkere.³⁾ Tingbogen indledtes i 1666 af byskriveren med: »Hielp Gud, till It Løchsallig Nye aar. En Christelig Begøndelse, och Sallig Ende, Amen«. Men i 1703 skriver han: »Gudhielp os som her begynde at fremme vel og ikke synde Gif og dertil en sl. Ende«, og da han den 22. juli 1664 slutter en tingbog, ender han således: »Denne Bog haffuer Ende, Gud oss sin Naade sende«.

Foruden byfogeden og byskriveren var som regel et par rådmænd til stede, de kaldes beseglingsmænd. Det var en gammel skik, der ophørte i løbet af det 17. årh. og endnu var gældende i Faaborg i 1669. Ofte var borgmesteren selv til stede. En dag i efteråret 1643, inden tinget skulle holdes, kom en af rådmændene ind til borgmester Laurids Hansen, og sammen med borgmesteren drak han to kander øl, og således rustet gik de til bytinget.⁴⁾ Det første ting i det nye år kaldes »lysningsting«, det var ikke noget ordinært ting, et sådant fandt som regel først sted efter 20. dags jul; det havde sit navn af, at på den dag lystes der efter bortkomne ting, og selvom dette ikke skete, kaldtes det alligevel lysningsting. Ved samme lejlighed valgtes der 8 stokkemænd og 8 ransnævninge. At være stokkemand og ransnævning var et borgerligt ombud. I 1666 beklagede byfogeden sig over, at alle 8 stokkemænd var udeblevet på en tingdag, og i 1674 stævnedes han Christen Andersen, fordi han ikke var mødt på tinge som stokkemand.⁵⁾ Ransnævningene virkede i sager, der drejede sig om tyveri og hærværk.

Mangfoldige var de sager, der behandledes på bytinget, de var både af civil og kriminel art. De civile sager drejede sig ligesom i vore dage om penge. Kreditorerne stævnedes deres debitorer til bytinget, som regel drejer det sig om gæld, der er vedgået, eller som fremgik af kreditors regnskabsbog. Det var f. eks. skik og brug, at købmændene i begyndelsen af året stævnedes deres inden- og udenbys skyldnere, en skik, der dog ophørte i tiden efter 1660, formentlig fordi debitorerne da blev stævnet til deres eget ting. Meddelelse om arveafkald fandt ligeledes sted ved bytinget. Mølleren i Kaleko mølle var også i overensstemmelse med loven, når han i 1649 lyste sin uden for ægteskab fødte søn i »kuld og køn«, han skulle arve ham efter hans død »lige med adelkone barn«. Skøde- og pantesager forekom også hyppigt på bytinget, både skøde- og pantebreve blev læst her og således gjort retsgyldige. Når bygninger, hvadenten det var private eller offentlige, var brøstfældige, blev der på bytinget udmeldt 8 synsmænd, som så

på et følgende ting gjorde rede for »synet«. Sager vedrørende »ære og redelighed« henvistes til landsdommeren.⁶⁾

Voldssager var overordentlig hyppige; datidens mennesker havde let ved at gribe til kniven, og næveslag var hverdagskost; man kom let i affekt, og hertil bidrog som regel den overdrevne nydelse af spiritus. Gang på gang undskylder voldsmanden sig med, at gerningen skete i beruselse, så han ikke vidste, hvad han gjorde. Der er som regel tale om slagsmål og overfald, hvor den ene tilføjede den anden blodige sår. Den skadelidte blev synet af 4 mænd, der blev udmeldt af tinget og senere for dette meddelte resultatet af deres undersøgelse. Anklagen blev rejst af byfogeden på kongens vegne og af kærneren på byens vegne. I 1638 anklagede kærneren en rimsnersvend for at have tilføjet Anders Rasmussen et blodigt sår i i hovedet og et blåt øje.⁷⁾ Rådmand Iver Nielsen, der holdt strengt på overholdelsen af skik og brug, påtalte i 1666, at kærneren ikke var til stede på bytinget under behandlingen af en voldssag, og påstod, at kærneren måtte stå til ansvar herfor, hvis byen led skade »for slig efterladenhed«.⁸⁾ Bøder var den almindelige straf. Da Mikkel Jørgensen Bjørnø i 1725 tilføjede Jens Hansen Trap to snit i ansigtet med en kniv, måtte han bøde 9 rdl. til kongen og byen,⁹⁾ medens den Ulbølle degn, der overfaldt en konsumtionsbetjent ved Østerport og med et gevær sårede ham i hoved og ryg, måtte bøde 10 rdl.¹⁰⁾

I drabs- og mordsager medvirkede 8 sandemænd og 2 fyllingsmænd, der blev udmeldt af tinget. Fyllingsmændene skulle aflægge »fylling«, d. v. s. vidnesbyrd om, at sandemændene var lovlig »opkrævede«, og alt var iagttaget for, at de kunne dømme. Da staldmesteren på Rantzausholm i 1640 i nødværge dræbte en mand på gaden i Faaborg, udmeldtes både sandemænd og fyllingsmænd.¹¹⁾ Hvis en af byens borgere var stævnet til tinge, men var flygtet af byen, eller den indstævnedede var en udenbys mand, blev han »kaldet for alle fire Faaborgs porte«.¹²⁾

Hårdt blev barnemord straffet. Pigen Bodil Andersdatter, der tilstod at have ombragt sit barn og øvet fosterfordrivelse, blev dømt til at straffes på liv og hals med sværdet, og hendes hoved skulle sættes på en stige; barnefaderen Hans Espensen Hammer, en mand af anset slægt, der var medvider, blev anklaget for mord og dømt fredløs. Hans boeslod blev konfiskeret og tilfaldt kongen.¹³⁾ En vognmandshustru, hvis mand man fandt hængt i foderloen, blev af sandemændene ved bytinget dømt fra livet, ved landstin-

get dømtes hun til spinderiet og ved højesteret til at rømme kongens riger.¹⁴⁾ Stor opsigt vakte det i 1716, da tinstøberen Søren Andersen under et skænderi med konen, greb en rytterkarabin og skød hende, idet han råbte: »Jeg skal skyde dig, til djæveln kommer i dig«. Han idømtes en gruelig straf. Først skulle han knibes med gloende tænger foran sit eget hus, dernæst på torvet og så på retterstedet. Her skulle den højre hånd afhugges med en økse, hvorefter hovedet skulle skilles fra kroppen, og denne, hånden og hovedet skulle lægges på stejle af natmanden.¹⁵⁾ Faaborg havde ingen bøddel, så det var bøddelen i Nyborg amt, der foretog henrettelsen; det var dyrt for byen, omkostningerne beløb sig til over 72 rdl. Heraf fik bøddlen Gotfred Muhlhausen 18 rdl., nemlig for en hånd at afhugge 4 rdl., et hoved at afhugge 8 rdl. og for 3 »knif« 6 rdl., natmanden fik 11 rdl. for sit arbejde; de andre udgifter var til stejle og hjul, vognleje, fortæring, kaldepenge, papir, salær og bekostning ved bytings- og landstingsdom.¹⁶⁾

Byens rettersted lå som tidligere nævnt vest for byen på Stejlebjerg; dette sted nævnes allerede i 1592 i bysbogen og lå i den toft, hvor vejrmøllen senere blev bygget; i 1772 hedder det udtrykkeligt, at her var byens rettersted for 70-80 år siden.¹⁷⁾

Tyveri straffedes særligt strengt; for tyveri af 150 rdl. fra sin madmoder idømtes en tjenestepige 3 år i børnehuset.¹⁸⁾ Tyvene blev som regel kagstrøgne og brændemærkede. Kagen stod på torvet; af andre straffemidler nævnes i 1660 træhesten.¹⁹⁾ 1728 gav stiftamtmanden ordre om, at mandlige forbrydere skulle sendes til Bremerholm og kvindelige til spindehusene.²⁰⁾ Hyppige er lejermålssagerne. 1643 stævnedes byfogeden Maren Simonsdatter, der »havde avlet barn i hor«, der var »lagt vind på barnet i Faaborg«. Hun blev dømt til at betale 6 rdl. i bøde eller straffes på kroppen med jern. I 1649 stævnes 5 kvinder for »løsagtighed och affled barn i letferdighed och horreri«.²¹⁾

Byens »Gemme«. Voldsmænd og forbrydere var selvfølgelig fængslede under sagens behandling. Ofte havde byfogeden forbryderne i fængsel i sit hus, hvor de da var lænkede. I rådhuskælderen var der fængsel; det var i 1670 meget brøstfældigt, og rådet gav ordre til at istandsætte det, hvad formentlig ikke blev gjort særlig godt, siden byfogeden senere efterlyste en drabsmand, der var brudt ud.²²⁾ I 1734 fandtes under rådhustrappen en arrest til opsætsige folk med stærke vægge, loft og gulv og dobbelt dør med lås

og jernstang; et lignende fængsel fandtes i rådhuskælderen til misdædere; endelig var der et fængsel ved »corps de garden« for dem, der blev pålagt civilarrest.²³⁾ En slutter havde tilsyn med fangerne, men byfoged Mølmark erklærede i 1747, at der ikke havde været nogen i de sidste 11 år; slutteren skulle årlig nyde 8 rdl., men borgmesteren havde meddelt ham, at disse penge anvendtes til »anden byen sudgift«. I 1747 antoges derfor en slutter, men han skulle tillige fungere som stodderfoged.²⁴⁾

Byfogeden. Bytinget var første instans. Det blev ledet af byfogeden, der indtil 1660 blev indsat af lensmanden. Da Tyge Olufsen i 1640 var i Nyborg og blev indsat til byfoged af lensmanden, bevilligede byen ham 8 mark i tærepeng.²⁵⁾ 1636 var udstedt en forordning om, at byfogeden ikke måtte være borgmester eller rådmand,²⁶⁾ da byfogeden Laurids Hansen blev borgmester i 1639, måtte han derfor opgive byfogedbestillingen; i forvejen var han også tolder og Nyborg slots ridefoged i Sallinge herred.²⁷⁾ Byfogederne var stadig uden embedseksamen, men havde fra det praktiske liv kendskab til loven, flere var som Laurids Hansen tidligere ridefogeder; endnu så sent som 1737 udnævntes den tidligere ridefoged på Nakkebølle Christian Mølmark til byfoged; ved sin udnævnelse han var herredsfoged i Sallinge herred og blev den første, der forenede disse to embeder; allerede som ridefoged havde han optrådt som prokurator på bytinget.²⁸⁾ Flere byfogeder var købmænd. Byfoged Rasmus Lauridsen var i 1690'erne forpagter på Gelskov, i året 1700 opgav han embedet formentlig til fordel for en forpagtning på Skærbæk.²⁹⁾

Denne forening af dommergerning og privat erhvervsvirksomhed, der var så karakteristisk for den folkelige retspleje, der hidtil havde hersket her i landet, var dog ikke længere tidssvarende. Ofte kneb det med at passe sin private næring ved siden af byfogedbestillingen. På rigsdagen i København 1660 androg borgerstanden derfor om, at »købstædernes øvrigheder og betjente måtte aflægges med nødtørftigt opholdsmiddel formedelst deres nærings forsømmelse«. ³⁰⁾ Efter 1660 begyndte enevælden også at omdanne byfogedbestillingerne til virkelige embeder, noget, der gik langsomt for sig; en betingelse herfor var nemlig, at embederne blev således aflagte, at man kunne leve af dem. Med Christian Mølmarks udnævnelse i 1737 fuldbyrdedes udviklingen for Faaborgs vedkommende; embedsgerningen blev hans eneste beskæftigelse; hans forgænger Christopher Hansen Brolund afstod

embedet til ham mod 20 rdl. årlig.³¹⁾ Byfoged Jørgen Petersen er formentlig den første efter 1660, der blev kgl. udnævnt, men i hvert fald blev Hans Hansen Ploug det i 1667.³²⁾

Der må have hersket nogen uklarhed med hensyn til lønnen; thi i 1671 spurgte Hans Ploug borgmester og råd om, hvorledes de forrige byfogeder havde været lønnede. Øvrigheden svarede ham, at byfogeden tidligere havde en fogedsvend, som han årlig lønnede af sagesfaldets uvisse indkomster, og det blev godtgjort byfogeden i hans regnskab; desuden nød han beseglingspengene for et skøde, det var 1 rdl., og for et afkald eller pantebrev $\frac{1}{2}$ rdl., det samme fik han for domme; hvad kgl. skatter og byskatter angik, da svarede byfogeden som andre borgere.³³⁾ Hans efterfølger, Rasmus Lauridsen, fik årlig 30 rdl. af de uvisse indkomster, desuden måtte han nyde »etter ret og billighed« af alle skifter; da han kun havde en »stadstjener«, fik han lov til at antage en til på byens bekostning.³⁴⁾

Det var en ringe løn, byfogeden fik, ofte kunne de uvisse indtægter ikke engang indbringe lønnen; fra 1672-81 lå de mellem 32 rdl. og $1\frac{1}{2}$ rdl.³⁵⁾ Byfogeden havde derfor tit penge tilgode; således havde han i 1686 17 rdl. tilgode af sin løn, og for udlæg på byens vegne krævede han den for 135 rdl. Magistraten vidste ikke bedre end at lade ham nyde byens andel i gården i Vonsild, med mindre man kunne formå borgerskabet til at betale ham med rede penge.³⁶⁾ Byfoged Mølmark, der kun havde embedet at leve af, havde vanskeligt ved at skaffe de 30 rdl., der skulle bruges til at indløse hans bestalling som viceborgmester.³⁷⁾ Han klagede i 1747 over, at byfoged-tjenesten ikke gav ham så meget, som han betalte i konsumtion; af den ham tillagte løn havde han over 200 rdl. tilgode; kvægsygen havde kostet ham 80 rdl., på grund af sygdom og andre »genvordigheder« havde han lidt store tab, og han håbede nu på hjælp fra »den gamle Gud«; han påtænkte at opgive embedet og blive prokurator, men det stred dog mod hans naturel.³⁸⁾

Byfogeden ledede som sagt tinget, han havde derfor også ansvaret for, at alt gik ordentligt og sømmeligt til; det krævede myndighed at holde gemytterne i ro. Hvis byfogedens formaning var uden virkning, idømtes de urolige hoveder bøder. Jørgen Thomsen i Haarby lagde to skilling i bøssen, fordi han ulovligt bandede på tinget, og Povl Jakobsen væver gjorde sådan »lyd«, at dommeren blev afbrudt i at »sentere en dom«; værre var det, når truslen om bøder ikke kunne bringe ro, i de tilfælde gik det nok som i 1674,

da Mogens Pallesen af Højrup gjorde »ulyd« på tinge og slog i bordet; byfogedens stedfortræder bad ham være rolig, ellers ville han aflyse tinget. Truslen gjorde ikke større indtryk på Mogens Pallesen, der svarede, at det kostede kun 3 mk. Tinget blev da opsat, da man på grund af hans larm og bulder intet kunne høre.³⁹⁾

Byfogeden dømte og oplæste kgl. ordrer, købekontrakter, skøder, mageskifter, pantebreve og afkald og sørgede for, at byskriveren indførte dem. Det var også hans opgave at iværksætte dommene, ikke blot at holde forbrydere under lås og lukke, men også opkræve de idømte bøder. Det påhvilede ham også at gøre arrest på skyldners person eller ejendom. Mange småafgifter skulle han opkræve, som stadepenge ved markederne, betaling for egekister, forlovspege, der betaltes ved bortførelse af arv. Han foretog udpantning for forfalden skat. 1693 overdroges afholdelsen af auktioner til ham og byskriveren. Skiftevesenet blev ledet af ham, magistraten og byskriveren, de skulle straks ved dødsfald foretage syn over det efterladte gods og sørge for uddelingen til arvingerne. Endelig skulle han i København aflægge regnskab for de af ham oppebårne indkomster.

Byfogeden måtte have en stedfortræder. Ofte var han jo borte fra byen i lovligt ærinde. 1666 var »Peder Andersen Horne siddendes i dommersædet i byfogedens absens og forfald«; der blev imidlertid klaget over Peder Andersen Horne, han skulle meget hurtigt have forladt tinget, og derfor blev en anden udnævnt.⁴⁰⁾ Peder Andersen Horne var købmand, men i almindelighed fungerede kærneren i byfogedens sted; det var særligt påkrævet, når byfogeden førte sag på kongens vegne; i den anledning fik Christopher Pedersen i 1669 fuldmagt til at bestride retten i de sager, hvor byfogeden var anklager.⁴¹⁾

Byfogederne var ansete mænd og som rettens håndhævere respekteret af borgerne. Overfor byfoged Christopher Hansen Brolund synes det dog at have knebet med respekten, og han havde flere stridigheder med borgerne bl. a. med borgmester Christian Ottosen og købmand Jørgen Thomsens arvinger vedrørende et salær.⁴²⁾ I nogen tid boede en købmandsenke i hans hus, senere flyttede hun fra ham og krævede ham for en stor sum penge, medens han på sin side påberåbte sig ægteskabsløfte.⁴³⁾ Under en bryllupsmiddag i borgmester Jacob Jørgensens hus spildte byfogeden noget af vinen på bordet, da han tog glasset for at drikke en skål. En af byens købmænd råbte da til ham, at han måtte være en »Hundsfoot« og ingen brav mand el-

ler karl, når han ville spille en sådan drik. Byfogeden spurgte, om det var ham, købmanden talte til, og fik til svar: »Ja, det er dig, jeg taler til, der slår vinen under bordet«. Byfogeden anlagde sag mod købmanden, der påstod, at han »ej bedre titul vidste at give den person, som så skammelig ville foragte Guds gave. Idet at byfogeden slog et glas vin under bordet, laste jeg det af ham slig uforstandighed; for det andet forholdt byfogeden sig så uskikkelig efter hans gammel skik og sædvane, at han ikke plejer gemenlig at komme til nogen vidskab, han jo er så forfyldt, at han ikke snart ved af sig selv at sige«. ⁴⁴⁾ Byfogeden selv må have følt den despekt, man nærede for ham, thi engang klagede han over, at en kandestøber ikke viste ham den fornødne agtelse. Kandestøberen havde slået en skærslipperdreng, og da byfogeden spurgte ham, hvad drengen havde gjort, forholdt kandestøberen sig længe tavs og svarede blot: »Hm, hm«, og nærmede sig derpå byfogeden »med sin ryggede tobakspibe i munden og huen på hovedet«, hvad den kgl. embedsmand påtalte til kandestøberens indædte forbitrelse. ⁴⁵⁾

Rådstueret. Foruden bytinget var der som tidligere omtalt en anden domstol, rådstueretten, der bestod af borgmester og råd. Det er tidligere omtalt, hvor hyppigt rådstueretterne samledes; i modsætning til tidligere, har vi for denne periodes vedkommende bedre kendskab til dens virksomhed, men stadig er det vanskeligt at se, hvorledes sagerne fordeltes mellem de to domstole. Som tidligere var det rådstueretten, der tog sig af de rent kommunale anliggender og af byens næringsliv. Som før anført tog man borgerskab af borgmester og råd. Udnævnelsen af kommunale bestillingsmænd lå i mange tilfælde under rådstueretten; skrædderen Christian Hansen blev således anordnet i vicebyfogeds sted for at have opsyn med de »smør-, kød- og andre fustagiens indrettelse«, som blev gjort af bødkerne. ⁴⁶⁾ Den havde endvidere tilsyn med lavene, beskikkede bisiddere, og for den skulle mesterstykket gøres; den fastsatte også taxten på brød og smør. 1745 anmodede byfogeden borgmesteren om at ordinere »en eller to slagtere«, der kunne forsyne byen med kød. ⁴⁷⁾ 1684 blev købmændene Jørgen Bertelsen og Jørgen Thomsen udmeldt til at have indseende »med byens bagere«. ⁴⁸⁾ Sager vedrørende overtrædelse af toldloven og vedrørende for- og landprang kom også for rådstueretten; den slags sager var talrige. 1647 klagede købmændene over en kræmmer fra Flensborg, der drog om på landet og solgte kammerdug, bl. a. til sognepræsten i Svanninge. ⁴⁹⁾

Det hørte også under rådstueretten at våge over god orden i byen. 1671 modtog den fra byfogeden en klage over al den uro og hujen på gaderne om natten af drukkenbolte, og en måned efter straffede den nogle »grasatgængere«, hvoriblandt Christen Madsen Høeg, som havde givet anledning til klammeri og derfor fik 3 nætter og dage på vand og brød i byens »gemme«. ⁵⁰⁾ Da vægteren en aften i marts 1671 ved 10-tiden kom forbi sognepræstens dør, lukkede hr. Just et vindu op og bad ham gå ind til Margrethe hattemagers og sige, at de skulle være skikkelige derinde, så han kunne få ro i sin seng. Da vægteren afleverede denne besked fra sognepræsten, råbte Anne hattemagers søn: »Nu skal djævelen besætte dig og få dig ud af døren, og jeg vil give dig en hundsfoot, det må du gerne sige hr. Just.« Dette lod hr. Just sig dog ikke byde, men stævnedes Anne hattemagers søn for rådstueretten.

Vi har set, at afkald fandt sted på bytinget, men det kunne også ske for rådstueretten. ⁵¹⁾ Også skiftevesenet henhørte under denne ret, og derfor blev de borgere, som ikke havde skiftet med deres børn, citeret i rådstueretten. Det tilkom også rådstueretten at tage sig af injuriersager, der blev henvist hertil fra bytinget. I 1652 stævnedes byfogeden visiteren, fordi han var brudt ind i hans hus og havde »bandet« hans kone og beskyldt hende for at have sprættet hans dyne op for at se, hvad fyld der var deri. ⁵²⁾ Den rigdom på grove skældsord og den opfindsomhed med hensyn til ærekrænkende gloser, som datidens mennesker var i besiddelse af, virker overvældende. Mange gange endte disse injuriersager dog med, at den anklagede trak sine udtalelser tilbage, og ofte blev sagen efterladt for godtfolks skyld. Hårdt straffede man fornærmelser mod magistraten. Da Mathias Zakarias snedker brød ind i badskeerens hus og truede ham med en kniv, blev han efter rådets ordre fængslet og stævnet. Da han hørte, at det skete efter rådets befaling, råbte han, at »han sked i borgmester og råd, han agtede dem ikke mere end det skidt, han træder«. I rådstueretten undskyldte den arme snedker sig med drukkenskab, han forstod ikke, han havde kunnet sige sådanne ord mod »de dannemænd, borgmester og råd«. Han bad om nåde og tilgivelse og ville forpligte sig på »sin liv og hals fortabelse, dersom han herefter ulemper i ord eller gerninger nogle af borgerskabet, den sag skulle da stå åben og han uden al nåde ville lide på sin hals.« Tilgivelse fik han ikke, men dømtes til udvisning af byen. ⁵³⁾ En lørdag aften overfaldt en drukken skindersvend borgmester Laurids Hansens børn. Da fru borgmester så

skindersvenden, spurgte hun, om den »flejel« så »skælmskvis« overfaldt hendes børn, hvortil svenden svarede, at var han en »flegel og skælm«, så var hun »en gammel sæk og en gammel hore«. Man kan vel ikke fortænke borgmesteren i, at han krævede den formastelige svend idømt fængsel og jern til Bremerholm.⁵⁴⁾

Til belysning af rådstuerettens virksomhed skal til slut nævnes, at i en strid mellem to borgere om fæsteretten til en bysjord, anmodede de rådstueretten om at udmelde voldgiftsmænd.⁵⁵⁾ Da Niels Madsen sadelmager ville sælge sin gård, opbød han den for rådstueretten, hvor 4 rådmænd tilbød sølv og penge, eftersom den skatter og skylder til byen, og borgerskabet burde gå forud for en fremmed.⁵⁶⁾ Rådstueretten mæglede også i ægteskabsager. Hans Olsen hattemagers kone fremkom for retten og meddelte, at hendes mand havde været hård og streng imod hende og sagt, han ville mage det så, at hendes hoved skulle komme ud på »gallæklinte«. Forleden aften havde han slået hende, da hun stod og ville gå til sengs, revet hendes særk istykker, grebet hende om hovedet og råbt, han ville vride hendes hals af, selv om han skulle klæde to stejler. Hattemageren erklærede, der var faldet nogle ord imellem dem om deres husholdning, og da hun fortsatte diskussionen, efter at de var kommet i seng, havde han givet hende en ørefigen. Han lovede at skikke sig ordentlig imod hende »både med øl og mad som en ærlig mand«.

Prokuratorer. 1638 overdroges det byernes råd sammen med lensmændene at indsætte prokuratorer, men også ret til at afsætte dem. De skulle nøje fastsætte forretningernes art samt honorarerne; enhver borger fik dog stadig lov til at føre sin sag. Om der straks blev ansat prokuratorer i Faaborg, vides ikke, men i 1668 fik Anders Hansen Ploug tilladelse til at lade sig bruge i godtfolks sager.⁵⁷⁾ I den følgende tid blev det almindeligt at anvende prokuratorer, således blev rådmand Naaman Lassen afkrævet 11 dl. af Niels Hansen Haagerup i salær for en retssag, han havde ført for ham i Børgense.⁵⁸⁾ Efterhånden blev der et væld af prokuratorer, hvoraf kun få var autoriserede; af de sidste var der i 1730'erne ikke mindre end 13;⁵⁹⁾ særlig havde man omkring 1720 et godt øje til Andreas Harkruch, der blev beskyldt for at sætte borgerne op mod hinanden og derfor efter kgl. ordre måtte forlade byen.⁶⁰⁾ Som regel var det Odenseprokuratorerne, der blev autoriserede i Faaborg, da det var vanskeligt at ernære sig der i byen ved

bestillingen. 1726 blev Conrad Jørgensen Lamchier prokurator i Faaborg, men han måtte snart opgive det og i stedet for forpagte Bjørnemosgård;⁶¹⁾ nogle år senere meddelte borgmesteren stiftamtmanden, at der var ingen prokurator i byen, da en sådan ikke kunne leve der, men birkedommeren fra Holstenshus lod sig bruge.⁶²⁾ Jacob Engberg, Ambrosius Stubs svoger, optrådte i den følgende tid efter anmodning som prokurator, men byfogeden forbød ham det; købmændene og toldembedsmændene henvendte sig da til stiftamtmanden og anmodede, om Engberg måtte »agere« prokurator ved bytinget, da man ikke kunne undvære ham, særlig i konfiskations-sager, desuden var han »habil, oprigtig og billig«; men heller ikke Engberg kunne klare sig; i 1749 kunne han ikke betale prinsessestyr som prokurator, da der kun var få processer i byen.⁶³⁾

BY OG BORGERE

Byplan 1672. Endnu i denne tid havde byen sin vold og sin grav, men da den ikke blev rensset, groede den til med rør og tag,¹⁾ og snart var »de gamle byes grav norden fra adelvejen og til Nørreport« fulde af vand og morads.²⁾ Det varede ikke længe, før borgerne begyndte at opfylde gravene. I 1707 klagede borgmester Jakob Jørgensen over, at borgerne sløjfede volden og udfyldte den i byens grave, så disse mange steder var meget smallere end før; skønt det skete uden tilladelse, gik det så hurtigt, at det fire år efter hedder om en gård, at den strakte sig med den nordre ende ned mod »byens grave, som de tilforn haver været«.⁴⁾

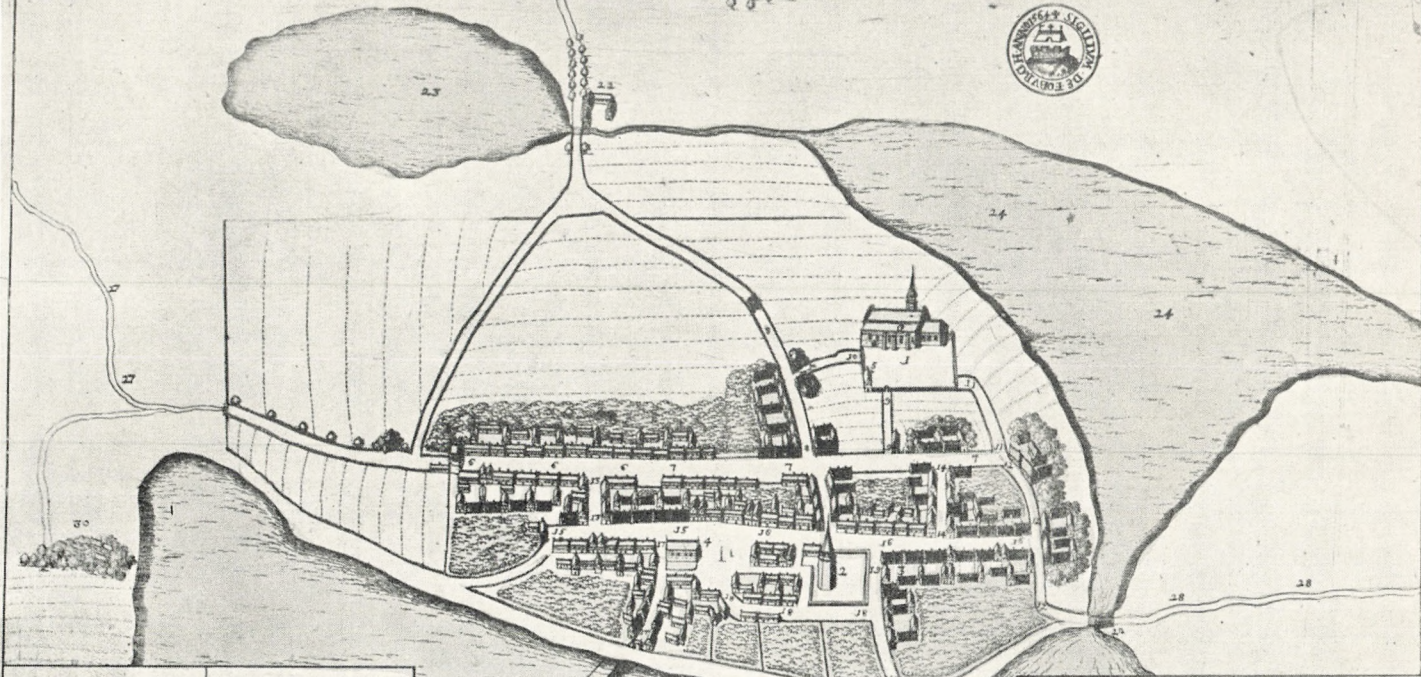
På Resens byplan fra 1670'erne ses Vesterport som den eneste rest af den middelalderlige befæstning. Det voldte store vanskeligheder at vedligeholde den, ofte var stenene løse og truede med at falde ud; i 1745 vidste byfogeden intet bedre at foreslå end at nedrive den og bruge stenene til at reparere byens andre bygninger med, hvad heldigvis ikke skete.³⁾ Resens byplan viser desuden Strandporten for enden af daværende Skipperstræde ud mod skibbroen. Ved et syn over byens indhegning nævnes i 1675 Østerport, Strandport, Holkeport, Vesterport, og gamle og nye Nørreport. Østerport stod da ud for den nuværende biograf, Nørreport i Klostergade ud for Klerkegade.⁶⁾ Med undtagelse af Vesterport var de alle af træ og ofte udsat for overlast. 1683 klagede øvrigheden over, at Holkeport og Østerport stadig ødelagdes.⁷⁾ 1695 opsattes en låge for enden af Jomfrulaagen ned mod stranden, 10 år senere klagedes over, at »Jomfrustenten« var borte,

så der var åben gang ind til byen. I 1719 var lågen blevet erstattet af en port, Jomfruporten.⁸⁾

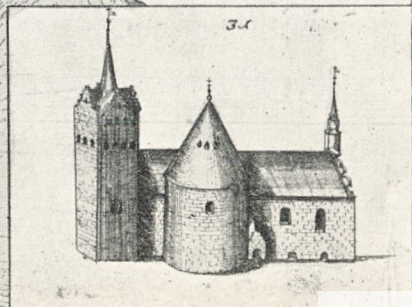
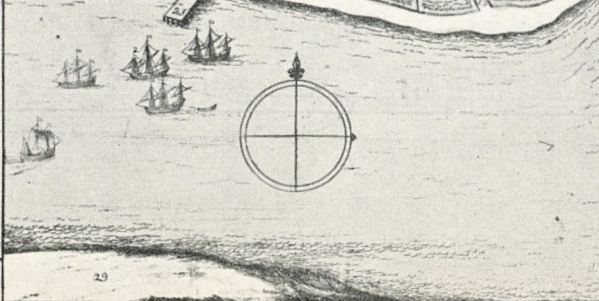
På Resens kort er afsat en række gader, nogle med navne, andre uden. Den nuværende Klostergade hed på Resens tid Nørregade, og i denne gade stod Nørreport eller som den også kaldtes »Klosterporten«. Fra Nørregade udgik til højre Klostergade, nu Hospitalstræde, der førte til kirken. Fra Klostergade førte Lille Kirkestræde hen til hospitalet.⁹⁾ Uden navn er angivet en vej fra Grønnegade til kirken, det er nuværende Kirkestræde. Kirkegården er omgivet af en mur, og indenfor denne ligger til venstre latinskolen. Feltens Rist angives at være ubebygget. Det nuværende Sundstræde kaldes på Resens byplan for Lappehusestræde. Fra Vestergade-Grønnegade fører tre tværgader til Torvegade-Østergade, den østligste er Kapellanstræde, den midterste, det nuværende Bøjestræde, er uden navn, den vestlige tværgade er nuværende Mellemgade, der på Resens tid hed Korsgaden; en Mellemgade nævnes i 1638, men om der menes Korsgade, er tvivlsomt.¹⁰⁾ Den nuværende Holkegade er anført uden navn, nærmest som en vej mod stranden forbi Holken, en brønd ved stranden. I 1638 nævnes Holkjæret, 2 skp. med engbund på den søndre ende ned til stranden. Holkeporten nævnes som sagt allerede 1675. Borgerne hentede vand i Holken; 1703 klagede Jens Erreboe over, at hans gærde var nedtrådt, han kunne ikke have det i fred for folk, der hentede vand i Holken, når porten var tillukket.¹¹⁾ Så tidligt som i 1688 nævnes Holkegade.¹²⁾ Gaden ned til skibbroen, nu Strandgade, kaldes på Resens byplan Skipperstræde, men undertiden Skibbrostræde. Fra Jomfrulaagen udgik til Torvet Søndergade, den nuværende Adelgade. På Torvet er opstillet kagen, her fandtes også corps de garden, og i 1675 nævnes fiskerstenen.¹³⁾ Den nuværende Nørregade er angivet som landevej ud til Langs mølle, og en bebyggelse udenfor Vesterport var der allerede. Endnu må nævnes nogle gader, hvis beliggenhed er ukendt. 1710 nævnes Rosengaden og 1708 Mellembrostrædet, derimod fremgår det af navnet, hvor Klokketårnsstræde må have ligget.¹⁴⁾

Rådhuset. Rådhuset vender på Resens kort gavlene mod Skipperstræde og Torvet og facaden mod Torvegaden. Det bestod af 14 fag og var 2 loft højt.¹⁵⁾ Det var altid slet vedligeholdt, og reparationer foretoges ustandseligt. 1652 istandsattes den søndre side,¹⁶⁾ 1670 blev en murersvend og en »kalkslåer«, der uden årsag havde overfaldet en mand, dømt til i fire dage

Faaborg · FOBURGUM

1. Søndstjelligs gamle Kirke, siden kaldet Sants Kløster.	19. Supper Strødt.
2. St. Hans Kirkes Tjørn.	20. Sinder gade.
3. Borgens gamle Røstløst.	21. Løvsen ligger.
4. Rindløst.	22. Bjørnsten.
5. Skolen.	23. Skibstøien.
6. Pjeters gade.	24. Langevælt.
7. Svanevælt.	25. Altskolemannen som stans kaldet Bjørnsten.
8. Væres gade.	26. En frøsk, der kaldes første borvælt, kaldes Jensens i Sidenstjelligs by kaldet væltløst.
9. Kirkestrødt.	27. Pjeters til Olsens.
10. Kløster Strødt.	28. Pjeters til Væres.
11. Følens vælt.	29. Pjeters til Sinesens.
12. Løvsen gamle Strødt.	30. Pjeters til Svandens.
13. Næres gade.	31. Pjeters til.
14. Løvsen Strødt.	32. Strødtløst.
15. Væres gade.	33. Næres Kirke som ligger ved Strødtløst.
16. Østergade.	

Faaborg (efter Resens Atlas fra 1670)

at arbejde på rådhuset på egen kost.¹⁷⁾ 1698 hedder det, at bygningen er meget brøstfældig og forfalden;¹⁸⁾ man ofrede 144 rdl. på reparationen; men året efter truede den østre gavl med at styrte ned.¹⁹⁾ Ved periodens slutning gjorde byfoged Mølmark borgerne opmærksom på, at rådhuset var »aldeles og in totum forfalden« og ikke stod til at reparere; på grund af dets brøstfældighed fandtes der hverken tingstue eller arrester, han foreslog derfor, at man satte bygningen til auktion.²⁰⁾

Byens gærder og plankeværker. Siden konsumtionens indførelse var byen indhegnet med gærder og plankeværk, og konsumtionsforvalterne vågede nidkært over, at de blev holdt ved magt. Ofte blev syn udmeldt for at konstatere, at der ikke var huller i plankeværkerne, gærderne nedtrådte og baglåsene åbne; særlig til strandsiden var dette af vigtighed, selv på den høje klint fandtes gærder. Byens eget gærde »neden ved Holken, som løber ud i stranden«, var højere end en karl.²¹⁾ Kun to åbninger fandtes, den ene var ved Strandporten, her var mod vest en lille slippe, »som en menneske nepelig sig kan igennemtrykke«; den havde de søfarende i høj grad brug for, når de på grund af storm og uvejr ilede til stranden for at holde øje med skibene ved broen.²²⁾ De søfarende og Bjørnøfolkene havde også deres gang på helligdagene til kirken gennem denne slippe. Den anden åbning var i plankeværket ved Østerport, her fandtes en låge, hvortil toldereren havde nøglen, så han let og uhindret dag og nat kunne komme ned til stranden.²³⁾

Også de enkelte tofter, haver og øde steder inde i byen var omgivet af gærder; gang på gang klages over, at skarns mennesker stjal »staver, led, gjærdsel og portstolper«;²⁴⁾ træet var dyrt og fristede mange. Ofte konstaterede de udmeldte syn, at borgerne havde flyttet deres gærder ud på byens grund, ja, i 1745 gik det så vidt, at byfogeden klagede over, at borgerne havde bortpløjet en del af vejen der førte gennem Klosterporten.²⁵⁾ De øde byggesteder pyntede ikke, og regeringen var stærkt imod dem. En forordning i 1692 forbød at gøre øde byggepladser til haver, da dette kunne medføre, at de ikke blev bebyggede. Øvrighedens kamp herimod var ikke forgæves, i 1714 var kun præstegårdstomten øde, og tre år efter var også den bebygget.²⁶⁾

Brolægning. Syn udmeldtes bl. a., når brolægning og rendestene trængte til reparation, og det gjorde de hyppigt. 1690 var vejen til kirken »brøstfæl-

dig«, derfor fik enhver borger besked om at lade sit fortov reparere, medens gamle Jens vægter skulle tage sig af brolægningen i Kirkestræde.²⁷⁾ 1694 blev stenbroen i Bøjestræde omlagt.²⁸⁾ Man tænkte med venlighed på dem, hvis gerning tvang dem til at færdes meget på byens gader. Et syn i 1713 fandt brolægningen ganske forfalden »fra Hans Madsens hjørne og til Klokketårnet, som klokkeren skal have sin gang såvel om natten som om dagen«; ligeledes var brolægningen dårlig ud for Niels Guldsmeds gård, »ser meget ilde, og der falder hr. Peders gang både tidlig og sildig«.²⁹⁾ Med de små midler, man havde, var det umuligt at vedligeholde byens broer og veje; de tre til seks rdl., accisen årligt indbragte, forslog kun lidt. Borgmesteren fandt det derfor rimeligt, at byen årligt blev pålagt 20-30 rdl., der burde betales af de borgere, der ikke havde jord, da de jordejende gjorde kongeægter.³⁰⁾ Under sit besøg i sommeren 1722 erfarede stiftamtmand Sehested da også, at det var så som så med brolægningen, og han befalede derfor øvrigheden at sørge for reparation og fordele udgifterne på borgerskabet.³¹⁾ Ved periodens slutning var det ikke blevet bedre med brolægningen, og vejene udenfor byen var helt opkørte. Mølmark fik gennemført en hårdt tiltrængt hovedreparation, hvis omkostninger blev lignet på borgerne efter grund og bygning.³²⁾

Urenlighed. Der var andet end hullerne i brolægningen, der gjorde passage vanskelig, den gamle skik med at bruge gaden som affaldsplads holdtes stadig i ære. Forgæves gav magistraten borgerskabet ordre til hver lørdag at bortføre de møddinger, som overalt lå på gaderne,³³⁾ forgæves beordrede man borgerne til at sørge for, at spildevandet fik afløb til byens rende. I 1695 fik Hans Haagerup ordre til at lægge en rendesten »langs neden ved sit fortov« og skaffe den urenlighed derfra, »som ligger langs neder ved hans hus«, og Henning Henriksen fik besked om at afskaffe sin »svinesti og secret og det meget urenlighed, som nu findes«; han skulle lægge en rendesten, »så vidt som hans fortov når, på det at vandet kan have sit løb, hvor bedst falder, hans naboer uden skade«.³⁴⁾ 1713 klagedes over alt det skarn, som lå ved Klokketårnet, »ser meget ilde, burde ikke at være«.³⁵⁾ En stadig gene ved færdsel i byen var de mange løse hunde, der drev om i gaderne. 1655 blev deres omstrejfen forbudt; hundene skulle holdes lænkede, men det havde åbenbart ingen virkning, thi nogle år efter klagede visiteren Niels Nielsen Guldsmed over de store løse hunde, der »ved dag

og nattetider i hobetal grasserer og samles på gaderne, så ikke hans børn udi H. M.'s ærinder kan komme frem på gaderne.«³⁶⁾ Også svinene var en plage, og det bestemtes, at de skulle holdes inden gårde og huse.³⁷⁾

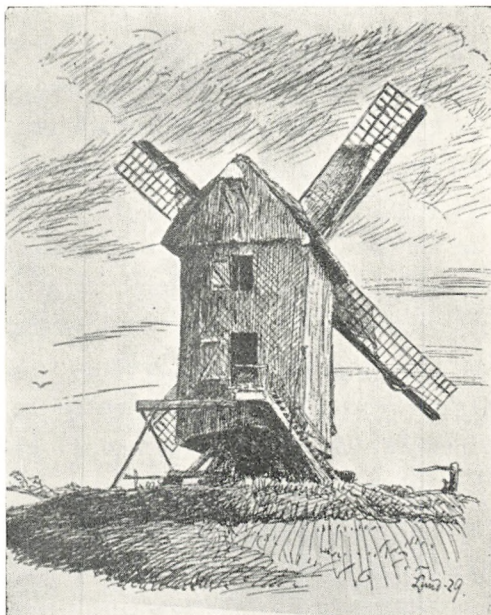
Møllerne. Magistraten lagde særlig vægt på, at Møllevejen til Langs mølle var i ordentlig stand. Den blev i 1698 tillige med hestemøllen inde i byen antaget til at male for borgerskabet.³⁸⁾ Langs mølle kunne nogenlunde male om vinteren, men ofte var der om sommeren ikke vand nok.³⁹⁾ Møllen var en ejendomsmølle, men den gamle afgift til byen for vandet af Bydammen gik som så meget andet i glemmebogen, og da magistraten i 1723 krævede afgiften fra 1712 og til dato, var mølleren ikke meget villig til at betale.⁴⁰⁾ Den anden gamle mølle ved byen var Bymøllen uden for Østerport, der tilhørte Jørgen Brahe. 1645 stævnedes borgerskabet mølleren, fordi han havde opstemmet vandet i den grad, at havetofter og enge blev sat under vand, dæmningen ved møllen brudt, så vandet fossede ud under stenbroen, og kirkeværgen klagede over, at vandet stod op i kirken, så ligene ikke kunne begraves.⁴¹⁾ Møllen brugtes i sidste halvdel af 17. århundrede som stampemølle, men synes ikke at have været meget bevendt; thi i 1699 klagede feldberederne til Hvedholms ejer over dens elendige tilstand; de havde kun i ringe grad kunnet bruge møllen, og de kunne slet ikke stampe, så brøstfældig var den; højvandet havde således bevirket, at skorstenen, der var af råt ler, faldt ned, og der var heller ikke vand nok.⁴²⁾ Inde i byen lå hestemøllen, der som omtalt var blevet oprettet i 17. århundrede; også den købtes af Jørgen Brahe, der i 1647 fik skøde på møllehuset bestående af et fag hus, møllestedet med to møllestene og andet tilbehør undtagen hesten.⁴³⁾ Hvor møllen lå, er usikkert, men i 1722 lå der en hestemølle på den søndre side i Østergade »mellem det gamle Kirkegårdsstræde og det vedliggende hus«; om den er identisk med hestemøllen fra det 17. årh., er usikkert, den ejedes i hvert fald ikke længere af Hvedholm, men af købmand Mads Frandsen Illum. Møllen var da grundmuret, og møllehuset havde 3 fag til Østergade med gavl ud til gaden, det var to loft højt, desuden lå et sidehus på 5 fag ud til gaden.⁴⁴⁾

Byens yngste mølle var vejrmøllen i Stejlebjerg toft vest for byen. Den blev bygget af Karen Achtonia sl. borgmester Jacob Jørgensens enke. I 1717 indgav hun en supplik om dens oprettelse, der anbefaledes af stiftamtmand Lente; efter hans opfattelse ville byens øvrige møller kun lide

ringe skade derved, da de foruden byen havde deres bestemte sogne og byer at male for, som de vel kunne leve af; ofte kunne de ikke overkomme arbejdet, så den påtænkte vejmølle ville være en stor hjælp for borgerskabet.⁴⁵⁾ Hvedholms ejer var dog af en anden mening og fremhævede, at vejmøllen ville være til skade for hans tre møller Grubbe, Horne og Langs mølle;⁴⁶⁾ samtidig anlagde han sag mod Karen Achtonia, der i sin ansøgning havde hævdet, at der var ingen møller i 2-3 miles afstand undtagen hestemøllen og en liden græsmølle. Karen Achtonia førte vidner på, at 31 gårde lå under Horne mølle, og flere borgere vidnede, at Langs mølle manglede vand om sommeren, når det faldt ind med tørke, og om vinteren i stærk frost; øboerne lod male der, »når han havde vand«, i 1716 havde man måttet lade magasinkornet male i Arreskov og Broby møller. Det blev en vidtløftig retssag, og da byfogeden havde »interesseret« sig i sagen, stævnedes Karen Achtonia ham for landstinget og fik af stiftamtmanden anvist en sættdommer.⁴⁷⁾ Karen Achtonia gik

af med sejren og fik sin vejmølle, som hun i 1738 skødede til svigersønnen byskriveren Knud Sørensen Ballow. Han fik skøde på vejmøllen stående norden for byen på det såkaldte Stejlebjerg med to tofter nemlig Mølletoften eller sl. Peder Lybos toft og Stejlebjerg toft, ialt 60 skp., samt et i Stejlebjerg toft liggende hus på 7 fag, alt for 550 rdl. Iøvrigt oplyses det i skødet, at borgmester Jacob Jørgensen for 60 år siden havde købt mølletoften af Peder Lybo, og selv havde hun i 1717 købt den anden af borgmester Christian Ottesen.

Ildebrande. Fælles for alle de danske købstæder i 17. og 18. århundrede er de store ildebrande. De tæt sammenbyggede gårde med deres stråtage og

Karen Borgmesters Stubmølle
(Tegning efter fotografi)

store forråd af korn og hø var et let bytte for ilden. Også over Faaborg galede den røde hane, og i tiden 1672-1728 hjemsøgte byen af tre store ildebrande, der så godt som udslettede det gamle Faaborg; man finder derfor ingen huse i det nuværende Faaborg fra før 1728.⁴⁸⁾

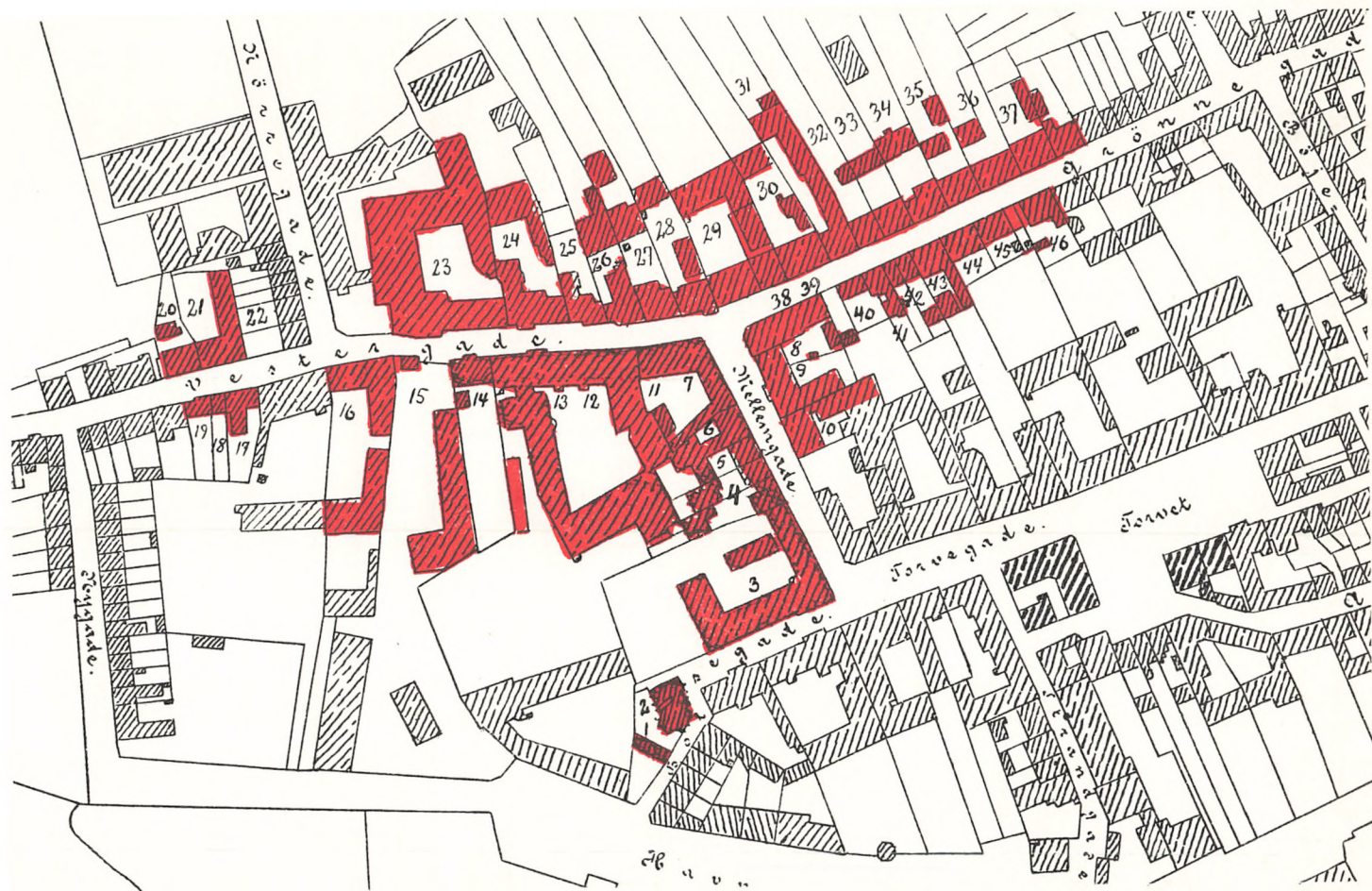
Om formiddagen mellem kl. 8 og 9 den 10. juni 1672 lød råbet i gaderne, at »ild var løs«. Stempelpapirsforhandleren Søren Rasmussen kandedstøber ilede straks ved råbet til Klokketårnet for at klemte med klokkerne. Der gik nogen tid, inden han fik tårndøren op, og mens han ringede, tog ilden overhånd og nærmede sig hans eget hus i Østergade; heldigvis løb rådmand Jens Sørensen ind i hans hus og fik en del stempelpapir ud i et lille klæde, men resten blev fordærvet og noget senere fundet på gaden. Søren Rasmussen anslog skaden til 54 rdl. Ved klemningen havde han fået hjælp af Hans Christensen snedker og Peder klokker.⁴⁹⁾ Ilden, der var begyndt i Vestergade i Peder feldberedes hus, fik rig næring på grund af den store tørke. Naboerne anede intet, førend luerne slog ud af gavlen og taget; hurtigt fik den fat i kaptajn Nordermands gård, og derfra sprang den tværs over gaden og rasede snart på begge sider. Det varede 3 timer, inden ilden blev slukket, og da var ca. 60 gårde og huse brændt, og 300 mennesker blevet husvilde. På grund af ildens voldsomhed og hurtighed fik næsten ingen af borgerne reddet noget, og mange kom kun med stor livsfare ud af husene, og en mand indebrændte. Købmand Jørgen Bertelsen Wollers store gård gik op i luer, medens han og hans familie var til bryllup i Assens. Al hans formue både korn og købmandsvarer brændte; før branden var han en af byens største skatteborgere, efter branden opholdt han sig i nogle år på Island og drev handel der. Også tolderen Otto Christensens gård brændte i hans fraværelse; her indebrændte toldkisten med toldbog og penge; efter branden fandt man resterne af toldkisten, hvor skrivekammeret havde været.⁵⁰⁾ Alle var enige om, at ilden var opstået hos Peder feldbereder, og rygtet gik, at at han og hans kone den foregående aften havde haft brændevinssold, og derfor stævnedes rådmand Iver Nielsen og de øvrige brandlidte borgere feldberederen og hans kone for deres »utilsyn, uagtsomhed og efterladenhed«. En række vidner kunne nok berette, at dagen før branden, det var en søndag, var der blevet skudt tre skud fra Peder feldbereders hus, og samtidig var der nogle derinde, som drak, »sværmede og bandet og lod ilde«; nogle vidner havde mandag morgen, lige inden huset stod i lys lue, set en brændevinskedel over ilden, og i bryggeret

havde en anden kedel været i kog; ingen havde dog set nogen »utilbørlig« ild i huset. Karen feldbereders nægtede ikke, at der havde været ild under to kedler med vand, der skulle bruges til læder; skuddene om søndagen kendte hun ikke noget til, da hun og manden på det tidspunkt var i kirke, men der havde været en rytter hos dem, der havde skudt kongens løsen ud af vinduerne; efter måltidet havde hendes mand lagt sig på sin seng, da han om aftenen før var kommet fra stampemøllen i Svendborg og var træt.⁵¹⁾ Man kunne ikke bevise, at der var handlet uforsvarligt med ild i Peder feldbereders hus; selv har feldberederen vel ikke følt sig helt uden skyld, siden han i anledning af den ulykkelige ildebrand »for samme forseelse til Guds navns ære« gav 50 rdl. til Faaborg kirke.⁵²⁾

Efter branden rejste rådmændene Iver Nielsen og Rasmus Jørgensen til København for at opnå lindring og hjælp til de brandlidte. De opholdt sig 9 uger i byen på egen bekostning, senere krævede de deres udgifter dækket af de brandlidte. Noget kom der også ud af deres rejse. De stakler, der var blevet ramt af ulykken, fik 6 års frihed for matrikelskat og afkortning i konsumtionen for 1672 for 200 rdl.⁵³⁾

En ny ildebrand hærgede i 1715. En september aften mellem kl. 9 og 10 brød ilden ud i Jens Erreboes pakhus, og i løbet af et kvarter stod 4 gårde i lue og var nedbrændt efter en times forløb; samtidig opstod ild i nogle huse, der lå lidt fra brandstedet. Intet blev reddet, fordi ilden brede sig så hurtigt, og fordi det var om natten; endvidere var en stor del af borgerskabet borte fra byen, borgerne var til marked på Lolland og Ærø, i Sønderborg og Odense. En gammel mand var så slemt forbrændt, at han døde efter 5 dages forløb. Det lidet, der blev reddet, blev stjålet af tyvagtige mennesker.⁵⁴⁾ Magistraten foreholdt derfor, at hvad folk under den store ildebrand havde fået i deres hus af andres sager, burde afleveres til ejermændene.⁵⁵⁾ Rygterne gik i byen om borgernes »bjergsomhed« under branden. En af dem, der blev hængt ud for sin løse tunge, var løjtnant Protwitz, der havde beskyldt købmand Mads Frandsens kone for at have båret en spand med smeltet smør op til sin gård. Løjtnantens letsindige ord kostede ham 10 rdl. til landstingshuset i Odense og 4 rdl. i sagsomkostninger.⁵⁶⁾ I alt brændte 19 gårde og huse,⁵⁷⁾ og mange borgere havde lidt svære tab.

Værst var det gået ud over en af byens store købmænd Jens Lauridsen Erreboe. Hans nybyggede gård i Holkegade brændte ned til grunden med alt hans bohave, desuden mistede han et stort parti smør og mange andre

Ildebranden den 4. oktober 1728. (De røde felter angiver de brændte huse og gårde)

varer. Alt hans indavlede korn og tre heste og vogne gik op i luer; han anslog da også sit tab til 5000 rdl.⁵⁸⁾ Magistraten bad de »brandlidte borgere« meddele, hvormeget byggemateriale de behøvede, da man håbede at kunne indføre det toldfrit og blive fritaget for konsumtion.⁵⁹⁾ Borgerne beregnede det byggemateriale, de skulle bruge, til 478 »deler«, 517 bjælker, 1035 spær, 473 hanebånd, 6780 lægter, 97650 teglsten og 65½ læst kalk.⁶⁰⁾ Magistratens forhåbninger gik i opfyldelse. De borgere, hvis ejendomme var nedbrændt, fik 10 års skatte- og konsumtionsfrihed og toldfri indførsel af bygningsmaterialer samt tilladelse til at sætte »bækken« for kirkedørene.⁶¹⁾

Endnu engang oplevede Faaborg en stor ildebrand. Den 4. oktober 1728 brød ilden ud i et hus i Grønnegade. Borgmester Jørgen Jacobsen ilede straks til brandstedet med sprøjten og de øvrige brandredskaber, og det så ud, som om ilden var ved at dæmpes, men uheldigvis blæste der en stærk sydostvind, ilden tog atter fat, og da den efter to timers forløb holdt op, var 51 gårde og huse på 991 fag nedbrændt og 306 mennesker blevet husvilde.⁶²⁾ Ilden havde også krævet et offer, nemlig organisten Wulff Jessens enke.⁶³⁾ Blandt de nedbrændte gårde var borgmesterens og Karen Achtonias. Jørgen Jacobsen anslog sit tab i gård, løsøre og varelager til 5500 rdl, medens det for Karen Achtonias vedkommende beløb sig til over 17000 rdl. Det gik i det hele taget hårdt ud over hendes familie. En datter, enke efter sognepræsten Jens Faber i Gislev, mistede møbler til en værdi af 800 rdl., og svigersønnen Knud Sørensen Ballows tab var på 6500 rdl. De nedbrændte ejendommers værdi vurderedes til 30000 rdl., ialt beløb skaden på bygninger, løsøre og varelager sig til ca. 64000 rdl. Også Vesterport tog skade, og reparationen af den ansloges til 260 rdl. Efter Jørgen Jakobsens opgivelse var en stor del af de nedbrændte ejendomme pantsat til kirken og de fattige, og i supplikken til kongen meddelte han, at efter de tre store brande stod kun tre gårde tilbage i byen, så vidt folk kunne mindes, som ikke havde været beskadiget af ilden. Han anmodede om konsumtionsfrihed, skånsel for alle skatter, toldfri indførelse af byggematerialerne og ret for købmændene til at nyde en kollektbog i Danmark.⁶⁴⁾ Han rejste derefter til København for ved personlig henvendelse at opnå det ønskede.⁶⁵⁾ Borgerne fik også 10 års skatte- og konsumtionsfrihed og toldfrihed for byggematerialer mod at opbygge deres gårde.⁶⁶⁾ Man tog også straks fat på genopbygningen. Ifølge toldregnskaberne indførtes i årene 1729-31 640 tylfter »deler«, 920 bjælker, 1774 spær og skillerumstømmer, 733 hanebånd,

7476 lægter, 96500 tagsten, 37500 mursten, 62 læster kalk, 491 lpd. søm og jern og 22 kister med glas.⁶⁷⁾ Karen Achtonia købte et ladehus i Middelfart, og en anden borger flyttede et hus fra Ærø til Faaborg.⁶⁸⁾ Mange forbyggede sig, ikke blot borgmesteren, men også købmand Jakob Jørgensen Ørsted, der måtte opgive den påbegyndte opførelse af sin gård.⁶⁹⁾ 5 år efter var alle gårde og huse byggede eller under bygning, der var kun to øde steder tilbage efter branden.⁷⁰⁾

Brandfare. Når man betænker, hvor frygtelig en fare ilden var for datidens byer, og hvilke store tab der derved forvoldtes borgerne, kan det ikke undre, at borgmester og råd gjorde, hvad de kunne, for at indskærpe borgerne forsigtighed; alligevel forbavses man over den utrolige letsindighed, der gang på gang udvistes ved omgang med ild og lys; således var det skik og brug, når man kogte tjære under volden, at gå derfra uden at sørge for, at ilden var slukket; det fik borgmesteren dog udstedt forbud mod.⁷¹⁾ Samme år ansatte man en mand fra Svendborg til 2 gange årlig fjorten dage efter Mikkelsdag og fjorten dage efter påske at rense borgernes skorstene,⁷²⁾ desuden udmeldtes årlig 8 mænd til at syne ildstederne. Det blev forbudt at anbringe foder og hø i nærheden af skorstene og ildsteder,⁷³⁾ alligevel fandt det stadig sted. 1669 udtrykte købmand Jens Bertelsen sin ængstelse for kleinsmeden Arnt Olufsens smedieesse, der stod lige ved stråtaget på hans hus. Et udmeldt syn konstaterede, at essen var en fare for hele byen, da den var lige så høj som Jørgen Bertelsens nye ladehus; der var kun 3-4 alen mellem den og hans stråtag. Arnt Olufsen var ikke til sinds at bøje sig godvillig, da hans esse havde stået der i mange år; det var købmanden der havde bygget sit nye ladehus for nær, og med megen ret hævdede kleinsmeden, at taget burde være af tagsten og ikke strå og lyngtørv.⁷⁴⁾ Brandfarlig var selvfølgelig de mange gærder rundt om i byen; med forfærdelse hørte magistraten, at soldaterne og andre afslog asken fra deres tobakspiber ved tornegærdet om Jacob Nielsens byggeplads; han blev »opvaret« på rådhuset og fik ordre til at fjerne tornegærdet.⁷⁵⁾ Ildebrandene manede til forsigtighed, selvom denne nok må siges at være overdreven, når byfogeden i 1738 erindrede borgerskabet om ikke at gå med tændte tobakspiber på gaden.⁷⁶⁾

Brandvæsen. For at kunne bekæmpe brandfaren var det nødvendigt, at byens fire rodebrønde samt rådhusbrønden, der holdtes i stand af hele byen,

var i forsvarlig orden, men også på dette område smøledes der. Brønddækslerne var tit i uorden og en fare for mennesker og dyr; det var en bitter Søren Andersen, der klagede over, at hans gris var druknet i brønden ved Vesterport, og derfor forlangte fuld erstatning.⁷⁷⁾ Det var et rimeligt krav til borgerne, at de holdt deres brønde i orden, men heldigvis nøjedes man ikke med det. I 1666 anmodede byfogeden borgmester og råd om at påbyde borgerne at forfærdige lange stiger, brandhager og brandspande, »som på forordnede steder kunne forvares og om fare påkom at forbruges«. ⁷⁸⁾ Efterhånden følte man trang til bedre slukningsredskaber, og i foråret 1715 blev borgerskabet kaldt til rådhuset, hvor magistraten ville drøfte anskaffelsen af en sprøjte. Borgerne var villige til at anskaffe den, og man enedes om, at enhver skulle give til borgmesteren, hvad han mente at kunne undvære.⁷⁹⁾ Det gik nu ikke så let med at få pengene ind, og da branden rasede om efteråret samme år, savnede man stærkt sprøjten. Endnu i foråret 1716 var der ved frivillige bidrag ikke indkommet så meget, at den kunne anskaffes, hvorfor man blev nødt til at ligne restbeløbet på næste års taxt.⁸⁰⁾ Samme forår anskaffedes den for 52 rdl., men kobbersmeden fik dog først sine sidste penge i 1720.⁸¹⁾ To år efter kunne borgmester Jørgen Jacobsen triumferende meddele stiftamtmand Sehested, at byen nu havde en sprøjte med slange, et beslagent kar, alt stående hos Jonas kobbersmed uden for Østerport, samt en stor brandhage med 2 arme, en enkelt brandstige og en lang stige ved rådhuset. Hos borgerne fandtes 11 stiger, 26 brandspande og en håndsprøjte.⁸²⁾

Stiftamtmand Sehested interesserede sig stærkt for indretningen af et ordentligt brandvæsen i købstæderne, og i 1735 forhandlede han med dem om indførelse af en brandordning og anskaffelse af brandredskaber.⁸³⁾ To år efter fremkom hans forslag, der gik ud på, at der i hver købstad skulle være en brandinspektør, udnævnt af stiftamtmanden efter magistratens forslag, han skulle have hjælp af en brandassistent. Brandmandskabet skulle udtages af magistraten, der også skulle anskaffe brandredskaber. En brandkasse skulle oprettes, der skulle have indtægter af bøder og afgifter.⁸⁴⁾ En brandordning for Fyns Stift blev approberet 22/2 1737,⁸⁵⁾ samme år udnævntes Jakob Engberg til brandinspektør i Faaborg og Hans Weier til assistent.⁸⁶⁾ Byens udgifter til brandredskaber, inspektør- og vægterløn beregnedes i 1738 til 163 rdl.⁸⁷⁾ Endnu fungerede den gamle sprøjte, men 10 år efter trængte den til en afløser, og da dette ville falde »almuen for

tungt« at skaffe pengene på en gang, vedtoges det at yde pengene i rater hveranden måned.⁸⁸⁾

Smitsomme sygdomme. Gang på gang høres om smitsomme sygdomme. Den almindelige urenlighed i gader og stræder, hvor møddingerne hobede sig op, mens spildevand hist og her dannede store uappettilige søer, gav en rig jordbund; og hvad den personlige hygiejne angik, så var der meget at ud-sætte. Særlig i 1672 rasede en smitsom sygdom; om sommeren døde i løbet af en måned 16 mennesker, deriblandt »den blå fiskers barn«. 10 år efter medførte misvækst nye sygdomme. I 1710 var påny megen sygdom i byen; sognepræsten Jakob Kullerup mistede sin hustru og 2 børn i løbet af 2 måneder, 3 uger var der mellem hvert dødsfald. »Det gik ikke af uden hjertesorg og hjertens bekymring«, skriver den hårdt ramte præst, da han slutter indførslen af dødsfaldene i kirkebogen. I foråret 1747 hærgede en smitsom syge, kaldet »springlings«, hvoraf købmanden Ernst Klepsing døde; kapellanen Laurids Lillelund og 4 andre, der havde omgædes den døde, lå syge;⁸⁹⁾ samme efterår rasede børnekopperne i byen og dens omegn. Mølmark fortæller, at over en snes børn døde, og mange lå og blev krøblinge; »jeg lever i daglig angst for dem, så som Gud endnu har sparet mig«.⁹⁰⁾ Også de veneriske sygdomme fandtes i byen. Om konsumtionsforvalteren Laurids Jensen Skjoldemose hedder det, at han var så befængt med »Franzoser og slemme sår«, at han skulle holde sig borte fra folk, til han blev kureret.⁹¹⁾

Da pesten rasede i landene omkring Østersøen i 1710, var byens øvrighed ivrig efter at undgå smitte udefra. Al sejlads på Østersøen og København ophørte,⁹²⁾ vagtposter opstilledes i portene med ordre til ikke at indlade nogen fremmed, medmindre han var forsynet med sundhedspas. Der oprettedes en sundhedskommission bestående af borgmesteren, en rådmand og 6 købmænd.⁹³⁾ Kommissionen mødtes ugentlig, undertiden oftere, når der ikke var ting- eller rådstuedag, i et kammer på toldboden, sædvanligvis ved et skibs ankomst. I kammeret var til »præservation« eddike eller vand og røgelse af enebær, beg, svovl, salpeter, malurt og andre stærkt lugtende urter. Alle rejsende, hvad enten de kom til lands eller til vands, skulle undersøges, især jøder.⁹⁴⁾ Tolderen Johan Gerdes enke var ikke begejstret for at have kommissionen på toldboden, hun undskyldte sig med pladsmangel, og magistraten bad derfor stiftamtmanden om tilladelse for

kommissionen til at samles i Jørgen Thomsens hus, der ikke lå så langt fra skibbroen.⁹⁵⁾

Stiftamtmanden traf strenge forholdsregler for at undgå pesten. Af hensyn til smittefaren skulle magistraten sørge for at holde gader og huse rene og afskaffe ådsler og anden urenlighed. Garvere og skomagere, som beredte læder, og felberedere og andre, som rensede og solgte »hvad som de medhandlede i vand«, skulle gøre dette udenfor byen, for at dennes rene vand ikke skulle blive forurenset. Det blev forbudt at holde svin i gårdene eller på sti, og selvfølgelig heller ikke på gaderne, men kun udenfor byen.⁹⁶⁾ Man for hårdt frem mod dem, der uden tilladelse forlod byen. To skomagere, der var draget til Sjælland, blev ved hjemkomsten anbragt i corps de garden, hvor nogle borgere holdt vagt over dem; senere blev de idømt en mulkt til byens fattige og anbragt i karantæne på Brandsø.⁹⁷⁾ Da pesten i 1712 rasede i Holsten, lå en vagtbåd fra byen for at hindre, at nogen kom i land fra Holsten eller Als; kun jomfru v. Holsten fik lov til at rejse til Als, da hun ikke skulle tilbage igen.⁹⁸⁾

Læger. I byen fandtes ingen læger. En forordning af 1672 fastsatte, at ingen måtte udøve lægepraksis ved indvendige sygdomme, medmindre han havde taget medicinsk doktorgrad ved universitetet eller kunne godtgøre, at han havde en tilsvarende grad fra et fremmed universitet. I anledning af den truende pest i 1711 ansattes 2 provincillæger på Fyn, Daniel Martinus og Johan Phillip Meiners, tilsammen fik de 480 rdl. årligt, og heraf betalte Faaborg 10 rdl.⁹⁹⁾ Dette gav stødet til oprettelse af en stilling som landphysikus i 1724. Hans årlige løn ansattes til 400 rdl., byens andel heraf blev 10 rdl., der af de eligerede mænd skulle lignedes på de fornemste borgere og købmænd og leveres ham hver Mikkelsdag.¹⁰⁰⁾ Byen stod ofte tilbage med betalingen, og stiftamtmanden måtte indskærpe magistraten at sørge for, at pengene blev opkrævet og sendt dr. Musæus.¹⁰¹⁾ Årlig kom han to gange til Faaborg, nemlig hvert forår og efterår »for at hjælpe enhver til rette for deres svagheder«.¹⁰²⁾

Barberer og kirurger. Langt ældre end lægen i byen var bartskeereren eller barbereren. De var også meget mere nødvendige for datidens mennesker. De tilkaldtes, når folk havde brækket en arm eller et ben, eller når de på anden måde, f. eks. ved vold, havde fået en ydre skade. Da de ikke kunne

studere ved universitetet, måtte de ad praktisk vej skaffe sig erfaring og øvelse i behandling af benbrud og sår; egentlig operativ virksomhed gav de sig dog ikke af med, den vedblev at udøves af omrejsende kirurger, for en stor del tyskere.¹⁰³⁾ Den Georgius Tidemand fra Westfalen, som Joakim Gødtke badskær i drukkenskab kaldte en brok- og stensnider var vel en sådan omrejsende kirurg.¹⁰⁴⁾

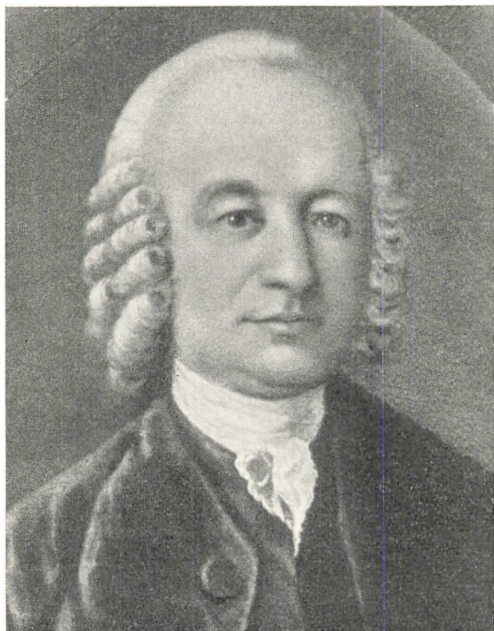
Som nævnt var der allerede barberer i Faaborg i det 16. århundrede. I 1638 var der to, der foruden byens folk også kurerede folk i omegnen.¹⁰⁵⁾ Badskæreren Herman Skilling stævnedes i 1649 to brødre fra Haastrup, der ved nattetid havde »udfordret« ham af hans hus og til Haastrup; han havde senere haft dem som patienter i sit hus, og derfor krævede han 5 sldl. i badskærløn.¹⁰⁶⁾

Ved nye lavsartikler 1684 ordnedes badskærernes stilling. Ingen måtte fra nu af nedsætte sig i en købstad, førend han var fundet dygtig af det medicinske fakultet og nogle barbermestre; senere bestemtes, at ingen måtte antages som læredreng, der ikke kunne læse og skrive dansk, tysk og latin samt nogenlunde forstå de almindelige gloser vedrørende kirurgi.¹⁰⁷⁾

I begyndelsen af det 18. århundrede var Otto Didrik Mansfeldt badskær, senere nævnes han som stadsbarber.¹⁰⁸⁾ Da han klagede over, at stadens »onera« pålagdes ham, fritog stiftamtmanden ham for de kommunale byrder, »da ingen kan vide, hvorlænge man kan undvære hans profession«.¹⁰⁹⁾ Senere prøvede han også på at unddrage sig indkvarteringsbyrden, men det modsatte magistraten sig; hans fritagelse gjaldt efter dens mening kun for »byens besværinger som kæmner, rodemester, ting at sidde, syn og sandemænds udmeldelse«. Der var aldeles ingen grund til at fritage ham, da han var på landet, når der var mest brug for ham.¹¹⁰⁾ Mansfeldt havde sin hyre med Søren Andersen kandestøber, hvem han beskyldte for kvaksalveri. Søren Andersen var en flittig mand at dømme efter stadsbarberens udsagn; ikke blot var han byens eneste kandestøber, men han ernærede sig desuden ved fiskeri, skærsliberi samt ved at støbe hagl og »tynde« træer.¹¹¹⁾ Det kneb for Mansfeldt at få sine honorarer inddrevet, og ofte stævnedes han sine tidligere patienter og kunder som bogbinder Laurids Petersen, der skyldte ham 4 års barberløn; det var 3 mk., men bogbinderen havde et modkrav for 4 katekismus og 2 evangeliebøger til Mansfeldts børn, indbinding af en bog kaldet Herbarium, en apotekertakst i kvarter, en duodez medicinbog, en almanak og to kalendere.¹¹²⁾ Stadsbarbereren døde 1726; han havde forment-

lig forlængst sørget for sin ligsten, thi i en injurieproces med en felbereder havde han sluttet forlig på den betingelse, at felberederens broder, en tinstøber, skulle udhugge hans ligsten med gravskrift.¹¹³⁾

Magistraten havde i tide sørget for hans efterfølger. Den havde indkaldt Simon Hempel til at være kirurg i Faaborg, når Mansfeldt døde. Hempel var tysker, født indenfor Rigsstaden Ulms område; efter at have stået i lære

Simon Hempel 1698-1765
Kirurg og postmester
(privateje)

hos faderen var han forskellige steder i Tyskland og kom tilsidst til Hamburg; og med byens flåde var han på hvalfangst ved Grønland og kom i året 1720 til Faaborg.¹¹⁴⁾ Han havde kgl. Maj.s brev og tilladelse til at ernære sig som eneste kirurg, når Mansfeldt døde, og han blev hurtig vel anskrevet. Stiftamtmanden fremhævede, at han i den korte tid, han havde været i byen »næst Guds bistand har gjort adskillige gode prøver udi sin kunst, det alle er vel tilfreds og fornøjet med«. Han roste ham for hans skikkelige levned, og gudensvends eller drengs hjælp kunne han nok forrette, hvad der forefaldt, men stiftamtmanden mente, at

det ville falde besværligt nok at leve af bestillingen, »eftersom her kun er et lidet sted og fortjenesten ganske slet.«¹¹⁵⁾

Da den gamle Mansfeldt døde, blev Hempel i foråret 1726 ene kirurg efter at have ladet sig examinere af det medicinske fakultet i København.¹¹⁶⁾ Branden i 1728 ruinerede ham. Hans nybyggede gård brændte, den bestod af 7 fag hus til gaden, »en kvist og kammer oven på og jordkælder under«, desuden var der et ladehus med 7 fag. Alt hans bohaves samt medikamenter brændte. Gården var teglhængt og kunne ikke opbygges for 600 rdl., tabet af bohaves og medikamenter anslog han til 1000 rdl.¹¹⁷⁾ Han tog straks fat på at opføre en ny gård til gaden, men på grund af armod fik han den

ikke færdig og indgav derfor en supplik til kongen om at måtte besøge godtfolk i Danmark med en kollektbog.¹¹⁸⁾ Også han generedes i sin gerning af kvaksalvere; særlig klagede over han Mansfeldts sønner, der blandt andet opererede for brok og pralede af at have »opskåren og kastreret over 600«.¹¹⁹⁾

Jordemoder. I denne tid fik byen også en jordemoder. Ved lægeordinansen af 4. december 1672 blev det påbudt, at jordemødrene, der hidtil havde fået deres forskrifter af præsterne, for fremtiden skulle examineres af lægerne. 1685 sørgede man for, at der kom jordemødre i de forskellige egne af landet. I slutningen af 17. århundrede nævnes Maren fostermoder i Faaborg, hendes virkefelt var dog ikke alene byen; thi det hedder om hende, at hun var mest på landet hos fornemme folk,¹²⁰⁾ det kneb vel for hende at tjene til livets ophold i byen; magistraten opfordrede da også i 1724 borgerne til at give hende fornøden »subsidia«, da man ellers risikerede, at hun forlod byen.¹²¹⁾

Apotek og apotekere. Medicin måtte borgerne i den største del af perioden skaffe sig udefra eller fra omvandrende apotekere, der undertiden slog sig ned i byerne, hvad formentlig gælder om den apoteker Michel Patran, der i foråret 1662 stævnedes af borgmester Laurids Hansen til betaling af 10 mk. 8 sk. for husleje til påske 1662.¹²²⁾ Lægeordinansen i 1672 gav apotekerne eneret til handel med medikamenter, de blev fritaget for skat og indkvartering. Ingen kunne få apotekerbevilling, der ikke havde ladet sig examinere og var blevet godkendt af det medicinske fakultet og apotekerne i København.

Et apotek oprettedes først 1737. Byens første apoteker er Frederik Ludvig Wette. Han indgav en ansøgning til kongen om tilladelse til at oprette et apotek i Faaborg, »efterdi sammesteds intet hidentil har været, og borgerskabet gerne vil have et sådan«. Han bad desuden om tilladelse til at sælge »alle hånde gewurz« samt vin og brændevin. Wette var født i Sønderborg som søn af sognepræsten. Han blev uddannet i København, som han forlod efter branden i 1728, derefter var han i Flensborg, Horsens, Altona, i stiftet Bremen og Frederiksstad. 1736 havde han fået attest fra det medicinske fakultet. Han blev på det varmeste anbefalet af borgmester Jørgen Jacobsen, da Faaborg og de omkringliggende herregårde »såvel som bønder«

kunne have stor nytte af, at der boede en apoteker i byen, så de kunne få det, de ellers måtte købe i Odense eller andre steder, »hvorved mange fattige måtte krepere formedelst de ej udi en hast kunne få det nødvendige til helbreds konservation; om han kan leve, må han selv besørge«. Jørgen Jacobsen håbede dog, det gik, når han fik lov til at sælge »gewurze og drikkende varer«. Også provincialmedikus dr. Carl Musæus anbefalede. Det var ganske vist »en stærk resolution« af en apotekersvend at nedsætte sig i så fattig en by som Faaborg og at love at holde der et godt og forsvarligt apotek, det ville imidlertid være nyttigt og gavnligt for byen, men på grund af dens tilstand ville det sikkert ikke blive meget værd; man skulle derfor forlange forsikring fra ham om at holde et godt apotek, »thi af slette apoteker har landet ingen ære, byen ingen nytte, men derimod de syge og hans egen samvittighed stor skade«. Borgmesteren holdt ham underrettet om ansøgningens gang, og Wette lovede at oprette et apotek sådan, at fysikus ved sin visitation ikke skulle finde »nogen manquement, men det er dog ikke muligt at skaffe store kvantiteter og materialer, men der skal findes de sorter, der begæres«.

Glædede øvrigheden og borgerne sig til at få et apotek, var til gengæld apoteker Franch i Assens gram i hu. I et brev til stiftamtmanden protesterede han, da et apotek i Faaborg ville blive hans ruin. Assens var en fattig by, og han kunne ikke undvære Faaborg og omegn.¹²³⁾ Protesten blev ikke taget til følge. I juni 1737 fik Wette bestalling som apoteker i Faaborg,¹²⁴⁾ og samme efterår købte han som tidligere omtalt borgmester Jørgen Jacobsens store nybyggede gård på hjørnet imod Torvegaden, hvor byens apotek siden har ligget. Det viste sig snart, at byen ikke kunne bære et apotek. Wette klagede i 1743 sin nød til stiftamtmanden; det gik meget dårligt, da de kostbareste medikamenter, som dog skulle findes, ikke kunne sælges, han bad derfor om tilladelse til at drive handel mod at svare 6-8 rdl. årlig til byen; han klagede desuden over, at en del af de specerier, der alene burde sælges på apoteket, forhandlede af købmændene. Købmændene erklærede sig villige til at lade ham drive købmandsskab, når han tog borgerskab, indførtes i byens næringstaxt og betalte efter sin handels afkastning.¹²⁵⁾ 1749 så han sig nødsaget til at give op; om sommeren solgte han sin gård med det deri oprettede apotek til apoteker Nikolaj Gold. Wette forlod derpå byen og tog ophold i Nordborg på Als.¹²⁶⁾

Værtshuse. Ved en forordning i 1695 påbød regeringen magistraterne i de store købstæder og ellers i de købstæder, »hvor de ordinære agende poster farer igennem, og hvor almindelige landeveje gå«, at sørge for, at der fandtes værtshuse, hvor de rejsende kunne tage ind. Der skulle være mindst 4 værelser med gode og rene senge, fornødne ildsteder samt stald til 6 par heste. Værtshuset skulle være i en sådan tilstand, at de rejsende der kunne være lige »såvel logerede« som hos en af de mest velstående af byens borgere. Faaborg var hverken en stor by eller lå ved alfar vej; overfartsstedet var ved Bøjden, så kun få rejsende kom til byen. De måtte ikke leje bøndervogne, men skulle leje borgervogne,¹²⁷⁾ hvilket skete hos byens velhavende borgere, der holdt hest og vogn.¹²⁸⁾ 1671 nævnes der dog 3 vognmænd i byen, og det indskræpes købmændene og de rejsende at bruge dem, da de har stærke heste og udgør et vognmandslav.¹²⁹⁾

Noget værtshus var der endnu ikke; de fremmede overnattede hos en af de fornemme borgere; man tog således ind i Karen Achtonias gård. 1737 ansøgte købmand Hans Weier kongen om at blive privilegeret værtshusholder og om at få eneret på udskænkning af vin; borgmesteren havde imidlertid allerede »anordnet« Peter Jørgensen Mahl dertil, formentlig fordi han havde købt Karen Achtonias gård lige inden for Vesterport.¹³⁰⁾

Strid med Bøjden om færgeret. Det var dog som nævnt kun få rejsende, der drog over Faaborg til hertugdømmerne, de fleste fulgte landevejen fra Nyborg til Bøjden og tog derfra over til Als. Dette så købmændene ikke med stor glæde, blandt andet på grund af de smuglerier, der fandt sted her, og i 1706 indgav de et forslag til rentekammeret om oprettelse af et færgested i Faaborg og nedlæggelse af det i Bøjden. Forslaget blev taget til følge. I januar 1707 forbød stiftamtmand Pritzbuer færgestedet ved Bøjden, og i Faaborg var der allerede bygget en færgebåd, med hvilken man ville betjene de rejsende.¹³¹⁾ Man havde ikke sparet på argumenter fra byens side; således gjorde man opmærksom på, at der ganske vist kun var to mil fra Bøjden til Als, men tre fra Faaborg, til gengæld var der 1½ mil kortere fra Nyborg til Faaborg end fra Nyborg til Bøjden. De steder, hvor man ville lande på Als, tilhørte kongen; der var ganske vist ingen havn, så fartøjerne skulle »opvindes« ved et spil for at være sikre, men det havde altid været skik og brug der på stedet. Rejsende, der kom fra Als og Holsten, kunne let få logi i Faaborg og vogne til Nyborg og andre steder. Ved Bøj-

den var der kun små både, så hvis nogen ville have heste og vogn over, måtte de først tilkalde de store både fra Als, og hvis ingen af dem var hjemme, måtte der bud til Faaborg. Foruden den omtalte færgebåd tilbød to Faaborgskippere at anskaffe en båd, der kunne overføre heste og vogn, og to mindre både til passagerer. De var også villige til at sejle til Kiel, Flensborg og Eckernförde.¹³²⁾ Når vandet ved Faaborg lagde til om vinteren, ville de have lov til at indtage folk ved Dyreborg. Ordningen blev ikke af lang varighed. Under Den Store Nordiske Krig, da manglen på skibe og søfolk var stor, magtede byen ikke opgaven. I 1717 hedder det, at der er ingen færger eller færgeløb, så de rejsende tog over ved Bøjden.¹³³⁾

Ønsket om at fratage Bøjden færgestedet var dog stadig levende, og i 1739 indgav købmændene med prokurator Jakob Engberg i spidsen en klage til stiftamtmand Sehested over færgeløbet, der efter deres mening uden hjemmel var knyttet til Bøjden og Hvedholm. Det lå ubekvem for de rejsende og gav anledning til toldsvig. Bådene ved Bøjden kunne heller ikke overføre kareter, men hertil måtte tilkaldes de fyrstelige både fra Als. Der var heller ikke ingen ordentlige indkvarteringsmuligheder, og det var vanskeligt for de rejsende at komme i færgebåden, medens Faaborg havde en god skibbro. Endelig hævdede man, at Frederik IV i 1707 havde flyttet færgestedet til Faaborg.

Over dette angreb blev Preben Brahe til Hvedholm meget ophidset. Han erklærede, at overfarten havde fundet sted »siden alders tid«, og at Hvedholm havde haft den frihed og rettighed, »som med stor bekostning er indrettet og over 100 år har været til Bøjden«. På Sallinge herredsting fik han tingsvidne på, at færgestedet længe før Hvedholms brand i 1681 havde været llovgigt færgested, benyttet af konger og fyrster. Fire gamle mænd fra Bøjden og Horne vidnede, at i 70 år og mere havde Bøjden været færgested til Als, også rejsende fra Odense var kommet den vej, ligeså de kongelige personer. Christian den V's dronning havde bekostet en bro i stranden, dens rester kaldtes endnu »Dronningens bro«. På Als var der en god havn, og søen var åben om vinteren. Hvedholms ejere havde altid forbudt at overføre købmandsvarer uden toldseddel. Færgelejet var i en sådan tilstand, at alle uden ophold dag og nat kunne overføres, selv med vogne; til Bøjden førte en rigtig landevej med milepæle. En flytning af færgestedet ville være til skade for Hvedholm, og de familier, der nu levede af færgelejet, ville ikke kunne svare skat til kongen og herskabet. Dette tings-

vidne sendte Preben Brahe til stiftamtmanden og bad om assistance; det drejede sig om Hvedholms gamle rettighed, og Bøjden by ville blive ruineret.

Bølgerne gik højt. Striden affødte mange skrivelser, og tilsidst nedsattes en kommissionsdomstol, for hvilken købmændene frafaldt deres påstande som uhjemlede. Preben Brahe blev kendt berettiget til færgeløbet, »der i umindelige tider havde fulgt hans forgængere som ejere af Hvedholm.«¹³⁴⁾

Postkontor og postmestre. Under Christian II indførtes et postvæsen her i landet, og på Christian IV's tid betalte landets købstæder et årligt beløb til postbudenes underhold; for Faaborgs vedkommende beløb det sig til 6 dl.¹³⁵⁾ I 1694 kom en forordning om postvæsnet. Hovedpostruten gik fra Hamburg til København, to gange om ugen var der ridende post til Hamburg og lige så tit tilbage igen, på tre dage nåede et brev fra København til Hamburg. Fra hovedruten gik der post til de forskellige købstæder, dels ridende og dels gående.

Ved samme lejlighed fik Faaborg sit postkontor.¹³⁶⁾ Postmestrene blev fritaget for indkvartering af den gård, de beboede, samt for al personal tyngde og besværing. Byens første postmester var borgmester Jacob Jørgensen, der efterfulgtes af sønnen Jørgen Jacobsen.¹³⁷⁾ I anledning af postkontorets oprettelse meddelte magistraten borgerskabet, at enhver, der ville have brev med posten, skulle levere det om onsdagen, før det ringede sammen til prædiken, og om lørdagen inden kl. 9 formiddag. Et brev mellem Faaborg og Odense kostede 4 sk., og hvis man ellers ville have bud med til Odense, skulle postrideren have særskilt betaling.¹³⁸⁾ Det var ikke noget fedt embede at være postmester, da han selv måtte holde postrytteren »på gevinst og forlis«;¹³⁹⁾ alligevel søgte Jørgen Jacobsen at skaffe sønnen »expectance« på embedet, »hvorefter han kan have liden subsistance, men endog være befriet for byens onera, som er det bedste, der er ved den.«¹⁴⁰⁾

Klingenberg. Byens anseligste gård var stadig Klingenberg, der endnu ved periodens begyndelse var i adelig eje. Gården ejedes af to adelsdamer, jomfruerne Anne og Dorthe Bille, den første døde 1654, den sidste under Karl Gustav krigene. Ved samme lejlighed blev gården fuldstændig ødelagt, og Dorthe Bille var ved sin død meget forgældet. Jomfruernes arving var fru Karen Bille, gift med Falk Gjøe til Hvidkilde. Hun stævnedes af borgere,

der brugte Klingenbergers jord.¹⁴¹⁾ Det blev en vidtløftig proces, fordi borgerne havde jorderne i pant, men mange havde mistet pantebrevene under krigen. Billerne havde også en anden gård i byen, nemlig Grønnegård, der ligeledes var blevet ødelagt under krigen; den lå »norden på Torvet«, og den havde »det gemene og fattige få borgerskab« gjort udlæg i for manglende kontributioner. Angående denne gård kom det også til en proces,

Karen Bille 1598-1670
Til Hvidkilde (Frederiksborg)

vanskeliggjort ved, at dokumenterne ligesom for Klingenbergers vedkommende var gået tabt.¹⁴²⁾

Resultatet blev dog, at Klingenbergers ejendomssted tilfaldt fru Karen Bille, men derimod ikke Grønnegårds ejendomssted; ganske vist lejede hun det til Henrik Jakobsen smed, mod at han betalte skatter og afgifter, og 1675 skødede hendes arvinger den til ham, men smedens ejendomsret blev bestridt af Anders Jørgensen maler, der i 1675 havde købt stedet af rådmand Rasmus Jørgensen, der selv havde fået det tilskødet af byen.¹⁴³⁾ Maleren gik af med sejren, i 1678 og i 1686 pantsatte han sin gård

kaldet Grønnegård liggende på nordre side af Torvet.¹⁴⁴⁾ Fru Karen Billes arvinger havde i 1672 solgt Klingenberg til forpagteren på Egeskov Oluf Christensen. Som stedets ejer mente han at have ret til de to øverste stole i kirken ligesom de tidligere ejere af gården. Han lod derfor opsætte to stole øverst i kirken, en på hver side. Som tidligere nævnt ville byen ikke finde sig i det, da stolene hindrede folk i at gå til alters, hindrede dem i at vende med lig og berøvede kirken de fornemste begravelser. Byen anlagde sag mod forpagteren, og sagen gik til landstinget.¹⁴⁵⁾ Om det var af den grund, Oluf Christensen skilte sig af med Klingenberg, vides ikke, men det er en kendsgerning, at han i 1684 skødede til oberstløjtnant Buchard Drewitz til Brudagergård en ejendomsgård i Klostergade, liggende mellem

Lille Kirkestræde og Poul Nielsens gård med sine tilhørende 7 boder og hosliggende Klingenbergers byggested og plads, såvel som underliggende urtehave, abildhave og haverum, strækkende sig fra Lille Kirkestræde til Oluf Rasmussens hus og fra Klostergade til Store Kirkestræde, løbende ned til klostergrunden; desuden medfulgte 4 tdr. og 4 skp. ager og engbund liggende for Faaborg.¹⁴⁶⁾ Senere ejedes den af byfogeden Christoffer Hansen Brolund, og endnu i 1750 nævnes den, da blev Klingenberg plads og derpå oprejst tømmerbygning til 10 fag hus på den nordre side i Grønnegade skødet til kapellanen Laurids Lillelund for 100 rdl.¹⁴⁷⁾

Overtro og uvidenhed. I købmandsgårdene og i håndværkernes værksteder samt på skibbroen stred man som i århundreder med det daglige arbejde. Slid og slæb, nød og fattigdom satte sit præg på menneskene. De daglige trængsler og bekymringer opfyldte sindet, snæversyn og uvidenhed var fremherskende hos størstedelen af borgerne. En af taxereborgerne i 1668 kunne hverken læse eller skrive,¹⁴⁸⁾ og endnu i slutningen af det 17. århundrede magtede de fleste borgere ikke skrivekunsten.¹⁴⁹⁾ Intet under, at djævl- og heksetro stadig trivedes og satte skræk i sjælene. Da en del af byens rådmands- og købmandsfruer i 1643 var samlede til ligvagtt over sogneprestens barn, gik Anna Olufsdatter omkring med de andre kvinder, men pludselig vendte hun om og krøb under bordet. Christen Laursen råbte da til hende: »Kom Anna Olufs. Jeg vil tage imod Eder, det er så hundeligt at krybe under bordet«, men fik til svar: »I må tage mod djævelen, og han fare i dig og gid du få en ulykke.« Om Maren Olufsdatter hedder det, at hun ved Niels Tønnesens bryllup havde stået i stuedøren og råbt: »Den, der nyste af mig, Gud give han få en ulykke, og den skal han få.« Peder Bymand beskyldte hende og søsteren for at have givet ham 10 rdl. for at skaffe dem en, der kunne »fli ler« mellem Christen Laursen og et kvindemenneske, nemlig Maren Olufsdatter, hvad hun benægtede, faldt på knæ og bad, hun straks måtte »synke neder under djævelens vold og magt, om hun det havde gjort eller begæret«. Ved en anden lejlighed skulle hun have sagt, at Christen Laursen skulle få en ulykke, om det så skal »koste mig denne potte fuld af de trinde; thi det er mig lovet.«¹⁵⁰⁾ Når byens gode kvinder opførte sig således, forstår man bedre, at Else Ditlev skrædders under en udlægsforretning råbte til byfogeden, at hun havde bedt for den anden byfoged, »han levede ikke længe efter, så skal jeg gøre for Eder«; hun

slap med en advarsel.¹⁵¹⁾ 1664 stævnedes sognepræst Just Ludvigsen Oluf Nielsen degn i Faaborg, der var beskyldt for »genvisningskunst«. Han havde i Horne kirke vist en gårdmand, hvem der havde slået hans so ihjel, og fået 3 mk. derfor.¹⁵²⁾ Så sent som i 1781 var Niels Haagerup på Lyø for at forsvare en gammel kone, der var beskyldt for trolddom.¹⁵³⁾

Stridbarhed og råbed. Drab var stadig almindeligt, hvad kirkebogen kan vidne om. For året 1669 meldes: 14/1 begravet mølleren fra Røde Mølle, dræbt på hjemvejen fra Faaborg ved Langs mølle, 28/6 begravet Hans Pedersen, som blev slået ihjel, og 8/11 Christian rytter i Katterød, som blev stukket ihjel. 1675 6/6 begravet Jens Nielsen på kirkegården, »som de slog ihjel ved Stampemøllen«. Endnu et eksempel kan nævnes, i 1680 blev Jørgen Thomsens svend begravet, han blev stukket ihjel af en karl, der tjente borgmester Jacob Jørgensen. Stridbarheden og råheden var ikke mindre end tidligere, tingbøgerne kan fortælle artige ting herom. Peder Jensen klagede over, at Mads Thuesen havde overfaldet ham, slået ham til jorden og trukket ham i håret, medens Mads Thuesens kone trak bukserne af ham.¹⁵⁴⁾ Anders Nielsen fra Diernisse blev anklaget for at have overfaldet en Faaborgborger uden nogen årsag, bidt i hans øre og trakteret hans gæster med hug og slag.¹⁵⁵⁾ Kvinderne var ikke meget bedre end mændene. Jep Simonsen måtte betale 4 mk. for det klammeri, hans kone »begik« med Laurids smeds tjenestepige »på deres malkevej i marken«.¹⁵⁶⁾

Selvfølgerlig vakte det stor opsigt, at to af byens mere ansete kvinder kom op at skændes under højmesseprædikenen i kirken. Da hr. Jørgenen efterårsdag i 1646 stod på prædikestolen og læste evangeliet, råbte Mette Niels Clausens fra sin stol: »I dannekvinder, vil I lide, at denne rytterhore (Anna Niels Thygesens) skal stå over Eder«. Anna Niels Thygesens vendte sig om til hende og sagde: »Vil I ikke skaffe mig fred at stå i kirken og høre Guds ord, da bliver jeg nødt til at gå af kirken«. Hr. Jørgen blev fortørnet over kvindernes skænderi og råbte fra prædikestolen: »Vil I præke, så vil jeg tie, skal jeg præke, så vil I tie«. Som kirkens forstander klagede rådmænd Hans Nielsen over denne »sælsomme tumult«. Det kom til en celeber retssag, der sikkert blev fulgt med glødende interesse.¹⁵⁷⁾ Det er ikke mærkeligt, at børn og unge mennesker tog ved lære af de gamle. Hyppigt fortælles om slagsmål og drengestreger. 1697 klagede organisten over, at folk og drenge gik op på orgelværket og lavede tumult og tilføjede »værket skade«.¹⁵⁸⁾

Datidens fornøjelser. Mange fornøjelser havde man ikke, til gengæld nød man dem, der var, i fulde drag; det var sjældent andre end dem, man selv foranstaltede ved at indbyde gode venner og naboer. Dåb, bryllup og begravelse var stadig de lejligheder, ved hvilke slægt og venner mødtes. Også de borgere, der ikke var inviterede, kunne have glæde af et bryllup, hvad der var tilfældet, da Laurids Jensen Skjoldemose ægtede toldereren Jørgen Hansens enke; da var der nemlig musik foran huset, før folk gik til kirken, for kirkedøren og siden hjemme i huset.¹⁵⁹⁾ Ofte ønskede man, at det skulle gå finere til, end ens stand tillod det. Både byfogeden og kirkeværgen stævnedes to håndværkere, fordi de havde holdt bryllup, skønt de endnu ikke var borgere. Endvidere havde de ladet sig vie til højmesse og ladet kirkeklokkerne kime, skønt tjenestepiger og de med ringe formue skulle lade sig vie til froprædiken.¹⁶⁰⁾

I slutningen af århundredet er der vidnesbyrd om andre fornøjelser end familiefester og hjemlige sammenkomster. 1698 betalte man to mark til nogle, som spillede på rådhuset.¹⁶¹⁾ 1728 logerede en komediantspiller i byen, og snart nævnes musikanter, som bosatte sig i byen.¹⁶²⁾

Drukkenskab. En meget stor del af de drab og overfald, der fandt sted, skyldes stadig overdreven brug af spiritus. Forbruget af øl og brændevin var stort, en god rus var stadig en dagligdags begivenhed, omend den kulminerede ved festlige lejligheder. Det var derfor sikkert ikke uden grund, når byfogeden erindrede øvrigheden »om den grove uskikkelighed og fylden ved adskillig skænk som før prædiken til brudefolk og kirkekvindes forsamling begåes, så ikke alene Guds ords tjeneste på sine tilbørlige tider forhindres, men også i stedet for retsindig og Guds navns ædru dyrkelse med en fuld næse ganske uberedt«. ¹⁶³⁾ Drikketiet blev mangan god borgers ruin; købmand Niels Nielsen Guldsmid kom »udi slet tilstand« og »blev på det sidste meget drikfædig«, ¹⁶⁴⁾ og om købmand Henrik Lassen hedder det, at han aldeles intet ejede, »formedelst den daglige drukkenskab, han har slaget sig til«. ¹⁶⁵⁾ Drikketiet florerede stærkt i begyndelsen af det 18. århundrede, og søfolk og håndværkere stod ikke tilbage for købmænd og embedsmænd, hvad tingbog og politiprotokol vidner tilstrækkeligt om.

Bohave. I løbet af perioden forfinedes overgangsformerne, ihvert fald for de mere velhavendes vedkommende, hvad der også satte sig spor i bohaves og

andet løvsøre. Skifteprotokoller og skiftepapirer fortæller om højere levestandard, bohavet bliver værdifuldere, og man følger den skiftende mode, selvom det må indrømmes, at man ved periodens slutning med hensyn til møbler og andet bohavet var et halvt hundrede år tilbage for hovedstaden.

Vi kan kigge ind i købmand Jørgen Thomsens store gård, der lå, hvor apoteket nu ligger. De mange rum viser den omfattende virksomhed. Vi ser den daglige stue, »contoiret«, sengekammeret, køkken, spisekammer, bryggerhus, den dybe stue, kammeret næst ved, og kammeret næst op til, svendekammeret, salen, fadebur, kammeret over bryggerhuset, rugloftet, »på svalen«, hestestalden, det øverste loft, vinkælderen, ølkælderen. I den øverste gård var pakhus, bodkammer og kalkhus.

I dagligstuen fandtes et ottekantet bord samt 12 stole med sort læder, og 4 mindre stole. Langs væggene stod en kistebænk, en slagbænk og et skab. På salen var 2 indlagte senge med udskåren himmel, et stort ovalt bord, 12 røde »ryslæderstole« og en egekiste, på væggene var spejle og 31 skilderier, hvoraf et forestillede »Københavns bombardement«. ¹⁶⁶⁾

I byfoged Brolunds gård i Klosterstræde stod i den forreste stue en jernvindovn, et langt egebord med to skuffer og fod, af stole var der ikke så få, 2 højryggede stole med gul og sort maling på lærredet, 5 »røslæderstole« og 4 sorte læderstole samt to høje træstole. Desuden fandtes der en åben bænk og et indlagt stenbord, på væggene hang 7 små skilderier og et spejl med sort ramme. ¹⁶⁷⁾ Til slut kan vi se os om i købmand Hans Justesens store stue. Her var en gammeldags himmelseng med vredne stabler, midt på gulvet stod et ovalt slagbord med 10 høje sorte stole, langs væggene stod et højt brunt skab, en blå anstrøget egetræskiste og en dragkiste. Et anstrøget tebord, et indlagt bord med to gueridoner og en lænestol med »guldpolslæder« fuldstændiggør billedet. Stuen opvarmedes af en jernvindovn, og en malmlusekroner i loftet gav den fornødne belysning. ¹⁶⁸⁾

Rede penge nævnes sjældent i skifterne, derimod oftest sølvtøj, selvom de færreste havde så vægtigt og godt sølv som herredsfoged Laurits Christensen, der ikke havde mindre end otte sølvkander, deriblandt en forgyldt med Niels Banners og fru Anna Catrine Schults våben, en anden med en Oldelands og en Gyldenstjernes våben H. O. L. og E. G. S. 1642. To sølvkander bar sl. Laurids Hansens mærke, desuden kan nævnes 4 sølvskåle, 15 sølvbægre og 16 skeer. Den omtalte købmand Hans Justesen ejede en guldkæde og flere guldringe, nogle sølvbægre og 20 skeer. ¹⁶⁹⁾ Købmand

Peder Jensen Busk »i den gamle gård« i Holkegade ejede 104 lod sølv.¹⁷⁰⁾ Rådmand Rasmus Jørgensens datter efterlod sig en guldring med en diamanth og 4 små sten, desuden ejede hun 4 andre guldringe og 21 sølvskeer, en sølvflaske, 2 balsambøsser og en sølvkæde.¹⁷¹⁾

På væggen hos flere af byens velstående borgere hang en del malerier og portrætter. Hos borgmester Christian Ottesen fandtes et maleri af Maria og barnet og »Vor Herres contrafeje« samt 14 mere verdslige malerier;¹⁷²⁾ i Hans Ibsen Klingenberges gård på Torvet fandtes 1681 fire små contrafejer,¹⁷³⁾ og hos rådmand Jens Sørensen enke var der et stort portræt.¹⁷⁴⁾ Købmand Niels Nielsen Guldsmed havde 3 contrafejer;¹⁷⁵⁾ maleren Anders Harkrug boede i flere år til leje hos ham. Rådmand Jørgen Bertelsen ejede 4 portrætter, to af sig selv og et af hver af sine hustruer;¹⁷⁶⁾ den største mængde portrætter fandtes hos købmand Henrik Lassen, søn af rådmand Naaman Lassen, i hans gård var ikke mindre end 17 små og store contrafejer.¹⁷⁷⁾ Skade, at alle disse portrætter, der vel for manges vedkommende kunne have givet os et billede af datidens borgere i Faaborg og deres forfædre, er gået tabt.

Højest sandsynligt er nogle af dem malede i selve Faaborg; foruden den omtalte Anders Harkrug kan nævnes contrafejeren Joachim Madsen Brock, der i nogle år boede i byen og bl. andet udførte arbejde for rådmand Rasmus Jørgensen;¹⁷⁸⁾ der kunne nævnes andre malere i byen, der kan have afbildet byens købmænd og rådmænd.

Et vidnesbyrd om handelens og skibsfartens betydning møder vi i skifternes mange landkort. I borgmester Christian Ottesens gård hang der 11,¹⁷⁹⁾ og hos Peter Jensen Busk fandtes 2 kort over Østersøen. En del bøger vidner om borgernes åndelige stæde, det er mest gudelige bøger, bibler og ligprædikener. Jep Klingenberg ejede dog »De hundrede viser«, formentlig Anders Sørensen Vedels folkevisseudgave.¹⁸⁰⁾ Hos Peter Jensen Busk var der et søatlas, 2 bøger med 17 søkort, en bog om det barbariske slaveri og en hollandsk gradbog.¹⁸¹⁾ Købmand Hans Justesen ejede Christian V's Danske Lov, Brochmands postil, Kingos »Sangkor« og Søren Mathisens regnebog.¹⁸²⁾ Lad os slutte med Dorthe Engelbrechtsdatters »Sangværk«, der ejedes af Hans Rasmussen Hjort.

KILDEHENVISNINGER

1229-1536

Følgende forkortelser er anvendt: BA-bispearkiv, DM-Danske-Magazin, DRBr.-Danmarks Riges Breve, F.Aa. Fynske Aarbøger, HT.-Historisk Tidsskrift, KB.-Kancelliets Brevbøger, NHT.-Nyt Historisk Tidsskrift, OAA.- Odense Amts Arkiv, RA.-Rigsarkiv, ÆDA.-Ældre danske Arkivregistratur. Hvor intet andet er nævnt, findes det utrykte materiale i landsarkivet for Fyn.

1) Hugo Matthiessen i Nordisk Kultur Bd. XVIII, 1933, s. 49, samme: Middelalderlige Byer, 1927, s. 109. 2) Aksel E. Christensen i Nordisk Kultur bd. XVI, 1934, s. 112. 3) Nordalbingische Studien, bd. I, 1844, s. 83. 4) Kong Valdemars Jordebog v. Svend Aakjær, bd. I, 1926-43, s. 53² og bd. II, 1926-43, s. 540. 5) Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1940, s. 422. 6) Kong Valdemars Jordebog v. Svend Aakjær, bd. I, 1926, s. 12¹². 7) Johs. Steenstrup: Studier o. Kong Valdemars Jordebog, 1874, s. 117 f. 8) Pontoppidan: Danske Atlas. 9) Stephan Jørgensen: Efterretninger om Faaborg Kjøbstad, 1816, s. 4. 10) Festskrift til A. Noreen, 1914. 11) Marius Kristensen i Namm och Bygd, 1928, s. 115 f., Brøndum Nielsen: Gammeldansk Grammatik, bd. I, 1928, s. 156. Jeg takker dr. phil. Anders Bjerrum for henvisningerne hertil. 12) Schrøder: Meddelelser om Faaborg Kjøbstad, 1866, s. 101. 13) D. M. 4 r. V, s. 61. 13a) Grandjean: De danske Købstæders segl til 1660, 1937. 14) Årsberetning fra Geheimearkivet, bd. II. 15) Hugo Matthiessen i Nordisk Kultur, bd. XVIII, 1933, s. 56. 16) Poul Johs. Jørgensen: Anf. værk, s. 424. 17) Faaborg Folketidende 19. okt. 1929. 18) do. 18. april, 19. april 1921. 19) Rådstueprotokol 1594, 5. dec. 1603 f. 78. 20) Faaborg Folketidende 19. okt. 1929. 21) Repert. Dipl. 2. s. nr. 2875. 22) Hugo Matthiessen: Gamle gader, 1917, s. 19, 60 og samme i Nordisk Kultur, bd. XVIII, 1933, s. 60. 23) Schrøder: Anf. værk, s. 101. 24) Hugo Matthiessen i Nordisk Kultur, bd. XVIII, 1933, s. 51. 25) Repert. Dipl. 2. s. nr. 9159. 26) Kgl. Bibliothek Ulldall fol. 186. 27) Pontoppidan: Danske Atlas, bd. III. 28) Angående kirkeinventaret henvises til Thorlacius Ussings artikel i Fyenske Årbøger, 1939. 29) Mackeprang: Danmarks Middelalderlige Døbefonte, 1941, s. 112. 30) Hofman: Fundatser, bd. VI, s. 132. 31) Repert. dipl. 2 s. nr. 5828. 32) do. 2. s. nr. 12986, Kolderup—Rosenvinge: Udvalg af gl. d. Domme, bd. II, 1844, s. 272. 33) Kgl. Bibliothek Ulldall fol. 186 s. 465. 34) R. A. D. K. 35) Repert. dipl. 2. s. nr. 10612. 36) do. nr. 6440. 37) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 132. 38—39) Skøde- og pante-prot. 1714—37, 1724 9. febr. 40) Kgl. Bibliothek Uldall fol. 186 s. 463. 41) do. Ny kgl. Samling 4⁰, 728. 42) Arkitekt C. M. Schmidts indberetning i Nationalmuseets arkiv. 43) Hofman: Fundatser, bd. VI, s. 104. 44) Kong Valdemars Jordebog v. Svend Aakjær, bd. II, 1926—43, s. 540. 45) Repert. dipl. nr. 538, 1015. 46) D. R. Br. 2. r. IX, nr. 196. 47) Repert. dipl. nr. 4085, s. 48) do. nr. 4303 t. 49) do. 4545 s. og 2. s. nr. 12774. 50) do. 2. s. nr. 12976. 51) Script. rerum Dan., bd. I, 1772, s. 320. 52) Repert. dipl. nr. 5742 u. 53) Kirkehist. Saml. bd. V, 4. s. 486. 54) Lindbæk og Stemann: De danske Helligåndsklostre, 1906, s. 18. 55) Suhm: Saml. t. d. danske Hist., bd. I, h. 1. s. 79. 56) Acta pont. Dan, bd. IV, nr. 2668. 57) Thiset: Broholm, 1909, s. 16. 58) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 132 f. 59) Lind-

bæk og Stemann: Anf. værk s. 141 f. 60) Allen: De tre nordiske rigers historie, bd. IV¹, 1870, s. 95. 61) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841 s. 132 f. 62) Will. Christensen: Dansk Statsforvaltning i 15. årh., 1903 s. 590. 63) Lindbæk og Stemann: Anf. værk. Dipl. nr. 151. 64) do. Dipl. nr. 152. 65) Acta Pont. Dan. bd. IV, nr. 2709. 66) Hugo Mathiessen: Gamle gader, 1917 s. 94 f. 67) Repert dipl. 2. s. nr. 10655. 68) Danske Kancelliregistr. 1535—50. 69) Faaborg Byarkiv, ing. Christiansens saml. 70) Thiset anf. værk, s. 16. 71) Lindbæk og Stemann: anf. værk. dipl. nr. 158. 72) do. dipl. 164. 73) Repert dipl. 2. s. nr. 4544. 74) Arkitekt Schmidts Indb. i Nationalmuseets arkiv, dommer Hvass' saml. i Faaborgs Byarkiv. 75) Om kirkens og klosterets bygningshistorie se Vilh. Lorenzen: De danske Helligåndsklostres bygningshistorie, 1912, Chr. Aksel Jensen i Architekten, 1913—14 s. 859 f., Mackeprangs indberetn. i Nationalmuseets arkiv, ing. Christiansens saml. i Faaborg byarkiv. 76) Odense Gråbrødre hosp.'s ark. adkomstdok. 1600—1630, 1629 9. juni. 77) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, I, 1841 s. 133. 78) Jakob Madsens visitatsbog v. Idum, 1932. 79) Beckett: Danmarks Kunst, bd. II, 1927, s. 55 f. 80) Velvillig meddelelse fra afdøde museumsinspektør Chr. Axel Jensen. 81) Om kirkens inventar se Thorlacius Ussing i Fyenske Årbøger 1939. 82) Dansk Kunstblad 1837—38, bd. II, spalte 165. 83) Hans Fussing i Årb. f. O. o. A. amter 1933 s. 395. 84) Om klosterets historie se Lindbæk og Stemann anf. værk. 85) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 135 f. 86) Kolderup—Rosenvinge: Gl. d. love, bd. V, 1846, s. 565. 87) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 134. 88) K. B. 1579, 17. okt. 89) Repert dipl. 2. s. nr. 7260, 9532, 10247, Odense Gråbrødre hosp.'s ark. registr. 1701 nr. 277. 90) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 134, Hoffman: Fundatser, bd. V, s. 183. 91) D. M., bd. I, s. 294: Repert. dipl. 2. s. nr. 12904. 92) Lindbæk og Stemann: Anf. værk. dipl. nr. 194. 93) Repert dipl. 2. s. nr. 5474. 94) do. nr. 11316: Årsberetn. fra Gehejmark., bd. III, s. 55. 95) Æ. D. A. bd. V¹, s. 38. 96) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. II, 1845, s. I. 97) Repert dipl. 2. s. nr. 5844, 8351; Lindbæk og Stemann: anf. værk dipl. nr. 187, 253. 98) Repert dipl. 2. s. nr. 10923; Odense Gråbrødre hosp.'s ark. adkomster. 99) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 120 ff. 100) Æ. D. A. 5¹, s. 38; Lindbæk og Stemann: anf. værk. dipl. nr. 328. 101) Vilh. Lorenzen: De d. Helligåndsklostre's bygningshistorie, 1912, s. 37 ff. 102) Lindbæk og Stemann: Anf. værk. dipl. nr. 198. 103) do. nr. 391, 399. 104) do. nr. 427, 432, 458. 105) do. nr. 280. 106) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 134. 107) Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1940, s. 102 f. 108) Repert. dipl., bd. IV, s. 93. 109) D. R. Br. 2. r. I nr. 41. 110) Steenstrup: Studier i Kong Valdemars Jordebog, 1874, s. 264 f. 111) D. R. Br. I, nr. 148, Dipl. dan. 2. r. II nr. 148. Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 123, D. R. Br. 2. r. IX nr. 196. 112) Se note 110; Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 126 f. 113) Malmö Fornminnesförenings årsskrift, 1936, s. 37, anmk. 56; Aksel E. Christensen i Nordisk Kultur, bd. XVI, 1934, s. 121. 114) Årsberetning fra Gehejmark., bd. V, s. 55. 115) Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshist., 1940, s. 425, 440. 116) Erslev: Test. fra Danmarks middelalder, 1901, nr. 64. 117) Repert dipl. nr. 6440—41; Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 128. 118) Repert dipl. 2. s. nr. 1076. 119) Rådstuebog 1668, 5. okt. 120) Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshistorie, 1940, s. 449 f. 121) Kgl. Bibl. Uldall fol. 186; Repert dipl. 2. s. nr. 5828. 122) Tingbog 1645, 21. maj. 123) Nyrop: Gilder — og Laugsskræer, bd. I, 1895, s. 189 f. 124) Repert dipl. 2. s. nr. 5467. 125) Erik Arup: Danmarks Historie, bd. I, 1925, s. 315. 126) Danmarks Riges Historie, bd. II, s. 92. 127) Suhm: Historie af Danmark, bd. XI, 1812, s. 35. 128) D. R. Br. 2. r. IV., nr. 270. 229) Danmarks Riges Historie, bd. II, s. 192. 130) Poul Johs. Jørgensen: Dansk Retshist. 1940, s. 429; Mackeprang: Købstadstyrelsen i D., 1900, s. 204. 131) Erik Arup: Danmarks Historie, bd. II, 1932, s. 109. 132) D. M. 4. r. V. s. 61. 133) Script. Serum Dan., bd. I, 1772, s. 320. 134) Repert dipl. nr. 6440. 135) Mackeprang: Dansk Købstadsstyrelse, 1900, s. 204. 136) D. M. 5. r. II, s. 121 f. 137)

do. s. 120. 138) Mackeprang: Købstadsstyrelsen i D., 1900, s. 215. 139) Mackeprang i H. T. 7. r. III, William Christensen: Dansk Statsforvaltning i 15. årh., 1903, og Mackeprang: Købstadsstyrelsen i D., 1900. 140) Mackeprang i H. T. 7. r. III, s. 189. 141) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 129. 142) Kolderup-Rosenvinge: Gl. d. Love, bd. V, 1846, s. 518. 143) William Christensen: Dansk Statsforvaltning i 15. årh., 1903, s. 602 ff. 144) Suhm: Saml. t. d. danske hist., bd. II², 1782, s. 12. 145) William Christensen: Anf. værk., s. 447 f. 146) Allen: De tre nord. Rigers hist., bd. I, 1864, s. 267. 147) D. M. 4. r. II, s. 153 f. 148) Allen: anf. værk., bd. I, 1864, s. 140 f. 149) Repert dipl. nr. 5742. 150) Kgl. Bibl., Ny kgl. saml. 402 fol. 151) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 128. 152) Kolderup—Rosenvinge: Gl. d. Love, bd. V, 1846, s. 523. 153) Lindbæk og Stemann: Anf. værk. dipl. nr. 160. 154) Repert dipl. 2. s. nr. 5064. 155) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 132. 156) Repert. dipl. nr. 5742. 157) se note 151. 158) se note 155. 159) se note 153. 160) Repert dipl. 2. s. nr. 5828. 161) do. nr. 7780. 162) do. nr. 9159. 163) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1846, s. 218. 164) Suhm: Saml. t. d. danske hist., bd. II², 1782, s. 12. 165) D. M. 2. r. V, s. 149. 166) Repert dipl. 2. s. nr. 1076. 167) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 132. 168) Mackeprang: Købstadsstyrelsen i D., 1900, s. 134 f. 169) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forhold, bd. I, 1841, s. 129. 170) Mackeprang: Købstadsstyrelsen i D., 1900, og Poul Johs. Jørgensen: Dansk Resthist., 1940. 171) Mackeprang: Købstadsstyrelsen i D., 1900, s. 33. 172) Kolderup—Rosenvinge: Gl. d. love, bd. V, 1846, s. 523. 173) Repert dipl. nr. 6440. 174) K. B. 1572, 3. april. 175) Kgl. Bibl. Uldall fol. 186. 176) Kolderup—Rosenvinge: Gl. d. love, bd. V, 1846, s. 207. 177) Repert dipl. 2. s. nr. 7486, R. A. D. K., kopier indsendt 1648. 178) Mackeprang: Købstadsstyrelsen i D., 1900, s. 25. 179) Kong Valdemars Jordebog v. Svend Aakjær, bd. II, 1943, s. 540. 180) Hugo Matthiessen: Gamle gader, 1917, s. 115, 153. 181) Lindbæk og Stemann: Anf. værk. dipl. nr. 160; repert dipl., 2. s. nr. 4416. 182) do. nr. 253. Repert dipl., 2. s., nr. 8351. 183) Allen: Anf. værk., bd. I, 1864, s. 280. 184) Repert dipl., 2. s., nr. 7198. 185) Allen: Anf. værk., bd. III¹, 1867, s. 124 ff. 186) Suhm: Saml. t. d. danske hist., bd. II², 1782, s. 48. 187) Allen: Anf. værk., bd. III², 1867, s. 393 f. 188) Fr. I's d. registr., s. 64. 189) Allen: Anf. værk., bd. V, 1872, s. 217. 190) D. M. 4. r. IV, s. 25. 191) Lindbæk og Stemann: Anf. værk. s. 149 ff., dipl., nr. 587. 192) Svend Larsen: Gråbrødre kloster og hospital i Odense, 1939, s. 29. 193) Fr. I's d. registr. 1528, 5. sept. 194) do. s. 271. 195) Lindbæk og Stemann: Anf. værk. s. 152. 196) do. dipl. nr. 477. 197) Fr. I's d. registr., s. 309. 198) Danske kancelliregistr. 1535—1550, 536, 25. april. 199) Lindbæk og Stemann: Anf. værk. dipl. nr. 554. 200) Vedel Simonsen: Fyns Vilkaar, s. 94. 201) Lindbæk og Stemann: Anf. værk. dipl. nr. 554. 202) Jørgensen—Kistrup: Hillerslev og Østerhæsinge sognes hist., s. 18. 203) D. M. 3. r. 35. 204) D. M. 3. r. V, 303. 205) Vedel Simonsen: Fyns Vilkaar, 107.

1536-1630

Byens styrelse.

1) Gråbrødre hosp.'s ark. Adkomstbreve, 1593, 30. juli. 2) Rådstuebog 1598, 8. juni, 1617, 14. nov. 3) Secher: Forordn. o. recesser 1538—1575, 1887—88, s. 12. 4) Rådstuebog 1596 9. august. 5) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1720 12. nov. 6) Rådstuebog 1592, 7. sep. 7) Schrøder: Meddelelser om F. Kjøbstad, 1866, s. 30. 8) K. B. 1590, 31. oktober. 9) Jakob Madsens visitatsbog. 10) K. B. 1590, 31. okt., 1594. 11. juni, 12. juni. 11) Rådstuebog 1593, 19. dec., 1595, 13. sept. 12) Mackeprang: Anf. værk; Secher: Anf. værk III, 1619, 7. april. 13) Tingbog 1640, 23. sept.; aktstk. t. opl. o. D.'s indre forhold II, 4; D. M. 4. r. I, 247, K. B. 1560, 7. februar; Jakob Madsens visitatsbog; Gråbrødre hosp.'s ark. Adkomstbreve 1540—99, 1593, 30. juli, do. 1600—30, 1612, 8. juni; Rådstuebog 1592, 29. juni, 1594,

14. okt., 1597, 3. august, 1617, 14. nov., 1601, 8. juni. 14) Rådstuebog, regnsk. 1596, 4. juni. 15) do. 1595, 14. juli. 16) do. 1595, 11. maj 1597, 4. april 1618, 26. juni. 17) Kgl. Bibl. Uldall fol. 186. 18) Rådstuebog 1613, 23. juli. 19) do. 1593, 1. juni. 20) R. A. Hylding 1584, 1610; K. B. 1610, 3. jan. 21) B. B. 1561, 8. juli. 22) Rådstuebog 1594, 5. dec. 23) do. 1594, 30. maj, 1592, 25. okt., 1594, 30. maj, 1592, 2. okt. 24) do. 1626, 15. juni. 25) do. 1596, 22. okt., 1598, 7. febr. 26) do. regnsk. 1594, 1615, 1592, 2. okt. 27) do. 1592, 2. okt. 28) do. 1594, 30. marts, 1596, 4. juni, Rådstuebog I f. 77. 29) Mackeprang i H. T. 7. r. III, 174 ff. 30) Rådstuebog I, f. 83. 31) do., regnskab. 1613, f. 89. 32) do. 1602, 20. jan. 33) do. 1620, 10. juni. 34) do., f. 84 f.

Byen og staten.

1) Mackeprang: Anf. værk; Poul Johs. Jørgensen: Uds. o. d. d. retshist., 1940. 2) Erslev: Danmarks len o. lensmd., 1879, 3) D. M. 4. r. I 332. 4) K. B. 1555 28. febr. 5) Poul Col-ding: Stud. i D.'s pol. hist., 1939, s. 118 f. 6) D. M. 3. r. IV., s. 141. 7) H. T. 8. r. IV til-lægs hefte, s. 166, K. B. 1604 6. febr. 8) P. V. Jacobsen: Det d. skattev., 1833 s. 98 ff. 9) Rådstuebog 1592 7. sept. 10) D. M. 7. r. IV s. 7. 11) K. B. 1591 21. febr., 1570 8. okt. 12) Poul Johs. Jørgensen: Anf. værk. s. 538. 13) P. V. Jacobsen: Anf. værk s. 116 f., Secher: Anf. værk. 14) D. M. 3. r. VI s. 141, 232, IV r. I s. 34. 15) do. 4. r. I s. 99, 135, K. B. 1624 3. august. 16) D. d. F.'s hist. IV, 1928, s. 74 ff. 17) K. B. 1565, 3. nov. 1566 6. febr, 1569 8 okt., 1568 1. juni. 18) do. 1570 12. marts. 19) do. 1570 18. dec., 1572 24. marts, 1575 10. juli, 1576 2. april. 20) do. 1611 10. april, R. A. Fynske byers skatteregnsk. 1627—60; Aktstk. t. rigsr.'s o. stænd.'s hist. II, s. 13 f. 21) K. B. 1588 15. nov. 22) do. 1596 28. sept. 23) Rådstuebog 1597 24. jan. 24) D. M. 3. rk. IV s. 184. 25) R. A. D. K. Mønstringsruller. 26) K. B. 1566 22. febr. 27) do. 1566 9. okt. 28) do. 1583 6. maj. 29) Jakob Madsens visitatsbog. 30) K. B. 1593 10. maj. 31) do. 1598 2. august; Rådstuebog 1598 9. sept. 32) Rådstuebog 1594 14. okt. 33) do. 1596 19. juni, 8. aug. 34) K. B. 1565 14. jan. 35) do. 1579 1. febr., 1582 21. dec., 1586 9. dec., 1574 13. dec. Rådstuebog 1613 22. juli. 37) do. 1584 28. sept. 38) do. 1614 1. febr. 39) do. 1596 7. april. 40) P. V. Jacob- sen i N. H. T. I, s. 140, 144, 146; K. B. 1555 26. aug. 41) K. B. 1563 20. maj, 1566 5. jan. 42) do. 1611 18. febr.; R. A. Nyborg lensregnsk. 1605—11; K. B. 1612 11. april. 43) 1564 17. juni, 1611 27. sept. 44) Secher: Anf. værk. I 45) K. B. 1563 5. sept. 46) do. 1569 30 maj, 1565 7. marts, 1567 6. juli, 1568 26. aug., 1569 3. marts, 25. aug., 1564 2. marts, 1567 25. april, 1570 27. juli. 47) R. A. Nyborg lensregnsk. 1611, 1626—27. 48) Secher: Anf. værk. I s. 670, III 730; K. B. 1566 26. aug. 49) R. A. Nyborg lensregnsk. 1629. 50) K. B. 1553 14. okt., 1576 27. dec. 51) do. 1584 19. maj. 52) do. 1580 18. jan. 53) do. 1596 10. juli; Rådstuebog 1596 7. okt., 11. okt., 22. okt., 1598 7. febr. 54) D. M. 4. r. I 170. 55) K. B. 1560 7. febr. 56) do. 1580 6. marts. 57) D. M. 4. r. IV 228. 58) K. B. 1589 24. nov. 59) do. 1578 14. aug., 1577 30. juni. 60) do. 1599 8. nov. 61) do. 1577 30. juni, 1581 3. aug., 1587 9. okt. 1589 24. nov. 62) do. 1559 22. aug., 1560 28. juni. 63) do. 1576 26. febr. 64) do. 1579 7. okt. 65) do. 1627 15. dec., 1630 27. nov. 66) Secher: Anf. værk IV, 1627 26. okt. 67) do. 1627 9. okt. 68) D. M. 5. r. III 169, Aarb. f. Svendborg a. 1935 —36 s. 43 f. 69) Kolderup—Rosenvinge: Gl. d. love IV, 169. 70) K. B. 1608 6. juni. 71) Secher: Anf. værk, 1587 9. nov., 1594 19. juni, 1608 22. april. 72) do. I 1558 13. dec. 73) Rådstuebog 1595 14. okt. K. B. 1552 6. jan. 74) Secher: Anf. værk III 1608 6. juni. 75) K. B. 1623 25. febr. 76) D. M. 6. r. I 46. 77) K. B. 1590 31. okt. 78) do. 1608 1. juni. 79) Secher: Anf. værk. I 1558 13. dec. 80) D. M. 4. r. III 145. 81) K. B. 1609 28. okt. 82) Allen: De 3 nordiske Rigers hist. 4¹ 1870 s. 130 f. 83) H. T. 8 r. IV tillægshäfte s. 167. 84) Munch: Anf. værk I, 1900 s. 12. Secher: Anf. værk I, 1558 13. dec. 85) D. M. 4. r. IV 239. 86) Rådstuebog 1595 11. maj. 87) do. 1601 4. dec. 88) do. 1597 4. april, 1598 15. febr. 89) Secher: Anf. værk. I, 1558 13. dec. 90) Mackeprang: Købstadsstyrelsen i D., 1900, s.

105. 91) A. Olsen i Acta Jutlandica 1932 s. 14 ff. 92) Secher: Anf. værk, 1621 10. febr. 93) do. 1622 26. aug. 94) K. B. 1604 21. marts.

Handel og søfart.

1) Secher: Anf. værk IV s. 24 f. 2) Munch: Anf. værk I s. 63. 3) Secher: Anf. værk I s. 63. 4) Rådstuebog I, do. 1607 13. marts. 5) A. Olsen i Scandia 1930 s. 226 anm. 1. 6) do. s. 226; Falbe-Hansen: Kapiteltakster i ældre og nyere tid, 1904. 7) Marie Christlieb: Rostocks Seeschiffahrt und Warenhandel um 1600, 1934. 8) Tab. o. skibsfart g. Ø. 1497—1660, 1906. 9) Gunnar Olsen i H. T. 10. VI, 455. 10) A. Olsen i Holland—Danmark I, 1945, s. 200. 11) R. A. D. K. Indl. t. registr. 1556 20. okt. 12) Kirkehist. Saml. 5. r. II s. 201. 13) se note 10. 14) A. Olsen i Scandia 1930 s. 235. 15) Gunnar Olsen i H. T. 10. r. VI, 462. 16) Kolderup—Rosenvinge: Udv. a. gl. d. Domme, 1845 s. 21. 17) Secher: Rettertingsdomme 1595—1604, 1881, s. 132. 18) R. A. Rigens Forfølgningsbog 1545—52 f. 234; jeg takker lektor, dr. Hans Fussing for oplysningen. 19) K. B. 1623 13. marts, 11. april. 20) Jürgens: Zur Schl.-Holst. Handelsgeschichte des 16. u. 17. Jahrh. 1914, s. 11 f. 21) K. B. 1597 31. okt. 22) se note 16. 23) Secher: Anf. værk. I 1575 21. juni, IV 1622 26. aug. 24) A. Olsen i Holland-Danmark I, 1881, s. 199. 25) D. M. 4. r. I s. 208. 26) A. Olsen i H. T. 9. r. I s. 266. 27) Jürgens: Anf. værk. s. 42. 28) do. s. 88, 90. 29) do. s. 41. 30) K. B. 1558 7. marts, Secher: Anf. værk. 1621 16. febr. 31) do. 1621 10. dec., 1623 14. marts; K. B. 1623 21. dec. 32) Jürgens: Anf. værk. s. 30 f. 33) Rådstuebog I f. 49. 34) do. 1602 20. jan. 35) D. M. 4. r. IV, 372; K. B. 1577 21. okt. 36) do. 1560 22. april. 37) do. 1590 15. maj. 38) do. 1594 27. febr. 39) Rådstuebog 1595 20. aug. 40) K. B. okt. 1621. 41) R. A. toldregnsk. 1627; K. B. 1620 1. marts.

Bymarken.

1) Rådstuebog 1594 30. maj, 1596 11. okt. 2) 1599 31. maj. 3) Skifteprtk. 1737—60, 1737 11. dec. 4) Grevsk. Brahesm.'s ark. Registr. Breve Faaborg vedrør. brændt. 4a) Hans Knudsen i F. Aa. 1941, 486 ff. 5) Will. Christensen: Dansk statsforv. i d. 15. årh., 1903, s. 376, Schrøder: Anf. værk. s. 59 anm.: Steenstrup: Stud. o. kong Valdemars Jordebog, 1874 s. 362. 6) K. B. 1578 30. maj. 7) Østs archiv III s. 20 f. 8) K. B. 1579 16. juli. 9) Aktstk. t. opl. o. D.'s indre forhold. II, 1845, s. 6 ff. 10) Grevskabet Brahesm.'s ark. Register o. breve vedr. Faaborg brændt. 11) Kronens skøder I, 1890 s. 189 f. 12) Aktstk. t. opl. o. D.'s indre forhold I, 1841, s. 131. 13) K. B. 1580 6. jan. 14) do. 1585 17. juni 15) do. 1592. 22. aug. 16) Grevsk. Brahesm. ark. Registr. o. breve vedr. Faaborg brændt.

Retsvæsen.

1) K. B. 1572 8. april. 2) Mackeprang: Købstadst. i D. 3) K. B. 1553 30. marts 4) do. 1590 28. febr., 1592 8. april. 5) Secher: Anf. værk. I. 6) do. II 1593 31. aug; Rådstuebog 1593 22. sept. 7) Secher: Anf. værk I, 1558 13. dec. 8) D. M. 4. bd. 372. 9) K. B. 1597 23. jan. 10) do. 1599 24. dec. 11) Rådstuebog og 1601. 8. juni. 12) do. 1606 14. juni. 13) K. B. 1552 18. febr. 14) Secher: Anf. værk. 15) Rådstuebog 1599 6. febr. 16) Rådstuebog I.

Helligåndsklosteret efter reformationen.

1) Danske kancelliregistr. 1535—1550, 1540 20. april. 2) Vedel Simonsen: Bidrag t. Odense bys hist. II², 1844 s. 25. 3) D. Kancelliregistr. 1535—50. 1536 25. april. 4) do. 1537 4. maj. 5) Kronens skøder 1540 5. maj; Hofman: Fundatser V s. 149; Svend Larsen: Gråbrødre hosp. 1939, 26. 6) Gråbrødre hosp.'s arkiv. Registr. 1681; Odense hosp.'s og komunitets br. 1548—1687, registr. 1651; Vedel Simonsen: Bidrag til Odense bys hist. III, 1846; Svend Larsen: Anf. værk, s. 36. 7) D. M. 4. r. I 247. 8) D. kancelliregistr. 1535—50, 1549 30. marts. 9) K. B. 1554 28.—30. sept. 10) Gråbrødre hosp.'s ark, adkomst. 1540—99, 1559 28. nov. 11) K. B. 1568 10. okt. 12) do. 1579 31. juli. 13) do. 1579 13. okt., 17. okt.,

16) Gråbrødre hosp.'s Jordebog 1627—28. 17) Rådstuebog 1598 8. juni. 18) do. 1627 4. juni. 19) Gråbrødre hosp.'s Jordebog 1628—29. 20) do. adkomst. 1600—30. 21) do. jordebog 1630—31. 22) do. jordebog 1671. 23) B. A. kopibog for Odense hosp. nr. 793 f. 75. 24) Gråbrødr. hosp.'s ark. jordebog 1627—28. 25) do. jordebog 1684—85. 26—27) 1. nov. 14) do. 1579 8. dec. 15) Jakob Madsens visitatsbog v. A. R. Idum, 1929 s. 229 ff. Ingeniør Christiansens saml. i Faaborg byarkiv. 28) Svend Larsen Anf. værk. s. 64. 29) K. B. 1580 11. jan. 30) Gråbrødr. hosp.'s ark. adkomst. 1562 17. april; B. A. kopibog f. Odense hosp. nr. 783 I 76. 31) Gråbrødr. hosp.'s ark. adkomst. 1560 5. nov. 32) do. 1599 11. okt. 33) B. A. kopibog for Odense hosp. nr. 793 f. 77. 34) Gråbrødre hosp.'s ark. adkomst 1593 5. maj. 35) do. jordebog 1627—28. 36) Aktstk. t. opl. o. D.'s indre forhold I 1841, 1841 s. 130. 37) Grevskabet Brahesmindes ark. perg. 1552 25. juli. 38) B. A. Kopibog for Odense hosp. nr. 793 f. 72. 39) Grevsk. Brahesm.'s ark. perg. 1620 20. marts. 40) K. B. 1551 6. nov. 41) Rådstuebog I f. 93, 95, 1617 17. sept. 42—43) Grevsk. Brahesm. ark., adkomst. Sundet vedk., landstingsdomsakt 1657 1. april; Gråbrødr. hosp.'s ark., adkomst regnsk. o. solgt gods 1625 19. aug. 44) Grevsk. Brahesm.'s ark., regist. o. breve Faaborg vedr. brændte, 1625 1. juni, 4. okt. 45) do. 1625 15. dec., 1626 25. febr. 46) Jakob Madsens visitatsbog v. Idum. 47) B. A. Kopibog f. Odense hosp. nr. 793. 48) Grevsk. Brahesm.'s ark., adkomst, tingsvidne 1624 1. juli. 49) do. tingsvidne 1625 1. juni, 13. juli. 50) K. B. 1626 12. marts, 22. maj, 14. juni. 51) Grevsk. Brahesm.'s ark., landstingsdomsakt 1657, 1. april; B. A. Kopibog for Odense hosp. nr. 793 f. 72. 52) Byfogedark. Forsk. dok. 1665—1700, tingsvidne 1598 17. maj. 53) Rådstuebog 1598 15. april. 54) do. 1602 f. 74. 55) do. 1599 31. maj f. 68. 56) do. 1614 4. juli f. 90. 57) do. 1598 15. april, 1605 25. maj, 1609 30. juni, 1614 4. juli. 58) Grevsk. Brahesm.'s ark. Registr. o. br. Faaborg vedrør. 59) Rådstuebog 1626 15. juni. 60) Grevsk. Brahesm.'s ark., landstingsdom 1630 6. marts i adkomst. 1657; registr. o. br. Faaborg vedr. brændt 1672. 61) do. borgmester og råd t. Jørgen Brahe 1630 16. aug.

Kirke og gejstlighed.

1) Saml. t. F.'s h. o. t. V s. 41. 2) D. Kancelliregist. 1535—1550 1539 4. juli. 3) D. M. 4. r. III s. 247. 4) do. III s. 255. 5) do. 4. r. V s. 195. 6) Aktstk. t. opl. af D.'s indre forh. 1845, II s. 4. 7) Jakob Madsens visitatsbog. 8) Årbog for Svendborg amt 1935—36 s. 39. 9) Schrøder: Anf. værk. s. 135. 10) se note 8. 11) Hofman: Fundatser VI s. 121 f. 12) Kong Valdemars Jordebog v. Svend Aakjær II s. 220. 13) Hofman: Fundatser VI s. 123. 14) se note 11. 15) K. B. 1551 3. april. 16) do. 1578 19. dec., 1579 16. febr., 7. april. Kronens skøder 1581 20. april. 17) Faaborg-Diernisse sognekald. Dok. vedr. sognepræsten 1579—1880, 1582 7. marts. 18) Jakob Madsens visitatsbog 1588 3. maj; K. B. 1589 19. marts. 19) Kronens skøder 1617 25. aug. 20) Secher: Anf. værk. I, 1568 17. sept. 21) Kirkehist. Saml. 5. r. VI s. 157. 22) Jakob Madsens visitatsbog s. 231. Saml. t. F.'s h. o. t. VII s. 195 ff. 23) O. A. A. Br. fra F. 1722—31, 4/300 1726 12. nov. 24) K. B. 1580 9. febr. 25) D. M. 4. r. II s. 175. 26) Jakob Madsens visitatsbog s. 236. 27) F.—D. sognekald. Dok. vedr. sognepræsten 1579—1880, 1593 28. nov. 28) Jakob Madsens visitatsbog s. 235. 29) K. B. 1551 5. nov.; R. A. D. K. breve Faaborg. 30) F.—D. sognekald, dok. vedr. sognepræsten 1579—1880, 1594 11. nov. 31) Jakob Madsens visitatsbog s. 231. 32) se note 30. 33) Rådstuebog 1598 3. april, 1598 27. april. 34) do. 1599 31. maj. 35) Jakob Madsens visitatsbog s. 236. 36) Årbog for Svendborg amt 1935—36; Kgl. B. Ny saml. 4929. 27) Rådstuebog I f. 79, regnsk. 1604. 38) Jakob Madsens visitatsbog s. 235. 39) Rådstuebog f. 82, 1607 9. juli.

Latinskolen.

1) Kirkeordinansen; Munch: Købstadsstyrelsen I s. 11 f. 2) Hofman: Fundatser VI s. 3. 3) Secher: Anf. værk. I 1560 8. sept. 4) do. 1567 17. setp. 5) do. 1574 20. aug. 6) K. B. 1578 19. juli. Visitatsbogen s. 231. 8) Pontoppidan: Ann. Ecclesia Danicæ III, 1747 s. 580. 9)

Årbog f. Svendborg amt 1935—36 s. 41; Hofman: VI s. 126. 10) K. B. 1561 4. april. 11) Schrøder: Anf. værk. s. 224 anm. 12) Faaborg byarkiv: Ingeniør Christiansens saml. 13) Visitatsbogen. 14) Årbog for Svendborg amt 1920 s. 120. 15) Visitatsbogen. 16) Rådstuebog 1593 11. juni. 17) Visitatsbogen. 18) Årbog f. Svendborg 1920 s. 120; edsbog i L. A. 19) Odense Gråbrødr. hosp.'s ark., adkomst 1600—30, 1629 27. febr. 20) Kirkehist. Saml. 5. r. III s. 49. 21) K. B. 1619 23. sept.; visitatsbogen. 22) Hofman: Fundatser VI s. 129. 23) se note 21. 24) se note 22. 25) Visitatsbogen. 26) Årbog f. Svendborg a. 1920 s. 117 Kirkehist. Saml. 5. r. III s. 54. 27) Rådstuebog 1594 2. maj. 28) Årbog f. Svendborg a. 1920 s. 112. 29) Secher: Anf. værk. II 1889—90 s. 502. 30) Nye Kirkehist. Saml. II s. 461, 464, 498. 31) Visitatsbogen. 32) Secher: Anf. værk. III, 1621 15. febr.; Kirkehist. Saml. 3. r. II s. 737. 33) F. latinskoles regnskabsbog.

By og borger.

1) Rådstuebog 1614 4. juli. 2) do. I f. 21. 3) Hugo Mathiessen: Gamle Gader, 1917 s. 21 f., 51. 4) D. M. 4. r. I s. 307. 5) Visitatsbogen s. 232. 6) Rådstuebog 1593 9. aug. 7) Visitatsbogen s. 235. 8) R. A. D. K. Mønstringsrulle 1556; visitatsbogen 9) D. M. 4. r. I s. 307. 10) Rådstuebog 1595 14. juli, 1596 12. maj. 11) do. 1613 27. juli. 12) K. B. 1619 18. juni, 1620 10. juli og 27. juli; aktstk. t. opl. a. D.'s indre forh. II, 1845, s. 14. 13) Rådstuebog 1592 2. okt. 14) do. 1594 5. dec., do. I f. 78. 15) do. 1624 24. maj; Årbog f. Svendborg a. 1935—36 s. 43. 16) D. Kancelliregistr. 1535—50, 1550 13. nov. 17) K. B. 1572 8. april. 18) Schrøder: Anf. værk. s. 43, 92, 136 anm. 2. 19) Aktstk. t. opl. a. D.'s indre forh. II, 1845, s. 6. 20) Kolderup—Rosenvinge: Udv. af d. Domme III, 1845 s. 21. Kgl. B. Uldall fol. 186. 21) Hugo Mathiessen: Gamle Gader, 1917 s. 17. 22) Odenses Gråbrødr. hosp.'s ark., adkomst 1540—99. 1559 28. nov.; K. B. 1568 10. okt. 23) Odense Gråbrødr. hosp.'s ark., adkomst 1540—99 1575 20. juni. 24) Rigens Forfølgningsbog 1575—82 f. 231, jeg takker lektor, dr. Hans Fussing for meddelelsen; visitatsbogen. 25) K. B. 1622 24. sept., 2. dec., 1623 1. marts, 26. april; Faaborg magistratsark. pk. nr. 937, 1623 23. marts, tingbog 1673 18. juni. 26) Secher: Kongens rettertingsdomme 1595—1604, 1881, s. 411, 517, do. 1605—14, 1886, s. 5. 27) do. 1605—14 s. 434. 28) Årbog for Svendborg amt 1935—36 s. 39. 29) Tingbog 164 23. sept.; aktstk. t. opl. af D.'s indre forh. II, 1845, s. 4. Personalhist. T. IV s. 219. 30) D. M. 4. r. I s. 247; K. B. 1560 7. febr.; D. Kancelliregistr. 1535—50, 1539 19. juni; Kgl. B. Uldall fol. 186; Rasmus Søkilde: Hillerslev og Østerhæsing sg. 1881 s. 68. 31) K. B. 1590 31. okt.; Rådstuebog 1592 29. juni. 32) do. 1594 1410. 33) do. 1597 3. aug.; R. A. Hylding 78a, 5; Rådstuebog 1617 14. nov. 34) Kirkehist. Saml. 5. r. II s. 200. 35) Årb. f. Svendborg a. 1935—36 s. 42 f. 36) Odense Gråbrødr. hosp.'s ark., adkomst. 1540—99, 1577 23. nov.; visitatsbogen; Odense Gråbrødr. hosp.'s ark., adkomst 1540—99, 1593 30. juli. 37) Nationalmuseets ark. J. nr. 282/1916; Inv. nr. 9153. 38) Rådstuebog 1592 7. sept. 39) Kirkehist. Saml. 5. r. II s. 204. 40) Rådstuebog 1597 19. maj; Odense Gråbrødr. hosp.'s ark., adkomst 1540—99, 1597 11. okt. Secher: Kongens rettertingsdomme 1595—1604, 1881, s. 331. 41) Rådstuebog 1601 8. juni; R. A. Hylding 42, 4; Odense Gråbrødr. hosp.'s ark., adkomst 1540—99, 1590; do. 1599 10. dec. 42) Årb. f. Svendborg a. 1935—36 s. 39. 43) R. A. Hylding 42, 4; K. B. 1588 20. febr. visitatsbogen; Faaborg perg. 1602 28. juli. 44) Rådstuebog 1598 8. juni; Odense Gråbrødr. hosp.'s ark., adkomst. 1600—30 1612 8. juni. 45) R. A. Nyborg lensregnsk. 1614/15; do. 1605. 46) Faaborg perg. 1616 19. juni. 47) R. A. Hylding 42, 4; Odense Gråbrødr. hosp.'s ark., adkomst. 1540—99, 1593 5. maj; K. B. 1590 15. maj, 1591 21. dec. 48) Odense Gråbrødr. hosp.'s ark., adkomst 1540—99, 1593 23. nov.; K. B. 1592 8. april, R. A. Nyborg lensregnsk. 1605—11, bilag d. Svendborg 1611 18. april. 49) Odense Gråbrødr. hosp.'s ark., adkomst. 1540—99 1593 23. nov. 50) Weilbachs kunstnerleksikon 2. udg. 51) K. B. 1583 14. febr. 52) Secher: Kongens rettertingsdomme 1595—1604, 1881, s. 163 f. 53) Rådstuebog 1596 17. marts. 54)

Rørdam: Danske kirkelove 1536—1683 I, 1883 s. 281; Fra Arkiv og Museum III bd., s. 259 f. 55) Allen: De 3 nord. rigers hist. 4¹ s. 257. 56) Secher: Anf. værk. 1558 13. dec. 57) Visitatsbogen. 58) Rådstuebog 1612 5. juni.

1630-1750

Byens styrelse.

1) Munch: Købstadst. i D. I, 1900, s. 33. 2) do. s. 74. 3) Poul Johs. Jørgensen: Den danske retshistorie, 1940 s. 558. 4) Holm: D.—N.'s indre hist. 1660—1720, I, 1875 s. 83 f. 5) Munch: Anf. værk., s. 76. 6) Holm: Anf. værk., s. 86 f. 7) R. A. D. K. konseilsprtk. 1690—95 bl. 239—58. 8) Tingbog 1672 21. febr. 20. marts. 9) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34 1710 3. juni. 10) do. 1714 12. okt., 1717 3. okt. 11) O. A. A. prtk. o. br. t. købst. 1719—22, 1721 22. juni. 12) Rådstueprtk. 1722 10. marts, O. A. A. br. fra Faaborg 1722—31 14/300. 13) Sehesteds dagbog i arkivet på Ravnholt, jvf. Wads sedler i L. A. 14) Rådstuebog 1722 20. juli; O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34, 1722 20. juli. 15) se note 13. 16) O. A. A. Br. fra Faaborg. 1740—45, 10/558. 17) do. 21/559. 18) Tingbog 1635 10. juni. 19) Rådstuebog 1623 19. nov. 20) Grevsk. Brahesm.'s ark., adkomst. 1630 16. aug. 21) Kirkehist. Saml. 5. r. III s. 56. 22) Tingbog 1638 21. marts. 23) Rådstuebog 1617 14. nov. 24) se note 20; rådstuebog 1652 7. febr. 25) Tingbog 1638 25. juli. 26) do. 1640 8. april. 27) Grevsk. Brahesm.'s ark., adkomst., tingsvidne 1624 1. juli. 28) Tingbog 1635 2. sept. 29) K. B. 1631 9. dec. 30) R. A. fort. på de fra Assens udførte øksne. 31) Tingbog 1645 21. maj. 32) Rasmussen-Søkilde, Holstenshus og Nakkebølle, 1875—78 s. 329. 33) Tingbog 1665 20. dec. 34) do. 1662, 2. april, 1663 7. okt. 35) do. 1662 21. maj, 1. juni, 1667 24. april, 36) R. A. Rentek.'s deliberationsprtk. 1660—1708 Ia, 1661 1. juni. 37) R. A. Hyldinger 100a, 3, 100b, 7; rådstuebog 1655 29. aug. 38) Årsberetn. fra Geheimeark. II s. 14. 39) Rådstuebog 1660 6. nov. 40) do. 1661 5. juni. 41) Skiftesager 1664—98, skifte 1666 19. nov. 42) Holm: Anf. værk. I, 1885 s. 96. 43) R. A. Hyldinger 122, 31. 44) Tingbog 1662 15. jan. 45) do. 1665 22. nov. 46) Rådstuebog 1666 23. febr. 47) Tingbog 1666 5. dec. 48) Tingbog 1662 21. maj, 1668 11. nov., 1671 19. juli, 1675 10. marts, 1665 8. marts, 14. juni, 20. dec., 1666 7. marts. 49) R. A. skatteregnsk. 1670—80. 50) Rådstuebog 1664 22. nov., 1672 29. nov., tingbog 1663 20. maj, 1668 5. febr. 19. febr. 51) Kirkebog. 52) Rådstuebog 1672 12. marts. 53) Bloch: Den fynske gejstlighedens hist. I 1787 s. 399. 54) Tingbog 1665 22. febr. 20. dec. 55) Rådstuebog 1675 21. juni; Jørgensen Kistrup: Efterretn. om Faaborg kjøbstad, 1877 s. 24 f. 56) Carl S. Christiansen: Formuesforhold i D. 1660—1700, 1941 s. 3, 117. 57) R. A. skatteregnsk. 1670—81, bilag t. antegn. 58) Bloch: Anf. værk. I s. 339. 59) O.A.A. Inkvisitionsprtk. 1709—14. 60) R. A. skatteregnsk. 1670—82, bilag t. antegn., kgl. kommissærers skr. 1682 3. juni. 61) Tingbog 1684 6. febr.; rådstuebog 1702 4. dec., R. A. toldregnsk. 1685—91, antegn. 1687. 62) R. A. toldregnsk. 1685—1719, skibsflåde 1712. 63) Rådstuebog 1697 9. juli. 64) do. 1685 24. sept., 1695 5. aug., 1697 9. juli. 65) do. 1710 10. nov. 66) Tingbog 1708 6. juni. 67) 1688 8. marts, 1703 27. juni. 68) do. 1708 28. marts. 69) do. 1685 17. marts, 1686 5. maj, 1705 20. maj. 70) O. A. A. br. fra F. 15/300. 71) R.A. skatteregnsk. 1677. 72) R. A. Rentekammerets deliberationsprtk. 1661—1708, 27 f. 78, 29 f. 327. 73) R. A. Rentekammeret, de i kammers. C. Schiøllers kontor f. prtk. 1684—93 nr. 5 f. 57. 74) R. A. skatteregnsk. 1710. 75) do. 1707—11. 76) do. 1670—81, bilag t. antegn. 77) Rådstuebog 1722 15. dec. 78) R. A. skatteregnsk. 1707—11. 79) Saml. t. Fyns hist. o. top. 8. bd. 80) O. A. A. kopibog 1711—13 f. 553. 81) Auktionsprtk. 1746 18. okt. 82) O. A. A. breve fra F. 1705—21, 1713 11. marts. 83) O. A. A. kopibog 1711—13 f. 549. 84) Rådstuebog 1713 17. okt. 85) Bendz: Efterretn. om Rønninge og Rolsted sogne s. 24. 86) Rådstuebog 1694 30. juni. 87) Jørgensen Kistrup o. Rasmussens Søkilde: Hillerslev og Østerhæsing sogne, 1881 s. 130. 88) Auktionsprtk. 1698 14. juli. 89) Tingbog 1708 6. juni.

90) Tingbog 1712 14. dec. 91) do. 1707 16. marts, 1710 5. nov. 92) do. 1710 5. nov. 1713 2. nov., 1717 27. jan. 93) do. 1712 17. febr. 94) Skøde- og panteptrtk. 1717 7. april. 95) Tingbog 1713 5. juli. 96) Forsk. dok. 1665—1700 pk. nr. 636. 97) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1717 2. jan. 98) O. A. A. Resol. ptrtk. 1713—19 f. 84. 99) Skøde- og panteptrtk. 1716 16. dec. 100) Tingbog 1716 22. juni. 101) O. A. A. Breve t. købst. 1719—22, 1719 18. dec. 102) R. A. Skatteregnsk. 1718. 103) O. A. A. Breve fra F. 1722—31, 1/345. 104) Rådstuebog 1722 24. april. 105) do. 1713 17. okt. 106) O. A. A. Breve fra F. 1705—21 1713 11. marts. 107) O. A. A. Kopibog 1711—13, f. 553. 108) O. A. A. Kopibog 1713—15 f. 313. 109) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1713 11. marts. 110) Skøde- og panteptrtk. 1714—37, 1717 28. juli. 111) Rådstuebog 1719 16. sept.; skøde- og panteptrtk. 1722 23. sept. 112) do. 1720 8. maj. 113) Rådstuebog 1726 4. okt. 114) O. A. A. Breve fra F. 1731—35 5/375, 1731 20. sept. 115) Skøde- og panteptrtk. 1731 19. dec. 116) do. 1734 25. nov. 117) O. A. A. Breve fra F. 1735—40, 17/435. 118) do. 17/435, 1738 11. april. 119) do. 17/435. 120) Skøde- og panteptrtk. 1737—60, 1740 23. marts. 121) O. A. A. Breve fra F. 1735—40, 17/435, do. 1746—50 10/697. 122) do. 1741—45, 6/557. 123) do. 1722—31, 4/327. 124) Skøde- og panteptrtk. 1714—37, 1730 15. dec.; rådstuebog 1730 15. dec. 125) O. A. A. Brev-kopibog 1742—44, 1742 17. nov. 126) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, dok. vedr. F. publ. sager. 127) Rådstuebog 1748 29. okt. 128) se note 126. 129) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, 33/698. 130) Rådstuebog 1748 29. okt. 131) O. A. A. Breve fra F. 1746—50. 40/699. 132) do. 41/699, 1748 26. nov., 10. dec. 133) Rådstuebog, 1749 5. april. 134) do. 1749 6. juni. 135) O. A. A. Breve fra F. 1751—57, 4/790. 136) do. 7/790. 137) do. 4/790. 138) Rådstuebog 1753 8. marts. 139) O. A. A. Breve fra F. 1751—57 13/790. 140) do. 14/790. 141) do. 19/790. 142) do. 19/790. 143) Rådstuebog 1753 28. marts. 144) O. A. A. breve fra F. 1751—57 4/886. 145) do. 5/886. 146) O. A. A. Kopibog 1755—60, f. 253. 147) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, 17/700. 148) R. A. Magistratsregnsk. 1758. 149) Skøde- og panteptrtk. 1737—60, 1755 13. aug., 1756 21. jan. 150) Auktionsptrtk. 1737—1815, 1755 10. april. 151) O. A. A. Breve fra F. 1758—67, 6/960. 152) R. A. Magistratsregnsk. 1758. 153) Skifteptrtk. 1733—65, f. 390; auktionsptrtk. 1737—1815 f. 154. 154) Tingbog 1643 13. dec. 1645 11. juni. 155) do. 1645 10. dec. 156) do. 1662 3. dec. 157) R. A. Nyborg len. Ekstraskattemandtal 1638—41. 158) Jørgensen Kistrup: Efterretn. o. F. kjøbst. 1877 s. 14. 159) Rådstuebog 1660 27. febr. 160) R. A. Fortegn. på de fra Assens udf. øksne. 1641—42; Nyborg len. Ekstraskattemandtal 1653—57. 161) Faaborg bys grundtakst 1682. 162) Tingbog 1689 23. jan. 163) Rådstuebog 1665 14. marts, 1661 25. juni, 1665 29. nov., 1666 15. maj og 1678 3. dec. 164) Tingbog 1671 2. aug., 1672 6. marts. 165) Grevsk. Brahesm.'s ark. Brev til Jørgen Brahe fra borgmester o. råd 1630 16. aug. 166) F. latinskoles regnskabsbog 1641; rådstuebog 1655 14. maj; grevsk. Brahesm.'s ark. Landstingsdomsakt 1657 1. april. 167) Rådstuebog 1665 29. nov. 168) Munch: Anf. værk. I s. 43. 169) O. A. A. breve fra F. 1705—21. 1720 12. nov. 170) O. A. A. Inkvisitionsptrtk. 1709—34. 171) O. A. A. Inkvisitionsptrtk. 1709—34, 1722 20. juli. 172) O. A. A. ptrtk. o. købstadbr. 1722—28, 1728 8. april; br. fra F. 1722—31 20/300, 1728 13. april. 173) O. A. A. Breve fra F. 1735—40 17/435; resolutionsptrtk. 1728—37 f. 210. 174) O. A. A. ptrtk. o. købstadbr. 1722—28, 1728 8. april. 175—76) Tingbog 1672 4. sept. 177) Rådstuebog 1666 20. nov. 178) do. 1722 1. sept. 179) do. 1703 17. juli. 180) do. 1681 2. nov., 1704 7. aug. 181) do. 1683 8. juni. 182) Jørgensen Kistrup: Efterretn. o. F. kjøbst. 1877 s. 7. 183) Rådstuebog 1698 13. dec. 184) O. A. A. Breve fra F. 1735—40 5/435. 185) do. 14/435 1739 3. maj. 186) Rådstuebog 1723 28. april. 187) Tingbog 1640 12. febr. 188) do. 1665 4. okt. 189) Munch: Købst. i D. I, 1900 s. 200. 190) O. A. A. Breve fra F. 1735—40 17/445. 191) do. 1705—21, 1719 4. aug. 192) O. A. A. Resol. ptrtk. 1719—22 f. 10. 193) do. Kopibog 1709—10, 1709 21. aug. 194) Tingbog 1635 18. marts. 195) Rådstuebog 1646 7. jan. 196) Tingbog 1664 1. juni. 197) do. 1681 19. okt. 198) Rådstuebog 1694 3. juli. 199) do. 1640 22. juni. 200) Tingbog 1703 24.

okt., 31. okt. 201) Rådstuebog 1662 4. jan. 202) do. 1635 30. juli. 203) Tingbog 1640 22. april. 204) do. 1662 21. maj, 4. juni. 205) do. 1660 1. aug., 1666 25. juli, 1667 6. febr. 206) Rådstuebog 1664 23. maj. 207) Tingbog 1664 1. juni. 208) Rådstuebog 1640 22. juni 1643 29. maj. 209) Tingbog 1710 17. sept. 210) Rådstuebog 1632 26. nov. 1640 22. juni. 211) Tingbog 1645 28. maj, 1663 6. maj, 1638 28. febr. 212) Rådstuebog 1718 16. april. 213) do. 1723 5. jan. 214) do. 1645 17. febr. 1648 3. jan. 215) do. 1652 4. okt. 216) do. 1722 20. juli. 217) do. 1723 5. jan. 218) O. A. A. Breve fra F. 1735—40 14—15/435. 219) do. prtk. o. købstadbr. 1738—40, 1739 28. juni. 220) do. Breve fra F. 1740—45 19/562. 221) do. Brevkopibog 1742—44 f. 569. 222) do. Breve fra F. 1746—50 3/701. 223) do. 6/701.

Skattetryk og formueforhold.

1) Rådstuebog 1664 3. april, 1665 13. juni; tingbog 1665 14. juni. 2) Tingbog 1635 10. juni, 2. sept.; R. A. D. K. Indl. t. registr. 1635 28. nov. K. B. 1635 1. dec. 3) Secher: Anf. værk. V 645 23. jan.; rådstuebog 1646 28. febr., 1645 11. juni, 25. juni. 4) Secher: Anf. værk. V. 5) R. A. Nyborg len, skattemandtal; rådstuebog 1654 25. sept. 6) R. A. Skatteregnsk. 1670—81; Carl S. Christiansen: Formuesforhold i Danmark 1660—1700, tabel IV; F. rådstueark. pk. nr. 937. 7) Rådstuebog 1668 25. aug.; R. A. Skatteregnsk. 1670—81, bilag t. antegn. 8) R. A. Skatteregnsk. 1670—81. 9) F. Rådstueark. pk. nr. 937. 10) R. A. Skatteregnsk. 1670—81 og bilag t. antegn. 11) Rådstuebog 1677 8. febr. 12) do. 1677 1. marts. 13) Tingbog 1677 7. marts. 14) do. 1677 28. marts. 15) R. A. Skatteregnsk. 1670—81. 16) do. og Carl S. Christiansen: Anf. værk. s. 175. 17) R. A. Skatteregnsk. 1670—81, antegn. 18) Tingbog 1679 30. april. 19) do. 1679 4. juni. 20) do. 1679 19. juli, 23. juli. 21) do. 1680 21. juli. 22) Rådstuebog 1680 17. febr. 23) R. A. Byfogedregnsk. 1680. 24) Tingbog 1680 21. juli. 25) Rådstuebog 1680 6. febr. 26) do. 1680 7. febr. 27) do. 1680 27. febr. 28) R. A. Skatteregnsk. 1670—80, antegn. 29) Rådstuebog 1680 19. aug. 30) R. A. Rentekammeret. Danske Assignationskontor kgl. res. 1680—1719, 1680 31. aug. 31) Tingbog 1684 2. april. 32) Schrøder: Anf. værk. s. 412. 33) Tingbog 1685 1. april, 22. april. 34) do. 1685 27. maj. 35) Munch: Købstadsstyrelsen I, 1900 s. 87. 36) R. A. Kommissionsakt. vedr. købst.'s økon. forhold 1682—85, Fyn. 37) Rådstuebog 1691 14. juli. 38) do. 1683 3. jan.; O. A. A. Breve fra F. 15/300. 39) se note 36. 40) C. S. Christiansen: Anf. værk., tabel 38. 41) R. A. Skatteregnsk. Krigshjælp 1683. 42) do. 1682—90. 43) do; rådstuebog 1688 20. april. 44) C. S. Christiansen: Anf. værk, tabel 76. 45) do. tabellerne. 46) do. s. 230, 246 og 261. 47) R. A. Skatteregnsk. 1691—1701, mandtal 1692. 48) R. A. Nyborg len, ekstraskattemandtal; skatteregnsk. 1670—81; rådstuebog 1667. 49) Tingbog 1676 14. juni. 50) R. A. Rentekammerets deliberationsprtk. XI f. 83, 1686 2. nov.; 16. nov., skatteregnsk. 1670—81, antegn. 1676. 51) Rådstuebog 1700 9. aug. 52) R. A. Skatteregnsk. 1670—81, bilag t. antegn. 53) Rådstuebog 1666 9. juni. 54) do. 1690 14. nov. 1698 8. marts. 55) O. A. A. prtk. o. købstadbrev 1732—38, 1737 23. sept. 56) do. Breve fra F. 1731—35, 1732 19. juli. 57) do. pk. nr. 288. Diverse købstadregnsk. 1737—38. 58) do. Breve fra F. 1735—40, 1739 4. juli. 59) do. 1746—50, 1750 8. jan., 3/701, 60) do. Breve fra F. 1735—40, 1735 15. april, 1739 7. marts, 28. april, 25. juni, 4. juli. 61) do. 1748 7. sept. 1743 31. jan. 62) Rådstuebog 1672 22. april. 64) do. 1673 8. jan., 29. jan. 65) do. 1676 21. dec.; pk. forsk. dok. nr. 642; tingbog 1684 10. sept. 66) Rådstuebog 1683 23. april, 1687 4. jan.; R. A. Skatteregnsk. 1682—90; rådstuebog 1690 20. febr. 67) Forordningsprtk. 1710—39 f. 206; R. A. Toldregnsk. 1722—95. 68) Rådstuebog 1655 29. aug. 69) O. A. A. Breve fra F. 1728 4/327. 70) do. 1722—31, 1730 2. dec. 71) do. 1735—40, 1740 22. april. 72) R. A. Skatteregnsk. 1707—11. 73) do. 1712—16. 74) O. A. A. Kopibog 1711—13, 1711 9. dec. 75) do. 1705—21, 1712 1. marts. 76) Pk. forsk. dok. nr. 940. 77) O. A. A. Prtk. o. breve t. købst. 1719—38, 1719, 2. nov. 78) Rådstuebog 1727 14. juli. 79) do. 1728 16. nov., 1729 20. maj. 80) do. 1739 5. jan.; R. A. Købstadregnsk. 1743—48. 81) R. A. Købstadregnsk. 1743—48. 82) Rådstuebog 1635 3. okt.

83) do. 1640 22. juni 84) do. 1642 2. juni. 85) do. 1648 29. maj. 86) do. 1652 3. aug. 87) do. 1657 7. aug. 88) do. 1666 11. sept. 89) do. 1667 13. juni, 1672 15. juni. 90) do. 1723 5. jan. 91) do. 1723 25. febr. 92) Pk. forsk. dok. nr. 941. 93) Rådstuebog 1632 28. maj, 1637 4. marts. 1684 23. febr. 94) do. 1686 12. jan. 95) do. 1723 5. jan., 1748 19. okt. 96) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34, 1717 31. dec. 1734 2. febr. 97) R. A. Skatteregn. 1691—1701. 98) do. 99) Pk., forsk. dok. nr. 940. 100) O. A. A. Breve fra F. 1740—45, 1742 30. aug.

Under krigene.

1) Tingbog 1645 16. jan.; Jørgensen Kistrup: Efterretn. o. F. kjøbstad 1877 s. 18. 2) Tingbog 1645 19. marts. 3) do. 1645 29. jan.; rådstuebog 1645 20. febr. 4) Rådstuebog 1645 13. febr. 5) Tingbog 1645 23. april. 6) do. 1646 7. okt. 7) do. 1645 15. okt. 8) Rådstuebog 1645 27. okt. 9) do. 1646 7. jan. 10) do. 1645 10. dec. 11) do. 1645 9. dec. 12) do. 1652 4. aug. 13) do. 1684 17. febr. 14) do. 1657 9. juni. 15) do. 1657 29. aug. 16) do. 1657 28. nov. 17) do. 1664 15. okt. 18) do. 1658 11. jan. 19) do. 1658 20. jan. 20) Pufendorff: Historie Du Regne De Ch. G. II s. 441. 21) Rådstuebog 1658 15. juli. 22) do. 1666 22. febr. 23) do. 1658 3. sept. 24) do. 1658 8. sept. 25) do. 1661 1. juli. 26) do. 1660 23. maj. 27) do. 1666 19. dec. 28) do. 1660 27. febr. 29) Tingbog 1668 9. juli. 30) Rådstuebog 1663 21. maj. 31) Tingbog 1684 2. april. 32) Rasmussen Søkilde: Holstenshus og Nakkebølle, 1875—78 s. 329. 33) Rådstuebog 1660 14. marts. 34) do. 1665 27. febr. 35) do. 1660 27. febr. 36) do. 1660 14. marts. 37) Tingbog 1665 1. marts. 38) Rådstuebog 1660 27. marts. 39) do. 1660 5. marts. 40) do. 1660 12. maj. 41) Saml. t. F. hist. o. top. bd. X s. 38 f. 42) Rådstuebog 1662 13. okt., 1665 13. juni; tingbog 1662 25. juni. 43) Rådstuebog 1660 6. nov. 44) Tingbog 1665 14. juni. 45) C. S. Christiansen Anf. værk, tabel IV. 46) Rådstuebog 1675 24. okt. 47) do. 1675 30. nov.; tingbog 1675 22. nov. 48) Rådstuebog 1675 30. nov. 49) Pk., forsk. dok. nr. 642. 5) do. nr. 637. 51) Rådstuebog 1675 3. juli; Fynbo landstings justitsprtk. 1675 22. sept. 52) Rådstuebog 1677 27. nov. 53) R. A. Byfogedregnsk. 1680. 54) Rådstuebog 1677 20. nov. 55) Tingbog 1681 10. aug. 56) Rasmussen Søkilde: Anf. værk s. 73. 57) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1709 29. nov. 58) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1710 5. aug., 1711 13. nov.; forordningsprtk. 1710—39. f. 60, 1711 13. sept. 60) Forordningsprtk. 1710—39 f. 6, 1710 29. marts. 61) do. f. 39, 1711 20. juni. 62) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1713 28. jan. 63) do. 1713 6. juni. 64) Forordningsprtk. 1710—39, f. 106 f. 1714 3. juli. 65) O. A. A. Kopibog 1713—15, 1714 8. juni. 66) O. A. A. Breve fra F. 1713—35 3/375, 1731 31. dec. 67) Fra arkiv og museum III s. 174. 68) Forordningsprtk. 1710—39 f. 21, 1710 24. dec.; O. A. A. Kopibog 1711—13 f. 11 1711 1. jan. 69) O. A. A. Breve og dok. vedr. søv. o. skibsf. 1709—15. 70) do. 1715 10. sept., 1716. 71) do. 1710 17. okt. 72) Rådstuebog 1719 18. nov., 12. dec. 73) Forordningsprtk. 1710—1739, 1710 5. nov.

Befolkningsforhold.

1) Fridericia: Adelsvældens sidste dage, 1894 s. 68 f. 2) Albert Olsen i Acta Jutlandica 1932 s. 28. 3) Carl S. Christiansen: Formuesforhold i D. 1660—1700, 1941, tabel XIV. 4) R. A. Skatteregn. 1702—06, mandtal og antegn. 1704 24. nov. 5) Albert Olsen i Acta Jutlandica 1932 s. 55. 6) do. s. 50. 7) do. s. 100. 8) Rådstuebog 1669 30. nov. 9) Tingbog 1645 30. april. 10) do. 1683 11. april, 25. april. 11) do. 1647 17. marts. 12) do. 1647 10. febr., 11. dec., 1649 18. april. 13) do. 1643 17. maj. 14) do. 1645 30. april. 15) do. 1672 20. marts. 16) do. 1647 10. febr. 17) Rådstuebog 1680 13. jan. 18) do. 1699 31. maj. 19) do. 1652 25. febr. 20) Tingbog 1678 26. juni. 21) do. 1683 31. okt. 22) Rådstuebog 1653 31. aug. 23) Tingbog 1672 8. maj. 24) Rådstuebog 1645 17. nov. 1692 5. jan. 25) do. 1730 17. jan., 1739 8. aug. 26) do. 1658 3. sept. 27) do. 1646 7. jan. 28) Albert

Olsen i Acta Jutlandica 1932 s. 48. 29) R. A. Byfogedregnsk. 1676—1680. 30) R. A. Skatteregnsk. 1683. 31) Tingbog 1666 28. nov. 32) do. 1667 13. nov. 33) do. 1672 20. marts. 34) se note 28. 35) Rådstuebog 1737 18. juni, 16. juli, 12. dec.

Handel og skibsfart.

1) Fridericia: Adelsvældens sidste dage, 1894 s. 80. 2) Albert Olsen i Scandia 1930 s. 236; Acta Jutlandica 1932 s. 24 f. 3) Tingbog 1666 14. marts, 1669 27. nov. 4) Edv. Holm: Anf. værk 1660—1720 I s. 258. 5) R. A. Skatteregnsk. 1705—06, mandtal 1705. 6) Rådstuebog 1723 17. sept. 7) Tingbog 1712 7. jan. 8) do. 1668 25. juni. 9) Skifteprtk. 1733—65 f. 75. 10) Tingbog 1668 23. sept. 11) Edv. Holm: Anf. værk 1660—1720 I s. 248 f.; rådstuebog 1661 13. aug. 12) Rådstuebog 1653 13. maj. 13) do. 1662 22. sept. 14) do. 1665 6. dec., 1674 21. dec., 1698 29. nov. 15) do. 1717 29. dec.; O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1718 12. jan. 16) Rådstuebog 1686 20. okt. 17) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1716 7. marts; resolutionsprtk. 1713—19 f. 110; tingbog 1717 4. febr. 18) R. A. Skatteregnsk. 1713; byfogedregnsk. 1671—81, antegn; O. A. A. Resolutionsprtk. 1737—40 f. 144; forsk. dok. pk. nr. 642. 19) Tingbog 1718 22. juni. 20) do. 1674 29. juli. 21) do. 1678 16. okt. 22) Kæmnerregnsk. 1772—73, 1774 20. sept. 23) Rådstuebog 1664 15. sept.; tingbog 1665 22. febr. 24) K. B. 1623 19. nov. 25) Tingbog 1665 8. febr. 26) Rådstuebog 1647 31. aug., 1679 10. dec. 16. dec. 27) Forordningsprtk. 1710—39, 1718 20. febr.; Edv. Holm: Anf. værk 1720—1814 II s. 486 f. 28) Rådstuebog 1665 22. marts. 29) do. 1685. 14. jan. 30) do. 1716 15. sept. 30) O. A. A. Resolutionsprtk. 1728—34 f. 160 ff. 1735 25. dec.; R. A. Kommercekollegiets deliberationsprtk. 1736. 31) O. A. A. Breve fra F. 1735—40 11/435; resolutionsprtk. 1737—40 f. 117. 32) Rådstuebog 1664 22. nov. 33) Skiftesager 1664—98. 34) R. A. Skatteregnsk. 1670—81, bilag t. antegn. 35) Tingbog 1668 11. nov., 1672 23. dec., 1680 21. jan., 1670 29. juni. 36) do. 1708 8. aug., 1712 7. jan.; O. A. A. Breve fra F. 1746—50 42/699. 37) Albert Olsen i Acta Jutlandica 1932 s. 24; Scandia 1930 s. 244 ff. 256. 38) F. Å. 1950 s. 17; rådstuebog 1704 23. sept., 1675 10. nov.; R. A. Købstad-skatteregnsk. 1715. 39) Albert Olsen i Acta Jutlandica 1932 s. 24. 40) Forordningsprtk. 1710—39, 1711 11. juli; R. A. Toldregnsk. 1711—37. 41) R. A. Skatteregnsk. 42) Huhnhäuser: Rostocks Seehandel 1635—48 I 1913; tingbog 1667 30. jan. 43) Tingbog 1686 28. juli, 4. aug., R. A. Skatteregnsk. 1699, 1705. 44) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1709 11. sept. 45) R. A. Skatteregnsk. 1670—81. 46) R. A. Skatteregnsk. 1715—16. 47) Rådstuebog 1678 28. aug. 48) R. A. Toldregnsk. 1685, antegn. 49) R. A. Fortegn. på de fra Assens udf. øksne. 50) R. A. Toldregnsk. 1643, 1655—56. 51) Tingbog 1671 7. juni. 52) do. 1671 21. juni. 53) R. A. Fynske tegnelser 1657 26. febr.; rådstuebog 1679 24. sept. 54) R. A. Toldregnsk. 1685, antegn. 55) Albert Olsen i Holland—Danmark I, 1945, s. 218 f. 56) Tingbog 1673 3. sept. 57) R. A. Skatteregnsk. 1693. 58) Edv. Holm: Anf. værk 1720—1814 II 1730—46 s. 494. 59) Albert Olsen i Scandia 1930 s. 244 ff. 256 ff. 60) Rådstuebog 1664 4. febr. 1673 11. marts, 1675 1. juni. 61) R. A. Toldregnsk. 1682, 1731. 62) R. A. Toldregnsk. 1687, antegn., 1731; rådstuebog 1707 8. april, 1697 31. marts, 1695 29. juli; tingbog 1710 29. okt. 63) Kristof. Glamann i H. T. 11. r. II s. 359. 64) R. A. Toldregnsk. 1682, 1731. 65) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1711 7. dec. 66) Tingbog 1682 23. aug., 1672 6. marts. 67) R. A. Skatteregnsk. 1722. 68) R. A. Toldregnsk. 1685, antegn.; skatteregnsk. 1705; tingbog 1686 28. sept., 4. aug. 69) Rådstuebog 1670 25. sept. 70) do. 1676 22. marts; Tingbog 1681 30. marts. 71) Skiftesager 1664—98. 72) Tingbog 1716 7. okt. 73) do. 1664 10. febr.; rådstuebog 1664 2. marts. 74) Skøde- og panteptrtk. 1714—37, 1717 20. jan. 75) do. 1714 29. okt. 76) do. 1725 28. marts. 77) Secher: Anf. værk IV, 1623 1. febr., 14. marts, 1626 19. juni, K. B. 1634 22. febr. 78) R. A. D. K. Indk. breve 1641 8. dec., 30. dec. 79) Rådstuebog 1668 2. sept. 80) Edv. Holm: Anf. værk 1660 1720 I s. 229. 81) R. A. skatteregnsk. 1722. 82) Tingbog 1643 26. juli. 83) Rådstuebog 1668 19. aug. 84) R. A. Toldregnsk. 1682,

1685—1719, 1731, 1733; skatteregnsk. 1722. 85) Rådstueprtk. 1737 6. dec., 1742 26. okt. 86) R. A. Toldregnsk. 1682, 1688; skatteregnsk. 1722; købstadskatter 1735; rådstuebog 1680 6. juli. 87) Edv. Holm: Anf. værk 1720—1814 I 1720—30 s. 443, 487 f. 88) R. A. Toldregnsk. 1731. 89) Edv. Holm: Anf. værk 1720—1814 II 1730—46 s. 450. 90) R. A. Toldregnsk. 1731. 91) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34. 1714 13. okt.; resol. prtk. 1728—37, 1735 25. dec. 92) O. A. A. Breve fra F. 1740—45, 1744 20. okt. 93) Tingbog 1669 3. marts. 94) R. A. Skatteregnsk. 1687, antegn. 95) R. A. Toldregnsk. 1709. 96) Tingbog 1645 5. febr., 1640 23. sept. 97) do. 1683 7. febr., 1666 19. dec. 8. aug. 98) Skiftesager 1664—98. 99) do. 1699—1715. 100) do. 1664—98; tingbog 1649 21. marts, 1673 11. juni. 101) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34, 1722 20. juli. 102) Rådstuebog 1657 2. maj. 103) R. A. Toldregnsk. 1691—1719, 1731; kommercekol.'s relation o. stifternes tilst. 1735 f. 198; O. A. A. Breve fra F. 1740—45, 1742 30. aug.; forordningsprtk. 1710—39, 1729, 24. dec. 104) Tingbog 1635 22. juli. 105) Rådstuebog 1669 13. nov., 1670 9. aug., 1671 6. marts, 10. okt., 18. okt., 1672 12. juni. 106) do. 1694 6. dec., 1695 26. febr., 10. juli, 1696 10. marts, 1703 29. marts. 107) Skøde- og panteptrtk. 1742 19. sept., 1745 24. marts, 1749 28. jan. 108) Rådstuebog 1747 18. aug., 20. maj, 1749 28. jan. 109) Rådstuebog 1672 12 juni, 1676 3. nov. og 1747 20. maj. 110) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34, 1719 24. jan.; rådstuebog 1743; skøde- og panteptrtk. 1737—60, 1750 29. april. 111) Rådstuebog 1694 6. dec., 1695 26. febr., 10. juli, 1696 10. marts, 1706 29. marts, 1703 28. nov. 1747 20. maj. 112) Tingbog 1712 14. juli, Rådstuebog 1747 18. juli; skøde- og panteptrtk. 1737—60, 1747 5. juli. 113) Skøde- og panteptrtk. 1724 16. febr., 23. febr, 28. marts. 114) R. A. Toldregnsk. Købstadregnsk. 1735, O. A. A. Breve fra F. 1721 21. marts. 115) Tingbog 1645 17. sept. 116) Rådstuebog 1681 19. juli. 117) Skøde- og panteptrtk. 1747 18. jan., 5. april, 26. april, 30. aug., 20. sept., 1748 10. jan., 1750 23. dec. 118) do. 1749 7. maj. 119) Rådstuebog 1701 16. april. 120) Skøde- og panteptrtk. 1749 27. aug. 121) Rådstuebog 1717 4. marts. 122) Skøde- og panteptrtk. 1739 9. sept., 1745 2. april; rådstuebog 1747 18. juli. 123) Tingbog 1710 29. jan. 124) R. A. Toldregnsk. 1714 og 1719, antegn. 125) R. A. Toldregnsk. 1685, antegn. 126) Rådstuebog 1675 2. juni. 127) Rådstuebog 1676 29. aug. 128) do. 1680 16. sept., 1682 15. maj. 129) do. 1676 25. jan. 130) do. 1676 25. okt.; tingbog 1718 29. juni; rådstuebog 1721 13. aug., 1705 22. jan., 1704 18. jan. 131) Edv. Holm: Anf. værk 1660—1720 I s. 227. 132) Kirkebog dåb 1674 2. okt. 133) Albert Olsen i Årbog for Handels- og Søfartsmus. 1942. 134) Rådstuebog 1701 16. april. 135) Rådstuebog 1704 2. maj, 1705 9. juni; R. A. Toldregnsk. 1704, antegn. 136) Rådstuebog 1707 8. april, 30. aug. 137) do. 1696 20. marts. 138) 1720 27. okt. 139) R. A. Skatteregnsk. 1729, 1730 og 1732. 140) Rådstuebog 1747 20. maj, 1748 21. maj, 1749 12. maj. 141) R. A. Toldregnsk. 1731. 142) R. A. Skatteregnsk. 1723—32. 143) Knud Korst: Tabeller over skibsfarten gennem Øresund 1661—1783. 144) Forordningsprtk. 1710—39, 1710 11. nov. 145) Rådstuebog 1710 10. nov. 146) do. 1715 11. maj. 147) do. 1717 17. aug. 148) do. 1657 21. dec., 1661 20. maj. 149) Skøde- og panteptrtk. 1714—37, 1734 17. febr. 150) Rådstuebog 1668 5. aug. 151) do. 1717 13. nov. 152) R. A. Skatteregnsk., kopskat 1689. 153) D. M. 4. r. II s. 158, 171. 154) R. A. Toldregnsk. 1658. 155) Rådstuebog 1662 22. sept. 156) R. A. Toldregnsk. 1665—69 og 1671. 157) Rådstuebog 1682 16. marts. 158) R. A. Skatteregnsk. 1682—90, antegn. 1687. 159) Rådstuebog 1693 8. aug. 160) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1711 7. dec. 161) R. A. Skatteregnsk. 1702—12. 162) R. A. Toldregnsk. 1712—15, regnsk. for told og accise 1720. 162) O. A. A. Resol. prtk. 1723 4. marts. 163) R. A. Toldregnsk. 1736. 164) R. A. Kommercekollegiets Relation o. stift. tilst. 1735. 165) R. A. toldregnsk. 166) R. A. D. K. Indl. t. registr. 1639 10. jan. 167) Rådstuebog 1714 2. marts. 168) O.A.A. Breve fra F. 1740—45, 22/559. 161) Tingbog 1676 8. juni. 170) Rådstuebog 1662 18. marts. 171) Grevsk. Brahesmindes ark., adkomst. vedr. Stensgård 1579—1758 nr. 79. 172) Sallinge provstis skifteprtk. 1690—1745 f. 10, 1691 16. febr. 173) Skøde- og panteptrtk.

Håndværk og håndværkere.

1) Rådstuebog 1739 27. okt. 2) do. 1723 28. april. 3) do. 1709 14. nov. 4) do. 1694 24. juli. 5) do. 1704 15. april. 6) Rådstuebog I f. 150. 7) O. A. A. Breve fra F., mandtal o. specif. på håndværkerlav 1706 28. aug.; R. A. Kommercekol. rel. o. stifternes tils. 1735. 8) R. A. Toldregnsk. 1670 og 1672. 9) Tingbog 1718 13. april. 10) O. A. A. Breve og dok. vedr. søv. o. skibsv. 1709—15. 11) Tingbog 1681 13. juli. 12) Rådstuebog 1668 3. juni. 13) Skræddernes lavsbog. 14) Tingbog 1665 12. april. 15) do. 1667 4. sept. 16) Rådstuebog 1697 19. aug. 17) Tingbog 1680 19. maj. 18) O. A. A. Breve fra F. 1740—45, 20/558. 19) O. A. A. Kopibog 1711—13, 1711 17. april. 20) Tingbog 1671 28. juni. 21) do. 1645 17. sept. 22) 1678 31. juli. 23) O. A. A. Breve fra F. 1740—45, 25/559. 1743 11. nov. 24) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1708 10. sept. 25) Rådstuebog 1668 24. okt. 26) do. 1745 10. marts. 28) do. 1693 23. febr. 29) do. 1683 10. okt. 30) O. A. A. Kopibog 1709—10, 1709 10. juni. 31) O. A. A. Breve fra F. 1722—31, 1727 2. aug. 32) O. A. A. Kopibog 1711—13 f. 336, 354. 33) O. A. A. Breve fra F. 1722—31, 1727 7. juni. 34) do. 1727 2. aug. 35) Rådstuebog 1646 5. aug. 36) do. 1684 3. jan. 37) do. 1684 24. maj, 3. juli, 1697 26. okt. 38) R. A. Kommercekol.'s relation o. stifternes tilst. 1735. 39) Rådstuebog 1694 11. maj, 1726 18. juni. 40) O. A. A. Breve fra F. 1735—40, 1738 12. juni. 41) O. A. A. Kgl. orig. reskripter 1737—40. 1740 26. jan. 42) O. A. A. Prot. o. købstadbr. 1738—40. 1740 10. april. 43) O. A. A. Breve fra F. 1740—45, 1740 13. april. 44) do. 1742 9. aug. 45) do. 1741 7. febr. 46) do. 1742 5. sept. 47) do. 18/558. 48) Rådstuebog 1734 29. jan.; O. A. A. Breve fra F. 1740—45, 6/559. 49) Rådstuebog 1748 19. marts. 50) O. A. A. Brevkopibog 1732—59, 1748 19. juli. 51) C. Nyrop i Tidskr. f. Industri 1902. 52) Do. og O. A. A. Brevkopibog 1749 6. juli. 53) O. A. A. Forestillingsprtk. 1740—48, 1745 5. okt. 54) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, 1750 18. nov. 55) Tingbog 1649 4. juli. 56) O. A. A. Breve fra F. 1702—21, 1707 8. aug. 57) Bysbog f. 66. 58) Rådstuebog 1698 16. aug. 59) do. 1722 15. dec. 60) do. 1726 4. april. 61) do. 1732 8. jan.

Skibbroen.

1) Rådstuebog 1670 29. marts, 1714 5. jan. 2) do. 1669 29. marts. 3) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34, 1717 3. dec. 4) Rådstuebog 1670 22. nov. 5) Kirkebog 1714 11. nov. 6) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34, 1714 12. okt.; tingbog 1718 17. aug. 7) O. A. A. Breve fra F. 1722—31, 1722 4. maj. 8) do. 1705—21, 1720 9. nov., 12. nov., 1721 21. marts. 9) do. 1722—31, 1721 8. marts, 1722 27. april. 10) do. 1722 4. maj. 11) do. Resol. prtk. 1722—27 f. 29, 1722 27. juli. 12) do. Prtk. o. købstadbr. 1722—28, 1722 29. aug. 13) se note 12. 14) do. 1722 17. sept. 15) Rådstuebog 1723 5. jan. 16) 1723 9. marts. 17) Skøde- og panteptrtk. 1732 16. juli; rådstuebog 1748 29. okt. 18) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, dok. vedr. byens publ. sager 1747 18. sept. 19) do. 18/698, 1743 15. jan. 20) do. 18/698, 1743 2. febr. 21) do. 18/689, 1747 12. maj. 22) do. dok. vedr. byens publ. sager 1743 13. juli. 23) do. 18/698, 1747 14. juli. 24) Rådstuebog 1749 29. okt. 25) do. 27/678, 1747 27. nov., 27/699, 1748 20. april. 26) Edv. Holm: Anf. værk. 1720—1814, II 1730—46 s. 484.

Toldere og andre oppebørselsbetjente.

1) R. A. Rentekammerets deliberationsprtk. nr. 10 f. 54, 1686 6. marts. 2) R. A. Skatte-regnsk. 1670—81, antegn. 3) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, dok. vedr. byens publ. sager; inkvisitionsprtk. 1709—34, 1714 12. okt. 4) Rådstuebog 1699 31. jan. 5) R. A. Rentekammerets deliberationsprtk. bd. 41 f. 217, 1697 16. okt. 6) Rådstuebog 1666 15. maj. 7) R. A. Toldregnsk. 1660—61. 8) Tingbog 1667 6. febr.; R. A. Rentekammerets deliberationsprtk. 1a. f. 134. 9) Skiftesager 1664—98. 10) R. A. Rentekammerets deliberationsprtk. bd. 2 f. 131, 1671 19. juni. 11) Rådstuebog 1663 13. april. 12) Tingbog 1665 14. marts. 13) R. A. Rentekammerets deliberationsprtk. nr. 3 f. 156, 1673 10. marts. 14) do. nr. 16 f. 210, 1688

27. marts. 15) R. A. Skatteregnsk. 1681—1701, bilag 1700. 16) O. A. A. Resol. prtk. 1722—29 f. 79; breve fra F. 19/300, 1723 18. dec. 27) R. A. Rentekammerets danske Assignationskontors kgl. res. 1680—1719, 1688 30. nov. 18) R. A. Rentekammerets deliberationsprtk. nr. 42 f. 99, 1699 8. aug. 19) Weibachs Kunstnerleksikon 2. udg. 20) R. A. Rentekammerets rel. o. resol. prtk. 1708—19. nr. 65 f. 495, 1710 21. juli. 21) do. f. 715, 1710 20. okt. 22) do. 1711 8. juni. 23) Tingbog 1712 11. maj. 24) do. 1712 12. okt., 1713 11. jan. 25) do. 1715 17. juli. 26) Tingbog 1718 24. nov.; R. A. Rentekammerets rel. o. res. prtk. nr. 76 f. 321, 1718 14. sept., nr. 77, 1719 23. maj. 27) do. nr. 77 f. 1401, 1719 23. maj. 28) Secher: Anf. værk VI, 1652 6. marts. 29) R. A. Toldregnsk. 1668. 30) R. A. Toldregnsk., diverse 1688—95; rentekammerets danske assignat. kontors kgl. res. 1680—1719, 1688 30. novbr. 31) K. B. 1632 16. maj. 32) R. A. Fynske registr. 1633—48, 1638 23. maj. 33) Rådstuebog 1676 13. nov. 34) do. 1676 3. okt. 35) Tingbog 1687 23. febr. 36) Pk. nr. 940, forsk. dok., rådstuevidne 1678 7. jan.; tingbog 1678 16. okt. 37) Rådstuebog 1651 29. okt. 38) do. 1663 13. april. 39) do. 1667 10. dec. 40) R. A. Skatteregnsk. 1682—90, kopskat 1689. 41) R. A. Rentekammerets ret. o. res. prtk. nr. 70 f. 1008, 1715 22. juni. 42) do. nr. 73 f. 451, 1717 8. marts. 43) Tingbog 1685 19. aug.; rådstuebog 1686 23. dec. 44) R. A. Byfogedregnsk. 1722. 45) Tingbog 1667 13. nov. 46) Rådstuebog 1665 22. marts. 47) do. 1667 10. dec. 48) do. 1721 8. jan. 49) O. A. A. Kopibog 1711—13, 1713 9. april. 50) R. A. Købstadregnsk. 1743—49.

Bymarken og sundet.

1) Rådstuebog 1652 17. marts. 2) Tingbog 1665 24. maj. 3) Rådstuebog 1664 23. maj. 4) Sallinge herreds tingbog 1664 16. juli. 5) Tingbog 1664 3. aug. 6) Sallinge herreds tingbog 1664 6. aug. 7) do. 1664 13. aug. Rådstuebog I 1664 f. 128. 9) Tingbog 1665 9. april. 10) Rådstuebog I f. 128. 11) Tingbog 1665 9. maj. 12) Rådstuebog 1665 9. maj. 13) Tingbog 1665 10. maj, 24. maj. 14) Rådstuebog 1665 25. sept. 15) Tingbog 1666 19. sept. 16) Rådstuebog 1666 16. aug. do. 1666 13. sept. 18) Aug. Schrøder: Anf. værk s. 94. 19) Tingbog 1666 19. sept. 20) do. 1666 31. okt. 21) Rådstuebog 1667 27. marts. 22) Tingbog 1680 26. maj, 1683 29. jan., 12. marts. 23) Pk. Forsk. dok. nr. 637. 24) do. nr. 636. 25) Tingbog 1708 14. marts. 26) Rådstuebog 1724 4. marts; O. A. A. Breve fra F. 1723 3. sept. 27) Tingbog 1685 6. maj. 28) do. 1707 16. marts; skøde- og panteprtk. 1740 30. marts. 29) Tingbog 1649 14. marts. 30) Grevsk. Brahesmindes ark., adk., vedr. Stensgård 1579—1758. 31) Tingbog 1710 5. nov. 32) Skøde- og panteprtk. 1739 8. juli. 33) Tingbog 1649 25. juli. 34) Skøde- o. panteprtk. 1742 25. juli. 35) Tingbog 1645 21. maj. 36) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1722 20. juli. 37) Tingbog 1714 4. juli. 38) Grevskabet Brahesmindes ark., adk. vedr. Østrupgård 1632—1815. 39) O. A. A. Breve fra F. 1723 9. marts. 40) Tingbog 1711 6. maj. 41) Grevsk. Brahesmindes ark., adk. II, 42) R. A. Skatteregnsk. 1691—1701, bilag 1700. 43) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1719 14. april; prtk. o. købstadbreve 1717—19, 1719 20. april. 44) Skøde- og panteprtk. 1737—60, 1740 13. jan. 45) do. 1749 24. dec. 46) Tingbog 1686 5. maj. 47) do. 1656 18. okt. 47) O. A. A. Breve fra F. 1735—40, 1738 8. marts. 48) Tingbog 1635 28. jan. 49) Secher: Anf. værk 1558 13. dec. 50) Schrøder: Anf. værk s. 101 f. 51) Pk. Forsk. dok. nr. 941. 52) Rådstuebog 1655 14. maj. 53) se note 51. 54) Rådstuebog 1656 24. marts. 55) Pk. Forsk. dok. nr. 941 tingsvidne 1656 29. april. 56) do. Sallinge herreds tingbog, 1656 10. juni. 57) Grevsk. Brahesmindes ark., adk. I landstingsdom 1657 1. april. 58) Årb. f. Svendborg amt 1916, s. 82. 59) Grevsk. Brahesmindes ark. uddr. af kgl. beskærmelsesbreve 1682 21. jan. 60) do. 1682 17. juli. 61) Schrøder: Anf. værk s. 74 ff. 62) Tingbog 1635 22. juli. 63) Rådstuebog 1655 13. juni. 64) Tingbog 1635 26. aug. 65) do. 1650 6. febr. 66) do. 1662 25. juni. 67) do. 1707 15. juni. 68) Rådstuebog 1664 1. marts.

Kirke og gejstlighed.

1) Tingbog 1647 19. maj. 2) do. 1672 2. okt.; Kastets optegn. i stolestadeprtk. nr. 3. 3)

Rådstuebog 1680 1. okt. 4) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1713 26. febr. 5) do. 1746—50 11/700. 6) Tingbog 1640 15. april. 7) Thorlacius Ussing i F. Å. 1939; Schrøder: Anf. værk s. 125. 8) Rådstuebog 1652 17. juli. 9) Tingbog 1645 16. april. 30. aug. 10) Rådstuebog 1692 12. marts. 11) Skøde- og panteptrk. 1737 21. aug., 1739 7. jan. 12) Tingbog 1706 17. marts. 13) do. 1645 26. juli. 14) Rådstuebog 1698 13. dec. 15) Hofman: Fundatser 6. bd. s. 120. 16) do. s. 104; tingbog 1709 21. aug. 17) Tingbog 1663 6. maj. 18) do. 1670 22. juni. 19) do. 1704 23. juli. 20) do. 1668 19. febr., Juel i F. Folketidende 1929 19. okt. 21) Kirkeinspektionsbog 1738—1844, 1749 31. jan. 22) Rådstuebog 1646 6. juli. 23) do. 1646 31. juli. 24) Tingbog 1672 2. okt. 25) Rådstuebog 1683 14. febr. 26) Skifteptrk. 1733—65, 1745 14. sept. 27) Edv. Holm: Anf. værk 1660—1720 I s. 365, 374 f. 28) Tingbog 1706 7. april. 29) Kirkebog 1673 27. april. 30) do. 1724 15. dec. 31) do. 1732 27. juni. 32) Rådstuebog 1655 13. juni. 33) Saml. t. Fyns hist. o. top. VII bd. s. 38; Kirkehist. Saml. 5. r. III s. 56; K. B. 1633 23. marts, 20. juli. 34) Kirkehist. Saml. 6. r. III s. 724. 35) Rådstuebog 1667 6. febr.; tingbog 1667 13. marts. 36) Kirkehist. Saml. 5. r. IV s. 71 f. 37) Sallinge provstis skifteptrk. 1690—1745 f. 10. 38) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1719 26. juni. 39) Tingbog 1712 14. dec.; skøde- og panteptrk. 1718 18. april. 40) Tingbog 1720 17. juli. 41) O. A. A. Breve fra F. 1722—31, 1726 12. nov. 42) Kirkehist. Saml. 5. r. IV s. 795 ff. 43) O. A. A. Breve fra F. 1741 25. jan. 44) Kirkehist. Saml. 5. r. V s. 106; O. A. A. Breve fra F. 1741 10. febr. 45) B. A. Sallinge h. 46) F.—D. sognekald; dok. vedr. kapellanembedet, tingsvidne 1684 23. jan. 47) Tingbog 1717 14. juli. 28. juli 48) Rådstuebog 1719 31. jan. 49) O. A. A. Breve fra F. 1722—31 4/300. 50) Kirkehist. Saml. 5. r. III s. 516. 51) F.—D. sognekald; dok. vedr. kapellanembedet. 52) Sallinge provstis skifteptrk. 1690—1745 f. 254. 53) Kirkehist. Saml. 5. r. II 106 f.; O. A. A. Breve fra F. 1735—40, 1735 17. april. 54) Kirkebogen. 55) Tingbog 1672 2. okt. 56) R. A. Skatteregnsk. 1682—90, regnsk. 1690, antegn. 57) Rådstuebog 1722 8. sept.; skøde- og panteptrk. 1724 9. febr. 58) Skøde- og panteptrk. 1724 12. jan. 59) Tingbog 1712 14. dec.; skøde- og panteptrk. 1718 18. april. 60) Tingbog 1672 2. okt. 61) Auktionsptrk. 1698 14. juli. 62) Tingbog 1711 18. febr. 63) Pk. nr. 940, forsk. dok. 64) O. A. A. Forestillingsptrk. 1747 28. jan. 65) Skøde- og panteptrk. 1747 28. juni. 66) Kirkebogen 1675 15. sept. 67) Rådstuebog 1673 8. jan. 68) do. 1673 11. jan. 69) Skøde- og panteptrk. 1724 19. jan. 70) do. 1725 14. febr., 19. dec.; rådstuebog 1748 29. okt. 71) Tingbog 1672 5. febr., 26. febr., 1673 5. marts. 72) do. 1672 5. febr.; O. A. A. Breve fra F. 1746. 50, dok. vedr. byens publ. sager 1737. 73) Rådstuebog 1697 26. okt. 74) Tingbog 1643 26. juli. 75) do. 1667 4. sept. 76) Skifteptrk. 1733—65 f. 2. 77) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, dok. vedr. byens publ. sager 1737. 78) Skiftesager, brudst. fra 17.—18. årh. 79) Tingbog 1708 6. juni, 30. juni. 80) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, dok. vedr. byens publ. sager. 1737. 81) Kirkebogen 1733 12. okt. 82) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, 1759 3. aug.; brevkopibog 1749 24. maj. 83) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, 1748 2. marts. 84) O. A. A. Prtk. o. købstadbreve, 1718 27. marts. 85) Kirkebog 1738 2. maj, 1744 20. okt. 86) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, dok. vedr. byens publ. sager 1737. 87) do. 1749 22. febr., 28. febr. 88) Rådstuebog 1723 21. jan. 89) do. 1668 24. okt. 90) Tingbog 1670 3. febr. 91) do. 1677 20. juni. 92) Rådstuebog 1724 4. jan. 93) Bysbog 1673 23. juni. 94) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, dok. vedr. byens publ. sager 1692. 95) O. A. A. Breve fra F. 1727 13. sept. 96) Tingbog 1673 19. marts. 97) Skiftesager fra 17. og 18. årh. 98) O. A. A. Breve fra F. 1738 15. juni. 98) R. A. Købstadregnsk. 1745. 100) O. A. A. Breve fra F. 1703 12. juni. 101) do. 1729 23. maj; forordningsptrk. 1729 29. maj. 102) do. 1731 27. jan. 103) O. A. A. Resol. ptrk. 1728—37 f. 33.

Latinskolen.

1) R. A. Nyborg lensregnsk., ekstraskattemandtal 1631. 2) Hofman: Fundatser bd. VI s. 129. 3) do. s. 135. 4) F. Latinskoles regnskabsbog f. 49. 5) do. f. 15. 6) Kronens skøder 1664 15. jan. 7) Kirkehist. Saml. 5. r. III 275 f. 8) R. A. Rentek.'s deliberationsptrk. 1660

—1708 nr. 24 f. 18, 1690 24. maj. 9) Munch: Købstadstyrelsen I s. 90. 10) R. A. Skatte-regnsk. 1682—90. 11) Kirkehist. Saml. 5. r. III 278, Kirkebog 1674 15. juli. 12) Rådstuebog 1654 10. okt. 13) 1667 2. april. 14) O. A. A. Breve fra F. 1722—31, 1726 12. nov. 15) se note 12. 16) Rådstuebog 1682 30. jan. 17) Tingbog 1662 19. febr. 18) Forsk. dok. pk. nr. 648; auktionsprtk. 1691—1713 1692 27. juli. 19) Holm: D.—N.'s h. 1660 1720 I 396. 20) Tingbog 1662 2. april. 21) Tingbog 1672 2. okt. 22) Bispeark. Sallinge herreds jordebog 1690. 23) Skøde- og panteptrtk. 1714—37, 1722 20. maj. 24) Tingbog 1645 17. sept. 25) do. 1685 29. juli. 26) do. 1685 22. april. 27) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34, 1714 12. okt. 28) Saml. til Fyns h. o. top. 7. bd. s. 66. 29) R. A. Skatteregnsk. 1711. 30) Latinskolen regnskabsbog f. 14. 31) Tingbog 1711 5. aug., 2. sept. 32) Forsk. dok. 1665—1700 pk. nr. 636, mandtal 1712; skatteregistr. 1718 og 1719. 33) Latinskolen regnskabsbog. 34) Skøde- og panteptrtk. 1733—60, 1743 12. juni. 35) Latinskolen regnskabsbog. 36) Skøde- og panteptrtk. 1733—60, 1741 13. sept. 37) Latinskolen regnskabsbog f. 21, 23, 35, 50f. 38) Rådstuebog 1737 17. jan. 39) Årb. f. Svendborg amt 1920 s. 138 f. 40) Holm: D.—N.'s h. 1660—1720 I 393, 336 f.; Chr. V's Danske Lov. 41) Rådstuebog 1668 24. okt. 42) Tingbog 1665 9. aug. 43) Rådstuebog 1660 2. maj. 44) Tingbog 1677 25. juli. 45) do. 1668 4. nov. 46) Rådstuebog 1669 18. maj. 47) Skiftesager 1664—98. 48) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34, 1714 12. okt. 45) do. Breve fra F. 1746—50; dok. vedr. byens publ. sager. 1742; kærnerregnsk. 1772.

Fattigvæsnet.

1) H. F. Rørdam: Danske kirkelove. 2) Årbog f. d. kulturhist. 1897 s. 85. 3) Peder Palladius: Visitatsbogen. 4) Rådstuebog 1660 2. maj. 5) Secher: Anf. værk 1623. 6) do. 1587 27. dec. 7) Fra Arkiv og Museum 5. bd. 273 ff. 8) Rådstuebog 1651 2. juni. 9) Forsk. dok. pk. nr. 940; kærnerregnsk. 1714. 10) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, 7/701 og 1751—57, 14/790. 11) do. Breve fra F. 1746—50 9/699, 1748 31. jan. 12) Inkvisitionsprtk. 1709—14, 1714 12. okt. 13) do. Breve fra F. 1746—50 9/699, 1748 31. jan. 14) Rådstuebog 1732 22. jan. 15) Munch: Anf. værk I s. 117. 16—17) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, dok. vedr. byens publ. sager 1742; tingbog 1713 13. dec. 18) Tingbog 1703 13. juni. 19) Tingbog 1715 26. okt. 20) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1721 21. marts; skøde- og panteptrtk. 1714—37, 1730 14. marts. 21) se note 16. 22) do. Breve fra F. 1746—50 7/700, 1749 22. febr. 23) Th. Kingo: Saml. Skrifter I 1945 s. 272. 24) O. A. A. Breve fra F. 1740. 45, 1743 8. marts; resol. prtk. 1728—37 f. 42. 25) do. Breve fra F. 1722—31, 1725 22. jan., 1727 21. april. 26) Holm: Anf. værk 1660—1720 I s. 337. 27) Skatteregnsk. 1700. 28) O. A. A. breve fra F. 1746—50 7/701 29) do. 1722—31, 1724 31. juli. 30) do. 1746—50 7/701. 31) do. 1747 12. maj, 18. juli, 9. dec. 32) Rådstuebog 29. okt.

Byting og rådstueret.

1) Secher: Anf. værk. 2) Tingbog 1674 21. april. 3) Munch: Anf. værk I s. 107. 4) Tingbog 1662 15. jan. 5) Rådstuebog 1666 20. nov.; tingbog 1674 29. juli. 6) Tingbog 1649 7. marts. 7) do. 1638 19. sept. 8) do. 1666 28. febr. 9) Byfogedregnsk. 1725 21. febr. 10) Tingbog 1674 22. juli. 11) do. 1638 19. sept. 12) do. 1640 10. juni, 1643 8. febr. 13) do. 1643 22. febr. 8. marts. 14) Kirkebog begr. 1709 31. juli. 15) Tingbog 1716 1. juli. 16) Forsk. dok. pk. nr. 937; O. A. A. resol. prtk. 1713—19 f. 118. 17) Kærnerregnsk. 1772, antegn. 18) Tingbog 1719 24. maj. 19) Rådstuebog 1660 21. nov. 20) Forordningsprtk. 1710—39, f. 221. 21) Tingbog 1643 8. marts 1649 16. maj. 22) Rådstuebog 1670 25. april; tingbog 1675 8. sept. 23) Kopibog o. indk. breve 1732—59. 24) O. A. A. Breve fra F. 1756—50, 20/698. 25) Rådstuebog 1640 22 juni. 26) Secher: Anf. værk 1636 14. maj. 27) Tingbog 1635 2. sept. 28) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—24; Breve fra F. 1735—40, 17/435. 29) R. A. Skatte-regnsk. 1682—90, regnsk. 1690. 30) Poul Johs. Jørgensen: Anf. værk s. 560. 31) O. A. A. Breve fra F. 1735—40, 17/435. 32) Tingbog 1668 22. jan. 33) Rådstuebog 1671 2. sept. 34)

do. 1673 21. jan. 35) Byfogedregnsk. 1671—81. 36) Rådstuebog 1686 23. april. 37) O.A.A. Breve fra Faaborg 1746—50, 13/700. 38) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, 27/698. 39) Tingbog 1645 26. marts, 1674 21. april. 40) do. 1666 24. okt., 1668 19. aug. 41) Tingbog 1669 22. sept. 42) do. 1717 7. juli, 1718 12. jan.; O. A. A. Resol. prtk. 1713—19 f. 191, 197. 43) Tingbog 1706 15. sept. 44) do. 1705 8. april. 45) do. 1714 5. sept. 46) Rådstuebog 1724 11. april. 47) do. 1745 10. febr. 48) do. 1684 3. jan. 49) do. 1647 31. aug. 50) do. 1671 16. okt., 7. nov. 51) 1655 17. marts. 52) do. 1652 5. maj. 53) Rådstuebog 1647 8. juni. 54) 1647 11. jan. 55) Tingbog 1662 29. okt., 5. nov. 56) Rådstuebog 1656 26. febr. 57) Tingbog 1668 9. sept. 58) do. 1672 28. febr. 59) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34. 60) O.A.A. Resol. prtk. 1719—22, 1719 26. okt.; breve fra F. 1722—31, 1722 27. juli. 61) Rådstuebog 1726 4. april; O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34, 1732 13. juni. 62) do. 1732 4. okt. 63) O. A. A. Kopibog o. indk. breve. 1732—59, 1735 24. maj; R. A. Købstadregnsk. 1743—49.

By og borger.

1) Tingbog 1666 11. juli. 2) do. 1675 3. marts. 3) do. 1707 6. april. 4) do. 1711 2. sept. 5) Rådstuebog 1745 10. febr. 6) Tingbog 1675 3. marts. 7) Rådstuebog 1683 3. jan. 8) do. 1695 18. april; tingbog 1705 16. febr., 1719 1. febr. 9) Tingbog 1704 28. maj, 1689 23. jan. 10) do. 1638 10. okt. 11) do. 1703 17. okt. 12) do. 1688 8. aug. 13) do. 1675 12. maj. 14) do. 1710 5. febr., 1708 9. maj, 1713 6. sept. 15) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1721 21. marts. 16) Rådstuebog 1652 18. febr. 17) Tingbog 1670 29. juni, 6. juli. 18) Rådstuebog 1698 29. nov. 19) Schröder: Anf. værk s. 201. 20) Rådstuebog 1745 10. febr. 21) Tingbog 1675 17. marts, 1683 9. april. 22) do. 1678 30. okt. 23) do. 1678 16. okt. 24) do. 1645 3. dec. 25) Rådstuebog 1745 10. febr. 16) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34, 1714 12. okt., 1717 3. dec. 27) Rådstuebog 1690 21. juni. 28) do. 1694 3. juli. 29) do. 1713 2. nov. 30) O. A. A. Breve fra F. 1722—31, 1722 6. juni. 31) Rådstuebog 1722 20. juli. 32) do. 1748 19. okt., 1749 3. juli. 33) do. 1687 17. nov. 34) do. 1695 18. april. 35) Tingbog 1713 2. nov. 36) Rådstuebog 1655 13. aug.; tingbog 1664 6. okt. 37) Rådstuebog 1683 12. febr. 38) do. 1698 28. jan. 39) Matrikelsark. Markbog 1682. 40) Grevsk. Brahesm.'s ark. Dok. vedr. møllerne 1647 20. okt.; rådstuebog 1723 18. maj. 41) Rådstuebog 1645 26. marts. 42) Grevsk. Brahesmind.'s ark. Dok. vedr. møllerne, tingsvidne 1699 16. aug. 43) Tingbog 1647 24. marts. 44) Skøde- og panteptrtk. 1722 25. febr., 1744 16. dec., 1747 21. juni. 45) R. A. R. K. Relations- og resol. prtk. bd. 47 f. 677, 1717 15. sept.; O. A. A. Prtk. o. købstadbreve 1717—19, 1717 29. aug. resol. prtk. 1717 2. sept. 46) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1718 27. maj. 47) Tingbog 1718 22. juni, 13. juli. 48) Skøde- og panteptrtk. 1738 10. dec. 49) Rådstuebog 1672 22. juni. 50) do. 1672 14. juni, 18. juni. 51) Tingbog 1672 4. sept. 52) do. 1673 29. jan. 53) R. A. Skatteregnsk. 1670—81, bilag til antegn. 1672 16. sept.; rådstuebog 1673 25. marts. 54) Rådstuebog 1715 26. okt. 55) Tingbog 1715 9. okt. 56) do. 1716 1. april. 57) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1715 12. nov. 58) Tingbog, 1715 9. okt. 59) Rådstuebog 1715 8. nov. 60) O. A. A. Breve fra F. 1705—21 1715 12. nov. 61) R. A. R. K. Relations- og resol. prtk. bd. 70 f. 1213, 1715 27. nov., bd. 71, f. 739, 1716 27. maj. 62) Forordningsprtk. 1710—39 f. 279, 292. 63) Kirkebog begr. 1728 20. okt. 64) O. A. A. Breve fra F. 1722—31, 4/327. 65) Rådstuebog 1728 21. nov. 66) Rådstuebog 1729 7. febr.; forordningsprtk. 1710—39, f. 291, 1729 11. jan. 67) R. A. Toldregnsk. 1720—32. 68) O. A. A. Br. fr. F. 1722—31, 4/327, 1728 27. nov. 1732 30. aug. 69) Tingbog 1731 18. april. 70) O. A. A. Breve fra F. 1731—35, 5/375, 1733 12. dec. 71) Rådstuebog 1652 4. aug. 72) do. 1652 31. marts. 73) do. 1662 22. sept. 74) Tingbog 1669 16. juni. 75) Rådstuebog 1701 14. juni. 76) do. 1738 30. april. 77) Tingbog 1649 30. maj. 78) Rådstuebog 1666 20. nov. 79) do. 1715 2. marts. 80) do. 1716 24. marts. 81) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34, 1717 3. dec.; rådstuebog 1721 13. nov. 82) O. A. A. Breve fra

F. 1722—31, 1722 6. juli. 83) Rådstuebog 1736 16. jan. 84) Munch: Anf. værk I s. 120. 85) Rådstuebog 1737 15. juli. 86) O. A. A. Prkt. o. købstadbrev 1732—38, 1737 27. okt. 87) Rådstuebog 1738 3. marts. 88) do. 1749 3. juli. 89) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, 1747 8. april. 90) do. 1747 17. okt. 91) Tingbog 1676 14. juni. 92) Forordningsprtk. 1710—39, 1710 18. sept. 13. sept. 93) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1712 2. marts. 94) Forordningsprtk. 1710—39, 1710 30. dec. 95) do. 1711 10. jan. 96) do. 1712 24. aug. 97) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1712 27. marts; kopibog 1712 27. marts. 98) Forordningsprtk. 1712 28. okt. 99) O. A. A. Kopibog 1711 21. okt. 100) Rådstuebog 1724 8. juli, 1735 10. febr. 101) O. A. A. Prkt. o. købstadbrev 1727 17. maj. 102) Rådstuebog 1727 23. juli. 103) Holm: D. N. 1660—1720 I s. 342 f. 104) Tingbog 1665 16. juli. 105) do. 1638 3. okt. 106) 1649 14. marts. 107) Holm: D. N. 1660—1720 I s. 347. 108) Tingbog 1705 26. marts, 1712 3. aug. 109) O. A. A. Kopibog 1711—13 f. 550, 1713 26. febr. 110) O. A. A. Breve fra F. 1705—21 1716 8. juni. 111) do. 1711 18. febr. 113) Tingbog 1711 29. juli. 113) do. 1708 18. juli, 25. juli. 114) O. A. A. Breve fra F. 1722—31, 1726 5. april, 1/327. 115) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 1709—34, 1720 19. april. 116) Rådstuebog 1726, 15. juni; O. A. A. Breve fra F. 1722—31, 1726 5. april. 117) Rådstuebog 1728 19. okt. 118) O. A. A. Breve fra F. 1722—31, 4/327. 119) do. 1/327 og 1740—45 10/561. 120) R. A. Skatteregnsk., antegn. 1699. 121) Rådstuebog 1724 4. maj. 122) Tingbog 1662 2. april, 30. april. 123) O. A. A. Breve fra F. 1735—40, 1737. 124) Rådstuebog 1738 12. aug. 125) O. A. A. Breve fra F. 1740—45, 1743 9. nov. 126) Skøde- og panteptrtk. 1737—60, 1749 18. juni; O. A. A. Breve fra F. 1751—57, 1751 31. juli, 16/791. 127) Rådstuebog 1662 3. jan. 128) do. 1664 23. maj. 129) do. 1671 6. juli. 130) O. A. A. Breve fra F. 1735—40, 1737 14. maj, 17/435, 1737 15. juni. 131) R. A. R. K. Relations- o. resol. prtk. nr. 59. f. 505. 1706 24. dec.; rådstuebog 1707 18. jan., 17. febr. 132) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1707 17. febr. 133) O. A. A. Inkvisitionsprtk. 134) O. A. A. Breve fra F. 1735—40, 4/435, 14/435; grevsk. Brahesmind.'s ark., adkomst. II nr. 175. 135) K. B. 1633 13. marts. 136) F. Årb. III s. 50. 137) O. A. A. Kopibog 1713—15, 1714 29. maj. 138) Rådstuebog 1695 26. jan. 139) R. A. Købstadregnsk. 1743—49. 140) O. A. A. Breve fra F. 1746—50, 1748 20. marts. 141) Rådstuebog 1661 18. okt. 142) Tingbog 1667 26. juni. 143) do. 1677 20. juni, 1675 8. dec. 144) Tingbog 1678 29. maj, 1686 30. juni. 145) Tingbog 1681 23. nov., 30. nov., 21. dec. 146) do. 1684 17. sept. 147) Skøde- og panteptrtk. 1737—60, 1750 25. nov. 148) Tingbog 1668 2. sept. 149) R. A. Skatteregnsk. 1682—90, antegn. 1687—90. 150) Tingbog 1643 26. juli. 151) do. 1662 11. juni. 152) Rådstuebog 1664 15. okt. 153) Tingbog 1682 7. febr. 154) do. 1640 22. april. 155) do. 1638 1. aug. 156) R. A. Byfogedregnsk. 1674. 157) Tingbog 1646 28. okt. 158) Rådstuebog 1697 16. marts. 159) Tingbog 1673 13. aug. 160) do. 1667 4. dec. 161) Forsk. dok., pk. nr. 941, kærnerregnsk. 1698. 162) R. A. Byfogedregnsk. 1728; skifteprtk. 1733—65, f. 27, 169. 163) Rådstuebog 1666 20. nov. 164) Tingbog 1718 15. juni. 165) O. A. A. Breve fra F. 1705—20, 1720 27. febr. 166) O. A. A. Breve fra F. 1705—21, 1716 15. april. 167) Skifteprtk. 1733—65 f. 65, 1736 17. sept. 168) do. f. 13, 1734 13. juli. 169) Skiftesager 1664—98, 1675. 170) Skifteprtk. 1733—65 f. 26, 1735. 171) Skiftesager 1699—1715, 1704. 172) Skifteprtk. 1733—65 f. 60. 1722 3. febr. 173) Skiftesager 1664—98. 174) do. 1699—1715, 1705. 175) do. 1714. 176) do. 1716—1821, 1728. 177) Tingbog 1711 7. okt. 178) do. 1673 17. sept. 179) Skifteprtk. 1733—65 f. 60. 180) Tingbog 1647 24. marts. 181) Skifteprtk. 1733—65 f. 26. 182) do. f. 13. 183) Skiftesager 1699—1715, 1704.

INDHOLD

Forord	5
Fra Valdemarstiden til Reformationens indførelse	9
Oprindelse og navn 9. Befæstning 12. Torv og stræde 14. St. Nikolaj kirke 16. Præstegård 19. Helligkilder 20. Bymarken 21. Helligåndshus- og kloster 22. Byens privilegier 42. Handel 43. Gilder 46. Håndværk 48. Torvehandel 49. Kongen og hertugen 50. Kongens foged og byfoged. Høvedsmand og lensmand 50. Skat og tynde 52. Borgmester og råd 53. Byting og rådstueret 56. Faaborg ca. 1500 58. Adelen 59. Christian II's købstadspolitik 60. Faaborg på Frederik I's tid 61. Reformationen 62. Helligåndsklosterets opløsning 64. Grevens Fejde 65.	
Faaborg 1536-1630	68
Byens styrelse	68
Borgmester og råd 68. Rådstuemøde 73. Borgerudvalg 73. Taxereborgere 74. Kæmnerne 74. Rodemestre 75. Byskriver 75. Vægter og bysvend 76. De kommunale regnskaber 76.	
Byen og staten	79
Lensmanden 79. Købstadmøder 81. De kgl. skatter 81. Udskrivning af mandskab 85. Udskrivning af skibe 88. Udskrivning af naturalier 89. Borgeleje 92. Regeringens købstadspolitik 94. Torv og marked 95. Mål og vægt 96. Håndværk og håndværkere 96.	
Handel og søfart	99
Borgere og borgerskaber 99. Handel og skibsfart 100. Købmandsgilde 105. Told og toldere 106.	
Bymarken	107
Bymarken 107. Græsningsret 108. Målbunden jord 108. Sandemandstog 1579 110. Byen og dens naboer 111.	
Retsvæsen	112
Byting og byfoged 112. Sallinge herredsting 114. Rådstueret 114.	

Helligåndsklosteret efter reformationen	115
Bygninger og jord 115. Langs mølle 119. Bymøllen 119. Hestemøllen 120. Sundet og fiskerettigheden 121.	
Kirke og præst	123
Helligåndskirken og St. Nikolaj kirke 123. Sognepræst 126. Præstegård 128. Kapellaner 129.	
Latinskole	131
Skolevæsen 131. Latinskolen og dens kapital 131. Skolehuset 133. Den latinske skolemester 134. Hører 136. Disciplene 136.	
By og borger	138
Befæstning 138. Bebyggelse 138. Renlighed 139. Pest 139. Brandfare 140. Gader og porte 140. Rådhuset 141. Klíngenberg 141. Borgmestre og rådmænd 143. Sæder og skikke 146.	
Faaborg 1630-1750.....	149
Byens styrelse.....	149
Lensmand og stiftamtmand 149. Borgmestrene 152. Rådmændene 175. Rådet 177. Byskriverne 181. Kæmnere og rodemestre 183. Byens tjenere 184. Taxereborgere 185. De eligerede mænd 185.	
Skattetryk og formueforhold.....	187
Skattetryk 187. Byskatter 188. Taxering 188. Matrikelskat 189. Køberskat 1674 189. Skattebyrden 1675-79 190. Strid mellem borgerne 191. Købstadskommission 194. Grundskat 195. Ekstraskatter 196. Bådsmændsskat 198. Indkvartering 199. Konsumtion 200. Andre ydelser 201. Skatter og afgifter under Den Store Nordiske Krig 201. Kommunale indtægter og udgifter 202.	
Faaborg under krigene	204
Torstenssonsfejden 204. 1. Karl Gustav Krig 207. 2. Karl Gustav Krig 209. Den Skånske Krig 213. Den Store Nordiske Krig 216.	
Befolkningsforhold	219
Byens indvånere 219. Borgerskaber 220. Flugt fra byen 222. Borgerbreve 223.	
Handel og søfart	223
Handel 223. Købstadmonopol 225. For- og landprang 226. Markeder 227. Købmandslav 230. Købmændene og deres handel 231. Ud- og indførsel 233. Udførslen til de tyske Østersøbyer 234. Øksnehandel 235. Handel på Holland 236. Udførsel til Norge 238. Udførsel til København 238. Indførsel 238. Indførslen af salt og tobak 240. Indførsel fra Norge og Sverige 241. Indførslen fra København 242. Indførsel af tekstiler 242. Krambodshandel 243. Skibsflåde 244. Skibs-	

byggeri 245. Ærøskippere 247. Skibsparter 247. Selvstændige skippere 249. Skibsfart 251. Handelsvilkår, told og afgifter 257. Kapitalforhold 260.	
Håndværk og håndværkere	262
Øvrigheden og håndværkerne 262. Antallet af håndværkere 263. Håndværkernes markedshandel 263. Lavene. Svende og lærlinge 264. Det kgl. Reskript af 26. januar 1740 268. Guldsmede 271. Farvere 272.	
Skibbroen	272
Den gamle skibbro 272. Den nye skibbro 273. Strid mellem købmænd og borgmester 274. Skibbroens styrelse og borgmesteren 276.	
Toldere og andre oppebørselsbetjente	278
Tolderembedet 278. Byens toldere 279. Smugleri 282. Visitererne 283. Konsumtionsbetjente 284. Den kgl. vejer og måler 285.	
Bymarken og Sundet	285
Strid mellem Finstrup og bønderne i Diernisse 285. Kreaturhold 290. Vider og vedtægter 290. Agerskifter og tofter 291. Bymarken 292. Sundet 293. Finstrups krav på fiskeriet 294. Strid med Hvedholm 295. Jagt og røskær på Sundet 296.	
Kirke og gejstlighed	297
Kirken 297. Inventar 298. Kapital 302. De årlige indtægter 302. Klokkerne 303. Klokketårnet 303. Sognepræstens rettigheder og pligter 303. Byens sognepræster 304. Pietismen 307. Sognepræstens indtægter 308. Kapellanerne 309. Præstegården 313. Kapellanboligen 313. Kirkegård 314. Begravelseskikke 314. Klokkeren 317. Organisterne 317.	
Skolevæsenet	319
Latinskolen. Legater og kapital 319. Rektorerne 320. Rektorembedets indtægter 323. Hørereren 325. Livet i skolen 325. Rektor Grønnegaard 327. Den danske skole 329.	
Fattigvæsenet	330
Fattigforsorg 330. Tiggeri 331. Stodderfogeden 332. Fattigforordningen af 1708 332. Hospitalet 333. Fattigblok 334. Tavler og collectbøger 335. De fattige 336. Fattigforstandere 337.	
Byting og rådstueret	337
Byting 337. Byens »Gemme« 340. Byfogeden 341. Rådstueret 344. Prokuratorer 346.	
By og borgere	347
Byplan 1672 347. Rådhuset 348. Byens gærder og plankeværker 350. Brolægning 350. Urenlighed 351. Møllerne 352. Ildebrande 353. Brandfare 359. Brandvæsen 359. Smitsomme sygdomme 361. Læger 362.	

Barberer og kirurger 362. Jordemoder 365. Apotek og apotekere 365. Værtshuse 367. Strid med Bøjden om færgeret 367. Postkontor og postmestre 369. Klingenberg 369. Overtro og uvidenhed 371. Stridbarhed og råhed 372. Datidens fornøjelser 373. Drukkenskab. 373. Bohave 373.

Kildehenvisninger 376

ILLUSTRATIONER

1. Valdemar Sejrs morgengavebrev 1229	10
2. Vestergade med Vesterport ca. 1875	13
3. Bøjestræde med Klokketårnet ca. 1870	15
4. Sengotisk kirkeskab	17
5. Røgelseskar	18
6. Feltens Rist 1930	20
7. Helligåndskirkens nordside c. 1920	27
8. Helligåndskirkens indre ca. 1920	29
9. Højaltertavlen fra 1511	31
10. Prior Peder Nielsen og Biskop Jens Andersen	33
11. Peter Stures gavebrev 1487	38
12. Claus Rønnows ligsten	47
13. Hans Eggertsens skøde til Vor Frue lav	55
14. Jacob Hardenbergs ligsten	63
15. Christian III's stadfæstelse på Faaborgs privilegier	80
16. Relief indsat i ejendommen Østergade 25	102
17. Edel Jacobsdatter Hardenberg	109
18. Tingsvidne om sandemandstog 1579	111
19. Jørgen Brahe til Hvedholm	121
20. Helligåndskirkens sydside	125
21. Relikveguld Kors	144
22. Skøde til rådmand Hans Nielsen	146
23. Stiftamtmand Christian Sehested	151
24. Ligsten over borgmester Hans Nielsen	153

25. Mellemgade nr. 1 1878	166
26. Stiftamtmand Christian Rantzau	172
27. Dokument udstedt af borgmester og råd 1675	179
28. Vestergade nr. 8	232
29. Holkegade nr. 3	237
30. Skøde fra borgmester Christian Ottesen	246
31. Faaborg skomagerlavs segl	265
32. Holkegade nr. 2	270
33. Holkegade nr. 1	282
34. Preben Brahe til Hvedholm	296
35. Borgmester Jørgen Petersens epitafium	299
36. Vestergade nr. 1	318
37. Faaborg hospital	334
38. Byplan 1672	349
39. Karen Borgmesters stubmølle	353
40. Kort over ildebranden 1715	355
41. Kort over ildebranden 1728	357
42. Kirurg og postmester Simon Hempel	364
43. Karen Bille til Hvidkilde	370